# M. TULLII CICERONIS OPERA.

# M. TULLII CICERONIS

# OPERA

# QUAE SUPERSUNT OMNIA

EDIDERUNT

J. G. BAITER C. L. KAYSER.

VOL. V.

*EDITIO STEREOTYPA.*

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLXII.

# M. TULLII CICERONIS

# ORATIONES

RECOGNOVIT

C. L. KAYSER.

VOL. III.

*EDITIO STEREOTYPA.*

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.
LIPSIAE MDCCCLXII.

# PROOEMIUM.

Quae hoc volumine orationes Tullianae continentur, pleraeque optimis libris, p: Parisino 7794 (Sestiana, in Vatinium, pro Caelio, de provinciis consularibus, pro Cornelio Balbo), et v: Vaticano tabularii basilicae Vaticanae signato H, 25 (qui habet Philippicas I—XI, 22, XII, 12—23, XIII, 1—10) servatae sunt iam pridem notis, sed nostra demum aetate adcurate excussis ab Halmio, O. Ribbeckio, Bursiano. In codice Parisino saeculi noni recentior manus saeculi duodecimi explevit quas antiquior lacunas reliquerat raro ita, ut genuina reposuisse videatur [1], maximam partem futilia inseruit emblemata. Eis iam usi sunt librarii cod. g: Gemblacensis (nunc Bruxellensis 5345), et Bernensis [2], cui olim viri docti, quibus vera eius origo ignota esset, singularem quandam bonitatem tribuerunt. Praeterea paucis locis [3] alii libri corrigendis eisdem orationibus inserviere; quae autem inde ducta sunt, potius doctorum librariorum ingeniis referimus accepta quam melioribus codicibus archetypis. Plus auctoritatis habent lemmata scholiastae Bobiensis (a) ad Sestianam et Vatinianam, et in Caeliana fragmenta palimpsesti Ambrosiani et Taurinensis (t).

In adhibendis eis copiis vestigia proximae editionis raro deseruimus [4], pleraque, quibus et haec pars et quae deinceps in hoc volumine leguntur, emendatior existit, criticorum debentur acumini, quorum iam in prioribus tomis fecimus mentionem aut nunc primum nomina grato animo enumeramus [5].

---

1 ut in Sestiana 7, 8, 15, 57, 62; Vatiniana 12, 40; Caeliana 35, oratione de provinciis cons. 15.

2 uterque liber saeculo item XIImo scriptus esse perhibetur. cf. Halmii dissertatio in Museo Rhenano IX, p. 321 sqq.: Interpolationen in Ciceronischen Reden aus dem codex Parisinus num. 7794 nachgewiesen. Pauca rectiora offert g in Sest. 24, 91, 106; Vat. 1, 28; de prov. cons. 7; pro Balbo 25, et ib. a secunda manu 19, 28, 40, 65.

3 huc referas in Sest. 32 Francianum Graevii, 87 Vossianum Bakii, 137 Salisburgensem (s), nunc Monacensem 15734, in Cael. eundem 35, 49, 52, 78; Coloniensem 12, Leidensem ib. 62, Oxonienses 49; eosdem in or. p. Balb. 38, 56, ib. 55 Barberinianum; 9 Stephani codicem, 45 Ursini. Editionem Venetam 1472 hic et in ceteris orationibus notat β; vid. Sest. 6, p. Balb. 4, 8, in Pisonem 1, 26, 87, de prov. cons. 29. p. Planc. 44.

4 e. c. Sest. 24, 32, 37, 62, 87, 91. Cael. 36, 52. de prov. 15. p. Balb. 25.

5 saepius redeunt illustria nomina Bakii, Jeepii, Madvigi, Mommsenii et Pluygersii; huius infelici quodam casu sero ad nos pervenerunt recens in Mnemosynae vol. X, p. 97 sqq. publicatae emendationes Caelianae, or. p. Balbo, Pisonianae, Rabirianae, quas hîc ponere cogimur: p. Cael. 12 naturis, studiis, 16 cupide ut magis, 21 repugnant lacessiti. p. Balb. 25 ŭti, cum vellem ūti; 28 'civis noster' incl. 30 Atheniensis, Rhodios; ib. 'nisi postliminio recuperassent' incl. 45 qui imperia (om. 'nam'), 46 an quaeris. in Pis. 38 'Romam' incl., 68 iam cum hac, ib. et saepe praeceps, 72 tota civitas, ib. 82 depositam simultatem. ib. 'praesertim tam afflicto, tam inopi, tam infirmo, tam enervato reo' incl. 86 'quasi' incl. 87 locum aliquatenus, 91 cognosci, 95 in tota civitate, 96 putat. Rab. 17 at tam es, 32 'solet' incl. post 'dixit' et 'is', 34 'in iudicio Gabinii' incl. 36 ut, cum eis nota sint omnia, ne quid fingi possit.

Viros praeter illos de orationibus h. vol. bene meritos iam recenseo: Bardili, Bücheler, Christ, Cobet, van de Coppello, Dobree, F. V. Fritzsche, Hansing, C. F. Hermann, Heinrich, Hertz, L. de Ian, Kiel, Kleyn, Köchly, Krause, Lange, Latendorf, Mencke. C. F. W. Müller, O. M. Müller, P. R. Müller, Nipperdey, Nürnberger, Rau, O. Ribbeck, Richter, Rumpf, H. Sauppe, A. Schäfer, Seyffert, Spengel, Tischer, Wesenberg, Wex, F. C. Wolff. Wunder, A. W. Zumpt, C. G. Zumpt. Eorum inventis partim iam Baiter Halmiusque, partim nos primum usi sumus, interdum etiam veterum criticorum Ernesti, Ferrarii, Garatoni, Lambini, Orelli, Schützii iudicia sequi maluimus.

Septem orationum, quas Poggius 1417 in monasterio S. Galli prope Constantiam invenit, hic duae sunt, in L. Pisonem et pro C. Rabirio Postumo; illa minus quam haec corrupta legitur hodie, cum boni codices magnam eius partem conservaverint: v, Vaticanus §§. 33—74; t: palimpsestus Taurinensis §§. 17—23, 33—35, 47—50, 61—63, 76—78, 79—81, subveniantque etiam Asconii Pediani (a) lemmata; Rabirianae ex libro nunc amisso descriptae novitii codices[6] scatent mendis, quibus tollendis olim A. Patricius[7], nuper N. Madvig[8] egregiam operam dederunt.

Scauriana quamvis lacera[9] eodem tamen quo Tulliana iure in ordinem orationum recipienda erat, itaque Orellii exemplum secuti sumus, nisi quod Beieri supplementis parcius utendum fuit, quippe qui ea ex integris Ciceronis operibus consuerit; usurpavimus ea tantum illius viri additamenta, quae singulorum fragmentorum lacunas tollerent, non ea, quibus diversa apospasmatia coagmentare conatus est.

Planciana et Miloniana codicibus maxime e (Erfurtensi)[10] et t (Tegernseensi) nituntur, praeterea Wunderi, Madvigi, Halmii, aliorum curis ad pristinum suum habitum propius revocari potuerunt.

In Caesarianis tribus orationibus pro Marcello, pro Ligario, pro rege Deiotaro novum auxilium nobis suppeditavit collatio eiusdem codicis Ambrosiani ($\alpha$), de quo in prooemio vol. IV p. VIII. n. 18. egimus[11]; etsi non cum meliore familia (g, e: Gemblacensi s. Bruxellensi 5345 et Erfurtensi) facit, sed cum f: Fuldensi n. 181, 4. C 20, m: Mediceo Plut. L. 45, t: Tegernseensi, tamen nonnusquam veriora aut cum his consentiens aut solus praebet[12]. Ceterum liceat de Marcelliana hîc fateri nostro sensu eam aeque indignam Cicerone esse atque illas quattuor item a F. A. Wolfio reprehensas, de quibus breviter pronuntiavimus in prooemio vol. IV. p. IX.

Vaticanum librum in Philippicis ita expressimus, ut paucas lectiones eius ab Halmio reiectas restitueremus[13] aut ceterorum eo neglecto reciperemus[14]. Hîc quoque post Halmii correctiones novae Madvigi, Pluygersii, Jeepii multum profuerunt, magis etiam in ultimis orationibus, quibus liber Vaticanus caret. Eum autem eiusdem bibliothecae, quem n. 3227 notatum (v) adhibuit Halm in oratione ultima, vicarium alterius habere minime licet.

---

6 dico duos Vindobonenses u, v et Salisburgensem s.

7 A. Patricius orationem edidit Cracoviae 1582.

8 cf. appendicem editionis 2dae Orellianae p. 1454—1458 et Ueber Cicero's Rede für C. Rabirius Postumus: Eine kritische Abhandlung v. K. Halm. München 1855, qui et ipse complura ad eius emendationem attulit.

9 fragmenta modo A (palimpsestus Ambrosianus) modo T (palimps. Taurinensis) invicem servat, 18—24 et 31—36 ambo habent.

10 in Erfurtensi plerumque cum g consentiente etiam Caeliana, de prov. cons. et pro Cornelio Balbo inest. In Planciana est v (cf. 20, 53, 58) scholiastae Bobiensis pars Vaticana; in Miloniana valde profuit proximis editoribus palimpsestus Taurinensis (p) et scholiasta Ambrosianus ad or. de aere alieno Milonis p. 346 cum Quintiliano IX, 2, 54 ad explendas magnas lacunas; b ibi est scholiasta Bobiensis (p. 273 ed. Baiter), cf. §. 12.

11 similis, sed minus utilis libri Egmontani ($\varepsilon$ varietatem a Cauchio margini ed. Cratandrinae Bas. 1528 adscriptam (cf. Vol. I. p. VII. n. 5.) ipsi excerpsimus. In Deiotariana d est sigla Gudiani 2.

12 vide p. Marc. 2, 6, 27; p. Ligar. 2, 3, 15, 23, 33; p. Deiot. 16, 17, 21.

13 ut II, 30, 45, 80, 97, III, 31.

14 ut V, 1, IX, 6, 17, X, 18. Codices ceteri sunt t: Tegernseensis; a: Bambergensis M, IV; b: Bernensis 104; g: Gudianus 278; l: Lagomarsinianus 55, nunc Henrici Alani.

# ADNOTATIO CRITICA.

## M. TULLII CICERONIS PRO P. SESTIO ORATIO.

1, 1. libertates. $p^1$. *libertate is* Bake, Mommsen, Halm. *excitarint — everterint.* Bake in tota hac periodo indicativum postulat. || 2. *quoniam* add. Klotz, Halm ('quia' add. Hotoman, al.) || 2, 3. *et quamquam* arctius cum superioribus coniunxi. || 4. *laudanda est* Halm. laudandans. $p^1$. laudanda. *quam mea inflammata* Halm. quam ea inflammat. $p^1$. quam ea quae me inflammat.|| 5. fo: in initiis. || 3, 6. gravissumis C. inde 'gravissumis summae' Mommsen. *ut utrique eorum* g, Halm. utrique eorum $p^1$. 'utrique eorum ut.' $p^2$, $\beta$, Klotz. || 7. *duxit iterum.* Mommsen ('alteram duxit' Schütz). duxit. 'et' ante 'omnibus' om. $p^1$, incl. Halm. 'praeteritas esse sed iis' add. $p^1$ post 'maximis' unde '*praeterea adsiduisque*' Mommsen, Halm. || 8. *in illo* Baiter. illo. *et omnibus* Köchly, Halm. et vobis omnibus $p^2$, E. et omnibus om. $p^1$, g. || 4, 9. *idemque* suspectum Bakio; fo: 'indidemque' inclusis 'ex illa urbe.' *P. Sestio* incl. Manut., Bake. || 10. *L. Sesti* Hotoman, Halm. P. Sesti. *aut* incl. Pluygers. *indicem* Köchly, Halm. vicem. || 5, 12. M. praenomen add. Orelli, Klotz, Halm. *maiestatem suam dignitatemque* Halm. maiestatem suam dignitatem p, g. cum maiestatem suam, tum dignitatem E. *C. Antonium consecutus est* Halm. ē. antonium consecutus $p^1$. sed fuit ibi: 'C. antonium consecutus.' 'praestans in re gerenda' coni. Halm, Köchly. *praedari* Halm. predare (vel 'preclare') $p^1$. praedari (vel 'praeclari') $p^2$. 'pervagari' Wesenberg. 'peragrare' Madvig. 'praeoccupare' C. F. W. Müller. || 6, 14. *iuventuti* Madvig, Klotz, Halm. iuti p. uti. || 7, 15. *fuerat ille annus iam* Madvig, Klotz; et Halm addita †. fuerat ille annus tam C. 'funestus fuerat i. a. iam' Dryander. fo: 'fuerat ater i. a. i.' *est* add. Madvig, Klotz, Halm. 'vera' om. $p^1$, Halm. 'arbitratut' $p^1$. *arbitratus est* Pantagathus. arbitratus C. || 16. *lege curiata* Turnebus. legum curiata C. *mihi iratus* E. miratus p, g. iratus A, Halm. || 8, 18. *in* incl. Seyffert. || 19. *tanta erat — videretur* incl. Bake. *annus* Lambin., Klotz, Halm. antuus p. anantuus g. 'cincinnatus' Ieep. || 20. labe p. labei g. probante Halmio. || 9, 21. fo: 'et nobilitate'. || 22. '*falsa opinione*' incl. Pluygers. || 10. *sermones ansas dabant* Sauppe. sermonis ansas dabat. || 23. *sensibus* add. Halm, alii alia. 'devorarat' Junt., Halm. devorat p. || 24. *sic* add. Halm; 'ita' add. Lambin., Orelli, Klotz. *esse exspectandum* g. exspectandum. *totam rem publicam* scr. ut Pluygers. tam rem publ. p, g. tantam rem publ. Mähly, Halm. rem publ. E. *ici* Pluygers. ictum sanciri. || 26. 'omni ratione, etiam privato consilio' Köchly. *totum quamvis quaestum* Halm. tum qua

quaestum p[1]. tum quasi qu. $p^2$, g. cum quasi qu. Orelli. *venisset ad senatum* p, g. lacunam notavi. fo: 'vos deinde, cum venissetis ad senatum.' venistis ad senatum Halm. om. E priores. *vos pro meo* Klotz. vosque pro meo p, g, Orelli. vos, inquam, pro meo E ante Orellium. *cum vestris precibus — repudiati estis* Orelli, Klotz. cum vestris precibus — repudiatis p, g, E. priores. 'tum vestris precibus — repudiatis' Halm. *tum vir* scr. vir. ‖ 12, 28. 'illius dies' Gell. IX, 14, 6, Klotz. *ulciscendi sui* Halm. ulciscendi ... p, g erasis litteris tribus. ulciscendi se E. ‖ 29. *cum patre* Ascens. 1531, Madvig, Klotz. cum fratre cum patre p, E. 'cum fratre' incl. Halm. *relegarit* incl. du Rieu. ‖ 14, 32. *audebas* cod. Francian., Lambin., Madvig. audeas. ‖ 33. *mutabit* Lallemand. mutavit C, E. ante Orell. *legatos* suspectum Madvig.; incl. *quin non* Garatoni, qui non C. *agebantur* supplet Halm, alii alia. ‖ 15, 34. ante 'arma' supplet 'coniventibus' Pluygers. *aliis pollicebatur* incl. Pluygers. ‖ 16, 36. fo: 'tam parato equestri ordine.' simile postulat Richter. ‖ 37. 'omnes boni' Orelli, Klotz. *eam* addidi. *sumpserat* C. spectarat E. 'tum spectarat' Madvig, Klotz. ‖ 38. fo: 'et ea condicione.' ‖ 17, 39. *vel potius domesticorum hostium* om. a, incl. morte maereret $p^2$. maeret p[1]. cladem maereret Köchly. ‖ 40. *praesto esse* Fr. C. Wolff, Halm. praeesse. ‖ 18. *quid? ergo* Lambin., Klotz. quid ergo? *alio tum* Bake. aliquo tum. *quod acta — putabant* incl. Bake. ‖ 41. *domi meae* incl. Ernesti, Bake. *ad eam rem positi* incl. Bake. ‖ 19, 42. 'ac dissupatam' Orelli, Dobree. ‖ 43. *quis reliqua praestaret* Gulielmius, al. quis reliqua irae staret p. quid reliqui restaret *β*. 'quid reliquiarum restaret' Ernesti, Orelli. *cui denique* Gulielmius, al. quod denique p[1]. quid denique. *ut si cum amentissimo tribuno plebis decertasset* Halm. ut cum a. t. p. si dec. Wesenberg. ut cum a. t. p. cum dec. Klotz. ut cum a. t. p. dec. C. ‖ 44. *vel si* Madvig, Halm. veni p, g. si mihi uni Lambin., al. *qui imposuisset* Halm. 'que imp. p[1]. qua ei imp. g. quam reip. imp. Ascens. 1522, Orelli. qui eam imposuissent Lambin. 'ad arma vocassent' Ernesti. requiritur aliud. *interitum meum* Ascens. 1531, Hervag. interitum C. ‖ 20, 45. 'unum etiam' Halm. malim et 'enim' delere et in fine § 'magnum'. ‖ 46. *non* del. I. M. Gesner, Madvig, Halm; incl. ‖ 21, 47. 'improbi. at vi' Bake. 'impr. at rei, at cives' Köchly. *non exilium* Hotoman, Madvig, Wesenberg. non exsilium ('n. exilium' C.). ‖ 50. *vi* Halm. vim. *Minturnis* suspectum Klotzio incl. Halm. *fatum* Pantagathus. ratum C. 'ad alium rei publicae statum' Garatoni. 'ad reciperandam rem' Jeep. *in qua* Ernesti. in quo C. ‖ 23, 52. *numquam denique* Garatoni. 'numquam etiam' Manutius. numquam enim C. ‖ 24, 53. *e complexu* Ascens. 1522. complexu C. ‖ 54. *interitum* add. L. Jan. 'discrimen' $p^2$ recenti manu. 'casum' Orelli. ‖ 25, 55. *ab* add. E. om. C. *lege utrique potestas contra Semproniam* supplet Halm auctore Mommsenio. ‖ 26, 57. honorem istum consecutus add. $p^2$, g, om. p[1]. *illum honorem consecutus* Halm. ‖ 27, 58. *nuper ipsi diuturnumque* Halm. aut per ipsi diuturnumque p[1]. perdiuturnumque. *hic et ipse*. fo: 'is et ipse'. *huius imperii*. Halm malit 'huius urbis' propter Valer. Max. V, 1, 9. *ab L. Lucullo* Halm. ad Lucullo C. (L. add. Madvig.) a Lucullo E. priores. *pulsus* 'pulsum' p, g. videtur Halmio repetitio ex vs. superiore, qua verum verbum suo loco motum sit. ‖ 59. *tulit gessit* p, g, Halm, cum

lacuna 15 litterarum quam explet Mähly: 'qui bellum sociis intulit'; requiritur praeterea 'ita' aut similis particula. 'Tigranes igitur qui' addebat Lambin., al. 'rex igitur Armenius qui' Halm ed. Lips. || 29, 62. *eius viri* C ('ei' in p[1] abest.), E. talis viri Halm. || 63. *possei in* Ernesti. possit in C. || 30, 64. 'in cuius magistratus' Pluygers. *audiret* Manutius. auderet C. *defenderant — protexerant* Ernesti. defenderunt — protexerunt. *societas magistratuum, pactioni* C. F. Hermann, Halm. societas, magistratuum pactioni. || 65. *ne cui* Mommsen. neque C. neve Lambin., Klotz, Halm. || 66. *fuerint* O. M. Müller, Madvig, Klotz, Halm. fuerant C. fuerunt E. || 31, 67. *aliquando* p, Bake, Halm. aliquanto g, Klotz. || 32, 69. *decrevisse* scr. crevisse. 'defuisse' Mommsen. *tamen habueram* scr. tunc habueram. 'ante hab.' Ernesti. || 33, 71. *designatus* incl. Bake, Halm. || 72. Gavio laeliorea calatis Gaviis p, et g ('calatis gravis'). 'Gavii Oleli (s. Ofelli) horto' C. F. Hermann. 'a Galatis Gaviis' Mommsen. *abiit — perdidissemus* Spengel post *sustulit* transposuit antea post 'non abhorrere' (§. 71) lecta. || 34, 73. 'absens non minus' Bake ex Vossiano cod. || 35, 76. *virum optimum — amantissimum* incl., ex parte etiam Bake 'fortissimum meique amantissimum'. *non repugnandi sed moriendi causa* incl. Bake. praeterea 'in tanto luctu ac desiderio mei'. || 36, 77. *oblato* add. Halm ante 'imperitis', posui ante 'commodo'. *nulla lata lege* Halm in appendice. 'nulla lege lata' idem in ordine. nulla lege C. *concitatam* Halm. concitata p. recitata g. recitata concitatam Gruter, Orelli, Klotz. *Fabricio* incl. Bake. *is praetor* Halm. is P. R. p, g. is E. *quam acceptam gemere.* 'q. acc. non gemere' Bake. 'qua accepta emergere' Dryander. 'qua acc. saltem gemere' Halm. 'qua acc. tamen g.' Baiter fo: 'quam acc. tegere'. *rem publicam* incl. Madvig, Wunder, Halm. 'rei publicae iure' Mommsen, Seyffert. *forum spurces* Manutius. forum purges. || 37, 79. *ac* incl. Garatoni. || 38, 80. *quid reprehenditis?* Bake, Wesenberg, Halm. quod reprehenditis. || 81. *conculcatam* Gulielmius occultatam p, g. occupatam s, Orelli. || 82. *perhorruerunt* Madvig, Klotz. perhorruerant g, Halm cum E. (in p lectio est incerta.) || 39, 85. *divini* incl. Mommsen. || 40, 87. *tribunus plebis* om. cod. Voss. incl. Bake. || 41, 89. *id eum umquam* Lambin., Halm. id eũquam p. id umquam. 'susceptam abiceret' Ruhnken, Mommsen. || 42, 90. *praesidii comparati* incl. Pluygers. || 91. *feritate* g, E. ecferitate p. efferitate Halm. *ut moenibus* Rau, Halm. moenibus. *ut ius experiretur, vim depelleret* incl. Pluygers. || 43, 93. *Gabinium et Pisonem* incl. Pluygers. ib. malis: 'ex opulentissimis gazis — bellum inferre pacatissimis gentibus, ut earum'. || 94. eos Wesenberg. 'illos' Halm. hos. || 44, 95. *in tribunatu* incl. Bake. || 45, 97. 'aut furiosi' Köchly. *est igitur* p, Halm, Klotz. 'sequitur' Madvig. 'efficitur' Bake. esto igitur. *qui integri* Madvig, Klotz, Halm. et qui int. C. 'qui et int.' Manut., al. *opinionibus* Halm. opinis p, g. opinioni. || 46, 100. *et insidiarum* scr. aut insidiarum. || 48, 102. *dixisset* Wesenberg, Halm, Klotz. dixit ('dixet' Mähly). || 103. *ac ratio* Orelli, Halm. haec ratio. *aut populi* Jacob, Halm, Klotz. 'ac populi' Lambin., al. ad populi C. *quod et* Hervag. quod ei C. || 49, 104. *amplexatur* Madvig. malexatur s. male laxatur C. || 50, 106. 'maxime de re publ. iudicium' Mommsen. 'max. de rep. pop. R. iud.' Bai-

ter. *non posset* Lambin. posset C. *erant* g, Halm. erant, erant. || 107. *praebuit* add. Madvig, Klotz, Halm. 'exhibuit' add. E. priores. *ut semper gravis* Spengel, Seyffert, Halm. et pergravis. *neque eloquentia neque iucunditate* Spengel, Halm. neque eloquentiam iucunditate p[1]. neque sententiam eius auctoritate neque eloquentiam iucunditate p[2], g, E. || 51, 110. *reculam* F. Latendorf et K. Keil. regulam. nihil sane ate libelli p[1]. ante 'libelli' add. p[2] super lin. 'iuvabant anangnostae'. nihil sane atte iuvabant anagnoscae libelli g. fo: nihil sane Attae iuvabant libelli. (etsi 'iuvabant' est a sec. manu). 'nihil sanabant eum libelli' Halm; 'nihil sane ad eum libelli' Köchly; 'nihil sane erat: libelli' Jeep. 'nihil savia iuvabant anagnostae' Hertz. || 52, 112. *est actum* Madvig. sit actum C. '*iustam ullam*' Halm. ex 'iustam ut illam', p, g (sed in p 'ut illam' expunctum est). || 53, 113. *videamus* Nauger. videmus C. *vehementer duo* p, E. duo vehementer g, Halm. *gratam fuisse* Manutius, Halm. 'grata fuisse' item Manutius, Wesenberg. gratum fuisse C. || 114. *quid populares illi duo?* om. *quid egerunt?* Pluygers. quid? populares illi duo quid egerunt? *nihili* Hotoman, Halm. nihil. *rem publicam* Garatoni, Klotz, Halm. populum R. *iam* Ascens. 1522. tam C. || 55, 115. *coniectus* Lambin. contectus C. || 116. *Virtutis* a, Halm. virtu. s. honoris p. honoris g. Honoris Virtutis E. || 117. *rei ipsi* Garatoni. ore ipsi C. || 118. *ne illud* Ascens. 1522. et illud C. || 56, 120. *in re publica* Nauger. in TR. PL. C. 'qua enim vi' Köchly, Mähly, Halm. *haud* (*dubitarit*) Madvig, Klotz, et Halm. (haut). ut C. nec E. *vitam* Nauger. viam C. *cum iam*. fo: et cum iam. *actoris* Hervag. auctoris C. || 57. '*in eadem fabula*' incl. Bake, cf. O. Ribbeck Trag. Gr. rell. p. 329. quae proxime sequuntur, in Eurysacem transferri non potuerunt. *putabat* Ascens. 1522, Hervag., Lambin., (mg.) Ernesti, Orelli. putarat C, Halm, Klotz *eversam*, *quae sic egit* Bake, Halm. eversamque sic egit. || 57, 122. *sinitis* Ascens., Nauger. sinite C. || 58, 124. universi Schütz, Halm. universo. Q. om. a Madvigo probante. || 59, 126. *ille praetor qui* Garatoni. illi et R. qui p. ille et Requi g. ille tribunus plebis qui. E priores. ('tribunus plebis' om. Klotz.) || 127. *intersit* om. C. add. Wesenberg, Halm ante 'inter', E post contionem. 'quam eis invitis a quibus' Jeep. || 60, 128. *ne qui* Klotz, Halm. ne quid p[1]. ne quis. || 62, 130. *cum summa* Manutius. summa cum C. *tum incredibili* add. Manutius, Halm. 'cum summa auctoritate P. C. (h. e. patrum conscriptorum), tum P. Servilii incredibili' Wesenberg. 'cum summa auctoritate senatus, tum P. Servilii divina quadam' Klotz. *reflexisset* Hervag. refixisset C. *Numidici* Manutius. unum dicitius p[1]. unum dictitius g[1]. *conlacrimavit vir* Lambin. conlacrimavitat ut vir p. unde Mommsen: 'conlacrimavit atque ut vir — totum se'. ante 'idem dies' supplet Richter: 'quo die lex est lata de me, eo venissem cumque casu'. *reditusque qui* Halm. reditus qui C. reditusque. *aedis* add. Halm. *Salutis* add. Manutius. 'cumque' ante 'itinere' incl. Madvig. || 132. 'et a vi omni abhorrentem' velit Halm. || 64, 133. *de me ficti* Manutius. defecti p, g. *sese scriptorem esse* Halm. esse se scriptorem esse. p. esse, se scriptorem. *vi exercitu* Nauger. ut exercitu C. *petierit aut* incl. Madvig. *iste nimia gloriae cupiditate* incl. Madvig. est enim n. gl. cupiditate Jeep, Halm. *eos* Orelli. hos C. *eam* add. Ascens.

1531. *et* incl. Orelli, Halm. || 135. *est* add. Wesenberg. *contemnit* Madvig, Halm, Klotz. contempnet C. contemnat E. *sic statuit* Madvig, Halm, Klotz. si statuit $p^1$. se statuit $p^2$, g, E. || 137. *a maioribus* s, Halm. maioribus. *splendorem confirmare* Bake, Klotz, Halm. splendore confirmari. || 67, 141. *honestius* Seyffert. non aliud C. 'multo amplius' Halm. 'maius' Madvig. 'te def. occ. maluisses' Jeep. alii alia. || 69, 145. *certe dilexeram* Madvig. certa de ie texeram $p^1$. ('ie' expunctum). certo detexeram g. certe texeram (apposita † Halm.) 'ab interitu retraxeram' Seyffert. || 146. *hos* C. F. Hermann, Halm. 'eos' Madvig, Klotz. vos C, E.

## M. TULLII CICERONIS IN P. VATINIUM TESTEM ORATIO.

1, 1. *tua* om. p, add. Halm ante 'Vatini', E ante 'tantum'. *aut ita rogandum* g, Halm (in appendice). aut rogandum. *in te* add. Lambin. 'intemperantior' s, Orelli, malit Halm. || 2. *impulit* Ernesti, Bake. impulisset. || 3. *te* add. Lambin. *cum et T. Claudium* Halm. qui et T. Cl. g. ('qui et vel quia') E. 'cum' om. p in rasura. || 2, 4. *accidat*. Pantagathus. accidit p. accedat g. *in to* . . . . $p^1$, Halm. in te $p^2$, g, E. deinde lacuna maxima in p. || 5. *defendebat* Madvig, Halm. defendebatur. || 3, 7. *cum ei* C. F. Hermann, Halm. 'quod ei' Madvig. et cum C. *pederci* C. F. Hermann, Madvig, Halm. pepercerim. *quamquam es* Wesenberg, Halm. quamquam sis. || 4, 10, *tali* Hervag. talis C. Post 'non solum' defectus signa ponit Halm. 'impudentissimo et mihi inimicissimo quaero' $p^1$. impud. atque infimo conferam de te ipso homine et arrogantissimo et mihi inimicissimo quaero $p^2$, g, E; unde eiectis aliis, aliis translatis *non solum sordidissimo atque infimo conferam, sed etiam impudentissimo et mihi inimicissimo* Halm. || 5, 11. *tuae* om. $p^1$, incl. Halm. *in adulescentia* incl. Bake. *quaestor tuis* om. a, incl. Madvig. *quaestor* incl. Bake. *esset factus* Ernesti, Bake. sit factus. || 12. *terreres conscendentis* add. $p^2$, g, E. 'vexares consc.' malit Halm. 'ecquem scias' coni. Halm. || 13. 'inde' suspectum Garatonio. || 7, 16. *in eis* Halm. in teis C. in his E. || 17. *quod novem* Goveanus. cum novem. || 8, 19. *cogitaris* incl. Madvig. *ac fortissimi* om. p. Halm, incl. || 20. 'augur' incl. Bake. *deletum iri* Ernesti, Halm. deleri. || 9, 22. domum p, $g^1$. *domo* $g^2$, E. fo: domu. 'templis expulsum' velit Bake pro 'templis locis publicis omnibus expulisses'. 'id' incl. Garatoni, Schütz, Madvig, cf. Halm ed. Lips. p. 76. *modo* add. E. om. C, Klotz. || 10, 24. 'spoliaras' add. $p^2$, g, E. ante 'consulatu' om. Halm cum lacunae signo; ipse coni. 'consulatu exutum' s. 'cons. deiectum'. 'consulem patria privare' Baiter. 'in libertate' Junt., Halm. || 25. *Vatini* incl. Ernesti, Madvig. *et perditissime* om. p. incl. || 11, 28. *commodiorem reo reiectionis condicionem* sc. commodiore iectionis $p^1$. 'reo commodum reiectionis' Halm. commodiore inimico suo contionem re $p^2$. comm. i. s. condicione relectionis g. commodiorem i. s. condicionem reiectionis E. *illis* g, Halm. illius p. illis viris E. || 12, 30. '*nullae* fuerunt' C, *β*, Klotz. || 31. *visendum* Baiter. visendo. || 13, 32. *tanta te* Baiter, Halm. tanta C. te tanta E. || 14, 33. *cum clarissimi viri causa* Madvig, Halm. cum clarissimi viri causam p. cum clarissimis viris causam. *numquam* Garatoni, Madvig, Halm. numquam est. *est* incl. *P.* add. Baiter. *memoria est* Lambin. memoria sit C. || 34. *escen-*

*derit* Ang. Mai. ascenderit C. *deiecerit* A, Hotoman. delegerit C. *quaero cum* Aldus. quaero quod C. *arbitraretur* E. arbitretur C. || 15, 35. *spectarasne* s, pal. 2, Orelli, Halm. spectarisne p, g. ‘sperabasne’ Ernesti, Klotz. *oratores* Gulielmius. curatores C, E ante Klotz. || 36. quae numquam aut summi consili gubernationē auferre $p^1$. supplet $p^2$ post ‘numquam’: ‘sibi P. R. appetivit, qui numquam’, idem habet g. ‘ut tu summi’ Orelli, Klotz. ‘quae numquam. populus ab summi consilii gubernatione auferre con. est’ Halm. *Paelignorum* Halm. Pelignorum. || 37. *posse reperiri* E. ‘esse reperirique’ coni. Baiter. esse reperiri C. ‘reperiri’ coni. Halm. || 16, 38. *se* add. Baiter. || 39. *vicini — duxerint si* incl. ‘audire te’ malit Lambin. || 40. *rogabo* om. $p^1$. ‘interrogabo’ post ‘teque’ excidisse coni. Halm. || 17, 41. *verum tamen* Lambin. verum etiamen $p^1$. verum etiam $g^1$. (verum etiam inquaero $p^2$. verum etiam inquiro $g^2$.)

## M. TULLII CICERONIS PRO M. CAELIO ORATIO.

1, 1. *Atratini* incl. Muret., Lambin. om. Halm. || 2, 3. *M.* altero loco add. Lambin. *et* add. Bake. *ei* scr. hi. || 4. ‘equitis autem Romani’ Quintil. XI, 1, 29, Lambin. *criminis in loco* Halm. criminis loco. *est quidem ista* C, Klotz. est ista quidem Lambin., Halm. *vestra* Halm. nostra. || 5. *Tusculani* coni. Baiter. praetoriani C. Puteolani E. (incl. Klotz.) ‘equitum Romanorum’ velit Halm. || 3, 6. *hominem ut notet* incl. nisi fuerit ‘nomine ut notet’. || 8. ‘te velis hi existiment’ s. ‘te velis homines existiment’ Halm. *atque etiam isti dignitati* om. p, s. incl. Halm. ‘atque dignitati’ legit Agroetius 2269. || 4, 10. *quo* add. Baiter. ‘cum’ add. Garatoni. || 12. *et quidem.* fo ‘atque idem’. *flagrabant vitia libidinis apud illum* incl. Bake. *vigebant etiam studia rei militaris* incl. ‘diversisque’ incl. Ernesti, malim legere ‘ex diversis inter seque pugnantibus’. *et inter* Col., Halm. ‘inter’ cum parva antea rasura p. || 7, 15. *coniurationis* incl. Bake. || 16. *cupidus* incl. Lambin., Ernesti, Madvig, Klotz. || 17. post ‘demum’ vox in p erasa est, an ‘iudices’? Halm. || 18. ‘animo aegra’ s, E, ut Cornif. II, 34; ubi lege ‘animo aegro’. Mediamque migrationem *β*. *Medeam eamque migrationem* scr. Medeam migrationemque. || 19. *ex quo iste* E. ‘ex quo te’ s. ‘ex quoto’ C. || 9, 21. *eo dico* Schütz, Orelli. ego dico. *vos* incl. Garatoni. || 10, 23. *Asicius — Asicio — Asicius — Asicii* p, *β* (Asitius) Ascius — Ascio — Ascius — Asicii g. Ascitius E. vera forma restituatur in Memorabilibus vitae Ciceronis p. XXX, v. 40. *facti* Naugerius, Halm. facto. || 24. *cuicuimodi* Augustinus. cuiusmodi C. Post *Gaiusque* in p spatium quattuor versuum et dimidii relictum est. || 11, 25. *removeantur* E. removentur C, *β*. *mitis esset — soleret.* nonne ‘mitis est — solet’? || 26. ‘*pastoralis*’ malit Halm. || 27. *qui in hortis fuerit* add. Donatus ad Terent. Hec. IV, 1, 36. om. C, incl. Klotz. || 12, 29. ‘et copiose’ add. Naugerius, Orelli, Klotz. *copiose* add. Bake, Halm. ‘est iudices’ Halm. || 30. ‘si quaest.’ p. ‘si qua est’ E. || 14, 33. *si illo* Ernesti. sin illo C, E priores, Klotz. || 15, 35. *ut etiam verear* Wesenberg, Halm. ut et verear C. ut verear E. *ut vel severissimis* s. vel severissimis p. severissimis g. ‘ut severissimis’ Halm. ‘Inter quae’ et ‘probare’ librarius, qui codicem p exaravit, spatium unius vs. et dimidii reliquit’. Halm. aut falsa esse doceas incl. Baiter. ‘ac falsa’

Halm. 'et falsa' Orelli, Klotz. *ex istis tuis* Madvig. ex is igitur $p^1$. ex his igitur tuis $p^2$, g, s. 'ex intimis tuis' Vollenhoven. *quid — facis* agnovit versum primus Beier. || 36. 'perpulerunt' p, Halm. || 16, 37. *mi* Ribbeck. mihi. *egone* alterum incl., ut Ribbeck, Spengel. *dissice* Puteanus, Halm. disce C, *β*. disiice E. *possit* Halm. potest. || 17, 39. *qui* add. Halm (in nota). 'illos Fabricios fuisse arbitror, Camillos' t, Klotz. || 41. *coniveret interdum* Madvig. coniveret et interdum C. || 18, 42. 'aliqui ludus aetati' t, Halm. cf. §. 28. || 43. *libet* Madvig. liquet p. necesse est cett. C, E ante Klotz. || 19, 44. quoniam E. (Crat.: 'quaedam audeo quaedam'). quondam C. 'quae iam firmiore' Halm. coni. ex 'quam firmiore' p. || 45. 'ac vigiliis' Klotz. *modo facimus non* add. Madvig, Klotz, Halm. || 46. *labor offendit homines* Madvig, Klotz, Halm. labore fiendi homines p. labor confitendi homines e, g. *dedidisset* Arusianus. dedisset C. *tot iam menses* Lambin. tot tamenses p. tot menses cett. C, Klotz. || 20, 48. *ipsam rem* coni. Halm. iam rem p. rem iam e, g. || 49 *faciat* Halm ex 2 Oxonn. facit p. faciet. *gerat* idem ex 3 Oxonn. geret. *sed etiam proterva meretrix* add. s, om. p, g, e, E ante Orellium. || 50. *iniurias tuas* Arusianus s. v. obliviscor et Servius ad Verg. Aen. II, 148, Halm. iniurias (in p lacuna ex erasione). impudentia et huic defendendum C. 'impudentia tua etiam huic ad defendendum' Halm. 'impudentia ei sui defendendi' Madvig, Klotz. fo: impudentia item huic ad defendendum se. || 21, 52. spatium unius et dimidii versus est vacuum in $p^1$; 'quam ad rem aurum tum iret an non dixerit si non' $p^2$, g, e, et s, qui 'tum sumeret' offert. Halm requirit 'Caelius quantum ad facinus aurum quaereret an non dixerit. si non' *sempiternam* Pantagathus. sempiterni C. || 53. *non dixit* Rau. non dedit. || 22, 54. *et* ante gravissimum om. Orelli ed. 2, Halm. *in hospitem* t, Garatoni, Klotz, Halm. in hospite. *servis* add. t, Klotz, Halm non probatum Madvigio. || 55. fo: 'an aliam vocem'. || 23, 56. *causa alterius* Halm. alterius causa s, E. causa om. C. || 57. *eisne* Lambin. hisne C. *omnia* add. Lambin. || 24, 58. *ad eam rem* Madvig, Klotz, Halm. 'ad eadem rem' $p^1$. ad rem. || 59. *procella mihi* Orelli, Halm. procella nobis Rau, Klotz. procella ibi C. proc. urbi E ante Orelli 2. || 60. *patrueli* incl. Orelli, Klotz, Halm. *eliciat* E. eliceat $p^1$. eiiciat al. C, Klotz. *sed enim*. 'etenim' velint Gruter, Ernesti. || 25, 61. *aiunt huic* Madvig, Klotz, Halm. aiunt hoc C. || 62. *venenumque* cod. Leidensis, Lamb. venenum C. || 26. *esse possit* Orelli. esse posset. || 65. *qui si* Ernesti. quae si. *iam ea tradita* Baiter. cum iam erat tradita E. iam erat tradita C. *mulieris amici* incl. Ernesti. *hominum* E. omnium C. *est iam* E. est etiam C. || 28, 66. *amiserit* codd. Lambini. miserit p. emiserit e, g, s, Klotz. || 29, 69. *est fabula* Halm. sit fab. || 70. *hac nunc* Halm. hac enim C. fo: hace iam. *libidinosae* codd. Lambini, Halm. libidin .... $p^1$. 'libidinis et' cett. C, Klotz. || 30, 71. M † Camurtii. 'In P. *camurti et* magna ex parte in ras. ita scriptum est, ut spatium litterarum deletarum non sit expletum' Halm. *C. Aesernii* Baiter. caeserni. p. 'isto stupro sunt' Halm. ex 'sunt stupro sunt' p. *aeraria* Garatoni. afraria C. || 72. 'proprium quidem' a, unde 'proprium quoddam' Halm. *fuit* incl. Ernesti, Orelli, Halm. || 31, 74. nemini cuiquam velit Bake. || 77. 'inimicitiis suis' Halm. ex 'inimicitiis vis' C. *iam usus iam*

*dies* Rau, Halm, Klotz. iam ista .... dies p. iam ista dies. || 32, 78. *patiatur* Wesenberg, Klotz, Halm. datur C. ('patitur' s.) *absolutus est* Baiter. abs. sit. *hominem sine re — inquinatum*, *qui aedis sacras — incendit* Garatoni. qui aedis sacras — incendit, hominem sine re — inquinatum. *ad* add. Bake ac statim *et* ante 'turpissimum'. 'vos' om. Halm.

## M. TULLII CICERONIS DE PROVINCIIS CONSULARIBUS IN SENATU ORATIO.

1, 1. *in universam* E. universam C. || 2. 'esse' ante 'notandos' incl. Ernesti. || 2, 3. sunt nobis $p^1$. nobis sunt. || 4. *effecerunt* Tischer. effecerint. || 3, 5. *noster ille* C. ille noster E et Baiteri operae. *expiatum esse* Kappeyne van de Coppello (cf. in Pis. 85). expetitum esse p, Baiter. || 4, 6. *cum omnis* Baiter. cumnis $p^1$. cum cett. C, E. 'aegre repulsum' Orelli. || 7. *pro eximiis* Madvig, Klotz, Baiter. proximis. *C. Vergilius* g, Klotz, Baiter. C. Virgilius. || 8. 'utrum protervior' Lambin, Baiter. || 9. *gestum neque* add. Orelli, Klotz. 'cogitatum neque' Madvig, lacunam notat Baiter. *hortaretur* E. hortetur C. || 5, 10. 'pro dignitate sua' Pluygers. *magistratus.* nonne 'magistratuum'? || 12. malim 'facit — putat'. || 6, 13. *cum vix* Baiter, Pluygers. cum vi g. cum .. p. || 7, 15. *facere ne imperator* $p^2$, g. facere imperator $p^1$, et Baiter cum lac. signo. 'facere cur imp.' Augustin. 'facere num imperator' Halm. || 16. *quid? est primum* Garatoni, Baiter. 'quid? estne primum' Seyffert. quid est primum p. quod est primum g, e, Orelli, Klotz. *et tyrannis* Baiter. ac tyrannis Lambin. tyrannis. *inusta sit* Halm, Baiter. inusta est. || 8, 18. 'an non *Ti. Gracchus*' Lambin., qui praeterea 'an — triumphasset' post 'defenderent' (9, 21) conlocat. || 19. *alieni*, *inimici* Madvig, Klotz, Baiter. alini inimici p. aliine inimici cett. C. *sed ei* Halm. sed et C. || 9, 22. *illic adsideret* Madvig, Klotz, Baiter. 'ille desiderat' s. ille desideret C. ille viveret E. *utilitas* supplet Baiter. *illa P. Servilii* Pluygers. illius P. Servilii. || 10, 25. fo: pro eo isdem vobis adsentior. 'est publici' p, Baiter. || 11, 27. *decem* Manutius, Graevius, Tischer. duodecim. || 12, 29. 'longinquius' Tischer. 'a quo missus est' *β*, Junt., Lambin. || 13, 32. 'Caesaris' (om. 'C.') C, *β*, Klotz. *sed ea* Pluygers. et ea. || 33. *eas* coni. Baiter. has. *at certe* Pluygers. aut certe. || 14, 34. *asperae* Nipperdey. crudae Halm. acerbae. C. (apposita † Baiter). || 35. *laurea* Junt. ('laude laurea') Orelli. laude. || 15, 36. *eam se tueri* scr. eam sentire legem p, et apposita † Baiter, qui coni. 'eam se sentire legem esse, quam esse? eam se tenere' Madvig, Klotz. 'eam se sancire' Halm. eam se scire e, g. eam se sciscere Orelli. *et* add. Pluygers. *sed legem* Pluygers. legem. 'is quoque' Pluygers. eam quoque C. *eam is quoque* scr. *quo mihi* Manutius. quae mihi C. *alienius* Madvig. minus C. || 37. fo: fuerit finito consulatu. *tum* add. E. om. C, *β*. *ne* add. E om. C. || 16, 38. *singulares, si quod* Gruter. singulari quod C. *indignitatem* Schütz, Baiter. dignitatem. || 39. *alicui detur* Klotz auctore Madvigo. 'alii detur nescio cui' Mommsen. detur om. C, Baiter notata lacuna. 'et per quem' Pluygers. || 17, 42. 'ne beneficiis quidem' Orelli. *in* incl. || 18, 43. *debui* $p^2$, Baiter. debuis $p^1$. debuit. *Romanum* incl. Baiter. || 19, 45. *omnino* E. homini C, *β*. *est* add. Wesenberg, Baiter. 'est mihi — perhonorificum' Orelli. *plebeius omnino* E. pl. omnium C. 'perniciosis-

simae res' Lambin. || 20, 47. *est. ego* Junt. est cum ego C. est curae ego *β*.

## M. TULLII CICERONIS PRO L. CORNELIO BALBO ORATIO.

1, 1. *valent* Ernesti. valerent C, Klotz. *voluntati paris* Junt. voluntatis parens. 'alio loco dicturus' velit Halm. || 2. *hoc pono* Augustinus. hoc oppono C. *referenda* Hervag. adferenda C. *memoria* Garatoni. de memoria C. *recte se dare* Madvig, Klotz, Baiter. tractare. || 4. *extremus* E. exercitus p, g. ex. e. 'extremus' om. *β* fortasse recte. || 2, 5. *Karthagine esse obsessum* Madvig, Klotz, Baiter. Karthaginem esse possessum p. Karthaginem possessum esse g, e. 'K. p. isse' Ernesti ex Guelf. cod., Orelli, K. profectum esse E priores. || 6. *praesidia* scr. proelia C. om. Madvig. propria Klotz, Baiter. || 3. *est igitur β*, Orelli, Klotz, Baiter. igitur p. igitur est cett. C, E priores. est ergo Lambin. ex cod. *nulla nisi famae* Orellio auctore Baiter. n. si famae p. n. si famem g. n. si famam e. n. sic famam E (addita † Klotz). n. sic fame *β*. *est natus* Baiter. sit natus. || 7. *actione* Junt. actiones C. *quin etiam* Madvig, Klotz, Baiter. qui etiam C. aliquid quod C. *quod* incl. Garatoni. || 8. *est enim* E (*β*). sed si enim p[1], g, e. si enim p[2]. || 4. post 'cuncter' in p est lacuna quattuor versuum. || 9. *ei tribui* Lambin. et tribui C. *cui — consiliorum* Madvig, Klotz, Baiter. inquid — eius cons. C. cum — eius cons. E. 'quo quem provinciae' Baiter coni. *ultimae gentes* cod. Steph., Graevius. ult..ra regentes p. ultra regentes g, e. exterae gentes Junt., Ernesti. || 10. *dedit non postulanti, imperia vero etiam recusanti* Manutius, Baiter. dedit, non postulanti imperia, verum e. r. C, E. *non turpe rei p.* C. non turpe populo Romano. || 5, 12. *testimonium* Junt. et testim. C. *cum* del. Madvig, Klotz, Baiter. incl. *Graeci homines spectati viri noluerunt* Baiter. Graeci homines, spectati viri, nol. *constrictam* add. p[2]. 'vinctam' malit Halm. || 6, 14. 'quasi vero peius sit' Lambin. *quam* Pantagathus. an C. ('aut' g[2].) *qui in* add. Lambin. (ex cod.?) om. C. *cum ius* Madvig, Klotz, Baiter. cuius p. cui g, e. *se* add. Lambin. || 15. *eius praestabilem* Baiter. 'eius et praestabilem' Hervag. et praest. *in foederibus.* fo: 'in interpretandis foederibus. cf. Phil. IX, 10. *exterarum* Junt. et terrarum C. *libri* E. liberi C. *vitio* Madvig, Klotz. vitiis. *quam genere* Madvig, Klotz, Baiter. inquam genere C, ('in' lineola notatum g) E. || 16. *inauditis honoribus singularibusque* Baiter. inauditis singularibusque honoribus Garatoni, Klotz. in singularibusque C. singularibus honoribus E. *niterent* Nürnberger, Baiter. niterentur. *huius visa atque* Halm. huius atque C. (huius nota atque g[2]). huius experta atque perspecta E. || 7, 18. 'at prius' p[1], quod praefert nunc Bait. *poena essent* Halm. poenae sunt C. pena sunt g[2]. poena sunt E. *violatura virtutem* Ascens. 1511. violatur a virtute p. violatur virtute g, e. || 19. *poeniendam* Gruterus, Orelli, Baiter. poenitendam C. puniendam g[2], E, Klotz. *potius* E. totius C. || 8. '*satis*' suspectum Pantagatho, Schützio, Madvigo. || 20. *beneficiorumque* E. beneficioque C. *populus Romanus* Hervag. (p. r.) praetor C. || 21. *Heracliensium* E. Heraclensium C. || 22. *videtur* Rumpf, Baiter. videatur C. || 9. *periculosis* Madvig, Klotz, Baiter. periculis C. in periculis E. || 23. 'auxilio, labore, commeatu' Lambin. || 24. *sua communicare* E. suis comm. || 10, 25. *licet* g, e. liceat. *magnis* incl. Mad-

vig. *adiutoribus illis usi* Halm. ('adiutoribus illis' Madvig.) adiutoribus tuis C. 'ut etiam' Halm. etiam C, E. (utrumque om. Baiter.) *ab imperatoribus nostris* E. per imperatoribus nostris p. per imperatores nostros e, g, Klotz. *liceret* Madvig, Klotz, Baiter. non liceret. ‖ 26. *putatis* E. putasti C. ‖ 11, 27. *populis* Junt. populi C. *quia* Halm, Baiter. quod C. *est populorum* Halm, Baiter. et pop. C. ‖ 28. *nam* add. Halm, Baiter. ('cum' add. Madvig, Klotz) *latum est* g², Orelli, Baiter. latum. *suis rebus* Halm, Baiter. his s. iis rebus. ‖ 12, 29. *communione — contineri* Weiske, Baiter. communionem continere. *nostros homines* Gulielmius. nostros omnes p. nostros g, e. ‖ 13, 31. fortasse excidit 'iuris adferret' s. 'iuris adferat necesse est'. *ex ceteris regionibus* Rumpf, Baiter. ex ceteris generibus. *consecuti* Ald. secuti. ‖ 14, 32. *Cenomanorum* Madvig, Klotz, Baiter. genumhanorum p¹, g, e. Germanorum p², E. *ubi non est exceptum, ibi necesse est licere* Madvig ('ubi non sit'), Baiter. ubi necesse est licere C. ibi necesse est licere, ubi non est exceptum' E inde a Naugerio. *exceptum* add. Ascens. 1511, om. C. *definite* E. definitae p², definita est C. ‖ 33. *in quo* Pantagathus. in qua C. *sacrosanctum* incl. Madvig, Klotz, Baiter. *aut genere ipso atque obtestatione* Madvig, Klotz. aut genere ipso aut obtestatione C, Baiter († praefixa). *et consecratione* incl. Madvig, Klotz. *aut poena* Orelli, Madvig, Klotz. aut poenae. *capitis* Augustinus. a capitis C. *qui contra* E. quem contra p², g, e. contra p. *neque legem neque poenam gratam esse* incl. Manutius, Orelli, al. *sacrosanctum est* Aldus nepos, Baiter. sacr. esset. ‖ 15, 34. 'duo lumina' Ernesti. *icisse* N. Angelius. 'iecisse' s. 'fecisse' C. *disputationi* Orelli, Klotz, Baiter. *hic* add. Cobet, Baiter. ‖ 16, 35. *conservanto* Lambin. conservant C. Interrogandi signum post 'inferior' ponunt Madvig, Baiter. ‖ 36. *siletur* E. sileatur C. ‖ 37. *potest* E. posset C, *β*. *a Gaditanis* Nauger. Gaditanis C. *elicere* E. eligere C, *β*. ‖ 17, 38. *conservare* codd. Oxon. servare. *aut studio rei publicae ii* C. incl. Baiter. ac reipublicae ab Junt. Orelli. Ante 'moenibus' vocabulum, quod hostis significaret, excidisse vidit Madvig. ‖ 40. 'Flaccos' pro 'Horatios' velit Garatoni; 'Crassos' pro 'Cassios' Manutius. *ipsum* g², Baiter. ipso. ‖ 18, 41. *tesseram* Madvig, Klotz, Baiter. te tesseram C. testes E. *ut huic* Lambin. huic ut Orelli, Klotz. huic C. Lacunam ante 'gravissimam' notavit Halm. *consulta* Ascens. 1511. convita p¹. convitia cett. C. ‖ 42. *huius civitatis* Lambin. ius civitatis C. *honore* Lambin. ex cod. honorem C. *indicium* Madvig, Baiter. iudicium C, Klotz. *poena notavit* Baiter. poenatavit p¹ (quid cett. C?). poena multavit. ‖ 43. *perpetuo* Hervag. perpetuum C. diligentia E (diligentiaque *β*). ‖ 19. *ut* add. Rau. *quandam* Aldus nepos. quondam. *civitatis* E. civitates C, *β*. *officio ut* E. officium p¹. officio p², g, e. *eorum* E. horum C, *β*. ‖ 44. *constitutum est* Halm, Baiter. constitutum sit. ‖ 45. *hominibus* cod. F. Ursini. omnibus C, Orelli, Klotz. *religione? is* Halm, Baiter. religionis C. ‖ 46. *Iguvinatem* Halm, Baiter. aequitate C. *summa* add. Gryphius. *idem cohortis duas universas Camertium civitate donavit* add. Madvig. ‖ 47. 'quem iam oculis' coni. Halm. quem oc. E. 'belli ....' p. *bellici iuris* Halm, Baiter. '*si tanta bella legatus obisset*' scr. si tanta bella egisset C et E ('legisset' Aldus.) *et confecit* E. confecit C. *consul fuit* Abramius. consul fuisset C, *β*, Orelli. *nullo*

*foedere* Junt. non nullo foed. C. foedere a re publica E. 'foedere re p.' s. 'foedere res p.' C. ‖ 21, 48. *non dixit* Lallemand, Baiter. 'non ei istud dixit' Pantagathus. 'Spoletinus dixit' C, *β*. ‖ 22, 50. *C. Marius* add. L. Lange, Baiter. erosnovem p. heros novem p², g, e. 'Erosium' Halm. *Gaditanum* Garatoni. Gaditanos C. *Pius Q. Fabium* E. piusque Fabius C, *β*. *adest* E. abest C, *β*. ‖ 51. *quod M. Crassum* supplet Baiter vel ante vel post 'Q. Metellum'; ex §. 64 posui ante 'Q. Metellum'. *Ovios* Buchanan. obvios. *donavit* add. E, *β*. *cuius civitatis sit*, *id.* Baiter, interpunctione mutata. cuiatis siet p. civitatis siet g, e. *hodie* Halm. hoc C. ‖ 23. 52. *cum prae se ferrent* E. cum saepe praeferrent C et *β* ('ferrent'). *liberati* om. Klotz, incl. Baiter. ‖ 53. *esse ictum* Madvig. ictum E. esset cum p, g, *β*. *Tiburs* Nauger. Tibur C. ‖ 24, 54. *et gravissimi* Halm. a gravissimi p¹. ac gravissimi p², Orelli. gravissimi E. *et sapientissimi* om. p¹, incl. Baiter. *neque ius* Madvig, Baiter. neque his. *et* add. Ernesti. *posset* Ernesti. possit C. *senatori* E. senator C. *Serviliae legi.* Valesius. Servilia lege. ‖ 55. *ex Graecia* coni. Baiter. de Graecia. 'de' p in rasura habet. *Veliensis* E. Vellienses C, ut infra. *sententia* E. sententiam p¹. sententia M. g, e. *praetorem urbanum* E. pr. urbi p. pr. urbis g¹. pr. verbis g². patrem urbis *β*. *arbitramur* cod. Barberin., Klotz, Baiter. arbitrabamur p¹, g¹. arbitrabimur p², g², *β*, E priores. ‖ 25, 56. 'peritissimis' malit abesse Baiter. *summa* cod. Oxon., Klotz, Baiter. sua p, g, *β*. E priores. suae e, Orelli. *pecuniam* E. pecunia C. *de Venonii Vindicii* Nauger. debent non ('noni' p) indici C. ('Vennonii' Baiter.) 'pervenit' Madvig. 'senatoriam' Halm. ‖ 26. *in circulis* E. in circulis idcirco (in c. incirco g²) C. *maligno dente* Madvig. maledente C. maledico dente E. ‖ 58. *ei* Baiter. hi C. ‖ 59. *discordiis* incl. Baiter. in ruinis nostris [vestrisque discordiis] Orelli. in ruinis nostris lacrimisque Madvig, qui statim om. 'lacrimis'. *et ut a principio* E ('et ut' om. *β*). et ut et pr. p. ut et g. et e. 'huius' incl. Garatoni. ‖ 27, 60. *nobis* E. vobis C. *etenim contendere* Abramius. id enim contenderem de re P. cum id C. id enim contendere E priores. ita enim contendere Orelli. *novo* Manutius. novem C. 'novem' suspectum Halmio. *puto sententiam* E. puto in sent. C. ‖ 62. *suspectum* E. susceptum C. *confligant* E. confligunt C, *β*. ‖ 28, 64. *regione* Manutius. regiones C. *de* add. Manutius. *si P. Crassus* Madvig, Klotz, Baiter. si D. Crassus p. si d. Crassus g, e. si M. Crassus E. ('L. Crassus' Crat.) ‖ 65. *qui hoc* g². qui se hoc C. qui persaepe hoc E ('qui saepe hoc' Klotz).

## M. TULLII CICERONIS IN L. CALPURNIUM PISONEM ORATIO HABITA IN SENATU.

Fragmenta 2, 3, 4, 6, 8 ex Asconio Pediano ducta sunt, 4, 1 etiam ex Arusiano Messio p. 221, ex eodem 7 p. 250, 9 ex Quintiliano IX, 4, 76; VIII, 3, 21; 5 ex Servio ad Verg. Aen. VIII, 139; 1, 10 ex Diomede II, 464, I, 405.

1, 1. *quibus eras* Lallemand, Bake. quibus erat. *gloriatur* *β*, Halm. gloriabatur C. gloriabitur E. ‖ 2. *non nomini* cod. Ursini (?), Bake, Wunder. homini C, quod incl. Halm. *tu cum* Ald. tum, cum C. *perspectae* Cratand. perfectae C. ‖ 3. *Caesare et Bibulo* incl. Manutius, Halm. ‖ 2, 5. *meo* om. f, incl. *commutavi* Hotoman, Ernesti, Halm. communicavi. ‖ 3, 6. *bene gestae — conservatae rei publicae* C, Klotz. 'bene gesta —

conservata re publica' Garatoni, Halm. excidisse videtur: 'gratulatione decreta' ('testimonium dedit et' supplet Lambin.). *ea quae* a, Bake. quae. *cum is* a, Bake. cumque is. ‖ 7. fo: ac mihi populus. ‖ 4, 8. *L. Iulium et C. Marcium* Orelli in not., Halm. L. Luscellum et C. Marium (Marcium g.) C. L. Metellum et Q. Marcium Manut., Klotz. *fretos* add. Ernesti. ‖ 5, 10. 'quadringentos — censoriam' Schütz, Bake post 'convellere' conlocant. ‖ 11. *Ciceronem* del. Wunder, Halm. incl. *si sua cum illo coniunxeris* ('tua' s.) C. si sua consilia cum illo coniunxisset Halm. si tua consilia cum illo coniunxisses E. ('coniunxeris' Klotz.) 'cum diceres' Bake. 14. *sic aequatum* fo: emancipatum. ‖ 7, 15. *vim inferre patriae* scr. vi terrere patriam g. interire patriam C. interimere patriam Junt., Ursinus, Doederlein, Halm. *vos adiuvistis* incl. Madvig. *ei mori* Bake, Halm. emori. ‖ 16. *mortuorum* incl. Abramius, Halm. 'in nefariis' velit Halm. ‖ 9, 21. *his* incl. Wunder, Halm. 'bis' Mommsen, Jeep. ‖ 10, 22. *suum illum* C, E. illum Halm. *aut Centaurorum* incl. Wunder. *an vomuerit* incl. Wunder, Halm. ‖ 23. *in toga* incl. Garatoni, Wunder, del. Halm. 'et in toga' Orelli. *voluisti, his* interpunxi. voluisti. His. *his* Lambin. huius C, Klotz. *Clodiane* s, Lambin., Halm. Clodiana e, f, g. Clodianae E. *et* om. Oxon. H, Halm. incl. ‖ 11, 25. *pulsataeque* C. 'purpurissataeque' coni. Halm. 'pallidaeque' Jeep. cerussataeque Junt. et cett. E. *revocarant* Lambin. revocarunt C. ‖ 26. *domum* om. a, Halm incl. ‖ 12. *tibi paruit β.* disparuit C. ‖ 27. *Caesonine* Manutius, E. (Caesoni Junt.) ceso C. 'quaeso' Klotz. *Gabinius* incl. Muretus, Halm. ‖ 28. *in pactione provinciarum* incl. Bake. ‖ 13, 29. *tunc* Wunder, Halm. tum C. ('tu' 4 Oxonn.) *is se in Italia* amicus Ursini. idemque in Italia C. 'idem se in It.' *aut referre ad senatum* incl. Wunder, Halm. ‖ 30. 'eos consules' velit Halm. *ac tamen* Wunder, Bake, Halm. hac tamen. 'non morem' Bake. ‖ 31. *ac proditores* Halm. aut prod. ‖ 14. *in* add. Halm. ‖ 32. *optandam dico* Bake. optandam duco. ‖ 33. 'mala precarentur' Wunder. ‖ 15, 34. *Insuber* Turnebus. insuper C ('semper' v). ‖ 16, 38. Lacunam post 'statim' esse frustra negat Rau II, p. 36. ‖ 18, 43. *inusta* Faernus. iusta v, Orelli. iusti f, s, E priores. ‖ 19. *poena* incl. Bake. 'mala precabar — cruciatum precabar' Bake. ‖ 44. *ab senatu* Manutius. absens C. 'optaram' Garatoni. *a te* Baiter. te. ‖ 20, 45. *recordationem ipsam* e, f, g, Bake. recordatione ipsa. ‖ 46. *venerat* s, Garatoni. venit Bake. veniret. ‖ 47. 'nosse — nosse' Bake. ‖ 48. *Romani* incl. Bake utroque loco. ‖ 21. *partim permutationes* om. t, incl. Halm. *in monte* om. t, v, Halm; incl. ‖ 50. *Romani* add. t, Klotz, Halm, incl. Bake. maiestatis Cornelia t, Klotz. ‖ 22, 51. 'ex sedibus' coni. Halm. ‖ 53. 'qui quidem amisso' Bake. ‖ 23. *ipsam* Arusianus Messius p. 239 Lind., Garatoni, Klotz, Halm. ipsam foedavit adventus tuus ('foedavit' om. v) C, E. *quem ad modum ingressus es* Arusianus (ubi 'ingr. est'), Garatoni, Klotz, Halm. quem ad modum venisti C, E. ‖ 55. *quin dico* Jeep, Halm. qui dico C, E. ('qui' om. Ernesti. 'cui dico' Orelli, Klotz, ille incl. 'cui'). *eum* om. C. incl. 'quem cum ego' Bake. 'quae porta — patuit, ea tu — non introires' Bake. 'tu unus inventus es' Orelli coni. malui '*tu — triumphares*' includere. ‖ 24, 56. *mercede* v[1], Halm. una mercede v[2], cett. C, E. ‖ 57. *levis* om. Lambin., Halm, incl.

*non eversae per te et perditae* v. *non* del. Faërnus; incl. sed perditae. 'proditae' Turneb. *traderetur* Faërnus, Halm. utraderetur v[1]. ut trad. v[2]. redderetur. || 25, 59. *ardet* incl. Baiter. *factus ad persuadendum* A. Augustinus. facetus ad pers. *perfectus* incl. Dobree. || 61. *perscriptis rationibus* incl. Schütz, Dobree. || 26, 62. *specillis* Madvig. spiculis. || 63. 'Themi ipsa' Manutius. *ita egomet mihi* Garatoni. ita met mihi v. ita mihimet. || 64. *adsidua* incl. Baiter. *despicatissimo* Lambin., Halm. desperatissimo. || 27. 'nolunt non possunt' v. *per latrones, per servos* v. per latrones et per servos. || 65. 'sed haec non dubito nam' v. sub qua lectione aliud latet. || 66. *videtur* Madvig. videatur. *hanc* fo. excidit 'volgarem'. || 67. *quin ne* Halm. cuine v. ne. *et ei* Klotz, Halm. et hi. *de dolio imo* Baden ('de dolio' A. Augustinus). de solio. || 28, 69. *desertum* Madvig, Jeep, Klotz, Halm. disertum. *etenim* Madvig, Klotz, Halm. est tamen. || 29, 70. *ceteros* incl. Orelli, Klotz, Halm. || 30, 73. *cum locutus sum* Halm. conlocutus v. locutus. ('locutus sum' Madvig) || 74. *iudicasti* e, s, Bake. indicasti. || 75. 'violarem' p, e, f, g, unde Halm coni. 'me eum — qui quem'. 'primum' Halm coni. *compensabat* Madvig. compensabit. *quod si esset* Schütz. quod si est. ('quo si est' Bake.) || 31, 76. *vestrae cupiditates provinciarum effecerunt* add. E et C praeter t, del. Halm, incl. Klotz. *qui mecum* Bake. qui me qui. || 77. *consulibus* C praeter t, E. se consulibus t. sed consulibus Klotz, Halm. || 78. 'neque te — tuum' Garatoni. || 32, 80. *C. Caesarem* incl. Bake. || 33, 81. *meminero, semper* interp. Bake, Halm. meminero semper. || 82. *perfecit ille, ut si montes resedissent — haberemus* incl. Bake. *eludebas* fo: audebas. *tam inopi* Halm. tam opimo C. om. E. 'viderere' Halm. || 34, 83. *notata* Cratand. notanda C. *devertisti* Mommsen. evertisti. *tecum tum* Halm. tecum tu C, E ('tu' om. Orelli). || 84. *Cotyi*, Garatoni, Halm. Cotto E. Coddo C. *praesidia auxilia* e, g. praesidia et auxilia. *auxilia* incl. *te* del. Mommsen, incl. *Macedoniam* Garatoni. Macedonica C, E ante Orellium. *abripuerunt* Hotoman. arripuerunt C. || 35, 85. *Urii* Turnebus. vel suri C. || 86. *aestimandi.* fo: aestimati. *Cherronesus et Thessalonica* Halm. Cherronenses Thessalonica. || 36, 87. *notum esse β.* notum est C. notum g, Ernesti, al. *publicanis* incl. Bake, Halm. || 88. *aediliciis reiectis praepositus* Madvig. aedilicius reiectus praepositus * *. 89. *quod populari β.* quid pop. p, e, f, g. quid quod pop. s, m, E ('quid' incl. Orelli). *Athamante, Timocle* Madvig, Halm, Klotz. Ath. et Tim. *quod inde* Garatoni. qui cum inde p, g. quid cum inde f, m, s, E priores. 'quid? quod cum inde' Ernesti. *Euchadiae* 'Euadnae' coni. Halm. ('in villa Leucadia, quae fuit uxoris Aegisthi' Turnebus.) *Execesti* Garatoni. exegesti C. *quod cum* Lambin. qui cum C, E ('ubi cum' Ernesti coni.). || 37, 90. *te* incl. Halm auctore Madvigo; om. cod. Faërni, Orelli, Klotz. 'accepta iam' Mommsen. *ne fieri liceat* incl. Halm. || 91. *disiuncta β*, Halm. disiuncta est C, E. 'disiuncta est et' coni. Halm. *est* incl. *Arsinoën, Stratum, Naupactum* Turnebus. arsinoan, thracum, neopactum C. *Agrianum* Turnebus. aggrinarum C. *recognoscere* coni. Halm. cognoscere. || 38, 92. *eaque quae* Cratand. 'eaque' s. 'eaquae' C. || 93. *arbitrarentur* s, Halm. arbitrantur e, f, g, m. arbitrabantur. || 94. *est* om. 4 Oxonn., m, Orelli, incl. Halm. || 39. *neque* Madvig. non aeque C. ('non enim' Lambin.) *ad insimulationem* scr. 'ad simultatem'

Lambin., Halm. ad simulationem Lambin. 'conitetur' Faërnus. conicietur C. ('conferetur' Lambin.) *invitum* Hotoman. invitus. || 95. *hic civis* C, Halm. haec civitas E praeter Ascens. 1511. *eiectus est e patria* c, g, ('a patria' f, m, s). eiectus patria est Ascens., Klotz. 'sceleris conscientia' Bake. || 40, 96. *diribeantur* Augustinus, Klotz, Halm. diripiantur C. dirimantur Orelli. *tribuni militares* auctore Orellio Halm. tribuni mil. C. tribuni militum E. *Parthini* E. Parthenii C, β. *in eis* E. in his C, Klotz. || 97. *sententiae damnationis tuae* incl. Bake, Halm. *speraveras, si* Bake. sperare volueras C. sperare volueras si E. 'ausus sis' malit Halm. || 41, 98. *ponderari* Manutius, Faërnus. ponderari dicere audes C. *te* incl. Garatoni, Halm. *putent* Garatoni, Halm. putant. *non apud equites Romanos* et *ad ignoscendum* incl. Halm. *ipse* p, Ernesti, Halm. ipsum. || 99. *potest* Bake, Halm. posset.

## M. TULLII CICERONIS PRO CN. PLANCIO ORATIO.

3, 7. *magni dignitatis* t et Baiter, addita †. 'candidati dign.' Jeep. malim 'candidatis dign.' || 8. *vel* incl. 'id quod' Halm coni. || 5, 13. *aberat a me, cum te non videbam* t, e. 'aberas a me, certe te n. vid.' Orelli, Wunder. aberas a me; mecum te n. vid. Fritzsche, Baiter. avebam, tamen te n. vid. Jeep. || 6, 14. *supplicatio magistratuum* incl. Manutius, Baiter. *suffragiorum* incl. Garatoni, Baiter. *simul ut* t, E. simul ut et e. 'simulatque' coni. Baiter. || 15. *in* add. Baiter. 'tanto nos impetu' codd. Wunderi, Klotz. || 16. 'est dignior' coni. Baiter. 'si dicerem' incl. Ernesti. *nam quid* Crat., Lambin., Orelli, Klotz. num quid. Orelli, Baiter. nunc quid C. *adsequerere* Gruter, Baiter, al. assequere. || 8, 20. 'etiam si nolis' et 'tamen' om. v. || 21. *est* add. Mommsen. || 9, 22. *illam officii rationem* Wunder, Klotz. illum off. morem E. illum off. ınẽtẽ t. (quid cett. C?) *nostra illa* E. 'ea nostra ita' Baiter ex 'anostra ita' t. || 24. *quia pro filio* nonne 'quod pro filio'? || 10, 26. 'votis omnibusque et lacrimis' Madvig. || 11. 27. *honoris* Bake. honori. *magnis* Pantagathus. magni C. || 12, 29. *indicia* et *haec* incl. Wunder; idem *non in manus sumitur*. || 30. *tam — quam* e, Graevius, Ernesti, Baiter. quam — quam t. qua — qua Crat. mg. Orelli, Klotz. *genere — nomine* Garatoni, Baiter. generis — nominis. || 31. *est* add. Baiter. || 14, 33. 'et multa' Kiehl. *et ut fit, dixisset* Baiter. ut fit, dixisset C. ut fit, dixissetque E. || 15, 36. *quae est de sodaliciis* incl. Bake. 'adsecutus es' Cobet. || 16, 38. *Oufentina* Baiter. Ufentina. || 18, 44. *sanciri* Manutius. sancire C. || 45. 'iram et dolorem' Cobet. *excitarent* t. excitarunt. || 46. *cum eos* t (cu eos). cumque eos. 'conscientia' Cobet. || 19, 48. *adversario* incl. || 20, 49. *tabellae* add. Wunder, idem incl. 'renuntiatae'. || 21, 52. *detractum* add. Ven. 1480, om. C, β. || 22, 53. *demovebunt* Ernesti. movebunt. 'dubitabitis' v. 23, 57. *autem* add. Baiter coni. || 24, 58. *Congo* C. L. Roth, Baiter, Klotz. Conco v. long. (sic) t. longe e. Longino E. || 59. *nostis cetera* Ald. nostris cetera C. nosti cet. Orelli, Klotz. || 25, 60. *reperies* Junt. 'reperis' s. 'repperis' C. || 61. *sit* add. Baiter coni. *in quibus* del. Garatoni, Baiter incl. *triumpharint* Garatoni, Baiter. triumpharent. || 26, 63. *putabis* del. Gulielmius, Garatoni, Baiter; incl. ('putabit' Orelli) *me e provincia* E. mea prov. t. mea e pr. e. me a prov. β, Wunder, Klotz. || 27, 66. *forum* Pantagathus. eorum

C. 'eas ego' Baiter. || 67. *observandis* Nauger. adservandis t, e. servandis cett. C. || 28, 68. *huic nomen* Wunder. hoc nomen C. || 29, 71. *inquit.* malim 'inquis'. || 30, 72. *ementiri* Bake. mentiri. || 31, 75. *in eis causis* Baiter. in his causis ('is in causis' Orelli, Klotz.) || 32, 77. *sicuti* Lambin., Baiter. sicut in C. ('sicut Cn.' Orelli, Klotz.) *praeferam* C, Wunder, Baiter. prae me feram. *populo Romano ei gratiam referre* Garatoni, Orelli, Baiter. populo R et gr. referri. te populi R. ei gr. referri E. ('a populo R. ei gr. referri' Klotz.) || 78. *egerint* Garatoni, Orelli, Baiter. egerit C. Verba '*cui senatus pro me gratias agendas putavit*' A. Schaefer primus cum seqq. coniunxit, antea prioribus iungebantur, quam rationem Klotz praetulit. *propter* del. Garatoni; Baiter incl. || 33, 79. 'laus sedulitatis' Jeep. || 34, 84. 'Barcaeis' Niebuhr. || 35, 86. 'in religiosis' Baiter. 'acerrime personabat' Lambin. || 87. *at erat* Wunder, Baiter. aderat. 'sed' malim abesse. || 36, 88. *quem profecto non videbam* om. t, e; incl. Baiter, Klotz; tenet Wunder. *fuissent — fortes consules* Garatoni, Wunder, Klotz, Baiter. fuisset — fortis consul. 'fuissent' lc, ψ, Wunderi. || 89. *causam* add. Klotz, Baiter. *gloria et laude* cod. Oxon., Garatoni, Orelli, Klotz, Baiter. gloriae laude. || 37, 90. *retinendo* incl. Wunder, Baiter. || 38, 92. *quantum* Orelli, Baiter. quam tum C. || 39, 93. 'quaerunt et gratiam' t. || 40, 95. *cum Plancii* Junt., Bake, Baiter. dum Pl. 'aram facere' Dobree. || 41, 97. *vel* incl. Halm. 'facile' malim abesse. || 98. *cum tamen abessent* C praeter 2 Wunderi, E. 'cum tantum abessent', Wunder, Baiter. || 100. *vi* add. Orelli coni. || 42, 104. *Flave* Garatoni, Orelli, Klotz, Baiter. Flavi C.

## M. TULLII CICERONIS PRO M. AEMILIO SCAURO ORATIO.

1, 1. *maxime — molestia* attulit Augustinus p. 328 ed. Capperon.; *retineret — dignitatem* Arusianus Messius p. 260 ed. Lindem. *subiit — pervenire* Asconius servavit. || 4. '*et quoniam — varietate*' Severianus p. 334 ed. Capperon., item 337. || 2, 1. 'Bostarem — sublatam'. Quae sequuntur (2, 2), Beier adornavit secundum Martianum p. 411 ed. Capperon. 'in Scauriana — interposita disputatione tractatur' 'ex quibus causis mors eveniat repentina'; proxima sunt in A. || 4. *si denique — Bostare* habet Arusianus Messius p. 243. || 5. *si mehercule — fuisset* servat Asconius. || 6. '*cum dare — conatus*' Priscianus p. 689 ed. Putsch. || 7. *redimunt — expetuntur* Isidorus Etymol. XII, 2, 21, et Servius ad Verg. Georg. I, 59. || 3, 1. *sic — ab aliis est* et *illa audimus — interemisse* et 2. '*ac neque illius — imitari*' Asconius. inde ab ultima syllaba vocabuli 'iuventutis' T initium capit. *summo ingenio* Asconius. summo imperio T. || 4. corpori animus T. || 4, 5. *iecit* Beier. legit. || 5, 7. post 'facilius' T lacunam habet usque ad §. 18, inde a 'te dixi' succedit A. Interiecta supplet Beier. || 10. *oblideret et resticula* Cramer, Kreyssig. obliderct resticula. || 6, 11. *omnesque* Beier. omnes qui A. || 7, 13. *dedatis* Heinrich. datis A. *infamata* anonymus. famata A. 'formata' Klotz. || 8, 14. *residet etiam* Heinrich. resit etiam A. residet iam Mai, Beier, Orelli, Klotz. 'restat etiam' Cramer. 'totum non' Heinrich. || 16. *quod quidem est* Heinrich. quoque deest A. *quod rerum* scr. rerum. *iusiurandum iudicum ad* P. R. explet Beier. dus u ....... P. R. est in A. || 9, 18. *doces* anonymus.

docet. '*quoniam habet — atque iniurias* habent A, T. confligendum sit A. || 19. *non* et ante 'habuisti' et ante 'fuisse causam' delendum videtur. *quis id scit* Mai, Beier, Klotz. quis id sciet A et T ('quis idisciet'). || 10, 20. *contra impetum istorum* T, Klotz. contra impetum istum illorum A, Mai, Beier, Orelli. unusquisque mihi A, Mai. || 11, 23. *L. Aelium* Peyron. Laelium T. Vaelium A, Mai. *ac facetum* om. A, Mai. Titi Q. Muttonis T. *Romae causam* A, Klotz. Romam causam T, Peyron, Beier, Orelli. in provinciam ipsa A, T. 'et discendam' om. A. || 25. aratorum — odium popu..... (28) T. solus habet. || 12, 28. *in Scaurum* coni. Orelli. in Scauro T. || 13, 29. *litu Aetnam — coegit* (31) habet A. solus. *tu uno comperendinasti* Beier. tuocoperendinasti A. peiurio A, Mai, Beier. || 14, 31. *dolor et* Mai. doleret A. *aut eius — fama detraxerint* (36) habent A, T. reditum in gratia T. || 32. '*eius*' om. A. || 33. successum A. *invidit, voluit* T. invidit et voluit. memoriam lacesseret A. *etiamnum* A, Mai, Beier, Orelli. etiam T, Klotz. et vulgata A. || 15. 'tam' om. Asconius. 'tamen' T. || 34. certum constituerat cum hoc sibi certum contentionem A. neque ipse si T, Mai, Klotz. fo: neque si patricius — nisi ipse. || 35. praesertim qum T. putassem et exulceratum T. || 16, 36. *multorum — Scipionum int.....* (45) habet A solus. || 37. *nihil more* Niebuhr. nihil mode A. *rabide* Baiter. 'rapide omnia, omnia conspiratione' Cramer, Heinrich, Kreyssig. || 17, 38. *patefacta* Mai. late facta A. || 39. *dico* add. Beier. 'aio' add. ante 'oportere' Mai. *frumentariae* 'huius vocis feliciter a cl. Maio suppletae vix tenue vestigium superest in codice' Beier. || 40. *coniurationi* F. C. Wolff. coniuratio vi A. *via* add. Beier. *obsaepiatur* Peyron. obsidiatur A. 'obsistatur' malit Mai. *T. Albucius* Beier. L. Albucius A. || 19, 42. Foenicum A. *amendati* A, Klotz. amandati Beier, Orelli. || 43. *ignoscent delecones* A. ignoscent denique omnes Beier, Orelli, Klotz. || 44 sed amen A, unde 'sed tamen' Mai. *Scipionum interitu* Schol. Bob. 376 ed. Orelli. || 20, 45. *copiis — fallax* Pseudo-Fronto p. 523. *quem purpura — mutavit* Isidorus Etymol. XIX, 23, 5. *hoc nomine audito — pervagatum est* Pseudo-Fronto p. 540. Cum hoc fragmento coniunxit Beier alterum ex Ammiano Marcellino XXII, 15. 'Scaurum defendens Tullius imperat, ut *de nobili — sentirent*' mutata persona et tempore verbi. || 21, 45. *nam cum — relictas* habet Asconius. *litteras* Beier. 'ceteras' Asconius. *relictas* Beier. 'relatas' Asconius. *praesertim — cupiditatis* Asconius. || 22. *ego porro — apportavi* Quintilian. V, 13, 40. Sequentia non ex Scauriana ab eodem VIII, 6, 47. citata videtur commode hic Beier collocasse. *domus tibi — aestimasti* ipse Tullius servavit in Oratore 223 sq. *haec cum — condonetur* Asconius. || 23, 46. *undique — deprecarentur* Asconius; *tuisse* (a postremis verbi 'constituisse' syllabis) — *quocunque igitur te modo* T. *in templo* Asconius. templo T. *nepotis sui* Asconius. nepoti suo T. 'opem suam' coni. Beier. || 47—49. tres pari magnitudine lacunae (septem versuum) sunt a Beiero expletae, altera minus probabiliter; primae et tertiae supplementa reliquimus. *custodiis* Beier. custodis T. || 24, 49. *equidem video* Beier. equidem vidi T.

## M. TULLII CICERONIS PRO C. RABIRIO POSTUMO ORATIO.

1, 1. 'sapientia' Halm. coni. *quod sermo hominum ad memoriam patrum*

*virtute celebretur* C. 'quam sermo — virtutem celebret' Mommsen, Halm. fo: quod sermone — posterum celebretur. ('quod sermone — virtutes celebrentur' E.) || 2. 'Paulum Scipio aut' abesse malim. || 2, 3. *Curtius* Turnebus. Curius C. 'fortissimus' coni. Halm. || 4. 'hic illo' coni. Halm. 'hoc' sufficit, 'illo' incl. 'quamquam' coni. Halm. *vitae* Hotoman. 'curae' Manutius. culpae C. fo: 'hic vitae'. *augere re* Klotz, Halm. 're augere' Orelli. augere. *huic* incl. Halm. 'ei egenti' Lambin. fo: egenti ei. *aut quis iam amovet* C. 'audet' Madv. 'aut quis iam volet' Halm. addidi *culpam ab eo* et incl. *bene consultum putares. at est* scr. id est. || 3. 'multum rogabat' Patricius. multa rogabat. || 6. Ante 'hinc primum' iure quidam VV. DD. apud Lambinum multa deesse existimarunt. *quo modo* Patricius. cum s. quom C. quo E. *consuli mandatum a senatu* Lambin., Halm. consultum datum senatum C. || 7. *si creditoris culpa est, si qui* Madvig, Halm. creditor is in culpa non sit, qui C. 4, 8. *populo universa pecunia exacta est* Mommsen, Halm. 'populo exacta est' lacuna relicta Madvig. populi servari lex aequa est C. *Iulia* incl. || 9. *sin hoc* Manutius. 'sint hoc' s. 'sit hoc' C. *discendi* Hotoman. dicendi C. *non mea fuit* Ald. mea fuit C. 'a me afuit' Halm. || 10. *et* add. Patricius. || 11. *qua aestimatione* Pantagathus. qua appellatione. || 12. *iudicii* incl. Cobet. iudici Madvig, Halm. *immo illo.* scr. illo. 'capite quod erat in Postumum' C, E. *capite, quo ea pecunia pervenerit. nihil audisti in Postumum.* Madvig. ('quo ea pecunia pervenerit, quod erat in Postumum' Graevius.) *cum in Gabinium* cod. Ciofan. Muret. quod in Gab. C. *damnato* Madvig. dato s. datum C. || 6, 13. *hoc* add. Patricius. *et senatus frequens* incl. *restitistis* scr. *non* incl. 'nostrum' Madvig. || 15. *possitis* Patricius. possit. || 7, 16. *novam* Madvig. unam C. *iudicandam* Patricius. iudicatam C. *eis* add. Patricius. *te* add. Patricius, Halm. *sit simul* Mommsen. est simul C. *maior* Hotoman. maiorum C. || 17. *tum es tu* Cratand. tamen es tu e. eodem es tu s. eadem tamen es tu v. *senator* incl. Patricius, Halm. *lege senatoria non teneri* Patricius, Halm. legem senatoriam non timere || 18. *de ea re ferretur* Mommsen. referretur C. || 19. *defendent β.* defenderint C. || 8. *mea me iam* Muret. meam etiam s. mea etiam C. *me si ante* Madvig. me stantem. *nunc* Cratand. hunc C. || 20. Archelai Hervag. marchilei C. 'illud' suspectum Ernestio. *promissa.* deesse videtur 'a rege'. *huic.* fo: cui. *quaesivit, sibi quaesivit* Halm. quaesivit sibi. Extrema lacunae explet Mommsen 'ita factum est, ut sua sponte Postumus'. || 22. *dioecetes* Cratand. Diogenes. *vis vitae eius* Madvig. vita eius C. ('vita ei ablata' Patricius.) *quarum* Nauger. 'qua re' s. 'quae' C. *regis se* coni. Halm. regis C praeter u ('se regis') || 9, 23. *in hoc labenti* scr. in hoc tandem C. 'in hoc tantum' Patricius, Halm. *in quo* Junt. quo C. *ex re publica* C. et ex re publica. *Athenis* incl. Madvig. *optime digesserat* C. 'optime gesserat' Graevius, Halm. *qui Phalereus vocitatus est* susp. Halmio, malim 'ex republica — et ex' abesse. *in eodem isto* s, Orelli, Klotz. in eodem loco C. in eodem illo Halm. || 24. *huius ipsius* Halm. huius istius. *alia iam* Madvig. mali iam iam C. illa iam Halm. *facinus* incl. Ernesti, Halm. *non tam* Hotoman. tam C. || 25. *suscepto atque contracto* Ascens. susceptum atque contractum. *ac suos* Lallemand. ad suos. *atque illud* C. 'illud' Patricius. utrumque deleverim. || 26. *erat* add.

Halm. *civis Romanos, sed et* incl., om. Halm. *adulescentis sed* Halm. adulescentis et C. *videmus* Ascens. 'videri' s. 'videre' C. ‖ 27. *etiam L. Sullam* Bake. illum L. Sullam. Aliquid excidisse videtur ante 'quorum impunitas'. *uno* add. Patricius. ‖ 28. *iudices* Quintil. IV, 2, 18. audies C. *facere* incl. Patricius. *qui ea regit* Madvig, Halm. quia retie C. *non hic imposuerat* suspectum Mommsenio. *impeditis* Junt. impudentis C. *emori* incl. Patricius, Bake, Halm. ‖ 11, 29. *si aliter quippiam coacti faciant libere* C. fo: 'si inliberaliter quippiam coacti faciant'. 'si aliter q. c. f. ac liberi' Madvig, Mommsen, Halm. *si quid* Halm. 'si pie' s. 'sit pie' C. si quippiam Ascens. *hic offendero* Ernesti ex Ep. ad Att. VII, 26, 1. hoc off. C. huc off. E priores. ‖ 30. *cum* add. Lambin. *decumas imperatarum pecuniarum* Madvig. decumis imperatorum pecuniam C. et † praefixa Halm. *in centesima* Halm. centima C. centesima Ascens. centesimae Lambin., Orelli, Klotz. ‖ 31. *in* add. *ad tantam pecuniam cogendam* incl. Patricius. *tanta* incl. *pati* incl. Patricius. *at erunt* Madvig. 'aderunt' s. 'aderant' C. *ei* incl. Ernesti, Halm. *ille* incl. Ernesti. *redegit* add. Nauger. ('coegit pecuniam' Halm. coni.) ‖ 32. *dictis eorum* Garatoni. 'dictis tantum' Patricius. dictis testium C. 'testium' gloss. videtur Halmio. fo: productis ipsis, sed dictis eorum. ‖ 12. *eum defenderem* Halm. eundem def. ‖ 33. *causam* incl. Halm. *nec* add. Madvig. *non* incl. Madvig. *egi* add. Halm. ('simulavi' Junt., Orelli, Klotz.) ‖ 34. *creditur nunc* Manutius. creditur non C. *aientibus* anonymus. dicentibus. ‖ 35. *tunc severissima* Hotoman, Gulielmius. tum cum verissima C. *verum quo voltu soleant dicere* Madvig, Halm. verum quid vultis (s. vulti) sileant dicere C. *illim* priore loco g, illum s. illinc altero loco C. ‖ 13, 36. *tum* incl. Madvig. *peieraverit* Ascens. deieraverit C. ‖ 37. *qui causam dicunt* supplet Halm. *rei facti condemnari* Madvig. in rem facti cond. C. ('in rem cond.' Mommsen.) *pecunia qua reorum quis damnatus sit* Madvig. pecunia quae ad quem eorum qui damnatus est C. *perversum* om. Halm. incl. ‖ 38. *huic non* Lambin. non huic C. utrum illa quo ea pecunia sit an nunc de ea C. Supplet et corrigit Mommsen: 'pecunia [pervenerit, inquisitio convenit in hunc an non convenit, cui ea pecunia] etiam nunc deest'? *cur dissimularet* Madvig. cur si dissimularet C. ('cur is diss. habere' s.) ‖ 39. 'id' videtur excidisse ante 'ut existimaretur'. ‖ 40. *subductae* Madvig. ductae C. *delatis* Mommsen. delatae. *summa non potuit parari* Mommsen. una non potuerit parva C. *cataplus* Lambin. 'artata plus' s. 'arcata plus' C. *aestatem unam* Madvig. aestatem una C. ‖ 15, 41. *eadem* incl. *Postumum* om. Halm, incl. *C. Caesar* Halm. Caesar. *et* om. Junt. incl. *alienam* Patricius. aliena C. *et* add. Lambin. *occupatione* anonymus. oppugnatione C. *vel si meminerit, oblitum esse facile possit probare* incl. Weiske, Halm. ‖ 42. *hiemumque* Patricius. hiememque. *eis ipsis* Halm. his ipsis. *excitantur praemiis ac memoria hominum sempiterna* Madvig. excitata sunt praemiis ad memoriam hominum sempiternam. *concupiverit β.* concupiverat. ‖ 16, 43. *haec nimirum* Ernesti. haec mira C. ('haec vera' Patricius. 'haec eximia.' Halm. 'haec mera' Jeep.) *cupiditatum* om. Halm. incl. *corruere non sivit* incl. Schütz, Orelli, Halm. *fortuna* incl. Halm. *ruentem* Halm. prudetnem C. *praestringit* Garatoni. perstringit C. ‖ 44. 'ego tamen' Pa-

tricius. *non* add. *β*. ‖ 17,45. *C. Curtii* Orelli. Curtii. *filius* om. Ernesti, incl. ‖ 46. *ut condemnetur a vobis ita bona* C. *ut ita bona* Madvig mediis om., quae incl. *debebat* Muretus, Patricius. debeat C. *ut* add. E. *tibi dedi* add. Madvig. *reductos* incl. Madvig. *tuo Curtio magno adiumento in iudicio capitis fuisse* Madvig. tuo cui id m. a. fuisset in i. c. fuisse (s. 'fuisset') C. ‖ 48. *nam indicat* Halm. iam indicat. *intercluditque* Lambin. includitque.

## M. TULLII CICERONIS PRO T. ANNIO MILONE ORATIO.

1, 2. *conlocata* Lambin. collata C. *oratori* suspect. Orellio incl. *et iustissimi* Ald. et illustrissimi s, e. illustrissimique t. 'putavit' Bake. ‖ 2, 4. *vobis* incl. Bake, Baiter. ‖ 3, 8. *tribuno plebis seditiose* incl. Bake. ('seditiose' iam Weiske.) ‖ 5, 12. 'saepe' et 'occisus esset' Bake. ‖ 13. 'cuius enim de incestu' b. ‖ 14. *dies quo* Lambin., Baiter. dies in quo C. *in* incl. *aut quo arma* t, e, o. aut arma. *oppressa sunt* add. Wex. *non volnerarunt* C. volnerarunt ('non' ante 'etiamsi' reiecto) Madvig, Baiter, Halm. ‖ 8, 21. *profecto, non fuit* Madvig, Baiter. profecto non fuit. 'propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis' incl. Bake. ‖ 22. *aliud* om. t. incl. ‖ 9, 23. *et ei lecti* Halm, Baiter, Klotz. et electi C. *est* add. Orelli. ‖ 26. *M. Favonio* Krause, Klotz, Baiter. Favonio. ‖ 10, 27. *quod erat dictator Lanuvii Milo* incl. Bake, Baiter. *quae illo ipso die habita est* incl. Bake. ‖ 29. 'incipiunt' incl. Rau. ‖ 11, 31. 'multis in causis' sive 'saepe' abesse malim. ‖ 12, 32. *eis* Manutius. his C. *posse se* t, Klotz. se posse. *nec cuperent reprimere, si possent* Madvig, Halm, Baiter. 'nec si possent, reprimere cuperent' Manutius, Orelli. nec si cuperent, reprimere possent. *atque per — reprehensio est* add. Peyron e schol. Ambros. ad or. de aere Milonis p. 346. Lacunam explet Beier his verbis 'omnis tribus divisis libertinis servos ille omnis, qui in libertate morarentur, lege nova additurus erat, ut ipsi cum ingenuis aequaliter suffragia ferrent'. ‖ 13, 34. *audistis* add. Peyron. 'iudices quantum Clodii inter' add. Beier. *fuerit — sibi solutam* om. C praeter p. ‖ 35. 'reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit' incl. Bake. 'et ut in homine' C. F. W. Müller. ‖ 14, 36. *coarguat* Bake, Baiter. coarguant. ‖ 37. 'huic — passus' incl. Campe. ‖ 15, 39. *P. Lentulus* incl. Bake, Baiter. *omnis* om. e probante Bakio; incl. *omnium* Heumann, Madvig, Baiter. omnia tum t, e. ‖ 43. *audaciae* incl. Ferrarius, Garatoni, Madvig. ‖ 44. *dubitarit* ex Severiano 339 et Isidoro Orig. II, 30, 9 (ubi est 'dubitaverit') Baiter, idem correxit Heumann. dubitaret C. ‖ 45. *facultas* incl. Bake. ‖ 46. *qui id* Halm, Baiter ex 'quid' t, e. qui cett. C, E. 'Milone' malim abesse. *omnes scilicet Lanuvini* del. Lambin., Baiter; incl. *Interamnas* Graevius. Interamnanus c, e et t ('piteramnanus). Interamnis s, Ascon. ‖ 18, 47. *ei* del. Garatoni; incl. ('hi' C. 'ii' s.) ‖ 19, 49. *ecquid adferebat* Wex. quid adferebat. ‖ 50. *cum* Ernesti. 'tum' sive 'dum' C. ‖ 20, 54. *morae et tergiversationes* coni. Baiter ex 'morae et tergiversationis' t, e, s. mora et tergiversatio. ‖ 21, 56. *ille* incl. Garatoni, Baiter. ‖ 22, 57. *indagamus* Mommsen. Requiritur 'id indagamus'. ‖ 59. *de servis nulla quaestio est in dominum nisi de incestu, ut fuit in Clodium* incl. Heumann, Bake. *de servo* om. e, incl. Wunder. *quin* Halm, Baiter ex 'quin ñ.' t, e.

*domini* incl. Wunder. ‖ 23, 61. 'exagitatum' Nipperdey. ‖ 63. *legibus* incl. Ernesti, Wunder. ‖ 24, 64. 'gladiorum, framearum' cod. Oxon. ‖ 65. *quin etiam fuit* Junt, Baiter. quin etiam fuerit C. 'cui etiam fuerit' Madvig. ‖ 25, 67. *insidiose* E. insidiosa t, e, s. 'invidiose' 2 Lagg., Halm. *cum tamen si metuitur* C. 'cum tamen metuitur' Halm. malim: 'si tamen metuitur.' 'cum tamen m. e. n. Milo' Madvig cum superioribus coniungit. ‖ 68. *ille* unus ex Lag., Klotz; 'iste', † praefixa, Baiter. ‖ 26, 69. fo: 'salvis rebus, ut spero tuis'. 'desiderabis' Bake. ‖ 27, 73. alterum *occidi* add. Quintil. V, 11, 12. IX, 3, 28. ‖ 75. *P. Apinio* Peyron, Klotz, Halm, Baiter. Papinio p. Apinio t. Aponio. ‖ 28, 78. *arbitretur* E. arbitraretur C. ‖ 29, 79. 'liberae enim sunt' t. 'ut quaestionem — sic ipsum' E ante Graevium, Ernesti, Orelli. 'potius' incl. Lambin. 'illum ab inferis evocare' incl. Bake. fo: 'ut quaestionem — ita ipsum ab inferis excitare, putatis facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet, propter rem publicam non fecisset.' *ab eisne* E. ab hisne C. ('ab his' s.) ‖ 80. 'his viris' C. ‖ 30, 81. *in* incl. Heumann, C. G. Zumpt. ‖ 31, 84. *et non inest* s, Orelli, Klotz, Halm. non inest t, e, Baiter. ‖ 85. *arae* del. Gruter, Halm, Baiter; incl. ‖ 33, 88. 'cum volebat' Bake. ‖ 89. *quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis* incl. Bake, Baiter. ‖ 90. *Sex. Clodio* del. Madvig, incl. Baiter. ‖ 91. 'deditissimus' Lambin. ‖ 34, 94. *illi* om. p. incl. ‖ 35, 95. *negat enim* p, Baiter. negat enim se. *fecisse se* Baiter. fecisse. ‖ 36, 99. *est illa* C, Halm. est ista E priores. ‖ 37, 101. 'est hic' Halm coni. ‖ 102. Lacunam explet Madvig post 'gentibus' addens 'omnibus, quibus iudicantibus'; Halm 'at quibus eius innocentiam probari'.

## M. TULLII CICERONIS PRO M. MARCELLO ORATIO.

1, 2. *omni* om. *α*, t; incl. ‖ 3. 'in' del. Victorius. incl. ‖ 4. *ad ipsum* Ernesti, Klotz. ad illum. 'ullo in laudis genere' *α*. ‖ 2. 'tantaque copia' *α*, E priores. 'tamen hoc adfirmo — pace dicam tua' coni. Halm. terras totius g, unde 'terras ocius' coni. Baiter. ‖ 6. *ita magna* *α*, f, m, t, Orelli, Klotz. tam magna. g, e, Baiter. ‖ 3, 8. 'ea tamen' *α*, f, m, t. ‖ 9. 'obstrepit clamor militum et tubarum soni' *α*. ‖ 10. sensusque eos' Faërnus. 'ut mihi videntur' m, Sacerdos I, 166, probat Ernesti. ‖ 4, 11. 'in memoriam meum pectus se effudit' Naegelsbach. 'iam' om. g, e. ‖ 11. C. om. *α*, g, e. *aliquando* om. *α*, Lactant. Div. Inst. VI, 11; Schol. Lucan. VI, 20 incl. *tua* om. Lactant. l. c. idem om. *animi*. *iustitia et lenitas animi* om. *α*. incl. *tuis operibus* g, e, Klotz. operibus tuis. ‖ 5, 13. 'item' om. f. *videtis, non ille* Mommsen, Baiter. videtis. Non ille. ‖ 14 'socia' del. Faërnus, Patricius. ‖ 15. 'maluisse se' *α*, f, m. ‖ 18. 'excitaverint' codd. Faërni. ‖ 7, 21. 'verbis' om. g, e, Baiter. *at ex hoc — fuerunt, non est* C. F. Hermann. 'tamen ex hoc — fuerunt, non est' Jeep. an ex hoc — fuerunt? non est C, et Baiter praefixa †. 'an' delendum censet Halm. ‖ 8, 25. 'quaeso istam' *α*, E. 'quae cogitas' abesse malit Baiter. 'quae cogit res' Jeep. ‖ 9, 27. *et patriae* *α*, f, m, Orelli. patriae g, e, Baiter. *omnino* om. Servius ad Verg. Aen. X, 467. incl. ‖ 10, 31. *etiam* om. g, f, m, Baiter incl. ‖ 32. 'vel' om. *α*, f, m. 'ut vitae, ut saluti tuae consulas' *α*, E. 'at quod' Halm. 'non ut de unius sed ut de omnium salute' *α*. ‖ 34. C. add. *α*, Hervag. om. cett. C.

## M. TULLII CICERONIS PRO Q. LIGARIO ORATIO.

1, 1. *opinor* C praeter c. ut opinor c, Baiter. ‖ 2. *cum* om. *α*, Quintil. IV, 2, 109. XI, 3, 162; incl. ‖ 3. *ad privatum α*, E ante Baiterum. privato s, Baiter. ('in privato' g; 'a privato' e.) ‖ 2, 4. 'neg. fugeret' c. *profectus in prov.* C praeter g. profectus est, in prov. g, Junt., Klotz, Halm, Baiter. *ecflagitatus* Baiter. et flagitatus *α*, c. efflagitatus. ‖ 5. 'restitit si est' *α*, c, unde coni. Baiter: 'tertium tempus quod — restitit, si est'. ‖ 3, 6. *hoc* incl. Wunder. ‖ 7. 'qui me, cum ipse — esset, esse alterum passus est' *α*, c. 'hunc nuntium' *α*, c, s, E ante Baiterum. 'salutem se' *α*, c. ‖ 8. 'de Ligarii audeam dicere' *α*, c et s ('de L. autem a. d.'), Quintil. V, 10, 93. ‖ 9. *quid enim tuus ille, Tubero* Quintil. VIII, 4, 26 et 6, 11; IX, 2, 7 et 2, 28; XI, 3, 166, Severianus p. 344, Auct. inc. Anecdot. Par. ed. Eckstein p. 23, 25, Baiter. quid enim, Tubero, tuus ille C, E. ‖ 4, 10. *acuit oratio* g, c, Baiter. acuet oratio *α*, E, Quintil. VIII, 5, 10. ‖ 11. *solent* del. Modius, Wunder, Madvig, Baiter; incl. *non tu ergo* g. 'non tu eum' Pseudo-Ascon. ad Divinat. in Caecilium 23, Martian. Capella 520, unde 'non tu ergo eum' Halm, Klotz. non tu hunc ergo *α*, c. ‖ 12. *nota mihi sunt α*, c, om. 'omnia' probantibus Madvigo et Wesenbergio. ‖ 13. *domi* om. cod. Puteanus, Baiter; incl. Klotz. *Ligarius est* Wesenberg, Halm, Klotz, Baiter. Ligarius sit. ‖ 14. *id te in foro oppugnare* Lambin., (ex cod. Memmiano), Halm, Baiter. id a te in foro oppugnari. ‖ 15. *hac* om. *α*, c, Quintil. cod. Barberin. VIII, 3, 85, Auct. incert. ed. Eckstein 13, 21. incl. *quam multi qui α*, e², E priores. quam multi g, e¹, Baiter. *ii α*, c. hi. 'tum diceres' *α*, c. ‖ 6, 17. *quisquam* incl. Mommsen, Baiter. *sceleris* del. Patricius, incl. Baiter. ‖ 18. 'ex te quisquam' *α*, c. 'civibus' om. *α*, c. ‖ 7, 20. *nostram, utrum* Madvig, Baiter. nostram. Utrum. ‖ 22. *illum* incl. Baiter. ‖ 23. *fuistis α*, Lambin., Madvig, Baiter. fuissetis. ‖ 8. senatus eum sors *ε*. ‖ 24. *dubitem α*, c, Lambin., Ernesti, Baiter, Klotz, Halm. non dubitem g, e, E cett. ‖ 25. accepta iniuria *ε*, c. 'querimini' *ε*. 'Varo et quibusdam' *α*. ‖ 9, 26. *Tuberonis* (g, e. L. Tuberonis cett. C.) incl. Baiter. 'quisque istud' e. 'est viri' malit Orelli. 'est' om. g, e, *α*, c. ‖ 27. 'aliquam in regionem' *α*, Rufinian. §. 34. ‖ 28. post 'bellis' lacunam esse Madvig et Halm existimant, Rau et Putsche ἀνακολουθίαν, probante Baitero. 'praecipue' om. *α*, c. 'venisses' *α*, c. ‖ 10, 29. *misericordiae tuae α*, e², E priores. misericordiae. ‖ 30. 'quaerere' *α*, c. *iam est totus* Madvig, Klotz, Halm, Baiter. tam etsi totus g, e. tam si totus *ε*. totus, *α*, E priores. *sic α*, *ε*, Pith. 2 Ox. Ven. 1483, Lambin., Garatoni, Wesenberg, Baiter. sic agi solet. ‖ 11, 31. *neque id te spectare* coni. Baiter ex 'neque id te exspectare' g. neque te spectare. ‖ 32. 'nosti optime' *α*, E priores. ‖ 33. *nam* om. *α*, *ε* pr. incl. 'splendorem, omnem' *α*, c, E pr. ‖ 12, 34. *fuerit futurus* Par. 7830, 3 Vindob. 'futurus fuerit' *α*, *ε*, E pr. fuisset futurus g, e. *noverit qui* Hansing, Baiter. non noverit? qui. *non* incl. ‖ 36. *ut tui eum* Patricius, Gulielmius ex schedis Puteani, Baiter. ut tu eum g, e. ut eum tui *α*, Crat. mg. ut eum tuis c. 'ut tu eum tui' Orelli. 'tuis' om. *α*, c. 'suis' Orelli. 'nobis nec necessariis tuis' coni. Baiter. ‖ 38. *forsitan postulet* scr. forsitan postulat C. 'forsitan postularit' Halm. *quam aut me* Orelli. quam ut me *α*, c. quam me. 'praesentibus te his daturum' om. 'omnibus' *α*.

## M. TULLII CICERONIS PRO REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM ORATIO.

1, 2. 'ab scelere' α, f, g, r, ε. ‖ 3. 'accusaret' Ernesti. ‖ 2, 5. *domesticos* om. g, ε, c, incl. ‖ 6. 'hanc enim, C. Caesar, causam' α, f, g, r, E pr. 7. 'usu rerum atque exercitatione' Ernesti. 'rerum' incl. Garatoni. ‖ 3, 8. *teque cum huic iratum, tum sibi amicum esse cognoverant* incl. Madvig, Halm. ‖ 9. 'si cum auxilia' α, c, g, r, E pr. ‖ 10. 'progressus est' c, d, g, r, s. 'quique eum ordinem' Madvig. ‖ 4, 11. 'sumpta esse' g, r, f. *effusam* α, e, f, g, r, Halm. esse effusam. ‖ 12. *nomen illius* α, f, g, r, Klotz. nomen eius. ‖ 5, 13. 'ad fugientem — ad insequentem' b, c, e, ε, Barberin. cod., Garatoni, Halm, Klotz. ‖ 14. *et probatissimum omnibus* incl. Garatoni, Madvig (ed. 2), Halm, Klotz. *et probatissimum* om. f, g, r; 'omnibus' om. 2 Oxx., Helmst., cod. Stephani. ‖ 6, 16. quis tectior om. cod. Stephani; incl. Patricius, Garatoni, Halm, Klotz. *audita est* α, f, g, r. 'sit audita' b, d, e, s. 'est audita' Lambin., Halm. ‖ 17. *Blucium*, ut Garatoni coni. ex Strabone XII, 5, 2. Luceium. *munerari* α. munerare. post 'delata' videtur 'audiens' excidisse. 'perculsus' α, d, f, r, s. ‖ 18. *in cibo* incl. (del. Ernesti.) 'vel in cibo' f, g, r, E pr. *ille quidem* Ernesti, Madvig, Halm. illius quidem. ‖ 7, 21. *Peium* Sauppe. Luceium C. (addita † Halm.) *sed fatuus* α, g, r, Klotz, Halm ed. Lips. sed etiam fatuus. *indicare* Victorius. 'vindicare' sive 'iudicare' C. ‖ 8, 23. 'quam simile sit veri' α. *aut habuisse* Cardenus, Heumann, Garatoni, Halm, Klotz. aut non habuisse C. ‖ 9, 24. *fuit. quo modo?* g, quod Baiter nunc praefert. quo modo b, d, e, s. ‖ 26. haec sunt g, r. ‖ 10, 29. *post Pharsalicum proelium* incl. Halm, Klotz. 'ponendorum' α, r, Helmst. *qui quod in eisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis* Madvig. qui et ab eo qui in eisdem castris fuerit, non modo ('et non modo' r et Helmst.) apud te, sed etiam a suis C. 'qui et ab eo, qui in eisdem castris fuerit et a suis' Halm. ‖ 12, 34. *populi Romani* om. Pal. 1. Par. 11, 3 Oxx. incl. Halm. *invidemus* Madvig. invidimus. ‖ 13, 35: *id autem quid est?* marg. cod. Bernensis, Halm. id autem aliquid est. ‖ 36. *est* add. Lambin., Halm. ‖ 14, 40. *ecquonam* Gulielmius ex c. 'et quonam'. quonam cett. C. *maxima* Wesenberg. maxime. *semper regum* Dresd. et 2 Oxx. probante Wesenbergio. semper regium.

## M. TULLII CICERONIS PHILIPPICAE.

### I.

1, 3. *nullas respondebat* Wesenberg, Madvig. nullae resp. ‖ 2, 5. *sui similibus* N. Angelius. suis similibus C. ‖ 3, 8. Kalendis Sex. C. *Sex.* del. Madvig. 'Kalendis † Sextilibus' Halm, qui malit Kalendis Septembribus. ‖ 4, 9. 'non posset' om. v[1]. 'non esset' coni. Halm. ‖ 10. 'nec sperare poteram' Pluygers. ‖ 11. *esse* incl. Ernesti. ‖ 5. *hesterno die* abesse velit Halm, incl. 'deferre' v. ‖ 6, 15. Exciderunt, ut Jeep. vidit, ante 'neque' verba hoc sensu: 'repellenda est voluntaria'. 7, 17. *non facere* Muretus. facere non C. ‖ 8, 20. 'est' ante 'ista' om. v, incl. Halm. 'at census' Pluygers. ‖ 9, 21. *maiestatis* Halm. maiestates v. de maiestate cett. C, E. 'legem valere' Orelli. 'legem sanciri' Halm. ‖ 10, 25. 'illud' om. v. 'id quidem' coni. Halm. ‖ 11, 27. *quam in re publica semper habui* add. v[2], cett. C, om. Halm; incl. ‖ 28. 'fami-

liaribus eius' invenit Deycks in v. *nec erit — mortis* familiarium verba separant Aubert, Halm. ‖ 12, 29. *qui es mihi carissimus* om. v¹, incl. Halm. ‖ 13, 31. 'oratio tua' Muret. *veterani* del. Manut., incl. 'veteris anni' Jeep. 'veteris mali' Orelli coni. 'veterum malorum' Halm. *nuntiatorum* Faërn. pronuntiate v¹, pronuntiante v². nuntiante cett. C. ‖ 33. *num gloriae* om. v¹, incl. Halm. ‖ 14, 34. *eaque saepissime* Faërnus. aquae saep. v. 'saep.' cett. C. ‖ 15, 36. *Accio* v. Attio. *tribuerit* v¹, cett. C, E priores. tribueret.

II.

1, 1. 'plus quam optaram' Heumann, Madvig. ‖ 2. *cuiquam* add. Seyffert. 'se' om. v, add. b, g, t post 'posse', Faërnus post 'esse'. 2, 3. *uti* Halm. 'vit' v. ut. 'cum omnes' om. v. *te* add. Halm post 'omnes', Orelli post 'cum'. ‖ 4. *in Italia C. Curio* Halm ex 'in Italiae Curio' v. in Italia Curio cett. C. ‖ 5. *me* add. Madvig. ‖ 6. *maledictis* Faërnus, Halm. maledicti v. maledicto cett. C. *et tam magnae* Halm ex 'et iam magnae' v. et magnae. ‖ 4. *ex vita* Halm. et vita v. e vita. 'esse' om. v, post 'epistulis' excidisse coni. Halm. ‖ 8. 'tuae' om. v. *ut Mustelae iam esse et Tironi videris* scr. mus et laetam esse videris v. ut mustelae tamen scio et tironi numisio videris a, b, g, t. ('tantum scius' g, 'tantum seius' b.) ut Tironi et Mustelae iam esse videris Halm. ut Mustelae Tamisio et Tironi Numisio videris i, Orelli, Klotz. ‖ 9. *tuum* incl. Manutius. *impetrasti* Wesenberg. impetras. ‖ 5, 11. *praeter te Publiumque Clodium* P. R. Müller, Halm. praeter te p. aut clodium v. 'praeter te et P. Clodium' Muretus. praeter P. Clodium. *domi* a, b, g, t, M. Arusianus p. 246. domui Klotz ex 'domus' v. *M.' Glabrioni* Muretus. M. Glabrioni. ‖ 6, 14. *consul tum usus sum* Halm ex 'consultusussum v. consul usus sum. ‖ 7, 17. *eum* incl. Halm. 'iam esse superatum' cett. C, E. ‖ 8, 19. *quia tantam — non vides. nihil profecto sapis* Ernesti. quia tantam — non videas. n. p. sapis v. qui tantam — non videas. n. p. sapis cett. C. quia qui tantum — non videas, n. p. sapis Halm. ‖ 20. *perfecisse ut* v, Halm. perfecissem operis subsecivis cett. C. ('operis' om. t.) ‖ 22. 'non satis — quaesitum est tamen' parenthesin esse vidit Halm. ‖ 10, 24. 'gravitatis alterum' om. v¹. ‖ 11, 25. *conscii* incl. Ferrarius, Madvig. *actoribus* Madvig, Klotz. auctoribus. ‖ 27. *qua re etiam* Halm. quae etiam v. quo etiam. *Tillius Cimber* Barbadorius. Tullius Cimber C praeter v ('T. Cimber'.) 'etiam hos' Orelli. ‖ 12, 28. *quia sciebam* Graevius. qui sciebam C. ‖ 30. 'abs te' Halm ex 'ante' v. *quae excitent* v¹. quae [te] excitent Halm. ('te' add. v², cett. C.) ‖ 13, 31. 'patricidas' Lambin., C. W. Nauck. *atqui* Jahn, Halm. atque. ‖ 14, 35. *illud fuit ut dicebas quidem* Halm ex 'illud fuit tu ut dicebas quidem v. illud quidem fuit (s. 'illud fuit quidem'), ut tu dicebas cett. C. ‖ 16, 39. *de* add. Wesenberg. ‖ 40. *fecit heredem* incl. Madvig. ‖ 41. 'inques' v. 'inquis' Klotz. *is* add. Pluygers. ‖ 18, 44. 'ordinibus' del. Faërnus. 'et certo te' coni. Halm ex 'et certo et' v. ‖ 45. *demitterere* Ferrarius, Halm. dimitterere. 'confirmavit' Halm ex 'confirmaviat' v. ‖ 19, 47. 'et ea' Faërnus. ‖ 20, 49. *venis e Gallia* Halm ex 'venisse Gallia' v, t ('venisse Galliam'). venisti Galliam cett. C. venisti e Gallia E. *tum venisse* Frotscher, Halm. tuum venisse. *postea sum cultus* Muretus. potense sum cultus v. postea cultus sum b. postea custoditus sum cett. C. 'postea ego

sum cultus' Halm coni. *a me auctus* Jeep. ouatus v. observatus. 'quoniam si' Manutius, recte, nisi reicienda sint, quae om. v[1] 'rem illam referri malebam'. ‖ 50. 'haurire' supplet Halm, 'rapere' Klotz, alii alia. ‖ 21. *decus* Madvig, Halm. dedecus. ‖ 52. 'sententia demovere' Ernesti. ‖ 22, 54. *uno verbo* Ferrarius. *que* incl. *nobis* Halm. bonis v. vobis. *belli causa*, *causa pestis* Klotz, Halm. belli causa pestis. 'belli causa' incl. Cobet. *principii* g, Garatoni, Halm. principiis. ‖ 23, 56. 'non quasi ludere' Muretus. *pro nihilo est*, *ita* Halm. pro nihilo sit, ita v. pro nihilo est, si ita esset. ‖ 57. *tantam turpitudinem* incl. Ernesti. ‖ 24, 60. 'fac illud te dedisse' coni. Halm ex 'faciunt edidisse' v. 'qua non' v. fo: quae non. ‖ 61. 'dierum iter obviam' C. F. W. Müller. ‖ 25, 62. 'repentinus herus' Jeep. ‖ 63. 'atque in ipsis' Arusianus p. 232. *gerens* Arusianus l. c., E. gens v. 'regens' cett. C. ‖ 26, 64. 'cum omnia metu tenerentur' om. C praeter v, del. Madvig, a Seneca rhetor. p. 218 ed. Bip. respici docet Halm. ‖ 65. 'non' ante 'omnis homines' om. b, Madvig. 'non omnis homines' om. a. ‖ 28, 68. *spolia* incl. Orelli, Halm. 'an spolia' incl. Klotz ('rostran spolia' v). *in aedibus* Ursinus. in sedibus. ‖ 69. conclavibus triclinis v. *tricliniis* incl. Halm. tricliniis (om. 'conclavibus') cett. C, E. *illam suam* v[2] in rasura. 'illam mimam' coni. Halm, † volgatae lectioni 'suam' praefixa. 'tantis ac talibus' Schütz. ‖ 73. *exclusis* 2 Barberini, Junt., Madvig. excussis. *prolata est* Halm. ex 'prolatas' v. prolata. *reliqui* Pluygers. reliquiis. ‖ 74. *eis* Halm. his C. ('hiis' b.) ‖ 30, 75. 'quid ais' coni. Halm. 'in quae cuncta tu' Orelli. 'in quemcunque' v. ‖ 76. *an cum tu* Klotz, Halm. an tutu v. an tu. 'reditus eius! tamen' Ferrarius. *is* om. v, Halm, incl. *Galliae e qua* Halm ex 'Galliae qua' v. Galliae a qua. *accucurristi* Pluygers. cucurristi. ‖ 31, 77. *illim* Lambin., Halm. illinon v. 'illinc' s. 'illic' cett. C. 'illi' codd. Gellii VI (VII) 11, 6. ‖ 78. *habuisti* Ferrarius, Halm. habuit. *tuos* C, ('tus' v) Halm. suos. ‖ 32, 79. *induxit ut peteret* om. v, incl. Garatoni, Halm. ‖ 80. *negat* v. negant. ‖ 33. *suffragia equitum*, *tum* coni. Halm secundum Mommsen. 'deinde equitum — suffragia, tum'. ‖ 34, 87. *Sp.* ante 'Maelius' add. Schütz. ‖ 35, 88. *de quibus Idibus* Halm. de quibus rebus Idibus C praeter v. 'de quibus'. *rebus* incl. ‖ 36, 91. *omne nomen propter proximi dictatoris metum tolleres* Muretus, Halm. omen nomen propter proximum dictatoris metum toll. v. omnem propter proximum dictatorem metum toll. b. (o. p. p. d. tolleres metum cett. C, E.) ‖ 92. *venibant* Heusinger. veniebant C, E ante Orellium. ‖ 37, 93. *a tuis* Faërnus. advis v. a diversis i, E. ‖ 94. 'figitur' coni. Jeep. 'et equestri et Massiliensibus et omnibus' Pluygers. ‖ 95. 'sinestra' v. 'sine sua' i. 'sine Sexti' (sc. Pompeii) Ferrarius. ‖ 96. *debere dicet* Halm. debere dicit. 'auctorem (s. 'actorem') actorum' Seyffert. ‖ 38, 97. *institores* Pantagathus. imitatores C. (immitatores v. mittatores t.) *pro consule* Halm. procos v. proconsulem. *es* om. v, incl. ‖ 98. *tulit?* Klotz et auctore Christ Halm. tulit. *in calamitate sunt* Faërnus. in calamitates at v. in calamitate fuerint cett. C. ‖ 99. *cui metuisti* Madvig, Klotz, Halm. cũ m. v. quem m. cett. C. quid metuisti? *perspecta* Manutius. 'perispectia' v. perfecta t. 'prospecta' Graevius, Ernesti, Klotz. ‖ 39, 100. 'advocasti' C praeter v, E ante Halm. *illinc abieris* Faërnus et Halm, qui

*hoc idem* Halm. hoc ē. t. idem hoc a, i, E. idem b. 'Julianis' Ferrarius. 'lege — lata' Ferrarius. 'leges — latas' Garatoni. *sed* add. Madvig. || 16, 32. *teneri — dictitatis* coni. Orelli; Klotz, Halm. teneri — dignitatis C. tenere — dignitates E ante Klotz. *quaeso iam* Ferrarius. quasi iam b, t, i. quisquam etiam a. 'subornatis' Manutius. || 33. *Petraeum* M. Haupt. Petrum. *laudavimus* Lambin. laudemus t. laudamus a, b, i, E. *nudum non expulsum* C. 'Videtur in "non" nomen loci latere' Halm. 'dedimus verba' a, t. *non libertatem* a, Halm, qui idem coni. 'aut libertatem' ex codd. Ferrarii. an libertatem b, t, i. || 17, 34. *fecistis quod* Madvig, Klotz, Halm. fecistis quae a, b. fecistis quid cett. C. 'ostenderint' t, unde 'cum tantum studium consensumque ostenderint' Halm. || 35. *quamquam* Madvig. quoniam. *eos vos* Madvig. 'vos eos' Halm. vos. *venistis depravatum* coni. Halm, Madvig. † venistis. Depravati. Halm in ordine. '*itane? corrupti sunt*' Madvig. 'eine corrupti sunt' Halm. an corrupti sunt. *lubet si* i, Halm. iubetis, si a, b. iubetis t. 'itaque usi' Ferrarius. 'si stetisset' coni. Ernesti. *credere* incl. Madvig ('putare' abundare vidit Manutius, sed legit hoc Priscianus XV, 3, 13). || 18, 37. Lacunam post 'necaret' notaverunt Klotz, Halm. *instruendamque* t. instruendumque. cum turpissimis C et † praefixa Halm. *cum* incl. Garatoni. in turpissimis Klotz. 'tum turp.' sive 'iam turp.' coni. Halm. *Trebonii mortem an Caesaris persequi* Ferrarius, Garatoni, Klotz, Halm. potius Trebonii mortem quam Caesaris persequimur C. 'potius Trebonii mortem quam Caesaris persequi' coni. Halm; sed 'potius' ex superiore versu repetitum est. || 19, 40. *in me* Halm, praefixa †, requirit enim 'iacere' s. 'iactare'. in mea C. || 41. 'quom te victore' coni. A. Augustinus. *ex vita* Halm. 'ei vita' t. e vita cett. C. *flaminium* Ferrarius. flamminium a, b. flamonium t. flaminia i. || 43. 'bonum sperabo' Halm coni. || 20, 46. *et intellegit* C praeter i, qui om. 'et', ut E priores. 'sed int.' malit Halm. || 47. 'urbis' om. a, t. Plura hic excidisse coni. Halm. || 48. 'nullum locum' coni. Halm. || 49. *prodigia* incl. Halm.

## XIV.

2, 4. *cum primum pestibus* Pluygers. cum primis pestibus C. 'compressis pestibus' coni. Halm. *oreretur* Halm in nota. oriretur s. 'pecuniis comparandis' Halm ex 'pecuniae comparandis' v. || 3, 7. *internecivi notae* Halm. internecunote t, v. internecione a. interiectionis b. internecini notae E. *his enim vitiis affectos et talibus malos aut audacis appellare consuetudo solet* incl. Pluygers. *malos aut audaces* Halm. malos et audaces i, E ante Halm. malos audaces cett. C. || 9. 'atque dicere' Ernesti. *reformidat* Naugerius. formidat C. *cum dedecore* incl. Pluygers. obtulerunt t, Halm. Post 'hostibus' add. C: 'id est qui intra moenia hostes sunt'; del. Ferrarius. || 5, 12. *eum hac* Muretus, Halm. non eum hac i. unum hac cett. C. hac E ante Halm. *impietatis* coni. Halm, Pluygers. impetus († praefixa Halm). *crimine invidia* Pluygers. crimen invidia a, b. crimen t, ut Halm coni. sive 'crimen invidiaque'. || 14. *Parilibus* t. Halm. 'postridie Palilia' Ferrarius. per idus Quintiles cett. C. 'pridie Vinalia' item Ferrarius, Orelli, Klotz. *conlatum* Halm ex 'consulatum' t. consultatum b. consulum v. confictum a, Muretus, E. *an ego* Faërnus. an ut ego C. *ut* incl. || 6, 15. *furiis* Madvig. iuris t. viribus cett.

C. partibus Klotz, Halm. *rostra* Faërnus. hostia C. 'Ostiam' coni. A. W. Zumpt. || 17. *dicerem* Naugerius. dixerim C. || 7. *tum spe tum timore* Halm ex 'tum spectum timore' t. 'conspecto timore' cett. C. cum spe tum timore E. || 19. *de* add. Ferrarius. || 21. *P. Ventidium* Ferrarius. r. ventidium t, v. Ventidium cett. C. cum aliis tr. pl. volusenum t. cum alii p. r. t. r. volusenum a, b. cum alii tr. pl. voluissent num i, v. cum alii tr. pl. vocavissent Faërnus. *si consules* Manutius. 'si gg.' t. si cos. designati cett. C. *verbis notari* incl. Pluygers. || 8, 23. *Cinnae* incl. Pluygers. *Pharsalia* Halm. parsalie C ('pharsalie' i). Pharsalica E. || 9, 25. *cum victores appello imperatores* incl. Ferrarius. || 27. *Iovi Optimo Maximo* Muretus. 'Iovi m.' i. 'Iovim' a. 'Iovi Marti' v. Iovi b. || 28. *esset consecutus* coni. Halm. est consecutus. || 11, 30. *civibus* incl. Pluygers. *cumulata* Naugerius. quam multa a, b. 'cumulateque' Lambin. 'atque cumulate' coni. Halm. *quam quoniam* Orelli, Klotz, Halm. quamquam b[1]. 'quamquam id' sive 'quamquam idem' cett. C. 'quam quidem eum' Ferrarius. || 14, 36. *proelio audito* incl. Pluygers. || 38. *ut cum* Halm. 'cum' C, 'ut' Orelli cum Ferrario. *caderent nonnulli* Halm. cadere nonnullos a, b, v. caperent nonnullos i, E. *fratribus eisque* Ferrarius. fratribus eisque fratribus a, v. fratribus b, i. 'fratribus, tribuanturque, quae' Baiter. *si vivi vicissent* ex coni. Ernesti Halm. si illi vicissent C. si illi vixissent E cett.

# M. TULLII CICERONIS
# PRO P. SESTIO ORATIO.

Si quis antea, iudices, mirabatur quid esset quod pro 1 1
tantis opibus rei publicae tantaque dignitate imperii ne-
quaquam satis multi cives forti et magno animo inveni-
rentur , qui auderent se et salutem suam in discrimen
offerre pro statu civitatis et pro communi libertate, is ex
hoc tempore miretur potius, si quem bonum et fortem
civem viderit, quam si quem aut timidum aut sibi potius
quam rei publicae consulentem. nam ut omittatis de unius
cuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri
potestis eos, qui cum senatu, cum bonis omnibus rem
publicam adflictam excitarint et latrocinio domestico libe-
rarint, maestos, sordidatos, reos de capite, de fama, de
civitate, de fortunis, de liberis dimicantis; eos autem, qui
omnia divina et humana violarint, vexarint, perturbarint,
everterint, non solum alacris laetosque volitare, sed etiam
fortissimis atque optimis civibus periculum moliri, de se
nihil timere. in quo cum multa sunt indigna, tum nihil 2
minus est ferendum, quam quod iam non per latrones
suos, non per homines egestate et scelere perditos, sed
per vos nobis, per optimos viros optimis civibus pericu-
lum inferre conantur et quos lapidibus, quos ferro, quos
facibus, quos vi, manu, copiis delere non potuerunt, hos
vestra auctoritate, vestra religione, vestris sententiis se
oppressuros arbitrantur. ego autem, iudices, *quoniam* qua
voce mihi in agendis gratiis commemorandoque eorum,
qui de me optime meriti sunt, beneficio esse utendum
putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis depellen-
dis, eis potissimum vox haec serviat, quorum opera et
mihi et vobis et populo Romano restituta est. et quam- 2 3
quam a Q. Hortensio, clarissimo viro atque eloquentis-
simo, causa est P. Sestii perorata nihilque ab eo praeter-
missum est, quod aut pro re publica conquerendum fuit

aut pro reo disputandum, tamen adgrediar ad dicendum,
ne mea propugnatio ei potissimum defuisse videatur, per
quem est perfectum ne ceteris civibus deesset. atque ego
sic statuo, iudices, a me in hac causa atque hoc extremo
dicendi loco pietatis potius quam defensionis, querellae
quam eloquentiae, doloris quam ingenii partis esse susce-
4 ptas. itaque si aut acrius egero aut liberius quam qui
ante me dixerunt, peto a vobis, ut tantum orationi meae
concedatis, quantum et pio dolori et iustae iracundiae
concedendum putetis; nam neque officio coniunctior dolor
ullus esse potest quam hic meus susceptus ex hominis de
me optime meriti periculo, neque iracundia magis ulla
laudanda est quam mea inflammata eorum scelere, qui
cum omnibus meae salutis defensoribus bellum esse sibi
5 gerendum iudicaverunt. sed quoniam singulis criminibus
ceteri responderunt, dicam ego de omni statu P. Sestii,
de genere vitae, de natura, de moribus, de incredibili
amore in bonos, de studio conservandae salutis communis
atque otii, contendamque, si modo id consequi potero, ut
in hac confusa atque universa defensione nihil a me quod
ad vestram quaestionem, nihil quod ad reum, nihil quod
ad rem publicam pertineat praetermissum esse videatur;
et quoniam in gravissimis temporibus civitatis atque in
ruinis eversae atque adflictae rei publicae P. Sestii tribu-
natus est a Fortuna ipsa conlocatus, non adgrediar ad illa
maxima atque amplissima prius quam docuero quibus
initiis ac fundamentis haec tantae summis in rebus laudes
excitatae sint.

3 6 Parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut ple-
rique meministis, et sapiente et sancto et severo; qui cum
tribunus plebis primus inter homines nobilissimos tem-
poribus optimis factus esset, reliquis honoribus non tam
uti voluit quam dignus videri. eo auctore duxit honestis-
simi et spectatissimi viri, C. Albini, filiam, ex qua hic est
puer et nupta iam filia. duobus his gravissimae antiqui-
tatis viris sic probatus fuit, ut utrique eorum et carus
maxime et iucundus esset. ademit Albino soceri nomen
mors filiae, sed caritatem illius necessitudinis et benevo-
lentiam non ademit. hodie sic hunc diligit, ut vos facil-
lime potestis ex hac vel adsiduitate eius vel sollicitudine

et molestia iudicare. duxit *iterum* uxorem patre vivo 7
optimi et calamitosissimi viri filiam, L. Scipionis. clara in hoc P. Sestii pietas exstitit et omnibus grata, quod et Massiliam statim profectus est, ut socerum videre consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum, in alienis terris iacentem, quem in maiorum suorum vestigiis stare oportebat, et ad eum filiam eius adduxit, ut ille insperato aspectu complexuque si non omnem, at aliquam partem maeroris sui deponeret, et maximis praeterea adsiduisque officiis et illius aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem sustentavit. possum multa dicere de liberalitate, de domesticis officiis, de tribunatu militari, de provinciali in eo magistratu abstinentia; sed mihi ante oculos obversatur rei publicae dignitas, quae me ad sese rapit, haec
minora relinquere hortatur. quaestor hic C. Antonii, 8
conlegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate consiliorum meus. impedior non nullius officii, ut ego interpretor, religione, quo minus exponam quam multa P. Sestius, cum esset cum conlega meo, senserit, ad me detulerit, quanto ante providerit. atque ego de Antonio nihil dico praeter unum: numquam illum *in* illo summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omnium nec propriam non nullorum de ipso suspitionem aut infitiando tollere aut dissimulando sedare voluisse: in quo conlega sustinendo atque moderando si meam in illum indulgentiam coniunctam cum summa custodia rei publicae laudare vere solebatis, par prope laus P. Sestii esse debet, qui ita suum consulem observavit, ut et illi quaestor bonus
et omnibus optimus civis videretur. idem, cum illa 4 9
coniuratio ex latebris atque ex tenebris erupisset palamque armata volitaret, venit cum exercitu Capuam, quam urbem propter plurimas belli opportunitates ab illa impia et scelerata manu temptari suspicabamur: C. Mevulanum, tribunum militum Antonii, Capua praecipitem eiecit, hominem perditum et non obscure Pisauri et in aliis agri Gallici partibus in illa coniuratione versatum; idemque C. Marcellum, cum is non Capuam solum venisset, verum etiam se quasi armorum studio in maximam familiam coniecisset, exterminandum ex illa urbe curavit; qua de causa et tum conventus ille

Capuae, qui propter salutem illius urbis consulatu con-
servatam meo me unum patronum adoptavit, huic apud
me [P. Sestio] maximas gratias egit et hoc tempore
eidem homines nomine commutato coloni decurionesque,
fortissimi atque optimi viri, beneficium P. Sestii testimo-
10 nio declarant, periculum decreto suo deprecantur. recita,
quaeso, L. Sesti, quid decrerint Capuae decuriones, ut
iam puerilis tua vox possit aliquid significare inimicis
nostris, quidnam, cum se conroborarit, effectura esse
videatur. Decurionum decreta. non recito decretum
officio aliquo expressum vicinitatis aut clientelae aut
hospitii publici [aut] ambitionis aut commendationis gra-
tia; sed recito memoriam perfuncti periculi, praedicatio-
nem amplissimi beneficii, indicem officii praesentis, testi-
11 monium praeteriti temporis. atque illis temporibus isdem,
cum iam Capuam metu Sestius liberasset, urbem senatus
atque omnes boni deprehensis atque oppressis domesticis
hostibus me duce ex periculis maximis extraxissent, ego
litteris P. Sestium Capua arcessivi cum illo exercitu,
quem tum secum habebat; quibus hic litteris lectis ad
urbem confestim incredibili celeritate advolavit. atque
ut illius temporis atrocitatem recordari possitis, audite
litteras et vestram memoriam ad timoris praeteriti cogi-
5 tationem excitate. Litterae Ciceronis consulis. hoc ad-
ventu P. Sestii tribunorum plebis novorum, qui tum ex-
tremis diebus consulatus mei res eas, quas gesseram,
vexare cupiebant, reliquaeque coniurationis impetus et
12 conatus sunt retardati; ac postea quam est intellectum,
*M.* Catone tribuno plebis, fortissimo atque optimo civi,
rem publicam defendente, per se ipsum senatum popu-
lumque Romanum sine militum praesidio tueri facile
maiestatem suam dignitatemque eorum, qui salutem com-
munem periculo suo defendissent, Sestius cum illo exer-
citu summa celeritate C. Antonium consecutus est. hic
ego quid praedicem, quibus hic rebus consulem ad rem
gerendam excitarit, quos stimulos admoverit homini stu-
dioso fortasse victoriae, sed tamen nimium communem
Martem belli casumque metuenti? longum est ea dicere,
sed hoc breve dicam: si M. Petrei non excellens animus
et amor rei publicae, non praestans in re publica virtus,

non summa auctoritas apud milites, non mirificus usus
in re militari exstitisset, neque adiutor ei P. Sestius ad
excitandum Antonium, cohortandum, accusandum, im-
pellendum fuisset, datus illo in bello esset hiemi locus
neque umquam Catilina, cum e pruina Appennini atque
e nivibus illis emersisset atque aestatem integram nanctus
Italiae callis et pastorum stabula praedari coepisset, sine
multo sanguine ac sine totius Italiae vastitate miserrima
concidisset. hunc igitur animum attulit ad tribunatum 13
P. Sestius, ut quaesturam Macedoniae relinquam et ali-
quando ad haec propiora veniam; — quamquam non est
omittenda singularis illa integritas provincialis, cuius ego
nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter ad
exigui praedicationem temporis, sed fixa ad memoriam
illius provinciae sempiternam: — verum haec ita praeter-
eamus, ut tamen intuentes et respectantes relinquamus:
ad tribunatum, qui ipse ad sese iam dudum vocat et quo- 6
dam modo absorbet orationem meam, contento studio
cursuque veniamus. de quo quidem tribunatu ita dictum 14
est a Q. Hortensio, ut eius oratio non defensionem modo
videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam
iuventuti rei publicae capessendae auctoritatem discipli-
namque praescribere. sed tamen, quoniam tribunatus
totus P. Sestii nihil aliud nisi meum nomen causamque
sustinuit, necessario mihi de isdem rebus esse arbitror,
si non subtilius disputandum, at certe dolentius deploran-
dum. qua in oratione si asperius in quosdam homines
invehi vellem, quis non concederet ut eos, quorum sce-
leris furore violatus essem, vocis libertate perstringerem?
sed agam moderate et huius potius tempori serviam quam
dolori meo: si qui occulte a salute nostra dissentiunt,
lateant; si qui fecerunt aliquid aliquando atque eidem
nunc tacent et quiescunt, nos quoque simus obliti; si qui
se offerunt, insectantur, quoad ferri poterunt, perfere-
mus, neque quemquam offendet oratio mea, nisi qui se
ita obtulerit, ut in eum non invasisse, sed incucurrisse
videamur.

Sed necesse est, ante quam de tribunatu P. Sestii 15
dicere incipiam, me totum superioris anni rei publicae
naufragium exponere, in quo conligendo ac reficienda

salute communi omnia reperientur P. Sestii facta, dicta,
7 consilia versata. fuerat ille annus iam in re publica,
iudices, cum in magno motu et multorum timore intentus
*est* arcus in me unum, sicut volgo ignari rerum loque-
bantur, re quidem vera in universam rem publicam, tra-
ductione ad plebem furibundi hominis ac perditi, mihi
irati, sed multo acrius otii et communis salutis inimici.
hunc vir clarissimus mihique multis repugnantibus ami-
cissimus, Cn. Pompeius, omni cautione, foedere, exse-
cratione devinxerat nihil in tribunatu contra me esse
facturum: quod ille nefarius, ex omnium scelerum con-
luvione natus, parum se foedus violaturum arbitratus est,
nisi ipsum cautorem alieni periculi suis propriis periculis
16 terruisset. hanc taetram immanemque beluam, vinctam
auspiciis, adligatam more maiorum, constrictam legum
sacratarum catenis, solvit subito lege curiata consul, vel,
ut ego arbitror, exoratus, vel, ut non nemo putabat, mihi
iratus, ignarus quidem certe et imprudens impendentium
tantorum scelerum et malorum. qui tribunus plebis felix
in evertenda re publica fuit nullis suis nervis — qui enim
in eius modi vita nervi esse potuerunt hominis fraternis
flagitiis, sororiis stupris, omni inaudita libidine insani? —
17 sed fuit profecto quaedam illa rei publicae fortuna fatalis,
ut ille caecus atque amens tribunus plebis nancisceretur,
quid dicam? consules? hocine ut ego nomine appellem
eversores huius imperii, proditores vestrae dignitatis,
hostis bonorum omnium? qui ad delendum senatum, ad-
fligendum equestrem ordinem, exstinguenda omnia iura
atque instituta maiorum se illis fascibus ceterisque in-
signibus summi honoris atque imperii ornatos esse arbi-
trabantur. quorum, per deos immortalis! si nondum sce-
lera volneraque inusta rei publicae voltis recordari, vol-
tum atque incessum animis intuemini: facilius eorum
facta occurrent mentibus vestris, si ora ipsa oculis pro-
8 18 posueritis: alter unguentis adfluens, calamistrata coma,
despiciens conscios stuprorum ac veteres vexatores aeta-
tulae suae, puteali et faeneratorum gregibus inflatus, a
quibus compulsus olim, ne in Scyllaeo illo aeris alieni
tamquam [in] fretu ad columnam adhaeresceret, in tri-
bunatus portum perfugerat, contemnebat equites Roma-

nos, minitabatur senatui, venditabat se operis atque ab eis se ereptum, ne de ambitu causam diceret, praedicabat, ab isdemque se etiam invito senatu provinciam sperare dicebat; eamque nisi adeptus esset, se incolumem nullo modo fore arbitrabatur. alter, o di boni! quam 19
taeter incedebat! quam truculentus! quam terribilis aspectu! unum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen rei publicae diceres intueri; vestitus aspere nostra hac purpura plebeia ac paene fusca: capillo ita horrido, ut Capua, in qua ipsa tum imaginis ornandae causa IIviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videretur. nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei publicae videbatur? [tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio annus ille niti tamquam *vade* videretur.] erat hic omnium sermo: 'est 20
tamen rei publicae magnum firmumque subsidium; habeo quem opponam labi illi atque caeno; voltu, me dius fidius, conlegae sui libidinem levitatemque franget; habebit senatus in hunc annum quem sequatur; non deerit auctor et dux bonis.' mihi denique homines praecipue gratulabantur, quod habiturus essem contra tribunum plebis furiosum et audacem cum amicum et adfinem tum etiam fortem et gravem consulem. atque eorum alter 9
fefellit neminem. quis enim clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque confectum? cum is praeter spem in altissimo gradu alienis opibus positus esset, qui non modo tempestatem impendentem intueri temulentus, sed ne lucem quidem insolitam aspicere posset? alter multos 21
plane in omnis partis fefellit; erat enim hominum opinione nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, commendatus. omnes boni semper nobilitati favemus, et quia utile est rei publicae nobilis homines esse dignos maioribus suis, et quia valet apud nos clarorum hominum et bene de re publica meritorum memoria etiam mortuorum. quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque incultum videbant, et quod erat eo nomine, ut ingenerata

familiae frugalitas videretur, favebant, gaudebant, et ad
integritatem maiorum spe sua hominem vocabant materni
22 generis obliti. ego autem — vere dicam, iudices, — tantum
esse in homine sceleris, audaciae, crudelitatis, quantum ipse
cum re publica sensi, numquam putavi: nequam esse homi-
nem et levem et [falsa opinione] errore hominum ab adule-
scentia commendatum sciebam. etenim animus eius voltu,
flagitia parietibus tegebantur: sed haec obstructio nec diu-
turna est neque obducta ita, ut curiosis oculis perspici non
possit. videbamus genus vitae, desidiam, inertiam; inclusas
eius libidines, qui paulo propius accesserant, intuebantur;
denique etiam sermones ansas dabant, quibus reconditos
23 eius sensus tenere possemus. laudabat homo doctus philo-
sophos nescio quos, neque eorum tamen nomina poterat
dicere; sed tamen eos laudabat maxime, qui dicuntur
praeter ceteros esse auctores et laudatores voluptatis:
cuius et quo tempore et quo modo non quaerebat; ver-
bum ipsum omnibus animi et corporis *sensibus* devorabat;
eosdemque praeclare dicere aiebat, sapientis omnia sua
causa facere; rem publicam capessere hominem bene
sanum non oportere; nihil esse praestabilius otiosa vita,
plena et conferta voluptatibus; eos autem, qui dicerent
dignitati esse serviendum, rei publicae consulendum,
officii rationem in omni vita, non commodi esse ducen-
dam, adeunda pro patria pericula, volnera excipienda,
mortem oppetendam, vaticinari atque insanire dicebat.
24 ex his adsiduis eius cotidianisque sermonibus et quod
videbam quibuscum hominibus in interiore parte aedium
viveret et quod ita domus ipsa fumabat, ut multa eius
sermonis indicia redolerent, statuebam sic, boni nihil ab
illis nugis esse exspectandum, mali quidem certe nihil
pertimescendum: sed ita est, iudices: ut, si gladium parvo
puero aut si imbecillo seni aut debili dederis, ipse impetu
suo nemini noceat, sin ad nudum vel fortissimi viri cor-
pus accesserit, possit acie ipsa et ferri viribus volnerare,
*sic* cum hominibus enervatis atque exsanguibus consula-
tus tamquam gladius esset datus, qui per se pungere
neminem umquam potuissent, ei summi imperii nomine
armati totam rem publicam contrucidaverunt. foedus fece-
runt cum tribuno plebis palam, ut ab eo provincias acci-

perent quas ipsi vellent; exercitum et pecuniam quantam
vellent ea lege, si ipsi prius tribuno plebis adflictam et
constrictam rem publicam tradidissent; id autem foe-
dus meo sanguine ici posse dicebant. qua re patefacta 25
— neque enim dissimulari tantum scelus poterat nec
latere, — promulgantur uno eodemque tempore rogatio-
nes ab eodem tribuno de mea pernicie et de provinciis
consulum nominatim. hic tum senatus sollicitus, vos, 11
equites Romani, excitati, Italia cuncta permota, omnes
denique omnium generum atque ordinum cives summae
rei publicae a consulibus atque a summo imperio peten-
dum esse auxilium arbitrabantur, cum illi soli essent
praeter furiosum illum tribunum duo rei publicae turbi-
nes, qui non modo praecipitanti patriae non subvenirent,
sed eam nimium tarde concidere maererent. flagitaba-
tur ab eis cotidie cum querellis bonorum omnium tum
etiam precibus senatus, ut meam causam susciperent,
agerent, aliquid denique ad senatum referrent: non modo
negando, sed etiam inridendo amplissimum quemque
illius ordinis insequebantur. hic subito cum incredibilis 26
in Capitolium multitudo ex tota urbe cunctaque Italia
convenisset, vestem mutandam omnes meque etiam omni
ratione, privato consilio, quoniam publicis ducibus res
publica careret, defendendum putarunt. erat eodem tem-
pore senatus in aede Concordiae, quod ipsum templum
repraesentabat memoriam consulatus mei, cum flens uni-
versus ordo cincinnatum consulem orabat; nam alter ille
horridus et severus consulto se domi continebat. qua
tum superbia caenum illud ac labes amplissimi ordinis
preces et clarissimorum civium lacrimas repudiavit! me
ipsum ut contempsit helluo patriae! nam quid ego patri-
monii dicam, quod ille totum, quamvis quaestum faceret,
amisit? * * venisset ad senatum, vos, inquam, equites Ro-
mani, et omnes boni veste mutata vos pro meo capite ad
pedes lenonis impurissimi proiecistis: cum vestris preci-
bus ab latrone illo repudiati estis. *tum* vir incredibili
fide, magnitudine animi, constantia, L. Ninnius, ad sena-
tum de re publica rettulit senatusque frequens vestem
pro mea salute mutandam censuit. o diem illum, iudices, 12 27
funestum senatui bonisque omnibus, rei publicae luctuo-

sum, mihi ad domesticum maerorem gravem, ad posteri-
tatis memoriam gloriosum! quid enim quisquam potest
ex omni memoria sumere inlustrius, quam pro uno cive
et bonos omnis privato consensu et universum senatum
publico consilio mutasse vestem? quae quidem tum mu-
tatio non deprecationis causa est facta, sed luctus: quem
enim deprecarere, cum omnes essent sordidati cumque
hoc satis esset signi esse improbum, qui mutata veste
non esset? hac mutatione vestis facta, tanto in luctu
civitatis omitto quid ille tribunus, omnium rerum divi-
narum humanarumque praedo, fecerit, qui adesse nobi-
lissimos adulescentis, honestissimos equites Romanos,
deprecatores salutis meae iusserit eosque operarum sua-
rum gladiis et lapidibus obiecerit: de consulibus loquor,
28 quorum fide res publica niti debuit. exanimatus evolat
ex senatu, non minus perturbato animo atque voltu,
quam si annis ante paucis in creditorum conventum in-
cidisset; advocat contionem, habet orationem talem con-
sul, qualem numquam Catilina victor habuisset: errare
homines, si etiam tum senatum aliquid in re publica
posse arbitrarentur, equites vero Romanos daturos illius
diei poenas, quo me consule cum gladiis in clivo Capito-
lino fuissent; venisse tempus eis, qui in timore fuissent,
— coniuratos videlicet dicebat — ulciscendi sui. si
dixisset haec solum, omni supplicio esset dignus; nam
oratio ipsa consulis perniciosa potest rem publicam labe-
29 factare: quid fecerit videte: L. Lamiam, qui cum me
ipsum pro summa familiaritate, quae mihi cum patre eius
erat, unice diligebat, tum pro re publica vel mortem
oppetere cupiebat, in contione relegavit edixitque, ut ab
urbe abesset milia passuum ducenta, quod esset ausus
pro civi, pro bene merito civi, pro amico, pro re publica
13 deprecari. quid hoc homine facias? aut quo civem im-
portunum aut quo potius hostem tam sceleratum reser-
ves? qui, ut omittam cetera, quae sunt ei cum conlega
immani impuroque coniuncta atque communia, hoc unum
habet proprium, ut ex urbe expulerit, [relegarit,] non dico
equitem Romanum, non ornatissimum atque optimum
virum, non amicissimum rei publicae civem, non illo ipso
tempore una cum senatu et cum bonis omnibus casum

amici reique publicae lugentem, sed civem Romanum
sine ullo iudicio ut edicto ex patria consul eiecerit. nihil 30
acerbius socii et Latini ferre soliti sunt quam se, id quod
perraro accidit, ex urbe exire a consulibus iuberi; atque
illis tum erat reditus in suas civitates, ad suos Lares
familiaris et in illo communi incommodo nulla in quem-
quam propria ignominia nominatim cadebat. hoc vero
quid est? exterminabit civis Romanos edicto consul a
suis dis penatibus? expellet ex patria? deliget quem vo-
let? damnabit atque eiciet nominatim? hic, si umquam
vos eos, qui nunc estis, in re publica fore putasset, si
denique imaginem iudiciorum aut simulacrum aliquod
futurum in civitate reliquum credidisset, umquam ausus
esset senatum de re publica tollere, equitum Romanorum
preces aspernari, civium denique omnium novis et inau-
ditis edictis ius libertatemque pervertere? etsi me atten- 31
tissimis animis, summa cum benignitate auditis, iudices,
tamen vereor ne quis forte vestrum miretur quid haec
mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit aut quid
ad P. Sestii causam eorum, qui ante huius tribunatum
rem publicam vexarunt, delicta pertineant; mihi autem
hoc propositum est, ostendere omnia consilia P. Sestii
mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut adflictae et
perditae rei publicae quantum posset mederetur. ac si
in exponendis volneribus illis de me ipso plura dicere
videbor, ignoscitote; nam et illam meam cladem vos et
omnes boni maximum esse rei publicae volnus iudicastis
et P. Sestius est reus non suo, sed meo nomine, qui cum
omnem vim sui tribunatus in mea salute consumpserit,
necesse est meam causam praeteriti temporis cum huius
praesenti defensione esse coniunctam. erat igitur in luctu 14 32
senatus; squalebat civitas publico consilio veste mutata;
nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla prae-
fectura, nulla Romae societas vectigalium, nullum con-
legium aut concilium aut omnino aliquod commune con-
silium, quod tum non honorificentissime de mea salute
decrevisset, cum subito edicunt duo consules, ut ad suum
vestitum senatores redirent. quis umquam consul senatum
ipsius decretis parere prohibuit? quis tyrannus miseros
lugere vetuit? parumne est, Piso, ut omittam Gabinium,

quod tantum homines fefellisti, ut neglegeres auctorita-
tem senatus, optimi cuiusque consilia contemneres, rem
publicam proderes, consulare nomen adfligeres? etiamne
edicere audebas, ne maererent homines meam, suam, rei
publicae calamitatem, ne hunc suum dolorem veste signi-
ficarent? sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum sive
ad deprecandum valebat, quis umquam tam crudelis fuit
qui prohiberet quemquam aut sibi maerere aut ceteris
33 supplicare? quid? sua sponte homines in amicorum peri-
culis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Piso, ne-
mone mutabit? ne isti quidem, quos [legatos] non modo
nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu tibi
tute legasti? ergo hominis desperati et proditoris rei pu-
blicae casum lugebunt fortasse qui volent; civis floren-
tissimi benevolentia bonorum et optime de salute patriae
meriti periculum coniunctum cum periculo civitatis lugere
senatui non licebit? eidemque consules, si appellandi
sunt consules, quos nemo est quin non modo ex memoria,
sed etiam ex fastis evellendos putet, pacto iam foedere
provinciarum, producti in circo Flaminio in contionem
ab illa furia ac peste patriae, maximo cum gemitu vestro
illa omnia, quae tum contra me contraque rem publicam
* voce ac sententia sua comprobaverunt; isdem consuli-
bus sedentibus atque inspectantibus lata lex est, ne
auspicia valerent, ne quis obnuntiaret, ne quis legi in-
tercederet; ut omnibus fastis diebus legem ferri liceret;
ut lex Aelia, lex Fufia ne valeret; qua una rogatione
quis est qui non intellegat universam rem publicam esse
34 deletam? isdemque consulibus inspectantibus servorum
dilectus habebantur pro tribunali Aurelio nomine conle-
giorum, cum vicatim homines conscriberentur, decuria-
rentur, ad vim, ad manus, ad caedem, ad direptionem
incitarentur; isdemque consulibus * arma in templum
Castoris palam comportabantur, gradus eiusdem templi
tollebantur; armati homines forum et contiones tenebant;
caedes lapidationesque fiebant; nullus erat senatus, nihil
reliqui magistratus; unus omnem omnium potestatem ar-
mis et latrociniis possidebat, non aliqua vi sua, sed cum
duo consules a re publica provinciarum foedere retraxis-
set, insultabat, dominabatur, [aliis pollicebatur,] terrore

ac metu multos, pluris etiam spe et promissis tenebat. quae cum essent eius modi, iudices, cum senatus duces 35
nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostis haberet, equester ordo reus a consulibus citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu et periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce et sententia comprobarentur, cum omnes urbem nondum excisam et eversam, sed iam captam atque oppressam videremus, tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissemus; sed me alii metus atque aliae curae suspitionesque moverunt.

Exponam enim hodierno die, iudices, omnem ratio- 16
nem facti et consilii mei, neque huic vestro tanto studio 36
audiendi nec vero huic tantae multitudini, quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit, deero. nam si ego in causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita cessi tribuni plebis, despicatissimi hominis, furori, contemptissimorum consulum levitatem audaciamque pertimui, nimium me timidum, nullius animi, nullius consilii fuisse confiteor. quid enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam 37
etsi omnes probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia cuncta susceperat; ad suam enim quandam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei publicae *eam* sumpserat, cum unus in legem per vim latam iurare noluerat; denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse, ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. erat autem res ei cum exercitu C. Marii invicto; habebat inimicum C. Marium, conservatorem patriae, sextum iam illum consulatum gerentem; res erat cum L. Saturnino, iterum tribuno plebis, vigilante homine et in causa populari si non moderate, at certe populariter abstinenterque versato; cessit, ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet aut victor multis et fortibus civibus rem publicam orbaret: meam causam senatus palam, equester 38
ordo acerrime, cuncta Italia publice, omnes boni proprie

enixeque susceperant; eas res gesseram, quarum non
unus auctor, sed dux omnium voluntatis fuissem, quae-
que non modo ad singularem meam gloriam, sed ad
communem salutem omnium civium et prope gentium
pertinerent; ea condicione gesseram, ut meum factum
17 semper omnes praestare tuerique deberent. erat autem
mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum operis
conductis et ad diripiendam urbem concitatis; habebam
inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem sub-
sidiumque patriae, sed duo importuna prodigia, quos
egestas, quos aeris alieni magnitudo, quos levitas, quos
39 improbitas tribuno plebis constrictos addixerat; nec mihi
erat res cum Saturnino, qui, quod a se quaestore Ostiensi
per ignominiam ad principem et senatus et civitatis, M.
Scaurum, rem frumentariam translatam sciebat, dolorem
suum magna contentione animi persequebatur, sed cum
scurrarum locupletium scorto, cum sororis adultero, cum
stuprorum sacerdote, cum venefico, cum testamentario,
cum sicario, cum latrone: quos homines si, id quod fa-
cile factu fuit et quod fieri debuit quodque a me optimi
et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem,
non verebar ne quis aut vim vi depulsam reprehenderet
aut perditorum civium [vel potius domesticorum hostium]
mortem maereret. sed me illa moverunt: omnibus in
contionibus illa furia clamabat se quae faceret contra sa-
lutem meam facere auctore Cn. Pompeio, clarissimo viro
mihique et nunc et quoad licuit amicissimo; M. Crassus,
quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines, vir
fortissimus, ab eadem illa peste infestissimus esse meis
fortunis praedicabatur; C. Caesar, qui a me nullo meo
merito alienus esse debebat, inimicissimus esse meae sa-
40 luti ab eodem cotidianis contionibus dicebatur. his se
tribus auctoribus in consiliis capiendis, adiutoribus in re
gerenda esse usurum dicebat; ex quibus unum habere
exercitum in Italia maximum; duo, qui privati tum essent,
et praesto esse et parare, si vellent, exercitum posse id-
que facturos esse dicebat; nec mihi ille iudicium populi
nec legitimam aliquam contentionem nec disceptationem
aut causae dictionem, sed vim, arma, exercitus, impera-
18 tores, castra denuntiabat. quid? ergo inimici oratio, vana

praesertim, tam improbe in clarissimos viros coniecta me
movit? me vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas,
in quos illa oratio tam improba conferebatur: qui tum,
quamquam ob alias causas tacebant, tamen hominibus
omnia timentibus tacendo loqui, non infitiando confiteri
videbantur: illi autem alio tum timore perterriti [quod
acta illa atque omnis res anni superioris labefactari a
praetoribus, infirmari a senatu atque principibus civitatis
putabant,] tribunum popularem a se alienare nolebant
suaque sibi propiora esse pericula quam mea loqueban-
tur. sed tamen et Crassus a consulibus meam causam 41
suscipiendam esse dicebat et eorum fidem Pompeius im-
plorabat neque se privatum publice susceptae causae de-
futurum esse dicebat; quem virum studiosum mei, cupi-
dissimum rei publicae conservandae, [domi meae] certi
homines [ad eam rem positi] monuerunt, ut esset cautior,
eiusque vitae a me insidias apud me domi positas esse
dixerunt, atque hanc eius suspitionem alii litteris mitten-
dis, alii nuntiis, alii coram ipsi excitaverunt, ut ille, cum
a me certe nihil timeret, ab illis, ne quid meo nomine
molirentur, sibi cavendum putaret; ipse autem Caesar,
quem maxime homines ignari veritatis mihi esse iratum
putabant, erat ad portas, erat cum imperio, erat in Italia
eius exercitus inque eo exercitu ipsius tribuni plebis,
inimici mei, fratrem praefecerat. haec ergo cum viderem 19
— neque enim erant occulta —, senatum, sine quo civi- 42
tas stare non posset, omnino de civitate esse sublatum;
consules, qui duces publici consilii esse deberent, per-
fecisse ut per ipsos publicum consilium funditus tollere-
tur; eos, qui plurimum possent, opponi omnibus con-
tionibus, falso, sed formidolose tamen, auctores ad
perniciem meam; contiones haberi cotidie contra me,
vocem pro me ac pro re publica neminem mittere; in-
tenta signa legionum existimari cervicibus ac bonis vestris
falso, sed putari tamen; coniuratorum copias veteres et
effusam illam ac † superatam Catilinae importunam manum
novo duce et insperata commutatione rerum esse renova-
tam —: haec cum viderem, quid agerem, iudices? scio 43
enim tum non mihi vestrum studium, sed meum prope
vestro defuisse. contenderem contra tribunum plebis pri-

vatus armis? vicissent improbos boni, fortes inertis; interfectus esset is, qui hac una medicina sola potuit a rei publicae peste depelli: quid deinde? quis reliqua praestaret? cui denique erat dubium quin ille sanguis tribunicius, nullo praesertim publico consilio profusus, consules ultores et defensores esset habiturus? cum quidam in contione dixisset aut mihi semel pereundum aut bis esse vincendum. quid erat bis vincere? id profecto, ut, *si* cum amentissimo tribuno plebis decertassem, cum consulibus ceterisque eius ultoribus dimicarem.

44 ego vero, vel si pereundum fuisset, ac non accipienda plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qui imposuisset, semel perire tamen, iudices, maluissem quam bis vincere; erat enim illa altera eius modi contentio, ut neque victi neque victores rem publicam tenere possemus. quid? si in prima contentione vi tribunicia victus in foro cum multis bonis viris concidissem? senatum consules, credo, vocassent, quem totum de civitate delerant; ad arma vocarent, qui ne vestitu quidem defendi rem publicam sissent; a tribuno plebis post interitum *meum* dissedissent, qui eandem horam meae pestis et suorum praemiorum esse voluissent.

20 45 unum enim mihi restabat illud, quod forsitan non nemo vir fortis et acris animi magnique dixerit: 'restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses.' de quo te, te, inquam, patria, testor et vos, penates patriique dei, me vestrarum sedum templorumque causa, me propter salutem meorum civium, quae mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque fugisse. etenim si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti hoc, iudices, accidisset, ut multi ex multis locis praedones classibus eam navem se oppressuros minitarentur, nisi me unum sibi dedidissent, si id vectores negarent ac mecum simul interire quam me tradere hostibus mallent, iecissem ipse me potius in profundum, ut ceteros conservarem, quam illos mei tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in magnum vitae discrimen adducerem.

46 cum vero in hanc rei publicae navem ereptis senatui gubernaculis fluitantem in alto tempestatibus seditionum ac discordiarum armatae tot classes, nisi ego essem unus deditus, incursurae viderentur, cum proscriptio, caedes,

direptio denuntiaretur, cum alii me suspitione periculi sui
non defenderent, alii vetere odio bonorum incitarentur,
alii inviderent, alii obstare sibi me arbitrarentur, alii ulcisci
dolorem aliquem suum vellent, alii rem ipsam publicam
atque hunc bonorum statum otiumque odissent et ob
hasce causas tot tamque varias me unum deposcerent, de-
pugnarem potius cum summo non dicam exitio, sed peri-
culo certe vestro liberorumque vestrorum quam [non] id,
quod omnibus impendebat, unus pro omnibus susciperem
ac subirem? 'victi essent improbi.' at cives, at ab eo 21 47
privato, qui sine armis etiam consul rem publicam con-
servarat: sin victi essent boni, qui superessent? nonne
ad servos videtis rem publicam venturam fuisse? an
mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo op-
petenda? quid? tum mortemne fugiebam? an erat res
ulla, quam mihi magis optandam putarem? aut ego illas
res tantas in tanta improborum multitudine cum gerebam,
non mihi mors, non exitium ob oculos versabatur? non
haec denique a me tum tamquam fata in ipsa re gerenda
canebantur? an erat mihi in tanto luctu meorum, tanta
diiunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium
rerum, quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita
retinenda? tam eram rudis, tam ignarus rerum, tam ex-
pers consilii aut ingenii? nihil audieram? nihil videram?
nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram? nesciebam
vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? cum
esset omnibus definita mors, optandum esse ut vita, quae
necessitati deberetur, patriae potius donata quam reser-
vata naturae videretur? nesciebam inter sapientissimos
homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent animos
hominum sensusque morte restingui, alii autem tum men-
tis maxime sapientium ac fortium virorum, cum ex cor-
pore excessissent, sentire ac vigere? quorum alterum
fugiendum non esse, carere sensu, alterum etiam optan-
dum, meliore esse sensu. denique, cum omnia semper 48
ad dignitatem rettulissem nec sine ea quicquam expeten-
dum esse homini in vita putassem, mortem, quam etiam
virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiae, pro pa-
tria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus
gestis timerem? praesertim cum eius essem civitatis, ex

qua C. Mucius solus in castra Porsenae venisset eumque
interficere proposita sibi morte conatus esset; ex qua P.
Decius primum pater, post aliquot annos patria virtute
praeditus filius se ac vitam suam instructa acie pro salute
populi Romani victoriaque devovisset; ex qua innumera-
biles alii partim adipiscendae laudis, partim vitandae
turpitudinis causa mortem in variis bellis aequissimis
animis oppetissent; in qua civitate ipse meminissem pa-
trem huius M. Crassi, fortissimum virum, ne videret
victorem vivus inimicum, eadem sibi manu vitam ex-
22 49 hausisse, qua mortem saepe hostibus obtulisset. haec
ego et multa alia cogitans hoc videbam, si causam pu-
blicam mea mors peremisset, neminem umquam fore qui
auderet suscipere contra improbos civis salutem rei pu-
blicae; itaque non solum si vi interissem, sed etiam si
morbo exstinctus essem, fore putabam ut exemplum rei
publicae conservandae mecum simul interiret: quis enim
umquam me a senatu populoque Romano tanto omnium
bonorum studio non restituto, quod certe, si essem inter-
fectus, accidere non potuisset, ullam rei publicae partem
cum sua minima invidia auderet attingere? servavi igi-
tur rem publicam discessu meo, iudices; caedem a vobis
liberisque vestris, vastitatem, incendia, rapinas meo do-
lore luctuque depuli, et unus bis rem publicam servavi,
semel gloria, iterum aerumna mea. neque enim in hoc
me hominem esse infitiabor umquam, ut me optimo fratre,
carissimis liberis, fidissima coniuge, vestro conspectu,
patria, hoc honoris gradu sine dolore caruisse glorier;
quod si fecissem, quod a me beneficium haberetis, cum
pro vobis ea, quae mihi essent vilia, reliquissem? hoc
meo quidem animo summi in patriam amoris mei signum
esse debet certissimum, quod cum abesse ab ea sine
summo dolore non possem, hunc me perpeti quam illam
50 labefactari ab improbis malui. memineram, iudices, di-
vinum illum virum atque ex isdem quibus nos radicibus
natum ad salutem huius imperii, C. Marium, summa
senectute, cum vi prope iustorum armorum profugisset.
primo senile corpus paludibus occultasse demersum,
deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum [Min-
turnis] misericordiam confugisse; inde navigio perparvo,

cum omnis portus terrasque fugeret, in oras Africae de-
sertissimas pervenisse. atque ille vitam suam, ne inultus
esset, ad incertissimam spem et ad rei publicae fatum
reservavit: ego, qui, quem ad modum multi in senatu me
absente dixerunt, periculo rei publicae vivebam, quique
ob eam causam consularibus litteris de senatus sententia
exteris nationibus commendabar, nonne, si meam vitam
deseruissem, rem publicam prodidissem? in qua quidem
nunc me restituto vivit mecum simul exemplum fidei pu-
blicae; quod si immortale retinetur, quis non intellegit
immortalem hanc civitatem futuram? nam externa bella 23 51
regum, gentium, nationum iam pridem ita exstincta sunt,
ut praeclare cum eis agamus, quos pacatos esse patiamur.
denique ex bellica victoria non fere quemquam est invidia
civium consecuta: domesticis malis et audacium civium
consiliis saepe est resistendum eorumque periculorum est
in re publica retinenda medicina; quam omnem, iudices,
perdidissetis, si meo interitu senatui populoque Romano
doloris sui de me declarandi potestas esset erepta. qua
re moneo vos, adulescentes, atque hoc meo iure praeci-
pio, qui dignitatem, qui rem publicam, qui gloriam
spectatis, ne, si quae vos aliquando necessitas ad rem
publicam contra improbos civis defendendam vocabit,
segniores sitis et recordatione mei casus a consiliis forti-
bus refugiatis. primum non est periculum ne quis um- 52
quam incidat in eius modi consules, praesertim si erit
eis id, quod debetur, persolutum; deinde numquam iam,
ut spero, quisquam improbus consilio et auxilio bonorum
se oppugnare rem publicam dicet illis tacentibus, nec ar-
mati exercitus terrorem opponet togatis; neque erit iusta
causa ad portas sedenti imperatori, qua re suum terro-
rem falso iactari opponique patiatur; numquam denique
erit tam oppressus senatus, ut ei ne supplicandi quidem
ac lugendi sit potestas, tam captus equester ordo, ut
equites Romani a consule relegentur. quae cum omnia
atque etiam multo alia maiora, quae consulto praetereo,
accidissent, videtis me tamen in meam pristinam digni-
tatem brevi tempore doloris interiecto rei publicae voce
esse revocatum.

Sed ut revertar ad illud, quod mihi in hac omni est 24 53

oratione propositum, omnibus malis illo anno scelere consulum rem publicam esse confectam, primum illo ipso die, qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctuosus, cum ego me *e* complexu patriae conspectuque vestro eripuissem et metu vestri periculi, non mei, furori hominis, sceleri, perfidiae, telis minisque cessissem patriamque, quae mihi erat carissima, propter ipsius patriae caritatem reliquissem, cum meum illum casum tam horribilem, tam gravem, tam repentinum non solum homines, sed tecta urbis ac templa lugerent, nemo vestrum forum, nemo curiam, nemo lucem aspicere vellet — illo, inquam, ipso die, die dico? immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicae pernicies, Gabinio et Pisoni provincia rogata est. pro dei immortales, custodes et conservatores huius urbis atque imperii! quaenam illa in re publica monstra, quae scelera vidistis! civis erat expulsus is, qui rem publicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat, et expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine; erat autem expulsus sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato; lex erat lata vasto ac relicto foro et sicariis servisque tradito et ea lex, quae
54 ut ne ferretur, senatus fuerat veste mutata. hac tanta perturbatione civitatis ne noctem quidem consules inter meum *interitum* et suam praedam interesse passi sunt; statim me perculso ad meum sanguinem hauriendum et spirante etiam re publica ad eius spolia detrahenda advolaverunt. omitto gratulationes, epulas, partitionem aerarii, beneficia, spem, promissa, praedam, laetitiam paucorum in luctu omnium: vexabatur uxor mea; liberi ad necem quaerebantur; gener et Piso gener a Pisonis consulis pedibus supplex reiciebatur; bona diripiebantur eaque ad consules deferebantur; domus ardebat in Palatio; consules epulabantur. quod si meis incommodis laetabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

55 Sed ut a mea causa iam recedam, reliquas illius anni pestis recordamini: — sic enim facillime perspicietis quantam vim omnium remediorum a magistratibus proximis res publica desiderarit — legum multitudinem, cum earum, quae latae sunt, tum vero quae promulgatae fuerunt. nam latae quidem sunt consulibus illis, tacentibus

dicam? immo vero etiam approbantibus, ut censoria notio et gravissimum iudicium sanctissimi magistratus de re publica tolleretur, ut conlegia non modo illa vetera contra senatus consultum restituerentur, sed *ab* uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur, ut remissis senis et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur, ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rem publicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur, et uni helluoni bis de eadem re deliberandi et rogata *lege utrique potestas contra Semproni*am legem fieret provinciae commutandae. mitto eam legem, quae omnia iura 26 56
religionum, auspiciorum, potestatum, omnis leges, quae sunt de iure et de tempore legum rogandarum, una rogatione delevit; mitto omnem domesticam labem; etiam exteras nationes illius anni furore conquassatas videbamus: lege tribunicia Matris Magnae Pessinuntius ille sacerdos expulsus et spoliatus sacerdotio est fanumque sanctissimarum atque antiquissimarum religionum venditum pecunia grandi Brogitaro, impuro homini atque indigno illa religione, praesertim cum ea sibi ille non colendi, sed violandi causa appetisset; appellati reges a populo, qui id numquam ne a senatu quidem postulassent; reducti exsules Byzantium condemnati tum, cum indemnati cives e civitate eiciebantur; rex Ptolemaeus, 57
qui si nondum erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater eius regis, qui cum esset in eadem causa, iam erat a senatu illum honorem consecutus, erat eodem genere eisdemque maioribus, eadem vetustate societatis, denique erat rex, si nondum socius, at non hostis, pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani regno paterno atque avito regali otio perfruebatur, de hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem operis suffragium ferentibus est rogatum, ut sedens cum purpura et sceptro et illis insignibus regiis praeconi publico subiceretur, et imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla iniuria commemorata, nullis rebus repetitis cum bonis omnibus publicaretur. multa acerba, multa turpia, multa turbulenta 27 58
habuit ille annus: tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas edidit, haud scio an recte hoc proximum esse

dicamus. Antiochum Magnum illum maiores nostri
magna belli contentione terra marique superatum intra
montem Taurum regnare iusserunt; Asiam, qua illum
multarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonaverunt.
cum Armeniorum rege Tigrane grave bellum nuper ipsi
diuturnumque gessimus, cum ille iniuriis in socios nostros
inferendis bello prope nos lacessisset; hic et ipse per se
vehemens fuit et acerrimum hostem huius imperii Mithri-
datem pulsum Ponto opibus suis regnoque defendit, et
ab L. Lucullo, summo viro atque imperatore, † pulsus,
animo tamen hostili cum reliquis suis copiis in pristina
mente mansit: hunc Cn. Pompeius cum in suis castris
supplicem abiectum vidisset, erexit atque insigne regium,
quod ille de suo capite abiecerat, reposuit et certis rebus
imperatis regnare iussit, nec minus et sibi et huic im-
perio gloriosum putavit constitutum a se regem quam
59 constrictum videri: *qui bellum sociis in*tulit, gessit, qui
et ipse hostis fuit populi Romani et acerrimum hostem
in regnum recepit, qui conflixit, qui signa contulit, qui
de imperio paene certavit, regnat hodie et amicitiae no-
men ac societatis, quod armis violarat, id precibus est
consecutus: ille Cyprius miser, qui semper amicus, sem-
per socius fuit, de quo nulla umquam suspitio durior aut
ad senatum aut ad imperatores adlata nostros est, vivus,
ut aiunt, est et videns cum victu ac vestitu suo publica-
tus. en cur ceteri reges stabilem esse suam fortunam
arbitrentur, cum hoc illius funesti anni prodito exemplo
videant per tribunum aliquem et sescentas operas se for-
28 tunis spoliari et regno omni posse nudari! at etiam eo
60 negotio M. Catonis splendorem maculare voluerunt, ignari
quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi,
quid denique virtus valeret, quae in tempestate saeva
quieta est et lucet in tenebris et pulsa loco manet tamen
atque haeret in patria splendetque per sese semper neque
alienis umquam sordibus obsolescit. non illi ornandum
M. Catonem, sed relegandum, nec illi committendum illud
negotium, sed imponendum putaverunt, qui in contione
palam dixerint linguam se evellisse M. Catoni, quae
semper contra extraordinarias potestates libera fuisset.
sentient, ut spero, brevi tempore manere libertatem illam,

atque hoc etiam, si fieri potuerit, esse maiorem, quod
cum consulibus illis M. Cato, etiam cum iam desperasset,
aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac
dolore pugnavit, et post meum discessum eis Pisonem
verbis flens meum et rei publicae casum vexavit, ut illum
hominem perditissimum atque impudentissimum paene
iam provinciae paeniteret. cur igitur rogationi paruit? 61
quasi vero ille non in alias quoque leges, quas iniuste
rogatas putaret, iam ante iuraverit! non offert se ille istis
temeritatibus, ut, cum rei publicae nihil prosit, se civi
rem publicam privet. consule me cum esset designatus
tribunus plebis, obtulit in discrimen vitam suam; dixit
eam sententiam, cuius invidiam capitis periculo sibi prae-
standam videbat; dixit vehementer; egit acriter; ea, quae
sensit, prae se tulit; dux, auctor, actor rerum illarum
fuit, non quo periculum suum non videret, sed in tanta
rei publicae tempestate nihil sibi nisi de patriae periculis
cogitandum putabat. consecutus est ipsius tribunatus. 29
quid ego de singulari magnitudine animi eius ac de in- 62
credibili virtute dicam? meministis illum diem, cum tem-
plo a conlega occupato, nobis omnibus de vita eius viri
et civis timentibus, ipse animo firmissimo venit in tem-
plum et clamorem hominum auctoritate, impetum impro-
borum virtute sedavit. adiit tum periculum, sed adiit ob
eam causam, quae quanta fuerit iam mihi dicere non est
necesse: at si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non
paruisset, haereret illa nihilo minus rei publicae turpi-
tudo; regno enim iam publicato de ipso Catone erat
nominatim rogatum; quod ille si repudiasset, dubitatis
quin ei vis esset adlata, cum omnia acta illius anni per
unum illum labefactari viderentur? atque etiam hoc vi- 63
debat: quoniam illa in re publica macula regni publicati
maneret, quam nemo iam posset eluere, quod ex malis
boni posset in rem publicam pervenire, id utilius esse
per se conservari quam per alios. atque ille etiam si
alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe,
facile pateretur: etenim qui superiore anno senatu caruis-
set, quo si tum veniret, me tamen socium suorum in re
publica consiliorum videre posset, is aequo animo tum
me expulso et meo nomine cum universo senatu, tum

sententia sua condemnata in hac urbe esse posset? ille
vero eidem tempori cui nos, eiusdem furori, eisdem con-
sulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit. luctum
nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem.
30 his de tot tantisque iniuriis in socios, in reges, in civi-
64 tates liberas consulum querella esse debuit; in eius ma-
gistratus tutela reges atque exterae nationes semper
fuerunt: ecquae vox umquam est audita consulum? quam-
quam quis audiret, si maxime queri vellent? de Cyprio
rege quererentur, qui me civem nullo meo crimine, pa-
triae nomine laborantem non modo stantem non defen-
derant, sed ne iacentem quidem protexerant? cesseram,
si alienam a me plebem fuisse voltis, quae non fuit, in-
vidiae; si commoveri omnia videbantur, tempori; si vis
suberat, armis; si societas magistratuum, pactioni; si
65 periculum civium, rei publicae. cur, cum de capite civis
— non disputo cuius modi civis — et de bonis proscri-
ptio ferretur, cum et sacratis legibus et XII tabulis san-
ctum esset, ut ne cui privilegium inrogari liceret neve
de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est
audita consulum, constitutumque est illo anno, quantum
in illis duabus huius imperii pestibus fuit, iure posse per
operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni plebis
66 concilio ex civitate exturbari? quae vero promul-
gata illo anno fuerint, quae promissa multis, quae con-
scripta, quae sperata, quae cogitata, quid dicam? qui
locus orbi terrae iam non erat alicui destinatus? cuius
negotii publici cogitari, optari, fingi curatio potuit, quae
non esset attributa atque discripta? quod genus imperii
aut quae provincia, quae ratio aut flandae aut conflandae
pecuniae non reperiebatur? quae regio orave terrarum
erat latior in qua non regnum aliquod statueretur? quis
autem rex erat, qui illo anno non aut emendum sibi quod
non habebat, aut redimendum quod habebat arbitraretur?
quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem a senatu
petebat? damnatis de vi restitutio, consulatus petitio ipsi
illi populari sacerdoti comparabatur. haec gemebant
boni, sperabant improbi, agebat tribunus plebis, consules
adiuvabant.

31
67 Hic aliquando, serius quam ipse vellet, Cn. Pompeius,

invitissimis eis, qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis fictisque terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam, sed suspitione aliqua retardatam consuetudinem rei publicae bene gerendae: non est passus ille vir, qui sceleratissimos civis, qui acerrimos hostis, qui maximas nationes, qui reges, qui gentis feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis, sed etiam sanguine suo saepe servasset: accessit ad causam publicam; restitit auctoritate sua reliquis rebus; questus est de praeteritis: fieri quaedam ad meliorem spem inclinatio visa est. decrevit se- 68
natus frequens de meo reditu Kalendis Iuniis, dissentiente nullo, referente L. Ninnio, cuius in mea causa numquam fides virtusque contremuit. intercessit Ligus iste nescio qui, additamentum inimicorum meorum. res erat et causa nostra eo iam loci, ut erigere oculos et vivere videretur. quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur; inveniebatur nemo qui se suffragium de me tulisse confiteretur. decesserat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore maerore: huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrimis gemituque processerat; loquebatur liberius senatus; concurrebant equites Romani; Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suae neque ex me neque a populo Romano ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat; omnia senatus reiciebat, nisi de me primum consules rettulissent. quae cum res iam 32
manibus teneretur et cum consules provinciarum pactione 69
libertatem omnem perdidissent, qui cum in senatu privati ut de me sententias dicerent flagitabant, legem illi se Clodiam timere dicebant; cum hoc non possent iam diutius sustinere, initur consilium de interitu Cn. Pompeii: quo patefacto ferroque deprehenso ille inclusus domi tam diu fuit quam diu inimicus meus in tribunatu. de meo reditu octo tribuni promulgaverunt: ex quo in-

tellectum est non mihi absenti *de*crevisse amicos, in ea
praesertim fortuna, in qua non nulli etiam, quos esse
putaveram, non erant, sed eos voluntatem semper ean-
dem, libertatem non eandem semper habuisse: nam ex
novem tribunis, quos tamen habueram, unus me absente
defluxit, qui cognomen sibi ex Aeliorum imaginibus ad-
ripuit, quo magis nationis eius esse quam generis vide-
70 retur. hoc igitur anno magistratibus novis designatis,
cum omnes boni omnem spem melioris status in eorum
fidem convertissent, princeps P. Lentulus auctoritate ac
sententia sua, Pisone et Gabinio repugnantibus, causam
suscepit tribunisque plebis octo referentibus praestantis-
simam de me sententiam dixit: qui cum ad gloriam suam
atque ad amplissimi beneficii gratiam magis pertinere
videret causam illam integram ad suum consulatum re-
servari, tamen rem talem per alios citius quam per se
tardius confici malebat.

33 71 Hoc interim tempore P. Sestius, iudices, [designatus]
iter ad C. Caesarem pro mea salute suscepit. quid egerit,
quantum profecerit, nihil ad causam: equidem existimo,
si ille, ut arbitror, aequus nobis fuerit, nihil ab hoc pro-
fectum; sin iratior, non multum; sed tamen sedulitatem
atque integritatem hominis videtis. ingredior iam in
Sestii tribunatum: nam hoc primum iter designatus rei
publicae causa suscepit: pertinere et ad concordiam ci-
vium putavit et ad perficiundi facultatem animum Cae-
72 saris a causa non abhorrere. ineunt magistratum tribuni
plebis, qui omnes se de me promulgaturos confirmarant.
ex eis princeps emitur ab inimicis meis, is, quem homines
in luctu inridentes Gracchum vocabant: quoniam id etiam
fatum civitatis fuit, ut illa ex vepreculis extracta nite-
dula rem publicam conaretur adrodere; alter vero, non
ille Serranus ab aratro, sed ex deserto † Gaviolaeliore
a calatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus, subito, no-
minibus in tabulas relatis, nomen suum de tabula
sustulit. abiit ille annus: respirasse homines vide-
bantur nondum re, sed spe rei publicae recuperandae.
exierunt malis ominibus atque exsecrationibus duo vol-
turii paludati; quibus utinam ipsis evenissent ea, quae
tum homines precabantur! neque nos provinciam Mace-

doniam cum exercitu neque equitatum in Syria et co-
hortis optimas perdidissemus. veniunt Kalendae Ianua-
riae: vos haec melius scire potestis, equidem audita dico:
quae tum frequentia senatus, quae exspectatio populi,
qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quae virtus,
actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quae etiam
conlegae eius moderatio de me: qui cum inimicitias sibi
mecum ex rei publicae dissensione susceptas esse dixis-
set, eas se patribus conscriptis dixit et temporibus rei
publicae permissurum. tum princeps rogatus sententiam 34 73
L. Cotta dixit id, quod dignissimum re publica fuit, nihil
de me actum esse iure, nihil more maiorum, nihil legi-
bus; non posse quemquam de civitate tolli sine iudicio;
de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse
nisi comitiis centuriatis; vim fuisse illam, flammam quas-
satae rei publicae perturbatorumque temporum iure iu-
diciisque sublatis; magna rerum permutatione impendente
declinasse me paulum et spe reliquae tranquillitatis prae-
sentis fluctus tempestatemque fugisse: qua re, cum ab-
sens rem publicam non minus magnis periculis quam
quodam tempore praesens liberassem, non restitui me
solum, sed etiam ornari a senatu decere. disputavit
etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum
et profligatissimum hostem pudoris et pudicitiae scri-
psisse quae scripsisset, eis verbis, rebus, sententiis, ut,
etiam si iure esset rogatum, tamen vim habere non pos-
set: qua re me, qui nulla lege abessem, non restitui lege,
sed revocari senatus auctoritate oportere. hunc nemo 74
erat quin verissime sentire diceret; sed post eum rogatus
Cn. Pompeius approbata laudataque Cottae sententia
dixit sese otii mei causa, ut omni populari concitatione
defungerer, censere ut ad senatus auctoritatem populi
quoque Romani beneficium erga me adiungeretur. cum
omnes certatim aliusque alio gravius atque ornatius de
mea salute dixisset fieretque sine ulla varietate discessio,
surrexit, ut scitis, Atilius hic Gavianus, nec ausus est,
cum esset emptus, intercedere: noctem sibi ad deliberan-
dum postulavit. clamor senatus, querellae, preces, socer
ad pedes abiectus: ille se adfirmare postero die moram
nullam esse facturum. creditum est; discessum est: illi

interea deliberatori merces longa interposita nocte dupli-
cata est. consecuti dies pauci omnino Ianuario mense per
quos senatum haberi liceret; sed tamen actum nihil nisi de
35 me. cum omni mora, ludificatione, calumnia senatus au-
75 ctoritas impediretur, venit tandem concilio de me agendi
dies VIII Kalendas Februarias. princeps rogationis, vir
mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto ante
lucem occupavit. quietus eo die Sestius, is qui est de vi
reus; actor hic defensorque causae meae nihil progredi-
tur, consilia exspectat inimicorum meorum. quid illi, quo-
rum consilio P. Sestius in iudicium vocatur, quo se pacto
gerunt? cum forum, comitium, curiam multa de nocte
armatis hominibus ac servis plerisque occupavissent, im-
petum faciunt in Fabricium, manus adferunt, occidunt
76 non nullos, volnerant multos. venientem in forum, virum
optimum et constantissimum, M. Cispium, tribunum ple-
bis, vi depellunt; caedem in foro maximam faciunt; uni-
versique destrictis gladiis et cruentis in omnibus fori
partibus fratrem meum [virum optimum, fortissimum
meique amantissimum,] oculis quaerebant, voce posce-
bant: quorum ille telis libenter in tanto luctu ac desiderio
mei [non repugnandi, sed moriendi causa] corpus obtu-
lisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reser-
vasset. subiit tamen vim illam nefariam consceleratorum
latronum et, cum ad fratris salutem a populo Romano
deprecandam venisset, pulsus e rostris in comitio iacuit
seque servorum et libertorum corporibus obtexit vitamque
tum suam noctis et fugae praesidio, non iuris iudicio-
77 rumque defendit. meministis tum, iudices, corporibus
civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spon-
giis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et
tam magnificum apparatum non privatum aut plebeium,
36 sed patricium et praetorium esse arbitrarentur. nihil ne-
que ante hoc tempus neque hoc ipso turbulentissimo die
criminamini Sestium. 'atqui vis in foro versata est.'
certe: quando enim maior? lapidationes persaepe vidi-
mus; non ita saepe, sed nimium tamen saepe gladios;
caedem vero tantam, tantos acervos corporum exstructos,
nisi forte illo Cinnano atque Octaviano die, quis umquam
in foro vidit? qua ex concitatione animorum? nam ex

pertinacia aut constantia intercessoris oritur saepe seditio,
culpa atque improbitate latoris *oblato* commodo aliquo
imperitis aut largitione; oritur ex concertatione magi-
stratuum; oritur sensim ex clamore primum, deinde ali-
qua discessione contionis; vix, sero et raro ad manus
pervenitur: nullo vero verbo facto, nulla contione advo-
cata, nulla *lata* lege concitatam nocturnam seditionem
quis audivit? an veri simile est, ut civis Romanus aut 78
homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit
ante lucem, ne de me ferri pateretur, praeter eos, qui ab
illo pestifero ac perdito civi iam pridem rei publicae
sanguine saginantur? hic iam de ipso accusatore quaero,
qui P. Sestium queritur cum multitudine in tribunatu et
cum praesidio magno fuisse, num illo die fuerit? certe
non fuit. victa igitur est causa rei publicae et victa non
auspiciis, non intercessione, non suffragiis, sed vi, manu,
ferro. nam si obnuntiasset [Fabricio] is *praetor* qui se
servasse de caelo dixerat, accepisset res publica plagam,
sed eam, quam acceptam gemere posset: si intercessisset
conlega Fabricio, laesisset rem publicam, sed [rem pu-
blicam] iure laesisset: gladiatores tu novicios, pro exspe-
ctata aedilitate suppositos, cum sicariis e carcere emissis
ante lucem immittas? magistratus templo deicias? cae-
dem maximam facias? forum spurces? et, cum omnia vi
et armis egeris, accuses eum, qui se praesidio munierit,
non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defen-
dere? atqui ne ex eo quidem tempore id egit Sestius, ut 37
a suis munitus tuto in foro magistratum gereret, rem 79
publicam administraret: itaque fretus sanctitate tribuna-
tus, cum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam
contra verba atque interfationem legibus sacratis esse
armatum putaret, venit in templum Castoris, obnuntiavit
consuli: cum subito manus illa Clodiana, in caede civium
saepe iam victrix, exclamat, incitatur, invadit; inermem
atque imparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii
fragmentis saeptorum et fustibus; a quibus hic multis
volneribus acceptis [ac] debilitato corpore et contrucidato
se abiecit exanimatus neque ulla alia re ab se mortem
nisi opinione mortis depulit: quem cum iacentem et con-
cisum plurimis volneribus extremo spiritu exsanguem et

confectum viderent, defetigatione magis et errore quam
80 misericordia et modo aliquando caedere destiterunt. et
causam dicit Sestius de vi? quid ita? quia vivit. at id
non sua culpa: plaga una illa extrema defuit, quae si
accessisset, reliquum spiritum exhausisset. accusa Lenti-
dium: non percussit locum; male dic Titio Sabino, homini
Reatino, cur tam temere exclamarit occisum: ipsum vero
quid accusas? num defuit gladiis? num repugnavit? num
ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non recepit? an
38 haec ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod tribunus
plebis templum cruentavit? an quod cum esset ablatus
primumque resipisset, non se referri iussit? ubi est cri-
81 men? quid reprehenditis? hic quaero, iudices, si illo die
gens ista Clodia quod facere voluit effecisset, si P. Sestius,
qui pro occiso relictus est, occisus esset, fuistisne ad
arma ituri? fuistisne vos ad patrium illum animum maio-
rumque virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rem pu-
blicam a funesto latrone repetituri? an etiam tum quie-
sceretis, cunctaremini, timeretis, cum rem publicam a
facinorosissimis sicariis et a servis esse oppressam atque
conculcatam videretis? cuius igitur mortem ulcisceremini,
si quidem liberi esse et habere rem publicam cogitaretis,
de eius virtute vivi quid vos loqui, quid sentire, quid
cogitare, quid iudicare oporteat dubitandum putatis?
82 at vero ipsi illi parricidae, quorum effrenatus furor alitur
impunitate diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerunt,
ut, si paulo longior opinio mortis Sestii fuisset, Gracchum
illum suum transferendi in nos criminis causa occidere
cogitarint. sensit rusticulus non incautus — neque enim
homines nequam tacere potuerunt — suum sanguinem
quaeri ad restinguendam invidiam facinoris Clodiani:
mulioniam paenulam adripuit, cum qua primum Romam
ad comitia venerat; messoria se corbe contexit: cum
quaererent alii Numerium, alii Quintium, gemini nominis
errore servatus est. atque hoc scitis omnes, usque adeo
hominem in periculo fuisse, quoad scitum est Sestium
vivere: quod ni esset patefactum paulo citius quam vel-
lem, non illi quidem morte mercennarii sui transferre
potuissent invidiam in quos putabant, sed acerbissimi
83 sceleris infamiam grato quodam scelere minuissent. ac

si tum P. Sestius, iudices, in templo Castoris animam
quam vix retinuit edidisset, non dubito quin, si modo
esset in re publica senatus, si maiestas populi Romani
revixisset, aliquando statua huic ob rem publicam inter-
fecto in foro statueretur; nec vero illorum quisquam,
quos a maioribus nostris morte obita positos in illo loco
atque in rostris conlocatos videtis, esset P. Sestio aut
acerbitate mortis aut animo in rem publicam praeponen-
dus: qui cum causam civis calamitosi, causam amici, cau-
sam bene de re publica meriti, causam senatus, causam
Italiae, causam rei publicae suscepisset, cumque auspi-
ciis religionique parens obnuntiaret, quod senserat, luce
palam a nefariis pestibus in deorum hominumque con-
spectu esset occisus sanctissimo in templo, sanctissima
in causa, sanctissimo in magistratu. eius igitur vitam
quisquam spoliandam ornamentis esse dicet, cuius mor-
tem ornandam monumento sempiterno putaretis? 'ho- 39 84
mines' inquit 'emisti, coëgisti, parasti.' quid uti face-
ret? senatum obsideret? civis indemnatos expelleret?
bona diriperet? aedis incenderet? tecta disturbaret? tem-
pla deorum immortalium inflammaret? tribunos plebis
ferro e rostris expelleret? provincias quas vellet quibus
vellet venderet? reges appellaret? rerum capitalium con-
demnatos in liberas civitates per legatos nostros redu-
ceret? principem civitatis ferro obsessum teneret? haec
ut efficere posset, quae fieri nisi armis oppressa re pu-
blica nullo modo poterant, idcirco, credo, manum sibi
P. Sestius et copias comparavit. 'at nondum erat ma-
turum; nondum res ipsa ad eius modi praesidia viros
bonos compellebat.' pulsi nos eramus, non omnino ista
manu sola, sed tamen non sine ista: vos taciti maereba-
tis. captum erat forum anno superiore, aede Castoris 85
tamquam arce aliqua a fugitivis occupata: silebatur.
omnia hominum cum egestate tum audacia perditorum
clamore, concursu, vi, manu gerebantur: perferebatis.
magistratus templis pellebantur, alii omnino aditu ac
foro prohibebantur: nemo resistebat. gladiatores ex
praetoris comitatu comprehensi, in senatum introducti,
confessi, in vincla coniecti a Milone, emissi a Serrano:
mentio nulla. forum corporibus civium Romanorum con-

stratum caede nocturna: non modo nulla nova quaestio,
sed etiam vetera iudicia sublata. tribunum plebis plus
viginti volneribus acceptis iacentem moribundumque vi-
distis; alterius tribuni plebis, [divini] hominis — dicam
enim quod sentio et quod mecum sentiunt omnes, —
divini, insigni quadam, inaudita, nova magnitudine animi,
gravitate, fide praediti, domus est oppugnata ferro, faci-
40 bus, exercitu Clodiano. et tu hoc loco laudas Milonem
86 et iure laudas: quem enim umquam virum tam immor-
tali virtute vidimus? qui nullo praemio proposito praeter
hoc, quod iam contritum et contemptum putatur, iudi-
cium bonorum, omnia pericula, summos labores, gravis-
simas contentiones inimicitiasque suscepit? qui mihi
unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis,
et quid oporteret a praestantibus viris in re publica fieri
et quid necesse esset: oportere hominum audacium, ever-
sorum rei publicae sceleri legibus et iudiciis resistere; si
leges non valerent, iudicia non essent, si res publica vi
consensuque audacium armis oppressa teneretur, praesi-
dio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse.
hoc sentire prudentiae est, facere fortitudinis: et sentire
87 vero et facere perfectae cumulataeque virtutis. adiit ad
rem publicam [tribunus plebis] Milo, de cuius laude
plura dicam, non quo aut ipse haec dici quam existimari
malit aut ego hunc laudis fructum praesenti libenter im-
pertiam, praesertim cum verbis consequi non possim,
sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce
conlaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sestii
causam existimaturos — adiit igitur T. Annius ad cau-
sam rei publicae sic, ut civem patriae recuperare vel-
let ereptum. simplex causa, constans ratio, plena con-
sensionis omnium, plena concordiae. conlegas adiutores
habebat; consulis alterius summum studium, alterius ani-
mus paene placatus; de praetoribus unus alienus; sena-
tus incredibilis voluntas, equitum Romanorum animi ad
causam excitati, erecta Italia: duo soli erant empti ad
impediendum, qui si homines despecti et contempti tan-
tam rem sustinere non potuissent, se causam quam susce-
perat nullo labore peracturum videbat; agebat auctoritate,
agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat

exemplo bonorum et fortium civium; quid re publica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid maioribus suis reddere deberet diligentissime cogitabat:
huic gravitati hominis videbat ille gladiator se, si 41 88
moribus ageret, parem esse non posse: ad cotidianam caedem, incendia, rapinas se cum exercitu suo contulit; domum oppugnare, itineribus occurrere, vi lacessere et terrere coepit. non movit hominem summa gravitate summaque constantia; sed quamquam dolor animi, innata libertas, prompta excellensque virtus fortissimum virum hortabatur, vi vim oblatam, praesertim saepius, ut frangeret et refutaret, tanta moderatio fuit hominis, tantum consilium, ut contineret dolorem neque eadem se re ulcisceretur qua esset lacessitus, sed illum tot iam in funeribus rei publicae exsultantem ac tripudiantem
legum, si posset, laqueis constringeret. descendit ad ac- 89
cusandum. quis umquam tam proprie rei publicae causa? nullis inimicitiis, nullis praemiis, nulla hominum postulatione aut etiam opinione id eum umquam esse facturum. fracti erant animi hominis: hoc enim accusante pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. ecce tibi consul, praetor, tribunus plebis nova novi generis edicta proponunt 'ne reus adsit, ne citetur, ne quaeratur, ne mentionem omnino cuiquam iudicum aut iudiciorum facere liceat.' quid ageret vir ad virtutem, dignitatem, gloriam natus vi sceleratorum hominum corroborata, legibus iudiciisque sublatis? cervices tribunus plebis privato, praestantissimus vir profligatissimo homini daret? an causam susceptam adfligeret? an se domi contineret? et vinci turpe putavit et deterreri et latere. perfecit ut, quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicae periculo pertimesceret.
quo modo igitur hoc in genere [praesidii comparati] ac- 42 90
cusas Sestium, cum idem laudes Milonem? an qui sua tecta defendit, qui ab aris, focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere volt tuto esse in foro, in templo, in curia, iure praesidium comparat: qui volneribus, quae cernit cotidie toto corpore, monetur ut aliquo praesidio caput et cervices et iugulum ac latera tutetur, hunc de
vi accusandum putas? quis enim nostrum, iudices, ignorat 91

ita naturam rerum tulisse, ut quodam tempore homines
nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi
per agros ac dispersi vagarentur tantumque haberent,
quantum manu ac viribus per caedem ac volnera aut
eripere aut retinere potuissent? qui igitur primi virtute
et consilio praestanti exstiterunt, ei perspecto genere hu-
manae docilitatis atque ingenii dissipatos unum in locum
congregarunt eosque ex feritate illa ad iustitiam atque
ad mansuetudinem transduxerunt. tum res ad commu-
nem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventi-
cula hominum, quae postea civitates nominatae sunt,
tum domicilia coniuncta, quas urbis dicimus, invento et
92 divino iure et humano *ut* moenibus saepserunt. atque
inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam imma-
nem nihil tam interest quam ius atque vis; horum utro
uti nolumus, altero est utendum: vim volumus exstingui:
ius valeat necesse est, id est, iudicia, quibus omne ius
continetur. iudicia displicent aut nulla sunt: vis domi-
netur necesse est. hoc vident omnes: Milo et vidit et
fecit; [ut ius experiretur, vim depelleret.] altero uti
voluit, ut virtus audaciam vinceret; altero usus neces-
sario est, ne virtus ab audacia vinceretur. eademque
ratio fuit Sestii, si minus in accusando — neque enim
per omnis fuit idem fieri necesse —, at certe in necessi-
tate defendendae salutis suae praesidioque contra vim et
43 93 manum comparando. o di immortales! quemnam osten-
ditis exitum nobis? quam spem rei publicae datis? quotus
quisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quam-
que causam rei publicae amplectatur, qui bonis viris
deserviat, qui solidam laudem veramque quaerat? cum
sciat duo illa rei publicae paene fata [Gabinium et Piso-
nem,] alterum haurire cotidie ex pacatissimis atque opu-
lentissimis Syriae gazis innumerabile pondus auri; bellum
inferre quiescentibus, ut eorum veteres inlibatasque divi-
tias in profundissimum libidinum suarum gurgitem pro-
fundat; villam aedificare in oculis omnium tantam, tugu-
rium ut iam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus
plebis pictam olim in contionibus explicabat, quo fortis-
simum ac summum civem in invidiam homo castus ac
94 non cupidus vocaret; alterum Thracibus ac Dardanis

primum pacem maxima pecunia vendidisse, deinde ut
illi pecuniam conficere possent, vexandam eis Macedo-
niam et spoliandam tradidisse, eundemque bona credito-
rum, civium Romanorum, cum debitoribus Graecis divi-
sisse, cogere pecunias maximas a Dyrrachinis, spoliare
Thessalos, certam Achacis in annos singulos pecuniam
imperavisse, neque tamen ullo in publico aut religioso
loco signum aut tabulam aut ornamentum reliquisse; eos
sic inludere, quibus omne supplicium atque omnis iure
optimo poena debetur: reos esse hos duos, quos videtis.
omitto iam Numerium, Serranum, Aelium, quisquilias
seditionis Clodianae; sed tamen hi quoque etiam nunc
volitant, ut videtis, nec, dum vos de vobis aliquid time-
bitis, illi umquam de se pertimescent. nam quid ego de 44 95
aedile ipso loquar, qui etiam diem dixit et accusavit de
vi Milonem? neque hic tamen ulla umquam iniuria ad-
ducetur, ut eum tali virtute tantaque firmitate animi se
in rem publicam fuisse paeniteat: sed qui haec vident
adulescentes quonam suas mentis conferent? ille, qui
monumenta publica, qui aedis sacras, qui domos inimico-
rum suorum oppugnavit, excidit, incendit, qui stipatus
semper sicariis, saeptus armatis, munitus indicibus fuit,
quorum hodie copia redundat, qui et peregrinam manum
facinorosorum concitavit et servos ad caedem idoneos
emit et [in tribunatu] carcerem totum in forum effudit,
volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte eius
furorem exsultantem repressit: hic, qui se est tutatus sic,
ut in privata re deos penatis suos, in re publica iura
tribunatus atque auspicia defenderet, accusare eum mo-
derate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus aucto-
ritatem non est situs. nimirum hoc illud est, quod de 96
me potissimum tu in accusatione quaesisti, quae esset
nostra natio optimatium; sic enim dixisti. rem quaeris
praeclaram iuventuti ad discendum nec mihi difficilem
ad perdocendum, de qua pauca iudices, dicam, et, ut ar-
bitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab officio
vestro nec ab ipsa causa P. Sestii abhorrebit oratio mea.

Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, 45
qui versari in re publica atque in ea se excellentius gerere
studuerunt: quibus ex generibus alteri se popularis, alteri

optimates et haberi et esse voluerunt. qui ea, quae fa-
ciebant quaeque dicebant, multitudini iucunda volebant
esse, populares, qui autem ita se gerebant, ut sua con-
silia optimo cuique probarent, optimates habebantur.
97 quis ergo iste optimus quisque? numero si quaeris, in-
numerabiles; neque enim aliter stare possemus: sunt
principes consilii publici, sunt qui eorum sectam sequun-
tur, sunt maximorum ordinum homines, quibus patet
curia, sunt municipales rusticique Romani, sunt negotii
gerentes, sunt etiam libertini optimates: numerus, ut
dixi, huius generis late et varie diffusus est, sed genus
universum, ut tollatur error, brevi circumscribi et defi-
niri potest: omnes optimates sunt, qui neque nocentes
sunt nec natura improbi nec furiosi nec malis domesticis
impediti; est igitur ut ei sint, quam tu nationem ap-
pellasti, qui integri sunt et sani et bene de rebus do-
mesticis constituti. horum qui voluntati, commodis, opi-
nionibus in gubernanda re publica serviunt, defensores
optimatium ipsique optimates gravissimi et clarissimi
98 cives numerantur et principes civitatis. quid est igitur
propositum his rei publicae gubernatoribus quod intueri
et quo cursum suum derigere debeant? id quod est
praestantissimum maximeque optabile omnibus sanis et
bonis et beatis, cum dignitate otium. hoc qui volunt,
omnes optimates, qui efficiunt, summi viri et conserva-
tores civitatis putantur; neque enim rerum gerendarum
dignitate homines efferri ita convenit, ut otio non pro-
spiciant, neque ullum amplexari otium quod abhorreat a
46 dignitate. huius autem otiosae dignitatis haec funda-
menta sunt, haec membra, quae tuenda principibus et
vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia,
potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos
maiorum, iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii,
99 imperii laus, res militaris, aerarium. harum rerum tot
atque tantarum esse defensorem et patronum magni animi
est, magni ingenii magnaeque constantiae: etenim in
tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui
aut propter metum poenae peccatorum suorum conscii
novos motus conversionesque rei publicae quaerant, aut
qui propter insitum quendam animi furorem discordiis

civium ac seditione pascantur, aut qui propter implica-
tionem rei familiaris communi incendio malint quam suo
deflagrare; qui cum tutores sunt et duces suorum stu-
diorum vitiorumque nacti, in re publica fluctus excitan-
tur, ut vigilandum sit eis, qui sibi gubernacula patriae
depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia,
ut conservatis eis, quae ego paulo ante fundamenta ac
membra esse dixi, tenere cursum possint et capere otii
illum portum et dignitatis. hanc ego viam, iudices, si 100
aut asperam atque arduam aut plenam esse periculorum
et insidiarum negem, mentiar, praesertim cum id non
modo intellexerim semper, sed etiam praeter ceteros sen-
serim: maioribus praesidiis et copiis oppugnatur res pu- 47
blica quam defenditur, propterea quod audaces homines
et perditi nutu impelluntur et ipsi etiam sponte sua con-
tra rem publicam incitantur; boni nescio quo modo tar-
diores sunt et principiis rerum neglectis ad extremum ipsa
denique necessitate excitantur, ita ut non numquam
cunctatione ac tarditate, dum otium volunt etiam sine
dignitate retinere, ipsi utrumque amittant; propugnato- 101
res autem rei publicae qui esse voluerunt, si leviores
sunt, desciscunt; si timidiores, desunt: permanent illi
soli atque omnia rei publicae causa perferunt, qui sunt
tales, qualis pater tuus, M. Scaure, fuit, qui a C. Grac-
cho usque ad Q. Varium seditiosis omnibus restitit, quem
numquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia labefecit,
aut qualis Q. Metellus, patruus matris tuae, qui cum flo-
rentem hominem in populari ratione, L. Saturninum, cen-
sor notasset cumque insitivum Gracchum contra vim
multitudinis incitatae censu prohibuisset cumque in eam
legem, quam non iure rogatam iudicarat, iurare unus
noluisset, de civitate maluit quam de sententia demoveri,
aut, ut vetera exempla, quorum est copia digna huius
imperii gloria, relinquam neve eorum aliquem, qui vi-
vunt, nominem, qualis nuper Q. Catulus fuit, quem ne-
que periculi tempestas neque honoris aura potuit umquam
de suo cursu aut spe aut metu demovere. haec imitamini, 48 102
per deos immortalis! qui dignitatem, qui laudem, qui glo-
riam quaeritis: haec ampla sunt, haec divina, haec im-
mortalia; haec fama celebrantur, monumentis annalium

mandantur, posteritati propagantur. est labor, non nego; pericula magna, fateor;

multae insidiae sunt bonis

verissime dictum est: sed te

id, quod multi invideant, multique expetant, inscitia est, inquit,

postulare, nisi laborem summa cum cura ecferas.

nollem idem alio loco dixisset, quod exciperent improbi cives,

'oderint, dum metuant.'

103 praeclara enim illa praecepta dederat iuventuti. sed tamen haec via ac ratio rei publicae capessendae olim erat magis pertimescenda, cum multis in rebus multitudinis studium aut populi commodum ab utilitate rei publicae discrepabat. tabellaria lex ab L. Cassio ferebatur; populus libertatem agi putabat suam: dissentiebant principes et in salute optimatium temeritatem multitudinis et tabellae licentiam pertimescebant. agrariam Ti. Gracchus legem ferebat; grata erat populo; fortunae constitui tenuiorum videbantur: nitebantur contra optimates, quod et discordiam excitari videbant et, cum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, spoliari rem publicam propugnatoribus arbitrabantur. frumentariam legem C. Gracchus ferebat; iucunda res plebei; victus enim suppeditabatur large sine labore: repugnabant boni, quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabant et
49 aerarium exhauriri videbatur. multa etiam nostra memoria, quae consulto praetereo, fuerunt in ea contentione, ut popularis cupiditas a consilio principum dis-
104 sideret. nunc iam nihil est quod populus a delectis principibusque dissentiat, nec flagitat rem ullam neque novarum rerum est cupidus et otio suo et dignitate optimi cuiusque et universae rei publicae gloria delectatur: itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebes perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis otium amplexatur, conductas habent contiones, neque id agunt, ut ea dicant aut ferant, quae illi velint audire, qui in contione sunt, sed pretio ac mercede perficiunt, ut quic-
105 quid dicant, id illi velle audire videantur. num vos

existimatis Gracchos aut Saturninum aut quemquam il-
lorum veterum, qui populares habebantur, ullum um-
quam in contione habuisse conductum? nemo habuit;
ipsa enim largitio et spes commodi propositi sine mer-
cede ulla multitudinem concitabat. itaque temporibus
illis, qui populares erant, offendebant illi quidem apud
gravis et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni
significatione florebant; his in theatro plaudebatur; hi
suffragiis quod contenderant consequebantur; horum ho-
mines nomen, orationem, voltum, incessum amabant; qui
autem adversabantur ei generi, graves et magni homines
habebantur; sed valebant in senatu multum, apud bonos
viros plurimum: multitudini iucundi non erant, suffragiis
offendebatur saepe eorum voluntas; plausum vero etiam
si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset per-
timescebat: ac tamen, si quae res erat maior, idem
ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.
nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si 50 106
operas conductorum removeris, omnes idem de re publica
sensuri esse videantur; etenim tribus locis significari ma-
xime populi Romani iudicium ac voluntas potest, contione,
comitiis, ludorum gladiatorumque consessu. quae
contio fuit per hos annos, quae quidem esset non con-
ducta, sed vera, in qua populi Romani consensus per-
spici *non* posset? habitae sunt multae de me a gladiatore
sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo
integer: nemo illum foedum voltum aspicere, nemo fu-
rialem vocem bonus audire poterat; erant illae contiones
perditorum hominum necessario turbulentae. habuit de 107
eodem me P. Lentulus consul contionem: concursus est
populi Romani factus; omnes ordines, tota in illa contione
Italia constitit. egit causam summa cum gravitate copia-
que dicendi, tanto silentio, tanta approbatione omnium,
nihil ut umquam videretur tam populare ad populi Romani
auris accidisse. productus est ab eo Cn. Pompeius, qui se
non solum auctorem meae salutis, sed etiam supplicem
populo Romano *praebuit*. huius oratio ut semper gravis et
grata in contionibus fuit, sic contendo, numquam neque
eloquentia neque iucunditate fuisse maiore. quo silentio 108
sunt auditi de me ceteri principes civitatis! quos idcirco

non appello hoc loco, ne mea oratio, si minus de aliquo dixero, ingrata, si satis de omnibus, infinita esse videatur. cedo nunc eiusdem illius inimici mei de me eodem ad verum populum in campo Martio contionem! quis non modo approbavit, sed non indignissimum facinus putavit illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? quis fuit qui non eius voce maculari rem publicam seque,
51 109 si eum audiret, scelere astringi arbitraretur? venio ad comitia, sive magistratuum placet sive legum. leges videmus saepe ferri multas: omitto eas, quae feruntur ita, vix ut quini et ei ex aliena tribu, qui suffragium ferant reperiantur: de me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat illa ruina rei publicae, dicit se legem tulisse. quis est qui se, cum contra me ferebatur, inisse suffragium confiteatur? cum autem de me eodem ex senatus consulto comitiis centuriatis ferebatur, quis est qui non profiteatur se adfuisse et suffragium de salute mea tulisse? utra igitur causa popularis debet videri: in qua omnes honestates civitatis, omnes aetates, omnes ordines una consentiunt, an in qua furiae conci-
110 tatae tamquam ad funus rei publicae convolant? an, sicubi aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule, et ordine equestri, cuius ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit, id erit populare? 'est enim homo iste populo Romano deditus.' nihil vidi magis: qui, cum eius adulescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset; deinde ex impuro adulescente et petulante, postea quam rem paternam ab idiotarum divitiis ad philosophorum reculam perduxit, Graeculum se atque otiosum putari voluit, studio litterarum se subito dedidit. nihil † saneate libelli, pro vino etiam saepe oppignerabantur; manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant: itaque semper versabatur in spe rerum novarum;
52 otio et tranquillitate rei publicae consenescebat. ecquae seditio umquam fuit in qua non ille princeps? ecqui seditiosus cui ille non familiaris? ecquae turbulenta contio cuius ille non concitator? cui bene dixit umquam bono? bene dixit? immo quem fortem et bonum civem non

petulantissime est insectatus? qui, ut credo, non libidinis
causa, sed ut plebicola videretur, libertinam duxit uxo-
rem. is de me suffragium tulit, is adfuit, is interfuit 111
epulis et gratulationibus parricidarum; in quo tamen est
me ultus, cum illo ore inimicos est meos saviatus: qui,
quasi mea culpa bona perdiderit, ita ob eam ipsam cau-
sam est mihi inimicus, quia nihil habet. utrum ego tibi
patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? quid, tu
meo periculo, gurges ac vorago patrimonii, helluabare,
ut, si ego consul rem publicam contra te et gregalis tuos
defendissem, in civitate esse me nolles? te nemo tuorum
videre volt; omnes aditum, sermonem, congressum tuum
fugiunt; te sororis filius Postumius, adulescens gravis,
senili iudicio, notavit, cum in magno numero tutorem
liberis non instituit. sed latus odio et meo et rei publi-
cae nomine, quorum ille utri sit inimicior nescio, plura
dixi quam dicendum fuit, in furiosissimum atque egen-
tissimum ganeonem. illuc revertor: contra me cum est 112
actum, capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium,
Titium, eiusdem modi furias illis mercennariis gregibus
duces et auctores fuisse, cum ipse lator nihil ab horum
turpitudine, audacia, sordibus abhorreret; at cum de di-
gnitate mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusa-
tionem nec senectutis satis iustam ullam putavit; nemo
fuit qui se non rem publicam mecum simul revocare in
suas sedes arbitraretur. videamus nunc comitia ma- 53 113
gistratuum. fuit conlegium nuper tribunicium, in quo
tres minime, vehementer duo populares existimabantur:
ex eis, qui populares non habebantur, quibus in illo
genere conductarum contionum consistendi potestas non
erat, duo a populo Romano praetores video esse factos;
et, quantum sermonibus volgi et suffragiis intellegere
potui, prae se populus Romanus ferebat sibi illum in tri-
bunatu Cn. Domitii animum constantem et egregium et
Q. Ancharii fidem ac fortitudinem, etiam si nihil agere
potuissent, tamen voluntate ipsa gratam fuisse. iam de
C. Fannio quae sit existimatio videmus; quod iudicium
populi Romani in honoribus eius futurum sit nemini du-
bium esse debet. quid populares illi duo? [quid egerunt?] 114
alter, qui tamen se continuerat, tulerat nihil, senserat

tantum de re publica aliud atque homines exspectabant,
vir et bonus et innocens et bonis viris semper probatus,
quod parum videlicet intellexit in tribunatu quid vero
populo probaretur, et quod illum esse populum Roma-
num, qui in contione erat, arbitrabatur, non tenuit eum
locum, in quem, nisi popularis esse voluisset, facillime
pervenisset; alter, qui ita se in populari ratione iactarat,
ut auspicia, legem Aeliam, senatus auctoritatem, con-
sulem, conlegas, bonorum iudicium nihili putaret, aedi-
litatem petivit cum bonis viris et hominibus primis, sed
non praestantissimis opibus et gratia: tribum suam non
tulit, Palatinam denique, per quam omnes illae pestes
vexare rem publicam dicebantur, perdidit; nec quicquam
illis comitiis quod boni viri vellent nisi repulsam tulit.
videtis igitur populum ipsum, ut ita dicam, iam non esse
popularem, qui ita vehementer eos, qui populares haben-
tur, respuat, eos autem, qui ei generi adversantur, ho-
54 nore dignissimos iudicet. veniamus ad ludos. facit
115 enim, iudices, vester iste in me animorum oculorumque
coniectus, ut mihi iam licere putem remissiore uti genere
dicendi. comitiorum et contionum significationes sunt
non numquam vitiatae atque corruptae; theatrales gla-
diatoriique consessus dicuntur omnino solere levitate non
nullorum emptos plausus exilis et raros excitare; ac ta-
men facile est, cum id fit, quem ad modum et a quibus
fiat et quid integra multitudo faciat videre. quid ego
nunc dicam quibus viris aut cui generi civium maxime
plaudatur? neminem vestrum fallit. sit hoc sane leve,
quod non ita est, quoniam optimo cuique impertitur;
sed, si est leve, homini gravi leve est; ei vero, qui pen-
det rebus levissimis, qui rumore et, ut ipsi loquuntur,
favore populi tenetur et ducitur, plausum immortalita-
116 tem, sibilum mortem videri necesse est. ex te igitur,
Scaure, potissimum quaero, qui ludos apparatissimos
magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium
tuos ludos aspexerit, ecquis se theatro populoque Romano
commiserit: ipse ille maxime ludius, non solum specta-
tor, sed actor et acroama, qui omnia sororis embolia no-
vit, qui in coetum mulierum pro psaltria adducitur, nec
tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo nec ullos

alios nisi eos, a quibus vix vivus effugit. semel, inquam,
se ludis homo popularis commisit omnino, cum in templo
Virtutis honos habitus esset virtuti, Gaique Marii, con-
servatoris huius imperii, monumentum municipi eius et
rei publicae defensori sedem ad salutem praebuisset; quo 55 117
quidem tempore quid populus Romanus sentire se osten-
deret utroque in genere declaratum est: primo, cum au-
dito senatus consulto rei ipsi atque absenti senatui plau-
sus est ab universis datus; deinde, cum senatoribus
singulis spectatum e senatu redeuntibus; cum vero ipse,
qui ludos faciebat, consul adsedit, stantes ei manibus
passis gratias agentes et lacrimantes gaudio suam erga
me benevolentiam ac misericordiam declararunt: at cum
ille furibundus incitata illa sua vaecordi mente venisset,
vix se populus Romanus tenuit, vix homines odium suum
a corpore eius impuro atque infando represserunt; voces
quidem et palmarum intentus et maledictorum clamorem
omnes profuderunt. sed quid ego populi Romani animum 118
virtutemque commemoro libertatem iam ex diuturna ser-
vitute dispicientis, in eo homine, cui tum petenti iam ae-
dilitatem ne histriones quidem coram sedenti pepercerunt?
nam cum ageretur togata, Simulans, ut opinor, caterva
tota clarissima concentione in ore impuri hominis immi-
nens contionata est:

'huic, Tite,
tua post principia atque exitus vitiosae vitae.'

sedebat exanimatus; et is, qui antea cantorum con-
vitio contiones celebrare suas solebat, cantorum ipso-
rum vocibus eiciebatur. et quoniam facta mentio est
ludorum, ne illud quidem praetermittam, in magna va-
rietate sententiarum numquam ullum fuisse locum, in
quo aliquid a poëta dictum cadere in tempus nostrum
videretur quod aut populum universum fugeret aut non
exprimeret ipse actor. et quaeso hoc in loco, iudi- 119
ces, ne qua levitate me ductum ad insolitum genus di-
cendi labi putetis, si de poëtis, de histrionibus, de ludis
in iudicio loquar. non sum tam ignarus, iudices, cau-
sarum, non tam insolens in dicendo, ut omni ex genere
orationem aucuper et omnis undique flosculos carpam
atque delibem. scio quid gravitas vestra, quid haec ad-

vocatio, quid ille conventus, quid dignitas P. Sestii, quid periculi magnitudo, quid aetas, quid honos meus postulet: sed mihi sumpsi hoc loco doctrinam quandam iuventuti, qui essent optimates: in ea explicanda demonstrandum est non esse popularis omnis eos, qui putentur: id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et in-
120 corruptum et si intimos sensus civitatis expressero. quid fuit illud, quod recenti nuntio de illo senatus consulto, quod factum est in templo Virtutis, ad ludos scenamque perlato, consessu maximo summus artifex et me hercule semper partium in re publica tam quam in scena optimarum, flens et recenti laetitia et mixto dolore ac desiderio mei, egit apud populum Romanum multo gravioribus verbis meam causam, quam egomet de me agere potuissem? summi enim poëtae ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. qua enim

'qui rem publicam certo animo adiuverit
statuerit steterit cum Achivis'

vobiscum me stetisse dicebat, vestros ordines demonstrabat: revocabatur ab universis.

're dubia
hau dubitarit vitam offerre nec capiti pepercerit:'

121 haec quantis ab illo clamoribus agebantur! cum iam omisso gestu verbis poëtae et studio actoris et exspectationi nostrae plauderetur:

'summum amicum, summo in bello,'

nam illud ipse actor adiungebat amico animo et fortasse homines propter aliquod desiderium approbabant,

'summo ingenio praeditum!'

iam illa, quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paulo post in eadem fabula sunt acta!

'o pater!'....

me, me ille absentem ut patrem deplorandum putarat, quem Q. Catulus, quem multi alii saepe in senatu patrem patriae nominarant. quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis, cum patrem pulsum, patriam adflictam deploraret, domum incensam, eversam, quae sic egit, ut, demonstrata pristina fortuna, cum se convertisset:

'haec omnia vidi inflammari'

122 fletum etiam inimicis atque invidis excitaret! pro di

immortales! quid? illa, quem ad modum dixit idem!
quae mihi quidem ita et acta et scripta videntur esse, ut
vel a Q. Catulo, si revixisset, praeclare posse dici vide-
rentur; is enim libere reprehendere et accusare populi
non numquam temeritatem solebat aut errorem senatus:

'o ingratifici Argivi, immunes Grai, immemores
benefici!'

non erat illud quidem verum: non enim ingrati, sed mi-
seri, quibus reddere salutem a quo acceperant non lice-
ret, nec unus in quemquam umquam gratior quam in me
universi: sed tamen illud scripsit disertissimus poëta pro
me, egit fortissimus actor, non solum optimus, de me,
cum omnis ordines demonstraret, senatum, equites Ro-
manos, universum populum Romanum accusaret:

'exsulare sinitis, sistis pelli, pulsum patimini.'

quae tum significatio fuerit omnium, quae declaratio vo-
luntatis ab universo populo Romano in causa hominis non
popularis equidem audiebam: existimare facilius possunt,
qui adfuerunt. et, quoniam huc me provexit oratio, histrio 58 123
casum meum totiens conlacrimavit, cum ita dolenter age-
ret causam meam, ut vox eius illa praeclara lacrimis im-
pediretur; neque poëtae, quorum ego semper ingenia
dilexi, tempori meo defuerunt, eaque populus Romanus
non solum plausu, sed etiam gemitu suo comprobavit:
utrum igitur haec Aesopum potius pro me aut Accium
dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an prin-
cipes civitatis? nominatim sum appellatus in Bruto:

'Tullius, qui libertatem civibus stabiliverat.'

miliens revocatum est. parumne videbatur populus Roma-
nus iudicare id a me et a senatu esse constitutum, quod per-
diti cives sublatum per nos criminabantur? maximum 124
vero populi Romani iudicium universi consessu gladiatorio
declaratum est. erat enim munus Scipionis dignum et eo
ipso et illo Q. Metello, cui dabatur; id autem spectaculi
genus erat, quod omni frequentia atque omni genere homi-
num celebratur, quo multitudo maxime delectatur: in hunc
consessum P. Sestius, tribunus plebis, cum ageret nihil
aliud in eo magistratu nisi meam causam, venit et se
populo dedit, non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici
nostri voluntatem universi populi viderent; venit, ut

scitis, a columna Maenia: tantus est ex omnibus specta-
culis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus
excitatus, ut numquam maior consensio aut apertior po-
125 puli Romani universi fuisse ulla in causa diceretur. ubi
erant tum illi contionum moderatores, legum domini, ci-
vium expulsores? aliusne est aliquis improbis civibus
peculiaris populus, cui nos offensi invisique fuerimus?
59 equidem existimo nullum tempus esse frequentioris po-
puli quam illud gladiatorium neque contionis ullius neque
vero ullorum comitiorum. haec igitur innumerabilis ho-
minum multitudo, haec populi Romani tanta significatio
sine ulla varietate universi, cum illis ipsis diebus de me
actum iri putaretur, quid declaravit nisi optimorum ci-
vium salutem et dignitatem populo Romano caram esse
126 universo? at vero ille *praetor,* qui de me non patris,
avi, proavi, maiorum denique suorum omnium, sed Grae-
culorum instituto contionem interrogare solebat, velletne
me redire, et, cum erat reclamatum semivivis mercenna-
riorum vocibus, populum Romanum negare dicebat, is,
cum cotidie gladiatores spectaret, numquam est conspe-
ctus, cum veniret. emergebat subito, cum sub tabulas
subrepserat, ut 'mater te appello' dicturus videretur; ita-
que illa via latebrosior, qua spectatum ille veniebat, Ap-
pia iam vocabatur; qui tamen quoquo tempore conspectus
erat, non modo gladiatores, sed equi ipsi gladiatorum re-
127 pentinis sibilis extimescebant. videtisne igitur quantum
*intersit* inter populum Romanum et contionem? dominos
contionum omni odio populi notari, quibus autem consi-
stere in operarum contionibus non liceat, eos omni populi
Romani significatione decorari?

Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras,
qui redire ipse Karthaginem sua voluntate ad supplicium
quam sine eis captivis, a quibus ad senatum missus erat,
Romae manere maluerit, et mihi negas optandum redi-
tum fuisse per familias comparatas et homines armatos?
60 vim scilicet ego desideravi, qui, dum vis fuit, nihil egi,
et quem, si vis non fuisset, nulla res labefactare potuis-
128 set. hunc ego reditum repudiarem, qui ita florens fuit,
ut verear ne qui me studio gloriae putet idcirco exisse,
ut ita redirem? quem enim umquam senatus civem nisi

me nationibus exteris commendavit? cuius umquam pro-
pter salutem nisi meam senatus publice sociis populi Ro-
mani gratias egit? de me uno patres conscripti decreve-
runt, ut, qui provincias cum imperio obtinerent, qui
quaestores legatique essent, salutem et vitam custodirent;
in una mea causa post Romam conditam factum est ut
litteris consularibus ex senatus consulto cuncta ex Italia
omnes qui rem publicam salvam vellent convocarentur:
quod numquam senatus in universae rei publicae periculo
decrevit, id in unius mea salute conservanda decernen-
dum putavit. quem curia magis requisivit? quem forum
luxit? quem aeque ipsa tribunalia desideraverunt? omnia
discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et
maeroris fuerunt. quis est Italiae locus in quo non fixum
sit in publicis monumentis studium salutis meae, testi-
monium dignitatis? nam quid ego illa de me divina se- 61
natus consulta commemorem? vel quod in templo Iovis 129
Optimi Maximi factum est, cum vir is, qui tripertitas
orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis ad-
iunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta
mihi uni testimonium patriae conservatae dedit; cuius
sententiam ita frequentissimus senatus secutus est, ut
unus dissentiret hostis, idque ipsum tabulis publicis man-
daretur ad memoriam posteri temporis sempiternam; vel
quod est postridie decretum in curia populi ipsius Ro-
mani et eorum, qui ex municipiis convenerant, admonitu,
ne quis de caelo servaret, ne quis moram ullam adferret;
si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae
fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de
eius facto referretur: qua gravitate sua cum frequens
senatus non nullorum scelus audaciamque tardasset, ta-
men illud addidit, ut, si diebus quinque, quibus agi de
me potuisset, non esset actum, redirem in patriam digni-
tate omni recuperata. decrevit eodem tempore senatus, 62
ut eis, qui ex tota Italia salutis meae causa convenerant,
agerentur gratiae atque ut idem ad res redeuntes ut ve-
nirent, rogarentur. haec erat studiorum in mea salute 130
contentio ut ei, qui a senatu de me rogabantur, eidem
senatui pro me supplicarent; atque ita in his rebus unus
est solus inventus, qui ab hac tam impensa voluntate

bonorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus consul,
qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus rei pu-
blicae fuisset inimicus, de mea salute rettulerit: qui exci-
tatus cum summa auctoritate P. Servilii *tum incredibili*
quadam gravitate dicendi, cum ille omnis prope ab in-
feris evocasset Metellos et ad illius generis, quod sibi
cum eo commune esset, dignitatem propinqui sui men-
tem a Clodianis latrociniis reflexisset, cumque eum ad
domestici exempli memoriam et ad Numidici illius Metelli
casum vel gloriosum vel gravem convertisset, conlacri-
mavit vir egregius ac vere Metellus totumque se P.
Servilio dicenti etiam tum tradidit, nec illam divinam
gravitatem plenam antiquitatis diutius homo eiusdem
sanguinis potuit sustinere et mecum absens beneficio suo
131 rediit in gratiam; quod certe, si est aliqui sensus in morte
praeclarorum virorum, cum omnibus Metellis tum vero
uni viro fortissimo et praestantissimo civi gratissimum
fratri suo fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum
63 meorum. reditus vero meus qui fuerit quis ignorat?
quem ad modum mihi advenienti tamquam totius Italiae
atque ipsius patriae dextram porrexerint Brundisini, cum
ipsis Nonis Sextilibus * idem dies adventus mei fuisset
reditus*que*, qui natalis idem carissimae filiae, quam ex
gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi,
idem etiam ipsius coloniae Brundisinae, idem, ut scitis,
*aedis Salutis*, cumque me domus eadem optimorum et
doctissimorum virorum, M. Laenii Flacci et patris et
fratris eius laetissima accepisset, quae proximo anno
maerens receperat et suo praesidio periculoque defen-
derat; cumque itinere toto urbes Italiae festos dies agere
adventus mei videbantur, viae multitudine legatorum un-
dique missorum celebrabantur, ad urbem accessus in-
credibili hominum multitudine et gratulatione florebat,
iter a porta, in Capitolium ascensus, domum reditus
erat eius modi, ut summa in laetitia illud dolerem, civi-
tatem tam gratam tam miseram atque oppressam fuisse.
132 Habes igitur quod ex me quaesisti, qui essent opti-
mates: non est natio, ut dixisti; quod ego verbum agnovi:
est enim illius, a quo uno maxime P. Sestius se oppu-
gnari videt, hominis eius, qui hanc nationem deleri et

concidi cupivit; qui C. Caesarem, mitem hominem et a
caede abhorrentem, saepe increpuit, saepe accusavit, cum
adfirmaret illum numquam, dum haec natio viveret, sine
cura futurum. nihil profecit de universis: de me agere
non destitit; me oppugnavit primum per indicem Vet-
tium, quem in contione de me et de clarissimis viris in-
terrogavit, — in quo tamen eos civis coniunxit eodem
periculo et crimine, ut a me inierit gratiam, quod me
cum amplissimis et fortissimis viris congregavit — sed 64 133
postea mihi nullo meo merito, nisi quod bonis placere
cupiebam, omnis est insidias sceleratissime machinatus:
ille ad eos, a quibus audiebatur, cotidie aliquid de *me*
ficti adferebat; ille hominem mihi amicissimum, Cn.
Pompeium, monebat, ut meam domum metueret atque
a me ipso caveret; ille se sic cum inimico meo copularat,
ut illum meae proscriptionis, quam adiuvabat, Sex. Clo-
dius, homo eis dignissimus quibuscum vivit, tabulam,
sese scriptorem esse diceret; ille unus ordinis nostri dis-
cessu meo, luctu vestro palam exsultavit: de quo ego,
cum cotidie rueret, verbum feci, iudices, numquam, ne-
que putavi, cum omnibus machinis ac tormentis, vi,
exercitu, copiis oppugnarer, de uno sagittario me queri
convenire. acta mea sibi ait displicere. quis nescit?
qui legem meam contemnat, quae dilucide vetat gladia-
tores biennio, quo quis [petierit aut] petiturus sit, dare?
in quo eius temeritatem satis mirari, iudices, non queo: 134
facit apertissime contra legem; facit is, qui neque elabi
ex iudicio iucunditate sua neque emitti gratia potest
neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere.
quae res hominem impellit, ut sit tam intemperans? [iste
nimia gloriae cupiditate] familiam gladiatoriam, credo,
nactus est speciosam, nobilem, gloriosam; norat studia
populi, videbat clamores et concursus futuros: hac ex-
spectatione elatus homo flagrans cupiditate gloriae tenere
se non potuit, quin eos gladiatores induceret, quorum
esset ipse pulcherrimus. si ob *eam* causam peccaret [et]
pro recenti populi Romani in se beneficio populari studio
elatus, tamen ignosceret nemo: cum vero ne de venali-
bus quidem homines electos, sed ex ergastulis emptos
nominibus gladiatoriis ornarit et sortito alios Samnitis,

alios provocatores fecerit, tanta licentia, tanta legum
contemptio nonne quem habitura sit exitum pertimescit?
135 sed habet defensiones duas: primum 'do' inquit 'bestia-
rios: lex scripta *est* de gladiatoribus.' festive. accipite
aliquid etiam acutius. dicet se non gladiatores, sed
unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus
hoc transtulisse. praeclara aedilitas! unus leo, ducenti
bestiarii. verum utatur hac defensione: cupio eum suae
causae confidere; solet enim tribunos plebis appellare et
vi iudicium disturbare, cum diffidit. quem non tam ad-
miror, quod meam legem contemnit, hominis inimici,
quam quod sic statuit, omnino consularem legem nullam
putare. Caeciliam Didiam, Liciniam Iuniam contempsit.
etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum,
munitum, armatum solet gloriari, C. Caesaris legem de
pecuniis repetundis non putat esse legem? et aiunt alios
esse, qui acta Caesaris rescindant, cum haec optima lex
et ab illo socero eius et ab hoc adsecula neglegatur? et
cohortari ausus est accusator in hac causa vos, iudices,
ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhibe-
retis rei publicae. non ea est medicina, cum sanae parti
corporis scalpellum adhibetur atque integrae; carnificina
est ista et crudelitas: ei medentur rei publicae, qui ex-
secant pestem aliquam tamquam strumam civitatis.

136 Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, et ut
ego ante dicendi finem faciam quam vos me tam attente
audiendi, concludam illud de optimatibus eorumque prin-
cipibus ac rei publicae defensoribus, vosque, adulescentes,
et qui nobiles estis, ad maiorum vestrorum imitationem
excitabo, et qui ingenio ac virtute nobilitatem potestis
consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi
137 et honore et gloria floruerunt, cohortabor. haec est una
via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris: a
bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari
et diligi, nosse discriptionem civitatis maioribus nostris
sapientissime constitutam, qui cum regum potestatem non
tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium
senatus rei publicae praeponerent sempiternum, delige-
rentur autem in id consilium ab universo populo aditus-
que in illum summum ordinem omnium civium industriae

ac virtuti pateret; senatum rei publicae custodem, prae-
sidem, propugnatorem conlocaverunt; huius ordinis aucto-
ritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consilii
esse voluerunt; senatum autem ipsum, proximorum ordi-
num splendorem confirmare, plebis libertatem et commoda
tueri atque augere voluerunt. haec qui pro virili parte 66 138
defendunt, optimates sunt, cuiuscumque sunt ordinis; qui
autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem
publicam sustinent, hi semper habiti sunt optimatium
principes, auctores et conservatores civitatis. huic homi-
num generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, ini-
micos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri
iniurias, magnos esse experiundos et subeundos labores:
sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia,
cum dignitate, non cum voluptate, cum eis qui se patriae,
qui suis civibus, qui laudi, qui gloriae, non, qui somno
et conviviis et delectationi natos arbitrantur. nam si qui
voluptatibus ducuntur et se vitiorum inlecebris et cupidita-
tium lenociniis dediderunt, missos faciant honores, ne at-
tingant rem publicam, patiantur virorum fortium labore
se otio suo perfrui; qui autem bonam famam bonorum, 139
quae sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis
otium quaerere debent et voluptates, non sibi. sudandum
est eis pro communibus commodis, adeundae inimicitiae,
subeundae saepe pro re publica tempestates, cum multis
audacibus, improbis, non numquam etiam potentibus di-
micandum. haec audivimus de clarissimorum virorum
consiliis et factis, haec accepimus, haec legimus; neque
eos in laude positos videmus, qui incitarunt aliquando
populi animos ad seditionem, aut qui largitione caecarunt
mentis imperitorum, aut qui fortis et claros viros et bene
de re publica meritos in invidiam aliquam vocaverunt.
levis hos semper nostri homines et audacis et malos et
perniciosos civis putaverunt; at vero qui horum impetus
et conatus represserunt, qui auctoritate, qui fide, qui
constantia, qui magnitudine animi consiliis audacium re-
stiterunt, hi graves, hi principes, hi duces, hi auctores
huius dignitatis atque imperii semper habiti sunt. ac ne 67 140
quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu hanc vitae
viam pertimescat, unus in hac civitate, quem quidem ego

possum dicere, praeclare vir de re publica meritus, L. Opimius, indignissime concidit; cuius monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum desertissimum in litore Dyrrachino relictum est: atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper ipse populus Romanus periculo liberavit; alia quaedam civem egregium iniqui iudicii procella pervertit. ceteri vero aut repentina vi perculsi ac tempestate populari per populum tamen ipsum recreati sunt atque revocati aut omnino involnerati inviolatique vixerunt: at vero ei, qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas
141 aut praesenti morte aut turpi exsilio dependerunt. quod si apud Atheniensis, homines Graecos, longe a nostrorum hominum gravitate diiunctos non deerant qui rem publicam contra populi temeritatem defenderent, cum omnes, qui ita fecerant, e civitate eicerentur, si Themistoclem illum, conservatorem patriae, non deterruit a re publica defendenda nec Miltiadi calamitas, qui illam civitatem paulo ante servarat, neque Aristidi fuga, qui unus omnium iustissimus fuisse traditur, si postea summi eiusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiae levitatisque popularis tamen suam rem publicam illam defenderunt, quid nos tandem facere debemus, primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur, tum in tanta gloria insistentes, ut omnia humana leviora videri debeant, deinde ad eam rem publicam tuendam adgressi, quae tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere hone-
68 142 stius sit quam oppugnantem rerum potiri? homines Graeci, quos antea nominavi, inique a suis civibus damnati atque expulsi, tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt non in Graecia solum, sed etiam apud nos atque in ceteris terris, ut eos, a quibus illi oppressi sunt, nemo nominet, horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. quis Karthaginiensium pluris fuit Annibale consilio, virtute, rebus gestis, qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria decertavit? hunc sui cives e civitate

eiecerunt; nos etiam hostem litteris nostris et memoria
videmus esse celebratum. qua re imitemur nostros Bru- 143
tos, Camillos, Ahalas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Aemilios, innumerabilis alios, qui hanc rem publicam stabiliverunt; quos equidem in deorum immortalium coetu ac numero repono; amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis; praesentis fructus neglegamus, posteritatis gloriae serviamus; id esse optimum putemus, quod erit rectissimum; speremus quae volumus, sed quod acciderit feramus; cogitemus denique corpus virorum fortium magnorumque hominum esse mortale, animi vero motus et virtutis gloriam sempiternam; neque hanc opinionem si in illo sanctissimo Hercule consecratam videmus, cuius corpore ambusto vitam eius et virtutem immortalitas excepisse dicatur, minus existimemus eos, qui hanc tantam rem publicam suis consiliis aut laboribus aut auxerint aut defenderint aut servarint, esse immortalem gloriam consecutos.

Sed me repente, iudices, de fortissimorum et clarissi- 69 144
morum civium dignitate et gloria dicentem et plura etiam dicere parantem horum aspectus in ipso cursu orationis repressit: video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, actorem reum; video hunc praetextatum eius filium oculis lacrimantibus me intuentem; video Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis meae, subsidium adflictae rei publicae, exstinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis cotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae sordidatum et reum; video P. Lentulum, cuius ego patrem deum ac parentem statuo fortunae ac nominis mei et fratris rerumque nostrarum, in hoc misero squalore et sordibus; cui superior annus idem et virilem patris et praetextam populi iudicio togam dederit, hunc hoc anno in hac toga rogationis iniustissimae subitam acerbitatem pro patre fortissimo et clarissimo cive deprecantem. atque hic tot et talium civium 145
squalor, hic luctus, hae sordes susceptae sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriae, flagitanti senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddi-

derunt. quod tantum est in me scelus? quid tanto opere
deliqui illo die, cum ad vos indicia, litteras, confessiones
communis exitii detuli, cum parui vobis? ac si scelestum
est amare patriam, pertuli poenarum satis: eversa domus
est, fortunae vexatae, dissipati liberi, raptata coniux,
frater optimus incredibili pietate, amore inaudito, ma-
ximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum;
ego pulsus aris, focis, dis penatibus, distractus a meis,
carui patria, quam, ut levissime dicam, certe dilexeram;
pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium, frau-
146 dem invidorum. si hoc non est satis, quod haec omnia
deleta videntur reditu meo, multo mihi, multo, inquam,
iudices, praestat in eandem illam recidere fortunam,
quam tantam importare meis defensoribus et conserva-
toribus calamitatem. an ego in hac urbe esse possim
his pulsis, qui me huius urbis compotem fecerunt? non
ero, non potero esse, iudices; neque hic umquam puer,
qui his lacrimis qua sit pietate declarat, amisso patre
suo propter me me ipsum incolumem videbit, nec quo-
tienscumque me viderit, ingemescet ac pestem suam ac
patris sui se dicet videre: ego vero hos in omni for-
tuna, quaecumque erit oblata, complectar; nec me ab eis,
quos meo nomine sordidatos videtis, umquam ulla for-
tuna divellet; neque eae nationes, quibus me senatus
commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exsulem
propter me sine me videbunt.

147 Sed haec di immortales, qui me suis templis adve-
nientem receperunt stipatum ab his viris et P. Lentulo
consule, atque ipsa res publica, qua nihil est sanctius,
vestrae potestati, iudices, commiserunt. vos hoc iudicio
omnium bonorum mentis confirmare, improborum repri-
mere potestis; vos his civibus uti optimis, vos me reficere
et renovare rem publicam: qua re vos obtestor atque
obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis,
per quos me recuperavistis.

# M. TULLII CICERONIS
# IN P. VATINIUM TESTEM INTERROGATIO.

Si *tua* tantum modo, Vatini, quid indignitas postula- 1
ret spectare voluissem, fecissem id, quod his vehementer 1
placebat, ut te, cuius testimonium propter turpitudinem
vitae sordisque domesticas nullius momenti putaretur, ta-
citus dimitterem; nemo enim horum aut ita te refutan-
dum ut gravem adversarium aut ita rogandum ut reli-
giosum testem arbitrabatur. sed fui paulo ante *in te*
intemperatior fortasse quam debui; odio enim tui, in quo
etsi omnis propter tuum in me scelus superare debeo,
tamen ab omnibus paene vincor, sic sum incitatus, ut,
cum te non minus contemnerem quam odissem, tamen
vexatum potius quam despectum vellem dimittere. qua 2
re ne tibi hunc honorem a me haberi forte mirere, quod
interrogem, quem nemo congressu, nemo aditu, nemo
suffragio, nemo luce dignum putet, nulla me causa im-
pulit, nisi ut ferocitatem istam tuam comprimerem et
audaciam frangerem et loquacitatem paucis meis interro-
gationibus inretitam retardarem. etenim debuisti, Vatini,
etiam si falso venisses in suspitionem P. Sestio, tamen
mihi ignoscere, si in tanto hominis de me optime meriti
periculo et tempori eius et voluntati parere voluissem.
sed *te* hesterno pro testimonio esse mentitum, cum adfir- 3
mares nullum tibi omnino cum Albinovano sermonem
non modo de Sestio accusando, sed nulla umquam de re
fuisse, paulo ante imprudens indicasti, *cum* et T. Clau-
dium tecum communicasse et a te consilium P. Sestii
accusandi petisse et Albinovanum, quem antea vix tibi
notum esse dixisses, domum tuam venisse, multa tecum
locutum dixeris, denique contiones P. Sestii scriptas,
quas neque nosset neque reperire posset, te Albinovano
dedisse easque in hoc iudicio esse recitatas. in quo alte-
rum es confessus, a te accusatores esse instructos et sub-

ornatos, in altero inconstantiam tuam cum levitate tum
etiam periurio implicatam refellisti, cum quem a te alienis-
simum esse dixisses, eum domi tuae fuisse, quem prae-
varicatorem esse ab initio iudicasses, ei te quos rogasset
ad accusandum libros dixeris dedisse.

2 4 Nimium es vehemens feroxque natura; non putas fas
esse verbum ex ore exire cuiusquam quod non iucundum
et honorificum ad auris tuas accidat; venisti iratus omni-
bus: quod ego, simul ac te aspexi, prius quam loqui
coepisti, cum ante Gellius, nutricula seditiosorum omnium,
testimonium diceret, sensi atque providi. repente enim
te, tamquam serpens e latibulis, oculis eminentibus, in-
flato collo, tumidis cervicibus intulisti, ut mihi renovatus
5 ille tuus in to * . . . . . . . . . . . . . .
. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .
tuum familiarem, defenderim, cum in hac civitate oppu-
gnatio soleat, qua tu nunc uteris, non numquam, defensio
numquam vituperari. sed quaero a te cur C. Cornelium
non defenderem: num legem aliquam Cornelius contra
auspicia tulerit; num Aeliam, num Fufiam legem negle-
xerit; num consuli vim attulerit; num armatis hominibus
templum tenuerit; num intercessorem vi deiecerit; num
religiones polluerit, aerarium exhauserit, rem publicam
compilarit. tua sunt, tua sunt haec omnia; Cornelio eius
modi nihil obiectum est. codicem legisse dicebatur: de-
fendebat testibus conlegis suis non se recitandi causa
legisse, sed recognoscendi; constabat tamen Cornelium
concilium illo die dimisisse, intercessioni paruisse. tu
vero, cui Cornelii defensio displicet, quam causam ad
patronos tuos aut quod os adferes? quibus iam praescri-
bis quanto illis probro futurum sit, si te defenderint, cum
tu mihi Cornelii defensionem in maledictis obiciendam
6 putaris. ac tamen hoc, Vatini, memento, paulo post
istam defensionem meam, quam tu bonis viris displi-
cuisse dicis, me cum universi populi Romani summa
voluntate tum optimi cuiusque singulari studio magnifi-
centissime post hominum memoriam consulem factum
omniaque ea me pudenter vivendo consecutum esse,
quae tu impudenter vaticinando sperare te saepe dixisti.
3 nam quod mihi discessum obiecisti meum et quod horum,

quibus ille dies acerbissimus fuit, qui idem tibi laetissimus, luctum et gemitum renovare voluisti, tantum tibi respondeo, me, cum tu ceteraeque rei publicae pestes armorum causam quaereretis, et cum per meum nomen fortunas locupletium diripere, sanguinem principum civitatis exsorbere, crudelitatem vestram odiumque diuturnum, quod in bonos iam inveteratum habebatis, saturare cuperetis, scelus et furorem vestrum cedendo maluisse frangere quam resistendo. qua re peto a te, ut mihi 7
ignoscas, Vatini, cum ei patriae peperci, quam servaveram: et, si ego te perditorem et vexatorem rei publicae fero, tu me conservatorem et custodem feras. deinde eius viri discessum increpas, quem vides omnium civium desiderio, ipsius denique rei publicae luctu esse revocatum. at enim dixisti non mea, sed rei publicae causa homines de meo reditu laborasse. quasi vero quisquam vir excellenti animo in rem publicam ingressus optabilius quicquam arbitretur quam se a suis civibus rei publicae causa diligi. scilicet aspera mea natura, difficilis aditus, 8
gravis voltus, superba responsa, insolens vita: nemo consuetudinem meam, nemo humanitatem, nemo consilium, nemo auxilium requirebat, cuius desiderio, ut haec minima dicam, forum maestum, muta curia, omnia denique bonarum artium studia siluerunt. sed nihil sit factum mea causa; omnia illa senatus consulta, populi iussa, Italiae totius, cunctarum societatum, conlegiorum omnium decreta de me rei publicae causa esse facta fateamur: quid ergo, homo imperitissime solidae laudis ac verae dignitatis, praestantius mihi potuit accidere? quid optabilius ad immortalitatem gloriae atque in memoriam mei nominis sempiternam, quam omnis hoc civis meos iudicare, civitatis salutem cum unius mea salute esse coniunctam? quod quidem ego tibi reddo tuum: nam ut tu 9
me carum esse dixisti senatui populoque Romano non tam mea causa quam rei publicae, sic ego te, quamquam es omni diritate atque immanitate taeterrimus, tamen dico esse odio civitati non tam tuo quam rei publicae nomine.

Atque ut aliquando ad te veniam, de me hoc sit ex- 4
tremum. quid quisque nostrum de se ipse loquatur non est sane requirendum: boni viri iudicent; id est maximi

10 momenti et ponderis. duo sunt tempora, quibus nostro-
rum civium spectentur iudicia de nobis; unum honoris,
alterum salutis. honos tali populi Romani voluntate pau-
cis est delatus ac mihi, salus tanto studio civitatis nemini
reddita; de te autem homines quid sentiant in honore
experti sumus, in salute exspectamus. sed tamen ne me
cum his principibus civitatis, qui adsunt P. Sestio, sed
ut tecum, cum homine uno non solum *sordidissimo* atque
infimo conferam, *sed etiam* impudentissimo et mihi inimi-
cissimo, quaero, Vatini, utrum tandem putes huic civitati,
huic rei publicae, huic urbi, his templis, aerario, curiae,
viris his, quos vides, horum bonis, fortunis, liberis, civi-
bus ceteris, denique deorum immortalium delubris, au-
spiciis, religionibus melius fuisse et praestabilius me
civem in hac civitate nasci an te? cum mihi hoc respon-
deris aut ita impudenter, ut manus a te homines vix
abstinere possint, aut ita dolenter, ut aliquando ista, quae
sunt inflata, rumpantur, tum memoriter respondeto ad ea,
5 11 quae te de te ipso rogaro. atque illud tenebricosissimum
tempus ineuntis aetatis [tuae] patiar latere: licet impune
per me parietes [in adulescentia] perfoderis, vicinos com-
pilaris, matrem verberaris; habeat hoc praemii tua indi-
gnitas, ut adulescentiae turpitudo obscuritate et sordibus
[tuis] obtegatur. quaesturam petisti cum P. Sestio, cum
hic nihil loqueretur, nisi quod agebat, tu de altero consu-
latu gerendo te diceres cogitare. quaero abs te teneasne
memoria, cum P. Sestius [quaestor] esset cunctis suffra-
giis factus, tunc te vix invitis omnibus non populi bene-
12 ficio, sed consulis extremum adhaesisse? in eo magistratu,
cum tibi magno clamore aquaria provincia sorte obtigis-
set, missusne sis a me consule Puteolos, ut inde aurum
exportari argentumque prohiberes? in eo negotio cum te
non custodem ad continendas, sed portitorem ad partien-
das mercis missum putares cumque omnium domos, apo-
thecas, navis furacissime scrutarere hominesque negotii
gerentis iudiciis iniquissimis inretires, mercatores e navi
egredientis terreres, conscendentis morarere, teneasne
memoria tibi in conventu Puteolis manus esse adlatas?
ad me consulem querellas Puteolanorum esse delatas?
post quaesturam exierisne legatus in ulteriorem Hispa-

niam C. Cosconio pro consule? cum illud iter Hispaniense
pedibus fere confici soleat, aut si qui navigare velit,
certa sit ratio navigandi, venerisne in Sardiniam atque
inde in Africam? fuerisne, quod sine senatus consulto
tibi facere non licuit, in regno Hiempsalis? fuerisne in
regno Mastanesosi? venerisne ad fretum per Maurita-
niam? quem scias umquam legatum Hispaniensem istis
itineribus in illam provinciam pervenisse?

Factus es tribunus plebis — quid enim te de Hispa- 13
niensibus flagitiis tuis sordidissimisque furtis interrogem?
quaero abs te primum universe quod genus improbitatis
et sceleris in eo magistratu praetermiseris? ac tibi iam
inde praescribo, ne tuas sordis cum clarissimorum viro-
rum splendore permisceas: ego te, quaecumque rogabo,
de te ipso rogabo, neque te ex amplissimi viri dignitate,
sed ex tuis tenebris extraham; omniaque mea tela sic in
te conicientur, ut nemo per tuum latus, quod soles dicere,
sauciëtur: in tuis pulmonibus ac visceribus haerebunt.
et quoniam omnium rerum magnarum ab dis immortali- 6 14
bus principia ducuntur, volo ut mihi respondeas tu, qui
te Pythagoreum soles dicere et hominis doctissimi nomen
tuis immanibus et barbaris moribus praetendere, quae te
tanta pravitas mentis tenuerit, qui tantus furor, ut, cum
inaudita ac nefaria sacra susceperis, cum inferorum ani-
mas elicere, cum puerorum extis deos manis mactare
soleas, auspicia, quibus haec urbs condita est, quibus
omnis res publica atque imperium tenetur, contempseris
initioque tribunatus tui senatui denuntiaris tuis actioni-
bus augurum responsa atque eius conlegii adrogantiam
impedimento non futura? secundum ea quaero servarisne 15
in eo fidem? num quando tibi moram attulerit quo minus
concilium advocares legemque ferres, quod eo die scires
de caelo esse servatum? et quoniam hic locus est unus,
quem tibi cum Caesare communem esse dicas, seiungam
te ab illo non solum rei publicae causa, verum etiam
Caesaris, ne qua ex tua summa indignitate labes illius
dignitati aspersa videatur. primum quaero num tu senatui
causam tuam permittas, quod facit Caesar? deinde quae
sit auctoritas eius, qui se alterius facto, non suo defen-
dat? deinde, erumpet enim aliquando ex me vera vox et

dicam sine cunctatione quod sentio: si iam violentior
aliqua in re C. Caesar fuisset, si cum magnitudo conten-
tionis, studium gloriae, praestans animus, excellens nobi-
litas aliquo impulisset, quod in illo viro et tum ferendum
esset et maximis rebus, quas postea gessit, oblitterandum,
id tu tibi, furcifer, sumes, et Vatinii latronis ac sacrilegi
vox audietur hoc postulantis, ut idem sibi concedatur
7 quod Caesari? sic enim ex te quaero: tribunus plebi
16 fuisti — seiunge te a consule —: conlegas habuisti viros
fortis novem. ex eis tres erant, quos tu cotidie sciebas
servare de caelo, quos inridebas, quos privatos esse dice-
bas, de quibus duos praetextatos sedentis vides, te aedi-
liciam praetextam togam, quam frustra confeceras, vendi-
disse, tertium scis ex illo obsesso atque adflicto tribunatu
consularem auctoritatem hominem esse adulescentem
consecutum; reliqui sex fuerunt, e quibus partim plane
tecum sentiebant, partim medium quendam cursum tene-
bant: omnes habuerunt leges promulgatas, in eis multas
meus necessarius, etiam de mea sententia, C. Cosconius,
iudex noster, quem tu dirumperis cum aedilicium vides:
17 volo uti mihi respondeas num quis ex toto conlegio legem
sit ausus ferre praeter unum te? quae tanta in te fuerit
audacia, quae tanta vis, ut, quod novem tui conlegae
sibi timendum esse duxerint, id unus tu emersus e caeno,
omnium facile omnibus rebus infimus, contemnendum,
despiciendum, inridendum putares? num quem post ur-
bem conditam scias tribunum plebis egisse cum plebe,
18 cum constaret servatum esse de caelo? simul etiam illud
volo uti respondeas, cum te tribuno plebis esset etiam
tum in re publica lex Aelia et Fufia, quae leges saepe
numero tribunicios furores debilitarunt et represserunt,
quas contra praeter te nemo umquam est facere conatus
— quae quidem leges anno post, sedentibus in templo
duobus non consulibus, sed proditoribus huius civitatis
ac pestibus, una cum auspiciis, cum intercessionibus, cum
omni iure publico conflagraverunt — ecquando dubitaris
contra eas leges cum plebe agere et concilium convocare?
num quem ex omnibus tribunis plebis, quicumque sedi-
tiosi fuerunt, tam audacem audieris fuisse, ut umquam
contra legem Aeliam aut Fufiam concilium advocaret?

Quaero illud etiam ex te, conatusne sis, voluerisne, 8
denique [cogitaris] — est enim res eius modi, ut, si tibi 19
in mentem modo venit, nemo sit qui te ullo cruciatu esse
indignum putet — cogitarisne in illo tuo intolerabili, non
regno — nam cupis id audire —, sed latrocinio, augur
fieri in Q. Metelli locum, ut, quicumque te aspexisset,
duplicem dolorem gemitumque susciperet, et ex desiderio
clarissimi [ac fortissimi] civis et ex honore turpissimi at-
que improbissimi? adeone non labefactatam rem publi-
cam te tribuno neque conquassatam civitatem, sed captam
hanc urbem atque perversam putaris, ut augurem Vati-
nium ferre possemus? hoc loco quaero, si, id quod con- 20
cupieras, augur factus esses — in qua tua cogitatione
nos, qui te oderamus, vix dolorem ferebamus, illi autem,
quibus eras in deliciis, vix risum tenebant — sed quaero,
si ad cetera volnera, quibus rem publicam putasti dele-
tum iri, hanc quoque mortiferam plagam inflixisses augu-
ratus tui, utrum decreturus fueris, id quod augures omnes
usque ab Romulo decreverunt, Iove fulgente cum populo
agi nefas esse, an, quia tu semper sic egisses, auspicia
fueris augur dissoluturus?

Ac ne diutius loquar de auguratu tuo, quod invitus 9
facio ut recorder ruinas rei publicae — neque enim tu 21
umquam stante non modo maiestate horum, sed etiam
urbe te augurem fore putasti — verum tamen, ut somnia
tua relinquam, ad scelera veniam, volo uti mihi respon-
deas: cum M. Bibulum consulem, non dicam bene de re
publica sentientem, ne tu mihi homo potens irascare, qui
ab eo dissensisti, sed hominem certe nusquam progre-
dientem, nihil in re publica molientem, tantum animo
ab actionibus tuis dissentientem, cum eum tu consulem
in vincula duceres et ab tabula Valeria conlegae tui mitti
iuberent, fecerisne ante rostra pontem continuatis tribu-
nalibus, per quem consul populi Romani moderatissimus
et constantissimus sublato auxilio, exclusis amicis, vi
perditorum hominum incitata, turpissimo miserrimoque
spectaculo non in carcerem, sed ad supplicium et ad ne-
cem duceretur? quaero num quis ante te tam fuerit ne- 22
farius qui id fecerit? ut sciamus utrum veterum facino-
rum sis imitator an inventor novorum. idemque tu cum

his atque huius modi consiliis ac facinoribus nomine C.
Caesaris, clementissimi atque optimi viri, scelere vero
atque audacia tua, M. Bibulum foro, curia, templis, locis
publicis omnibus expulisses, inclusum domi contineres,
cumque non maiestate imperii, non iure legum, sed ia-
nuae praesidio et parietum custodiis consulis vita tegere-
tur, miserisne viatorem qui M. Bibulum domo vi extra-
heret, ut, quod in privatis semper est servatum, id te
tribuno plebis consuli domus exsilium esse non posset?
23 simulque mihi respondeto tu, qui nos, qui de communi
salute consentimus, tyrannos vocas, fuerisne non tribunus
plebis, sed intolerandus ex caeno nescio qui atque ex te-
nebris tyrannus? qui primum eam rem publicam, quae
auspiciis inventis constituta est, isdem auspiciis sublatis
conarere pervertere, deinde sanctissimas leges, Aeliam
et Fufiam dico, quae in Gracchorum ferocitate et in au-
dacia Saturnini et in conluvione Drusi et in contentione
Sulpicii et in cruore Cinnano, etiam inter Sullana arma
vixerunt, solus conculcaris ac pro nihilo putaris; qui con-
sulem morti obieceris, inclusum obsederis, extrahere ex
suis tectis conatus sis: qui in eo magistratu non *modo*
emerseris ex mendicitate, sed etiam divitiis nos iam tuis
terreas, fuerisne tanta crudelitate, ut delectos viros et
24 principes civitatis tollere et delere tua rogatione conarere,
cum L. Vettium, qui in senatu confessus esset se cum
telo fuisse, mortem Cn. Pompeio, summo et clarissimo
civi, suis manibus offerre voluisse, in contionem pro-
duxeris, indicem in rostris, in illo, inquam, augurato
templo ac loco conlocaris, quo auctoritatis exquirendae
causa ceteri tribuni plebis principes civitatis producere
consuerunt, ibi tu indicem Vettium linguam et vocem
suam sceleri et menti tuae praebere voluisti — dixeritne
L. Vettius in contione tua rogatus a te sese auctores et
impulsores et socios habuisse sceleris illius eos viros, qui-
bus e civitate sublatis, quod tu eo tempore moliebare,
civitas stare non posset? M. Bibulum, cuius inclusione
contentus non eras, interficere volueras, [spoliaras] con-
sulatu, patria privare cupiebas; L. Lucullum, cuius tu
rebus gestis, quod ipse ad imperatorias laudes a puero
videlicet spectaras, vehementius invidebas; C. Curionem,

perpetuum hostem improborum omnium, auctorem pu-
blici consilii, libertate communi tuenda maxime liberum,
cum filio principe iuventutis cum re publica coniunctiore
etiam, quam ab illa aetate postulandum fuit, delere vo-
luisti; L. Domitium, cuius dignitas et splendor prae- 25
stringebat, credo, oculos [Vatini], quem tu propter com-
mune odium in bonos oderas, in posterum autem propter
omnium spem, quae de illo est atque erat, ante aliquanto
timebas; L. Lentulum, hunc iudicem nostrum, flaminem
Martialem, quod erat eo tempore Gabinii tui competitor,
eiusdem Vettii indicio opprimere voluisti: qui si tum illam
labem pestemque vicisset, quod ei tuo scelere non licuit,
res publica victa non esset. huius etiam filium eodem
indicio et crimine ad patris interitum adgregare voluisti;
L. Paulum, qui tum quaestor Macedoniam obtinebat,
quem civem! quem virum! qui duo nefarios patriae pro-
ditores, domesticos hostis, legibus exterminarat, homi-
nem ad conservandam rem publicam natum, in idem
Vettii indicium atque in eundem hunc numerum congre-
gasti. quid ergo de me querar? qui etiam gratias tibi 26
agere debeo, quod me ex fortissimorum civium numero
seiungendum non putasti. sed qui fuit tuus ille tantus 11
furor, ut, cum iam Vettius ad arbitrium tuum perorasset
et civitatis lumina notasset descendissetque de rostris,
cum repente revocares, conloquerere populo Romano vi-
dente? deinde interrogares ecquosnam alios posset no-
minare? inculcarisne, ut C. Pisonem, generum meum,
nominaret, qui in summa copia optimorum adulescentium
pari continentia, virtute, pietate reliquit neminem? item-
que M. Laterensem, hominem dies atque noctis de laude
et de re publica cogitantem? promulgarisne, impurissime
[et perditissime] hostis, quaestionem de tot amplissimis
et talibus viris, indicium Vettio, praemia amplissima?
quibus rebus omnium mortalium non voluntate, sed con-
vitio repudiatis, fregerisne in carcere cervices ipsi illi
Vettio, ne quod indicium corrupti indicii exstaret, eius-
que sceleris in te ipsum quaestio flagitaretur?

Et quoniam crebro usurpas legem te de alternis con- 27
siliis reiciendis tulisse, ut omnes intellegant te ne recte
quidem facere sine scelere potuisse, quaero, cum lex

esset aequa promulgata initio magistratus, multas iam alias tulisses, exspectarisne, dum C. Antonius reus fieret apud Cn. Lentulum Clodianum? et postea quam ille est reus factus, statim tuleris in eum, QUI TUAM POST LEGEM REUS FACTUS ESSET: ut homo consularis exclusus miser puncto temporis spoliaretur beneficio et aequitate legis
28 tuae? dices familiaritatem tibi fuisse cum Q. Maximo: praeclara defensio facinoris tui. nam Maximi quidem summa laus est, sumptis inimicitiis, suscepta causa, quaesitore consilioque delecto commodiorem reo reiectionis condicionem dare noluisse. nihil Maximus fecit alienum aut sua virtute aut illis clarissimis Paulis, Maximis, Africanis, quorum gloriam huius virtute renovatam non modo speramus, verum etiam iam videmus: tua fraus, tuum maleficium, tuum scelus illud est, te id, quod promulgasses misericordiae nomine, ad crudelitatis tempus distulisse. ac nunc quidem C. Antonius hac una re miseriam suam consolatur, quod imagines patris et fratris sui fratrisque filiam non in familia, sed in carcere conlocatam audire maluit quam videre.

12
29 Et quoniam pecunias aliorum despicis, de tuis divitiis intolerantissime gloriaris, volo uti mihi respondeas, fecerisne foedera tribunus plebis cum civitatibus, cum regibus, cum tetrarchis? erogarisne pecunias ex aerario tuis legibus? eripuerisne partis illo tempore carissimas partim a Caesare, partim a publicanis? quae cum ita sint, quaero ex te sisne ex pauperrimo dives factus illo ipso anno, quo lex lata est de pecuniis repetundis acerrima, ut omnes intellegere possent a te non modo nostra acta, quos tyrannos vocas, sed etiam amicissimi tui legem esse contemptam: apud quem tu etiam nos criminari soles, qui illi sumus amicissimi, cum tu ei contumeliosissime totiens male dicas, quotiens te illi adfinem esse dicis.

30 Atque etiam illud scire ex te cupio, quo consilio aut qua mente feceris ut in epulo Q. Arrii familiaris mei cum toga pulla accumberes? quem umquam videris? quem audieris? quo exemplo, quo more feceris? dices supplicationes te illas non probasse. optime: nullae fuerint supplicationes. videsne me nihil de anni illius causa, nihil de eo, quod tibi commune cum summis viris esse videa-

tur, sed de tuis propriis sceleribus ex te quaerere? nulla
supplicatio fuerit. cedo quis umquam cenarit atratus?
ita enim illud epulum est funebre, ut munus sit funeris,
epulae quidem ipsae dignitatis. sed omitto epulum po- 13 31
puli Romani, festum diem, argento, veste, omni apparatu ornatuque visendo: quis umquam in luctu domestico, quis in funere familiari cenavit cum toga pulla? cui de balineis exeunti praeter te toga pulla umquam data est? cum tot hominum milia accumberent, cum ipse epuli dominus Q. Arrius albatus esset, tu in templum Castoris te cum C. Fibulo atrato ceterisque tuis furiis funestum intulisti. quis tum non ingemuit? quis non doluit rei publicae casum? qui sermo alius in illo epulo fuit nisi hanc tantam et tam gravem civitatem subiectam esse non
modo furori, verum etiam inrisioni tuae? hunc tu morem 32
ignorabas? numquam epulum videras? numquam puer aut adulescens inter cocos fueras? Fausti, adulescentis nobilissimi, paulo ante ex epulo magnificentissimo famem illam veterem tuam non expleras? quem accumbere atratum videras? dominum cum toga pulla et eius amicos ante convivium? quae tanta *te* tenuit amentia, ut, nisi id fecisses, quod fas non fuit, nisi violasses templum Castoris, nomen epuli, oculos civium, morem veterem, eius, qui te invitarat, auctoritatem, parum putares testificatum esse supplicationes te illas non putare?

Quaero etiam illud ex te, quod privatus admisisti — 14 33
in quo certe iam tibi dicere non licebit cum clarissimi viri causa tuam esse coniunctam —: postulatusne sis lege Licinia et Iunia? edixeritne C. Memmius praetor ex ea lege, ut adesses die tricensimo? cum is dies venisset, fecerisne, quod in hac re publica non modo factum antea numquam [est], sed in omni memoria est omnino inauditum? appellarisne tribunos plebis, ne causam diceres? levius dixi, quamquam id ipsum esset et novum et non ferendum: sed appellarisne nominatim pestem illius anni, furiam patriae, tempestatem rei publicae, P. Clodium? qui tamen cum iure, cum more, cum potestate iudicium impedire non posset, rediit ad illam vim et furorem suum ducemque se militibus tuis praebuit. in quo ne quid a me dictum in te potius putes quam abs te esse

quaesitum, nullum onus imponam mihi testimonii: quae
mihi brevi tempore ex eodem isto loco video esse dicenda,
servabo teque non arguam, sed, ut in ceteris rebus feci,
34 rogabo: quaero ex te, Vatini, num quis in hac civitate
post urbem conditam tribunos plebis appellarit, ne causam
diceret? num quis reus in tribunal sui quaesitoris escen-
derit eumque vi deturbarit? subsellia dissiparit? urnas
deiecerit? eas denique omnis res in iudicio disturbando
commiserit, quarum rerum causa iudicia sunt constituta?
sciasne tum fugisse Memmium? accusatores esse tuos
de tuis tuorumque manibus ereptos? iudices quaestionum
de proximis tribunalibus esse depulsos? in foro, luce,
inspectante populo Romano quaestionem, magistratus,
morem maiorum, leges, iudices, reum, poenam esse sub-
latam? haec omnia sciasne diligentia C. Memmii publicis
tabulis esse notata atque testata? atque illud etiam quaero,
cum, postea quam es postulatus, ex legatione redieris,
ne quis te iudicia defugere arbitraretur, teque, cum tibi
utrum velles liceret, dictitaris causam dicere maluisse,
qui consentaneum fuerit, cum legationis perfugio uti no-
luisses, appellatione improbissima te ad auxilium nefa-
rium confugisse?

35 Et quoniam legationis tuae facta mentio est, volo au-
dire de te quo tandem senatus consulto legatus sis? de
gestu intellego quid respondeas: tua lege, dicis. esne
igitur patriae certissimus parricida? spectarasne id, ut
patres conscripti ex re publica funditus tollerentur? ne
hoc quidem senatui relinquebas, quod nemo umquam
ademit, ut legati ex eius ordinis auctoritate legarentur?
adeone tibi sordidum consilium publicum visum est, adeo
adflictus senatus, adeo misera et prostrata res publica,
ut non nuntios pacis ac belli, non oratores, non inter-
pretes, non bellici consilii auctores, non ministros muneris
36 provincialis senatus more maiorum deligere posset? eri-
pueras senatui provinciae decernendae potestatem, im-
peratoris deligendi iudicium, aerarii dispensationem, quae
numquam sibi populus Romanus appetivit, qui numquam,
ut tu, summi consilii gubernationem auferre conatus est.
age, factum est horum aliquid in aliis; raro, sed tamen
factum est ut populus deligeret imperatorem: quis lega-

tos umquam audivit sine senatus consulto? ante te nemo:
post continuo fecit idem in duobus prodigiis rei publicae
Clodius: quo etiam maiore es malo mactandus, quod non
solum facto tuo, sed etiam exemplo rem publicam vol-
nerasti, neque tantum ipse es improbus, sed etiam alios
docere voluisti. ob hasce omnis res sciasne te severissi-
morum hominum, Sabinorum, fortissimorum virorum,
Marsorum et Paelignorum, tribulium tuorum, iudicio no-
tatum, nec post Romam conditam praeter te tribulem
quemquam tribum Sergiam perdidisse?

Atque illud etiam audire de te cupio, qua re, cum 37
ego legem de ambitu tulerim ex senatus consulto, tulerim
sine vi, tulerim salvis auspiciis, tulerim salva lege Aelia
et Fufia, tu eam esse legem non putes, praesertim cum
ego legibus tuis, quoquo modo latae sunt, paream: cum
mea lex dilucide vetet, BIENNIO, QUO QUIS PETAT PETITU-
RUSVE SIT, GLADIATORES DARE NISI EX TESTAMENTO PRAESTI-
TUTA DIE, quae tanta in te sit amentia, ut in ipsa peti-
tione gladiatores audeas dare? num quem putes illius
tui certissimi gladiatoris similem tribunum plebis posse
reperiri qui se interponat quo minus reus mea lege fias?

Ac si haec omnia contemnis ac despicis, quod ita 16
tibi persuaseris, ut palam dictitas, te dis hominibusque 38
invitis amore in te incredibili quodam C. Caesaris omnia
quae velis consecuturum, ecquid audieris, ecquisnam tibi
dixerit C. Caesarem nuper Aquileiae, cum de quibus-
dam esset mentio facta, dixisse *se* C. Alfium praeteritum
permoleste tulisse, quod in homine summam fidem pro-
bitatemque cognosset, graviterque etiam se ferre prae-
torem aliquem esse factum, qui a suis rationibus dissen-
sisset, tum quaesisse quendam, de Vatinio quem ad
modum ferret: illum respondisse Vatinium in tribunatu
gratis nihil fecisse; qui omnia in pecunia posuisset, ho-
nore animo aequo carere debere? quod si ipse, qui te 39
suae dignitatis augendae causa, periculo tuo, nullo suo
delicto ferri praecipitem est facile passus, tamen te omni
honore indignissimum iudicavit; si te vicini, si adfines,
si tribules ita oderunt, ut repulsam tuam triumphum
suum duxerint; si nemo aspicit quin ingemiscat, nemo
mentionem facit quin exsecretur; si vitant, fugiunt, au-

dire de te nolunt, cum viderunt, tamquam auspicium malum detestantur; si cognati respuunt, tribules exsecrantur, vicini metuunt, adfines erubescunt, strumae denique ab ore improbo demigrarunt et aliis iam se locis conlocarunt; si es odium publicum populi, senatus, universorum hominum rusticanorum, quid est quam ob rem praeturam potius exoptes quam mortem? praesertim cum popularem te velis esse neque ulla re populo gratius facere possis.

40 Sed ut aliquando audiamus quam copiose mihi ad
rogata respondeas, concludam iam interrogationem meam
17 teque in extremo pauca de ipsa causa rogabo. quaero
quae tanta in te vanitas, tanta levitas fuerit, ut in
hoc iudicio T. Annium isdem verbis laudares, quibus
eum verbis laudare et boni viri et boni cives consue-
runt, cum in eundem nuper ab eadem illa taeterrima
furia productus ad populum cupidissime falsum testi-
monium dixeris? an erit haec optio et potestas tua,
ut, cum Clodianas operas et facinorosorum hominum
et perditorum manum videris, Milonem dicas, id quod
in contione dixisti, gladiatoribus et bestiariis obsedisse
rem publicam, cum autem ad talis viros veneris, non
audeas civem singulari virtute, fide, constantia vitupe-
41 rare? sed cum T. Annium tanto opere laudes et cla-
rissimo viro non nullam laudatione tua labeculam asper-
gas — in illorum enim numero mavolt T. Annius esse,
qui a te vituperantur —, verum tamen quaero, cum
in re publica administranda T. Annio cum P. Sestio
consiliorum omnium societas fuerit — id quod non solum
bonorum, verum etiam improborum iudicio declaratum
est; est enim reus uterque ob eandem causam et eodem
crimine: alter die dicta ab eo, quem tu unum improbio-
rem esse quam te non numquam soles confiteri, alter
tuis consiliis, illo tamen adiuvante — quaero qui possis
eos, quos crimine coniungis, testimonio diiungere. ex-
tremum illud est, quod mihi abs te responderi velim,
cum multa in Albinovanum de praevaricatione diceres,
dixerisne nec tibi placuisse nec oportuisse Sestium de vi
reum fieri? quavis lege, quovis crimine accusandum po-
tius fuisse? etiam illud dixeris causam Milonis, fortis-

simi viri, coniunctam cum hoc existimari? quae pro me a Sestio facta sint, bonis esse grata? non coarguo inconstantiam orationis ac testimonii tui — quas enim huius actiones probatas bonis esse dicis, in eas plurimis verbis testimonium dixisti, quicum autem eius causam periculumque coniungis, eum summis laudibus extulisti —, sed hoc quaero, num P. Sestium, qua lege accusandum omnino fuisse negas, ea lege condemnari putes oportere? aut, si te in testimonio consuli noles, ne quid tibi auctoritatis a me tributum esse videatur, dixerisne in eum testimonium de vi, quem negaveris reum omnino de vi fieri debuisse?

# M. TULLII CICERONIS
# PRO M. CAELIO ORATIO.

1
1 Si quis, iudices, forte nunc adsit ignarus legum, iudiciorum, consuetudinis nostrae, miretur profecto quae sit tanta atrocitas huiusce causae, quod diebus festis ludisque publicis, omnibus forensibus negotiis intermissis, unum hoc iudicium exerceatur, nec dubitet quin tanti facinoris reus arguatur, ut eo neglecto civitas stare non possit: idem cum audiat esse legem quae de seditiosis consceleratisque civibus, qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint, cotidie quaeri iubeat, legem non improbet, crimen quod versetur in iudicio requirat: cum audiat nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in iudicium vocari, sed adulescentem inlustri ingenio, industria, gratia accusari ab eius filio, quem ipse in iudicium et vocet et vocarit, oppugnari autem opibus meretriciis, [Atratini] illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet, vos laboriosos existimet, quibus otiosis ne in
2 communi quidem otio liceat esse. etenim si attendere diligenter, existimare vere de omni hac causa volueritis, sic constituetis, iudices, nec descensurum quemquam ad hanc accusationem fuisse, cui utrum vellet liceret, nec, cum descendisset, quicquam habiturum spei fuisse, nisi alicuius intolerabili libidine et nimis acerbo odio niteretur. sed ego Atratino, humanissimo atque optimo adulescenti, meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis vel necessitatis vel aetatis: si voluit accusare, pietati tribuo; si iussus est, necessitati; si speravit aliquid, pueritiae; ceteris non modo nihil ignoscendum, sed etiam acriter est resistendum.

2
3 Ac mihi quidem videtur, iudices, hic introitus defensionis adulescentiae M. Caelii maxime convenire, ut ad ea, quae accusatores deformandi huius causa *et* detrahen-

dae spoliandaeque dignitatis gratia dixerunt, primum respondeam. obiectus est pater varie, quod aut parum splendidus ipse aut parum pie tractatus a filio diceretur. de dignitate M. Caelius notis ac maioribus natu et sine mea oratione et tacitus facile ipse respondet; quibus autem propter senectutem, quod iam diu minus in foro nobiscumque versatur, non aeque est cognitus, ei sic habeant: quaecumque in equite Romano dignitas esse possit, quae certe potest esse maxima, eam semper in M. Caelio habitam esse summam hodieque haberi non solum a suis, sed etiam ab omnibus, quibus potuerit aliqua de causa esse notus. equitis Romani autem esse filium criminis 4
*in* loco poni ab accusatoribus neque his iudicantibus oportuit neque defendentibus nobis. nam quod de pietate dixistis, est quidem ista vestra existimatio, sed iudicium certe parentis: quid nos opinemur audietis ex iuratis; quid parentes sentiant lacrimae matris incredibilisque maeror, squalor patris et haec praesens maestitia, quam cernitis, luctusque declarat. nam quod est obiectum, 5
municipibus esse adulescentem non probatum suis: nemini umquam praesenti [Tusculani] maiores honores habuerunt quam absenti M. Caelio: quem et absentem in amplissimum ordinem cooptarunt et ea non petenti detulerunt, quae multis petentibus denegarunt; idemque nunc lectissimos viros et nostri ordinis et equites Romanos cum legatione ad hoc iudicium et cum gravissima atque ornatissima laudatione miserunt. videor mihi iecisse fundamenta defensionis meae, quae firmissima sunt, si nituntur iudicio suorum; neque enim vobis satis commendata huius aetas esse posset, si non modo parenti, tali viro, verum etiam municipio tam inlustri ac tam gravi displiceret. equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus pro- 3 6
fluxi ad hominum famam et meus hic forensis labor vitaeque ratio dimanavit ad existimationem hominum paulo latius commendatione ac iudicio meorum. nam quod obiectum est de pudicitia quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id numquam tam acerbe feret M. Caelius, ut eum paeniteat non deformem esse natum; sunt enim ista maledicta pervolgata in omnis, quorum in adulescen-

tia forma et species fuit liberalis; sed aliud est male
dicere, aliud accusare: accusatio crimen desiderat, rem
ut definiat, [hominem ut notet,] argumento probet, teste
confirmet; maledictio autem nihil habet propositi praeter
contumeliam: quae si petulantius iactatur, convitium, si
7 facetius, urbanitas nominatur. quam quidem partem
accusationis admiratus sum et moleste tuli potissimum
esse Atratino datam; neque enim decebat neque aetas
illa postulabat neque, id quod animadvertere poteratis,
pudor patiebatur optimi adulescentis in tali illum oratione
versari. vellem aliqui ex vobis robustioribus hunc male
dicendi locum suscepisset: aliquanto liberius et fortius et
magis more nostro refutaremus istam male dicendi licen-
tiam: tecum, Atratine, agam lenius, quod et pudor tuus
moderatur orationi meae et meum erga te parentemque
8 tuum beneficium tueri debeo. illud tamen te esse ad-
monitum volo: primum qualis es, talem ** te existiment,
ut quantum a rerum turpitudine abes, tantum te a ver-
borum libertate seiungas; deinde ut ea in alterum ne di-
cas, quae cum tibi falso responsa sint, erubescas. quis
est enim cui via ista non pateat? qui isti aetati [atque
etiam isti dignitati] non possit quam velit petulanter,
etiam si sine ulla suspitione, at non sine argumento male
dicere? sed istarum partium culpa est eorum, qui te
agere voluerunt; laus pudoris tui, quod ea te invitum
dicere videbamus, ingenii, quod ornate politeque dixisti.
4 9 verum ad istam omnem orationem brevis est defensio;
nam quoad aetas M. Caelii dare potuit isti suspitioni
locum, fuit primum ipsius pudore, deinde etiam patris
diligentia disciplinaque munita: qui ut huic virilem togam
dedit — nihil dicam hoc loco de me; tantum sit, quan-
tum vos existimatis; hoc dicam hunc a patre continuo
ad me esse deductum —, nemo hunc M. Caelium in illo
aetatis flore vidit nisi aut cum patre aut mecum aut in
M. Crassi castissima domo, cum artibus honestissimis
erudiretur.

10 Nam quod Catilinae familiaritas obiecta Caelio est,
longe ab ista suspitione abhorrere debet. hoc enim adu-
lescente scitis consulatum mecum petisse Catilinam: ad
quem si accessit aut si a me discessit umquam, quam-

quam multi boni adulescentes illi homini nequam atque
improbo studuerunt, tamen existimetur Caelius Catilinae
nimium familiaris fuisse. at enim postea scimus et vidi-
mus esse hunc in illius amicis. quis negat? sed ego illud
tempus aetatis, quod ipsum sua sponte infirmum, aliorum
libidine infestum est, id hoc loco defendo. fuit adsiduus
mecum praetore me; non noverat Catilinam: Africam
tum praetor ille obtinebat. secutus est annus, *quo* cau-
sam de pecuniis repetendis Catilina dixit: mecum erat
hic; illi ne advocatus quidem venit umquam. deinceps
fuit annus, quo ego consulatum petivi: petebat Catilina
mecum. numquam ad illum accessit, a me numquam
recessit. tot igitur annos versatus in foro sine suspitione, 5 11
sine infamia, studuit Catilinae iterum petenti. quem ergo
ad finem putas custodiendam illam aetatem fuisse? nobis
quidem olim annus erat unus ad cohibendum brachium
toga constitutus et ut exercitatione ludoque campestri
tunicati uteremur, eademque erat, si statim mereri sti-
pendia coeperamus, castrensis ratio ac militaris; qua in
aetate, nisi qui se ipse sua gravitate et castimonia et
cum disciplina domestica, tum etiam naturali quodam
bono defenderet, quoquo modo a suis custoditus esset,
tamen infamiam veram effugere non poterat; sed qui
prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitis-
set, de eius fama ac pudicitia, cum is iam se conrobora-
visset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. studuit 12
Catilinae, cum iam aliquot annos esset in foro, Caelius;
et multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni aetate
fecerunt. habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror,
permulta maximarum non expressa signa, sed adumbrata
virtutum: utebatur hominibus improbis multis; et quidem
optimis se viris deditum esse simulabat. erant apud
illum inlecebrae libidinum multae; erant etiam industriae
quidam stimuli ac laboris; [flagrabant vitia libidinis apud
illum; vigebant etiam studia rei militaris;] neque ego
umquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam
ex contrariis diversisque et inter se pugnantibus naturae
studiis cupiditatibusque conflatum. quis clarioribus viris 6 13
quodam tempore iucundior? quis turpioribus coniunctior?
quis civis meliorum partium aliquando? quis taetrior

hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior? illa vero, iudices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, servire temporibus suorum omnium pecunia, gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, et audacia: versare suam naturam et regere ad tempus atque huc et illuc torquere ac flectere; cum tristibus severe, cum remissis iucunde, cum senibus graviter, cum iuventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxu-
14 riose vivere. hac ille tam varia multiplicique natura cum omnis omnibus ex terris homines improbos audacisque conlegerat, tum etiam multos fortis viros et bonos specie quadam virtutis adsimulatae tenebat; neque umquam ex illo delendi huius imperii tam consceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis et patientiae radicibus niteretur. qua re ista condicio, iudices, respuatur, nec Catilinae familiaritatis crimen haereat; est enim commune cum multis et cum quibusdam etiam bonis. me ipsum, me, inquam, quondam paene ille decepit, cum et civis mihi bonus et optimi cuiusque cupidus et firmus amicus ac fidelis videretur; cuius ego facinora oculis prius quam opinione, manibus ante quam suspitione deprehendi; cuius in magnis catervis amicorum si fuit etiam Caelius, magis est ut ipse moleste ferat errasse se, sicuti non numquam in eodem homine me quoque erroris mei paenitet, quam ut istius amicitiae crimen reformidet.

7
15 Itaque a maledictis pudicitiae ad coniurationis invidiam oratio est vestra delapsa. posuistis enim, atque id tamen titubanter et strictim, coniurationis hunc propter amicitiam Catilinae participem fuisse: in quo non modo crimen non haerebat, sed vix diserti adulescentis cohaerebat oratio. qui enim tantus furor in Caelio? quod tantum aut in moribus naturaque volnus aut in re atque fortuna? ubi denique est in ista suspitione Caelii nomen auditum? nimium multa de re minime dubia loquor; hoc tamen dico: non modo si socius [coniurationis], sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, numquam coniuratio-

nis accusatione adulescentiam suam potissimum commen-
dare voluisset. quod haud scio an de ambitu et de cri- 16
minibus istis sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi,
similiter respondendum putem. numquam enim tam Cae-
lius amens fuisset, ut, si se isto infinito ambitu comma-
culasset, ambitus alterum accusaret, neque eius facti in
altero suspitionem quaereret, cuius ipse sibi perpetuam
licentiam optaret, nec si sibi semel periculum ambitus
subeundum putaret, ipse alterum iterum ambitus crimine
arcesseret: quod quamquam nec sapienter et me invito
facit, tamen est eius modi [cupidus], ut magis insectari
alterius innocentiam quam de se timide cogitare videatur.
nam quod aes alienum obiectum est, sumptus reprehensi, 17
tabulae flagitatae, videte quam pauca respondeam: tabu-
las qui in patris potestate est nullas conficit; versuram
numquam omnino fecit ullam; sumptus unius generis
obiectus est, habitationis: triginta milibus dixistis eum
habitare. nunc demum intellego P. Clodii insulam esse
venalem, cuius hic in aediculis habitat, decem, ut opinor,
milibus; vos autem, dum illi placere voltis, ad tempus
eius mendacium vestrum accommodavistis. reprehendi- 18
stis, a patre quod semigrarit: quod quidem iam in hac
aetate minime reprehendendum est: qui cum et ex rei
publicae causa iam esset mihi quidem molestam, sibi
tamen gloriosam victoriam consecutus, et per aetatem
magistratus petere posset, non modo permittente patre,
sed etiam suadente ab eo semigravit, et cum domus pa-
tris a foro longe abesset, quo facilius et nostras domus
obire et ipse a suis coli posset, conduxit in Palatio, non
magno, domum. quo loco possum dicere id, quod vir 8
clarissimus, M. Crassus, cum de adventu regis Ptolemaei
quereretur, paulo ante dixit,

'utinam ne in nemore Pelio'

ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret:

'nam numquam era errans'

hanc molestiam nobis exhiberet,

'Medea animo aegro, amore saevo saucia.'

sic enim, iudices, reperietis, quod, cum ad id loci venero,
ostendam, hanc Palatinam Medeam eamque migrationem

huic adulescenti causam sive malorum omnium sive po-
tius sermonum fuisse.

19 Quam ob rem illa, quae ex accusatorum oratione
praemuniri iam et fingi intellegebam, fretus vestra pru-
dentia, iudices, non pertimesco: aiebant enim fore testem
senatorem qui se pontificiis comitiis pulsatum a Caelio
diceret. a quo quaeram, si prodierit, primum cur statim
nihil egerit? deinde si id queri quam agere maluerit, cur
productus a vobis potius quam ipse per se, cur tanto
post potius quam continuo queri maluerit? si mihi ad
haec acute arguteque responderit, tum quaeram denique
ex quo iste fonte senator emanet. nam si ipse orietur
et nascetur ex sese, fortasse, ut soleo, commovebor; sin
autem est rivolus arcessitus et ductus ab ipso capite ac-
cusationis vestrae, laetabor, cum tanta gratia tantisque
opibus accusatio vestra nitatur, unum senatorem solum
20 esse qui vobis gratificari vellet inventum. nec tamen
illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco:
est enim dictum ab illis fore qui dicerent uxores suas a
cena redeuntis attrectatas esse a Caelio. graves erunt
homines, qui hoc iurati dicere audebunt, cum sit eis con-
fitendum numquam se ne congressu quidem et constituto
9 coepisse de tantis iniuriis experiri. sed totum genus
oppugnationis huius, iudices, et iam prospicitis animis et,
cum inferetur, propulsare debebitis. non enim ab isdem
accusatur M. Caelius, a quibus oppugnatur: palam in
21 eum tela iaciuntur, clam subministrantur. neque id eo
dico, ut invidiosum sit in eos, quibus gloriosum etiam
hoc esse debet: funguntur officio, defendunt suos, faciunt
quod viri fortissimi solent: laesi dolent, irati efferuntur,
pugnant lacessiti. sed vestrae sapientiae tamen est, iudi-
ces, non, si causa iusta est viris fortibus oppugnandi M.
Caelium, ideo vobis quoque [vos] causam putare esse
iustam alieno dolori potius quam vestrae fidei consulendi.
quae sit multitudo in foro, quae genera, quae studia,
quae varietas hominum videtis: ex hac copia quam mul-
tos esse arbitramini qui hominibus potentibus, gratiosis,
disertis, cum aliquid eos velle arbitrentur, ultro se offerre
22 soleant, operam navare, testimonium polliceri? hoc ex
genere si qui se in hoc iudicium forte proiecerint, exclu-

ditote eorum cupiditatem, iudices, sapientia vestra, ut
eodem tempore et huius saluti et religioni vestrae et
contra periculosas hominum potentias condicioni omnium
civium providisse videamini. equidem vos abducam a
testibus, neque huius iudicii veritatem, quae mutari
nullo modo potest, in voluntate testium conlocari sinam,
quae facillime fingi, nullo negotio flecti ac detorqueri
potest. argumentis agemus; signis luce omni clariori-
bus crimina refellemus; res cum re, causa cum causa,
ratio cum ratione pugnabit. itaque illam partem cau- 10
sae facile patior graviter et ornate a M. Crasso perora- 23
tam de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum
pulsatione Puteolana, de bonis Pallae. vellem dictum
esset ab eodem etiam de Dione; de quo ipso tamen quid
est quod exspectetis? quod is, qui fecit, aut non timet
aut etiam fatetur; est enim rex; qui autem dictus est
adiutor fuisse et conscius, P. Asicius, iudicio est libe-
ratus. quod igitur est eius modi crimen, ut, qui com-
misit, non neget, qui negavit, absolutus sit, id hic perti-
mescat, qui non modo a facti, verum etiam a conscientiae
suspitione afuit? et si Asicio causa plus profuit quam nocuit
invidia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non
modo suspitione, sed ne infamia quidem est aspersus?
'at praevaricatione est Asicius liberatus.' perfacile est 24
isti loco respondere, mihi praesertim, a quo illa causa
defensa est. sed Caelius optimam causam Asicii esse
arbitratur; cuicuimodi autem sit, a sua putat eius esse
seiunctam; neque solum Caelius, sed etiam adulescentes
humanissimi et doctissimi, rectissimis studiis atque opti-
mis artibus praediti, Titus Gaiusque * * * * *
* * * * * * * * * * * * * * * * *
cognitus Alexandriae. quid aut hic aut summo splen-
dore praeditus frater eius de M. Caelio existimet ex
ipsis, si producti erunt, audietis. ergo haec remove- 25
antur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea ve-
niamus.

Animadverti enim, iudices, audiri a vobis meum fa- 11
miliarem, L. Herennium, perattente; in quo etsi magna
ex parte ingenio eius et dicendi genere quodam teneba-
mini, tamen non numquam verebar ne illa subtiliter ad

criminandum inducta oratio ad animos vestros sensim ac
leniter accederet. dixit enim multa de luxurie, multa de
libidine, multa de vitiis iuventutis, multa de moribus, et
qui in reliqua vita mitis esset et in hac suavitate huma-
nitatis, qua prope iam delectantur omnes, versari periu-
cunde soleret, fuit in hac causa pertristis quidam patruus,
censor, magister: obiurgavit M. Caelium, sicut neminem
umquam parens; multa de incontinentia intemperantiaque
disseruit. quid quaeritis, iudices? ignoscebam vobis at-
tente audientibus, propterea quod egomet tam triste illud
26 et tam asperum genus orationis horrebam. ac prima
pars fuit illa, quae me minus movebat, fuisse meo neces-
sario Bestiae Caelium familiarem; cenasse apud eum,
ventitasse domum, studuisse praeturae. non me haec
movent, quae perspicue falsa sunt; etenim eos una ce-
nasse dixit, qui aut absunt aut quibus necesse est idem
dicere. neque vero illud me commovet, quod sibi in
Lupercis sodalem esse Caelium dixit. fera quaedam so-
dalitas et plane pastoricia atque agrestis germanorum
Lupercorum, quorum coitio illa silvestris ante est insti-
tuta quam humanitas atque leges, si quidem non modo
nomina deferunt inter se sodales, sed etiam commemo-
rant sodalitatem in accusando, ut ne quis id forte nesciat
27 timere videantur. sed haec omittam: ad illa, quae me
magis moverunt, respondebo. deliciarum obiurgatio fuit
longa et eo lenior, plusque disputationis habuit quam
atrocitatis; quo etiam audita est attentius. nam P. Clo-
dius, amicus meus, cum se gravissime vehementissimeque
iactaret et omnia inflammatus ageret tristissimis verbis,
voce maxima, tametsi probabam eius eloquentiam, tamen
non pertimescebam: aliquot enim in causis eum vide-
ram frustra litigantem. tibi autem, Balbe, respondeo
primum precario, si licet, si fas est defendi a me eum,
qui nullum convivium renuerit, qui in hortis fuerit, qui
12 28 unguenta sumpserit, qui Baias viderit. equidem multos
et vidi in hac civitate et audivi, non modo qui primori-
bus labris gustassent genus hoc vitae et extremis, ut
dicitur, digitis attigissent, sed qui totam adulescentiam
voluptatibus dedissent, emersisse aliquando et se ad fru-
gem bonam, ut dicitur, recepisse, gravisque homines

atque inlustris fuisse; datur enim concessu omnium huic
aliqui ludus aetati et ipsa natura profundit adulescentiae
cupiditates; quae si ita erumpunt, ut nullius vitam labe-
factent, nullius domum evertant, faciles et tolerabiles ha-
beri solent. sed tu mihi videbare ex communi infamia 29
iuventutis aliquam invidiam Caelio velle conflare; itaque
omne illud silentium, quod est orationi tributum tuae,
fuit ob eam causam, quod uno reo proposito de multo-
rum vitiis cogitabamus. facile est accusare luxuriem:
dies iam me deficiat, si, quae dici in eam sententiam
possunt, coner expromere; de corruptelis, de adulteriis,
de protervitate, de sumptibus immensa oratio est. ut
tibi reum neminem, sed vitia proponas, res tamen ipsa
*copiose* et graviter accusari potest. sed vestrae sapien-
tiae, iudices, est non abduci ab reo nec quos aculeos ha-
beat severitas gravitasque vestra, cum eos accusator ere-
xerit in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in
hominem et in reum, cum is non suo crimine, sed mul-
torum vitio sit in quoddam odium iniustum vocatus.
itaque severitati tuae, ut oportet, ita respondere non 30
audeo; erat enim meum deprecari vacationem adulescen-
tiae veniamque petere; non, inquam, audeo: perfugiis
non utor aetatis, concessa omnibus iura dimitto; tantum
peto, ut, si quae est invidia communis hoc tempore aeris
alieni, petulantiae, libidinum iuventutis, quam video esse
magnam, ne huic aliena peccata, ne aetatis ac temporum
vitia noceant. atque ego idem, qui haec postulo, quin
criminibus, quae in hunc proprie conferuntur, diligentis-
sime respondeam non recuso.

Sunt autem duo crimina, auri et veneni, in quibus 13
una atque eadem persona versatur: aurum sumptum a
Clodia, venenum quaesitum, quod Clodiae daretur, dici-
tur. omnia sunt alia non crimina, sed maledicta iurgii
petulantis magis quam publicae quaestionis. adulter, im-
pudicus, sequester convitium est, non accusatio; nullum
est enim fundamentum horum criminum, nulla sedes;
voces sunt contumeliosae, temere ab irato accusatore,
nullo auctore, emissae: horum duorum criminum video 31
fontem, video auctorem, video certum nomen et caput.
auro opus fuit: sumpsit a Clodia, sumpsit sine teste, ha-

buit quam diu voluit: maximum video signum cuiusdam
egregiae familiaritatis. necare eandem voluit, quaesivit
venenum, sollicitavit quos potuit, paravit, locum consti-
tuit, attulit: magnum rursus odium video cum crudelis-
simo discidio exstitisse. res est omnis in hac causa nobis,
iudices, cum Clodia, muliere non solum nobili, sed etiam
nota; de qua ego nihil dicam, nisi depellendi criminis
32 causa. sed intellegis pro tua praestanti prudentia, Cn.
Domiti, cum hac sola rem esse nobis: quae si se aurum
Caelio commodasse non dicit, si venenum ab hoc sibi
paratum esse non arguit, petulanter facimus, si matrem
familias secus quam matronarum sanctitas postulat no-
minamus; sin ista muliere remota nec crimen ullum nec
opes ad oppugnandum Caelium illis relinquuntur, quid
est aliud quod nos patroni facere debeamus, nisi ut eos,
qui insectantur, repellamus? quod quidem facerem ve-
hementius, nisi intercederent mihi inimicitiae cum istius
mulieris viro — fratre volui dicere: semper hic erro.
nunc agam modice nec longius progrediar, quam me mea
fides et causa ipsa coget; neque enim muliebris umquam
inimicitias mihi gerendas putavi, praesertim cum ea, quam
omnes semper amicam omnium potius quam cuiusquam
14 33 inimicam putaverunt. sed tamen ex ipsa quaeram prius
utrum me secum severe et graviter et prisce agere malit
an remisse et leniter et urbane. si illo austero more ac
modo, aliquis mihi ab inferis excitandus est ex barbatis
illis, non hac barbula, qua ista delectatur, sed illa hor-
rida, quam in statuis antiquis atque imaginibus videmus,
qui obiurget mulierem et pro me loquatur, ne mihi ista
forte suscenseat; exsistat igitur ex hac ipsa familia ali-
quis ac potissimum Caecus ille; minimum enim dolorem
capiet qui istam non videbit — qui profecto si exstiterit,
sic aget ac sic loquetur: 'mulier, quid tibi cum Caelio?
quid cum homine adulescentulo? quid cum alieno? cur
aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares, aut
tam inimica, ut venenum timeres? non patrem tuum
videras, non patruum, non avum, proavum, atavum au-
34 dieras consules fuisse? non denique modo te Q. Metelli
matrimonium tenuisse sciebas, clarissimi ac fortissimi
viri patriaeque amantissimi? qui simul ac pedem limine

extulerat, omnis prope civis virtute, gloria, dignitate superabat? cum ex amplissimo genere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Caelius tam coniunctus fuit? cognatus? adfinis? viri tui familiaris? nihil eorum. quid igitur fuit nisi quaedam temeritas ac libido? nonne te, si nostrae imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Claudia, aemulam domesticae laudis in gloria muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis Claudia, quae patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno plebei de curru detrahi passa non est? cur te fraterna vitia potius quam bona paterna et avita et usque a nobis cum in viris tum etiam in feminis repetita moverunt? ideone ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum cotidie foedera ferires? ideo aquam adduxi, ut ea tu inceste uterere? ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata celebrares?'

Sed quid ego, iudices, ita gravem personam induxi, 15 35
ut *etiam* verear ne se idem Appius repente convertat et Caelium incipiat accusare illa sua gravitate censoria? sed videro hoc posterius atque ita, iudices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Caelii vitam me probaturum esse confidam. tu vero mulier — iam enim ipse tecum, nulla persona introducta, loquor: si ea, quae ** probare cogitas, rationem tantae familiaritatis, tantae consuetudinis, tantae coniunctionis reddas atque exponas necesse est. accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baias, actas, convivia, comissationes, cantus, symphonias, navigia iactant, idemque significant nihil se te invita dicere. quae tu, quoniam mente nescio qua effrenata atque praecipiti in forum deferri iudiciumque voluisti, aut diluas oportet [aut falsa esse doceas] aut nihil neque crimini tuo neque testimonio credendum esse fateare. sin autem urbanius me agere mavis, sic agam 36
tecum: removebo illum senem durum ac paene agrestem; ex istis tuis sumam aliquem ac potissimum minimum fratrem, qui est in isto genere urbanissimus; qui te amat plurimum; qui propter nescio quam timiditatem et nocturnos quosdam inanis metus tecum semper pusio cum maiore sorore cubitavit. eum putato tecum loqui 'quid tumultuaris, soror? quid insanis?

quid clamore exorsa verbis parvam rem magnam facis? vicinum adulescentulum aspexisti; candor huius te et proceritas, voltus oculique pepulerunt; saepius videre voluisti; fuisti non numquam in isdem hortis; vis nobilis mulier illum filium familias patre parco ac tenaci habere tuis copiis devinctum; non potes; calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti: confer te alio. habes hortos ad Tiberim ac diligenter eo loco parasti, quo omnis iuventus natandi causa venit: hinc licet condiciones cotidie
16 legas. cur huic, qui te spernit, molesta es?' redeo
37 nunc ad te, Caeli, vicissim, ac mihi auctoritatem patriam severitatemque suscipio; sed dubito quem patrem potissimum sumam: Caecilianumne aliquem, vehementem atque durum?

'nunc enim demum mi animus ardet, nunc meum cor
cumulatur ira,'

aut illum: 'o infelix, o scelestc!' ferrei sunt isti patres:

'egone quid dicam? [egone] quid velim? quae tu omnia
tuis foedis factis facis, ut nequiquam velim'

vix ferendi. diceret talis pater: 'cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur inlecebris cognitis non refugisti? cur alienam ullam mulierem nosti? dide ac dissice! per me licebit: si egebis, tibi dolebit; mihi sat
38 est, qui aetatis quod reliquum est oblectem meae.' huic tristi ac derecto seni responderet Caelius se nulla cupiditate inductum de via decessisse. quid signi? nulli sumptus, nulla iactura, nulla versura. 'at fuit fama.' quotus quisque est qui istam effugere possit in tam maledica civitate? vicinum eius mulieris miraris male audisse, cuius frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? leni vero et clementi patri, cuius modi ille est:

'foris effregit? restituentur; discidit
vestem? resarcietur,'

filii causa est expeditissima. quid enim esset in quo se non facile defenderet? nihil iam in istam mulierem dico: sed, si esset aliqua dissimilis istius quae se omnibus pervolgaret, quae haberet palam decretum semper aliquem, cuius in hortos, domum, Baias iure suo libidines omnium commearent, quae etiam aleret adulescentis et parsimoniam patrum suis sumptibus sustentaret; si vidua libere,

proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio
more viveret, adulterum ego putarem, si quis hanc paulo
liberius salutasset?

Dicet aliquis: 'haec est igitur tua disciplina? sic tu 17 39
instituis adulescentis? ob hanc causam tibi hunc puerum
parens commendavit et tradidit, ut in amore atque in
voluptatibus adulescentiam suam conlocaret et ut hanc
tu vitam atque haec studia defenderes?' ego, si qui, iu-
dices, hoc robore animi atque hac indole virtutis ac con-
tinentiae fuit, ut respueret omnis voluptates omnemque
vitae suae cursum in labore corporis atque in animi con-
tentione conficeret, quem non quies, non remissio, non
aequalium studia, non ludi, non convivia delectarent, *qui*
nihil in vita expetendum putaret, nisi quod esset cum
laude et cum dignitate coniunctum, hunc mea sententia
divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto.
ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Fabricios,
Curios omnisque eos, qui haec ex minimis tanta fecerunt.
verum haec genera virtutum non solum in moribus nostris, 40
sed vix iam in libris reperiuntur; chartae quoque, quae
illam pristinam severitatem continebant, obsoleverunt;
neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque
vitae re magis quam verbis secuti sumus, sed etiam apud
Graecos, doctissimos homines, quibus, cum facere non
possent, loqui tamen et scribere honeste et magnifice li-
cebat, alia quaedam mutatis Graeciae temporibus prae-
cepta exstiterunt; itaque alii voluptatis causa omnia sa- 41
pientis facere dixerunt, neque ab hac orationis turpitu-
dine eruditi homines refugerunt; alii cum voluptate digni-
tatem coniungendam putaverunt, ut res maxime inter se
repugnantis dicendi facultate coniungerent: illud unum
derectum iter ad laudem cum labore qui probaverunt,
prope soli iam in scholis sunt relicti. multa enim nobis
blandimenta natura ipsa genuit, quibus sopita virtus
coniveret interdum; multas vias adulescentiae lubricas
ostendit, quibus illa insistere aut ingredi sine casu aliquo
aut prolapsione vix posset: multarum rerum iucundissi-
marum varietatem dedit, qua non modo haec aetas, sed
etiam iam conroborata caperetur. quam ob rem si quem 42
forte inveneritis qui aspernetur oculis pulchritudinem re-

rum, non odore ullo, non tactu, non sapore capiatur, excludat auribus omnem suavitatem, huic homini ego fortasse et pauci deos propitios, plerique autem iratos
18 putabunt. ergo haec deserta via et inculta atque interclusa iam frondibus et virgultis relinquatur; detur aliquid aetati; sit adulescentia liberior; non omnia voluptatibus denegentur; non semper superet vera illa et derecta ratio; vincat aliquando cupiditas voluptasque rationem, dum modo illa in hoc genere praescriptio moderatioque teneatur: parcat iuventus pudicitiae suae, ne spoliet alienam, ne effundat patrimonium, ne faenore trucidetur, ne incurrat in alterius domum atque famam; ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis inferat; ne quem vi terreat, ne intersit insidiis, scelere careat; postremo cum paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum aetatis atque ad inanis hasce adulescentiae cupiditates, revocet se aliquando ad curam rei domesticae, rei forensis reique publicae, ut ea, quae ratione antea non perspexerat, satietate abiecisse, experiendo contem-
43 psisse videatur. ac multi et nostra et patrum maiorumque memoria, iudices, summi homines et clarissimi cives fuerunt, quorum cum adulescentiae cupiditates deferbuissent, eximiae virtutes firmata iam aetate exstiterunt; ex quibus neminem mihi libet nominare: vosmet vobiscum recordamini. nolo enim cuiusquam fortis atque inlustris viri ne minimum quidem erratum cum maxima laude coniungere; quod si facere vellem, multi a me summi atque ornatissimi viri praedicarentur, quorum partim nimia libertas in adulescentia, partim profusa luxuries, magnitudo aeris alieni, sumptus, libidines nominarentur: quae multis postea virtutibus obtecta adulescentiae qui vellet excusatione defenderet. at vero in M.
19 44 Caelio — dicam enim iam confidentius de studiis eius honestis, quoniam audeo quaedam fretus vestra sapientia libere confiteri — nulla luxuries reperietur, nulli sumptus, nullum aes alienum, nulla conviviorum ac lustrorum libido; quod quidem vitium ventris et gurgitis non modo non minuit aetas hominibus, sed etiam auget; amores autem et hae deliciae, quae vocantur, quae firmiore animo praeditis diutius molestae non solent esse —

mature enim et celeriter deflorescunt —, numquam hunc
occupatum impeditumque tenuerunt. audistis, cum pro 45
se diceret; audistis antea, cum accusaret — defendendi
haec causa, non gloriandi eloquor —; genus orationis,
facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quae
vestra prudentia est, perspexistis; atque in eo non solum
ingenium elucere eius videbatis, quod saepe, etiam si in-
dustria non alitur, valet tamen ipsum suis viribus, sed
inerat, nisi me propter benevolentiam forte fallebat, ratio
et bonis artibus instituta et cura et vigiliis elaborata.
atque scitote, iudices, eas cupiditates, quae obiciuntur
Caelio, atque haec studia, de quibus disputo, non facile
in eodem homine esse posse; fieri enim non potest ut
animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate,
saepe nimia copia, inopia etiam non numquam impedi-
tus, hoc, quicquid est, quod nos facimus in dicendo quo-
quo *modo facimus non* modo agendo, verum etiam cogi-
tando possit sustinere. an vos aliam causam esse ullam 46
putatis, cur in tantis praemiis eloquentiae, tanta vo-
luptate dicendi, tanta laude, tanta gratia, tanto honore
tam sint pauci semperque fuerint qui in hoc labore ver-
sentur? obterendae sunt omnes voluptates, relinquenda
studia delectationis, ludus, iocus, convivium, sermo paene
est familiarium deserendus: qua re in hoc genere labor
offendit homines a studioque deterret, non quo aut in-
genia deficiant aut doctrina puerilis. an hic, si sese isti 47
vitae dedidisset, consularem hominem admodum adule-
scens in iudicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si
obstrictus voluptatibus teneretur, in hac acie cotidie ver-
saretur? appeteret inimicitias? in iudicium vocaret? subiret
periculum capitis ipse? inspectante populo Romano tot
iam mensis aut de salute aut de gloria dimicaret? nihil 20
igitur illa vicinitas redolet? nihil hominum fama? nihil
Baiae denique ipsae loquuntur? illae vero non loquuntur
solum, verum etiam personant: huc unius mulieris libi-
dinem esse prolapsam, ut ea non modo solitudinem ac
tenebras atque haec flagitiorum integumenta non quaerat,
sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate et cla-
rissima luce laetetur.

Verum si quis est qui etiam meretriciis amoribus in- 48

terdictum iuventuti putet, est ille quidem valde severus
— negare non possum —, sed abhorret non modo ab
huius saeculi licentia, verum etiam a maiorum consue-
tudine atque concessis. quando enim hoc non factum est,
quando reprehensum, quando non permissum? quando
denique fuit ut quod licet non liceret? hic ego ipsam
rem definiam; mulierem nullam nominabo, tantum in
49 medio relinquam: si quae non nupta mulier domum suam
patefecerit omnium cupiditati palamque sese in meretricia
vita conlocarit, virorum alienissimorum conviviis uti in-
stituerit; si hoc in urbe, in hortis, si in Baiarum illa ce-
lebritate faciat, si denique ita sese gerat, non incessu
solum, sed ornatu atque comitatu, non flagrantia oculo-
rum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, oscula-
tione, aquis, navigatione, conviviis, ut non solum meretrix,
*sed etiam proterva meretrix* procaxque videatur, cum hac
si qui adulescens forte fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni,
adulter an amator, expugnare pudicitiam an explere libidi-
50 nem voluisse videatur? obliviscor iam iniurias tuas, Clodia;
depono memoriam doloris mei; quae abs te crudeliter in
meos me absente facta sunt, neglego; ne sint haec in te
dicta quae dixi: sed ex te ipsa requiro, quoniam et cri-
men accusatores abs te et testem eius criminis te ipsam
dicunt se habere: si quae mulier sit eius modi, qualem
ego paulo ante descripsi, tui dissimilis, vita institutoque
meretricio, cum hac aliquid adulescentem hominem ha-
buisse rationis num tibi perturpe aut perflagitiosum esse
videatur? ea si tu non es, sicut ego malo, quid est
quod obiciant Caelio? sin eam te volunt esse, quid est
cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus?
qua re nobis da viam rationemque defensionis. nam
aut pudor tuus defendet nihil a M. Caelio petulantius
esse factum aut impudentia ei sui defendendi facultatem
dabit.

21 51 Sed quoniam emersisse iam e vadis et scopulos prae-
tervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cur-
sus ostenditur. duo sunt enim crimina una in muliere
summorum facinorum: auri, quod sumptum a Clodia di-
citur, et veneni, quod eiusdem Clodiae necandae causa
parasse Caelium criminantur. aurum sumpsit, ut dicitis,

quod L. Lucceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. magnum crimen vel in legatis insidiandis vel in servis ad hospitem domini necandum sollicitandis; plenum sceleris consilium, plenum audaciae: quo quidem in crimine primum 52
illud requiram, dixeritne Clodiae *quam ad rem aurum tum sumeret an non dixerit. si non* dixit, cur dedit? si dixit, eodem se conscientiae scelere devinxit. tune aurum ex armario tuo promere ausa es? tune Venerem illam tuam spoliare ornamentis spoliatricem ceterorum, cum scires, quantum ad facinus aurum hoc quaereretur, ad necem legati, ad L. Lucceii, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiternam? huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis ministra, tua denique hospitalis illa Venus adiutrix esse non debuit. vidit hoc Balbus: celatam esse Clodiam 53
dixit, atque ita Caelium ad illam attulisse, se ad ornatum ludorum aurum quaerere. si tam familiaris erat Clodiae, quam tu esse vis, cum de libidine eius tam multa dicis, dixit profecto, quo vellet aurum; si tam familiaris non erat, non dedit. ita si verum tibi Caelius dixit, o immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti; si non est ausus dicere, non dedisti.

Quid ego nunc argumentis huic crimini, quae sunt 22
innumerabilia, resistam? possum dicere mores M. Caelii longissime a tanti sceleris atrocitate esse disiunctos; minime esse credendum homini tam ingenioso tamque prudenti non venisse in mentem, rem tanti sceleris ignotis alienisque servis non esse credendam; possum etiam illa et ceterorum patronorum et mea consuetudine ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Lucceii Caelius; qui ei fuerit aditus: si per se, qua temeritate? si per alium, per quem? possum omnis latebras suspitionum peragrare dicendo: non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur: sed haec, quae sunt oratoris propria, quae mihi non 54
propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem usumque dicendi fructum aliquem ferre potuissent, cum a me ipso elaborata proferri viderentur, brevitatis causa

relinquo omnia: habeo enim, iudices, quem vos socium vestrae religionis iurisque iurandi facile esse patiamini, L. Lucceium, sanctissimum hominem et gravissimum testem, qui tantum facinus in famam atque fortunas suas neque non audisset inlatum a Caelio neque neglexisset neque tulisset. an ille vir, illa humanitate praeditus, illis studiis, illis artibus atque doctrina, illius ipsius periculum, quem propter haec ipsa studia diligebat, neglegere potuisset? et, quod facinus in alienum hominem intentum severe acciperet, id omisisset curare in hospitem? quod per ignotos actum si comperisset, doleret, id a suis servis temptatum esse neglegeret? quod in agris locisve publicis factum reprehenderet, id in urbe ac domi suae coeptum esse leniter ferret? quod in alicuius agrestis periculo non praetermitteret, id homo eruditus in insidiis
55 doctissimi hominis dissimulandum putaret? sed cur diutius vos iudices, teneo? ipsius iurati religionem auctoritatemque percipite atque omnia diligenter testimonii verba cognoscite. recita L. Luccei testimonium. quid exspectatis amplius? an aliquam vocem putatis ipsam pro se causam et veritatem posse mittere? haec est innocentiae defensio, haec ipsius causae oratio, haec una vox veritatis. in crimine ipso nulla suspitio est, in re nihil est argumenti; in negotio, quod actum esse dicitur, nullum vestigium sermonis, loci, temporis; nemo testis, nemo conscius nominatur; totum crimen profertur ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex facinorosa, ex libidinosa domo; domus autem illa, quae temptata esse scelere isto nefario dicitur, plena est integritatis, dignitatis, officii, religionis: ex qua domo recitatur vobis iure iurando devincta auctoritas, ut res minime dubitanda in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen an gravis, sapiens moderatusque vir religiose testimonium dixisse videatur.

23
56 Reliquum est igitur crimen de veneno; cuius ego neque principium invenire neque evolvere exitum possum. quae fuit enim causa quam ob rem isti mulieri venenum dare vellet Caelius? ne aurum redderet? num petivit? ne crimen haereret? num quis obiecit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nullius nomen detulisset?

quin etiam L. Herennium dicere audistis verbo se mole-
stum non futurum fuisse Caelio, nisi iterum eadem de re
suo familiari absoluto nomen hic detulisset. credibile est
igitur tantum facinus ob nullam causam esse commis-
sum? et vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut
*causa* alterius sceleris suscipiendi fuisse videatur? cui 57
denique commisit? quo adiutore usus est? quo socio?
quo conscio? cui tantum facinus, cui se, cui salutem
suam credidit? servisne mulieris? sic enim obiectum est.
et erat tam demens hic, cui vos ingenium certe tribuitis,
etiam si cetera inimica oratione detrahitis, ut omnis suas
fortunas alienis servis committeret? at quibus servis? refert
enim magno opere id ipsum: eisne, quos intellegebat non
communi condicione servitutis uti, sed licentius, liberius,
familiarius cum domina vivere? quis enim hoc non videt,
iudices, aut quis ignorat, in eius modi domo, in qua ma-
ter familias meretricio more vivat, in qua nihil geratur
quod foras proferendum sit, in qua lustra, libidines, lu-
xuries, omnia denique inaudita vitia ac flagitia versentur,
hic servos non esse servos? quibus omnia committantur,
per quos *omnia* gerantur, qui versentur isdem in volu-
ptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum
etiam ex cotidianis sumptibus ac luxurie redundet. id 58
igitur Caelius non videbat? si enim tam familiaris erat
mulieris quam vos voltis, istos quoque servos familiaris
esse dominae sciebat; sin ei tanta consuetudo, quanta a
vobis inducitur, non erat, quae cum servis potuit familia-
ritas esse tanta? ipsius autem veneni quae ratio fingitur? 24
ubi quaesitum est? quem ad modum paratum? quo pa-
cto? cui, quo in loco traditum? habuisse aiunt domi vim-
que eius esse expertum in servo quodam, ad eam rem
ipsam parato, cuius perceleri interitu esse ab hoc com-
probatum venenum. pro di immortales! cur interdum 59
in hominum sceleribus maximis aut conivetis aut prae-
sentis fraudis poenas in diem reservatis? vidi enim, vidi
et illum hausi dolorem vel acerbissimum in vita, cum Q.
Metellus abstraheretur e sinu gremioque patriae, cumque
ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertio die
post quam in curia, quam in rostris, quam in re publica
floruisset, integerrima aetate, optimo habitu, maximis

viribus, eriperetur indignissime bonis omnibus atque universae civitati: quo quidem tempore ille moriens, cum iam ceteris ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam rei publicae reservabat; cum me intuens flentem significabat interruptis atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella mihi, quanta tempestas civitati, et cum parietem saepe feriens eum, qui cum Q. Catulo fuerat ei communis, crebro Catulum, saepe me, saepissime rem publicam nominabat, ut non tam se mori quam spoliari suo praesidio cum patriam
60 tum etiam me doleret. quem quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset, quonam modo ille furenti fratri suo [patrueli] consularis restitisset, qui consul incipientem furere atque conantem sua se manu interfecturum audiente senatu dixerit? ex hac igitur domo progressa ista mulier de veneni celeritate dicere audebit? nonne ipsam domum metuet, ne quam vocem eliciat, non parietes conscios, non noctem illam funestam ac luctuosam perhorrescet? sed revertar ad crimen: sed enim haec facta illius clarissimi ac fortissimi viri mentio et vocem meam fletu debilitavit et mentem dolore impe-
25 divit. sed tamen venenum unde fuerit, quem ad modum
61 paratum sit non dicitur; datum esse aiunt huic P. Licinio, pudenti adulescenti et bono, Caelii familiari; constitutum factum esse cum servis, ut venirent ad balneas Senias; eodem Licinium esse venturum atque eis veneni pyxidem traditurum. hic primum illud requiro, quid attinuerit fieri in eum locum constitutum, cur illi servi non ad Caelium domum venerint. si manebat tanta illa consuetudo Caelii, tanta familiaritas cum Clodia, quid suspitionis esset, si apud Caelium mulieris servus visus esset? sin autem iam iam suberat simultas, exstincta erat consuetudo, discidium exstiterat, hinc illae lacrimae nimirum et haec causa est omnium horum scelerum atque
62 criminum. 'immo,' inquit 'cum servi ad dominam rem istam et maleficium Caelii detulissent, mulier ingeniosa praecepit suis, omnia Caelio pollicerentur; sed ut venenum, cum a Licinio traderetur, manifesto comprehendi posset, constitui locum iussit balneas Senias, ut eo mitteret amicos qui delitiscerent, dein repente, cum venisset

Licinius venenumque traderet, prosilirent hominemque
comprehenderent.' quae quidem omnia, iudices, perfa- 26
cilem rationem habent reprehendendi. cur enim potissi-
mum balneas publicas constituerat? in quibus non in-
venio quae latebra togatis hominibus esse possit. nam
si essent in vestibulo balnearum, non laterent; sin se in
intimum conicere vellent, nec satis commode calceati et
vestiti id facere possent et fortasse non reciperentur; nisi
forte mulier potens quadrantaria illa permutatione fami-
liaris facta erat balneatori. atque equidem vehementer 63
exspectabam, quinam isti viri boni testes huius manifesto
deprehensi veneni dicerentur; nulli enim sunt adhuc no-
minati. sed non dubito quin sint pergraves, qui primum
sint talis feminae familiares, deinde eam provinciam
susceperint, ut in balneas contruderentur; quod illa, nisi
a viris honestissimis ac plenissimis dignitatis, quam velit
sit potens, numquam impetravisset. sed quid ego de
dignitate istorum testium loquor? virtutem eorum dili-
gentiamque cognoscite. in balneis delituerunt: testis
egregios! dein temere prosiluerunt: homines temperantis!
sic enim fingunt, cum Licinius venisset, pyxidem teneret
in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tum
repente evolasse istos praeclaros testis sine nomine: Li-
cinium autem, cum iam manum ad tradendam pyxidem
porrexisset, retraxisse atque illo repentino hominum im-
petu se in fugam coniecisse. o magna vis veritatis, quae
contra hominum ingenia, calliditatem, sollertiam contra-
que fictas omnium insidias facile se per se ipsa defendat!
velut haec tota fabella veteris et plurimarum fabu- 27 64
larum poëtriae quam est sine argumento! quam nul-
lum invenire exitum potest! quid enim? isti tot viri —
nam necesse est fuisse non paucos, ut et comprehendi
Licinius facile posset et res multorum oculis esset testa-
tior —, cur Licinium de manibus amiserunt? qui minus
enim Licinius comprehendi potuit, cum se retraxit, ne
pyxidem traderet, quam si tradidisset? erant enim illi
positi, ut comprehenderent Licinium, ut manifesto Li-
cinius teneretur, aut cum retineret venenum aut cum
tradidisset. hoc fuit totum consilium mulieris, haec
istorum provincia, qui rogati sunt: quos quidem tu

quam ob rem temere prosiluisse dicas atque ante tempus non reperio. fuerant hoc rogati, fuerant ad hanc rem conlocati, ut venenum, ut insidiae, facinus deni-
65 que ipsum ut manifesto comprehenderetur. potueruntne magis tempore prosilire, quam cum Licinius venisset cum in manu teneret veneni pyxidem? qui si iam ea tradita servis evasissent subito ex balneis [mulieris amici] Liciniumque comprehendissent, imploraret hominum fidem atque a se illam pyxidem traditam pernegaret. quem quo modo illi reprehenderent? vidisse se dicerent? primum ad se revocarent maximi facinoris crimen; deinde id se vidisse dicerent, quod, quo loco conlocati fuerant, non potuissent videre. tempore igitur ipso se ostenderunt, cum Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. mimi ergo est iam exitus, non fabulae; in quo cum clausula non invenitur, fugit aliquis e manibus; deinde scabilla concrepant, aulaeum
28 66 tollitur. quaero enim cum Licinium titubantem, haesitantem, cedentem, fugere conantem mulieraria manus ista de manibus amiserit; cur non comprehenderint cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce tanti sceleris crimen expresserint? an timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent?

Nullum argumentum in re, nulla suspitio in causa, nullus exitus criminis reperietur: itaque haec causa ab argumentis, a coniectura, ab eis signis, quibus veritas inlustrari solet, ad testis tota traducta est: quos quidem ego, iudices, testis, non modo sine ullo timore, sed etiam
67 cum aliqua spe delectationis exspecto. praegestit animus iam videre, primum lautos iuvenis, mulieris beatae ac nobilis familiaris; deinde fortis viros, ab imperatrice in insidiis atque in praesidio balnearum conlocatos: ex quibus requiram quem ad modum latuerint aut ubi; alveusne ille an equus Troianus fuerit, qui tot invictos viros muliebre bellum gerentis tulerit ac texerit; illud vero respondere cogam, cur tot viri ac tales hunc et unum et tam imbecillum, quam videtis, non aut stantem comprenderint aut fugientem consecuti sint; qui se numquam profecto, si in istum locum processerint, explicabunt: quam volent in

conviviis faceti, dicaces, non numquam etiam ad vinum
diserti sint, alia fori vis est, alia triclinii; alia subsellio-
rum ratio, alia lectorum; non idem iudicum comissato-
rumque conspectus; lux denique longe alia est solis ac
lychnorum. quam ob rem excutiemus omnis istorum
delicias, omnis ineptias, si prodierint: sed me audiant,
navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis se
rebus ostentent; vigeant apud istam mulierem venustate,
dominentur sumptibus, haereant, iaceant, deserviant, capiti
vero innocentis fortunisque parcant.

At sunt servi illi de cognatorum sententia, nobilissi- 29 68
morum et clarissimorum hominum, manu missi. tandem
aliquid invenimus, quod ista mulier de suorum propin-
quorum, fortissimorum virorum, sententia atque aucto-
ritate fecisse dicatur. sed scire cupio quid habeat argu-
menti ista manumissio: in qua aut crimen est Caelio
quaesitum aut quaestio sublata aut multarum rerum con-
sciis servis cum causa praemium persolutum. 'at pro-
pinquis' inquit 'placuit.' cur non placeret, cum tu rem
te ad eos non ab aliis tibi adlatam, sed a te ipsa com-
pertam deferre diceres? hic etiam miramur, si illam com- 69
menticiam pyxidem obscenissima sit fabula consecuta?
nihil est quod in eius modi mulierem non cadere videa-
tur: audita et percelebrata sermonibus res est. percipi-
tis animis, iudices, iam dudum quid velim vel potius
quid nolim dicere. quod etiam si est factum, certe a
Caelio non est. quid enim attinebat? est enim ab aliquo
fortasse adulescente non tam insulso quam non vere-
cundo. sin autem est fictum, non illud quidem mo-
destum, sed tamen est non infacetum mendacium; quod
profecto numquam hominum sermo atque opinio compro-
basset, nisi omnia, quae cum turpitudine aliqua diceren-
tur, in istam quadrare apte viderentur.

Dicta est a me causa, iudices, et perorata. iam in- 70
tellegitis quantum iudicium sustineatis, quanta res sit
commissa vobis: de vi quaeritis; quae lex ad imperium,
ad maiestatem, ad statum patriae, ad salutem omnium
pertinet, quam legem Q. Catulus armata dissensione ci-
vium rei publicae paene extremis temporibus tulit, quae-
que lex sedata illa flamma consulatus mei fumantis

reliquias coniurationis exstinxit, hac nunc lege Caelii
adulescentia non ad rei publicae poenas, sed ad mu-
30 lieris libidinosae delicias deposcitur. atque hoc etiam
71 loco M. † Camurtii et C. Aesernii damnatio praedicatur.
o stultitiamne dicam an impudentiam singularem! aude-
tisne, cum ab ea muliere veniatis, facere istorum homi-
num mentionem? audetisne excitare tanti flagitii me-
moriam, non exstinctam illam quidem, sed repressam
vetustate? quo enim illi crimine peccatoque perierunt?
nempe, quod eiusdem mulieris dolorem et iniuriam Vet-
tiano nefario stupro sunt persecuti. ergo ut audiretur
Vettii nomen in causa, ut illa vetus aeraria fabula refi-
ceretur, idcirco Camurtii et C. Aesernii est causa renovata?
qui quamquam lege de vi certe non tenebantur, eo ma-
leficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis
72 eximendi viderentur. M. vero Caelius cur in hoc iudi-
cium vocatur? cui neque proprium quaestionis crimen
obicitur nec vero aliquod eius modi, quod sit a lege se-
iunctum, cum vestra severitate coniunctum: cuius prima
aetas dedita disciplinae fuit eisque artibus, quibus insti-
tuimur ad hunc usum forensem, ad capessendam rem
publicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: eis autem
[fuit] amicitiis maiorum natu, quorum imitari industriam
continentiamque maxime velit, eis studiis aequalium, ut
eundem quem optimi ac nobilissimi petere cursum laudis
73 videretur. cum autem paulum iam roboris accessisset
aetati, in Africam profectus est, Q. Pompeio proconsuli
contubernalis, castissimo homini atque omnis officii dili-
gentissimo; in qua provincia cum res erant et possessiones
paternae, tum etiam usus quidam provincialis, non sine
causa a maioribus huic aetati tributus. decessit illinc Pom-
peii iudicio probatissimus, ut ipsius testimonio cognosce-
tis; voluit vetere instituto, eorum adulescentium exemplo,
qui post in civitate summi viri et clarissimi cives exsti-
terunt, industriam suam a populo Romano ex aliqua in-
31 lustri accusatione cognosci. vellem alio potius cum cupi-
74 ditas gloriae detulisset, sed abiit huius tempus querellae.
accusavit C. Antonium, conlegam meum, cui misero
praeclari in rem publicam beneficii memoria nihil pro-
fuit, nocuit opinio maleficii cogitati. postea nemini um-

quam concessit aequalium, plus ut in foro, plus ut in
negotiis versaretur causisque amicorum, plus ut valeret
inter suos gratia. quae nisi vigilantes homines, nisi so-
brii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore et
diligentia est consecutus. in hoc flexu quasi aetatis—nihil 75
enim occultabo fretus humanitate ac sapientia vestra —
fama adulescentis paulum haesit ad metas notitia nova
mulieris et infelici vicinitate et insolentia voluptatum,
quae cum inclusae diutius et prima aetate compressae et
constrictae fuerunt, subito se non numquam profundunt
atque eiciunt universae. qua ex vita vel dicam quo ex
sermone — nequaquam enim tantum erat, quantum ho-
mines loquebantur — verum ex eo quicquid erat, emersit
totumque se eiecit atque extulit, tantumque abest ab illius
familiaritatis infamia, ut eiusdem nunc ab sese inimici-
tias odiumque propulset. atque ut iste interpositus sermo 76
deliciarum desidiaeque moreretur — fecit me mehercule
invito et multum repugnante, sed tamen fecit —, nomen
amici mei de ambitu detulit; quem absolutum insequitur,
revocat, nemini nostrum obtemperat, est violentior quam
vellem. sed ego non loquor de sapientia, quae non cadit
in hanc aetatem: de impetu animi loquor, de cupiditate
vincendi, de ardore mentis ad gloriam: quae studia in
his iam aetatibus nostris contractiora esse debent, in adu-
lescentia vero tamquam in herbis significant quae virtu-
tis maturitas et quantae fruges industriae sint futurae.
etenim semper magno ingenio adulescentes refrenandi
potius a gloria quam incitandi fuerunt; amputanda plura
sunt illi aetati, si quidem efflorescit ingenii laudibus,
quam inserenda. qua re si cui nimium efferbuisse vide- 77
tur huius vel in suscipiendis vel in gerendis inimicitiis
ferocitas, si quem etiam minimorum horum aliquid offen-
dit, si purpurae genus, si amicorum catervae, si splendor,
si nitor, iam ista deferbuerint, iam aetas omnia, iam usus,
iam dies mitigarit.

Conservate igitur rei publicae, iudices, civem bona- 32
rum artium, bonarum partium, bonorum virorum. pro-
mitto hoc vobis et rei publicae spondeo, si modo nos
ipsi rei publicae satis fecimus, numquam hunc a nostris
rationibus seiunctum fore: quod cum fretus nostra fami-

liaritate promitto tum quod durissimis se ipse legibus
78 iam obligavit: non enim potest, qui hominem consula-
rem, quod ab eo rem publicam violatam diceret, in
iudicium vocarit, ipse esse in re publica civis turbulen-
tus; non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patia-
tur esse absolutum, ipse impune umquam esse largitor.
habet a M. Caelio res publica, iudices, duas accusationes
vel obsides periculi vel pignora voluntatis. qua re oro
obtestorque vos, iudices, ut, qua in civitate paucis his
diebus Sex. Clodius absolutus est, quem vos per biennium
aut ministrum seditionis aut ducem vidistis, hominem sine
re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis; ore, lingua,
manu, vita omni inquinatum; qui aedis sacras, qui cen-
sum populi Romani, qui memoriam publicam suis mani-
bus incendit, qui Catuli monumentum adflixit, meam do-
mum diruit, mei fratris incendit; qui in Palatio atque in
urbis oculis servitia ad caedem et *ad* inflammandam ur-
bem incitavit; in hac civitate ne patiamini illum absolu-
tum muliebri gratia, M. Caelium libidini muliebri con-
donatum; ne eadem mulier cum suo coniuge et fratre *et*
turpissimum latronem eripuisse et honestissimum adule-
79 scentem oppressisse videatur. quod cum huius vobis
adulescentiam proposueritis, constituitote ante oculos etiam
huius miseri senectutem, qui hoc unico filio nititur, in
huius spe requiescit, huius unius casum pertimescit;
quem vos, supplicem vestrae misericordiae, servum pote-
statis, abiectum non tam ad pedes quam ad mores sen-
susque vestros, vel recordatione parentum vestrorum vel
liberorum iucunditate sustentate, ut in alterius dolore vel
pietati vel indulgentiae vestrae serviatis. nolite, iudices,
aut hunc iam natura ipsa occidentem velle maturius
exstingui volnere vestro quam suo fato, aut hunc nunc
primum florescentem, firmata iam stirpe virtutis, tam-
quam turbine aliquo aut subita tempestate pervertere.
80 conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senectu-
tem iam prope desperatam contempsisse aut adulescen-
tiam plenam spei maximae non modo non aluisse vos,
sed etiam perculisse atque adflixisse videamini. quem
si nobis, si suis, si rei publicae conservatis, addictum,
deditum, obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis
omniumque huius nervorum ac laborum vos potissimum,
iudices, fructus uberes diuturnosque capietis.

# M. TULLII CICERONIS
# DE PROVINCIIS CONSULARIBUS ORATIO.

Si quis vestrum, patres conscripti, exspectat quas sim 1
provincias decreturus, consideret ipse secum, qui mihi 1
homines ex provinciis potissimum detrahendi sint: non
dubitabit quid sentire me conveniat, cum quid mihi sen-
tire necesse sit cogitarit. ac si princeps eam sententiam
dicerem, laudaretis profecto; si solus, certe ignosceretis;
etiam si paulo minus utilis vobis sententia videretur, ve-
niam tamen aliquam dolori meo tribueretis: nunc vero,
patres conscripti, non parva adficior voluptate, vel quod
hoc maxime rei publicae conducit, Syriam Macedoniam-
que decerni, ut dolor meus nihil a communi utilitate dis-
sentiat, vel quod habeo auctorem P. Servilium, qui ante
me sententiam dixit, virum clarissimum et cum in uni-
versam rem publicam tum etiam erga meam salutem
fide ac benevolentia singulari. quod si ille et paulo ante 2
et quotienscumque ei locus dicendi ac potestas fuit, Ga-
binium et Pisonem, duo rei publicae portenta ac paene
funera, cum propter alias causas tum maxime propter
illud insigne scelus eorum et importunam in me crudeli-
tatem non solum sententia sua, sed etiam verborum gra-
vitate esse notandos putavit, quonam me animo in eos
esse oportet, cuius illi salutem pro pignore tradiderunt
ad explendas suas cupiditates? sed ego in hac sententia
dicenda non parebo dolori meo, non iracundiae serviam:
quo animo unus quisque vestrum debet esse in illos, hoc
ero; praecipuum illum et proprium sensum doloris mei,
quem tamen vos communem semper vobis mecum esse
duxistis, a sententia dicenda amovebo, ad ulciscendi tem-
pora reservabo.

Quattuor sunt provinciae, patres conscripti, de quibus 2
adhuc intellego sententias esse dictas: Galliae duae, quas 3
hoc tempore uno imperio videmus esse coniunctas, et

Syria et Macedonia, quas vobis invitis et oppressis pesti-
feri illi consules pro perversae rei publicae praemiis oc-
cupaverunt. decernendae sunt nobis lege Sempronia
duae. quid est quod possimus de Syria Macedoniaque
dubitare? mitto, quod eas ita partas habent ei, qui nunc
obtinent, ut non ante attigerint quam hunc ordinem con-
demnarint, quam auctoritatem vestram e civitate exter-
minarint, quam fidem publicam, quam perpetuam populi
Romani salutem, quam me ac meos omnis foedissime
4 crudelissimeque vexarint; omnia domestica atque urbana
mitto, quae tanta sunt, ut numquam Hannibal huic urbi
tantum mali optarit, quantum illi effecerunt: ad ipsas
venio provincias; quarum Macedonia, quae erat antea
munita plurimorum imperatorum non turribus, sed tro-
paeis, quae multis victoriis erat iam diu triumphisque
pacata, sic a barbaris, quibus est propter avaritiam pax
erepta, vexatur, ut Thessalonicenses, positi in gremio im-
perii nostri, relinquere oppidum et arcem munire cogan-
tur, ut via illa nostra, quae per Macedoniam est usque
ad Hellespontum militaris, non solum excursionibus bar-
barorum sit infesta, sed etiam castris Thraeciis distincta
ac notata: ita gentes eae, quae, ut pace uterentur, vim
argenti dederant praeclaro nostro imperatori, ut exhaustas
domos replere possent, pro empta pace bellum nobis
5 prope iustum intulerunt. iam vero exercitus noster ille
superbissimo dilectu et durissima conquisitione conlectus
3 omnis interiit. magno hoc dico cum dolore: miseran-
dum in modum milites populi Romani capti, necati, de-
serti, dissipati sunt, incuria, fame, morbo, vastitate con-
sumpti, ut, quod est indignissimum, scelus imperatoris
in poenam exercitus expiatum esse videatur. atque hanc
Macedoniam, domitis iam gentibus finitimis barbariaque
compressa, pacatam ipsam per se et quietam, tenui prae-
sidio atque exigua manu etiam sine imperio per legatos
nomine ipso populi Romani tuebamur: quae nunc con-
sulari imperio atque exercitu ita vexata est, vix ut se
possit diuturna pace recreare; cum interea quis vestrum
hoc non audivit, quis ignorat Achaeos ingentem pecu-
niam pendere L. Pisoni quotannis, vectigal ac portorium
Dyrrachinorum totum in huius unius quaestum esse con-

versum, urbem Byzantiorum vobis atque huic imperio
fidelissimam hostilem in modum esse vexatam? quo ille,
postea quam nihil exprimere ab egentibus, nihil ulla vi
a miseris extorquere potuit, cohortis in hiberna misit:
eis praeposuit quos putavit fore diligentissimos satellites
scelerum, ministros cupiditatum suarum. omitto iuris 6
dictionem in libera civitate contra leges senatusque con-
sulta, caedis relinquo, libidines praetereo, quarum acer-
bissimum exstat indicium et ad insignem memoriam tur-
pitudinis et paene ad iustum odium imperii nostri, quod
constat nobilissimas virgines se in puteos abiecisse et
morte voluntaria necessariam turpitudinem depulisse; nec
haec idcirco omitto, quod non gravissima sint, sed quia
nunc sine teste dico. ipsam vero urbem Byzantiorum 4
fuisse refertissimam atque ornatissimam signis quis igno-
rat? quae illi exhausti sumptibus bellisque maximis, cum
omnis Mithridaticos impetus totumque Pontum armatum
effervescentem in Asiam atque erumpentem ore, repul-
sum et cervicibus interclusum suis sustinerent, tum, in-
quam, Byzantii et postea signa illa et reliqua urbis orna-
menta sanctissime custodita tenuerunt: te imperatore 7
infelicissimo et taeterrimo, Caesonine Calventi, civitas
libera et pro eximiis suis beneficiis a senatu et a populo
Romano liberata sic spoliata atque nudata est, ut, nisi
C. Vergilius legatus, vir fortis et innocens, intervenisset,
unum signum Byzantii ex maximo numero nullum ha-
berent. quod fanum in Achaia, qui locus aut lucus in
Graecia tota tam sanctus fuit in quo ullum simulacrum,
ullum ornamentum reliquum sit? emisti a foedissimo tri-
buno plebis tum in illo naufragio huius urbis, quam tu
idem, qui gubernare debueras, everteras, tum, inquam,
emisti grandi pecunia, ut tibi de pecuniis creditis ius in
liberos populos contra senatus consulta et contra legem
generi tui dicere liceret: id emptum ita vendidisti, ut aut
ius non diceres aut bonis civis Romanos everteres. quo- 8
rum ego nihil dico, patres conscripti, nunc in hominem
ipsum: de provincia disputo. itaque omnia illa, quae et
saepe audistis et tenetis animis, etiam si non audiatis,
praetermitto: nihil de hac eius urbana, quam ille prae-
sens in mentibus vestris oculisque defixit, audacia loquor;

nihil de superbia, nihil de contumacia, nihil de crudelitate disputo; lateant libidines eius illae tenebricosae, quas fronte et supercilio, non pudore et temperantia contegebat; de provincia, quod agitur, id disputo. huic vos non summittetis? hunc diutius manere patiemini? cuius, ut provinciam tetigit, sic fortuna cum improbitate certavit, ut nemo posset utrum posterior an infelicior esset iudicare.

9 An vero in Syria diutius est Semiramis illa retinenda? cuius iter in provinciam fuit eius modi, ut rex Ariobarzanes consulem vestrum ad caedem faciendam tamquam aliquem Thraecem conduceret. deinde adventus in Syriam primus equitatus habuit interitum; post concisae sunt optimae cohortes. igitur in Syria imperatore illo nihil aliud *neque gestum* neque actum est nisi pactiones pecuniarum cum tyrannis, decisiones, direptiones, latrocinia, caedes, cum palam populi Romani imperator, instructo exercitu, dexteram tendens, non ad laudem milites hortaretur, sed omnia sibi et empta et emenda esse cla-
5 10 maret. iam vero publicanos miseros — me etiam miserum illorum ita de me meritorum miseriis ac dolore! — tradidit in servitutem Iudaeis et Syris, nationibus natis servituti. statuit ab initio et in eo perseveravit ius publicano non dicere; pactiones sine ulla iniuria factas rescidit; custodias sustulit; vectigalis multos ac stipendiarios liberavit; quo in oppido ipse esset aut quo veniret, ibi publicanum aut publicani servum esse vetuit. quid multa? crudelis haberetur, si in hostis animo fuisset eo, quo fuit in civis Romanos, eius ordinis praesertim, qui est semper dignitate sua, benignitate magistratus susten-
11 tatus. itaque, patres conscripti, videtis non temeritate redemptionis aut negotii gerendi inscitia, sed avaritia, superbia, crudelitate Gabinii paene adflictos iam atque eversos publicanos; quibus quidem vos in his angustiis aerarii tamen subveniatis necesse est, etsi iam multis non potestis, qui propter illum hostem senatus, inimicissimum ordinis equestris bonorumque omnium non solum bona, sed etiam honestatem miseri deperdiderunt: quos non parsimonia, non continentia, non virtus, non labor, non splendor tueri potuit contra illius helluonis et praedonis

audaciam. quid? qui se etiam nunc subsidiis patrimonii 12
aut amicorum liberalitate sustentant, hos perire patiemur?
an, si qui frui publico non potuit per hostem, hic tegitur
ipsa lege censoria: quem is frui non sinit, qui est, etiam
si non appellatur, hostis, huic ferri auxilium non oportet?
retinete igitur in provincia diutius eum, qui de sociis
cum hostibus, de civibus cum sociis faciat pactiones; qui
hoc etiam se pluris esse quam conlegam putet, quod ille
vos tristitia voltuque deceperit, ipse numquam se minus,
quam erat, nequam esse simularit. Piso autem alio quo-
dam modo gloriatur se brevi tempore perfecisse, ne Ga-
binius unus omnium nequissimus existimaretur.

Hos vos de provinciis, si non aliquando deducendi 6 13
essent, deripiendos non putaretis? et has duplicis pestis
sociorum, militum cladis, publicanorum ruinas, provincia-
rum vastitates, imperii maculas teneretis? at idem vos
anno superiore hos eosdem revocabatis, cum in provin-
cias pervenissent; quo tempore si liberum vestrum iudi-
cium fuisset nec totiens dilata res nec ad extremum e
manibus erepta, restituissetis, id quod cupiebatis, vestram
auctoritatem eis, per quos erat amissa, revocatis et eis
ipsis praemiis extortis, quae erant pro scelere atque ever-
sione patriae consecuti: qua e poena si tum aliorum opi- 14
bus, non suis, invitissimis vobis evolarunt, at aliam multo
maiorem gravioremque subierunt: quae enim homini, in
quo aliqui si non famae pudor, at supplicii timor est,
gravior poena accidere potuit, quam non credi litteris
eis, quae rem publicam bene gestam in bello nuntiarent?
hoc statuit senatus, cum frequens supplicationem Gabinio
denegavit: primum homini sceleribus flagitiisque con-
taminatissimo nihil esse credendum; deinde a proditore
atque eo, quem praesentem hostem rei publicae cognos-
set, bene rem publicam geri non potuisse; postremo ne
deos quidem immortalis velle aperiri sua templa et sibi
supplicari hominis impurissimi et sceleratissimi nomine.
itaque ille alter aut ipse est homo doctus et a suis Grae-
cis subtilius eruditus, quibuscum iam in exostra helluatur,
antea post siparium solebat, aut amicos habet prudentiores
quam Gabinius, cuius nullae litterae perferuntur. hosce 7 15
igitur imperatores habebimus? quorum alter non audet

nos certiores facere, ne imperator appelletur; alterum, si
tabellarii non cessarint, necesse est paucis diebus paeni-
teat audere; cuius amici, si qui sunt aut si beluae tam
immani tamque taetrae possunt ulli esse amici, hac con-
solatione utuntur, etiam T. Albucio supplicationem hunc
ordinem denegasse: quid? est primum dissimile res in
Sardinia cum mastrucatis latrunculis a propraetore una
cohorte auxiliaria gesta et bellum cum maximis Syriae
gentibus *et* tyrannis consulari exercitu imperioque con-
fectum. deinde Albucius, quod a senatu petebat, ipse
sibi in Sardinia ante decreverat; constabat enim Grae-
cum hominem ac levem in ipsa provincia quasi trium-
phasse: itaque hanc eius temeritatem senatus supplica-
16 tione denegata notavit. sed fruatur sane hoc solacio
atque hanc insignem ignominiam, quoniam uni praeter
se inusta sit, putet esse leviorem, dum modo, cuius ex-
emplo se consolatur, eius exitum exspectet, praesertim
cum in Albucio nec Pisonis libidines nec audacia Gabinii
fuerit ac tamen hac una plaga conciderit, ignominia senatus.

17 Atqui duas Gallias qui decernit consulibus duobus,
hos retinet ambo: qui autem alteram Galliam et aut Sy-
riam aut Macedoniam, tamen alterum retinet et in utrius-
que pari scelere disparem condicionem facit. 'faciam'
inquit 'illas praetorias, ut Pisoni et Gabinio succedatur
statim.' si hic sinat: tum enim tribunus intercedere po-
terit, nunc non potest. itaque ego idem, qui nunc con-
sulibus eis, qui designati erunt, Syriam Macedoniamque
decerno, decernam easdem praetorias, ut et praetores
annuas provincias habeant et eos quam primum videa-
8 mus, quos animo aequo videre non possumus. sed mihi
credite: numquam succedetur illis, nisi cum ea lege re-
feretur, qua intercedi de provinciis non licebit. itaque
hoc tempore amisso annus est integer vobis exspectan-
dus: quo interiecto civium calamitas, sociorum aerumna,
sceleratissimorum hominum inpunitas propagatur.

18 Quod si essent illi optimi viri, tamen ego mea sen-
tentia C. Caesari succedendum nondum putarem. qua
de re dicam, patres conscripti, quae sentio, atque illam
interpellationem mei familiarissimi, qua paulo ante inter-
rupta est oratio mea, non pertimescam. negat me vir

optimus inimiciorem Gabinio debere esse quam Caesari:
omnem illam tempestatem, cui cesserim, Caesare impul-
sore atque adiutore esse excitatam. cui si primum sic
respondeam, me communis utilitatis habere rationem,
non doloris mei, possimne probare, cum id me facere
dicam, quod exemplo fortissimorum et clarissimorum
civium facere possim? an Ti. Gracchus — patrem dico,
cuius utinam filii ne degenerassent a gravitate patria! —
tantam laudem est adeptus, quod tribunus plebis solus ex
toto illo conlegio L. Scipioni auxilio fuit, inimicissimus
et ipsius et fratris eius Africani, iuravitque in contione
se in gratiam non redisse, sed alienum sibi videri digni-
tate imperii, quo duces essent hostium Scipione trium-
phante ducti, eodem ipsum duci, qui triumphasset? quis 19
plenior inimicorum fuit C. Mario? L. Crassus, M. Scaurus
alieni; inimici omnes Metelli. at ei non modo illum ini-
micum ex Gallia sententiis suis non detrahebant, sed ei
propter rationem Gallici belli provinciam extra ordinem
decernebant. bellum in Gallia maximum gestum est:
domitae sunt a Caesare maximae nationes, sed nondum
legibus, nondum iure certo, nondum satis firma pace
devinctae; bellum adfectum videmus et, vere ut dicam,
paene confectum, sed ita, ut, si idem extrema persequi-
tur qui inchoavit, iam omnia perfecta videamus, si suc-
ceditur, periculum sit ne instauratas maximi belli reli-
quias ac renovatas audiamus. ergo ego senator, inimicus,
si ita voltis, homini, amicus esse, sicut semper fui, rei
publicae debeo. quid? si ipsas inimicitias depono rei 20
publicae causa, quis me tandem iure reprehendet? prae-
sertim cum ego omnium meorum consiliorum atque facto-
rum exempla semper ex summorum hominum factis mihi
censuerim petenda. an vero M. ille Lepidus, qui bis 9
consul et pontifex maximus fuit, non solum memoriae
testimonio, sed etiam annalium litteris et summi poëtae
voce laudatus est, quod cum M. Fulvio conlega, quo die
censor est factus, homine inimicissimo, in campo statim
rediit in gratiam, ut commune officium censurae com-
muni animo ac voluntate defenderent? atque, ut vetera, 21
quae sunt innumerabilia, mittam, tuus pater, Philippe,
nonne uno tempore cum suis inimicissimis in gratiam

rediit? quibus cum omnibus eadem res publica reconci-
22 liavit, quae alienarat. multa praetereo, quod intueor
coram haec lumina atque ornamenta rei publicae, P.
Servilium et M. Lucullum. utinam etiam L. Lucullus
illic adsideret! quae fuerunt inimicitiae in civitate gra-
viores quam Lucullorum atque Servilii? quas in viris
fortissimis non solum exstinxit rei publicae *utilitas* digni-
tasque ipsorum, sed etiam ad amicitiam consuetudinem-
que traduxit. quid? Q. Metellus Nepos nonne consul
in templo Iovis Optimi Maximi, permotus cum auctoritate
vestra tum illius P. Servilii incredibili gravitate dicendi,
absens mecum summo suo beneficio rediit in gratiam?
an ego possum huic esse inimicus, cuius litteris, fama,
nuntiis celebrantur aures cotidie meae novis nominibus
23 gentium, nationum, locorum? ardeo, mihi credite, patres
conscripti, — id quod vosmet de me existimatis et facitis
ipsi — incredibili quodam amore patriae, qui me amor
et subvenire olim impendentibus periculis maximis cum
dimicatione capitis et rursum, cum omnia tela undique
esse intenta in patriam viderem, subire coëgit atque ex-
cipere unum pro universis. hic me meus in rem publicam
animus pristinus ac perennis cum C. Caesare reducit,
24 reconciliat, restituit in gratiam. quod volent denique
homines existiment: nemini ego possum esse bene me-
10 renti de re publica non amicus. etenim si eis, qui haec
omnia flamma ac ferro delere voluerunt, non inimicitias
solum, sed etiam bellum indixi atque intuli, cum partim
mihi illorum familiares *essent*, partim etiam me defen-
dente capitis iudiciis essent liberati, cur eadem res pu-
blica, quae me in amicos inflammare potuit, inimicis
placare non possit? quod mihi odium cum P. Clodio fuit,
nisi quod perniciosum patriae civem fore putabam, qui
turpissima libidine incensus duas res sanctissimas, reli-
gionem et pudicitiam, uno scelere violasset? num est
igitur dubium ex eis rebus, quas is egit agitque cotidie,
quin ego in illo oppugnando rei publicae plus quam otio
meo, non nulli in eodem defendendo suo plus otio quam
25 communi prospexerint? ego me a C. Caesare in re pu-
blica dissensisse fateor et sensisse vobiscum; sed nunc
isdem vobis adsentior, cum quibus antea sentiebam. vos

enim, ad quos litteras L. Piso de suis rebus non audet mittere, qui Gabinii litteras insigni quadam nota atque ignominia nova condemnastis, C. Caesari supplicationes decrevistis, numero ut nemini uno ex bello, honore ut omnino nemini. cur igitur exspectem hominem aliquem, qui me cum illo in gratiam reducat? reduxit ordo amplissimus et ordo is, qui est et publici consilii et meorum omnium consiliorum auctor et princeps. vos sequor, patres conscripti, vobis obtempero, vobis adsentior, qui, quam diu C. Caesaris consilia in re publica non maxime diligebatis, me quoque cum illo minus coniunctum videbatis; postea quam rebus gestis mentis vestras voluntatesque mutastis, me non solum comitem esse sententiae vestrae, sed etiam laudatorem vidistis.

Sed quid est quod in hac causa maxime homines ad- 11 26
mirentur et reprehendant meum consilium, cum ego idem antea multa decrerim, quae magis ad hominis dignitatem quam ad rei publicae necessitatem pertinerent? supplicationem quindecim dierum decrevi sententia mea: rei publicae satis erat tot dierum quot C. Mario; dis immortalibus non erat exigua eadem gratulatio quae ex maximis bellis: ergo ille cumulus dierum hominis est dignitati
tributus. in quo ego, quo consule referente primum de- 27
cem dierum est supplicatio decreta Cn. Pompeio Mithridate interfecto et confecto Mithridatico bello et cuius sententia primum duplicata est supplicatio consularis — mihi enim estis adsensi, cum eiusdem Pompeii litteris recitatis, confectis omnibus maritimis terrestribusque bellis, supplicationem dierum decem decrevistis —, sum Cn. Pompeii virtutem et animi magnitudinem admiratus, quod, cum ipse ceteris omnibus esset omni honore antelatus, ampliorem honorem alteri tribuebat quam ipse erat consecutus. ergo in illa supplicatione, quam ego decrevi, res ipsa tributa est dis immortalibus et maiorum institutis et utilitati rei publicae, sed dignitas verborum, honos et novitas et numerus dierum Caesaris ipsius laudi
gloriaeque concessus est. relatum est ad nos nuper de 28
stipendio exercitus: non decrevi solum, sed etiam ut vos decerneretis laboravi; multa dissentientibus respondi; scribendo adfui: tum quoque homini plus tribui quam

nescio cui necessitati. illum enim arbitrabar etiam sine hoc subsidio pecuniae retinere exercitum praeda ante parta et bellum conficere posse, sed decus illud et ornamentum triumphi minuendum nostra parsimonia non putavi. actum est de decem legatis, quos alii omnino non dabant, alii exempla quaerebant, alii tempus differebant, alii sine ullis verborum ornamentis dabant: in ea quoque re sic sum locutus, ut omnes intellegerent me id, quod rei publicae causa sentirem, facere uberius propter ipsius
12 29 Caesaris dignitatem. at ego idem nunc in provinciis decernendis, qui illas omnis res egi silentio, interpellor, cum in superioribus causis hominis ornamenta fuerint, in hac me nihil aliud nisi ratio belli, nisi summa utilitas rei publicae moveat. nam ipse Caesar quid est cur in provincia commorari velit nisi ut ea, quae per eum adfecta sunt, perfecta rei publicae tradat? amoenitas eum, credo, locorum, urbium pulchritudo, hominum nationumque illarum humanitas et lepos, victoriae cupiditas, finium imperii propagatio retinet. quid illis terris asperius, quid incultius oppidis, quid nationibus immanius? quid porro tot victoriis praestabilius, quid Oceano longius inveniri potest? an reditus in patriam habet aliquam offensionem? utrum apud populum, a quo missus est, an apud senatum, a quo ornatus est? an dies auget eius desiderium an magis oblivionem, ac laurea illa magnis periculis parta amittit longo intervallo viriditatem? qua re si qui hominem non diligunt, nihil est quod eum de provincia devocent: ad gloriam devocant, ad triumphum, ad gratulationem, ad summum honorem senatus, equestris ordinis
30 gratiam, populi caritatem. sed si ille hac tam eximia fortuna propter utilitatem rei publicae frui non properat, ut omnia illa conficiat, quid ego senator facere debeo, quem, etiam si ille aliud vellet, rei publicae consulere oporteret? ego vero sic intellego, patres conscripti, nos hoc tempore in provinciis decernendis perpetuae pacis habere oportere rationem: nam quis hoc non sentit, omnia alia esse nobis vacua ab omni periculo atque etiam su-
31 spitione belli? iam diu mare videmus illud immensum, cuius fervore non solum maritimi cursus, sed urbes etiam et viae militares iam tenebantur, virtute Cn. Pompeii sic

a populo Romano ab Oceano usque ad ultimum Pontum tamquam unum aliquem portum tutum et clausum teneri; nationes eas, quae numero hominum ac multitudine ipsa poterant in provincias nostras redundare, ita ab eodem esse partim recisas, partim repressas, ut Asia, quae imperium antea nostrum terminabat, nunc tribus novis provinciis ipsa cingatur. possum de omni regione, de omni genere hostium dicere: nulla gens est quae non aut ita sublata sit, ut vix exstet, aut ita domita, ut quiescat, aut ita pacata, ut victoria nostra imperioque laetetur.
bellum Gallicum, patres conscripti, C. Caesare impera- 13 32
tore gestum est, antea tantum modo repulsum: semper illas nationes nostri imperatores refutandas potius bello quam lacessendas putaverunt. ipse ille C. Marius, cuius divina atque eximia virtus magnis populi Romani luctibus funeribusque subvenit, influentis in Italiam Gallorum maximas copias repressit, non ipse ad eorum urbis sedisque penetravit. modo ille meorum laborum, periculorum, consiliorum socius, C. Pomptinus, fortissimus vir, ortum repente bellum Allobrogum atque hac scelerata coniuratione excitatum proeliis fregit eosque domuit, qui lacessierant, sed ea victoria contentus re publica metu liberata quievit. C. Caesaris longe aliam video fuisse rationem; non enim sibi solum cum eis, quos iam armatos contra populum Romanum videbat, bellandum esse duxit, sed totam Galliam in nostram dicionem esse redigendam.
itaque cum acerrimis nationibus et maximis Germanorum 33
et Helvetiorum proeliis felicissime decertavit; ceteras conterruit, compulit, domuit, imperio populi Romani parere adsuefecit et quas regiones quasque gentis nullae nobis antea litterae, nulla vox, nulla fama notas fecerat, eas noster imperator nosterque exercitus et populi Romani arma peragrarunt. semitam tantum Galliae tenebamus antea, patres conscripti: ceterae partes a gentibus aut inimicis huic imperio aut infidis aut incognitis aut certe immanibus et barbaris et bellicosis tenebantur; quas nationes nemo umquam fuit quin frangi domarique cuperet; nemo sapienter de re publica nostra cogitavit iam inde a principio huius imperii quin Galliam maxime timendam huic imperio putaret, sed propter vim ac mul-

titudinem gentium illarum numquam est antea cum omnibus dimicatum: restitimus semper lacessiti: nunc denique est perfectum ut imperii nostri terrarumque illarum idem
14 34 esset extremum. Alpibus Italiam munierat antea natura
non sine aliquo divino numine; nam si ille aditus Gallorum immanitati multitudinique patuisset, numquam haec urbs summo imperio domicilium ac sedem praebuisset: quae iam licet considant; nihil est enim ultra illam altitudinem montium usque ad Oceanum quod sit Italiae pertimescendum. sed tamen una atque altera aestas vel metu vel spe vel poena vel praemiis vel armis vel legibus potest totam Galliam sempiternis vinculis astringere: impolitae vero res et asperae si erunt relictae, quamquam sunt accisae, tamen efferent se aliquando et ad
35 renovandum bellum revirescent. qua re sit in eius tutela
Gallia, cuius fidei, virtuti, felicitati commendata est: qui si Fortunae muneribus amplissimis ornatus saepius eius deae periculum facere nollet, si in patriam, si ad deos penatis, si ad eam dignitatem, quam in civitate sibi propositam videt, si ad iucundissimos liberos, si ad clarissimum generum redire properaret, si in Capitolium invehi victor cum illa insigni laurea gestiret, si denique timeret casum aliquem, qui illi tantum addere iam non potest quantum auferre, nos tamen oporteret ab eodem illa omnia, a quo profligata sunt, confici velle: cum vero ille suae gloriae iam pridem, rei publicae nondum satis fecerit et malit tamen tardius ad suorum laborum fructus pervenire quam non explere susceptum rei publicae munus, nec imperatorem incensum ad rem publicam bene gerendam revocare nec totam Gallici belli rationem prope iam explicatam perturbare atque impedire debemus.

15 36 Nam illae sententiae virorum clarissimorum minime probandae sunt, quorum alter ulteriorem Galliam decernit cum Syria, alter citeriorem. qui ulteriorem, omnia illa, de quibus disserui paulo ante, perturbat, simul ostendit eam se tueri legem, quam esse legem neget, et, quae pars provinciae sit, cui non possit intercedi, eam se avellere, quae defensorem habeat, non tangere; simul et illud facit, ut, quod illi a populo datum sit, id non violet, quod senatus dederit, id senator properet auferre.

alter belli Gallici rationem habet *et* fungitur officio boni senatoris; *sed* legem, quam non putat, eam *is* quoque servat: praefinit enim successori diem. quo mihi nihil videtur alienius a dignitate disciplinaque maiorum, quam ut, qui consul Kalendis Ianuariis habere provinciam debet, is ut eam desponsam, non decretam habere videatur.
fuerit toto in consulatu sine provincia, cui fuerit, ante 37
quam designatus est, decreta provincia? sortietur an non? nam et non sortiri absurdum est et quod sortitus sis non habere. proficiscetur paludatus? quo? quo pervenire ante certam diem non licebit: Ianuario, Februario provinciam non habebit; Kalendis ei denique Martiis na-
scetur repente provincia. ac tamen his sententiis Piso 38
in provincia permanebit. quae cum gravia sunt, *tum* nihil gravius illo, quod multari imperatorem deminutione provinciae contumeliosum est, neque solum summo in viro, sed etiam mediocri in homine *ne* accidat providendum.

Ego vos intellego, patres conscripti, multos decrevisse 16
eximios honores C. Caesari et prope singularis; si, quod ita meritus erat, grati, sin etiam, ut quam coniunctissimus huic ordini esset, sapientes ac divini fuistis. neminem umquam est hic ordo complexus honoribus et beneficiis suis, qui ullam dignitatem praestabiliorem ea, quam per vos esset adeptus, putarit; nemo umquam hic potuit esse princeps, qui maluerit esse popularis: sed homines aut propter indignitatem suam diffisi ipsi sibi aut propter reliquorum obtrectationem ab huius ordinis coniunctione depulsi saepe ex hoc portu se in illos fluctus prope necessario contulerunt: qui si ex illa iactatione cursuque populari bene gesta re publica referunt aspectum in curiam atque huic amplissimae dignitati esse commendati volunt, non modo non repellendi sunt, verum etiam expetendi.
monemur a fortissimo viro atque optimo post hominum 39
memoriam consule, ut provideamus ne citerior Gallia nobis invitis alicui *detur* post eos consules, qui nunc erunt designati, perpetuoque posthac ab eis, qui hunc ordinem oppugnent, populari ac turbulenta ratione teneatur: quam ego plagam etsi non contemno, patres conscripti, praesertim monitus a sapientissimo consule et

diligentissimo custode pacis atque otii, tamen vehementius arbitror pertimescendum, si hominum clarissimorum ac potentissimorum aut honorem minuero aut studium erga hunc ordinem repudiaro. nam ut C. Iulius omnibus a senatu eximiis aut novis rebus ornatus per manus hanc provinciam tradat ei, cui minime vos velitis, per quem ordinem ipse amplissimam sit gloriam consecutus, ei ne libertatem quidem relinquat, adduci ad suspicandum nullo modo possum. postremo quo quisque animo futurus sit nescio: quid sperem video. praestare hoc senator debeo, quantum possum, ne quis vir clarus aut
40 potens huic ordini iure irasci posse videatur. atque haec, si inimicissimus essem C. Caesari, sentirem tamen rei publicae causa.

17 Sed non alienum esse arbitror, quo minus saepe aut interpeller a non nullis aut tacitorum existimatione reprehendar, explicare breviter quae mihi sit ratio et causa cum Caesare. ac primum illud tempus familiaritatis et consuetudinis, quae mihi cum illo, quae fratri meo, quae C. Varroni, consobrino nostro, ab omnium nostrum adulescentia fuit, praetermitto: postea quam sum penitus in rem publicam ingressus, ita dissensi ab illo, ut in disiunctione sententiae coniuncti tamen amicitia maneremus.
41 consul ille egit eas res, quarum me participem esse voluit; quibus ego si minus adsentiebar, tamen illius mihi iudicium gratum esse debebat: me ille ut vviratum acciperem rogavit; me in tribus sibi coniunctissimis consularibus esse voluit; mihi legationem quam vellem, quanto cum honore vellem detulit: quae ego omnia non ingrato animo, sed obstinatione quadam sententiae repudiavi. quam sapienter, non disputo; multis enim non probabo; constanter quidem et fortiter certe: qui cum me firmissimis opibus contra scelus inimicorum munire et popularis impetus populari praesidio propulsare possem, quamvis excipere fortunam, subire vim atque iniuriam malui quam aut a vestris sanctissimis mentibus dissidere aut de meo statu declinare. sed non is solum gratus debet esse, qui accepit beneficium, verum etiam is, cui potestas accipiundi fuit: ego illa ornamenta, quibus ille me ornabat, decere me et convenire eis rebus, quas gesseram, non putabam; illum

quidem amico animo me habere eodem loco quo princi-
pem civem, suum generum, sentiebam. traduxit ad ple- 42
bem inimicum meum, sive iratus mihi, quod me secum
ne in beneficiis quidem videbat posse coniungi, sive ex-
oratus. ne haec quidem fuit iniuria: nam postea me ut
sibi essem legatus non solum suasit, verum etiam rogavit.
ne id quidem accepi, non quo alienum mea dignitate ar-
bitrarer, sed quod tantum rei publicae sceleris impendere
a consulibus proximis non suspicabar. ergo adhuc ma- 18
gis est mihi verendum ne mea superbia in illius liberali-
tate, quam ne illius iniuria in nostra amicitia reprehen-
datur. ecce illa tempestas, caligo bonorum et subita 43
atque improvisa formido, tenebrae rei publicae, ruina
atque incendium civitatis, terror iniectus Caesari de eius
actis, metus caedis bonis omnibus, consulum scelus, cu-
piditas, egestas, audacia. si non sum adiutus, non debui;
si desertus, sibi fortasse providit; si etiam oppugnatus,
ut quidam aut putant aut volunt, violata amicitia est,
accepi iniuriam, inimicus esse debui, non nego: sed, si
idem ille tum me salvum esse voluit, cum vos me ut
carissimum filium desiderabatis, et si vos eidem pertinere
ad causam illam putabatis, voluntatem Caesaris a salute
mea non abhorrere et si illius voluntatis generum eius
habeo testem, qui idem Italiam in municipiis, populum
[Romanum] in contione, vos mei semper cupidissimos in
Capitolio ad meam salutem incitavit; si denique Cn.
Pompeius idem mihi testis de voluntate Caesaris et spon-
sor est illi de mea, nonne vobis videor et ultimi temporis
recordatione et proximi memoria medium illud tristissi-
mum tempus debere, si ex rerum natura non possim
evellere, ex animo quidem certe excidere? ego vero, si 44
mihi non licet per aliquos ita gloriari, me dolorem atque
inimicitias meas rei publicae concessisse, si hoc magni
cuiusdam hominis et persapientis videtur, utar hoc, quod
non tam ad laudem adipiscendam quam ad vitandam vi-
tuperationem valet, hominem me esse gratum et non
modo tantis beneficiis, sed etiam mediocri hominum bene-
volentia commoveri. a viris fortissimis et de me optime 19
meritis quibusdam peto, ut, si ego illos meorum laborum
atque incommodorum participes esse nolui, ne illi me

suarum inimicitiarum socium velint esse, praesertim cum mihi eidem illi concesserint, ut etiam acta illa Caesaris, quae neque oppugnavi antea neque defendi, meo iam
45 iure possim defendere. nam summi civitatis viri, quorum ego consilio rem publicam conservavi, et quorum auctoritate illam coniunctionem Caesaris defugi, Iulias leges et ceteras illo consule rogatas iure latas negant: eidem illam proscriptionem capitis mei contra salutem rei publicae, sed salvis auspiciis rogatam esse dicebant. itaque vir summa auctoritate, summa eloquentia, dixit graviter casum illum meum funus esse rei publicae, sed funus iustum et indictum: mihi ipsi omnino perhonorificum *est* discessum meum funus dici rei publicae: reliqua non reprehendo, sed mihi ad id, quod sentio, adsumo. nam si illud iure rogatum dicere ausi sunt, quod nullo exemplo fieri potuit, nulla lege licuit, quia nemo de caelo servarat, oblitine erant tum, cum ille, qui id egerat, plebeius est lege curiata factus, dici de caelo esse servatum? qui si plebeius omnino esse non potuit, qui tribunus plebis potuit esse? et, cuius tribunatus si ratus est, nihil est quod irritum ex actis Caesaris possit esse, eius non solum tribunatus, sed etiam perniciosissimae res auspiciorum
46 religione conservata iure latae videbuntur? qua re aut vobis statuendum est, legem Aeliam manere, legem Fufiam non esse abrogatam, non omnibus fastis legem ferri licere; cum lex feratur, de caelo servari, obnuntiari, intercedi licere; censorium iudicium ac notionem et illud morum severissimum magisterium non esse nefariis legibus de civitate sublatum; si patricius tribunus plebis fuerit, contra leges sacratas, si plebeius, contra auspicia fuisse; aut mihi concedant homines oportet in rebus bonis non exquirere ea iura, quae ipsi in perditis non exquirant, praesertim cum ab illis aliquotiens condicio C. Caesari lata sit, ut easdem res alio modo ferret, qua condicione auspicia requirebant, leges comprobabant, in Clodio auspiciorum ratio sit eadem, leges omnes sint eversae ac perditae civitatis.

20
47 Extremum illud est: ego, si essent inimicitiae mihi cum C. Caesare, tamen hoc tempore rei publicae consulere, inimicitias in aliud tempus reservare deberem; pos-

sem etiam summorum virorum exemplo inimicitias rei publicae causa deponere: sed cum inimicitiae fuerint numquam, opinio iniuriae beneficio sit exstincta, sententia mea, patres conscripti, si dignitas agitur Caesaris, homini tribuam; si honos quidam, senatus concordiae consulam; si auctoritas decretorum vestrorum, constantiam ordinis in eodem ornando imperatore servabo; si perpetua ratio Gallici belli, rei publicae providebo; si aliquod meum privatum officium, me non ingratum esse praestabo. atque hoc velim probare omnibus, patres conscripti, sed levissime feram, si forte aut eis minus probaro, qui meum inimicum repugnante vestra auctoritate texerunt, aut eis, si qui meum cum inimico suo reditum in gratiam vituperabunt, cum ipsi et cum meo et cum suo inimico in gratiam non dubitarint redire.

---

# M. TULLII CICERONIS
# PRO L. CORNELIO BALBO ORATIO.

1 Si auctoritates patronorum in iudiciis valent, ab am-
1 plissimis L. Cornelii causa defensa est; si usus, a peri-
tissimis; si ingenia, ab eloquentissimis; si studia, ab
amicissimis et cum beneficiis cum L. Cornelio tum ma-
xima familiaritate coniunctis. quae sunt igitur meae
partes? auctoritatis tantae, quantam vos in me esse vo-
luistis, usus mediocris, ingenii minime voluntati paris.
nam ceteris, a quibus est defensus, hunc debere pluri-
2 mum video: ego, quantum ei debeam, alio loco: principio
orationis hoc pono, me omnibus, qui amici fuerint saluti
et dignitati meae, si minus referenda gratia satis facere
potuerim, praedicanda et habenda certe satis esse factu-
rum. quae fuerit hesterno die Cn. Pompeii gravitas in
dicendo, iudices, quae facultas, quae copia, non opinione
tacita vestrorum animorum, sed perspicua admiratione
declarari videbatur. nihil enim umquam audivi quod
mihi de iure subtilius dici videretur, nihil memoria ma-
iore de exemplis, nihil peritius de foederibus, nihil inlu-
striore auctoritate de bellis, nihil de re publica gravius,
nihil de ipso modestius, nihil de causa et crimine orna-
3 tius; ut mihi iam verum videatur illud esse, quod non
nulli litteris ac studiis doctrinae dediti quasi quiddam
incredibile dicere putabantur, ei, qui omnis animo vir-
tutes penitus comprehendisset, omnia, quae faceret, recte
se dare. quae enim in L. Crasso potuit, homine nato
ad dicendi singularem quandam facultatem, si hanc cau-
sam ageret, maior esse ubertas, varietas, copia, quam
fuit in eo, qui tantum potuit impertire huic studio tem-
poris, quantum ipse a pueritia usque ad hanc aetatem a
4 continuis bellis et victoriis conquievit? quo mihi diffici-
lior est hic extremus perorandi locus. etenim ei succedo
orationi, quae non praetervecta sit auris vestras, sed in
animis omnium penitus insederit, ut plus voluptatis ex

recordatione illius orationis, quam non modo ex mea, sed cuiusquam oratione capere possitis. sed mos est 2
gerendus non modo Cornelio, cuius ego voluntati in eius periculis nullo modo deesse possum, sed etiam Cn. Pompeio, qui sui facti, sui iudicii, sui beneficii voluit me esse, ut apud eosdem vos, iudices, nuper in alia causa fuerim, et praedicatorem et actorem.

Ac mihi quidem hoc dignum re publica videtur, hoc 5
deberi huius excellentis viri praestantissimae gloriae, hoc proprium esse vestri officii, hoc satis esse causae, ut, quod fecisse Cn. Pompeium constet, id omnes ei licuisse concedant. nam verius nihil est, quam quod hesterno die dixit ipse, ita L. Cornelium de fortunis omnibus dimicare, ut nullius in delicti crimen vocaretur. non enim furatus esse civitatem, non genus suum ementitus, non in aliquo impudenti mendacio delituisse, non inrepsisse in censum dicitur: unum obicitur, natum esse Gadibus, quod negat nemo. cetera accusator fatetur, hunc in Hispania durissimo bello cum Q. Metello, cum C. Memmio et in classe et in exercitu fuisse; ut Pompeius in Hispaniam venerit Memmiumque habere quaestorem coeperit, numquam a Memmio discessisse, Karthagine esse obsessum, acerrimis illis proeliis et maximis, Sucronensi et Turiensi, interfuisse; cum Pompeio ad extremum belli tempus fuisse. haec sunt praesidia Cornelii: talis 6
in rem publicam nostram labor, adsiduitas, dimicatio, virtus digna summo imperatore, spes pro periculis praemiorum: praemia quidem ipsa non sunt in eius facto, qui adeptus est, sed in eius, qui dedit: donatus est igitur 3
ob eas causas a Cn. Pompeio civitate. id accusator non negat, sed reprehendit, ut in Cornelio causa ipsius probetur, poena quaeratur, in Pompeio causa laedatur, poena sit nulla nisi famae: sic innocentissimi hominis fortunas, praestantissimi imperatoris factum condemnari volunt. ergo in iudicium caput Cornelii, factum Pompeii vocatur; hunc enim in ea civitate, in qua est natus, honestissimo loco natum esse concedis et ab ineunte aetate, relictis rebus suis omnibus, in nostris bellis nostris cum imperatoribus esse versatum, nullius laboris, nullius obsessionis, nullius proelii expertem fuisse. haec sunt

omnia cum plena laudis tum propria Cornelii, nec in eis
7 rebus crimen est ullum. ubi igitur est crimen? quod
eum Pompeius civitate donavit. huius crimen? minime,
nisi honos ignominia putanda est. cuius igitur? re vera
nullius: actione accusatoris eius unius, qui donavit; qui
si adductus gratia minus idoneum hominem praemio adfecisset, quin etiam si virum bonum, sed non ita meritum; si denique aliquid [quod] non contra ac liceret factum diceretur, sed contra atque oporteret, tamen esset omnis eius modi reprehensio a vobis, iudices, repudianda.
8 nunc vero quid dicitur? quid ait accusator? fecisse Pompeium quod ei facere non licuerit: quod gravius est, quam, si id factum ab eo diceret, quod non oportuisset, est enim aliquid quod non oporteat, etiam si licet; quic-
4 quid vero non licet, certe non oportet. hic ego nunc cuncter? * * * * * * * * * * * * * *
* * * * * * * * * * * * * * * * *

9 quid enim abest huic homini, quod si adesset, iure haec ei tribui et concedi putaremus? ususne rerum? qui pueritiae tempus extremum principium habuit bellorum atque imperiorum maximorum? cuius plerique aequales minus saepe castra viderunt quam hic triumphavit? qui tot habet triumphos, quot orae sunt partesque terrarum, tot victorias bellicas, quot sunt in rerum natura genera bellorum? an ingenium? cui etiam ipsi casus eventusque rerum non duces, sed comites consiliorum fuerunt? in quo uno ita summa fortuna cum summa virtute certavit, ut omnium iudicio plus homini quam deae tribueretur? an pudor, an integritas, an religio in eo, an diligentia umquam requisita est? quem provinciae nostrae, quem liberi populi, quem reges, quem ultimae gentes castiorem, moderatiorem, sanctiorem non modo viderunt, sed aut sperando umquam aut optando cogita-
10 verunt? quid dicam de auctoritate? quae tanta est, quanta in his tantis virtutibus ac laudibus esse debet. cui senatus populusque Romanus amplissimae dignitatis praemia dedit non postulanti, imperia vero etiam recusanti, huius de facto, iudices, ita quaeri, ut id agatur, licueritne ei facere, quod fecit, an vero, non dicam, non licuerit, sed nefas fuerit — contra foedus enim, id est,

contra populi Romani religionem et fidem fecisse dici-
tur —, non turpe rei publicae, nonne vobis? audivi hoc 5 11
de parente meo puer: cum Q. Metellus, L. F., causam
de pecuniis repetendis diceret, ille vir, cui patriae salus
dulcior quam conspectus fuit, qui de civitate decedere
quam de sententia maluit, — hoc igitur causam dicente,
cum ipsius tabulae circumferrentur inspiciendi nominis
causa, fuisse iudicem ex illis equitibus Romanis, gravis-
simis viris, neminem quin removeret oculos et se totum
averteret, ne forte, quod ille in tabulas publicas rettulis-
set, dubitasse quisquam, verumne an falsum esset vide-
retur: nos Cn. Pompeii decretum de consilii sententia
pronuntiatum recognoscemus? cum legibus conferemus,
cum foederibus? omnia acerbissima diligentia perpende-
mus? Athenis aiunt, cum quidam apud eos, qui sancte 12
graviterque vixisset, testimonium publice dixisset et, ut
mos Graecorum est, iurandi causa ad aras accederet,
una voce omnis iudices ne is iuraret reclamasse. [cum]
Graeci homines spectati viri noluerunt religione videri
potius quam veritate fidem esse constrictam: nos etiam
in ipsa religione et legum et foederum conservanda qua-
lis fuerit Cn. Pompeius dubitabimus? utrum enim in- 13
scientem voltis contra foedera fecisse an scientem? si
scientem, — o nomen nostri imperii! o populi Romani ex-
cellens dignitas! o Cn. Pompeii sic late longeque diffusa
laus, ut eius gloriae domicilium communis imperii finibus
terminetur! o nationes, urbes, populi, reges, tetrarchae,
tyranni testes Cn. Pompeii non solum virtutis in bello,
sed etiam religionis in pace! vos denique, mutae regio-
nes, imploro, et sola terrarum ultimarum; vos, maria,
portus, insulae, litora! quae est enim ora, quae sedes,
qui locus in quo non exstent huius cum fortitudinis tum
vero humanitatis, cum animi, tum consilii impressa ve-
stigia? hunc quisquam incredibili quadam atque inaudita
gravitate, virtute, constantia praeditum foedera scientem
neglexisse, violasse, rupisse dicere audebit? gratificatur 6 14
mihi gestu accusator: inscientem Cn. Pompeium fecisse
significat. quasi vero † levius sit, cum in tanta re pu-
blica versere et maximis negotiis praesis, facere aliquid
quod scias non licere, quam omnino non scire quid liceat.

etenim utrum *qui in* Hispania bellum acerrimum et ma-
ximum gesserat quo iure Gaditana civitas esset nesciebat,
an, cum ius illius populi nosset, interpretationem foederis
non tenebat? id igitur quisquam Cn. Pompeium ignorasse
dicere audebit, quod mediocres homines, quod nullo usu,
nullo studio praediti militari, quod librarioli denique *se*
15 scire profiteantur? equidem contra existimo, iudices, cum
in omni genere ac varietate artium, etiam illarum, quae
sine summo otio non facile discuntur, Cn. Pompeius
excellat, singularem quandam laudem eius praestabilem
esse scientiam in foederibus, pactionibus, condicionibus
populorum, regum, exterarum nationum, in universo
denique belli iure atque pacis: nisi forte ea quae nos
libri docent in umbra atque otio, ea Cn. Pompeium, ne-
que, cum requiesceret, litterae, neque, cum rem gereret,
regiones ipsae docere potuerunt. atque, ut ego sentio,
iudices, causa dicta est. temporum magis ego nunc vitio
quam genere iudicii plura dicam: est enim haec saeculi
quaedam macula atque labes, virtuti invidere, velle ipsum
16 florem dignitatis infringere. etenim si Pompeius abhinc
annos quingentos fuisset, is vir, a quo senatus adule-
scentulo atque equite Romano saepe communi saluti au-
xilium expetisset, cuius res gestae omnis gentis cum
clarissima victoria terra marique peragrassent, cuius tres
triumphi testes essent totum orbem terrarum nostro im-
perio teneri, quem populus Romanus *inauditis honoribus*
singularibusque decorasset, si nunc apud nos id, quod
is fecisset, contra foedus factum diceretur, quis audi-
ret? nemo profecto. mors enim cum exstinxisset invi-
diam, res eius gestae sempiterni nominis gloria niterent.
cuius igitur audita virtus dubitationi locum non daret,
huius visa atque perspecta obtrectatorum voce laedetur?
7
17 Omittam igitur Pompeium iam oratione mea [relin-
quam], sed vos, iudices, animis ac memoria tenetote. de
lege, de foedere, de exemplis, de perpetua consuetudine
civitatis nostrae renovabo ea, quae dicta sunt: nihil enim
mihi novi, nihil integri neque M. Crassus, qui totam
causam et pro facultate et pro fide sua diligentissime
vobis explicavit, neque Cn. Pompeius, cuius oratio omni-
bus ornamentis abundavit, ad dicendum reliquit. sed

quoniam me recusante placuit ambobus adhiberi hunc a me quasi perpoliendi quendam operis extremum laborem, peto a vobis ut me officii potius quam dicendi studio hanc suscepisse operam ac munus putetis. ac prius quam 18
adgrediar ad ius causamque Cornelii, quiddam de communi condicione omnium nostrum deprecandae malevolentiae causa breviter commemorandum videtur. si quo quisque loco nostrum est, iudices, natus aut si in qua fortuna est nascendi initio constitutus, hunc vitae statum usque ad senectutem obtinere deberet, et si omnes, quos aut fortuna extulit aut ipsorum inlustravit labor et industria, poena essent adficiendi, non gravior L. Cornelio quam multis viris bonis atque fortibus constitui lex vitae et condicio videretur: sin autem multorum virtus, ingenium, humanitas ex infimo genere et fortunae gradu non modo amicitias et rei familiaris copias consecuta est, sed summam laudem, honores, gloriam, dignitatem, non intellego cur potius invidia violatura virtutem L. Cornelii quam aequitas vestra pudorem eius adiutura videatur. itaque, quod maxime petendum est, a vobis idcirco non 19
peto, iudices, ne de vestra sapientia atque de vestra humanitate dubitare videar — est autem petendum ne oderitis ingenium, ne inimici sitis industriae, ne humanitatem opprimendam, ne virtutem poeniendam putetis: — illud peto, ut, si causam ipsam per se firmam esse et stabilem videritis, hominis ipsius ornamenta adiumento causae potius quam impedimento esse malitis.

Nascitur, iudices, causa Cornelii ex ea lege, quam 8
L. Gellius Cn. Cornelius ex senatus sententia tulerunt: qua lege videmus satis esse sanctum, ut cives Romani sint ei, quos Cn. Pompeius de consilii sententia singillatim civitate donaverit. donatum esse L. Cornelium praesens Pompeius dicit, indicant publicae tabulae, accusator fatetur, sed negat ex foederato populo quemquam potuisse, nisi is populus fundus factus esset, in hanc civitatem venire. o praeclarum interpretem iuris, aucto- 20
rem antiquitatis, correctorem atque emendatorem nostrae civitatis! qui hanc poenam foederibus ascribat, ut omnium praemiorum beneficiorumque nostrorum expertis faciat foederatos. quid enim potuit dici imperitius quam foe-

deratos populos fieri fundos oportere? nam id non magis
est proprium foederatorum quam omnium liberorum. sed
totum hoc, iudices, in ea fuit positum semper ratione
atque sententia, ut, cum iussisset populus Romanus ali-
quid, si id ascivissent socii populi ac Latini, et si ea lex,
quam nos haberemus, eadem in populo aliquo tamquam
in fundo resedisset, ut tum lege eadem is populus tene-
retur, non ut de nostro iure aliquid deminueretur, sed ut
illi populi aut iure eo, quod a nobis esset constitutum,
21 aut aliquo commodo aut beneficio uterentur. tulit apud
maiores nostros legem C. Furius de testamentis, tulit Q.
Voconius de mulierum hereditatibus, innumerabiles aliae
leges de civili iure sunt latae: quas Latini voluerunt,
asciverunt; ipsa denique Iulia, qua lege civitas est sociis
et Latinis data, qui fundi populi facti non essent, civi-
tatem non haberent; in quo magna contentio Heraclien-
sium et Neapolitanorum fuit, cum magna pars in eis
civitatibus foederis sui libertatem civitati anteferret.
postremo haec vis est istius et iuris et verbi, ut fundi
22 populi beneficio nostro, non suo iure fiant. cum aliquid
populus Romanus iussit, id si est eius modi, ut quibus-
dam populis sive foederatis sive liberis permittendum
esse videatur, ut statuant ipsi non de nostris, sed de suis
rebus, quo iure uti velint, tum utrum fundi facti sint an
non, quaerendum esse videtur: de nostra vero re publica,
de nostro imperio, de nostris bellis, de victoria, de salute
9 fundos populos fieri noluerunt. atqui, si imperatoribus
nostris, si senatui, si populo Romano non licebit propo-
sitis praemiis elicere ex civitatibus sociorum atque ami-
corum fortissimum atque optimum quemque ad subeunda
pro salute nostra pericula, summa utilitate ac maximo
saepe praesidio periculosis atque asperis temporibus ca-
23 rendum nobis erit. sed per deos immortalis! quae est
ista societas, quae amicitia, quod foedus, ut aut nostra
civitas careat in suis periculis Massiliensi propugnatore,
careat Gaditano, careat Saguntino, aut, si quis ex his
populis sit exortus qui nostros duces auxilio laboris,
commeatus periculo suo iuverit, qui cum hoste nostro
comminus in acie saepe pugnarit, qui se saepe telis ho-
stium, qui dimicationi capitis, qui morti obiecerit, nulla

condicione huius civitatis praemiis adfici possit? etenim 24
in populum Romanum grave est, non posse uti sociis
excellenti virtute praeditis, qui velint cum periculis no-
stris sua communicare; in socios vero ipsos et in eos, de
quibus agimus, foederatos iniuriosum et contumeliosum
est his praemiis et his honoribus exclusos esse fidelissi-
mos et coniunctissimos socios, quae pateant stipendiariis,
pateant hostibus, pateant saepe servis. nam stipendia-
rios ex Africa, Sicilia, Sardinia, ceteris provinciis multos
civitate donatos videmus, et, qui hostes ad nostros impe-
ratores perfugissent et magno usui rei publicae nostrae
fuissent, scimus civitate esse donatos; servos denique,
quorum ius, fortuna, condicio infima est, bene de re pu-
blica meritos persaepe libertate, id est civitate, publice
donari videbamus. hanc tu igitur, patrone foederum ac
foederatorum, condicionem statuis Gaditanis, tuis civibus, 25
ut, quod eis, quos [magnis] adiutoribus *illis* usi armis
subegimus atque in dicionem nostram redegimus, licet,
si populus Romanus permiserit, ut ab senatu, etiam ab
imperatoribus nostris civitate donentur, id ne liceat ipsis?
qui si suis decretis legibusve sanxissent, ne quis suorum
civium castra imperatorum populi Romani iniret, ne quis
se pro nostro imperio in periculum capitis atque in vitae
discrimen inferret, Gaditanorum auxiliis, cum vellemus,
uti nobis liceret, privatus vero ne quis vir et animo et
virtute praecellens pro nostro imperio periculo suo dimi-
caret, graviter id iure ferremus, minui auxilia populi
Romani, debilitari animos fortissimorum virorum, alieni-
genarum nos hominum studiis atque paterna virtute pri-
vari. atqui nihil interest, iudices, utrum haec foederati 26
iura constituant, ut ne cui liceat ex eis civitatibus ad
nostrorum bellorum pericula accedere, an, quae nos eo-
rum civibus virtutis causa tribuerimus, ea rata esse non
possint: nihil enim magis uteremur eis adiutoribus sub-
latis virtutis praemiis, quam si omnino eis versari in
nostris bellis non liceret. etenim cum pro sua patria
pauci post genus hominum natum reperti sint qui nullis
praemiis propositis vitam suam hostium telis obiecerint,
pro aliena re publica quemquam fore putatis qui se op-

ponat periculis non modo nullo proposito praemio, sed etiam interdicto?

11 27 Sed cum est illud imperitissime dictum de populis fundis, quia commune liberorum est populorum, non proprium foederatorum; ex quo intellegi necesse est aut neminem ex sociis civem fieri posse aut etiam posse ex foederatis, tum vero ius omne noster iste magister mutandae civitatis ignorat, quod est, iudices, non solum in legibus publicis positum, sed etiam in privatorum voluntate. iure enim nostro neque mutare civitatem quisquam invitus potest neque, si velit, mutare non potest, modo asciscatur ab ea civitate, cuius esse se civitatis velit: ut, si Gaditani sciverint nominatim de aliquo cive Romano, ut sit is civis Gaditanus, magna potestas sit nostro civi mutandae civitatis nec foedere impediatur quo minus ex
28 cive Romano civis Gaditanus possit esse. duarum civitatum civis noster esse iure civili nemo potest; non esse huius civitatis, qui se alii civitati dicarit, potest; neque solum dicatione, quod in calamitate clarissimis viris Q. Maximo, C. Laenati, Q. Philippo Nuceriae, C. Catoni Tarracone, Q. Caepioni, P. Rutilio Zmyrnae videmus accidisse, ut earum civitatum fierent cives, *nam* hanc ante amittere non potuissent quam hoc solum civitatis mutatione vertissent, sed etiam postliminio potest civitatis fieri mutatio: neque enim sine causa de Cn. Publicio Menandro, libertino homine, quem apud maiores legati nostri in Graeciam proficiscentes interpretem secum habere voluerunt, ad populum latum est, ut is Publicius, si domum revenisset et inde Romam redisset, ne minus civis esset. multi etiam superiore memoria cives Romani sua voluntate, indemnati et incolumes, suis rebus relictis,
12 29 alias se in civitates contulerunt. quod si civi Romano licet esse Gaditanum sive exsilio sive postliminio sive reiectione huius civitatis — ut iam ad foedus veniam, quod ad causam nihil pertinet: de civitatis enim iure, non de foederibus disceptamus —, quid est quam ob rem civi Gaditano in hanc civitatem venire non liceat? equidem longe secus sentio: nam cum ex omnibus civitatibus via sit in nostram cumque nostris civibus pateat

ad ceteras iter civitates, tum vero, ut quaeque nobiscum
maxime societate, amicitia, sponsione, pactione, foedere
est coniuncta, ita mihi maxime communione beneficio-
rum, praemiorum, civitatis contineri videtur. atqui ce-
terae civitates omnes non dubitarent nostros homines
recipere in suas civitates, si idem nos iuris haberemus
quod ceteri; sed nos non possumus et huius esse civi-
tatis et cuiusvis praeterea; ceteris concessum est. itaque 30
in Graecis civitatibus videmus, Athenis Rhodios, Lace-
daemonios, ceteros undique ascribi multarumque esse
eosdem homines civitatum; quo errore ductos vidi ego-
met non nullos imperitos homines, nostros civis, Athenis
in numero iudicum atque Areopagitarum, certa tribu,
certo numero, cum ignorarent, si illam civitatem essent
adepti, hanc se perdidisse, nisi postliminio recuperassent;
peritus vero nostri moris ac iuris nemo umquam, qui hanc
civitatem retinere vellet, in aliam se civitatem dicavit.

Sed hic totus locus disputationis atque orationis meae, 13
iudices, pertinet ad commune ius mutandarum civitatum:
nihil habet quod sit proprium religionis ac foederum.
defendo enim rem universam, nullam esse gentem ex
omni regione terrarum neque tam dissidentem a populo
Romano odio quodam atque discidio neque tam fide be-
nevolentiaque coniunctam, ex qua nobis interdictum sit,
ne quem asciscere civem aut civitate donare possimus.
o iura praeclara atque divinitus iam inde a principio Ro- 31
mani nominis a maioribus nostris comparata! ne quis
nostrum plus quam unius civitatis esse possit — dissimi-
litudo enim civitatum varietatem * * * — neve in civitate
maneat invitus: haec sunt enim fundamenta firmissima
nostrae libertatis, sui quemque iuris et retinendi et dimit-
tendi esse dominum. illud vero sine ulla dubitatione
maxime nostrum fundavit imperium et populi Romani
nomen auxit, quod princeps ille creator huius urbis, Ro-
mulus, foedere Sabino docuit etiam hostibus recipiendis
augeri hanc civitatem oportere; cuius auctoritate et ex-
emplo numquam est intermissa a maioribus nostris lar-
gitio et communicatio civitatis. itaque et ex Latio multi,
ut Tusculani, ut Lanuvini, et ex ceteris regionibus gentes

universae in civitatem sunt receptae, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum; quibus ex civitatibus nec coacti essent civitate mutari, si qui noluissent, nec, si qui essent civitatem nostram beneficio populi Romani consecuti,
14 violatum foedus eorum videretur. etenim quaedam foe-
32 dera exstant, ut Cenomanorum, Insubrium, Helvetiorum, Iapydum, non nullorum item ex Gallia barbarorum, quorum in foederibus exceptum est, ne quis eorum a nobis civis recipiatur. quod si exceptio facit, ne liceat, ubi *non est exceptum, ibi* necesse est licere. ubi est igitur *exceptum* foedere Gaditano, ne quem populus Romanus Gaditanum recipiat civitate? nusquam. ac sicubi esset, lex id Gellia et Cornelia, quae definite potestatem Pompeio civitatem donandi dederat, sustulisset. 'exceptum' inquit 'est foedus, si quidem sacrosanctum est.' ignosco tibi, si neque Poenorum iura calles — reliqueras enim civitatem tuam — neque nostras potuisti leges inspicere: ipsae enim te a cognitione sua iudicio publico reppule-
33 runt. quid fuit in rogatione ea, quae de Pompeio a Gellio et a Lentulo consulibus lata est, in quo aliquid [sacrosanctum] exceptum videretur? primum enim sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus plebesve sanxit; deinde sanctiones sacrandae sunt aut genere ipso atque obtestatione [et consecratione] legis aut poena, cum caput eius, qui contra fecerit, consecratur. quid habes igitur dicere de Gaditano foedere eius modi? utrum capitis consecratione an obtestatione legis sacrosanctum esse confirmas? nihil omnino umquam de isto foedere ad populum, nihil ad plebem latum esse dico: de quibus igitur, etiam si latum esset [neque legem neque poenam latam esse], ne quem civem reciperemus, tamen id esset, quod postea populus iussisset, ratum, nec quicquam illis verbis, SI QUID SACROSANCTUM EST, esse exceptum videretur, de eis, cum populus Romanus nihil umquam iusserit, quicquam audes dicere sacrosanctum
15 fuisse? nec vero oratio mea ad infirmandum foedus Ga-
34 ditanorum, iudices, pertinet: neque enim est meum contra ius optime meritae civitatis, contra opinionem vetustatis, contra auctoritatem senatus dicere: duris enim quondam

temporibus rei publicae nostrae, cum praepotens terra
marique Karthago nixa duabus Hispaniis huic imperio
immineret et cum duo fulmina nostri imperii subito in
Hispania, Cn. et P. Scipiones exstincti occidissent, L.
Marcius primipili centurio cum Gaditanis foedus icisse
dicitur. quod cum magis fide illius populi, iustitia no-
stra, vetustate denique ipsa quam aliquo publico vinculo
religionis teneretur, sapientes homines et publici iuris
periti, Gaditani, M. Lepido Q. Catulo consulibus a senatu
de foedere postulaverunt. tum est cum Gaditanis foedus
vel renovatum vel ictum: de quo foedere populus Ro-
manus sententiam non tulit, qui iniussu suo nullo pacto
potest religione obligari. ita Gaditana civitas, quod be- 35
neficiis suis erga rem publicam nostram consequi potuit,
quod imperatorum testimoniis, quod vetustate, quod Q.
Catuli, summi viri, auctoritate, quod iudicio senatus,
quod foedere, consecuta est: quod publica religione san-
ciri potuit, id abest; populus enim se nusquam obligavit.
neque ideo est Gaditanorum causa deterior; gravissimis
enim et plurimis rebus est fulta. sed isti disputationi
*hic* certe nihil est loci; sacrosanctum enim nihil potest
esse, nisi quod per populum plebemve sanctum est.
quod si hoc foedus, quod populus Romanus auctore se- 16
natu, commendatione et iudicio vetustatis, voluntate et
sententiis suis comprobat, idem suffragiis comprobasset,
quid erat cur ex ipso foedere Gaditanum in civitatem
nostram recipi non liceret? nihil est enim aliud in foedere
nisi ut PIA ET AETERNA PAX sit. quid id ad civitatem?
adiunctum illud etiam est, quod non est in omnibus foe-
deribus: MAIESTATEM POPULI ROMANI COMITER CONSERVANTO.
id habet hanc vim, ut sit ille in foedere inferior? primum 36
verbi genus hoc CONSERVANTO, quo magis in legibus quam
in foederibus uti solemus, imperantis est, non precantis;
deinde cum alterius populi maiestas conservari iubetur,
de altero siletur, certe ille populus in superiore condi-
cione causaque ponitur, cuius maiestas foederis sanctione
defenditur: in quo erat accusatoris interpretatio indigna
responsione, qui ita dicebat, COMITER esse communiter
quasi vero priscum aliquod aut insolitum verbum inter-
pretaretur. comes benigni, faciles, suaves homines esse

dicuntur, 'qui erranti comiter monstrat viam,' benigne, non
37 gravate: communiter quidem certe non convenit. et simul
absurda res est caveri foedere, ut maiestatem populi Romani communiter conservent, id est, ut populus Romanus suam maiestatem esse salvam velit. quod si iam ita esset, ut esse non potest, tamen de nostra maiestate, nihil de illorum caveretur. potestne igitur nostra maiestas a Gaditanis benigne conservari, si ad eam retinendam Gaditanos praemiis elicere non possumus? potest esse ulla denique maiestas, si impedimur quo minus per populum Romanum beneficiorum virtutis causa tribuendorum potestatem imperatoribus nostris deferamus?

17
38 Sed quid ego disputo, quae mihi tum, si Gaditani
contra me dicerent, vere posse dici viderentur? illis enim repetentibus L. Cornelium responderem, legem populum Romanum iussisse de civitate tribuenda: huic generi legum fundos populos fieri non solere; Cn. Pompeium de consilii sententia civitatem huic dedisse; nullum populi nostri iussum Gaditanos habere; itaque nihil esse sacrosanctum, quod lege exceptum videretur; si esset, tamen in foedere nihil esse cautum praeter pacem; additum esse etiam illud, ut maiestatem illi nostram conservare deberent, quae certe minueretur, si aut adiutoribus illorum civibus uti in bellis nobis non liceret aut praemii
39 tribuendi potestatem nullam haberemus. nunc vero quid
ego contra Gaditanos loquar, cum id, quod defendo, voluntate eorum, auctoritate, legatione ipsa comprobetur? qui a principio sui generis [aut studio rei publicae ei] ab omni studio sensuque Poenorum mentis suas ad nostrum imperium nomenque flexerunt; qui, cum maxima bella nobis inferrentur, * moenibus excluserunt, classibus insecuti sunt, corporibus, opibus, copiis depulerunt; qui et veterem illam speciem foederis Marciani semper omni sanctiorem arce duxerunt et hoc foedere Catuli senatusque auctoritate se nobiscum coniunctissimos esse arbitrati sunt; quorum moenia, delubra, agros ut Hercules ipse itinerum ac laborum suorum, sic maiores nostri imperii
40 ac nominis populi Romani terminos esse voluerunt. te-
stantur et mortuos nostros imperatores, quorum vivit immortalis memoria et gloria, Scipiones, Brutos, Hora-

tios, Cassios, Metellos, et hunc praesentem Cn. Pom-
peium, quem procul ab illorum moenibus acre et ma-
gnum bellum gerentem commeatu pecuniaque iuverunt,
et hoc tempore ipsum populum Romanum, quem in cari-
tate annonae, ut saepe ante fecerant, frumento suppedi-
tato levarunt, se hoc ius esse velle, ut sibi et liberis, si
qui eximia virtute fuerit, sit in nostris castris, sit in im-
peratorum praetoriis, sit denique inter signa atque in
acie locus, sit his gradibus ascensus etiam ad civitatem.
quod si Afris, si Sardis, si Hispanis agris stipendioque 18 41
multatis virtute adipisci licet civitatem, Gaditanis autem
officiis, vetustate, fide, periculis, foedere coniunctis hoc
idem non licebit, non foedus sibi nobiscum, sed iniquis-
simas leges impositas a nobis esse arbitrabuntur. atque
hanc, iudices, non a me fingi orationem, sed me dicere
quae Gaditani iudicarint res ipsa declarat. hospitium
multis annis ante hoc tempus cum L. Cornelio Gaditanos
fecisse publice dico: proferam tesseram; legatos excito;
laudatores ad hoc iudicium, summos homines ac nobilis-
simos, deprecatores huius periculi missos videtis; re de-
nique multo ante Gadibus inaudita, fore *ut* huic ab illo
periculum crearetur, * * * gravissima autem in istum civem
suum Gaditani senatus consulta fecerunt. potuit magis 42
fundus populus Gaditanus fieri, quoniam hoc magno
opere delectare verbo, si tum fit fundus, cum scita ac
iussa nostra sua sententia comprobat, quam cum hospi-
tium fecit, ut et civitate illum mutatum esse fateretur et
huius civitatis honore dignissimum iudicaret? potuit cer-
tius interponere indicium voluntatis suae, quam cum
etiam accusatorem huius multa et poena notavit? potuit
magis de re iudicare quam cum ad vestrum iudicium
civis amplissimos legavit, testis huius iuris, vitae lauda-
tores, periculi deprecatores? etenim quis est tam demens 43
quin sentiat ius hoc Gaditanis esse retinendum, ne sae-
ptum sit eis iter perpetuo ad hoc amplissimum praemium
civitatis, et magno opere eis esse laetandum, huius L.
Cornelii benevolentiam erga suos remanere Gadibus;
gratiam et facultatem commendandi in hac civitate ver-
sari? quis est enim nostrum cui non illa civitas sit huius
studio, cura, diligentia commendatior? omitto quantis or- 19

namentis populum istum C. Caesar, cum esset in Hispania praetor, adfecerit, *ut* controversias sedarit, iura ipsorum permissu statuerit, inveteratam quandam barbariam ex Gaditanorum moribus disciplinaque delerit, summa in eam civitatem huius rogatu studia et beneficia contulerit. multa praetereo, quae cotidie labore huius et studio aut omnino aut certe facilius consequantur. itaque et adsunt principes civitatis et defendunt: amore ut suum civem, testimonio ut nostrum, officio ut ex nobilissimo civi sanctissimum hospitem, studio ut diligentissimum
44 defensorem commodorum suorum. ac ne ipsi Gaditani arbitrentur, quamquam nullo incommodo adficiantur, si liceat eorum civis virtutis causa in nostram civitatem venire, tamen hoc ipso inferius esse suum foedus quam ceterorum, consolabor et hos praesentis, viros optimos, et illam fidelissimam atque amicissimam nobis civitatem; simul et vos, non ignorantis, iudices, admonebo, quo de iure hoc iudicium constitutum est, de eo numquam omnino esse dubitatum.

45 Quos igitur prudentissimos interpretes foederum, quos peritissimos bellici iuris, quos diligentissimos in exquirendis condicionibus civitatum atque causis esse arbitramur? eos profecto, qui iam imperia ac bella gesserunt.
20 etenim si Q. Scaevola ille augur, cum de iure praediatorio consuleretur, homo iuris peritissimus, consultores suos non numquam ad Furium et Cascellium praediatores reiciebat, si nos de aqua nostra Tusculana M. Tugionem potius quam C. Aquilium consulebamus, quod adsiduus usus uni rei deditus et ingenium et artem saepe vincit, quis dubitet de foederibus et de toto iure pacis et belli hominibus iuris peritissimis imperatores nostros an-
46 teferre? possumusne igitur tibi probare auctorem exempli atque facti illius, quod a te reprehenditur, C. Marium? quaeris aliquem graviorem, constantiorem, praestantiorem virtute, prudentia, religione? is igitur Iguvinatem M. Annium Appium, fortissimum virum, *summa* virtute praeditum, civitate donavit; *idem cohortis duas universas Camertium civitate donavit,* cum Camertinum foederum sanctissimum atque aequissimum sciret esse. potest igitur, iudices, L. Cornelius condemnari, ut non C. Marii factum

condemnetur? exsistat ergo ille vir parumper cogitatione 47
vestra, quoniam re non potest, ut conspiciatis eum mentibus, quoniam oculis non potestis: dicat se non imperitum foederis, non rudem exemplorum, non ignarum belli*ci iuris* fuisse; se P. Africani discipulum ac militem, se stipendiis, se legationibus bellicis eruditum; se, si tanta bella leg*atus ob*isset, quanta gessit et confecit, si tot consulibus meruisset, quotiens ipse consul fuit, omnia iura belli perdiscere ac nosse potuisse: sibi non fuisse dubium quin nullo foedere a re publica bene gerenda impediretur; a se ex coniunctissima atque amicissima civitate fortissimum quemque esse delectum: neque Iguvinatium neque Camertium foedere esse exceptum quo minus eorum civibus a populo Romano praemia virtutis tribue-
rentur. itaque cum paucis annis post hanc civitatis 21 48
donationem acerrima de civitate quaestio Licinia et Mucia lege venisset, num quis eorum, qui de foederatis civitatibus esset civitate donatus, in iudicium est vocatus? nam Spoletinus T. Matrinius unus ex eis, quos C. Marius civitate donasset, dixit causam ex colonia Latina in primis firma et inlustri: quem cum disertus homo L. Antistius accusaret, non dixit fundum Spoletinum populum non esse factum — videbat enim populos de suo iure, non de nostro fundos fieri solere —, sed cum lege Apuleia coloniae non essent deductae, qua lege Saturninus C. Mario tulerat ut in singulas colonias ternos civis Romanos facere posset, negabat hoc beneficium re ipsa sublata valere debere.
nihil habet similitudinis ista ac- 49
cusatio, sed tamen tanta auctoritas in C. Mario fuit, ut non per L. Crassum, adfinem suum, hominem incredibili eloquentia, sed paucis ipse verbis causam illam gravitate sua defenderit et probarit. quis enim esset, iudices, qui imperatoribus nostris in bello, in acie, in exercitu delectum virtutis, qui sociis, qui foederatis in defendenda re publica nostra spem praemiorum eripi vellet? quod si voltus C. Marii, si vox, si ille imperatorius ardor oculorum, si recentes triumphi, si praesens valuit aspectus, valeat auctoritas, valeant res gestae, valeat memoria, valeat fortissimi et clarissimi viri nomen aeternum. sit hoc discrimen inter gratiosos civis atque fortis, ut illi vivi

fruantur opibus suis, horum etiam mortuorum, si quisquam huius imperii defensor mori potest, vivat auctoritas
22 – 50 immortalis. quid? Cn. Pompeius pater rebus Italico bello maximis gestis P. Caesium, equitem Romanum, virum bonum, qui vivit, Ravennatem, foederato ex populo nonne civitate donavit? quid? cohortis duas universas Camertium *C. Marius*? quid? Heracliensem Alexam P. Crassus, vir amplissimus, ex ea civitate, quacum prope singulare foedus Pyrrhi temporibus C. Fabricio consule ictum putatur? quid? Massiliensem Aristonem L. Sulla? quid? quoniam de Gaditanis agimus, idem † Erosnovem Gaditanum? quid? vir sanctissimus et summa religione ac modestia, Q. Metellus Pius, Q. Fabium Saguntinum? quid? hic, qui adest, a quo haec, quae ego nunc percurro, subtilissime sunt omnia perpolita, M. Crassus, non † Avennensem foederatum civitate donavit, homo cum gravitate et prudentia praestans tum vel nimium parcus in largienda
51 civitate? hic tu Cn. Pompeii beneficium vel potius iudicium et factum infirmare conaris, qui fecit quod C. Marium fecisse audierat, fecit quod P. Crassum, quod L. Sullam, *quod M. Crassum*, quod Q. Metellum, quod denique domesticum auctorem, patrem suum, facere viderat? neque vero id in uno Cornelio fecit; nam et Gaditanum Asdrubalem ex bello illo Africano et Mamertinos Ovios et quosdam Uticensis et Saguntinos Fabios civitate *donavit.* etenim cum ceteris praemiis digni sunt, qui suo labore et periculo nostram rem publicam defendunt, tum certe dignissimi sunt qui civitate ea donentur, pro qua pericula ac tela subierunt. atque utinam, qui ubique sunt propugnatores huius imperii, possent in hanc civitatem venire et contra oppugnatores rei publicae de civitate exterminari! neque enim ille summus poëta noster Hannibalis illam magis cohortationem quam communem imperatoriam voluit esse: 'hostem qui feriet, erit' inquit 'mihi Karthaginiensis, quisquis erit.' cuius civitatis sit, id habent hodie leve et semper habuerunt; itaque et civis undique fortis viros asciverunt et hominum ignobilium virtutem persaepe nobilitatis inertiae praetulerunt.

23 – 52 Habetis imperatorum summorum et sapientissimorum hominum, clarissimorum virorum interpretationem iuris ac

foederum: dabo etiam iudicum, qui huic quaestioni prae-
fuerunt, dabo universi populi Romani, dabo sanctissimum
et sapientissimum iudicium etiam senatus. iudices cum
prae se ferrent palamque loquerentur quid essent lege
Papia de M. Cassio Mamertinis repetentibus iudicaturi,
Mamertini publice suscepta causa destiterunt. multi in
civitatem recepti ex liberis foederatisque populis [libe-
rati] sunt: nemo umquam est de civitate accusatus, quod
aut populus fundus factus non esset aut quod foedere
civitatis mutandae ius impediretur. audebo etiam hoc con- 53
tendere, numquam esse condemnatum quem constaret ab
imperatore nostro civitate donatum. cognoscite nunc
populi Romani iudicium multis rebus interpositum atque
in maximis causis re ipsa atque usu comprobatum. cum
Latinis omnibus foedus esse ictum Sp. Cassio Postumo
Cominio consulibus quis ignorat? quod quidem nuper
in columna ahenea meminimus post rostra incisum et
perscriptum fuisse. quo modo igitur L. Cossinius Ti-
burs, pater huius equitis Romani, optimi atque ornatis-
simi viri, damnato T. Coelio, quo modo ex eadem civitate
T. Coponius, civis item summa virtute et dignitate —
nepotes T. et C. Coponios nostis — damnato C. Masone,
civis Romanus est factus? an lingua et ingenio patefieri 54
aditus ad civitatem potuit, manu et virtute non potuit?
anne de nobis trahere spolia foederatis licebat, de hosti-
bus non licebat? an quod adipisci poterant dicendo, id
eis pugnando adsequi non licebat? an accusatori maiores
nostri maiora praemia quam bellatori esse voluerunt?
quod si acerbissima lege Servilia principes viri et gra- 24
vissimi [et sapientissimi] cives hanc Latinis, id est foede-
ratis, viam ad civitatem populi iussu patere passi sunt,
neque ius est hoc reprehensum Licinia et Mucia lege,
cum praesertim genus ipsum accusationis et nomen *et*
eius modi praemium, quod nemo adsequi posset nisi ex
senatoris calamitate, neque senatori neque bono cuiquam
nimis iucundum esse posset, dubitandum fuit quin quo
in genere iudicum praemia rata essent, in eodem iudicia
imperatorum valerent? num fundos igitur factos populos
Latinos arbitramur aut Serviliae legi aut ceteris, quibus
Latinis hominibus erat propositum aliqua ex re praemium

55 civitatis? cognoscite nunc iudicium senatus, quod semper iudicio est populi comprobatum. sacra Cereris, iudices, summa maiores nostri religione confici caerimoniaque voluerunt, quae cum essent adsumpta de Graecia et per Graecas curata sunt semper sacerdotes et Graeca omnia nominata. sed cum illam, quae Graecum illud sacrum monstraret et faceret, ex Graecia deligerent, tamen sacra pro civibus civem facere voluerunt, ut deos immortalis scientia peregrina et externa, mente domestica et civili precaretur. has sacerdotes video fere aut Neapolitanas aut Veliensis fuisse, foederatarum sine dubio civitatum. mitto vetera: proxime dico ante civitatem Veliensibus datam de senatus sententia C. Valerium Flaccum, praetorem urbanum, nominatim ad populum de Calliphana Veliense, ut ea civis Romana esset, tulisse: num igitur aut fundos factos Veliensis aut sacerdotem illam civem Romanam factam non esse aut foedus et a senatu et a populo Romano violatum arbitramur?

25 56 Intellego, iudices, in causa aperta minimeque dubia multo et plura et a pluribus peritissimis esse dicta quam res postularet. sed id factum est, non ut vobis rem tam perspicuam dicendo probaremus, verum ut omnium malevolorum, iniquorum, invidiosorum animos frangeremus: quos ut accusator incenderet, ut aliqui sermones hominum alienis bonis maerentium etiam ad vestras auris permanarent et in iudicio ipso redundarent, idcirco illa in omni parte orationis summa arte aspergi videbatis: tum pecuniam L. Cornelii, quae neque invidiosa est et, quantacumque est, eius modi est, ut conservata magis quam correpta esse videatur; tum luxuriam, quae non crimine aliquo libidinis, sed communi maledicto notabatur; tum Tusculanum, quod Q. Metelli fuisse meminerat et L. Crassi, Crassum emisse de libertino homine, Soterico Marcio, ad Metellum pervenisse de Vennonii Vindicii bonis non tenebat; simul illud nesciebat, praediorum nullam esse gentem; emptionibus ea solere saepe ad alienos homines, saepe ad infimos, non legibus tamquam
57 tutelas pervenire. obiectum est etiam, quod in tribum Clustuminam pervenerit: quod hic adsecutus est legis de ambitu praemio, minus invidiosa, quam qui legum

praemiis praetoriam sententiam et praetextam togam con-
sequuntur. et adoptatio Theophani agitata est, per quam
Cornelius nihil est praeterquam propinquorum suorum
hereditates adsecutus.

Quamquam istorum animos, qui ipsi Cornelio invi- 26
dent, non est difficillimum mitigare: more hominum
invident, in conviviis rodunt, in circulis vellicant; non illo
inimico, sed hoc maligno dente carpunt. qui amicis L. 58
Cornelii aut inimici sunt aut invident, ei sunt huic multo
vehementius pertimescendi. nam huic quidem ipsi quis
est umquam inventus inimicus aut quis iure esse potuit?
quem bonum non coluit? cuius fortunae dignitatique non
concessit? versatus in intima familiaritate hominis poten-
tissimi in maximis nostris malis atque discordiis nemi-
nem umquam alterius rationis ac partis, non re, non
verbo, non voltu denique offendit. fuit hoc sive meum
sive rei publicae fatum, ut in me unum omnis illa incli-
natio communium temporum incumberet: non modo non
exsultavit in ruinis nostris vestrisque [discordiis] Corne-
lius, sed omni officio, lacrimis, opera, consolatione omnis
me absente meos sublevavit; quorum ego testimonio ac 59
precibus munus hoc meritum huic et, ut a principio dixi,
iustam et debitam gratiam refero, speroque, iudices, ut
eos, qui principes fuerunt conservandae salutis aut digni-
tatis meae, diligitis et caros habetis, sic, quae ab hoc pro
facultate huius, pro loco facta sunt, et grata esse vobis
et probata. non igitur a suis, quos nullos habet, sed a
suorum, qui et multi et potentes sunt, urguetur inimicis:
quos quidem hesterno die Cn. Pompeius copiosa oratione
et gravi secum, si vellent, contendere iubebat, ab hoc
impari certamine atque iniusta contentione avocabat. et 27 60
erat aequa lex et nobis, iudices, atque omnibus, qui no-
stris familiaritatibus implicantur, vehementer utilis, ut
nostras inimicitias ipsi inter nos geramus, amicis nostro-
rum inimicorum temperemus. ac si mea auctoritas satis
apud illos in hac re ponderis haberet, cum me praesertim
rerum varietate atque usu ipso iam perdoctum viderent,
etiam ab illis eos maioribus discordiis avocarem. etenim
contendere de re publica, cum id defendas, quod esse
optimum sentias, et fortium virorum et magnorum homi-

num semper putavi neque huic umquam labori, officio,
muneri defui. sed contentio tam diu sapiens est, quam
diu aut proficit aliquid aut, si non proficit, non obest
61 civitati. voluimus quaedam, contendimus, experti sumus:
obtenta non sunt; dolorem alii, nos luctum maeroremque
suscepimus. cur ea, quae mutare non possumus, con-
vellere malumus quam tueri? C. Caesarem senatus et
genere supplicationum amplissimo ornavit et numero die-
rum novo; idem in angustiis aerarii victorem exercitum
stipendio adfecit, imperatori decem legatos decrevit, lege
Sempronia succedendum non censuit. harum ego sen-
tentiarum et princeps et auctor fui, neque me dissensioni
meae pristinae putavi potius adsentiri quam praesentibus
rei publicae temporibus et concordiae convenire. non
idem aliis videtur. sunt fortasse in sententia firmiores.
reprehendo neminem, sed adsentior non omnibus, neque
esse inconstantis puto sententiam tamquam aliquod navi-
gium atque cursum ex rei publicae tempestate moderari.
62 sed si qui sunt quibus infinitum sit odium in quos semel
susceptum est, quos video esse non nullos, cum ducibus
ipsis, non cum comitatu adsectatoribusque confligant.
illam enim fortasse pertinaciam non nulli, virtutem alii
putabunt; hanc vero iniquitatem omnes cum aliqua cru-
delitate coniunctam. sed si certorum hominum mentis
nulla ratione, iudices, placare possumus, vestros quidem
animos certe confidimus non oratione nostra, sed huma-
28 63 nitate vestra esse placatos. quid enim est cur non potius
ad summam laudem huic quam ad minimam fraudem
Caesaris familiaritas valere debeat? cognovit adulescens;
placuit homini prudentissimo; in summa amicorum copia
cum familiarissimis eius est adaequatus. in praetura, in
consulatu praefectum fabrum detulit; consilium homi-
nis probavit, fidem est complexus, officia observantiamque
dilexit. fuit hic multorum illi laborum socius aliquando:
est fortasse nunc non nullorum particeps commodorum:
quae quidem si huic obfuerint apud vos, non intellego
quod bonum cuiquam sit apud talis viros profuturum.
64 sed quoniam C. Caesar abest longissime atque in eis est
nunc locis, quae regione orbem terrarum, rebus illius
gestis imperium populi Romani definiunt, nolite, per deos

immortalis! iudices, hunc illi acerbum nuntium velle
perferri, ut suum praefectum fabrum, ut hominem sibi
carissimum et familiarissimum non ob ipsius aliquod de-
lictum, sed ob suam familiaritatem vestris oppressum
sententiis audiat. miseremini eius, qui non de suo pec-
cato, sed *de* huius summi et clarissimi viri facto, non de
aliquo crimine, sed periculo suo de publico iure disce-
ptat: quod ius si Cn. Pompeius ignoravit, si M. Crassus,
si Q. Metellus, si Cn. Pompeius pater, si L. Sulla, si P.
Crassus, si C. Marius, si senatus, si populus Romanus,
si, qui de re simili iudicarunt, si foederati populi, si so-
cii, si illi antiqui Latini, videte ne utilius vobis et hone-
stius sit illis ducibus errare quam hoc magistro erudiri.
sed si de certo, de perspicuo, de utili, de probato, de
iudicato vobis iure esse constituendum videtis, nolite
committere ut in re tam inveterata quicquam novi sen-
tiatis. simul et illa, iudices, omnia ante oculos vestros 65
proponite: primum esse omnis etiam post mortem reos
clarissimos illos viros, qui foederatos civitate donarunt;
deinde senatum, qui hoc iudicavit; populum, qui iussit;
iudices, qui approbarunt. tum etiam illud cogitate, sic
vivere ac vixisse Cornelium, ut, cum omnium peccato-
rum quaestiones sint, non de vitiorum suorum poena,
sed de virtutis praemio in iudicium vocetur. accedat
etiam illud, ut statuatis hoc iudicio utrum posthac ami-
citias clarorum virorum calamitati hominibus an orna-
mento esse malitis. postremo illud, iudices, fixum in
animis vestris tenetote, vos in hac causa non de maleficio
L. Cornelii, sed de beneficio Cn. Pompeii iudicaturos.

# M. TULLII CICERONIS IN L. CALPURNIUM PISONEM ORATIO.

1. Pro di immortales, qui hic inluxit dies?

2. quod minimum specimen in te ingenii? ingenii autem? immo ingenui hominis ac liberi; qui colore ipso patriam aspernaris, oratione genus, moribus nomen.

3. hoc non ad contemnendam Placentiam pertinet, unde se is ortum gloriari solet; neque enim hoc mea natura fert nec municipii, praesertim de me optime meriti, dignitas patitur.

4. Insuber quidam fuit, idem mercator et praeco: is cum Romam cum filia venisset, adulescentem nobilem Caesonium, hominis furacissimi filium, ausus est appellare: homini levi et subito filiam conlocavit.

5. quae te beluam ex utero, non hominem fudit.

6. hic cum ad om ........... Placentiae forte consedit et pauci*s post annis* in eam civitatem — nam tum erat *civitas* — ascendit. prius enim Gallus, dein Gallica*nus* extremo S*emi*placentinus haberi ...... *coeptus* est.

7. maiorem sibi Insuber ille avus adoptavit.

8. lautiorem ........... pater tuus socerum, quam C. Piso ...... in illo luctu ... non ei filiam meam conlocavi, quem ego ......... potestas tum omnium fuisset, unum potissimum delegissem.

9. cum tibi tota cognatio serraco advehatur.

10. proximus Pompeium sedebam.

1 ..... Iamne vides, belua, iamne sentis quae sit ho-
1 minum querella frontis tuae? nemo queritur Syrum nescio quem de grege noviciorum factum esse consulem; non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt: oculi, supercilia, frons, voltus

denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic
in fraudem homines impulit; hic eos, quibus eras ignotus,
decepit, fefellit, induxit. pauci ista tua lutulenta vitia
noramus; pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatem-
que linguae; numquam erat audita vox in foro; num-
quam periculum factum consilii; nullum non modo in-
lustre, sed ne notum quidem factum aut militiae aut
domi. obrepsisti ad honores errore hominum, commen-
datione fumosarum imaginum, quarum simile habes nihil
praeter colorem. is mihi etiam gloriatur se omnis ma- 2
gistratus sine repulsa adsecutum? mihi ista licet de me
vera cum gloria praedicare; omnis enim honores populus
Romanus mihi ipsi, non nomini detulit. nam tu cum
quaestor es factus, etiam qui te numquam viderant, ta-
men illum honorem nomini mandabant tuo; aedilis es
factus: Piso est a populo Romano factus, non iste Piso;
praetura item maioribus delata est tuis; noti erant illi
mortui: te vivum nondum noverat quisquam. me cum
quaestorem in primis, aedilem priorem, praetorem pri-
mum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini
ille honorem, non generi, moribus, non maioribus meis,
virtuti perspectae, non auditae nobilitati deferebat. nam 3
quid ego de consulatu loquar, parto vis, anne gesto?
miserum me! cum hac me nunc peste atque labe con-
fero! sed nihil comparandi causa loquar, ac tamen ea,
quae sunt longissime disiuncta, comprehendam: tu consul
es renuntiatus — nihil dicam gravius quam quod omnes
fatentur — impeditis rei publicae temporibus, dissidenti-
bus consulibus [Caesare et Bibulo], cum hoc non recu-
sares eis, a quibus dicebare consul, quin te luce dignum
non putarent, nisi nequior quam Gabinius exstitisses:
me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas
non prius tabella quam voce priorem consulem declaravit.
sed omitto, ut sit factus uterque nostrum; sit sane Fors 2
domina campi: magnificentius est dicere quem ad mo-
dum gesserimus consulatum quam quem ad modum
ceperimus. ego Kalendis Ianuariis senatum et bonos 4
omnis legis agrariae maximarumque largitionum metu
liberavi; ego agrum Campanum, si dividi non oportuit,
conservavi; si oportuit, melioribus auctoribus reservavi;

ego in C. Rabirio perduellionis reo XL annis ante me
consulem interpositam senatus auctoritatem sustinui con-
tra invidiam atque defendi; ego adulescentis bonos et
fortis, sed usos ea condicione fortunae, ut, si essent ma-
gistratus adepti, rei publicae statum convolsuri videren-
tur, meis inimicitiis, nulla senatus mala gratia, comitiorum
5 ratione privavi; ego Antonium conlegam, cupidum pro-
vinciae, multa in re publica molientem, patientia atque
obsequio [meo] mitigavi; ego provinciam Galliam sena-
tus auctoritate exercitu et pecunia instructam et ornatam,
quam cum Antonio commutavi, quod ita existimabam
tempora rei publicae ferre, in contione deposui recla-
mante populo Romano; ego L. Catilinam, caedem sena-
tus, interitum urbis non obscure, sed palam molientem,
egredi ex urbe iussi, ut, a quo legibus non poteramus,
moenibus tuti esse possemus; ego tela extremo mense
consulatus mei intenta iugulis civitatis de coniuratorum
nefariis manibus extorsi; ego faces iam accensas ad huius
3 6 urbis incendium comprehendi, protuli, exstinxi; me Q.
Catulus, princeps huius ordinis et auctor publici consilii,
frequentissimo senatu parentem patriae nominavit; mihi
hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his
audientibus civicam coronam deberi a re publica dixit;
mihi togato senatus, non ut multis bene gestae, sed ut
nemini conservatae rei publicae * singulari genere sup-
plicationis deorum immortalium templa patefecit; ego
cum in contione abiens magistratu dicere a tribuno ple-
bis prohiberer ea quae constitueram, cum is mihi tantum
modo ut iurarem permitteret, sine ulla dubitatione iuravi
rem publicam atque hanc urbem mea unius opera esse
7 salvam, *ac* mihi populus Romanus universus illa in con-
tione non unius diei gratulationem, sed aeternitatem im-
mortalitatemque donavit, cum meum ius iurandum tale
atque tantum iuratus ipse una voce et consensu appro-
bavit; quo quidem tempore is meus domum fuit e foro
reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in
numero videretur. atque ita est a me consulatus pera-
ctus, ut nihil sine consilio senatus, nihil non approbante
populo Romano egerim, ut semper in rostris curiam, in
senatu populum defenderim, ut multitudinem cum prin-

cipibus, equestrem ordinem cum senatu coniunxerim.
exposui breviter consulatum meum.

Aude nunc, o furia, de tuo dicere! cuius fuit initium 4 8
ludi compitalicii, tum primum facti post L. Iulium et C.
Marcium consules, contra auctoritatem huius ordinis:
quos Q. Metellus — facio iniuriam fortissimo viro mor-
tuo, qui illum, cuius paucos paris haec civitas tulit, cum
hac importuna belua conferam — sed ille designatus
consul, cum quidam tribunus plebis suo auxilio *fretos*
magistros ludos contra senatus consultum facere ius-
sisset, privatus fieri vetuit, atque id, quod nondum pote-
state poterat, obtinuit auctoritate: tu, cum in Kalendas
Ianuarias compitaliorum dies incidisset, Sex. Clodium,
qui numquam antea praetextatus fuisset, ludos facere et
praetextatum volitare passus es, hominem impurum ac
non modo facie, sed etiam oculo tuo dignissimum. ergo 9
his fundamentis positis consulatus tui, triduo post inspe-
ctante et tacente te a fatali portento prodigioque rei publi-
cae lex Aelia et Fufia eversa est, propugnacula murique
tranquillitatis atque otii; conlegia, non ea solum, quae
senatus sustulerat, restituta, sed innumerabilia quaedam
nova ex omni faece urbis ac servitio concitata. ab eodem
homine in stupris inauditis nefariisque versato vetus illa
magistra pudoris et modestiae, censura, sublata est; cum
tu interim, bustum rei publicae, qui te consulem tum
Romae dicis fuisse, verbo numquam significaris senten-
tiam tuam tantis in naufragiis civitatis.

Nondum quae feceris, sed quae fieri passus sis dico; 5 10
neque vero multum interest, praesertim in consule, utrum
ipse perniciosis legibus, improbis contionibus rem publi-
cam vexet an alios vexare patiatur. an potest ulla esse
excusatio, non dicam male sentienti, sed sedenti, cun-
ctanti, dormienti in maximo rei publicae motu consuli?
centum prope annos legem Aeliam et Fufiam tenuera-
mus, quadringentos iudicium notionemque censoriam,
quas leges ausus est non nemo improbus, potuit quidem
nemo convellere; quam potestatem minuere quo minus
de moribus nostris quinto quoque anno iudicaretur nemo
tam effuse petulans conatus est. haec sunt, o carnifex, 11
in gremio sepulta consulatus tui. persequere continentis

his funeribus dies: pro Aurelio tribunali, ne conivente quidem te, quod ipsum esset scelus, sed etiam hilarioribus oculis quam solitus eras intuente, dilectus servorum habebatur ab eo, qui nihil sibi umquam nec facere nec pati turpe esse duxit. arma in templo Castoris, o proditor templorum omnium, vidente te constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit te consule arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinae militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium ac religionum. erat non solum domus mea, sed totum Palatium, senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italia cuncta refertum, cum tu non modo ad eum [Ciceronem] — mitto enim domestica, quae negari possunt; haec commemoro, quae sunt palam — non modo, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam praerogativae, quem in senatu sententiam rogabas tertium, numquam aspirasti, sed omnibus consiliis, quae ad me opprimendum parabantur, non interfuisti solum, verum
6 12 etiam crudelissime praefuisti. mihi vero ipsi coram genero meo, propinquo tuo, quae dicere ausus es? egere, foris esse Gabinium: sine provincia stare non posse; spem habere a tribuno plebis, si tua *consilia* cum illo coniunxeris; a senatu quidem desperasse: huius te cupiditati obsequi, sicuti ego fecissem in conlega meo; nihil esse quod praesidium consulum implorarem: sibi quemque consulere oportere. atque haec dicere vix audeo: vereor ne qui sit qui istius insignem nequitiam frontis involutam integumentis nondum cernat: dicam tamen: ipse certe agnoscet et cum aliquo dolore flagitiorum suo-
13 rum recordabitur. meministine, caenum, cum ad te quinta fere hora cum C. Pisone venissem, nescio quo e gurgustio te prodire, involuto capite, soleatum? et cum isto ore foetido taeterrimam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos causam cum accepissemus — quid enim facere poteramus? —, paulisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore atque fumo; unde tu nos cum improbissime respondendo, tum
14 turpissime ructando eiecisti. idem illo fere biduo productus in contionem ab eo, cui † sic aequatum praebebas

consulatum tuum, cum esses interrogatus quid sentires de consulatu meo, gravis auctor, Calatinus credo aliquis aut Africanus aut Maximus et non Caesoninus Semiplacentinus Calventius, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. hic te ille, homo dignissimus tuis laudibus, 7
conlaudavit. crudelitatis tu, furcifer, senatum consul in contione condemnas? non enim me, qui senatui parui: nam relatio illa salutaris et diligens fuerat consulis, animadversio quidem et iudicium senatus: quae cum reprehendis, ostendis qualis tu, si ita forte accidisset, fueris illo tempore consul futurus: stipendio, mehercule, et frumento Catilinam esse putasses iuvandum. quid enim 15
interfuit inter Catilinam et eum, cui tu senatus auctoritatem, salutem civitatis, totam rem publicam provinciae praemio vendidisti? quae enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem consules adiuverunt. voluit ille senatum interficere; vos sustulistis; leges incendere: vos abrogastis; vim inferre patriae [vos adiuvistis]: quid est vobis consulibus gestum sine armis? incendere illa coniuratorum manus voluit urbem: vos eius domum, quem propter urbs incensa non est. ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent; non enim se tectis privare voluerunt, sed his stantibus nullum domicilium sceleri suo fore putaverunt. caedem illi civium, vos servitutem expetistis; hic vos etiam crudeliores: huic enim populo ita fuerat ante vos consules libertas insita, ut ei mori potius quam servire praestaret. illud vero geminum con- 16
siliis Catilinae et Lentuli, quod me domo mea expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis: neque enim me stante et manente in urbis vigilia neque resistente Cn. Pompeio, omnium gentium victore, umquam se illi rem publicam delere posse duxerunt. a me quidem etiam poenas expetistis, quibus coniuratorum manes [mortuorum] expiaretis; omne odium, inclusum nefariis sensibus impiorum, in me profudistis; quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinae busto vobis ducibus mactatus essem. quod autem maius indicium exspectatis nihil inter vos et Catilinam interfuisse, quam quod eandem illam manum

ex intermortuis Catilinae reliquiis concitastis, quod omnis
undique perditos conlegistis, quod in me carcerem effu-
distis, quod coniuratos armastis, quod eorum ferro ac
furori meum corpus atque omnium bonorum vitam obi-
8 17 cere voluistis? sed iam redeo ad praeclaram illam con-
tionem tuam. tu es ille, cui crudelitas displicet? qui,
cum senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione
declarandum censuisset, cum videres maerere rem publi-
cam amplissimi ordinis luctu, o noster misericors, quid
facis? quod nulla in barbaria quisquam tyrannus —
omitto enim illud, consulem edicere ut senatus consulto
ne obtemperetur: quo foedius nec fieri nec cogitari quic-
quam potest — ad misericordiam redeo eius, cui nimis
videtur senatus in conservanda patria fuisse crudelis:
18 edicere est ausus cum illo suo pari, quem tamen omni-
bus vitiis superare cupiebat, ut senatus contra quam ipse
censuisset ad vestitum rediret. quis hoc fecit ulla in
Scythia tyrannus, ut eos, quos luctu adficeret, lugere
non sineret? maerorem relinquis; maeroris aufers insignia.
eripis lacrimas non consolando, sed minando. quod si
vestem non publico consilio, patres conscripti, sed privato
officio aut misericordia mutavissent, tamen id his non
licere per interdicta potestatis tuae crudelitatis erat non
ferendae: cum vero id senatus frequens censuisset et
omnes ordines reliqui iam ante fecissent, tu, ex tenebri-
cosa propina consul extractus, cum illa saltatrice tonsa
senatum populi Romani occasum atque interitum rei
9 publicae lugere vetuisti. atque quaerebat etiam paulo ante
de me quid suo mihi opus fuisset auxilio; cur non meis
inimicis meis copiis restitissem: quasi vero non modo
ego, qui multis saepe auxilio fuerim, sed quisquam tam
inops fuerit umquam qui isto non modo propugnatore
tutiorem se, sed advocato aut astipulatore paratiorem
19 fore putaret. ego istius pecudis ac putidae carnis con-
silio scilicet aut praesidio volebam niti? ab hoc eiecto
cadavere quicquam mihi aut opis aut ornamenti expete-
bam? consulem ego tum quaerebam, consulem, inquam,
non illum quidem, quem in hoc maiali invenire non pos-
sem, qui tantam rei publicae causam gravitate et consilio
suo tueretur, sed qui tamquam truncus atque stipes, si

stetisset modo, posset sustinere tamen titulum consulatus.
cum enim esset omnis causa illa mea consularis et sena-
toria, auxilio mihi opus fuerat et consulis et senatus;
quorum alterum etiam ad perniciem meam erat a vobis
consulibus conversum, alterum rei publicae penitus ere-
ptum. ac tamen, si consilium exquiris meum, neque
ego cessissem et me ipsa suo complexu patria tenuisset,
si mihi cum illo bustuario gladiatore et tecum et cum con-
lega tuo decertandum fuisset. alia enim causa praestan- 20
tissimi viri, Q. Metelli, fuit, quem ego civem meo iudicio
cum deorum immortalium laude coniungo; qui C. illi
Mario, fortissimo viro et consuli et sextum consuli et
eius invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum
esse duxit. quod mihi igitur certamen esset huius modi?
cum C. Mario scilicet aut cum aliquo pari an cum altero,
barbaro Epicureo, cum altero, Catilinae lanternario con-
sule? neque hercule ego supercilium tuum neque conle-
gae tui cymbala fugi; neque tam fui timidus, ut, qui in
maximis turbinibus ac fluctibus rei publicae navem gu-
bernassem salvamque in portu conlocassem, frontis tuae
nubeculam aut conlegae tui contaminatum spiritum per-
timescerem: alios ego vidi ventos; alias prospexi animo 21
procellas; aliis impendentibus tempestatibus non cessi,
sed [his] unum me pro omnium salute obtuli; itaque dis-
cessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus cru-
delissimis exciderunt, cum quidem tu, o vaecors et amens,
cum omnes boni abditi inclusique maererent, templa
gemerent, tecta ipsa urbis lugerent, complexus es fune-
stum illud animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex
omni scelerum importunitate conceptum, atque eodem in
templo, eodem loci vestigio et temporis, arbitria non mei
solum, sed patriae funeris abstulisti. quid ego illorum 10 22
dierum epulas, quid laetitiam et gratulationem tuam,
quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas
perpotationes praedicem? quis te illis diebus sobrium,
quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis
denique in publico vidit? cum conlegae tui domus cantu
et cymbalis personaret cumque ipse nudus in convivio
saltaret: in quo cum suum illum saltatorium versaret
orbem, ne tum quidem fortunae rotam pertimescebat.

hic autem non tam concinnus helluo nec tam musicus
iacebat in suorum Graecorum foetore atque vino, quod
quidem istius in illis rei publicae luctibus quasi aliquod
Lapitharum [aut Centaurorum] convivium ferebatur; in
quo nemo potest dicere utrum iste plus biberit [an vo-
23 muerit] an effuderit. tune etiam mentionem facies con-
sulatus aut te fuisse Romae consulem dicere audebis?
quid? tu in lictoribus [in toga] et praetexta esse consu-
latum putas? quae ornamenta etiam in Sex. Clodio te
consule esse voluisti, his tu, Clodiane canis, insignibus
consulatum declarari putas? animo consulem esse oportet,
consilio, fide, gravitate, vigilantia, cura, toto denique
munere consulatus omni officio tuendo, maximeque, id
quod vis nominis ipsa praescribit, rei publicae consulendo.
an ego consulem esse putem qui senatum esse in re pu-
plica non putavit, et sine eo consilio consulem numerem,
sine quo Romae ne reges quidem esse potuerunt? etenim
illa iam omitto; cum servorum dilectus haberetur in foro,
arma in templum Castoris luce [et] palam comportaren-
tur, id autem templum, sublato aditu, revolsis gradibus,
a coniuratorum reliquiis atque a Catilinae praevaricatore
quondam, tum ultore, armis teneretur; cum equites Ro-
mani relegarentur, viri boni lapidibus e foro pellerentur,
senatui non solum iuvare rem publicam, sed ne lugere
quidem liceret; cum civis is, quem hic ordo adsentiente
Italia cunctisque gentibus conservatorem patriae iudica-
rat, nullo iudicio, nulla lege, nullo more, servitio atque
armis pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod vere
licet dicere, sed certe silentio, tum Romae fuisse consules
24 quisquam existimabit? qui latrones igitur, si quidem vos
consules? qui praedones, qui hostes, qui proditores, qui
11 tyranni nominabuntur? magnum nomen est, magna spe-
cies, magna dignitas, magna maiestas consulis: non ca-
piunt angustiae pectoris tui, non recipit levitas ista, non
egestas animi; non infirmitas ingenii sustinet, non inso-
lentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem,
tam severam. Seplasia me hercule, ut dici audiebam,
te ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit.
audierat Decios Magios et de Taurea illo Vibellio aliquid
acceperat: in quibus si moderatio illa, quae in nostris

solet esse consulibus, non fuit, at fuit pompa, fuit species,
fuit incessus saltem Seplasia dignus et Capua. Gabinium 25
denique si vidissent IIvirum vestri illi unguentarii, citius
agnovissent: erant illi compti capilli et madentes cincin-
norum fimbriae et fluentes † pulsataeque buccae, dignae
Capua, sed illa vetere: nam haec quidem, quae nunc
est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum,
optimorum civium mihique amicissimorum multitudine
redundat; quorum Capuae te praetextatum nemo aspexit
qui non gemeret desiderio mei, cuius consilio cum uni-
versam rem publicam tum illam ipsam urbem meminc-
rant esse servatam. me inaurata statua donarant; me
patronum unum asciverant; a me se habere vitam, for-
tunas, liberos arbitrabantur; me et praesentem contra
latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderant et
absentem principe Cn. Pompeio referente et de corpore
rei publicae tuorum scelerum tela revellente revocarant.
an tum eras consul, cum in Palatio mea domus ardebat, 26
non casu aliquo, sed ignibus iniectis instigante te? ecquod
in hac urbe maius umquam incendium fuit cui non con-
sul subvenerit? at tu illo ipso tempore apud socrum
tuam prope a meis aedibus, cuius domum ad meam [do-
mum] exhauriendam patefeceras, sedebas, non exstinctor,
sed auctor incendii, et ardentis faces furiis Clodianis
paene ipse consul ministrabas. an vero reliquo tempore 12
consulem te quisquam duxit? quisquam tibi paruit? quis-
quam in curiam venienti adsurrexit? quisquam consulenti
respondendum putavit? numerandus est ille annus deni-
que in re publica, cum obmutuisset senatus, iudicia con-
ticuissent, maererent boni, vis latrocinii vestri tota urbe
volitaret neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas
tuo et Gabinii sceleri furorique cessisset? ac ne tum 27
quidem emersisti, lutulente Caesonine, ex miserrimis na-
turae tuae sordibus, cum experrecta tandem virtus claris-
simi viri celeriter et verum amicum et optime meritum
civem et suum pristinum morem requisivit; neque est
ille vir passus in ea re publica, quam ipse decorarat at-
que auxerat, diutius vestrorum scelerum pestem morari;
cum tamen ille, qualiscumque est, qui est ab uno te
improbitate victus, [Gabinius,] conlegit ipse se, vix, sed

conlegit tamen et contra suum Clodium primum simulate, deinde non libenter, ad extremum tamen pro Cn. Pompeio vere vehementerque pugnavit; quo quidem in spectaculo mira populi Romani aequitas erat: uter eorum perisset, tamquam lanista, in eius modi pari lucrum fieri putabat, immortalem vero quaestum, si uterque eccidisset.

28 sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem summi viri; erat ipse sceleratus, erat gladiator: cum scelerato tamen et cum pari gladiatore pugnabat. tu, scilicet homo religiosus et sanctus, foedus, quod meo sanguine [in pactione provinciarum] iceras, frangere noluisti; caverat enim sibi ille sororius adulter, ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex rei publicae visceribus dedisset, omnium suorum scelerum socium te adiutoremque praeberes. itaque in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse, cotidie tela, lapides, fugae; deprehensus denique cum ferro ad senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum conlocatum fuisse constabat.

13 29 ecquis audivit non modo actionem aliquam aut relationem, sed vocem omnino aut querellam tuam? consulem tunc te fuisse putas, cuius in imperio, qui rem publicam senatus auctoritate servarat, is se in Italia, qui omnis omnium gentium partis tribus triumphis devinxerat, is se in publico tuto statuit esse non posse? an tum eratis consules, cum, quacumque de re verbum facere coeperatis [aut referre ad senatum], cunctus ordo reclamabat ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi prius de me rettulissetis? cum vos quamquam foedere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri?

30 quae lex privatis hominibus esse lex non videbatur, inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato senatu, pulsis e foro bonis omnibus, capta re publica, contra omnis leges nullo scripta more: hanc qui se metuere dicerent, hos consules non dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt? nam si illam legem non putabatis, quae erat contra omnis leges indemnati civis atque integri capitis bonorumque tribunicia proscriptio, ac tamen obstricti pactione tenebamini, quis vos non modo consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa praemio, lingua astricta mercede?

sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos consules
tunc fuisse aut nunc esse consularis putet, qui eius civi-
tatis, in qua in principum numero voltis esse, non leges,
non instituta, non mores, non iura noritis? an cum pro- 31
ficiscebamini paludati in provincias vel emptas vel ere-
ptas, consules vos quisquam putavit? itaque, credo, si
minus frequentia sua vestrum egressum ornando atque
celebrando, at ominibus saltem bonis, ut consules, non
tristissimis, ut hostis ac proditores, prosequebantur.
Tunc etiam, immanissimum ac foedissimum monstrum, 14
ausus es meum discessum illum, testem sceleris et cru-
delitatis tuae, *in* maledicti et contumeliae loco ponere?
quo quidem tempore cepi, patres conscripti, fructum im-
mortalem vestri in me et amoris et iudicii; qui non ad-
murmuratione, sed voce et clamore abiecti hominis ac
semivivi furorem petulantiamque fregistis. tu luctum 32
senatus, tu desiderium equestris ordinis, tu squalorem
Italiae, tu curiae taciturnitatem annuam, tu silentium
perpetuum iudiciorum ac fori, tu cetera illa in maledicti
loco pones, quae meus discessus rei publicae volnera in-
flixit? qui si calamitosissimus fuisset, tamen misericordia
dignior quam contumelia et cum gloria potius esse con-
iunctus quam cum probro putaretur, atque ille dolor
meus dum taxat, vestrum quidem scelus ac dedecus ha-
beretur. cum vero — forsitan hoc, quod dicturus sum,
mirabile auditu esse videatur, sed certe id dicam, quod
sentio —, cum tantis a vobis, patres conscripti, benefi-
ciis adfectus sim tantisque honoribus, non modo illam
calamitatem esse non duco, sed, si quid mihi potest a re
publica esse seiunctum, quod vix potest, privatim ad
meum nomen augendum, optandam dico mihi fuisse illam
expetendamque fortunam; atque ut tuum laetissimum 33
diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono
viro et sapienti optabilius putas sic exire e patria, ut
omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precen-
tur, quod mihi accidit, an, quod tibi proficiscenti evenit,
ut omnes exsecrarentur, male precarentur, unam tibi
illam viam et perpetuam esse vellent? mihi, me dius
fidius, in tanto omnium mortalium odio, iusto praesertim
et debito, quaevis fuga quam ulla provincia esset optatior.

sed perge porro. nam si illud meum turbulentissi-
mum tempus tuo tranquillissimo praestat, quid conferam
reliqua, quae in te dedecoris plena fuerunt, in me digni-
34 tatis? me Kalendis Ianuariis, qui dies post obitum occa-
sumque vestrum rei publicae primus inluxit, frequentis-
simus senatus, concursu Italiae, referente clarissimo ac
fortissimo viro, P. Lentulo, consentiente atque una voce
revocavit; me idem senatus exteris nationibus, me legatis
magistratibusque nostris auctoritate sua, consularibus
litteris, non, ut tu Insuber dicere ausus es, orbatum pa-
tria, sed, ut senatus illo ipso tempore appellavit, civem
servatoremque rei publicae commendavit; ad meam
unius hominis salutem senatus auxilium omnium civium
cuncta ex Italia, qui rem publicam salvam esse vellent,
consulis voce et litteris implorandum putavit; mei capitis
conservandi causa Romam uno tempore quasi signo dato
Italia tota convenit; de mea salute P. Lentuli, praestan-
tissimi viri atque optimi consulis, Cn. Pompeii, clarissimi
atque invictissimi civis, ceterorumque principum civitatis
35 celeberrimae et gratissimae contiones fuerunt; de me
senatus ita decrevit Cn. Pompeio auctore et eius senten-
tiae principe, ut, si quis impedisset reditum meum, in
hostium numero putaretur, eisque verbis ea de me sena-
tus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus
honorificentius quam mihi salus restitutioque perscripta;
de me cum omnes magistratus promulgassent praeter
unum praetorem, a quo non fuit postulandum, fratrem
inimici mei, praeterque duos de lapide emptos tribunos,
legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus consul de
conlegae Q. Metelli sententia, quem mecum eadem res
publica, quae in tribunatu eius diiunxerat, in consulatu
virtute optimi atque iustissimi viri sapientiaque coniunxit.
36 quae lex quem ad modum accepta sit quid me attinet
dicere? ex vobis audio nemini civi ullam quo minus
adesset satis iustam excusationem esse visam; nullis co-
mitiis umquam neque multitudinem hominum tantam
neque splendorem fuisse; hoc certe video, quod indicant
tabulae publicae, vos rogatores, vos diribitores, vos cu-
stodes fuisse tabellarum, et, quod in honoribus vestrorum
propinquorum non facitis vel aetatis excusatione vel

honoris, id in salute mea nullo rogante vos vestra sponte
fecistis. confer te nunc, Epicure noster, ex hara pro- 16 37
ducte, non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam
cum mea: obtinuisti provinciam consularem finibus eis,
quos lex cupiditatis tuae, non quos lex generi tui pepi-
gerat; nam lege Caesaris iustissima atque optima populi
liberi plane et vere liberi: lege autem ea, quam nemo
legem praeter te et conlegam tuum putavit, omnis erat
tibi Achaia, Thessalia, Athenae, cuncta Graecia addicta:
habebas exercitum tantum, quantum tibi non senatus aut
populus Romanus dederat, sed quantum tua libido con-
scripserat; aerarium exhauseras. quas res gessisti im- 38
perio, exercitu, provincia consulari? quas res gesserit,
quaero! qui ut venit, statim * * * nondum commemoro
rapinas, non exactas pecunias, non captas, non imperatas,
non necis sociorum, non caedis hospitum, non perfidiam,
non immanitatem, non scelera praedico: mox, si videbi-
tur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario dis-
putabo; nunc meam spoliatam fortunam conferam cum
florente fortuna imperatoris: quis umquam provinciam
cum exercitu obtinuit qui nullas ad senatum litteras
miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Ma-
cedoniam praesertim, quam tantae barbarorum gentes
attingunt, ut semper Macedonicis imperatoribus idem
fines provinciae fuerint qui gladiorum atque pilorum; ex
qua aliquot praetorio imperio, consulari quidem nemo
rediit, qui incolumis fuerit, quin triumpharit. est hoc
novum: multo illud magis: appellatus est hic volturius
illius provinciae, si dis placet, imperator. ne tum quidem, 17 39
Paule noster, tabellas cum laurea Romam mittere aude-
bas? 'misi,' inquit. quis umquam recitavit? quis ut re-
citarentur postulavit? nihil enim mea iam refert, utrum
tu, conscientia oppressus scelerum tuorum nihil umquam
ausus sis scribere ad eum ordinem, quem despexeras,
quem adflixeras, quem deleveras, an amici tui tabellas ab-
diderint idemque silentio suo temeritatem atque audaciam
tuam condemnarint. atque haud scio an malim te videri
nullo pudore fuisse in litteris mittendis an amicos tuos
plus habuisse pudoris et consilii quam aut te videri pu-
dentiorem fuisse quam soles aut tuum factum non esse

40 condemnatum iudicio amicorum. quod si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum tibi curiam praeclusisses, quid tandem erat actum aut gestum in tua provincia de quo ad senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniae? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Thessalonicae? an obsessio militaris viae? an exercitus nostri interitus ferro, fame, frigore, pestilentia? tu vero, qui ad senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior es inventus quam Gabinius,
41 sic in provincia paulo tamen quam ille demissior; nam ille gurges atque helluo, natus abdomini suo, non laudi et gloriae, cum equites Romanos in provincia, cum publicanos nobiscum et voluntate et dignitate coniunctos omnis fortunis, multos fama vitaque privasset, cum egisset aliud nihil illo exercitu nisi ut urbis depopularetur, agros vastaret, exhauriret domos, ausus est — quid enim ille non audeat? — a senatu supplicationem per litteras
18 postulare. o di immortales! tune etiam atque adeo vos, geminae voragines scopulique rei publicae, vos meam fortunam deprimitis? vestram extollitis? cum de me ea senatus consulta absente facta sint, eae contiones habitae, is motus fuerit municipiorum et coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea conlegiorum, ea denique generum ordinumque omnium, quae non modo ego optare numquam auderem, sed cogitare non possem, vos autem
42 sempiternas foedissimae turpitudinis notas subieritis? an ego, si te et Gabinium cruci suffixos viderem, maiore adficerer laetitia ex corporis vestri laceratione, quam adficior ex famae? nullum est supplicium putandum, quo adfici casu aliquo etiam boni viri fortesque possunt; atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Graeci, quos utinam ita audires, ut erant audiendi; numquam te in tot flagitia ingurgitasses; verum audis in praesepibus, audis in stupris, audis in cibo et vino — sed dicunt isti ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem, etiam si in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen suave illud esse seque ne tantulum quidem commoveri: tantam virtutis vim esse voluerunt, ut non posset esse umquam vir bonus non

beatus. quae est igitur poena? quod supplicium? id mea 43
sententia, quod accidere nemini potest nisi nocenti, suscepta fraus, impedita et oppressa mens, bonorum odium, nota inusta senatus, amissio dignitatis. nec mihi ille M. 19
Regulus, quem Karthaginienses resectis palpebris inligatum in machina vigilando necaverunt, supplicio videtur adfectus, nec C. Marius, quem Italia servata ab illo demersum in Minturnensium paludibus, Africa devicta ab eodem expulsum et naufragum vidit: fortunae enim ista tela sunt, non culpae; supplicium autem est poena peccati. neque vero ego, si umquam vobis mala precarer, quod saepe feci — in quo di immortales meas preces audiverunt —, morbum aut mortem aut cruciatum precarer. Thyestea est ista exsecratio poëtae volgi animos, non sapientium moventis, ut tu 'naufragio expulsus, uspiam

saxis fixus asperis, evisceratus

latere penderes,' ut ait ille

'saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro.'

non ferrem omnino moleste, si ita accidisset; sed id ta- 44
men esset humanum. M. Marcellus, qui ter consul fuit, summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem in gloria et laude vivit: in fortuna quadam est illa mors, non in poena putanda. quae est igitur poena? quod supplicium? quae saxa? quae cruces? esse duo duces in provinciis populi Romani, habere exercitus, appellari imperatores; horum alterum sic fuisse infrenatum conscientia scelerum et fraudium suarum, ut ex ea provincia, quae fuerit omnibus una maxime triumphalis, nullam sit ad senatum litteram mittere ausus. ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatissimus, L. Torquatus, magnis rebus gestis me referente ab senatu imperator est appellatus; unde his paucis annis Cn. Dolabellae, C. Curionis, M. Luculli iustissimos triumphos vidimus, ex ea *a* te imperatore nuntius ad senatum adlatus est nullus. ab altero adlatae litterae, recitatae, relatum
ad senatum: di immortales! idne ego optarem, ut inimi- 45
cus meus ea, qua nemo umquam, ignominia notaretur? ut senatus is, qui in eam iam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rem publicam gesserint, novis

honoribus adiiciat et numero dierum et genere verborum,
huius unius litteris nuntiantibus non crederet, postulanti-
20 bus denegaret? his ego rebus pascor, his delector, his
perfruor, quod de vobis hic ordo opinatur non secus ac
de acerrimis hostibus; quod vos equites Romani, quod
ceteri ordines, quod cuncta civitas odit; quod nemo bonus,
nemo denique civis est, qui modo se civem esse meminerit,
qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo asper-
netur, recordationem denique ipsam consulatus vestri
46 perhorrescat. haec ego semper de vobis expetivi, haec
optavi, haec precatus sum: plura etiam acciderunt quam
vellem: nam ut amitteretis exercitum, numquam hercule
optavi; illud etiam accidit praeter optatum meum, sed
valde ex voluntate: mihi enim numquam venerat in men-
tem furorem et insaniam optare vobis, in quam incidistis.
atqui fuit optandum; me tamen fugerat deorum immor-
talium has esse in impios et consceleratos poenas certis-
simas. nolite enim ita putare, patres conscripti, ut in
scena videtis, homines consceleratos impulsu deorum
terreri furialibus taedis ardentibus: sua quemque fraus,
suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac
mente deturbat; hae sunt impiorum furiae, hae flam-
47 mae, hae faces. ego te non vaecordem, non furiosum,
non mente captum, non tragico illo Oreste aut Atha-
mante dementiorem putem, qui sis ausus primum
facere — nam id est caput —, deinde paulo ante Tor-
quato, gravissimo et sanctissimo viro, premente confiteri
te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum
transportasses, sine ullo milite reliquisse? mitto de amissa
maxima parte exercitus, sit hoc infelicitatis tuae: dimit-
tendi vero exercitus quam potes adferre causam? quam
potestatem habuisti? quam legem? quod senatus consul-
tum? quod ius? quod exemplum? quid est aliud furere?
non cognoscere homines, non cognoscere leges, non sena-
tum, non civitatem? cruentare corpus suum leve est;
maior haec est vitae, famae, salutis suae volneratio.
48 si familiam tuam dimisisses, quod ad neminem nisi ad
ipsum te pertineret, amici te constringendum putarent:
praesidium tu rei publicae, custodiam provinciae, iniussu
populi [Romani] senatusque dimisisses, si tuae mentis

compos fuisses? ecce tibi alter, effusa iam maxima 21
praeda, quam ex fortunis publicanorum, quam ex agris
urbibusque sociorum exhauserat, cum partim eius prae-
dae profundae libidines devorassent, partim nova quae-
dam et inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi
omnia diripuit, emptiones, [partim permutationes] ad
hunc Tusculani [in monte] montem exstruendum: cum
iam egeret, cum illa eius intermissa intolerabilis aedi-
ficatio constitisset, se ipsum, fascis suos, exercitum
populi Romani, nomen interdictumque deorum immor-
talium, responsa sacerdotum, auctoritatem senatus, iussa
populi [Romani], nomen ac dignitatem imperii regi
Aegyptio vendidit; cum finis provinciae tantos haberet, 49
quantos voluerat, quantos optarat, quantos pretio mei
capitis emerat, eis se tenere non potuit: exercitum eduxit
ex Syria. qui licuit extra provinciam? praebuit se mer-
cennarium comitem regi Alexandrino. quid hoc turpius?
in Aegyptum venit; signa contulit cum Alexandrinis.
quando hoc bellum aut hic ordo aut populus susceperat?
cepit Alexandriam. quid aliud exspectamus a furore
eius nisi ut ad senatum tantis de rebus gestis litteras
mittat? hic si mentis esset suae, nisi poenas patriae dis- 50
que immortalibus eas, quae gravissimae sunt, furore atque
insania penderet, ausus esset — mitto exire de provincia,
educere exercitum, bellum sua sponte gerere, in regnum
iniussu populi [Romani] aut senatus accedere, quae cum
plurimae leges veteres tum lex Cornelia maiestatis, Iulia
de pecuniis repetundis planissime vetat; sed haec omitto:
ille si non acerrime fureret, auderet, quam provinciam
P. Lentulus, amicissimus huic ordini, cum et auctoritate
senatus et sorte haberet, interposita religione sine ulla
dubitatione deposuisset, eam sibi asciscere, cum, etiam
si religio non impediret, mos maiorum tamen et exempla
et gravissimae legum poenae vetarent?

Et quoniam fortunarum contentionem facere coepi- 22 51
mus, de reditu Gabinii omittamus; quem etsi sibi ipse
praecidit, ego tamen os ut videam hominis exspecto:
tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. ac meus
quidem is fuit, ut a Brundisio usque Romam agmen per-
petuum totius Italiae viderit; neque enim regio ulla fuit

nec municipium neque praefectura aut colonia, ex qua
non ad me publice venerint gratulatum. quid dicam ad-
ventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid
concursus ex agris patrum familias cum coniugibus ac
liberis? quid eos dies, qui quasi deorum immortalium
festi atque sollemnes apud omnis sunt adventu meo redi-
52 tuque celebrati? unus ille dies mihi quidem immortali-
tatis instar fuit, cum in patriam redii, cum senatum
egressum vidi populumque universum, cum mihi ipsa
Roma prope convolsa sedibus suis ad complectendum
conservatorem suum progredi visa est; quae me ita ac-
cepit, ut non modo omnium generum, aetatum, ordinum
omnes viri ac mulieres omnis fortunae ac loci, sed etiam
moenia ipsa viderentur et tecta urbis ac templa laetari;
me consequentibus diebus in ea ipsa domo, qua tu me
expuleras, quam expilaras, quam incenderas, pontifices,
consules, patres conscripti conlocaverunt mihique, quod
ante me nemini, pecunia publica aedificandam domum
53 censuerunt. habes reditum meum; confer nunc vicissim
tuum, quando quidem amisso exercitu nihil incolume
domum praeter os illud tuum pristinum rettulisti: qui
primum qua veneris cum laureatis tuis lictoribus quis
scit? quos tu Maeandros, dum omnis solitudines perse-
queris, quae deverticula flexionesque quaesisti? quod te
municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hospes
aspexit? nonne tibi nox erat pro die, solitudo pro fre-
quentia, caupona pro oppido? non ut redire ex Mace-
donia nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri
23 videretur. Romam vero ipsam, o familiae, non dicam
Calpurniae, sed Calventiae, neque huius urbis, sed Pla-
centini municipii, neque paterni generis, sed braccatae
cognationis dedecus, quem ad modum ingressus es? quis
tibi non dicam horum aut civium ceterorum, sed tuorum
54 legatorum obviam venit? mecum enim L. Flaccus, vir
tua legatione indignissimus atque eis consiliis, quibus
mecum in consulatu meo coniunctus fuit ad conservan-
dam rem publicam, dignior, mecum fuit tum, cum te
quidam non longe a porta cum lictoribus errantem visum
esse narraret; scio item virum fortem in primis, belli ac
rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium,

quorum tu legatorum opera in proelio imperator appellatus eras, cum longe afuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. sed quid ego numero qui tibi obviam non
venerint? quin dico venisse paene neminem, ne de of- 55
ficiosissima quidem natione candidatorum, cum volgo essent et illo ipso et multis ante diebus admoniti et rogati. togulae lictoribus ad portam praesto fuerunt; quibus illi acceptis sagula reiecerunt, catervam imperatori suo novam praebuerunt. Sic iste a tanto exercitu tantae provinciae triennio post Macedonicus imperator in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus umquam fuerit desertior; in quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit: cum ego [eum] Caelimontana introisse dixissem, sponsione me, ni Esquilina introisset, homo promptus lacessivit; quasi vero id aut ego scire debuerim aut vestrum quisquam audierit aut ad rem pertineat qua tu porta introieris, modo ne triumphali, quae porta Macedonicis semper consulibus ante te patuit. [tu inventus es qui consulari imperio
praeditus ex Macedonia non triumphares]. at audistis, 24 56
patres conscripti, philosophi vocem: negavit se triumphi cupidum umquam fuisse. o scelus, o pestis, o labes! cum exstinguebas senatum, vendebas auctoritatem huius ordinis, addicebas tribuno plebis consulatum tuum, rem publicam evertebas, prodebas caput et salutem meam mercede provinciae, si triumphum non cupiebas, cuius tandem te rei cupiditate arsisse defendes? saepe enim vidi, qui et mihi et ceteris cupidiores provinciae viderentur, triumphi nomine tegere atque celare cupiditatem suam: hoc D. Silanus consul in hoc ordine, hoc meus etiam conlega dicebat; neque enim quisquam potest exercitum cupere aperteque petere, ut non praetexat cupi-
ditatem triumphi. quod si te senatus populusque Ro- 57
manus aut non appetentem aut etiam recusantem bellum suscipere, exercitum ducere coëgisset, tamen erat angusti animi atque demissi iusti triumphi honorem dignitatemque contemnere; nam ut levitatis est inanem aucupari rumorem et omnis umbras etiam falsae gloriae consectari, sic est [levis] animi lucem splendoremque fugientis iustam gloriam, qui est fructus verae virtutis honestissimus, re-

pudiare; cum vero non modo non postulante atque co-
gente, sed invito atque oppresso senatu, non modo nullo
populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero,
provincia tibi ista manupretium fuerit [non] eversae per
te et perditae civitatis, cumque omnium tuorum scelerum
haec pactio exstiterit, ut, si tu totam rem publicam ne-
fariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem
quibus tu velles finibus traderetur, cum exhauriebas ae-
rarium, cum orbabas Italiam iuventute, cum mare vastis-
simum hieme transibas, si triumphum contemnebas, quae
te, praedo amentissime, nisi praedae ac rapinarum cupi-
58 ditas tam caeca rapiebat? non est integrum Cn. Pompeio
consilio iam uti tuo. erravit enim; non gustarat istam
tuam philosophiam: ter iam homo stultus triumphavit.
Crasse, pudet me tui: quid est quod confecto per te for-
midolosissimo bello coronam illam lauream tibi tanto
opere decerni volueris a senatu? P. Servili, Q. Metelle,
C. Curio, L. Afrani, cur hunc non audistis tam doctum
hominem, tam eruditum, prius quam in istum erro-
rem induceremini? C. ipsi Pomptino, necessario meo,
iam non est integrum; religionibus enim susceptis im-
peditur. o stultos Camillos, Curios, Fabricios, Cala-
tinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! amentem Pau-
lum! rusticum Marium! nullius consilii patres horum
25 59 amborum consulum, qui triumpharint! sed quoniam
praeterita mutare non possumus, quid cessat hic ho-
mullus, ex argilla et luto fictus Epicurus, dare haec
praeclara praecepta sapientiae clarissimo et summo im-
peratori, genero suo? fertur ille vir, mihi crede, gloria;
flagrat [ardet] cupiditate iusti et magni triumphi; non
didicit eadem ista quae tu. mitte ad eum libellum; et
si iam ipse coram congredi poteris, meditare quibus ver-
bis incensam illius cupiditatem comprimas atque restin-
guas: valebis apud hominem volitantem gloriae cupidi-
tate vir moderatus et constans, apud indoctum eruditus,
apud generum socer; dices enim, ut es homo factus ad
persuadendum, concinnus, [perfectus,] politus ex schola:
'quid est, Caesar, quod te supplicationes totiens iam
decretae tot dierum tanto opere delectent? in quibus
homines errore ducuntur, quas di neglegunt, qui, ut

noster divinus ille dixit Epicurus, neque propitii cuiquam
esse solent neque irati.' non facies fidem scilicet, cum
haec disputabis; tibi enim et esse et fuisse videbit iratos.
vertes te ad alteram scholam; disseres de triumpho: 'quid 60
tandem habet iste currus? quid vincti ante currum du-
ces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid ar-
gentum? quid legati in equis et tribuni? quid clamor
militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi
crede, delectamenta paene puerorum, captare plausus,
vehi per urbem, conspici velle; quibus ex rebus nihil est
quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem
corporis possis: quin tu me vides, qui, ex qua provincia 61
T. Flamininus, L. Paulus, Q. Metellus, T. Didius, in-
numerabiles alii levitate et cupiditate commoti trium-
pharunt, ex ea sic redii, ut ad portam Esquilinam Mace-
donicam lauream conculcarim, ipse cum hominibus quin-
decim male vestitis ad portam Caelimontanam sitiens
pervenerim; quo in loco mihi libertus praeclaro impera-
tori domum ex hac die biduo ante conduxerat; quae
vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum
conlocassem. nummus interea mihi, Caesar, neglectis
ferculis triumphalibus domi manet et manebit: rationes
ad aerarium continuo, sicut lex tua iubebat, detuli, ne-
que alia ulla in re legi tuae parui; quas rationes si co-
gnoris, intelleges nemini plus quam mihi litteras pro-
fuisse; ita enim sunt perscriptae scite et litterate, ut
scriba, ad aerarium qui eas rettulit, [perscriptis rationi-
bus,] secum ipse, caput sinistra manu perfricans, com-
murmuratus sit:

ratio quidem hercle apparet, argentum *οἴχεται*.'

hac tu oratione non dubito quin illum iam escendentem
in currum revocare possis. o tenebrae, lutum, sordes, 26 62
o paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio
quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, in-
ferius etiam est, quam ut Mediolanensi praecone, avo
tuo, dignum esse videatur. L. Crassus, homo sapien-
tissimus nostrae civitatis, specillis prope scrutatus est
Alpis, ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam ali-
quam quaereret; eadem cupiditate vir summo ingenio
praeditus, C. Cotta, nullo certo hoste flagravit: eorum

neuter triumphavit, quod alteri illum honorem conlega,
alteri mors praeripuit. inrisa est abs te paulo ante M.
Pisonis cupiditas triumphandi, a qua te longe dixisti ab-
horrere; qui etiam si minus magnum bellum gesserat, ut
abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum
non putavit. tu eruditior quam Piso, prudentior quam
Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientia quam
Crassus: ea contemnis, quae illi idiotae, ut tu appellas,
63 praeclara duxerunt. quod si reprehendis, quod cupidi
[coronae] laureae fuerint, cum bella aut parva aut nulla
gessissent, tu tantis nationibus subactis, tantis rebus
gestis, minime fructum laborum tuorum, praemia peri-
culorum, virtutis insignia contemnere debuisti. neque
vero contempsisti, sis licet Themista sapientior, sed os
tuum ferreum senatus convitio verberari noluisti.

Iam vides, quoniam quidem ita egomet mihi fui ini-
micus, ut me tecum compararem, et digressum meum et
absentiam et reditum ita longe tuo praestitisse, ut mihi
illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam
64 turpitudinem inflixerint. num etiam in hac cotidiana [ad-
sidua] urbanaque vita splendorem tuum, gratiam, celebri-
tatem domesticam, operam forensem, consilium, auxilium,
auctoritatem, sententiam senatoriam nobis aut, ut verius
dicam, cuiquam es infimo ac despicatissimo antelaturus?
27 age, senatus odit te, quod eum tu facere iure concedis,
adflictorem ac perditorem non modo dignitatis et aucto-
ritatis, sed omnino ordinis ac nominis sui; videre equites
Romani non possunt, quo ex ordine vir praestantissimus
et ornatissimus, L. Aelius, est te consule relegatus;
plebs Romana perditum cupit, in cuius tu infamiam
ea, quae per latrones, per servos de me egeras, con-
tulisti; Italia cuncta exsecratur, cuius idem tu superbis-
65 sime decreta et preces repudiasti. fac huius odii tanti
ac tam universi periculum, si audes: instant post ho-
minum memoriam apparatissimi magnificentissimique
ludi, quales non modo numquam fuerunt, sed ne quo
modo fieri quidem posthac possint possum ullo pacto
suspicari: da te populo, committe ludis. sibilum metuis?
ubi sunt vestrae scholae? ne acclametur times? ne id
quidem est curare philosophi. manus tibi ne adferantur?

dolor enim est malum, ut tu disputas; existimatio, dede-
cus, infamia, turpitudo verba atque ineptiae. sed de
hoc non dubito: non audebit accedere ad ludos. convi-
vium publicum non dignitatis causa inibit — nisi forte
ut cum patribus conscriptis, hoc est, cum amatoribus
suis, cenet — sed plane animi sui causa: ludos nobis
idiotis relinquet; solet enim in disputationibus suis ocu- 66
lorum et aurium delectationi abdominis voluptates ante-
ferre. nam quod vobis iste tantum modo improbus, cru-
delis, olim furunculus, nunc vero etiam rapax, quod sor-
didus, quod contumax, quod superbus, quod fallax, quod
perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videtur,
nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil po-
sterius, nihil nequius. luxuriem autem nolite in isto
hanc * cogitare: est enim quaedam, quamquam omnis 67
est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior:
nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum
— laudabo inimicum — quin ne magno opere quidem
quicquam praeter libidines sumptuosum: toreuma nul-
lum; maximi calices, et ei, ne contemnere suos videatur,
Placentini; exstructa mensa non conchyliis aut piscibus,
sed multa carne subrancida; servi sordidati ministrant,
non nulli etiam senes; idem coquus, idem atriensis; pistor
domi nullus, nulla cella; panis et vinum a propola atque
de cupa; Graeci stipati, quini in lectis, saepe plures: ipse
solus, bibitur usque eo, dum de dolio *imo* ministretur.
ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat,
mensam tolli iubet. dicet aliquis: unde tibi haec nota 28 68
sunt? non mehercules contumeliae causa describam quem-
quam, praesertim ingeniosum hominem atque eruditum,
cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum.
est quidam Graecus, qui cum isto vivit, homo, ut vere
dicam — sic enim cognovi — humanus, sed tam diu, quam
diu cum aliis est aut ipse secum: is cum istum adulescen-
tem, iam tum hac dis irata fronte vidisset, non fastidivit
eius amicitiam, cum esset praesertim appetitus: dedit se in
consuetudinem, sic ut prorsus una viveret, nec fere um-
quam ab eo discederet. non apud indoctos, sed, ut ego
arbitror, in hominum eruditissimorum et humanissimorum
coetu loquor. audistis profecto dici philosophos Epicureos

omnis res, quae sint homini expetendae, voluptate metiri:
rectene an secus, nihil ad nos, aut, si ad nos, nihil ad hoc
tempus; sed tamen lubricum genus orationis adulescenti
69 non acriter intellegenti est saepe praeceps: itaque admis-
sarius iste, simul audivit voluptatem a philosopho tanto
opere laudari, nihil expiscatus est: sic suos sensus volupta-
rios omnis incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinni-
vit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis a se
illum inventum arbitraretur. Graecus primo distinguere
et dividere illa quem ad modum dicerentur: iste claudus,
quem ad modum aiunt, pilam retinere; quod acceperat,
testificari, tabellas obsignare velle, Epicurum desertum
dicere; etenim dicit, ut opinor, se nullum bonum intelle-
70 gere posse demptis corporis voluptatibus. quid multa?
Graecus facilis et valde venustus nimis pugnax contra
29 imperatorem populi Romani esse noluit. est autem hic,
de quo loquor, non philosophia solum, sed etiam ceteris
studiis, quae fere [ceteros] Epicureos neglegere dicunt,
perpolitus; poëma porro facit ita festivum, ita concinnum,
ita elegans, nihil ut fieri possit argutius; in quo repre-
hendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut im-
purum, non ut improbum, non ut audacem, sed ut Grae-
culum, ut adsentatorem, ut poëtam. devenit autem seu
potius incidit in istum eodem deceptus supercilio, Grae-
cus atque advena, quo tot sapientes et tanta civitas.
revocare se non poterat familiaritate implicatus et simul
inconstantiae famam verebatur. rogatus, invitatus, coa-
ctus, ita multa ad istum de ipso quoque scripsit, ut omnis
hominis libidines, omnia stupra, omnia cenarum convi-
viorumque genera, adulteria denique eius delicatissimis
71 versibus expresserit; in quibus, si qui velit, possit istius
tamquam in speculo vitam intueri: ex quibus multa a
multis lecta et audita recitarem, ni vererer ne hoc ipsum
genus orationis, quo nunc utor, ab huius loci more ab-
horreret: et simul de ipso, qui scripsit, detrahi nihil volo,
qui si fuisset in discipulo comparando meliore fortuna,
fortasse austerior et gravior esse potuisset; sed eum ca-
sus in hanc consuetudinem scribendi induxit, philosopho
valde indignam: si quidem philosophia, ut fertur, virtutis
continet et officii et bene vivendi disciplinam; quam qui

profitetur, gravissimam sustinere mihi personam videtur;
sed idem casus illum ignarum quid profiteretur, cum se 72
philosophum esse diceret, istius impurissimae atque in-
temperantissimae pecudis caeno et sordibus inquinavit.
qui modo cum res gestas consulatus mei conlaudasset,
quae quidem conlaudatio hominis turpissimi mihi ipsi
erat paene turpis, 'non illa tibi' inquit 'invidia nocuit,
sed versus tui.' nimis magna poena te consule constituta
est sive malo poëtae sive libero. 'scripsisti enim: cedant
arma togae.' quid tum? 'haec res tibi fluctus illos exci-
tavit.' at hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo
elogio, quod te consule in sepulcro rei publicae incisum
est: velitis iubeatis, ut, quod M. Cicero versum fecerit,
sed quod vindicarit. verum tamen, quoniam te non Ari- 30 73
starchum, sed Phalarin grammaticum habemus, qui non
notam apponas ad malum versum, sed poëtam armis
persequare, scire cupio quid tandem in isto versu repre-
hendas: cedant arma togae. 'tuae dicis' inquit 'togae
summum imperatorem esse cessurum.' quid nunc te,
asine, litteras doceam? non opus est verbis, sed fustibus.
non dixi hanc togam, qua sum amictus, nec arma scutum
aut gladium unius imperatoris, sed quia pacis est insigne
et otii toga, contra autem arma tumultus atque belli,
poëtarum more cum locutus *sum*, hoc intellegi volui, bel-
lum ac tumultum paci atque otio concessurum. quaere 74
ex familiari tuo, Graeco illo poëta: probabit genus ipsum
et agnoscet neque te nihil sapere mirabitur. 'at in altero
illo' inquit 'haeres: concedat laurea laudi.' immo me
hercule, habeo tibi gratiam; haererem enim, nisi tu me
expedisses. nam cum tu timidus ac tremens tuis ipse
furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lau-
ream ad portam Esquilinam abiecisti, indicasti non modo
amplissimae, sed etiam minimae laudi lauream conces-
sisse. atque ista oratione hoc tamen intellegi, scelerate,
vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum; ut,
si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit,
videatur mihi pernicies esse quaesita. omitto nihil istum 75
versum pertinuisse ad illum; non fuisse meum, quem
quantum potuissem multis saepe orationibus scriptisque
decorassem, hunc uno violare versu. sed sit offensus.

primo nonne compensabit cum uno versiculo tot mea
volumina laudum suarum? quod si esset commotus, ad
perniciemne non dicam amicissimi, non ita de sua laude
meriti, non ita de re publica, non consularis, non sena-
toris, non civis, non liberi: in hominis caput ille tam
31 crudelis propter versum fuisset? tu quid, tu apud quos,
tu de quo dicas intellegis? complecti vis amplissimos
viros ad tuum et Gabinii scelus, neque id occulte; nam
paulo ante dixisti me cum eis confligere, quos despice-
rem; non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus
esse deberem. quorum quidem — quis enim non intelle-
git quos dicas? — quamquam non est causa una omnium,
76 tamen est omnium mihi probata. me Cn. Pompeius
multis obsistentibus eius erga me studio atque amori
semper dilexit, semper sua coniunctione dignissimum iu-
dicavit, semper non modo incolumem, sed etiam amplis-
simum atque ornatissimum voluit esse. vestrae fraudes,
vestrum scelus, vestrae criminationes insidiarum mearum,
illius periculorum, nefarie fictae, simul eorum, qui fami-
liaritatis licentia suorum improbissimorum sermonum do-
micilium in auribus eius impulsu vestro conlocarant
[vestrae cupiditates provinciarum effecerunt], ut ego ex-
cluderer, omnesque, qui mecum illius gloriam, qui rem
publicam salvam esse cupiebant, sermone atque aditu
prohiberentur — quibus rebus est perfectum, ut illi plane
stare in suo iudicio non liceret, cum certi homines non
studium eius a me alienassent, sed auxilium retardassent.
77 nonne ad te L. Lentulus, qui tum erat praetor, non Q.
Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit?
qui omnes ad eum multique mortales oratum in Albanum
obsecratumque venerant, ut ne meas fortunas desereret
cum rei publicae salute coniunctas: quos ille ad te et ad
tuum conlegam remisit, ut causam publicam susciperetis,
ut ad senatum referretis; se contra armatum tribunum
plebis sine publico consilio decertare nolle, consulibus ex
senatus consulto rem publicam defendentibus se arma
78 sumpturum. ecquid, infelix, recordaris quid responderis?
in quo illi omnes quidem, sed Torquatus praeter ceteros
furebat contumacia responsi tui, te non esse tam fortem,
quam ipse Torquatus in consulatu fuisset, aut ego; nihil

opus esse armis, nihil contentione; me posse rem publi-
cam iterum servare, si cessissem; infinitam caedem fore,
si restitissem; deinde ad extremum, neque se neque ge-
nerum neque conlegam suum tribuno plebis defuturum.
hic tu, hostis ac proditor, aliis me inimiciorem quam tibi
debere esse dicis? ego C. Caesarem non eadem de re pu- 32 79
blica sensisse quae me scio; sed tamen, quod iam de eo
his audientibus saepe dixi, me ille sui totius consulatus
eorumque honorum, quos cum proximis communicavit,
socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit: non sum —
propter nimiam fortasse constantiae cupiditatem — ad-
ductus ad causam; non postulabam, ut ei carissimus es-
sem, cuius ego ne beneficiis quidem sententiam meam
tradidissem. adducta res in certamen te consule putaba-
tur, utrum quae superiore anno ille gessisset manerent an
rescinderentur. quid loquar plura? si tantum ille in me
esse uno roboris et virtutis putavit, ut, quae ipse gesserat,
conciderent, si ego restitissem, cur ego non ignoscam, si
anteposuit suam salutem meae? sed praeterita mitto. me 80
ut Cn. Pompeius omnibus studiis suis, laboribus, vitae
periculis complexus est, cum municipia pro me adiret,
Italiae fidem imploraret, P. Lentulo consuli, auctori sa-
lutis meae, frequens adsideret, senatus sententiam prae-
staret, in contionibus non modo se defensorem salutis
meae, sed etiam supplicem pro me profiteretur, huius
voluntatis eum, quem multum posse intellegebat, mihi
non inimicum esse cognorat, socium sibi et adiutorem
[C. Caesarem] adiunxit. iam vides me tibi non inimi-
cum, sed hostem, illis, quos describis, non modo non
iratum, sed etiam amicum esse debere? quorum alter, id
quod meminero, semper aeque mihi amicus fuit ac sibi,
alter, id quod obliviscar, sibi aliquando amicior quam
mihi. deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiam si ferro 81
inter se comminus decertarint, tamen illud contentionis
odium simul cum ipsa pugna armisque deponant; neque
me ille odisse potuit umquam, ne tum quidem, cum dis-
sidebamus: habet hoc virtus, quam tu ne de facie qui-
dem nosti, ut viros fortis species eius et pulchritudo
etiam in hoste posita delectet. equidem dicam ex animo, 33
patres conscripti, quod sentio et quod vobis audientibus

saepe iam dixi: si mihi numquam amicus C. Caesar fuisset, si semper iratus, si semper aspernaretur amicitiam meam seque mihi implacabilem inexpiabilemque praeberet, tamen ei, cum tantas res gessisset gereretque cotidie, non amicus esse non possem, cuius ego imperium, non Alpium vallum contra ascensum transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem, Germanorum immanissimis gentibus obicio et oppono;
82 [perfecit ille, ut si montes resedissent, amnes exaruissent, non naturae praesidio, sed victoria sua rebusque gestis Italiam munitam haberemus.] sed cum me expetat, diligat, omni laude dignum putet, tu me a tuis inimicitiis ad simultatem revocabis? sic tuis sceleribus rei publicae praeterita fata refricabis? quod quidem tu, qui bene nosses coniunctionem meam et Caesaris, eludebas, cum a me trementibus omnino labris, sed tamen cur tibi nomen non deferrem requirebas. quamquam, quod ad me attinet,

numquam istam imminuam curam infitiando tibi,

tamen est mihi considerandum quantum illi tantis rei publicae negotiis tantoque bello impedito ego homo amicissimus sollicitudinis atque oneris imponam; nec despero tamen, quamquam languet iuventus nec perinde atque debebat in laudis et gloriae cupiditate versatur, futuros aliquos qui abiectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, praesertim tam adflicto, tam inopi, tam infirmo, tam enervato reo; qui te ita gesseris, ut timeres ne indignus beneficio videreris, nisi eius, a quo missus eras, simillimus exstitisses.

34
83 An vero tu parum putas investigatas esse a nobis labis imperii tui stragisque provinciae? quas quidem nos non vestigiis odorantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis et cubilibus persecuti sumus; notata a nobis sunt et prima illa scelera in adventu, cum, accepta pecunia a Dyrrachinis ob necem hospitis tui Platoris, eius ipsius domum devertisti, cuius sanguinem addixeras, eumque, servis symphoniacis et aliis muneribus acceptis, timentem multumque dubitantem confirmasti et Thessalonicam fide tua venire iussisti: quem ne maiorum quidem more supplicio adfecisti, cum miser ille securibus

hospitis sui cervices subicere gestiret, sed ei medico,
quem tecum tum eduxeras, imperasti, ut venas hominis
incideret; cum quidem tibi etiam accessio fuit ad necem 84
Platoris Pleuratus eius comes, quem necasti verberibus
summa senectute confectum. idemque tu Rabocentum,
Bessicae gentis principem, cum [te] trecentis talentis regi
Cotyi vendidisses, securi percussisti, cum ille ad te lega-
tus in castra venisset et tibi magna praesidia [auxilia] a
Bessis peditum equitumque polliceretur, neque eum solum,
sed etiam ceteros legatos, qui simul venerant; quorum
omnium capita regi Cotyi vendidisti. Denseletis, quae
natio semper oboediens huic imperio etiam in illa omnium
barbarorum defectione Macedoniam C. Sentio praetore
tutata est, nefarium bellum et crudele intulisti, eisque
cum fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis
maluisti. ita perpetuos defensores Macedoniae vexatores
ac praedatores effecisti: vectigalia nostra perturbarunt,
urbis ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servi-
tutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt,
Thessalonicensis, cum oppido desperassent, munire arcem
coëgerunt. a te Iovis Urii fanum antiquissimum barba- 35 85
rorum sanctissimumque direptum est; tua scelera di im-
mortales in nostros milites expiaverunt; qui cum uno
genere morbi adfligerentur neque se recreare quisquam
posset, qui semel incidisset, dubitabat nemo quin violati
hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello
lacessiti, fana vexata hanc tantam efficerent vastitatem.
cognoscis ex particula parva scelerum et crudelitatis tuae
genus universum. quid avaritiae, quae criminibus in- 86
finitis implicata est, summam nunc explicem? generatim
ea, quae maxime nota sunt, dicam: nonne sestertium
centiens et octogiens, quod quasi vasarii nomine in ven-
ditione mei capitis ascripseras, ex aerario tibi attributum,
Romae in quaestu reliquisti? nonne, cum cc talenta tibi
Apolloniatae Romae dedissent, ne pecunias creditas sol-
verent, ultro Fufidium, equitem Romanum, hominem or-
natissimum, creditorem debitoribus suis addixisti? nonne,
hiberna cum legato praefectoque tuo tradidisses, evertisti
miseras funditus civitates, quae non solum bonis sunt
exhaustae, sed etiam nefarias libidinum contumelias tur-

pitudinesque subierunt? qui modus tibi fuit frumenti
aestimandi? qui honorarii? si quidem potest vi et metu
extortum honorarium nominari. quod cum peraeque
omnes, tum acerbissime Boeotii et Byzantii, Cherrone-
sus *et* Thessalonica sensit. unus tu dominus, unus
aestimator, unus venditor tota in provincia per triennium
86 frumenti omnis fuisti. quid ego rerum capitalium quae-
87 stiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissimas
damnationes, libidinosissimas liberationes proferam? tan-
tum locum aliquem cum mihi notum esse senseris, tecum
ipse licebit quot in eo genere et quanta sint crimina
recordere. quid? illam armorum officinam ecquid recor-
daris, cum omni totius provinciae pecore compulso pel-
lium nomine omnem quaestum illum domesticum pater-
numque renovasti? videras enim grandis iam puer bello
Italico repleri quaestu vestram domum, cum pater armis
faciendis tuus praefuisset. quid? vectigalem provinciam,
singulis rebus, quaecumque venirent, certo portorio im-
posito, servis tuis [publicanis] a te factam esse meministi?
88 quid? centuriatus palam venditos? quid? per tuum ser-
volum ordines adsignatos? quid? stipendium militibus
per omnis annos a civitatibus, mensis palam propositis,
esse numeratum? quid illa in Pontum profectio et cona-
tus tuus? quid debilitatio atque abiectio animi tui, Ma-
cedonia praetoria nuntiata, cum tu non solum, quod tibi
succederetur, sed quod Gabinio non succederetur, ex-
sanguis et mortuus concidisti? quid quaestor aediliciis
reiectis praepositus? legatorum tuorum optimus abs te
quisque violatus? tribuni militares non recepti? M. Bae-
89 bius, vir fortis, interfectus iussu tuo? quid? quod tu
totiens diffidens ac desperans rebus tuis, in sordibus,
lamentis luctuque iacuisti? quod populari illi sacerdoti
sescentos ad bestias socios stipendiariosque misisti?
quod, cum sustentare vix posses maerorem tuum dolo-
remque decessionis, Samothraciam te primum, post inde
Thasum cum tuis teneris saltatoribus et cum Autobulo,
Athamante, Timocle, formosis fratribus, contulisti?
quod, inde te recipiens, in villa Euchadiae, quae fuit
uxor Execesti, iacuisti maerens aliquot dies, atque inde
obsoletus Thessalonicam omnibus inscientibus noctuque

venisti? quod, cum concursum plorantium ac tempesta-
tem querellarum ferre non posses, in oppidum devium
Beroeam profugisti; quo in oppido cum tibi spe falsa,
quod Q. Ancharium non esse successurum putares, ani-
mos rumor inflasset, quo te modo ad tuam intemperan-
tiam, scelerate, innovasti? mitto aurum coronarium, quod 37 90
te diutissime torsit, cum modo velles, modo nolles. lex
enim generi tui et decerni et [te] accipere vetabat nisi
decreto triumpho: in quo tu, accepta tamen et devorata
pecunia, ut in Achaeorum centum talentis, evomere non
poteras, vocabula tantum pecuniarum et genera muta-
bas. mitto diplomata tota in provincia passim data;
mitto numerum navium summamque praedae; mitto ra-
tionem exacti imperatique frumenti; mitto ereptam liber-
tatem populis ac singulis, qui erant adfecti praemiis
nominatim, quorum nihil est quod non sit lege Iulia [ne
fieri liceat] sanctum diligenter. Aetoliam, quae procul a 91
barbaris disiuncta [est] gentibus, in sinu pacis posita,
medio fere Graeciae gremio continetur, o Poena et Furia
sociorum! decedens miseram perdidisti. Arsinoën, Stra-
tum, Naupactum, ut modo tute indicasti, nobilis urbis
atque plenas fateris ab hostibus esse captas. quibus
autem hostibus? nempe eis, quos tu Ambraciae sedens,
primo tuo adventu ex oppidis Agrianum atque Dolopum
demigrare et aras et focos relinquere coëgisti. hoc tu in
exitu, praeclare imperator, cum tibi ad pristinas cladis
accessio fuisset Aetoliae repentinus interitus, exercitum
dimisisti, neque ullam poenam, quae tanto facinori de-
beretur, non maluisti subire quam numerum tuorum mi-
litum reliquiasque *re*cognoscere. atque ut duorum Epicu- 38 92
reorum similitudinem in re militari imperioque videatis,
Albucius, cum in Sardinia triumphasset, Romae damna-
tus est: hic cum similem exitum exspectaret, in Mace-
donia tropaea posuit; eaque, *quae* bellicae laudis victoriae-
que omnes gentes insignia et monumenta esse voluerunt,
noster hic praeposterus imperator amissorum oppidorum,
caesarum legionum, provinciae praesidio et reliquis mili-
tibus orbatae ad sempiternum dedecus sui generis et
nominis funesta indicia constituit; idemque, ut esset
quod in basi tropaeorum inscribi incidique posset, Dyrra-

chium ut venit decedens, obsessus est ab eis ipsis militi-
bus, quos paulo ante Torquato respondit beneficii causa
93 a se esse dimissos; quibus cum iuratus adfirmasset se
quae deberentur postero die persoluturum, domum se
abdidit; inde nocte intempesta, crepidatus, veste servili
navem conscendit Brundisiumque vitavit et ultimas Ha-
driani maris oras petivit: cum interim Dyrrachii milites
domum, in qua istum esse arbitrarentur, obsidere coepe-
runt et, cum latere hominem putarent, ignis circumde-
derunt: quo metu commoti Dyrrachini profugisse noctu
crepidatum imperatorem indicaverunt; illi autem statuam
istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco volue-
rat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant,
adfligunt, comminuunt, dissipant. sic odium, quod in
ipsum attulerant, id in eius imaginem ac simulacrum
94 profuderunt. quae cum ita sint — non enim dubito quin
cum haec, quae excellunt, me nosse videas, non existi-
mes mediam illam partem et turbam flagitiorum tuorum
mihi esse inauditam —, nihil est quod me hortere, nihil
[est] quod invites. admoneri me satis est; admonebit
autem nemo alius nisi rei publicae tempus; quod mihi
quidem magis videtur quam tu umquam arbitratus es
39 appropinquare: ecquid vides, ecquid sentis lege iudicia-
ria lata quos posthac iudices simus habituri? neque lege-
tur, quisquis voluerit, nec, quisquis noluerit, non legetur.
nulli conicientur in illum ordinem, nulli eximentur: non
ambitio ad gratiam, non iniquitas ad insimulationem †
conicietur: iudices iudicabunt ei, quos lex ipsa, non quos
hominum libido delegerit. quod cum ita sit, mihi crede,
neminem invitum invitabis: res ipsa et rei publicae tem-
pus aut me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam aut
invitabit aut dehortabitur.

95 Equidem, ut paulo ante dixi, non eadem supplicia
esse in hominibus existimo, quae fortasse plerique,
damnationes, expulsiones, necis: denique nullam mihi
poenam videtur habere id, quod accidere innocenti,
quod forti, quod sapienti, quod bono viro et civi potest.
damnatio ista, quae in te flagitatur, obtigit P. Rutilio,
quod specimen habuit hic civis innocentiae: maior
mihi iudicum et rei publicae poena illa visa est quam

Rutilii. L. Opimius eiectus est e patria, is qui et post
praeturam et consul maximis rem publicam periculis
liberarat: non in eo, cui facta est iniuria, sed in eis,
qui fecerunt, sceleris et conscientiae poena remansit. at
contra bis Catilina absolutus *est;* emissus etiam ille auctor
tuus provinciae, cum stuprum Bonae deae pulvinaribus
intulisset: quis fuit in tanta civitate qui illum incesto
liberatum, non eos, qui ita iudicarint, pari scelere ob-
strictos arbitraretur? an ego exspectem, dum de te quin- 40 96
que et septuaginta tabellae diribeantur, de quo iam
pridem omnes mortales omnium generum, aetatum, or-
dinum iudicaverunt? quis enim te aditu, quis ullo ho-
nore, quis denique communi salutatione dignum putet?
omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem
denique ac nomen a re publica detestantur: legati, qui
una fuere, alienati; tribuni militum inimici; centuriones,
et si qui ex tanto exercitu reliqui milites exstant, non
dimissi abs te, sed dissipati, te oderunt, tibi pestem
exoptant, te exsecrantur. Achaia exhausta, Thessalia
vexata, laceratae Athenae, Dyrrachium et Apollonia
exinanita, Ambracia direpta, Parthini et Bulienses in-
lusi, Epirus excisa, Locri, Phocii, Boeotii exusti, Acar-
nania, Amphilochia, Perraebia Athamanumque gens
vendita, Macedonia condonata barbaris, Aetolia amissa,
Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exter-
minati, cives Romani, qui in eis locis negotiantur, te
unum solum suum depeculatorem, vexatorem, prae-
donem, hostem venisse senserunt. ad horum omnium 97
iudicia tot atque tanta domesticum iudicium accessit [sen-
tentiae et damnationis tuae]: occultus adventus, furti-
vum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab
amicis, nullae ad senatum e provincia litterae, nulla ex
trinis aestivis gratulatio, nulla triumphi mentio: non modo
quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris dicere
audes. ex illo fonte et seminario triumphorum cum arida
folia laureae rettulisses, cum ea abiecta ad portam reli-
quisti, tum tu ipse de te FECISSE VIDERI pronuntiavisti.
qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus? ubi
sumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationi-
bus triumphisque provincia? sin autem aliquid spera-

veras, si cogitaras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropaea plena dedecoris et risus te commentatum esse declarant, quis te miserior, quis te damnatior, qui neque scribere ad senatum a te bene rem publicam esse gestam neque praesens dicere ausus es?
41 98 an tu mihi, cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cuiusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum iudicum, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere, [te] indemnatum videri putas, quem socii, quem foederati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui morbum effugerunt, omni cruciatu dignissimum putent? cui non apud senatum, non apud ullum ordinem, [non apud equites Romanos,] non in urbe, non in Italia, maximorum scelerum venia ulla [ad ignoscendum] dari possit? qui se ipse oderit, qui metuat omnis, qui suam causam nemini committere audeat, qui
99 se ipse condemnet? numquam ego sanguinem expetivi tuum; numquam illud extremum, quod potest esse improbis et probis commune, supplicium legis ac iudicii, sed abiectum, contemptum, despectum a ceteris, a te ipso desperatum et relictum, circumspectantem omnia, quicquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie consulari, horrentem, trementem, adulantem omnis videre te volui: vidi. qua re si tibi evenerit quod metuis ne accidat, equidem non moleste feram; sin id tardius forte fiet, fruar tamen tua indignitate, nec minus libenter metuentem videbo ne reus fias quam reum, nec minus laetabor, cum te semper sordidum quam si paulisper sordidatum viderem.

# M. TULLII CICERONIS
# PRO CN. PLANCIO ORATIO.

Cum propter egregiam et singularem Cn. Plancii, 1
iudices, in mea salute custodienda fidem tam multos et 1
bonos viros eius honori viderem esse fautores, capiebam
animo non mediocrem voluptatem, quod, cuius officium
mihi saluti fuisset, ei meorum temporum memoriam
suffragari videbam: cum autem audirem meos partim
inimicos, partim invidos huic accusationi esse fautores
eandemque rem adversariam esse in iudicio Cn. Plancio,
quae in petitione fuisset adiutrix, dolebam, iudices, et
acerbe ferebam, si huius salus ob eam ipsam causam
esset infestior, quod is meam salutem atque vitam sua
benevolentia, praesidio custodiaque texisset. nunc autem 2
vester, iudices, conspectus et consessus iste reficit et re-
creat mentem meam, cum intueor et contemplor unum
quemque vestrum: video enim hoc in numero neminem
cui mea salus non cara fuerit, cuius non exstet in me
summum meritum, cui non sim obstrictus memoria bene-
ficii sempiterna. itaque non extimesco ne Cn. Plancio
custodia meae salutis apud eos obsit, qui me ipsi maxime
salvum videre voluerunt, saepiusque, iudices, mihi venit
in mentem admirandum esse M. Laterensem, hominem
studiosissimum et dignitatis et salutis meae, reum sibi
hunc potissimum delegisse quam metuendum ne vobis
id ille magna ratione fecisse videatur. quamquam mihi 3
non sumo tantum neque adrogo, iudices, ut Cn. Plancium
suis erga me meritis impunitatem consecutum putem: nisi
eius integerrimam vitam, modestissimos mores, summam
fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero,
nihil de poena recusabo: sin omnia praestitero, quae
sunt a bonis viris exspectanda, petam, iudices, a vobis,
ut, cuius misericordia salus mea custodita sit, ei vos

vestram misericordiam me deprecante tribuatis. equidem
ad reliquos labores, quos in hac causa maiores suscipio
quam in ceteris, etiam hanc molestiam adsumo, quod
mihi non solum pro Cn. Plancio dicendum est, cuius
ego salutem non secus ac meam tueri debeo, sed etiam
pro me ipso, de quo accusatores plura paene quam de
2 4 re reoque dixerunt. quamquam, iudices, si quid est in
me ipso ita reprehensum, ut id ab hoc seiunctum sit,
non me id magno opere conturbat; non enim timeo ne,
quia perraro grati homines reperiantur, idcirco, cum me
nimium gratum illi esse dicant, id mihi criminosum esse
possit: quae vero ita sunt agitata ab illis, ut aut merita
Cn. Plancii erga me minora esse dicerent quam a me
ipso praedicarentur, aut si essent summa, negarent ea
tamen ita magni, ut ego putarem, ponderis apud vos
esse debere, haec mihi sunt tractanda, iudices, et mo-
dice, ne quid ipse offendam, et tum denique, cum re-
spondero criminibus, ne non tam innocentia reus sua
quam recordatione meorum temporum defensus esse
videatur.

5 Sed mihi in causa facili atque explicata perdifficilis,
iudices, et lubrica defensionis ratio proponitur. nam si
tantum modo mihi necesse esset contra Laterensem di-
cere, tamen id ipsum esset in tanto usu nostro tantaque
amicitia molestum; vetus est enim lex illa iustae verae-
que amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem
amici semper velint; neque est ullum amicitiae certius
vinculum quam consensus et societas consiliorum et vo-
luntatum. mihi autem non id est in hac re molestissi-
mum, contra illum dicere, sed multo illud magis, quod in
ea causa contra dicendum est, in qua quaedam hominum
6 ipsorum videtur facienda esse contentio. quaerit enim
Laterensis atque hoc uno maxime urget, qua se virtute,
qua laude Plancius, qua dignitate superarit. ita, si cedo
illius ornamentis, quae multa et magna sunt, non solum
huius dignitatis iactura facienda est, sed etiam largitionis
recipienda suspitio est: sin hunc illi antepono, contu-
meliosa habenda est oratio et dicendum est id, quod ille
me flagitat, Laterensem a Plancio dignitate esse supera-
tum. ita aut amicissimi hominis existimatio offendenda

est, si illam accusationis condicionem sequar, aut optime
de me meriti salus deserenda. sed ego, Laterensis, cae- 3
cum me et praecipitem ferri confitear in causa, si te aut
a Plancio aut ab ullo dignitate potuisse superari dixero:
itaque discedam ab ea contentione, ad quam tu me vocas,
et veniam ad illam, ad quam me causa ipsa deducit.
quid, tunc † magni dignitatis iudicem putas esse populum? 7
fortasse non numquam est. utinam vero semper esset!
sed est perraro, et si quando est, in eis magistratibus
est mandandis, quibus salutem suam committi putat: his
levioribus comitiis diligentia et gratia petitorum honos
paritur, non eis ornamentis, quae esse in te videmus.
nam quod ad populum pertinet, semper dignitatis iniquus
iudex est qui aut invidet aut favet; quamquam nihil potes
in te, Laterensis, constituere quod sit proprium laudis
tuae quin id tibi sit commune cum Plancio. sed hoc 8
totum agetur alio loco: nunc tantum disputo de iure po-
puli, qui et potest et solet non numquam dignos prae-
terire, nec si a populo praeteritus est quem non oportuit,
a iudicibus condemnandus est qui praeteritus non est.
nam si ita esset, quod patres apud maiores nostros tenere
non potuerunt, ut reprehensores essent comitiorum, id
haberent iudices, [vel] quod multo etiam minus esset
ferendum. tum enim magistratum non gerebat is, qui
ceperat, si patres auctores non erant facti; nunc postula-
tur a vobis, ut eius exsilio, qui creatus sit, iudicium populi
Romani reprehendatis. itaque quamquam qua nolui ianua
sum ingressus in causam, sperare videor tantum afutu-
ram esse orationem meam a minima suspitione offensionis
tuae, te ut potius obiurgem, quod iniquum in discrimen
adducas dignitatem tuam, quam ut eam ego ulla con-
tumelia coner attingere. tu continentiam, tu industriam, 4 9
tu animum in rem publicam, tu virtutem, tu innocen-
tiam, tu fidem, tu labores tuos, quod aedilis non sis
factus, fractos esse et abiectos et repudiatos putas? vide
tandem, Laterensis, quantum ego a te dissentiam. si,
me dius fidius, decem soli essent in civitate viri boni,
sapientes, iusti, graves, qui te indignum aedilitate iudi-
cavissent, gravius de te iudicatum putarem, quam est
hoc, quod tu metuis ne a populo iudicatum esse videa-

tur. non enim comitiis iudicat semper populus, sed mo-
vetur plerumque gratia, cedit precibus; facit eos, a qui-
bus est maxime ambitus; denique, etiam si iudicat, non
dilectu aliquo aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed
impetu non numquam et quadam etiam temeritate. non
est enim consilium in volgo, non ratio, non discrimen,
non diligentia; semperque sapientes ea, quae populus
fecisset, ferenda, non semper laudanda duxerunt. qua
re cum te aedilem fieri oportuisse dicis, populi culpam,
10 non competitoris accusas. ut fueris dignior quam Plan-
cius — de quo ipso tecum ita contendam paulo post, ut
conservem dignitatem tuam — sed, ut fueris dignior, non
competitor, a quo es victus, sed populus, a quo es prae-
teritus, in culpa est. in quo illud primum debes putare,
comitiis, praesertim aediliciis, studium esse populi, non
iudicium; eblandita illa, non enucleata esse suffragia;
eos, qui suffragium ferant, quid cuique ipsi debeant con-
siderare saepius quam quid cuique a re publica debeatur.
sin autem mavis illud esse iudicium, non tibi id rescin-
11 dendum est, sed ferendum. 'male iudicavit populus.'
at iudicavit. 'non debuit.' at potuit. 'non fero.' at multi
clarissimi et sapientissimi cives tulerunt. est enim haec
condicio liberorum populorum praecipueque huius prin-
cipis populi et omnium gentium domini atque victoris,
posse suffragiis vel dare vel detrahere quod velit cuique:
nostrum est autem, nostrum, qui in hac tempestate po-
puli iactemur et fluctibus, ferre modice populi voluntates,
adlicere alienas, retinere partas, placare turbatas; hono-
res si magni non putemus, non servire populo; sin eos
expetamus, non defetigari supplicando.

5
12 Venio iam ad ipsius populi partis, ut illius contra
te oratione potius quam mea disputem. qui si tecum
congrediatur et si una loqui voce possit, haec dicat: 'ego
tibi, Laterensis, Plancium non anteposui, sed cum essetis
aeque boni viri, meum beneficium ad eum potius detuli,
qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis
submisse supplicarat.' respondebis, credo, te splendore
et vetustate familiae fretum non valde ambiendum pu-
tasse. at vero te ille ad sua instituta suorumque maio-
rum exempla revocabit: semper se dicet rogari voluisse,

semper sibi supplicari: se M. Seium, qui ne equestrem quidem splendorem incolumem a calamitate iudicii retinere potuisset, homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo, M. Pisoni, praetulisse; praeposuisse se Q. Catulo, summa in familia nato, sapientissimo et sanctissimo viro, non dico C. Serranum, stultissimum hominem — fuit enim tamen nobilis —, non C. Fimbriam, novum hominem — fuit enim et animi satis magni et consilii —, sed Cn. Manlium, non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contempta ac sordida.
'desiderarunt te' inquit 'oculi mei, cum tu esses Cyrenis: 13
me enim quam socios tua frui virtute malebam, et, quo plus intererat, eo plus aberat a me, cum te non videbam; deinde sitientem me virtutis tuae deseruisti ac reliquisti: coeperas enim petere tribunatum plebis temporibus eis, quae istam eloquentiam et virtutem requirebant: quam petitionem cum reliquisses, si hoc indicasti, tanta in tempestate te gubernare non posse, de virtute tua dubitavi; si nolle, de voluntate; sin, quod magis intellego, temporibus te aliis reservasti, ego quoque' inquiet populus Romanus 'ad ea te tempora revocavi, ad quae tu te ipse servaras. pete igitur eum magistratum, in quo mihi magnae utilitati esse possis; aediles quicumque erunt, eidem mihi sunt ludi parati; tribuni plebis permagni interest qui sint. qua re aut redde mihi quod ostenderas, aut si, quod mea minus interest, id te magis forte delectat, reddam tibi istam aedilitatem etiam neglegenter petenti: sed amplissimos honores ut pro dignitate tua consequare, condiscas, censeo, mihi paulo diligentius
supplicare.' haec populi oratio est, mea vero, Laterensis, haec: 6 14
qua re victus sis non debere iudicem quaerere, modo ne largitione sis victus. nam si quotienscumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, totiens oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil iam est quod populo supplicetur, nihil quod diribitio, nihil quod [supplicatio magistratuum,] renuntiatio [suffragiorum] exspectetur: simul ut qui sint professi videro, dicam:
hic familia consulari est, ille praetoria; reliquos video 15
esse ex equestri loco: sunt omnes sine macula, sunt aeque boni viri atque integri, sed servari necesse est gra-

dus: cedat consulari generi praetorium, ne contendat cum praetorio nomine equester locus. sublata sunt studia, exstinctae suffragationes, nullae contentiones, nulla libertas populi in mandandis magistratibus, nulla exspectatio suffragiorum: nihil, ut plerumque evenit, praeter opinionem accidet; nulla erit posthac varietas comitiorum. sin hoc persaepe accidit, ut et factos aliquos et non factos esse miremur, si campus atque illae undae comitiorum, ut mare profundum et immensum, sic effervescunt quodam quasi aestu, ut ad alios accedant, ab aliis autem recedant, tamen nos in impetu studiorum et motu temeritatis modum aliquem et consilium et rationem require-
16 mus? qua re noli me ad contentionem vestrum vocare, Laterensis: etenim si populo grata est tabella, quae frontis aperit hominum, mentis tegit datque eam libertatem, ut quod velint faciant, promittant autem quod rogentur, cur tu id in iudicio ut fiat exprimis, quod non fit in campo? 'hic quam ille dignior' perquam grave est dictu. quo modo igitur est aequius? sic credo: quod agitur, quod satis est iudici: 'hic factus est.' cur iste potius quam ego? vel nescio vel non dico vel denique, quod mihi gravissimum esset, si dicerem, sed impune tamen deberem dicere: non recte. nam quid adsequerere, si illa extrema defensione uterer, populum quod voluisset fecisse, non quod debuisset?

7
17 Quid? si populi quoque factum defendo, Laterensis, et doceo Cn. Plancium non obrepsisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus ortis hoc nostro equestri loco, possumne eripere orationi tuae contentionem vestrum, quae tractari sine contumelia non potest, et te ad causam aliquando crimenque deducere? si, quod equitis Romani filius est, inferior esse debuit, omnes tecum equitum Romanorum filii petiverunt: nihil dico amplius: hoc tamen miror, cur huic potissimum irascare, qui longissime a te afuit. equidem, si quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuso, qui est in summa sacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor, sed eum, qui in me ipsum incurrit atque incidit. tu neque Q. Pedio, forti viro, suscenses neque huic A. Plotio, ornatissimo homini, familiari meo, et ab eo, qui hos dimovit,

potius quam ab eis, qui in te ipsum incubuerunt, te depulsum putas. sed tamen haec tibi est prima cum Plan- 18
cio generis vestri familiaeque contentio, qua abs te vincitur. cur enim non confitear quod necesse est? sed non hic magis quam ego a meis competitoribus et alias et in consulatus petitione vincebar. sed vide ne haec ipsa, quae despicis, huic suffragata sint: sic enim conferamus: est tuum nomen utraque familia consulare: num dubitas igitur quin omnes, qui favent nobilitati, qui id putant esse pulcherrimum, qui imaginibus, qui nominibus vestris ducuntur, te aedilem fecerint? equidem non dubito. sed si parum multi sunt qui nobilitatem ament, num ista est nostra culpa? etenim ad caput et ad fontem
generis utriusque veniamus: tu es e municipio antiquis- 8 19
simo Tusculano, ex quo sunt plurimae familiae consulares, in quibus est etiam Iuventia — tot ex reliquis municipiis omnibus non sunt —, hic est e praefectura Atinati, non tam prisca, non tam honorata, non tam suburbana. quantum interesse vis ad rationem petendi? primum utrum magis favere putas Atinatis an Tusculanos suis? alteri — scire enim hoc propter vicinitatem facile possum —, cum huius ornatissimi atque optimi viri, Cn. Saturnini, patrem aedilem, cum praetorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, sed etiam in praefecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum laetati sunt: alteros — credo, quia refertum est municipium consularibus; nam malevolos non esse certo scio — numquam intellexi vehementius
suorum municipum honore laetari. habemus hoc nos; 20
habent nostra municipia. quid ego de me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri ipsi prope dicam montesque favebant. num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe, num de Ti. Coruncanio municipe suo, num de tot Fulviis gloriari? verbum nemo facit. at in quemcumque Arpinatem incideris, etiam si nolis, erit tamen tibi fortasse etiam de nobis aliquid, sed certe de C. Mario audiendum. primum igitur hic habuit studia suorum ardentia, tu tanta, quanta in hominibus iam saturatis honoribus esse potuerunt.
deinde tui municipes sunt illi quidem splendidissimi ho- 21

mines, sed tamen pauci, si quidem cum Atinatibus con-
ferantur: huius praefectura plena virorum fortissimorum
*est*, sic ut nulla tota Italia frequentior dici possit: quam
quidem nunc multitudinem videtis, iudices, in squalore
et luctu supplicem vobis. hi tot equites Romani, tot
tribuni aerarii — nam plebem a iudicio dimisimus, quae
cuncta comitiis adfuit —, quid roboris, quid dignitatis
huius petitioni attulerunt? non enim tribum Teretinam,
de qua dicam alio loco, sed dignitatem, sed oculorum
coniectum, sed solidam et robustam et adsiduam fre-
quentiam praebuerunt: nostra municipia coniunctione
9 etiam vicinitatis vehementer moventur. omnia, quae dico
22 de Plancio, dico expertus in nobis; sumus enim finitimi
Atinatibus. laudanda est vel etiam amanda vicinitas,
retinens veterem illam officii rationem, non infuscata
malevolentia, non adsueta mendaciis, non fucosa, non
fallax, non erudita artificio simulationis vel suburbano
vel etiam urbano. nemo Arpinas non Plancio studuit,
nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas; tractus
ille celeberrimus, Venafranus, Allifanus, tota denique
nostra illa aspera et montuosa et fidelis et simplex et
fautrix suorum regio se huius honore ornari, se augeri
dignitate arbitrabatur; isdemque nunc ex municipiis ad-
sunt equites Romani publice cum legatione et testimonio,
nec minore nunc sunt sollicitudine quam tum erant stu-
dio: etenim est gravius spoliari fortunis quam non augeri
23 dignitate. ergo ut alia in te erant inlustriora, Laterensis,
quae tibi maiores tui reliquerant, sic te Plancius hoc non
solum municipii, verum etiam vicinitatis genere vincebat:
nisi forte te Labicana aut Gabina aut Bovillana vicini-
tas adiuvabat, quibus e municipiis vix iam qui carnem
Latinis petant reperiuntur. adiungamus, si vis, id, quod
tu huic obesse etiam putas, patrem publicanum: qui
ordo quanto adiumento sit in honore quis nescit? flos
enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, fir-
mamentum rei publicae publicanorum ordine continetur.
24 quis est igitur qui neget ordinis eius studium fuisse in
honore Plancii singulare? neque iniuria, vel quod erat
pater is, qui est princeps iam diu publicanorum, vel
quod is ab sociis unice diligebatur vel quod diligentis-

sime rogabat, vel quia pro filio supplicabat, vel quod huius ipsius in illum ordinem summa officia quaesturae tribunatusque constabant, vel quod illi in hoc ornando ordinem se ornare et consulere liberis suis arbitrabantur.

Aliquid praeterea — timide dico, sed tamen dicen- 10
dum est —: non enim opibus, non invidiosa gratia, non potentia vix ferenda, sed commemoratione beneficii, sed misericordia, sed precibus aliquid attulimus etiam nos. appellavi populum tributim, submisi me et supplicavi: ultro me hercule se mihi etiam offerentis, ultro pollicentis
rogavi: valuit causa rogandi, non gratia; nec si vir am- 25
plissimus, cui nihil est quod roganti concedi non iure possit, de aliquo, ut dicis, non impetravit, ego sum adrogans, quod me valuisse dico. nam ut omittam illud, quod ego pro eo laborabam, qui valebat ipse per sese, rogatio ipsa semper est gratiosissima, quae est officio necessitudinis coniuncta maxime. neque enim ego sic rogabam, ut petere viderer, quia familiaris esset meus, quia vicinus, quia huius parente semper plurimum essem usus, sed ut quasi parenti et custodi salutis meae. non potentia mea, sed causa rogationis fuit gratiosa. nemo mea restitutione laetatus est, nemo iniuria doluit,
cui non huius in me misericordia grata fuerit. etenim 26
si ante reditum meum Cn. Plancio se volgo viri boni, cum hic tribunatum peteret, ultro offerebant, cui nomen meum absentis honori fuisset, ei meas praesentis preces non putas profuisse? an Minturnenses coloni, quod C. Marium e civili ferro atque ex impiis manibus eripuerunt, quod tecto receperunt, quod fessum inedia fluctibusque recrearunt, quod viaticum congesserunt, quod navigium dederunt, quod eum linquentem terram eam, quam servarat, votis omnibus lacrimisque prosecuti sunt, aeterna in laude versantur: Plancio, quod me vel vi pulsum vel ratione cedentem receperit, iuverit, custodierit, his et senatui populoque Romano, ut haberent quem reducerent, conservarit, honori hanc fidem, misericordiam, virtutem fuisse miraris?

Vitia me hercule Cn. Plancii res eae, de quibus dixi, 11 27
tegere potuerunt, ne tu in ea vita, de qua iam dicam, tot et tanta adiumenta huic honori fuisse mirere. hic

est enim, qui adulescentulus cum A. Torquato profectus in Africam sic ab illo gravissimo et sanctissimo atque omni laude et honore dignissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo et adulescentis modestissimi pudor postulabat. quod, si adesset, non minus ille declararet quam hic illius frater patruelis et socer, T. Torquatus, omni illi et virtute et laude par, qui est quidem cum illo maximis vinculis et propinquitatis et adfinitatis coniunctus, sed ita magnis amoris, ut illae necessitudinis causae leves esse videantur. fuit in Creta postea contubernalis Saturnini, propinqui sui, miles huius Q. Metelli, cui cum fuerit probatissimus hodieque sit, omnibus esse se probatum debet sperare. in ea provincia legatus fuit C. Sacerdos: qua virtute, qua constantia vir! L. Flaccus: qui homo! qui civis! qualem hunc putent, adsiduitate
28 testimonioque declarant. in Macedonia tribunus militum fuit; in eadem provincia postea quaestor. primum Macedonia sic eum diligit, ut indicant hi principes civitatum suarum; qui cum missi sint ob aliam causam, tamen huius repentino periculo commoti huic adsident, pro hoc laborant, huic si praesto fuerint, gratius se civitatibus suis facturos putant quam si legationem suam et mandata confecerint. L. vero Apuleius hunc tanti facit, ut morem illum maiorum, qui praescribit in parentum loco quaestoribus suis praetores esse oportere, officiis benevolentiaque superarit. tribunus plebis fuit, non fortasse tam vehemens quam isti, quos tu iure laudas, sed certe talis, quales si omnes semper fuissent, numquam desideratus vehemens esset tribunus.
12 29 omitto illa, quae si minus in scena sunt, at certe, cum sunt prolata, laudantur, ut vivat cum suis, primum cum parente — nam meo iudicio pietas fundamentum est omnium virtutum —, quem veretur ut deum — neque enim multo secus est parens liberis —, amat vero ut sodalem, ut fratrem, ut aequalem. quid dicam cum patruo, cum adfinibus, cum propinquis, cum hoc Cn. Saturnino, ornatissimo viro? cuius quantam honoris huius cupiditatem fuisse creditis, cum videtis luctus societatem? quid de me dicam, qui mihi in huius periculo reus esse videor? quid de his tot viris talibus, quos videtis veste mutata? atque haec sunt

[indicia], iudices, solida et expressa [haec] signa probitatis non fucata forensi specie, sed domesticis inusta notis veritatis. facilis est illa occursatio et blanditia popularis: aspicitur, non attrectatur; procul apparet, non excutitur [non in manus sumitur]. omnibus igitur rebus ornatum 30
hominem, tam externis, quam domesticis, non nullis rebus inferiorem quam te, genere dico et nomine, superiorem aliis, municipum, vicinorum, societatum studio, meorum temporum memoria, parem virtute, integritate, modestia aedilem factum esse miraris?

Hunc tu vitae splendorem maculis aspergis istis? iacis adulteria, quae nemo non modo nomine, sed ne suspitione quidem possit agnoscere. bimaritum appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina. ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa, quod non crimen est, sed impunitum in maledicto mendacium. raptam esse mimulam: quod dicitur Atinae factum a iuventute vetere quodam in scenicos iure maximeque oppidano. o adulescentiam traductam eleganter! cui quidem 31
cum quod licuerit obiciatur, tamen id ipsum falsum reperiatur. 'emissus aliqui *est* e carcere.' et quidem emissus per imprudentiam, emissus, ut cognostis, necessarii hominis optimique adulescentis rogatu: idem postea praemandatis requisitus. atque haec nec ulla alia sunt coniecta maledicta in eius vitam, de cuius vos pudore, religione, integritate dubitetis. 'pater vero' inquit 'etiam 13
obesse filio debet.' o vocem duram atque indignam tua probitate, Laterensis! pater ut in iudicio capitis, pater ut in dimicatione fortunarum, pater ut apud talis viros obesse filio debeat? qui si esset turpissimus, si sordidissimus, tamen ipso nomine patrio valeret apud clementis iudices et misericordis; valeret, inquam, communi sensu omnium et dulcissima commendatione naturae. sed cum 32
sit Cn. Plancius is eques Romanus, ea primum vetustate equestris nominis, ut pater, ut avus, ut maiores eius omnes equites Romani fuerint, summum in praefectura florentissima gradum tenuerint et dignitatis et gratiae; deinde ut ipse in legionibus P. Crassi imperatoris inter ornatissimos homines, equites Romanos, summo splendore fuerit; ut postea princeps inter suos plurimarum

rerum sanctissimus et iustissimus iudex, maximarum so-
cietatum auctor, plurimarum magister; si non modo in
eo nihil umquam reprehensum, sed laudata sunt omnia,
tamen is oberit honestissimo filio pater, qui vel minus
honestum et alienum tueri vel auctoritate sua vel gratia
33 possit? 'asperius' inquit 'locutus est aliquid aliquando.'
immo fortasse liberius. 'at id ipsum' inquit 'non est
ferendum.' ergo ei ferendi sunt, qui hoc queruntur,
libertatem equitis Romani se ferre non posse? ubinam
ille mos? ubi illa aequitas iuris? ubi illa antiqua libertas,
quae malis oppressa civilibus extollere iam caput et ali-
quando recreata se erigere debebat? equitum ego Roma-
norum in homines nobilissimos maledicta, publicanorum
in Q. Scaevolam, virum omnibus ingenio, iustitia, inte-
gritate praestantem, aspere et ferociter et libere dicta
14 commemorem? consuli P. Nasicae praeco Granius medio
in foro, cum ille edicto iustitio domum decedens rogasset
Granium quid tristis esset? an quod reiectae auctiones
essent? 'immo vero' inquit 'quod legationes.' idem tri-
buno plebis, potentissimo homini, M. Druso, sed multa in
re publica molienti, cum ille cum salutasset, *et*, ut fit,
dixisset 'quid agis, Grani?' respondit 'immo vero, tu
Druse, quid agis?' ille L. Crassi, ille M. Antonii volun-
tatem asperioribus facetiis saepe perstrinxit impune:
nunc usque eo est oppressa vestra adrogantia civitas, ut,
quae fuit olim praeconi in ridendo, nunc equiti Romano
34 in plorando non sit concessa libertas. quae enim um-
quam Plancii vox fuit contumeliae potius quam doloris?
quid est autem umquam questus, nisi cum a sociis et a
se iniuriam propulsaret? cum senatus impediretur quo
minus, id quod hostibus semper erat tributum, respon-
sum equitibus Romanis redderetur, omnibus illa iniuria
dolori fuit publicanis, sed cum ipsum dolorem hic tulit
paulo apertius; communis ille sensus in aliis fortasse
latuit: hic, quod cum ceteris animo sentiebat, id magis
35 quam ceteri et voltu promptum habuit et lingua. quam-
quam, iudices, — agnosco enim ex me — permulta in
Plancium, quae ab eo numquam dicta sunt, conferuntur.
ego quia dico aliquid aliquando, non studio adductus, sed
aut contentione dicendi aut lacessitus, et quia, ut fit in

multis, exit aliquando aliquid si non perfacetum, at tamen
fortasse non rusticum, quod quisque dixit, me id dixisse
dicunt; ego autem, si quid est quod mihi scitum esse
videatur et homine ingenuo dignum atque docto, non
aspernor: stomachor, cum aliorum non me digna in me
conferuntur. nam quod primus scivit legem de publi-
canis tum, cum vir amplissimus consul id illi ordini per
populum dedit, quod per senatum si licuisset, dedisset,
si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit
publicanus? si, quia primus scivit, utrum id sortis esse
vis an eius, qui illam legem ferebat? si sortis, nullum
crimen est in casu; si consulis, splendor etiam Plancii,
hunc a summo viro principem esse ordinis iudicatum.

Sed aliquando veniamus ad causam: in qua tu no- 15 36
mine legis Liciniae [, quae est de sodaliciis,] omnis am-
bitus leges complexus es. neque enim quicquam aliud
in hac lege nisi editicios iudices es secutus; quod genus
iudiciorum si est aequum ulla in re nisi in hac tribuaria,
non intellego quam ob rem senatus hoc uno in genere
tribus edi voluerit ab accusatore neque eandem editionem
transtulerit in ceteras causas, de ipso denique ambitu
reiectionem fieri voluerit iudicum alternorum, cumque
nullum genus acerbitatis praetermitteret, hoc tamen unum
praetereundum putarit. quid? huiusce rei tandem ob- 37
scura causa est, an et agitata tum, cum ista in senatu
res agebatur, et disputata hesterno die copiosissime a Q.
Hortensio, cui tum est senatus adsensus? hoc igitur sen-
simus: cuiuscumque tribus largitor esset per hanc con-
sensionem, quae magis honeste quam vere sodalitas
nominaretur, quam quisque tribum turpi largitione cor-
rumperet, eum maxime eis hominibus, qui eius tribus
essent, esse notum: ita putavit senatus, cum reo tribus
ederentur eae, quas is largitione devinctas haberet, eos-
dem fore testis et iudices. acerbum omnino genus iudicii,
sed tamen, si vel sua vel ea, quae maxime esset cuique
coniuncta, tribus ederetur, vix recusandum. tu autem, 16 38
Laterensis, quas tribus edidisti? Teretinam, credo. fuit
certe id aequum et certe exspectatum est et fuit dignum
constantia tua. cuius tu tribus venditorem et corrupto-
rem et sequestrem Plancium fuisse clamitas, eam tribum

profecto, severissimorum praesertim hominum et gravis-
simorum, edere debuisti. at Voltiniam: libet enim tibi
nescio quid etiam de illa tribu criminari: hanc igitur
ipsam cur non edidisti? quid Plancio cum Lemonia? quid
cum Oufentina? quid cum Clustumina? nam Macciam,
non quae iudicaret, sed quae reiceretur esse voluisti.
39 dubitatis igitur, iudices, quin vos M. Laterensis suo iu-
dicio non ad sententiam legis, sed ad suam spem aliquam
de civitate delegerit? dubitatis quin eas tribus, in quibus
magnas necessitudines habet Plancius, cum ille non edi-
derit, iudicarit officiis ab hoc observatas, non largitione
corruptas? quid enim potest dicere cur ista editio non
summam habeat acerbitatem, remota ratione illa, quam
40 in decernendo secuti sumus? tu deligas ex omni populo
aut amicos tuos aut inimicos meos aut denique eos,
quos inexorabilis, quos inhumanos, quos crudelis existi-
mes? tu me ignaro, nec opinante, inscio notes et tuos et
tuorum amicorum necessarios, vel iniquos vel meos vel
etiam defensorum meorum, eodemque adiungas, quos
natura putes asperos atque omnibus iniquos? deinde
effundas repente, ut ante consessum meorum iudicum
videam quam potuerim qui essent futuri suspicari, apud
eosque me, ne quinque quidem reiectis, quod in proximo
reo de consilii sententia constitutum est, cogas causam
41 de fortunis omnibus dicere? non enim, si aut Plancius
ita vixit, ut offenderet sciens neminem, aut tu ita errasti,
ut eos ederes imprudens, ut nos invito te tamen ad iu-
dices, non ad carnifices veniremus, idcirco ista editio per
17 se non acerba est. an vero nuper clarissimi cives nomen
editicii iudicis non tulerunt, cum ex cxxv iudicibus, prin-
cipibus equestris ordinis, v et lxx reus reiiceret, l refer-
ret, omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi condi-
cionique parerent: nos neque ex delectis iudicibus, sed
ex omni populo, neque editos ad reiciendum, sed ab
accusatore constitutos iudices ita feremus, ut neminem
42 reiciamus? neque ego nunc legis iniquitatem queror, sed
factum tuum a sententia legis doceo discrepare; et illud
acerbum iudicium si, quem ad modum senatus censuit
populusque iussit, ita fecisses, ut huic et suam et ab hoc
observatas tribus ederes, non modo non quererer, sed

hunc eis iudicibus editis, qui eidem testes esse possent,
absolutum putarem; neque nunc multo secus existimo.
cum enim has tribus edidisti, ignotis te iudicibus uti
malle quam notis indicavisti; fugisti sententiam legis;
aequitatem omnem reiecisti; in tenebris quam in luce
causam versari maluisti. Voltinia tribus ab hoc corru- 43
pta; Teretinam habuerat venalem. quid diceret apud
Voltiniensis aut apud tribulis suos iudices? immo vero tu
quid diceres? quem iudicem ex illis aut tacitum testem
haberes aut vero etiam excitares? etenim si reus tribus
ederet, Voltiniam fortasse Plancius propter necessitudi-
nem ac vicinitatem, suam vero certe edidisset. et, si
quaesitor huic edendus fuisset, quem tandem potius quam
hunc C. Alfium, quem habet, cui notissimus esse debet,
vicinum, tribulem, gravissimum hominem iustissimumque
edidisset? cuius quidem aequitas et ea voluntas erga Cn.
Plancii salutem, quam ille sine ulla cupiditatis suspitione
prae se fert, facile declarat non fuisse fugiendos tribulis
huic iudices, cui quaesitorem tribulem exoptandum fuisse
videatis. neque ego nunc consilium reprehendo tuum, quod 18
eas tribus, quibus erat hic maxime notus, non edideris, sed 44
a te doceo consilium non servatum senatus. etenim quis te
tum audiret illorum aut quid diceres? sequestremne Plan-
cium? respuerent aures, nemo agnosceret, repudiarent. an
gratiosum? illi libenter audirent, nos non timide confitere-
mur. noli enim putare, Laterensis, legibus istis, quas sena-
tus de ambitu sanciri voluerit, id esse actum, ut suffragatio,
ut observantia, ut gratia tolleretur: semper fuerunt viri
boni, qui apud tribulis suos gratiosi esse vellent. neque 45
vero tam durus in plebem noster ordo fuit, ut eam coli no-
stra modica liberalitate noluerit, neque hoc liberis nostris
interdicendum est, ne observent tribulis suos, ne diligant,
ne conficere necessariis suis suam tribum possint, ne par
ab eis munus in sua petitione respectent: haec enim plena
sunt officii, plena observantiae, plena etiam antiquitatis.
isto in genere et fuimus ipsi, cum ambitionis nostrae
tempora postulabant, et clarissimos viros esse vidimus et
hodie esse volumus quam plurimos gratiosos: decuriatio
tribulium, discriptio populi, suffragia largitione devincta
severitatem senatus et bonorum omnium vim ac dolorem

excitarent: haec doce, haec profer, huc incumbe, Laterensis, decuriasse Plancium, conscripsisse, sequestrem fuisse, pronuntiasse, divisisse: tum mirabor te eis armis uti, quae tibi lex dabat, noluisse. tribulibus enim iudicibus non modo severitatem illorum, si ista vera sunt, sed ne voltus quidem
46 ferre possemus. hanc tu rationem cum fugeris cum eos iudices habere nolueris, quorum in huius delicto cum scientia certissima tum dolor gravissimus esse debuerit, quid apud hos dices, qui abs te taciti requirunt cur sibi hoc oneris imposueris, cur se potissimum delegeris, cur denique se divinare malueris quam eos, qui scirent, iudicare?
19 ego Plancium, Laterensis, et ipsum gratiosum esse dico et habuisse in petitione multos cupidos sui gratiosos, quos tu si sodalis vocas, officiosam amicitiam nomine inquinas criminoso; sin, quia gratiosi sint, accusandos putas, noli mirari te id, quod tua dignitas postularit, repudiandis
47 gratiosorum amicitiis non esse adsecutum. nam ut ego doceo gratiosum esse in sua tribu Plancium, quod multis benigne fecerit, pro multis spoponderit, in operas plurimos patris auctoritate et gratia miserit, quod denique omnibus officiis per se, per patrem, per maiores suos totam Atinatem praefecturam comprehenderit, sic tu doce sequestrem fuisse, largitum esse, conscripsisse, tribulis decuriavisse: quod si non potes, noli tollere ex ordine nostro liberalitatem, noli maleficium putare esse gratiam, noli observantiam sancire poena.

Itaque haesitantem te in hoc sodaliciorum tribuario crimine ad communem ambitus causam contulisti, in qua desinamus aliquando, si videtur, volgari et pervagata decla-
48 matione contendere; sic enim tecum ago: quam tibi commodum est, tribum unam delige: tu doce, id quod debes, per quem sequestrem, quo divisore corrupta sit: ego, si id facere non potueris, quod, ut opinio mea fert, ne incipies quidem, per quem tulerit docebo. estne haec vera contentio? placetne sic agi? num possum magis pedem conferre, ut aiunt, aut propius accedere? quid taces? quid dissimulas? quid tergiversaris? etiam atque etiam insto atque urgeo, insector, posco atque adeo flagito crimen; quamcumque tribum, inquam, delegeris, quam tulerit Plancius, tu ostendito, si potueris, vitium: ego

qua ratione tulerit, docebo. neque erit haec alia ratio Plancio ac tibi, Laterensis: nam ut quas tribus tu tulisti, si iam ex te requiram, possis quorum studio tuleris explicare, sic ego hoc contendo, me tibi ipsi [adversario], cuiuscumque tribus rationem poposceris, redditurum.

Sed cur sic ago? quasi non comitiis iam superioribus 20 49
sit Plancius designatus aedilis: quae comitia primum habere coepit consul cum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor; deinde habere coepit subito praeter opinionem omnium, ut ne si cogitasset quidem largiri quispiam, daretur spatium comparandi. vocatae tribus, latum suffragium, diribitae *tabellae*, renuntiatae: longe plurimum valuit Plancius: nulla largitionis nec fuit nec esse potuit suspitio. ain tandem? una centuria praerogativa tantum habet auctoritatis, ut nemo umquam prior eam tulerit quin renuntiatus sit aut eis ipsis comitiis consularibus aut certe in illum annum: aedilem tu Plancium factum esse miraris, in quo non exigua pars populi, sed universus populus voluntatem suam declararit? cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint praeroga-
tiva? quo quidem tempore, Laterensis, si id facere vo- 50
luisses aut si gravitatis esse putasses tuae, quod multi nobiles saepe fecerunt, ut, cum minus valuissent suffragiis quam putassent, postea prolatis comitiis prosternerent se et populo Romano fracto animo atque humili supplicarent, non dubito quin omnis ad te conversura fuerit multitudo. numquam enim fere nobilitas, integra praesertim atque innocens, a populo Romano supplex repudiata est. sed si tibi gravitas tua et magnitudo animi pluris fuit, sicuti esse debuit, quam aedilitas, noli, cum habeas id, quod malueris, desiderare id, quod minoris putaris. equidem primum ut honore dignus essem, maxime semper laboravi; secundo ut existimarer; tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos, qui eis denique debet esse iucundus, quorum dignitati populus Romanus testimonium, non beneficium ambitioni dedit.

Quaeris etiam, Laterensis, quid imaginibus tuis, quid 21
ornatissimo atque optimo viro, patri tuo, respondeas 51

mortuo. noli ista meditari atque illud cave potius, ne
tua ista querella dolorque nimius ab illis sapientissimis
viris reprehendatur. vidit enim pater tuus Appium Clau-
dium, nobilissimum hominem, vivo patre suo, potentis-
simo et clarissimo civi, C. Claudio, aedilem non esse
factum et eundem sine repulsa factum esse consulem;
vidit hominem sibi maxime coniunctum, egregium virum,
L. Volcatium, vidit M. Pisonem ista in aedilitate offen-
siuncula accepta summos a populo Romano esse honores
adeptos; avus vero tuus et P. Nasicae tibi aediliciam
praedicaret repulsam, quo cive neminem ego statuo in
hac re publica fortiorem, et C. Marii, qui duabus aedili-
tatis acceptis repulsis septiens consul est factus, et L.
Caesaris, Cn. Octavii, M. Tullii; quos omnis scimus ae-
52 dilitate praeteritos consules esse factos. sed quid ego
aedilicias repulsas conligo? quae saepe eius modi ha-
bitae sunt, ut eis, qui praeteriti essent, benigne a po-
pulo factum videretur. tribunus militum L. Philippus,
summa nobilitate et eloquentia, quaestor C. Caelius,
clarissimus ac fortissimus adulescens, tribuni plebis P.
Rutilius Rufus, C. Fimbria, C. Cassius, Cn. Orestes
facti non sunt, quos tamen omnis consules scimus factos
esse; quae tibi ultro pater et maiores tui non consolandi
tui gratia dicent, neque vero quo te liberent aliqua culpa,
quam tu vereris ne a te suscepta videatur, sed ut te ad
istum cursum tenendum, quem a prima aetate suscepisti,
cohortentur. nihil est enim, mihi crede, Laterensis, de
te detractum. detractum dico? si mehercule vere quod
accidit interpretari velis, est aliquid etiam de virtute
22 significatum tua. noli enim existimare non magnum
quendam motum fuisse illius petitionis tuae, de qua ne
aliquid iurares destitisti: denuntiasti homo adulescens
quid de summa rei publicae sentires; fortius tu quidem
quam non nulli defuncti honoribus, sed apertius quam
53 vel ambitionis vel aetatis tuae ratio postulabat. quam
ob rem in dissentiente populo noli putare nullos fuisse,
quorum animos tuus ille fortis animus offenderet; qui te
incautum fortasse nunc tuo loco demovere potuerunt,
providentem autem et praecaventem numquam certe *de*-
movebunt.

An te illa argumenta duxerunt? 'dubitatis' inquit
'quin coitio facta sit, cum tribus plerasque cum Plotio
tulerit Plancius? an una fieri potuerunt, si una tribus
non tulissent? at non nullas punctis paene totidem.'
quippe, cum iam facti prope superioribus comitiis decla-
ratique venissent: quamquam ne id quidem suspitionem
coitionis habuerit: neque enim umquam maiores nostri
sortitionem constituissent aediliciam, nisi viderent ac-
cidere posse ut competitores pares suffragiis essent. et 54
ais prioribus comitiis Aniensem a Plotio Pedio, Tereti-
nam a Plancio tibi esse concessam: nunc ab utroque eas
avolsas, ne in angustum venirent. quam convenit non-
dum cognita populi voluntate hos, quos iam tum con-
iunctos fuisse dicis, iacturam suarum tribuum, quo vos
adiuvaremini, fecisse; eosdem, cum iam essent experti
quid valerent, restrictos et tenacis fuisse? etenim vere-
bantur, credo, angustias: quasi res in contentionem aut
in discrimen aliquod posset venire. sed tamen tu A. Plo-
tium, virum ornatissimum, in idem crimen vocando in-
dicas eum te adripuisse, a quo non sis rogatus? nam
quod questus es pluris te testis habere de Voltinia quam
quot in ea tribu puncta tuleris, indicas aut eos testis te
producere, qui, quia nummos acceperint, te praeterie-
rint, aut te ne gratuita quidem eorum suffragia tulisse.
illud vero crimen de nummis, quos in circo Flaminio de- 23 55
prehensos esse dixisti, caluit re recenti, nunc in causa
refrixit: neque enim qui illi nummi fuerint nec quae tri-
bus nec qui divisor ostendis. atque is quidem eductus
ad consules, qui tum in crimen vocabatur, se inique a
tuis iactatum graviter querebatur; qui si erat divisor,
praesertim eius, quem tu habebas reum, cur abs te reus
non est factus? cur non eius damnatione aliquid ad hoc
iudicium praeiudicii comparasti? sed neque tu haec habes
neque eis confidis: alia te ratio, alia cogitatio ad spem
huius opprimendi excitavit. magnae sunt in te opes;
late patet gratia; multi amici, multi cupidi tui, multi
fautores laudis tuae; multi huic invident; multis etiam
pater, optimus vir, nimium retinens equestris iuris et
libertatis videtur; multi etiam communes inimici reorum
omnium, qui ita semper testimonium de ambitu dicunt,

quasi aut moveant animos iudicum suis testimoniis, aut gratum populo Romano sit, aut ab eo facilius ob eam
56 causam dignitatem quam volunt consequantur: quibuscum me, iudices, pugnantem more meo pristino non videbitis: non quo mihi fas sit quicquam defugere quod salus Plancii postulet, sed quia neque necesse est me id persequi voce, quod vos mente videatis, et quod ita de me meriti sunt illi ipsi, quos ego testis video paratos, ut eorum reprehensionem vos vestrae prudentiae adsumere, meae modestiae remittere debeatis. illud unum vos magno opere oro atque obsecro, iudices, cum huius, quem defendo, tum communis periculi causa, ne fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque sermoni for-
57 tunas innocentium subiciendas putetis: multi amici accusatoris, non nulli etiam nostri iniqui, multi communes obtrectatores atque omnium invidi multa finxerunt; nihil est autem tam volucre quam maledictum; nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, latius dissipatur. neque ego, si fontem maledicti reperietis, ut neglegatis aut dissimuletis umquam postulabo: sed si quid sine capite manabit aut quid erit eius modi ut non exstet auctor, qui *autem* audierit aut ita neglegens vobis esse videbitur, ut unde audierit oblitus sit, aut ita levem habebit auctorem, ut memoria dignum non putarit, huius illa vox volgaris, 'audivi', ne quid innocenti reo noceat, oramus.

24
58 Sed venio iam ad L. Cassium, familiarem meum, cuius ex oratione ne illum quidem Iuventium tecum expostulavi, quem ille omni et humanitate et virtute ornatus adulescens primum de plebe aedilem curulem factum esse dixit. in quo, Cassi, si tibi ita respondeam, nescisse id populum Romanum, neque fuisse qui id nobis narraret, praesertim mortuo Congo, non, ut opinor, admirere, cum ego ipse non abhorrens a studio antiquitatis me hic id ex te primum audisse confitear. et quoniam tua fuit perelegans et persubtilis oratio, digna equitis Romani vel studio vel pudore, quoniamque sic ab his es auditus, ut magnus honos et ingenio et humanitati tuae tribueretur, respondebo ad ea, quae dixisti, quae pleraque de ipso me fuerunt: in quibus ipsi aculei, si quos habuisti in me reprehendendo, tamen mihi non ingrati

acciderunt. quaesisti utrum mihi putarem, equitis Ro- 59
mani filio, faciliorem fuisse ad adipiscendos honores viam an futuram esse filio meo, quia esset e familia consulari: ego vero quamquam illi omnia malo quam mihi, tamen honorum aditus numquam illi faciliores optavi quam mihi fuerunt; quin etiam, ne forte ille sibi me potius peperisse iam honores quam iter demonstrasse adipiscendorum putet, haec illi soleo praecipere — quamquam ad praecepta aetas non est gravis —, quae ille a Iove ortus suis praecipit filiis:

vigilandum est semper: multae insidiae sunt bonis.

nostis cetera. nonne?

id quod multi invideant,

quae scripsit gravis et ingeniosus poëta, scripsit non ut illos regios pueros, qui iam nusquam erant, sed ut nos et nostros liberos ad laborem et ad laudem excitaret.
quaeris quid potuerit amplius adsequi Plancius, si Cn. 60
Scipionis fuisset filius. magis aedilis fieri non potuisset, sed hoc praestaret, quod ei minus invideretur: etenim honorum gradus summis hominibus et infimis sunt pares, gloriae dispares. quis nostrum se dicit M'. Curio, quis C. Fabricio, quis C. Duilio parem? quis A. Atilio Calatino? quis Cn. et P. Scipionibus? quis Africano, Marcello, Maximo? tamen eosdem sumus honorum gradus quos illi adsecuti. etenim in virtute multi sunt ascensus, ut is maxime gloria excellat, qui virtute plurimum praestet: honorum populi finis est consulatus, quem magistratum iam octingenti fere consecuti sunt: horum, si diligenter quaeres, vix decimam partem reperies gloria dignam. sed nemo umquam sic egit, ut tu: 'cur iste fit consul? quid potuit amplius, si L. Brutus esset, qui civitatem dominatu regio liberavit?' honore nihil amplius, laude multum. sic igitur Plancius nihilo minus quaestor est factus et tribunus plebis et aedilis quam si esset summo loco natus, sed haec pari loco orti sunt innumerabiles
alii consecuti. profers triumphos T. Didii et C. Marii, 61
et quaeris, quid *sit* simile in Plancio: quasi vero isti, quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod triumpharant, et non, quia commissi sunt eis magistratus, [in quibus] re bene gesta triumpharint. rogas quae

castra viderit: qui et miles in Creta hoc imperatore et
tribunus in Macedonia militum fuerit et quaestor tantum
ex re militari detraxerit temporis, quantum in me custo-
62 diendum transferre maluerit. quaeris num disertus sit?
immo, id quod secundum est, ne sibi quidem videtur.
num iuris consultus? quasi quisquam sit qui sibi hunc
falsum de iure respondisse dicat. omnes enim istius modi
artes in eis reprehenduntur, qui cum professi sunt, satis
facere non possunt, non in eis, qui se afuisse ab istis
studiis confitentur: virtus, probitas, integritas in candi-
dato, non linguae volubilitas, non ars, non scientia re-
quiri solet. ut nos in mancipiis parandis quamvis frugi ho-
minem, si pro fabro aut pro tectore emimus, ferre moleste
solemus, si eas artis, quas in emendo secuti sumus, forte
nesciverit, sin autem emimus quem vilicum imponere-
mus, quem pecori praeficeremus, nihil in eo nisi fruga-
litatem, laborem, vigilantiam esse curamus, sic populus
Romanus deligit magistratus quasi rei publicae vilicos;
in quibus si qua praeterea est ars, facile patitur; sin
minus, virtute eorum et innocentia contentus est. quotus
enim quisque disertus, quotus quisque iuris peritus est,
ut eos numeres, qui volunt esse? quod si praeterea nemo
est honore dignus, quidnam tot optimis et ornatissimis
civibus est futurum?

26 63 Iubes Plancium de vitiis Laterensis dicere. nihil
potest, nisi eum nimis in se iracundum [putabis] fuisse.
idem effers Laterensem laudibus. facile patior id te agere
multis verbis, quod ad iudicium non pertineat, et id te
accusantem tam diu dicere, quod ego defensor sine pe-
riculo possim confiteri. atqui non modo confiteor summa
in Laterense ornamenta esse, sed te etiam reprehendo,
quod ea non enumeres, alia quaedam inania et levia con-
quiras. Praeneste fecisse ludos. quid? alii quaestores
nonne fecerunt? Cyrenis liberalem in publicanos, iustum
in socios fuisse. quis negat? sed ita multa Romae gerun-
64 tur, ut vix ea, quae fiunt in provinciis, audiantur. non
vereor ne mihi aliquid, iudices, videar adrogare, si de
quaestura mea dixero: quamvis enim illa floruerit, tamen
eum me postea fuisse in maximis imperiis arbitror, ut
non ita multum mihi gloriae sit ex quaesturae laude re-

petendum: sed tamen non vereor ne quis audeat dicere
ullius in Sicilia quaesturam aut clariorem aut gratiorem
fuisse. vere me hercule hoc dicam: sic tum existimabam,
nihil homines aliud Romae nisi de quaestura mea loqui.
frumenti in summa caritate maximum numerum mise-
ram; negotiatoribus comis, mercatoribus iustus, manci-
pibus liberalis, sociis abstinens, omnibus eram visus
in omni officio diligentissimus; excogitati quidam erant
a Siculis honores in me inauditi: itaque hac spe dece- 65
debam, ut mihi populum Romanum ultro omnia delatu-
rum putarem. at ego cum casu diebus eis itineris fa-
ciendi causa decedens e provincia Puteolos forte venissem,
cum plurimi et lautissimi in eis locis solent esse, concidi
paene, iudices, cum ex me quidam quaesisset quo die
Roma exissem et num quidnam esset novi. cui cum re-
spondissem, me e provincia decedere: 'etiam me hercule,'
inquit 'ut opinor, ex Africa.' huic ego iam stomachans 27
fastidiose: 'immo ex Sicilia,' inquam. tum quidam, quasi
qui omnia sciret: 'quid? tu nescis' inquit 'hunc quaesto-
rem Syracusis fuisse?' quid multa? destiti stomachari et
me unum ex eis feci, qui ad aquas venissent. sed ea 66
res, iudices, haud scio an plus mihi profuerit, quam si
mihi tum essent omnes gratulati: nam postea quam sensi
populi Romani auris hebetiores, oculos autem esse acris
atque acutos, destiti quid de me audituri essent homines
cogitare; feci ut postea cotidie praesentem me viderent,
habitavi in oculis, pressi forum; neminem a congressu
meo neque ianitor meus neque somnus absterruit. ecquid
ego dicam de occupatis meis temporibus, cui fuerit ne
otium quidem umquam otiosum? nam quas tu comme-
moras, Cassi, legere te solere orationes, cum otiosus sis,
has ego scripsi ludis et feriis, ne omnino umquam essem
otiosus. etenim M. Catonis illud, quod in principio
scripsit Originum suarum, semper magnificum et prae-
clarum putavi, clarorum virorum atque magnorum non
minus otii quam negotii rationem exstare oportere. ita-
que si quam habeo laudem, quae quanta sit nescio, parta
Romae est, quaesita in foro; meaque privata consilia
publici quoque casus comprobaverunt, ut etiam summa
res publica mihi domi fuerit gerenda et urbs in urbe ser-

67 vanda. eadem igitur, Cassi, via munita Laterensi est,
idem virtuti cursus ad gloriam, hoc facilior fortasse,
quod ego huc a me ortus et per me nixus ascendi, istius
egregia virtus adiuvabitur commendatione maiorum. sed
ut redeam ad Plancium, numquam ex urbe afuit nisi
sorte, lege, necessitate; non valuit rebus isdem, quibus
fortasse non nulli: at valuit adsiduitate, valuit observan-
dis amicis, valuit liberalitate; fuit in oculis, petivit, ea
est usus ratione vitae, qua minima invidia novi homines
plurimi sunt eosdem honores consecuti.

28 68 Nam quod ais, Cassi, non plus me Plancio debere
quam bonis omnibus, quod eis aeque mea salus cara
fuerit, ego me debere bonis omnibus fateor; sed etiam
ei, quibus ego debeo, boni viri et cives comitiis aediliciis
aliquid se meo nomine Plancio debere dicebant. verum
fac me multis debere et in eis Plancio: utrum igitur me
conturbare oportet, an ceteris, cum cuiusque dies venerit,
huic nomen, quod urget, nunc, cum petitur, dissolvere?
quamquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae: nam
qui pecuniam dissolvit, statim non habet id, quod red-
didit; qui autem debet, is retinet alienum: gratiam autem
et qui refert habet et qui habet in eo ipso, quod habet,
refert. neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc
solvero, nec minus ei redderem voluntate ipsa, si hoc
69 molestiae non accidisset. quaeris a me, Cassi, quid pro
fratre meo, qui mihi est carissimus, quid pro meis liberis,
quibus nihil mihi potest esse iucundius, amplius quam
pro Plancio facio facere possim, nec vides istorum ipso-
rum caritate ad huius salutem defendendam maxime sti-
mulari me atque excitari; nam neque illis huius salute,
a quo meam sciunt esse defensam, quicquam est optatius,
et ego ipse numquam illos aspicio quin, cum per hunc
me eis conservatum esse meminerim, huius meritum in
me recorder.

Opimium damnatum esse commemoras, servatorem
ipsum rei publicae; Calidium adiungis, cuius lege Q.
Metellus in civitatem sit restitutus: reprehendis meas pro
Plancio preces, quod neque Opimius suo nomine libera-
29 tus sit neque Metelli Calidius. de Calidio tibi tantum
respondeo, quod ipse vidi: Q. Metellum Pium consulem

praetoriis comitiis, petente Q. Calidio, populo Romano supplicasse, cum quidem non dubitaret et consul et homo nobilissimus patronum esse illum suum et familiae nobilissimae dicere. quo loco quaero ex te num id in iudicio 70
Calidii putes, quod ego in Plancii facio, aut Metellum Pium, si Romae esse potuisset, aut patrem eius, si vixisset, non fuisse facturum. nam Opimii quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli! volnus illud rei publicae, dedecus huius imperii, turpitudo populi Romani, non iudicium putandum est. quam enim illi iudices, si iudices et non parricidae patriae nominandi sunt, graviorem potuerunt rei publicae infligere securim, quam cum illum e civitate eiecerunt, qui praetor finitimo, consul domestico bello rem publicam liberarat? at ego 71
nimis magnum beneficium Plancii facio et, ut ais, id verbis exaggero: quasi vero me tuo arbitratu et non meo gratum esse oporteat. 'quod istius tantum meritum?' inquit 'an quia te non iugulavit?' immo vero, quia iugulari passus non est. quo quidem tu loco, Cassi, etiam purgasti inimicos meos meaeque vitae nullas ab illis insidias fuisse dixisti. posuit hoc idem Laterensis. quam ob rem paulo post de isto plura dicam: de te tantum requiro, utrum putes odium in me mediocre inimicorum fuisse — quod fuit ullorum umquam barbarorum tam immane ac tam crudele in hostem? — an fuisse in eis aliquem aut famae metum aut poenae, quorum vidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in delubris, vim in tota urbe versari? nisi forte existimas eos idcirco vitae meae pepercisse, quod de reditu meo nihil timerent. et quemquam putas fuisse tam excordem, qui vivis his stante urbe et curia rediturum me, si viverem, non putaret? quam ob rem non debes is homo et is civis praedicare vitam meam, quae fidelitate amicorum conservata sit, inimicorum molestia non esse appetitam.

Respondebo tibi nunc, Laterensis, minus fortasse ve- 30 72
hementer, quam abs te sum provocatus, sed profecto nec considerate minus nec minus amice. nam primum fuit illud asperius, me quae de Plancio dicerem *e*mentiri et temporis causa fingere. scilicet homo sapiens excogitavi quam ob rem viderer maximis beneficii vinclis obstrictus,

cum liber essem et solutus. quid enim? mihi ad defendendum Plancium parum multae, parum iustae necessitudines erant familiaritatis, vicinitatis, patris amicitiae? quae si non essent, vererer, credo, ne turpiter facerem, si hoc splendore et hac dignitate hominem defenderem. fingenda mihi fuit videlicet causa peracuta, ut ei, quem mihi debere oporteret, ego me omnia debere dicerem. at id etiam gregarii milites faciunt inviti, ut coronam dent civicam et se ab aliquo servatos esse fateantur, non quo turpe sit protectum in acie ex hostium manibus eripi — nam id accidere nisi forti viro et pugnanti comminus non potest —, sed onus beneficii reformidant, quod perma-
73 gnum est alieno debere idem quod parenti. ego, cum ceteri vera beneficia, etiam minora, dissimulent, ne obligati esse videantur, eo me beneficio obstrictum esse ementior, cui ne referri quidem gratia posse videatur? an hoc tu, Laterensis, ignoras? qui cum mihi esses amicissimus, cum vel periculum vitae tuae mecum sociare voluisses, cum me in illo tristi et acerbo luctu atque discessu non lacrimis solum tuis, sed animo, corpore, copiis prosecutus esses, cum meos liberos et uxorem me absente tuis opibus auxilioque defendisses, sic mecum semper egisti, te mihi remittere atque concedere, ut omne studium meum in Cn. Plancii honore consumerem, quod eius in me meritum tibi etiam ipsi gratum esse dicebas.
74 nihil autem me novi, nihil temporis causa dicere, nonne etiam est illa testis oratio, quae est a me prima habita in senatu? in qua cum perpaucis nominatim egissem gratias, quod omnes enumerari nullo modo possent, scelus autem esset quemquam praeteriri, statuissemque eos solum nominare, qui nostrae causae duces et quasi signiferi fuissent, in his Plancio gratias egi. recitetur oratio, quae propter rei magnitudinem dicta de scripto est: in qua ego homo astutus ei me dedebam, cui nihil magno opere deberem, et huius officii tanti servitutem astringebam testimonio sempiterno. nolo cetera, quae a me mandata sunt litteris, recitare: praetermitto, ne aut proferre videar ad tempus aut eo genere uti litterarum, quod meis studiis aptius quam consuetudini iudiciorum esse videatur.

Atque etiam clamitas, Laterensis: 'quo usque ista 31
dicis? nihil in Cispio profecisti: obsoletae iam sunt pre- 75
ces tuae.' de Cispio mihi igitur obicies, quem ego de
me bene meritum quia te teste cognoram, te eodem au-
ctore defendi? et ei dices 'quousque?' quem negas, quod
pro Cispio contenderim, impetrare potuisse? nam istius
verbi 'quousque' haec poterat esse invidia: datus est tibi
ille, condonatus est ille: non facis finem: ferre non pos-
sumus: ei quidem, qui pro uno laborarit, id ipsum non
obtinuerit, dici 'quousque?' inridentis magis est quam
reprehendentis; nisi forte ego unus ita me gessi in iudi-
ciis, ita et cum his et inter hos vixi, in eis causis patro-
nus, is in re publica civis et sum et semper fui, solus ut
a te constituar qui nihil a iudicibus debeam umquam
impetrare. et mihi lacrimulam Cispiani iudicii obiectas. 76
sic enim dixisti: 'vidi ego tuam lacrimulam.' vide quam
me tui verbi paeniteat: non modo lacrimulam, sed mul-
tas lacrimas et fletum cum singultu videre potuisti. an
ego, qui meorum lacrimis me absente commotus simul-
tates, quas mecum habebat, deposuisset meaeque salutis
non modo non oppugnator, ut inimici mei putarant, sed
etiam defensor fuisset, huius in periculo non significarem
dolorem meum? tu autem, Laterensis, qui tum lacrimas 77
meas gratas esse dicebas, nunc easdem vis invidiosas
videri.

Negas tribunatum Plancii quicquam attulisse adiu- 32
menti dignitati meae, atque hoc loco, quod verissime fa-
cere potes, L. Racilii, fortissimi et constantissimi viri,
divina in me merita commemoras; cui quidem ego, sicuti
Plancio, numquam dissimulavi me plurimum debere sem-
perque praeferam: nullas enim sibi ille neque conten-
tiones neque inimicitias neque vitae dimicationes nec
pro re publica nec pro me defugiendas putavit. atque
utinam, quam ego sum in illum gratus, tam licuisset per
hominum vim et iniuriam populo Romano ei gratiam re-
ferre! sed si non eadem contendit in tribunatu Plancius,
existimare debes non huic voluntatem defuisse, sed me,
cum tantum iam Plancio deberem, Racilii beneficiis fuisse
contentum. an vero putas idcirco minus iudices mea 78
causa facturos, quod me esse gratum crimineris? an, cum

patres conscripti illo senatus consulto, quod in monimento Marii factum est, quo mea salus omnibus est gentibus commendata, uni Cn. Plancio gratias egerint — unus enim fuit de magistratibus defensor salutis meae —: cui senatus pro me gratias agendas putavit, ei ego a me referendam gratiam non putem? atque haec cum vides, quo me tandem in te animo putas esse, Laterensis? ullum esse tantum periculum, tantum laborem, tantam contentionem quam ego non modo pro salute tua, sed etiam pro dignitate defugerim? quo quidem etiam magis sum non dicam miser — nam hoc quidem abhorret a virtute verbum —, sed certe exercitus, non quia multis debeo — leve enim est onus beneficii gratia —, sed quia saepe concurrunt [propter] aliquorum bene de me meritorum inter ipsos contentiones, ut eodem tempore in omnis verear ne vix possim gratus videri.

79 Sed ego haec meis ponderibus examinabo, non solum
quid cuique debeam, sed etiam quid cuiusque intersit et
33 quid a me cuiusque tempus poscat. agitur studium tuum
vel etiam, si vis, existimatio, laus aedilitatis: at Cn.
Plancii salus, patria, fortunae. salvum tu me esse cupisti: hic fecit etiam ut esse possem. distineor tamen et
divellor dolore et in causa dispari offendi te a me doleo:
sed, me dius fidius, multo citius meam salutem pro te
abiecero quam Cn. Plancii salutem tradidero contentioni
80 tuae. etenim, iudices, cum omnibus virtutibus me adfectum esse cupio, tum nihil est quod malim quam me et esse gratum et videri. haec enim est una virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. quid est pietas nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriae beneficia meminerunt? qui sancti, qui religionum colentes, nisi qui meritam dis immortalibus gratiam iustis honoribus et memori mente persolvunt? quae potest esse vitae iucunditas sublatis amicitiis? quae porro amicitia potest esse inter ingratos?
81 quis est nostrum liberaliter educatus cui non educatores, cui non magistri sui atque doctores, cui non locus ipse mutus ille, ubi alitus aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur? cuius opes tantae esse possunt

aut umquam fuerunt quae sine multorum amicorum
officiis stare possint? quae certe sublata memoria et
gratia nulla exstare possunt. equidem nihil tam pro-
prium hominis existimo quam non modo beneficio, sed
etiam benevolentiae significatione adligari; nihil porro
tam inhumanum, tam immane, tam ferum quam commit-
tere ut beneficio non dicam indignus, sed victus esse vi-
deare. quae cum ita sint, iam succumbam, Laterensis, 82
isti tuo crimini, meque in eo ipso, in quo nihil potest
esse nimium, quoniam ita tu vis, nimium gratum esse
concedam, petamque a vobis, iudices, ut eum beneficio
complectamini, quem qui reprehendit, in eo reprehendit,
quod gratum praeter modum dicat esse. neque enim
illud ad neglegendam meam gratiam debet valere, quod
dixit idem, vos nec nocentis nec litigiosos esse, quo minus
me apud vos valere oporteret: quasi vero in amicitia
mea non haec praesidia, si quae forte sunt in me, parata
semper amicis esse maluerim quam necessaria. etenim ego
de me tantum audeo dicere, amicitiam meam voluptati
pluribus quam praesidio fuisse, meque vehementer vitae
meae paeniteret, si in mea familiaritate locus esset nemini
nisi litigioso aut nocenti.

Sed haec nescio quo modo frequenter in me conges- 34 83
sisti, saneque in eo creber fuisti, te idcirco in ludos cau-
sam conicere noluisse, ne ego mea consuetudine aliquid
de tensis misericordiae causa dicerem, quod in aliis aedi-
libus ante fecissem. non nihil egisti hoc loco; nam mihi
eripuisti ornamentum orationis meae: deridebor, si men-
tionem tensarum fecero, cum tu id praedixeris: sine ten-
sis autem quid potero dicere? hic etiam addidisti me
idcirco mea lege exsilio ambitum sanxisse, ut miserabi-
liores epilogos possem dicere. non vobis videtur cum
aliquo declamatore, non cum laboris et fori discipulo
disputare? 'Rhodi enim' inquit 'ego non fui:' me volt 84
fuisse: 'sed fui' inquit, — putabam in Vaccaeis dictu-
rum — 'bis in Bithynia.' si locus habet reprehensionis
ansam aliquam, nescio cur severiorem Nicaeam putes
quam Rhodum: si spectanda causa est, et tu in Bithynia
summa cum dignitate fuisti et ego Rhodi non minore.
nam quod in eo me reprehendisti, quod nimium multos

defenderem, utinam et tu, qui potes, et ceteri, qui defugiunt, vellent me labore hoc levare! sed fit vestra diligentia, qui causis ponderandis omnis fere repudiatis, ut ad nos pleraeque confluant, qui miseris et laborantibus
85 negare nihil possumus. admonuisti etiam, quod in Creta fuisses, dictum aliquod in petitionem tuam dici potuisse: me id perdidisse. uter igitur nostrum est cupidior dicti? egone, qui quod dici potuit non dixerim, an tu, qui etiam ipse in te dixeris? te aiebas de tuis rebus gestis nullas litteras misisse, quod mihi meae, quas ad aliquem misissem, obfuissent: quas ego mihi obfuisse non intellego, rei publicae video prodesse potuisse.

35 86 Sed sunt haec leviora, illa vero gravia atque magna, quod meum discessum, quem saepe defleras, nunc quasi reprehendere et subaccusare voluisti. dixisti enim non auxilium mihi, sed me auxilio defuisse. ego vero fateor me, quod viderim mihi auxilium non deesse, idcirco me illi auxilio pepercisse. qui enim status, quod discrimen, quae fuerit in re publica tempestas illa quis nescit? tribunicius me terror an consularis furor movit? decertare mihi ferro magnum fuit cum reliquiis eorum, quos ego florentis atque integros sine ferro viceram? consules post hominum memoriam taeterrimi atque turpissimi, sicut et illa principia et hi recentes rerum exitus declararunt, quorum alter exercitum perdidit, alter vendidit, emptis provinciis a senatu, a re publica, a bonis omnibus defecerant: qui exercitu, qui armis, qui opibus plurimum poterant, cum quid sentirent nesciretur, furialis illa vox, nefariis stupris, religiosis altaribus effeminata, secum et illos et consules facere acerbissime personabat; egentes in locupletis, perditi in bonos, servi in dominos arma-
87 bantur. at erat mecum senatus et quidem veste mutata, quod pro me uno post hominum memoriam publico consilio susceptum est: sed recordare qui tum fuerint consulum nomine hostes, qui soli in hac urbe senatum senatui parere non sierint, edictoque suo non luctum patribus conscriptis, sed indicia luctus ademerint. at erat mecum cunctus equester ordo: quem quidem in contionibus saltator ille Catilinae consul proscriptionis denuntiatione terrebat. at tota Italia convenerat: cui quidem belli

intestini et vastitatis metus inferebatur. hisce ego auxi- 36
liis studentibus atque incitatis uti me, Laterensis, potuisse
confiteor, sed erat non iure, non legibus, non disceptando
decertandum: nam profecto, praesertim tam bona in
causa, numquam, quo ceteri saepe abundarunt, id mihi
ipsi auxilium meum defuisset: armis fuit, armis, inquam,
fuit dimicandum, quibus a servis atque a servorum du-
cibus caedem fieri senatus et bonorum rei publicae exitio-
sum fuisset; vinci autem improbos a bonis fateor fuisse 88
praeclarum, si finem tum vincendi viderem: quem pro-
fecto non videbam. ubi enim mihi praesto fuissent aut
tam fortes consules, quam L. Opimius, quam C. Marius,
quam L. Flaccus, quibus ducibus improbos civis res
publica vicit armatis, aut, si minus fortes, at tamen tam
iusti, quam P. Mucius, qui arma, quae privatus P. Scipio
ceperat, ea Ti. Graccho interempto iure optimo sumpta
esse defendit? esset igitur pugnandum cum consulibus:
nihil dico amplius, nisi illud: victoriae nostrae gravis
adversarios paratos, interitus nullos esse ultores videbam.
hisce ego auxiliis salutis meae si idcirco defui, quia nolui 89
dimicare, fatebor, id quod vis, non mihi auxilium, sed
me auxilio defuisse: sin autem, quo maiora studia in me
bonorum fuerunt, hoc eis magis consulendum et parcen-
dum putavi, tu id in me reprehendis, quod Q. Metello
laudi datum est hodieque est et semper erit maximae
gloriae? quem, ut potes ex multis audire, qui tum ad-
fuerunt, constat invitissimis viris bonis cessisse, nec fuisse
dubium quin contentione et armis superior posset esse.
ergo ille cum suum, non cum senatus factum defenderet,
cum perseverantiam sententiae suae, non salutem rei
publicae retinuisset, tamen ob illam *causam*, quod illud
voluntarium volnus accepit, iustissimos omnium Metello-
rum et clarissimos triumphos gloria et laude superavit,
quod et illos ipsos improbissimos civis interfici noluit, et
ne quis bonus interiret in eadem caede providit: ego
tantis periculis propositis cum, si victus essem, interitus
rei publicae, si vicissem, infinita dimicatio pararetur,
committerem ut idem perditor rei publicae nominarer,
qui servator fuissem? mortem me timuisse dicis. ego 37 90
vero ne immortalitatem quidem contra rem publicam

accipiendam putarem, nedum emori cum pernicie rei publicae vellem. nam qui pro re publica vitam ediderunt — licet me desipere dicatis —, numquam me hercule eos mortem potius quam immortalitatem adsecutos putavi. ego vero si tum illorum impiorum ferro ac manu concidissem, in perpetuum res publica civile praesidium salutis suae perdidisset; quin etiam si me vis aliqua morbi aut natura ipsa consumpsisset, tamen auxilia posteritatis essent imminuta, quod peremptum esset mea morte id exemplum, qualis futurus in me [retinendo] fuisset senatus populusque Romanus. an si umquam vitae cupiditas in me fuisset, ego mense Decembri mei consulatus omnium parricidarum tela commossem? quae, si viginti quiessem dies, in aliorum vigiliam consulum recidissent. quam ob rem si vitae cupiditas contra rem publicam est turpis, certe multo mortis cupiditas mea turpior fuisset cum pernicie civitatis.

91 Nam quod te esse in re publica liberum es gloriatus,
id ego et fateor et laetor et tibi etiam in hoc gratulor:
quod me autem negasti, in eo neque te neque quemquam
38 diutius patiar errare. nam si quis idcirco aliquid de li-
bertate mea deminutum putat, quod non ab omnibus
eisdem, a quibus antea solitus sum dissentire, dissentiam,
primum, si bene de me meritis gratum me praebeo, non
desino incurrere in crimen hominis nimium memoris ni-
miumque grati; sin autem aliquando sine ullo rei publicae
detrimento respicio etiam salutem cum meam tum meo-
rum, certe non modo non sum reprehendendus, sed etiam
si ruere vellem, boni viri me ut id ne facerem rogarent.
92 res vero ipsa publica, si loqui posset, ageret mecum, ut,
quoniam sibi servissem semper, numquam mihi, fructus
autem ex sese non, ut oportuisset, laetos et uberes, sed
magna acerbitate permixtos tulissem, ut iam mihi servi-
rem, consulerem meis; se non modo satis habere a me,
sed etiam vereri ne parum mihi pro eo, quantum a me
93 haberet, reddidisset. quid? si horum ego nihil cogito,
et idem sum in re publica, qui fui semper, tamenne liber-
tatem requires meam? quam tu ponis in eo, si semper
cum eis, quibuscum aliquando contendimus, depugne-
mus; quod est longe secus: stare enim omnes debemus

tamquam in orbe aliquo rei publicae, qui quoniam versatur, eam deligere partem, ad quam nos illius utilitas
salusque converterit. ego autem Cn. Pompeium, non 39
dico auctorem, ducem, defensorem salutis meae — nam haec privatim fortasse officiorum memoriam et gratiam quaerunt —, sed dico hoc, quod ad salutem rei publicae pertinet: ego eum non tuear, quem omnes in re publica principem esse concedunt? ego C. Caesaris laudibus desim, quas primum populi Romani, nunc etiam senatus, cui me semper addixi, plurimis atque amplissimis iudiciis videam esse celebratas? tum hercule me confitear non iudicium aliquod habuisse de utilitate rei publicae,
sed hominibus amicum aut inimicum fuisse. an, cum 91
videam navem secundis ventis cursum tenentem suum, si non eum petat portum, quem ego aliquando probavi, sed alium non minus tutum atque tranquillum, cum tempestate pugnem periculose potius quam illi salute praesertim proposita obtemperem et paream? ego vero haec didici, haec vidi, haec scripta legi, haec de sapientissimis et clarissimis viris et in hac re publica et in aliis civitatibus monumenta nobis litterae prodiderunt, non semper easdem sententias ab eisdem, sed quascumque rei publicae status, inclinatio temporum, ratio concordiae postularet, esse defensas. quod ego et facio, Laterensis, et semper faciam, libertatemque, quam tu in me requiris, quam ego neque dimisi umquam neque dimittam, non in pertinacia, sed in quadam moderatione positam putabo.

Nunc venio ad illud extremum, in quo dixisti, dum 40 95
Plancii in me meritum verbis extollerem, me arcem facere e cloaca lapidemque e sepulcro venerari pro deo; neque enim mihi insidiarum periculum ullum neque mortis fuisse. cuius ego temporis rationem explicabo brevi neque invitus; nihil enim est ex meis temporibus, quod minus pervagatum quodque minus aut mea commemoratione celebratum sit aut hominibus auditum atque notum. ego enim, Laterensis, ex illo incendio legum, iuris, senatus, bonorum omnium cedens, cum mea domus ardore suo deflagrationem urbi atque Italiae toti minaretur, nisi quievissem, Siciliam petivi animo, quae et ipsa erat mihi sicut domus una coniuncta et obtinebatur a C. Vergilio,

quocum me uno vel maxime cum vetustas tum amicitia, cum mei fratris conlegia tum rei publicae causa sociarat.
96 vide nunc caliginem temporum illorum: cum ipsa paene insula mihi sese obviam ferre vellet, praetor ille, eiusdem tribuni plebis contionibus propter eandem rei publicae causam saepe vexatus, nihil amplius dico nisi me in Siciliam venire noluit. quid dicam? C. Vergilio, tali civi et viro, benevolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? nihil, iudices, est eorum, sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit ut eam ipse posset opibus suis sustinere. tum consilio repente mutato iter a Vibone Brundisium terra petere contendi; nam mariti-
41 mos cursus praecludebat hiemis magnitudo. cum omnia
97 illa municipia, quae sunt a Vibone Brundisium, in fide mea, iudices, essent, iter mihi tutum multis minitantibus magno cum suo metu praestiterunt. Brundisium veni vel potius ad moenia accessi: urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vel potius exscindi quam e suo complexu ut eriperer facile pateretur; in hortos me M. Laenii Flacci contuli, cui cum omnis metus, publicatio bonorum, exsilium, mors proponeretur, haec perpeti, si acciderent, maluit quam custodiam mei capitis dimittere; cuius ego et parentis eius, prudentissimi atque optimi senis, et fratris et utriusque filiorum manibus in navi tuta ac fideli conlocatus eorumque preces et vota de meo reditu exaudiens Dyrrachium, quod erat in fide mea,
98 petere contendi. quo cum venissem, cognovi, id quod audieram, refertam esse Graeciam sceleratissimorum hominum ac nefariorum, quorum impium ferrum ignisque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat: qui ante quam de meo adventu audire potuissent, cum tamen abessent aliquot dierum viam, in Macedoniam ad Planciumque perrexi. hic vero simul atque mare me transisse cognovit — audi, audi atque attende, Laterensis, ut scias, quid ego Plancio debeam confitearque aliquando me quod faciam et grate et pie facere; huic quae pro salute mea fecerit si minus profutura sint, obesse certe non oportere —: nam simul ac me Dyrrachium attigisse audivit, statim ad me lictoribus dimissis, insignibus abiectis,

veste mutata profectus est. o acerbam mihi, iudices, 99
memoriam temporis illius et loci, cum hic in me incidit,
cum complexus est conspersitque lacrimis nec loqui prae
maerore potuit! o rem cum auditu crudelem tum visu
nefariam! o reliquos omnis dies noctisque eas, quibus
iste a me non recedens Thessalonicam me in quaestori-
umque perduxit! hic ego nunc de praetore Macedoniae
nihil dicam amplius nisi eum et civem optimum semper
et mihi amicum fuisse, sed eadem timuisse quae ceteros;
Cn. Plancium fuisse unum, non qui minus timeret, sed,
si acciderent ea, quae timerentur, mecum ea subire et
et perpeti vellet; qui, cum ad me L. Tubero, meus ne- 100
cessarius, qui fratri meo legatus fuisset, decedens ex Asia
venisset easque insidias, quas mihi paratas ab exsulibus
coniuratis audierat, ad me animo amicissimo detulisset,
in Asiam me ire propter eius provinciae mecum et cum
meo fratre necessitudinem comparantem non est passus:
vi me, *vi* inquam, Plancius et complexu suo retinuit mul-
tosque mensis a capite meo non discessit abiecta quae-
storia persona comitisque sumpta.

O excubias tuas, Cn. Planci, miseras! o flebilis vigi- 42 101
lias! o noctis acerbas! o custodiam etiam mei capitis in-
felicem! si quidem ego tibi vivus non prosum, qui for-
tasse mortuus profuissem. memini enim, memini, neque
umquam obliviscar noctis illius, cum tibi vigilanti, adsi-
denti, maerenti vana quaedam miser atque inania falsa
spe inductus pollicebar: me, si essem in patriam restitu-
tus, praesentem tibi gratias relaturum; sin aut vitam mihi
fors ademisset aut vis aliqua maior reditum peremisset,
hos, hos — quos enim ego tum alios animo intuebar? —
omnia tibi illorum laborum praemia pro me persoluturos.
quid me aspectas? quid mea promissa repetis? quid meam
fidem imploras? nihil tibi ego tum de meis opibus polli-
cebar, sed de horum erga me benevolentia promittebam:
hos pro me lugere, hos gemere, hos decertare pro meo
capite vel vitae periculo velle videbam; de horum
desiderio, luctu, querellis cotidie aliquid tecum simul
audiebam: nunc timeo ne nihil tibi praeter lacrimas
queam reddere, quas tu in meis acerbitatibus plurimas
effudisti. quid enim possum aliud nisi maerere, nisi 102

flere, nisi te cum mea salute complecti? salutem tibi eidem dare possunt, qui mihi reddiderunt. te tamen — exsurge, quaeso — retinebo et complectar, nec me solum deprecatorem fortunarum tuarum, sed comitem sociumque profitebor; atque, ut spero, nemo erit tam crudeli animo tamque inhumano nec tam immemor non dicam meorum in bonos meritorum, sed bonorum in me, qui a me mei servatorem capitis divellat ac distrahat. non ego meis ornatum beneficiis a vobis deprecor, iudices, sed custodem salutis meae: non opibus contendo, non auctoritate, non gratia, sed precibus, sed lacrimis, sed misericordia; mecumque vos simul hic miserrimus et optimus obtesta-
103 tur parens et pro uno filio duo patres deprecamur. nolite, iudices, per vos, per fortunas, per liberos vestros, inimicis meis, eis praesertim, quos ego pro vestra salute suscepi, dare laetitiam gloriantibus vos iam oblitos mei salutis eius, a quo mea salus conservata est, hostis exstitisse; nolite animum meum debilitare cum luctu tum etiam metu commutatae vestrae voluntatis erga me: sinite me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis ei
104 persolvere. teque, C. Flave, oro et obtestor, qui meorum consiliorum in consulatu socius, periculorum particeps, rerum, quas gessi, adiutor fuisti, meque non modo salvum semper, sed etiam ornatum florentemque esse voluisti, ut mihi per hos conserves eum, per quem me tibi et his conservatum vides. plura ne dicam tuae me etiam lacrimae impediunt vestraeque, iudices, non solum meae, quibus ego magno in metu meo subito inducor in spem, vos eosdem in hoc conservando futuros, qui fueritis in me, quoniam istis vestris lacrimis de illis recordor, quas pro me saepe et multum profudistis.

# M. TULLII CICERONIS
# ORATIO PRO M. AEMILIO SCAURO.

Maxime fuit optandum M. Scauro, iudices, ut nullo 1 1
suscepto cuiusquam odio sine offensione ac molestia re-
tineret, id quod praecipue semper studuit, generis, fami-
liae, nominis dignitatem. *verum tamen, quoniam ita tulit
casus infestus, non recusandum sibi arbitratur quo minus
eadem fortuna utatur qua pater: qui saepe numero ab ini-
micis ad causae dictionem vocatus est.* . . . . . . . .
subiit etiam populi iudicium inquirente Cn. Domitio tri-
buno plebis. . . . . . . . . . . . . . . . . . .
reus est factus a Q. Servilio Caepione lege Servilia, cum 2
iudicia penes equestrem ordinem essent et P. Rutilio
damnato nemo tam innocens videretur, ut non timeret
illa. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .
ab eodem etiam lege Varia custos ille rei publicae pro- 3
ditionis est in crimen vocatus: vexatus a Q. Vario tri-
buno plebis est non multo ante. . . . . . . . . .
non enim tantum admiratus sum ego illum virum, sicut 4
omnes, sed etiam praecipue dilexi: primus enim me fla-
grantem studio laudis in spem impulit, posse virtutem
sine praesidio fortunae quo contendisset labore et con-
stantia pervenire. . . . . . . . . . . . . . . . .
et quoniam congesta fuit accusatio magis acervo quo-
dam criminum, non distinctione aliqua generum et va-
rietate. . . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

Bostarem igitur quendam Norensem fugientem e Sar- 2 1
dinia Scauri adventum *Triarius criminatur huius mali-
tiosis blanditiis e fuga revocatum atque hospitali mensae
adhibitum veneno ab hospite necatum esse et* prius illum
sepultum quam huic cenam sublatam. *quae veneni dati* 2
*suspitio, iudices, primum quam levis sit statim apparebit,
si considerare volueritis* ex quibus causis mors eveniat
repentina. . . . . . . . . . . . . . . . . .

3 *In ea Scaurus fortuna erat constitutus, ut non modo suas possessiones facillime retineret, verum etiam nova posset acquirere potius bona* quam quod habebat *veniret.* agedum, ego defendi Scau*rum*, Triari! defende tu matrem *Bostaris, quam ipsam arguo huic culpae esse adfinem.* . . . . . . . . . . . . . . . . . . .

4 *refutavi etiam illud, quod dicebas* te *metuere ne* non solvendo fuisse, bona denique reus n*e retinere vol*uisse, qu*ae* proscripta esse*nt*, nisi *Bostare intestato mortuo sic egisset eam rem, quasi ad ipsum hereditas pertineret, neve haec ipsa ei causa Bostarem veneno necandi fuisse videretur.* si denique in illa bona invadere nullo modo potuisset nisi mortuo Bostare. . . . . . . . . . . . . . . . .

5 si, me hercule! iudices, pro L. Tubulo dicerem, quem unum ex omni memoria sceleratissimum et audacissimum fuisse accepimus, tamen non timerem, venenum hospiti aut convivae si diceretur cenanti ab illo datum, cui neque heres neque iratus fuisset, *ne cui hoc credibile videretur.*

6 *Venio iam ad crimen incontinentiae intemperantiaeque libidinum, cuius notam accusator Scauro eiusque famae inurere voluit. coniugem suam, inquit, quam ipse amabat, istius incensae libidini atque effrenatae cupiditati* cum dare

7 nollet Aris, clam ex Sardinia est fugere conatus. *scilicet relicta illic uxore ipse fuga sibi consuluit, quem ad modum castores, ut aiunt, a venatoribus* redimunt se ea parte corporis, propter quam maxime expetuntur!

3
1 . . . . . . . sic, inquam, se, iudices, res habet: neque hoc a me novum disputatur, sed quaesitum ab aliis est. *sed tamen id ita esse exemplis probari potest.* . . . . . *illa* audi*vi*mus, hoc vero meminimus ac paene vidimus, eiusdem stirpis et nominis P. Crassum, ne in manus incideret inimicorum, se ipsum interemisse. . . . . . .

2 ac neque illius Crassi factum superioris eisdem honoribus usus, qui fortissimus in bellis fuisset, M'. Aquilius potuit imitari, *sed* memoriam *iuvent*utis suae rerumque gestarum senectutis dedecore foedavit. quid vero? alterum Crassum temporibus eisdem, num aut clarissimi viri Iulii aut summo ingenio praeditus M. Antonius potuit

3 imitari? quid? in omnibus monumentis Graeciae, quae

sunt verbis ornatiora quam rebus, quis invenitur, cum ab Aiace fabulisque discesseris, qui tamen ipse

'ignominiae dolore,' ut ait poëta, 'victor insolens
. . . . se victum non potuit pati,'

praeter Atheniensem Themistoclem, qui se ipse morte multavit? at Graeculi quidem multa fingunt, apud quos 4 etiam *Cl*eombrotum Ambraciotam ferunt se ex altissimo praecipitasse muro, non quo acerbitatis accepisset aliquid, sed, ut video scriptum apud Graecos, cum summi philosophi Platonis graviter et ornate scriptum librum de morte legisset, in quo, ut opinor, Socrates illo ipso die, quo erat ei moriundum, permulta disputat, hanc esse mortem, quam nos vitam putaremus, cum corpore animus tamquam carcere saeptus teneretur, vitam autem esse eam, cum idem animus vinclis corporis liberatus in eum se locum, unde esset ortus, rettulisset. num igitur ista 4 5
tua Sarda Pythagoram aut Platonem norat aut legerat? qui tamen ipsi mortem ita laudant, ut fugere vitam vetent atque id contra foedus fieri dicant legemque naturae. aliam quidem causam mortis voluntariae nullam profecto iustam reperietis. atque hoc ille vidit: nam iecit quodam loco vita illam mulierem spoliari quam pudicitia maluisse; sed refugit statim nec de pudicitia plura dixit, 6 veritus, credo, ne quem inridendi nobis daret et iocandi locum: constat enim illam cum deformitate summa fuisse tum etiam senectute. qua re quae potest, quamvis salsa ista Sarda fuerit, ulla libidinis aut amoris esse suspitio? ac ne existimes, Triari, quod adferam in dicendo me fin- 5 7
gere ipsum et non a reo causam cognoscere, explicabo tibi quae fuerint opiniones in Sardinia de istius mulieris morte: nam fuerunt duae: quo etiam facilius *hi et Scauri innocentiam et testium tuorum audaciam cognoscere possint et eorum, quae facta sunt, indignitatem. Sardae istius* 8 *maritus Aris matrem Bostaris*, te dixi, libidinosam atque improbam matrem, infami ac noto adulterio iam diu diligebat: is cum hanc suam uxorem, anum et locupletem et molestam, timeret, neque eam habere in matrimonio propter foeditatem neque dimittere propter dotem volebat. itaque compecto cum matre Bostaris consilium

cepit, ut uterque Romam veniret: ibi se aliquam rationem inventurum, quem ad modum illam uxorem duceret,
6 9 con*fir*mavit. hic opinio fuit, ut dixi, duplex, una non abhorrens a statu naturaque rerum, Arinis uxorem pelicatus dolore concitatam, cum audisset Arinem cum illa sua metus et fugae simulatione Roma*m* se contulisse, ut, cum antea consuetudo inter eos fuisset, tum etiam nuptiis iungerentur, arsisse dolore muliebri et mori quam id
10 perpeti maluisse; altera non minus veri similis, et, ut opinor, in Sardinia magis etiam credita, Arinem istum testem atque hospitem, Triari, tuum proficiscentem Romam negotium dedisse liberto, ut illi aniculae non ille quidem vim adferret — neque enim erat rectum patron*a*e —, sed collum digitulis duobus oblideret, resticula
11 cingeret, ut illa perisse suspendio putaretur. quae quidem suspitio valuit etiam plus ob hanc causam, quod, cum agerent parentalia Norenses omnesqu*e* suo more ex oppido exissent, tum illa est a liberto suspendisse se dicta. discessus autem solitudo ei, qui patronam suffocabat, fuit quaerenda; illi, quae volebat mori, non fuit.
12 confirmata vero suspitio est, quod anu mortua libertus statim tamquam opere confecto Romam est profectus, Aris autem, simul ac libertus de morte uxoris nuntiavit, continuo Romae matrem illam Bostaris duxit uxorem.

7 13 En quibus familiis quam foedis, quam contaminatis, quam turpibus *de*datis hanc familiam, iudices! en quibus testibus commoti de quo homine, de quo genere, de quo nomine sententias feratis! obliviscendum vobis putatis matrum in liberos, virorum in uxores scelera? cernitis crudelitate mixtas libidines, videtis immanis: duorum maximorum criminum auctores, quibus criminibus haec tota apud ignaros aut invidos *in*famata causa est, omni facinore et flagitio deformatos habetis.

8 14 Num igitur in his criminibus, iudices, resi*de*t etiam aliqua suspitio? non perpurgata sunt, non refutata, non fracta? qui igitur id factum est? quia dedisti mihi, Triari, quod diluerem, in quo *a*rg*um*e*ntar*e*r*, de quo disputarem, quia genus eius modi fuit criminum, quod non totum penderet ex teste, sed quod ponderaret iudex ipse per

se. neque vero, iudices, quicquam al*i*ud in ignoto teste 15
facere debemus nisi ut argumento, coniectura, suspitione
rerum ipsarum vim naturamque quaeramus. etenim testis
non modo Afer, aut Sardus sane, si ita se isti malunt
nominari, sed quivis etiam elegantior ac religiosior im-
pelli, deterreri, fingi, flecti potest; dominus est ipse vo-
luntatis suae, in quo est impunita men*tie*ndi licen*tia*:
argumentum vero, quod quidem est proprium rei — ne- 16
que enim ullum aliud argumentum vere vocari potest —,
*quod* rerum vox est, naturae vestigium, veritatis nota, id
qualecumque est, maneat immutabile necesse est; non
enim fingitur ab *o*ratore, sed sumitur; qua re in eo genere
accusationis si vincerer, succumberem et cederem: vin-
cerer omni re, vincerer causa, vincerer veritate. agmen 17
tu mihi inducas Sardorum et catervas et me non crimi-
nibus urgere, sed Afrorum fremitu terrere conere? non
potero equidem disputare, sed ad horum fidem et man-
suetudinem conf*ugere*, *a*d *i*us iur*andum iudicum*, *ad* po-
puli Romani *ae*quitatem, qui hanc familiam in hac urbe
principem voluit esse, deorum immortalium numen im-
plorare potero, qui semper exstiterunt huic generi nomi-
nique fautores.

Poposcit, imperavit, eripuit, coëgit. — si doces tabu- 9 18
lis, quoniam habet seriem quandam et ordinem contracti
negotii confectio ipsa tabularum, attendam acriter et quid
in defendendo mihi agendum sit videbo; si denique ni-
tere testibus, non dico bonis viris ac probatis, noti sint
modo, quem ad modum mihi cum quoque sit confligen-
dum considerabo: sin unus color, una vox, una natio 19
est omnium testium, si, quod ei dicunt, non modo nullis
argumentis, sed ne litterarum quidem aliquo genere aut
publicarum aut privatarum, quod tamen ipsum fingi
potest, confirmare conantur, quo me vertam, iudices, aut
quid agam? cum singulis disputem? quid? non habuisti
quod dares? habuisse se dicet. quis id scit? quis iudi-
cabit non fuisse causam? — finget fuisse. qui refellemus
potuisse non dare, si noluisset? vi ereptum esse dicet.
quae potest eloquentia disputando ignoti hominis impu- 10
dentiam confutare? non agam igitur cum ista Sardorum 20

conspiratione et cum expresso et coacto sollicitatoque periurio subtiliter neque acu quaedam enucleata argumenta conquiram, sed contra impetum istorum impetu ego nostro concurram atque confligam. non est unus mihi quisque ex illorum acie protrahendus neque cum singulis decertandum atque pugnandum: tota est acies
21 illa uno impetu prosternenda. est enim unum maximum totius Sardiniae frumentarium crimen, de quo Triarius omnis Sardos interrogavit, quod genus uno testimonii foedere et consensu omnium est confirmatum. quod ego crimen ante quam attingo, peto a vobis, iudices, ut me totius nostrae defensionis quasi quaedam iacere fundamenta patiamini; quae si erunt, ut mea ratio et cogitatio fert, posita et constituta, nullam accusationis partem pertimescam.

22 Dicam enim primum de ipso genere accusationis, postea de Sardis, tum etiam pauca de Scauro: quibus rebus explicatis tum denique ad hoc horribile et formidulosum frumentarium crimen accedam.

11 23 Quod est igitur hoc accusationis, Triari, genus? primum, ut inquisitum non ieris. quae fuit ista tam ferox, tam explorata huius opprimendi fiducia? pueris nobis audisse videor L. Aelium, libertinum hominem litteratum ac facetum, cum ulcisceretur patroni iniurias, nomen Q. Muttonis, hominis sordidissimi, detulisse; a quo cum quaereretur quam provinciam aut quam diem testium postularet, horam sibi octavam, dum in foro bovario in-
24 quireret, postulavit. hoc tu idem tibi in M. Aemilio Scauro putasti esse faciendum? 'delata enim' inquit 'causa ad me Romae est.' quid? ad me Siculi nonne Romae causam Siciliae detulerunt? atqui homines prudentes natura, callidi usu, doctrina eruditi: tamen ego mihi provinciae causam in provincia ipsa cognoscendam
25 et discendam putavi. an ego querellas atque iniurias aratorum non in segetibus ipsis arvisque cognoscerem? peragravi, inquam, Triari, durissima quidem hieme vallis Agrigentinorum atque collis; campus ille nobilissimus ac feracissimus ipse me causam paene docuit Leontinus: adii casas aratorum, a stiva ipsa homines mecum conlo-

quebantur: itaque sic fuit illa expressa causa, non ut 26
audire ea, quae dicebam, iudices, sed ut cernere et paene tangere viderentur. neque enim mihi probabile neque verum videbatur me, cum fidelissimae atque antiquissimae provinciae patrocinium recepissem, causam tamquam unius clientis in cubiculo meo discere. ego, 12 27
nuper cum Reatini, qui essent in fide mea, me suam publicam causam de Velini fluminibus et cuniculis apud hos consules agere voluissent, non existimavi me neque dignitati praefecturae gravissimae neque fidei meae satis esse facturum, nisi me causam illam non solum homines, sed etiam locus ipse lacusque docuisset. neque tu 28
aliter fecisses, Triari, si te id tui isti Sardi facere voluissent, hi, qui te in Sardiniam minime venire voluerunt, ne longe aliter omnia atque erant ad te delata cognosceres, nullam multitudinis in Sardinia querellam, nullum in Scaurum odium populi ..... *ego non ante comperen-* 13 29
*dinavi, quam, quem ad modum Iuppiter deiectum atque semiustum imposita insula operuit Typhonem, cuius anhe*litu Aetnam ardere dicunt, sic Verrem operuissem Sicilia teste tota: tu *un*o comperendinasti *re*um teste producto. at quo teste, di immortales! non satis quod uno, non quod ignoto, non quod levi: etiamne Valerio teste primam actionem confecisti, qui patris tui beneficio civitate donatus gratiam tibi non inlustribus officiis, sed manifesto periurio rettulit? quod si te omen nominis vestri for*te* duxit, nos 30
tamen id more maiorum, quia faustum putamus, non ad perniciem, verum ad salutem interpretamur. sed omnis 14
ista celeritas ac festinatio, quod inquisitionem, quod priorem actionem totam sustulisti, illud patefecit et inlustravit, quod occultum tamen non erat, non esse hoc iudicium iudicii, sed comitiorum consularium causa comparatum.

Hic ego Appium Claudium consulem fortissimum 31
atque ornatissimum virum mecumque, ut spero, fideli in gratiam reditu firmoque coniunctum nullo loco, iudices, vituperabo; fuerant enim eae partes aut eius, quem id facere dolor et suspitio sua coëgit, aut eius, qui has sibi partis depoposcit, quod aut non animadvertebat quem

violaret aut facilem sibi fore in gratiam reditum arbitra-
32 batur. ego tantum dicam, quod et causae satis et in
illum minime durum aut asperum possit esse. quid enim
habet turpitudinis Appium Claudium M. Scauro esse
inimicum? quid, avus eius P. Africano non fuit? quid, mihi
ipsi idem iste? quid, ego illi? quae inimicitiae dolorem
utrique nostrum fortasse aliquando, dedecus vero certe
33 numquam attulerunt. successori successor invidit: voluit
eum quam maxime offensum, quo magis ipsius memoria
excelleret: res non modo non abhorrens a consuetudine,
15 sed usitata etiam et valde pervagata. neque vero tam
haec ipsa cotidiana res Appium Claudium illa humanitate
et sapientia praeditum per se ipsa movisset, nisi hunc
34 C. Claudii fratris sui competitorem fore putasset. qui
sive patricius sive plebeius esset — nondum enim cer-
tum constituerat —, cum hoc sibi contentionem fore pu-
tabat, Appius autem hoc maiorem etiam, quod illum in
pontificatus petitione, in saliatu, in ceteris meminerat
fuisse patricium. quam ob rem se consule neque repelli
fratrem volebat neque, si patricius esset, parem Scauro
fore videbat, nisi hunc aliquo aut metu aut infamia per-
35 culisset. ego id fratri in honore fratris amplissimo non
concedendum putem, praesertim qui quid amor fraternus
valeat paene praeter ceteros sentiam? 'at enim frater
iam non petit.' quid tum? si ille retentus a cuncta Asia
supplice, si a negotiatoribus, si a publicanis, si ab omni-
bus, sociis civibus, exoratus anteposuit honori suo com-
moda salutemque provinciae, propterea putas semel
16 36 exulceratum animum tam facile potuisse sanari? quam-
quam in istis omnibus rebus, praesertim apud homines
barbaros, opinio plus valet saepe quam res ipsa: persua-
sum est Sardis se nihil Appio gratius esse facturos,
quam si de Scauri fama detraxerint; multorum etiam
spe commodorum praemiorumque ducuntur; omnia con-
sulem putant posse, praesertim ultro pollicentem. de
37 quo plura iam non dicam: quamquam ea, quae dixi, non
secus dixi, quam si eius frater essem, non is, qui et est
et qui multa dixit, sed is, qui ego esse in meum con-
suevi. generi igitur totius accusationis resistere, iudices,

debetis, in quo nihil mo*r*e, nihil modo, nihil considerate, nihil integre, contra improbe, turbide, festinanter, rabide omnia, conspiratione, imperio, auctoritate, spe, minis videtis esse suscepta.

Venio nunc ad testis, in quibus docebo non modo 17 38
nullam fidem et auctoritatem, sed ne speciem quidem esse aut imaginem testium. etenim fidem primum ipsa tollit consensio, quae patefacta est compromisso Sardorum et coniuratione recitata; deinde illa cupiditas, quae suscepta est spe et pr*omissione* pr*ae*miorum; postremo ipsa natio, cuius tanta vanitas est, ut libertatem a servitute nulla re alia nisi mentiendi licentia distinguendam
putent. neque ego Sardorum querellis *dico* moveri nos 39
numquam oportere: non sum aut tam inhumanus aut tam alienus a Sardis, praesertim cum frater meus nuper ab his decesserit, cum rei *frumentari*ae Cn. Pompeii missu praefuisset, qui et ipse illis pro sua fide et humanitate consuluit et eis vicissim percarus et iucundus
fuit. pateat vero hoc perfugium dolori, pateat iustis 40
querellis, coniurationi *via* intercludatur, obsaepiatur insidiis: neque hoc in Sardis magis quam in Gallis, in
Afris, in Hispanis. damnatus est *T.* Albucius, C. Me- 18
gaboccus ex Sar*di*nia non nullis etiam laudantibus Sardis: ita fidem maiorem varietas ipsa faciebat; testibus
enim aequis, tabulis incorruptis tenebantur: nunc est 41
una vox, una mens, non expressa dolore, sed simulata, neque huius iniuriis, sed promissis aliorum et praemiis excitata. 'at creditum est aliquando Sardis.' et fortasse credetur aliquando, si integri venerint, si incorrupti, si sua sponte, si non alicuius inpulsu, si soluti, si liberi; quae si erunt, tamen sibi credi gaudeant et mirentur; cum vero omnia absint, tamen se non respicient,
non gentis suae famam perhorrescent? fallacissimum ge- 19 42
nus esse Phoenicum omnia monumenta vetustatis atque omnes historiae nobis prodiderunt: ab his orti Poeni multis Karthaginiensium rebelli*o*nibus, multis violatis fractisque foederibus nihil se degenerasse docuerunt: a Poenis admixto Afrorum genere Sardi non deducti in Sardiniam atque ibi constituti, sed amendati et repudiati

43 coloni. qua re cum integri nihil fuerit in hac gente
plena, quam valde eam putamus tot transfusionibus coa-
cuisse? hic mihi ignoscet Cn. Domitius Sincaius, vir
ornatissimus, hospes et familiaris meus, ignoscent † dele-
cones ab eodem Cn. Pompeio civitate donati, quorum
tamen omnium laudatione utimur; ignoscent alii viri
44 boni ex Sardinia; credo enim esse quosdam; neque ego,
cum de vitiis gentis loquor, neminem excipio. sed a me
est de universo genere dicendum, in quo fortasse aliqui
suis moribus et humanitate stirpis ipsius et gentis vitia
vicerunt: magnam quidem esse partem sine fide, sine
societate et coniunctione nominis nostri res ipsa declarat:
quae est enim praeter Sardiniam provincia, quae nullam
habeat amica*m* populo Romano ac liberam civitatem?
45 Africa ipsa parens illa Sardiniae, quae plurima et acer-
bissima cum maioribus nostris bella gessit, non solum
fidelissimis regnis, sed etiam in ipsa provincia se a socie-
tate Punicorum bellorum Utica teste defendit. Hispania
ulterior Scipionum int*eritu* . . . . . . . . . . .
copiis inops, gente fallax? . . . . . . . . . . .
quae, malum, est ista ratio? quem purpura regalis non
commovit, eum Sardorum mastruca mutavit? hoc no-
mine audito, quod per omnis gentis pervagatum est, de
familia nobili ipsi quoque cum orbis terrarum auctoritate
sentiatis . . . . . . . . . . . . . . . . . .
nam cum ex multis unus ei restaret Dolabella paternus
inimicus, qui cum Q. Caepione propinquo suo contra
Scaurum patrem suum obsignaverat *lit*teras, eas sibi
inimicitias non susceptas, sed rel*ic*tas *pietatis causa geren-
das esse arbitrabatur*. . . . . . . . . . . . .
praesertim cum propinquitas et celebritas loci suspitio-
nem desidiae tollat aut cupiditatis. . . . . . . . .
ego porro, qui Albanas habeo columnas, clitellis eas ap-
portavi. . . . . . . . . . . . . . . . . .
hoc miror enim querorque quemquam hominem ita pes-
sumdare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet,
in qua ipse naviget. . . . . . . . . . . . . . .
domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat? at
egebas. incurristi amens in columnas; in alienos insa-

nus insanisti; depressam, caecam, iacentem domum pluris quam te et fortunas tuas aestimasti. *quid igitur, si te Scaurus arbitrum adegisset, ni multo maiores sumptus, multo maiores effusiones pro censu tuo in columnis fecisses, quam ipse, utrum tandem sponsione vinci necesse fuisset, eumne, qui in tam amplo rei familiaris quam paterni nominis patrimonio ornasset dignitatem domo, an eum, qui magno in aere alieno totam ex domo quaesisset?* haec cum tu effugere non potuisses, contendes tamen et postulabis, ut M. Aemilius cum sua dignitate omni, cum patris memoria, cum avi gloria sordidissimae, levissimae, vanissimae genti ac prope dicam pellitis testibus condonetur?

... undique mihi suppeditat, quod pro M. Scauro 23 46
dicam, quocumque non modo mens, verum etiam oculi inciderunt. curia illa vos de gravissimo principatu patris fortissimoque testatur, L. ipse Metellus, avus huius, sanctissimos deos illo constituisse in templo videtur in vestro conspectu, iudices, ut salutem a vobis nepotis sui deprecarentur, quod ipsi saepe multis laborantibus atque
implorantibus ope sua subvenissent: Capitolium illud 47
templis tribus inlustratum, paternis atque etiam huius amplissimis donis ornati aditus Iovis Optimi Maximi, Iunonis Reginae, Minervae M. Scaurum apud *vos memoria huius munificentiae et liberalitatis publicae ab
omni avaritiae aut cupiditatis suspitione defendunt: pro-* 48
*pinqua illa aedes Vestae admonet vos, ut recordemini* illius L. Metelli, pontificis maximi, qui, cum templum illud arderet, in medios se iniecit ignis et eripuit flamma Palladium illud, quod quasi pignus nostrae salutis atque imperii custodiis Vestae continetur. qui utinam posset parumper exsistere! eriperet ex hac flamma stirpem profecto suam, qui eripuisset ex illo incendio di*vinum incolumitatis nostrae pignus*. . . . . . . . . . . tum.
te vero, M. Scaure, *e*quidem vid*eo*, video, inquam, non 24 49
cogito solum, nec vero sine magno animi maerore ac dolore, cum tui filii squalorem aspexi, de te recordor. atque utinam, sicut mihi tota in hac causa versatus ante oculos *es*, sic nunc horum te offeras mentibus et in ho-

rum animis adhaerescas. species me dius *fidius viri, cui neminem vidimus parem consilio, gravitate, constantia, ceteris virtutibus, si posset reviviscere, sic omnis commoveret, ut, quisquis intueretur, is* etiam si forte non nosset, tamen principem civitatis esse diceret. quo te nunc modo appellem? ut hominem? at non es inter nos. ut mortuum? at vivis et viges: at in omnium animis atque ore versaris atque divinus animus mortale nihil habuit neque tuorum quicquam potuit emori praeter corpus: quocumque igitur te modo *appellari verum est, adsis nobis* . . . .

# M. TULLII CICERONIS
# PRO C. RABIRIO POSTUMO ORATIO.

Si quis est, iudices, qui C. Rabirium, quod fortu- 1 1
nas suas fundatas praesertim atque optime constitutas
potestati regiae libidinique commiserit, reprehendendum
putet, ascribat ad iudicium suum non modo meam, sed
huius etiam ipsius, qui commisit, sententiam: neque
enim cuiquam eius consilium vehementius quam ipsi
displicet. quamquam hoc plerumque facimus, ut con-
silia eventis ponderemus et, cui bene quid processerit,
multum illum providisse, cui secus, nihil sensisse dica-
mus. si exstitisset in rege fides, nihil sapientius Po-
stumo: quia fefellit rex, nihil hoc amentius dicitur, ut
iam nihil esse videatur nisi divinare sapientis. sed tamen, 2
si quis est, iudices, qui illam Postumi sive inanem spem
sive inconsultam rationem sive, ut gravissimo verbo utar,
temeritatem vituperandam putet, ego eius opinioni non
repugno: illud tamen deprecor, ut, cum ab ipsa Fortuna
crudelissime videat huius consilia esse multata, ne quid
ad eas ruinas, quibus hic oppressus est, addendum acer-
bitatis putet. satis est homines imprudentia lapsos non
erigere, urgere vero iacentis aut praecipitantis impellere
certe est inhumanum, praesertim, iudices, cum sit hoc
generi hominum prope natura datum, uti, qua in familia
laus aliqua forte floruerit, hanc fere, qui sunt eius
stirpis, quod † sermo hominum ad memoriam patrum [vir-
tute] celebretur, cupidissime persequantur: si quidem
non modo in gloria rei militaris Paulum Scipio aut
Maximum filius, sed etiam in devotione vitae et in ipso
genere mortis imitatus est P. Decium filius. sint igitur
similia, iudices, parva magnis: fuit enim pueris nobis 2 3
huius pater C. Curtius princeps ordinis equestris fortis-
simus et maximus publicanus, cuius in negotiis gerendis
magnitudinem animi non tam homines probassent, nisi

in eodem benignitas incredibilis fuisset, ut in augenda re non avaritiae praedam, sed instrumentum bonitati
4 quaerere videretur. hoc [ille] natus, † quamvis patrem suum numquam viderat, tamen et natura ipsa duce, quae plurimum valet, et adsiduis domesticorum sermonibus in paternae vitae similitudinem deductus est: multa gessit; multa contraxit; magnas partis habuit publicorum: credidit populis; in pluribus provinciis eius versata res est; dedit se etiam regibus; huic ipsi Alexandrino grandem iam ante pecuniam credidit: nec interea locupletare amicos umquam suos destitit, mittere in negotium, dare partis, augere re, fide sustentare. quid multa? cum magnitudine animi tum liberalitate vitam patris et consuetudinem expresserat. pulsus interea regno Ptolemaeus dolosis consiliis, ut dixit Sibylla, sensit Postumus, Romam venit: [huic] egenti et roganti hic infelix pecuniam credidit, nec tum primum: nam regnanti crediderat absens, nec temere se credere putabat, quod erat nemini dubium quin is in regnum restitueretur a
5 senatu populoque Romano. in dando autem et credendo processit longius, nec suam solum pecuniam credidit, sed etiam amicorum. stulte: quis negat? aut quis iam amovet *culpam ab eo*, quod male cecidit? [bene consultum putares] at est difficile, quod cum spe magna sis
3 ingressus, id non exsequi usque ad extremum. supplex erat rex; multum rogabat; omnia pollicebatur, ut iam metuere Postumus cogeretur ne quod crediderat perderet, si credendi constituisset modum; nihil autem erat illo blandius, nihil hoc benignius, ut magis paeniteret coepisse quam liceret desistere.

** Hinc primum exoritur crimen illud: senatum cor-
6 ruptum esse dicunt. o di immortales! haec est illa exoptata iudiciorum severitas? corruptores nostri causam dicunt: nos, qui corrupti sumus, non dicimus. quid? ego senatum defendam hoc loco, iudices? omni equidem loco debeo — ita de me est meritus ille ordo —, sed nec id agitur omni tempore nec cum Postumi causa res ista coniuncta est. quamquam ad sumptum itineris, ad illam magnificentiam apparatus comitatumque regium suppe-

ditata pecunia a Postumo est factaeque syngraphae sunt in
Albano Cn. Pompei, cum ille Roma profectus esset, tamen
non debuit is, qui dabat, quo *modo* ille, qui accipiebat,
consumeret quaerere; non enim latroni, sed regi credidit,
nec regi inimico populi Romani, sed ei, cuius reditum
consuli mandatum a senatu videbat, nec ei regi, qui alie-
nus ab hoc imperio esset, sed ei, quicum foedus feriri in
Capitolio viderat. quod si creditoris culpa est, si qui 7
improbe credita pecunia usus est, damnetur is, qui fabri-
catus gladium est et vendidit, non is, qui illo gladio
civem aliquem interemit. quam ob rem neque tu, C.
Memmi, hoc facere debes, ut senatum, cuius auctoritati
te ab adulescentia dedisti, in tanta infamia versari velis,
neque ego id, quod non agitur, defendere; Postumi enim
causa, quaecumque est, seiuncta a senatu est. quod si 8
item a Gabinio seiunctam ostendero, certe quod dicas
nihil habebis. est enim haec causa, QUO EA PECUNIA 4
PERVENERIT, quasi quaedam appendicula causae iudicatae
atque damnatae. sunt lites aestimatae A. Gabinio, nec
praedes dati nec ex bonis populo *universa pecunia* exacta
est. iubet lex Iulia persequi ab eis, ad quos ea pecunia,
quam is ceperit, qui damnatus sit, pervenerit. si est
hoc novum in lege [Iulia], sicuti multa sunt severius
scripta quam in antiquis legibus et sanctius, inducatur
sane etiam consuetudo huius generis iudiciorum nova:
sin hoc totidem verbis translatum caput est, quot fuit 9
non modo in Cornelia, sed etiam ante in lege Servilia,
per deos immortalis! quid agimus, iudices, aut quem
hunc morem novorum iudiciorum in rem publicam in-
ducimus? erat enim haec consuetudo nota vobis qui-
dem omnibus, sed si usus magister est optimus, mihi
debet esse notissima. accusavi de pecuniis repetundis;
iudex sedi; praetor quaesivi; defendi plurimos: nulla
pars, quae aliquam facultatem discendi adferre posset,
non mea fuit: ita contendo: neminem umquam, QUO EA
PECUNIA PERVENISSET, causam dixisse, qui in aestimandis
litibus appellatus non esset; in litibus autem nemo ap-
pellabatur nisi ex testium dictis aut tabulis privatorum
aut rationibus civitatum. itaque in inferendis litibus 10

adesse solebant qui aliquid de se verebantur, et, cum erant appellati, si videbatur, statim contra dicere solebant; sin eius temporis recentem invidiam pertimuerant, respondebant postea: quod cum fecissent, permulti saepe vicerunt. hoc vero novum est, *et* ante hoc tempus omnino inauditum: in litibus Postumi nomen est nusquam. in litibus dico? modo vos idem in A. Gabinium iudices sedistis: num quis testis Postumum appellavit? testis autem? num accusator? num denique toto illo in
11 iudicio Postumi nomen audistis? non igitur reus ex ea causa, quae iudicata est, redundat Postumus, sed est adreptus unus eques Romanus de pecuniis repetundis reus. quibus tabulis? quae in iudicio A. Gabinii recitatae non sunt. quo teste? a quo tum appellatus nusquam est. qua aestimatione litium? in qua Postumi mentio facta nulla est. qua lege? qua non tenetur. hic iam, iudices, vestri consilii res est, vestrae sapientiae: quid deceat vos, non quantum liceat vobis spectare debetis. si enim quid liceat quaeritis, potestis tollere e civitate quem voltis: tabella est, quae dat potestatem; occultat eadem libidinem, cuius conscientiam nihil est
12 quod quisquam timeat, si non pertimescat suam. ubi est igitur sapientia iudicis? in hoc, ut non solum quid possit, sed etiam quid debeat ponderet, nec quantum sibi permissum meminerit solum, sed etiam quatenus commissum sit. datur tibi tabella [iudicii]. qua lege? 'Iulia de pecuniis repetundis.' quo de reo? 'de equite Romano.' at iste ordo lege ea non tenetur. 'immo illo' inquit 'capite, QUO EA PECUNIA PERVENERIT.' *nihil audisti* in Postumum, cum in Gabinium iudex esses, nihil Gabinio damnato, cum in eum litis aestimares. 'at nunc audio.' reus igitur Postumus est ea lege, qua non modo
6 13 ipse, sed totus etiam ordo solutus ac liber est. hic ego nunc non vos prius implorabo, equites Romani, quorum ius iudicio *hoc* temptatur, quam vos, senatores, quorum agitur fides in hunc ordinem: quae quidem cum saepe ante tum in hac ipsa causa nuper est cognita. nam cum optimo et praestantissimo consule, Cn. Pompeio, de hac ipsa quaestione referente exsisterent non nullae, sed per-

paucae tamen acerbae sententiae, quae censerent, ut
tribuni, ut praefecti, ut scribae, ut comites omnes ma-
gistratuum lege hac tenerentur, vos, vos, inquam, ipsi
[et senatus frequens] restitistis, et, quamquam tum
propter multorum delicta etiam ad innocentium pericu-
lum tempus illud exarserat, tamen cum odium [non]
restingueretis, huic ordini ignem novum subici non si-
vistis. hoc animo igitur senatus. quid vos, equites Ro- 14
mani, quid tandem estis acturi? Glaucia solebat, homo
impurus, sed tamen acutus, populum monere, ut, cum
lex aliqua recitaretur, primum versum attenderet: si
esset DICTATOR, CONSUL, PRAETOR, MAGISTER EQUITUM, ne
laboraret; sciret nihil ad se pertinere: sin esset QUICUM-
QUE POST HANC LEGEM, videret ne qua nova quaestione
adligaretur. nunc vos, equites Romani, videte. scitis 15
me ortum e vobis; omnia semper sensisse pro vobis;
nihil horum sine magna cura et summa caritate vestri
ordinis loquor; alius alios homines et ordines, ego vos
semper complexus sum: moneo et praedico, integra re
causaque denuntio, omnis homines deosque testor: dum
potestis, dum licet, providete ne duriorem vobis con-
dicionem statuatis ordinique vestro quam ferre possitis.
serpet hoc malum, mihi credite, longius quam putatis.
potentissimo et nobilissimo tribuno plebis, M. Druso, 7
novam in equestrem ordinem quaestionem ferenti SI 16
QUIS OB REM IUDICANDAM PECUNIAM CEPISSET, aperte equites
Romani restiterunt. quid, hoc licere volebant? minime:
neque solum hoc genus pecuniae capiendae turpe, sed
etiam nefarium esse arbitrabantur; ac tamen ita dispu-
tabant, eos teneri legibus *eis* oportere, qui suo iudicio
essent illam condicionem vitae secuti. *te* delectat am-
plissimus civitatis gradus, sella curulis, fasces, imperia,
provinciae, sacerdotia, triumphi, denique imago ipsa ad
posteritatis memoriam prodita: sit simul etiam sollici- 17
tudo aliqua et legum et iudiciorum maior quidam metus.
'nos ista numquam contempsimus' — ita enim disputa-
bant —, 'sed hanc vitam quietam atque otiosam secuti
sumus, quae quoniam honore caret, careat etiam mo-
lestia.' 'tam es tu iudex quam ego' [senator]. 'ita est;

sed tu istud petisti, ego hoc cogor: qua re aut iudici
18 mihi non esse liceat aut lege senatoria non teneri.' hoc
vos, equites Romani, ius a patribus acceptum amittetis?
moneo ne faciatis. rapientur homines in haec iudicia
ex omni non modo invidia, sed sermone malevolorum,
nisi cavetis. si iam vobis nuntiaretur in senatu senten-
tias dici ut his legibus teneremini, concurrendum ad
curiam putaretis; si lex *de ea* re ferretur, convolaretis
ad rostra. vos senatus liberos hac lege esse voluit, po-
pulus numquam adligavit, soluti huc convenistis: ne
19 constricti discedatis cavete. nam si Postumo fraudi fue-
rit, qui nec tribunus nec praefectus nec ex Italia comes
nec familiaris Gabinii fuit, quonam se modo defendent
posthac, qui vestri ordinis cum magistratibus nostris
fuerint his causis implicati?

8 'Tu' inquit 'Gabinium ut regem reduceret impulisti.'
non patitur mea me iam fides de Gabinio gravius agere:
quem enim ex tantis inimicitiis receptum in gratiam
summo studio defenderim, hunc adflictum violare non
debeo: quocum me si ante Cn. Pompeii auctoritas in
gratiam non reduxisset, nunc iam ipsius fortuna redu-
20 ceret. sed tamen, cum ita dicis, Postumi impulsu Ga-
binium profectum Alexandriam: si defensioni Gabinii
fidem non habes, obliviscerisne etiam accusationis tuae?
Gabinius se id fecisse dicebat rei publicae causa, quod
classem Archelai timeret, quod mare refertum fore prae-
donum putaret: lege etiam id sibi licuisse dicebat. tu
inimicus negas? ignosco, et eo magis, quod est contra
illud iudicatum. redeo igitur ad crimen et accusationem
21 tuam. quid vociferabare? decem milia talentum Ga-
binio esse promissa. huic videlicet *aliqui* perblandus re-
periendus fuit, qui hominem, ut tu vis, avarissimum
exoraret, sestertium bis miliens et quadringentiens ne
magno opere contemneret. Gabinius illud, quoquo con-
silio fecit, fecit certe suo; quaecumque mens illa fuit, Ga-
binii fuit. sive ille, ut ipse dicebat, gloriam, sive, ut tu
vis, pecuniam quaesivit sibi *quaesivit* ...... non Gabinii
comes vel sectator, nec ad Gabinii, cuius id negotium
non erat, sed ad P. Lentuli, clarissimi viri, auctorita-

tem a senatu profectam et consilio certo et spe non
dubia Roma contenderet. ‘at dioecetes fuit regius.’ et 22
quidem in custodia etiam fuit regia et vis vitae eius
adlata paene est; multa praeterea, quae libido regis,
quae necessitas coëgit perferre, pertulit: quarum omnium
rerum una reprehensio est, quod regnum intrarit, quod
potestati regis se commiserit. verum si quaerimus,
stulte: quid enim stultius quam equitem Romanum ex
hac urbe, huius, inquam, rei publicae civem, quae est
una maxime et fuit semper libera, venire in eum locum,
ubi parendum alteri et serviendum sit? sed in hoc la- 9 23
benti Postumo non ignoscam, homini mediocriter docto,
in quo videam sapientissimos homines esse lapsos?
virum unum totius Graeciae facile doctissimum, Platonem, iniquitate Dionysii, Siciliae tyranni, cui se ille
commiserat, in maximis periculis insidiisque esse versatum accepimus; Callisthenem, doctum hominem, comitem Magni Alexandri, ab Alexandro necatum; Demetrium et ex re publica [Athenis,] quam optime gesserat, et
ex doctrina nobilem et clarum, qui Phalereus vocitatus
est, in eodem isto Aegyptio regno aspide ad corpus admota vita esse privatum. plane confiteor fieri nihil 24
posse dementius quam scientem in eum locum venire,
ubi libertatem sis perditurus: sed huius ipsius facti stultitiam alia iam superior stultitia defendit: quae facit, ut
hoc stultissimum [facinus], quod in regnum venerit,
quod regi se commiserit, sapienter factum esse videatur: si quidem *non* tam semper stulti quam sero sapientis est, cum stultitia sua impeditus sit, quoquo modo
possit se expedire. quam ob rem illud maneat et fixum 25
sit, quod neque moveri neque mutari potest: in quo
aequi sperasse Postumum dicunt, peccasse iniqui, ipse
etiam insanisse se confitetur, quod suam, quod amicorum pecuniam regi crediderit cum tanto fortunarum
suarum periculo: hoc quidem semel suscepto atque contracto perpetienda illa fuerunt, ut se aliquando ac suos
vindicaret. itaque obicias licet quam voles saepe, palliatum fuisse, aliqua habuisse non Romani hominis insignia: quotiens eorum quippiam dices, totiens unum

dices illud, temere hunc pecuniam regi credidisse, suas
26 fortunas atque famam libidini regiae commisisse. fecerat
temere: fateor: mutari factum iam nullo modo poterat;
*erat* aut pallium sumendum Alexandriae, ut ei Romae
togato esse liceret, aut omnes fortunae abiciendae, si
10 togam retinuisset. deliciarum causa et voluptatis non
modo [cives Romanos, sed et] nobilis adulescentis, sed
quosdam etiam senatores, summo loco natos, non in
hortis aut suburbanis suis, sed Neapoli in celeberrimo
27 oppido cum † maeciapella saepe videmus. chlamydatum
etiam L. Sullam imperatorem, L. vero Scipionis, qui
bellum in Asia gessit Antiochumque devicit, non solum
cum chlamyde, sed etiam cum crepidis in Capitolio sta-
tuam videtis; quorum impunitas fuit non modo a iudi-
cio, sed etiam a sermone. facilius certe P. Rutilium
Rufum necessitatis excusatio defendet: qui cum a Mithri-
date Mytilenis oppressus esset, crudelitatem regis in
togatos vestitus mutatione vitavit. ergo ille P. Rutilius,
qui documentum fuit hominibus nostris virtutis, anti-
quitatis, prudentiae, consularis homo, soccos habuit et
pallium; nec vero id homini quisquam, sed tempori ad-
signandum putavit: Postumo crimen vestitus adferet is,
in quo *uno* spes fuit, posse sese aliquando ad fortunas
28 suas pervenire? nam ut ventum est Alexandriam, iudi-
ces, haec una ratio a rege proposita Postumo est ser-
vandae pecuniae, si curationem et quasi dispensationem
regiam suscepisset; id autem [facere] non poterat nisi
dioecetes — hoc enim nomine utitur qui ea regit, esset
constitutus. odiosum negotium Postumo videbatur, sed
erat nulla omnino recusatio: molestum etiam nomen
ipsum, sed res habebat nomen hoc apud illos, non hic
imposuerat: oderat vestitum etiam illum, sed sine eo
nec nomen illud poterat nec munus tueri. ergo

'aderat vis',

ut ait poëta ille noster,

'quae summas frangit infirmatque opes.'

29 'moreretur' inquies; nam id sequitur. fecisset certe, si
sine maximo dedecore tam impeditis suis rebus potuisset
11 [emori]. nolite igitur fortunam convertere in culpam,

neque regis iniuriam huius crimen putare nec consilium ex necessitate nec voluntatem ex vi interpretari, nisi forte eos etiam, qui in hostis aut in praedones inciderint, si aliter quippiam coacti faciant libere, vituperandos putes. nemo nostrum ignorat, etiam si experti non sumus, consuetudinem regiam: regum autem sunt haec imperia: 'animum adverte ac dicto pare,' et, 'praeter rogitatum, si quid,' et illae minae:

> 'si te secundo lumine hic offendero,
> moriere:'

quae non ut delectemur solum legere et spectare debemus, sed ut cavere etiam et fugere discamus.

At ex hoc ipso crimen exoritur. ait enim, *cum* Ga- 30
binio pecuniam Postumus cogeret, decumas imperatarum
pecuniarum sibi coëgisse. non intellego hoc quale sit:
utrum accessionem decumae, ut nostri facere coactores
solent in centesima, an decessionem de summa fecerit: si
accessionem, undecim milia talentum ad Gabinium per-
venerunt. at non modo abs te decem milia obiecta sunt,
sed etiam ab his aestimata. addo illud etiam: qui tan- 31
dem convenit aut *in* tam gravi onere tributorum [ad
tantam pecuniam cogendam] mille talentum accessionem
esse factam aut in [tanta] mercede hominis, ut vis, ava-
rissimi, mille talentum decessionem esse concessam? ne-
que enim fuit Gabinii remittere tantum de suo nec regis
imponere tantum [pati] suis. at erunt testes legati
Alexandrini. ei nihil in Gabinium dixerunt; immo [ei]
Gabinium laudaverunt. ubi ergo [ille] mos, ubi con-
suetudo iudiciorum? ubi exempla? solet is dicere in eum,
qui pecuniam redegit, qui in illum, cuius nomine ea pe-
cunia redigeretur, non dixerit? age, si is, qui non dixit, 32
solet, etiamne is solet, qui laudavit? isdem testibus et
quidem non productis, sed dictis testium recitatis, quasi
praeiudicata res ad has causas deferri solet. et ait etiam 12
meus familiaris et necessarius eandem causam Alexan-
drinis fuisse cur laudarent Gabinium, quae mihi fuerit
cur eum defenderem. mihi, C. Memmi, causa defen-
dendi Gabinii fuit reconciliatio gratiae; neque me vero
paenitet mortalis inimicitias, sempiternas amicitias ha-

33 bere; nam si me invitum putas, ne Cn. Pompei animum offenderem, defendisse [causam], et illum et me vehementer ignoras. neque enim Pompeius me sua causa quicquam facere voluisset invitum, neque ego, cui omnium civium libertas carissima fuisset, meam proiecissem. *nec*, quam diu inimicissimus Gabinio fui, non amicissimus mihi [non] Pompeius fuit; nec postea quam illius auctoritate eam dedi veniam quam debui, quicquam simulate *egi*, ne cum mea perfidia illi etiam ipsi facerem, cui beneficium dedissem, iniuriam: nam non redeundo in gratiam cum inimico non violabam Pompeium: si per eum reductus insidiose redissem, me scilicet maxime, sed
34 proxime illum quoque fefellissem. at de me omittamus: ad Alexandrinos istos revertamur. quod habent os, quam audaciam! modo vobis inspectantibus in iudicio Gabinii tertio quoque verbo excitabantur: negabant pecuniam Gabinio datam; recitabatur identidem Pompei testimonium, regem ad se scripsisse nullam pecuniam Gabinio nisi in rem militarem datam. 'non est' inquit 'tum Alexandrinis testibus creditum.' quid postea? 'creditur nunc.' quam ob rem? 'quia nunc aiunt, quod tunc
35 negabant.' quid ergo? ista condicio est testium, ut quibus creditum non sit negantibus, isdem credatur aientibus? at si verum tunc severissima fronte dixerunt, nunc mentiuntur; si tunc mentiti sunt, doceant nos verum quo voltu soleant dicere. audiebamus Alexandriam: nunc cognoscimus: omnes illim praestigiae, illim, inquam, omnes fallaciae, omnia denique ab eis mimorum argumenta nata sunt. nec mihi longius quicquam est,
13 36 iudices, quam videre hominum voltus. dixerunt hic modo nobiscum ad haec subsellia, quibus superciliis renuentes huic decem milium crimini! iam nostis insulsitatem Graecorum: umeris gestum agebant [tum] temporis, credo, causa: nunc scilicet tempus nullum est. at ubi semel quis peieraverit, ei credi postea, etiam si per pluris deos iuret, non oportet, praesertim, iudices, cum in his iudiciis ne locus quidem novo testi soleat esse ob eamque causam idem iudices retineantur, qui fuerint de reo,
37 ut his nota sint omnia neque quid fingi novi possit. *qui*

*causam dicunt*, QUO EA PECUNIA PERVENERIT, non suis pro-
priis iudiciis rei facti condemnari solent. itaque si aut
praedes dedisset Gabinius aut tantum ex eius bonis,
quanta summa litium fuisset, populus recepisset, quam-
vis magna ad Postumum ab eo pecunia pervenisset, non
redigeretur, ut intellegi facile possit, quod ex ea pecunia,
qua reorum quis damnatus sit, pervenisse ad aliquem
in illo primo iudicio planum factum sit, id hoc genere
iudicii redigi solere. nunc vero quid agitur? ubi terra-
rum sumus? quid tam [perversum] praeposterum dici
aut excogitari potest? accusatur is, qui non abstulit a 38
rege, sicut Gabinius iudicatus est, sed qui maximam
regi pecuniam credidit. ergo is Gabinio dedit, qui huic
non reddidit. iam cedo, cum is, qui pecuniam Postumo
debuit, non huic, sed Gabinio dederit, condemnato Ga-
binio utrum illa quo ea pecunia * * * sit an nunc de ea?
'at habet et celat.' sunt enim qui ita loquantur. quod 14
genus tandem est illud ostentationis et gloriae? si nihil
habuisset umquam, tamen, si quaesisset, cur dissimularet
causa non esset; qui vero duo lauta et copiosa patrimo-
nia accepisset remque praeterea bonis et honestis ratio-
nibus auxisset, quid esset tandem causae cur existimari
vellet nihil habere? an cum credebat inductus usuris, id 39
agebat, ut haberet quam plurimum: postea quam exegit
quod crediderat, ut existimaretur egere? novum genus
hoc gloriae concupiscit. 'dominatus est enim' inquit
'Alexandriae.' immo vero in superbissimo dominatu
fuit: pertulit ipse custodiam; vidit in vinculis familiaris
suos; mors ob oculos saepe versata est; nudus atque
egens ad extremum fugit e regno. 'at permutata ali- 40
quando pecunia est; *sub*ductae naves Postumi Puteolis
sunt; auditae visaeque merces fallaces quidem et fuco-
sae, chartis et linteis et vitro delatis: quibus cum multae
naves refertae fuissent, summa non potuit parari.' cata-
plus ille Puteolanus, sermo illius temporis vectorum-
que cursus atque ostentatio, tum subinvisum apud male-
volos Postumi nomen, propter opinionem pecuniae nescio
quam aestatem unam, non pluris, auris refersit istis ser-
monibus.

15 41 Verum autem, iudices, si scire voltis, nisi C. Caesaris summa in omnis, incredibilis in hunc [eadem] liberalitas exstitisset, nos hunc [Postumum] iam pridem in foro non haberemus: ille onera multorum huius amicorum excepit unus, quaeque multi homines necessarii secundis Postumi rebus discripta sustinuerunt, nunc eius adflictis fortunis universa sustinet. umbram equitis Romani et imaginem videtis, iudices, unius amici conservatam auxilio et fide. nihil huic eripi potest praeter hoc simulacrum pristinae dignitatis, quod C. Caesar solus tuetur et sustinet; quae quidem in miserrimis rebus huic tamen tribuenda maxima est; nisi vero hoc mediocri virtute effici potest, ut tantus ille vir tanti ducat hunc, [et] adflictum praesertim et absentem, et in tanta fortuna sua, ut alienam respicere magnum sit *et* tanta occupatione maximarum rerum, quas gerit atque gessit, ut vel oblivisci aliorum non sit mirum [vel, si
42 meminerit, oblitum esse facile possit probare]. multas equidem C. Caesaris virtutes magnas incredibilisque cognovi, sed sunt ceterae maioribus quasi theatris propositae et paene populares: castris locum capere, exercitum instruere, expugnare urbis, aciem hostium profligare, hanc vim frigorum hiemumque, quam nos vix huius urbis tectis sustinemus, excipere, eis ipsis diebus hostem persequi, cum etiam ferae latibulis se tegant atque omnia bella iure gentium conquiescant: sunt ea quidem magna — quis negat? —, sed magnis excitantur praemiis ac memoria hominum sempiterna; quo minus admirandum est eum facere illa, qui immortali-
16 43 tatem concupiverit: haec nimirum laus est, quae non poëtarum carminibus, non annalium monumentis celebratur, sed prudentium iudicio expenditur: equitem Romanum, veterem amicum suum, studiosum, amantem, observantem sui, non libidine, non turpibus impensis [cupiditatum] atque iacturis, sed experientia patrimonii amplificandi labentem excepit, [corruere non sivit,] fulsit et sustinuit re, [fortuna,] fide, hodieque sustinet, nec amicum ruentem corruere patitur, nec illius animi aciem praestringit splendor sui nominis

nec mentis quasi luminibus officit altitudo fortunae
et gloriae. sint sane illa magna, quae re vera magna 44
sunt: de iudicio animi mei, ut volet, quisque sentiat;
ego enim hanc in tantis opibus, tanta fortuna libera-
litatem in suos, memoriam amicitiae reliquis virtutibus
omnibus antepono. quam quidem vos, iudices, eius in
novo genere bonitatem inusitatam claris ac praepotentibus
viris non modo *non* aspernari ac refutare, sed complecti
etiam et augere debetis, et eo magis, quod videtis hos
quasi sumptos dies ad labefactandam illius dignitatem,
ex qua illi nihil detrahi potest quod non aut fortiter
ferat aut facile restituat: amicissimum hominem si ho-
nestate spoliatum audierit, nec sine magno dolore feret
nec id amiserit, quod posse speret recuperari.

Satis multa hominibus non iniquis haec esse debent: 17 45
nimis etiam multa vobis, quos aequissimos esse con-
fidimus; sed ut omnium vel suspitioni vel malevolentiae
vel crudelitati satis fiat: 'occultat pecuniam Postumus,
latent regiae divitiae.' ecquis est ex tanto populo qui
bona C. Rabirii Postumi nummo sestertio sibi addici
velit? sed miserum me! quanto hoc dixi cum dolore!
hem, Postume, tune es C. Curtii filius, C. Rabirii iu-
dicio et voluntate filius, natura sororis [filius]? tune ille
in omnis tuos liberalis? cuius multos bonitas locupleta-
vit? qui nihil profudisti? nihil ullam in libidinem con-
tulisti? tua, Postume, nummo sestertio a me addicun-
tur? o meum miserum acerbumque praeconium! at hoc 46
etiam optat miser ut [condemnetur a vobis] ita bona
veneant, ut solidum suum cuique solvatur. nihil iam
aliud nisi fidem curat; nec vos huic, si iam oblivisci
vestrae mansuetudinis volueritis, quicquam praeterea
potestis eripere. quod, iudices, ne faciatis oro obtestor-
que vos, atque eo magis, si adventicia pecunia petitur
ab eo, cui sua non redditur; nam in eum, cui misericor-
dia opitulari debebat, invidia quaesita est. sed iam, 47
quoniam, *ut* spero, fidem, quam tibi dedi, praestiti, Po-
stume, reddam etiam lacrimas quas debeo: quas qui-
dem ego tuas in meo casu plurimas vidi: versatur ante
oculos luctuosa nox meis omnibus, cum tu totum te

cum tuis copiis ad me detulisti. tu comitibus, tu praesidio, tu etiam tanto pondere auri, quantum tempus illud postulabat, discessum illum sustentasti; tu numquam meis me absente liberis, numquam coniugi meae defuisti. possum excitare multos [reductos] testis liberalitatis tuae: quod saepe audivi patri tuo Curtio magno
48 adiumento in iudicio capitis fuisse. sed iam omnia timeo; bonitatis ipsius invidiam reformido: nam indicat tot hominum fletus quam sis carus tuis et me dolor debilitat intercluditque vocem. vos obsecro, iudices, ut huic optimo viro, quo nemo melior umquam fuit, nomen equitis Romani et usuram huius lucis et vestrum conspectum ne eripiatis. hic vos aliud nihil orat nisi ut rectis oculis hanc urbem sibi intueri atque in hoc foro vestigium facere liceat, quod ipsum fortuna eripuerat, nisi unius amici opes subvenissent.

# M. TULLII CICERONIS
# PRO T. ANNIO MILONE ORATIO.

Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro 1
dicere incipientem timere minimeque deceat, cum T. An- 1
nius ipse magis de rei publicae salute quam de sua per-
turbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem
adferre non posse, tamen haec novi iudicii nova forma
terret oculos, qui quocumque inciderunt, consuetudinem
fori et pristinum morem iudiciorum requirunt. non enim
corona consessus vester cinctus est, ut solebat; non usi-
tata frequentia stipati sumus; non illa praesidia, quae 2
pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim conlocata
sunt, non adferunt tamen [oratori] aliquid, ut in foro et
in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis
saepti sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo
timore possimus: quae si opposita Miloni putarem, cede-
rem tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum
existimarem esse oratori locum: sed me recreat et reficit
Cn. Pompeii, sapientissimi et iustissimi viri, consilium,
qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum
sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum de-
dere, nec sapientiae temeritatem concitatae multitudinis
auctoritate publica armare. quam ob rem illa arma, 3
centuriones, cohortes non periculum nobis, sed praesi-
dium denuntiant, neque solum ut quieto, sed etiam ut
magno animo simus hortantur, neque auxilium modo
defensioni meae, verum etiam silentium pollicentur. re-
liqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra
est, neque eorum quisquam, quos undique intuentis, unde
aliqua fori pars aspici potest, et huius exitum iudicii
exspectantis videtis, non cum virtuti Milonis favet tum
de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die
decertari putat. unum genus est adversum infestumque 2
nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et

omnibus exitiis publicis pavit; qui hesterna etiam con-
tione incitati sunt, ut vobis voce praeirent quid iudi-
caretis: quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos
debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud
hominum clamoresque maximos prae vestra salute ne-
4 glexit. quam ob rem adeste animis, iudices, et timorem,
si quem habetis, deponite: nam si umquam de bonis et
fortibus viris, si umquam de bene meritis civibus pote-
stas [vobis] iudicandi fuit, si denique umquam locus
amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ut sua
studia erga fortis et bonos civis, quae voltu et verbis
saepe significassent, re et sententiis declararent, hoc pro-
fecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut
statuatis utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti
fuimus, semper miseri lugeamus an diu vexati a perdi-
tissimis civibus aliquando per vos ac per vestram fidem,
5 virtutem sapientiamque recreemur. quid enim nobis duo-
bus, iudices, laboriosius, quid magis sollicitum, magis
exercitum dici aut fingi potest, qui spe amplissimorum
praemiorum ad rem publicam adducti metu crudelissi-
morum suppliciorum carere non possumus? equidem
ceteras tempestates et procellas in illis dum taxat flucti-
bus contionum semper putavi Miloni esse subeundas,
quia semper pro bonis contra improbos senserat, in iu-
dicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus
amplissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem
ullam esse habituros Milonis inimicos ad eius non modo
salutem exstinguendam, sed etiam gloriam per talis viros
6 infringendam. quamquam in hac causa iudices, T. Annii
tribunatu rebusque omnibus pro salute rei publicae
gestis ad huius criminis defensionem non abutemur: nisi
oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec de-
precaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa prae-
clara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi,
ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, ideirco eam vir-
tuti Milonis potius quam populi Romani felicitati ad-
signetis; sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint,
tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si
cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab ini-
micorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

Sed ante quam ad eam orationem venio, quae est 3
propria vestrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, 7
quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt et in
contione ab improbis et paulo ante ab accusatoribus, ut
omni errore sublato rem plane, quae veniat in iudicium,
videre possitis. negant intueri lucem esse fas ei,
qui a se hominem occisum esse fateatur. in qua tan-
dem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in
ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii,
fortissimi viri, qui nondum libera civitate tamen populi
Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem
esse interfectam fateretur. an est quisquam qui hoc 8
ignoret, cum de homine occiso quaeratur, aut negari
solere omnino esse factum aut recte et iure factum esse
defendi? nisi vero existimatis dementem P. Africanum
fuisse, qui cum a C. Carbone [tribuno plebis seditiose]
in contione interrogaretur quid de Ti. Gracchi morte
sentiret, responderit iure caesum videri. neque enim
posset aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opi-
mius aut C. Marius aut me consule senatus non nefarius
haberi, si sceleratos civis interfici nefas esset. itaque
hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi
homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulci-
scendi causa matrem necavisset, variatis hominum sen-
tentiis non solum divina, sed etiam sapientissimae deae
sententia liberatum. quod si duodecim tabulae noctur- 9
num furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo de-
fenderet, interfici impune voluerunt, quis est qui, quoquo
modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat
aliquando gladium nobis ad hominem occidendum ab
ipsis porrigi legibus? atqui si tempus est ullum iure ho- 4
minis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo
iustum, verum etiam necessarium, cum vi vis inlata de-
fenditur. pudicitiam cum eriperet militi tribunus mili-
taris in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris,
interfectus ab eo est, cui vim adferebat; facere enim
probus adulescens periculose quam perpeti turpiter ma-
luit; atque hunc ille summus vir scelere solutum periculo
liberavit. insidiatori vero et latroni quae potest inferri 10
iniusta nex? quid comitatus nostri, quid gladii volunt?

quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto
liceret. est igitur haec, iudices, non scripta, sed nata
lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex
natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus, ad quam
non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut,
si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et in tela aut
latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio
11 esset expediendae salutis; silent enim leges inter arma
nec se exspectari iubent, cum ei, qui exspectare velit,
ante iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda: etsi
persapienter et quodam modo tacite dat ipsa lex potesta-
tem defendendi, quae non hominem occidi, sed esse cum
telo hominis occidendi causa vetat, ut, cum causa, non
telum quaereretur, qui sui defendendi causa telo esset
usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudi-
caretur. quapropter hoc maneat in causa, iudices; non
enim dubito quin probaturus sim vobis defensionem
meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, in-
5 sidiatorem iure interfici posse. sequitur illud, quod
12 a Milonis inimicis saepissime dicitur, caedem, in qua P.
Clodius occisus est, senatum iudicasse contra rem publi-
cam esse factam. illam vero senatus non sententiis suis
solum, sed etiam studiis comprobavit. quotiens enim
est illa causa a nobis acta in senatu! quibus adsensioni-
bus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis!
quando enim frequentissimo senatu quattuor aut sum-
mum quinque sunt inventi qui Milonis causam non pro-
barent? declarant huius ambusti tribuni plebis illae in-
termortuae contiones, quibus cotidie meam potentiam
invidiose criminabatur, cum diceret senatum non quod
sentiret, sed quod ego vellem decernere; quae quidem si
potentia est appellanda potius quam aut propter magna
in rem publicam merita mediocris in bonis causis aucto-
ritas aut propter hos officiosos labores meos non nulla
apud bonos gratia, appelletur ita sane, dum modo ea nos
utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum.
13 hanc vero quaestionem, etsi non est iniqua, numquam
tamen senatus constituendam putavit; erant enim leges,
erant quaestiones vel de caede vel de vi, nec tantum
maerorem ac luctum senatui mors P. Clodii adferebat,

ut nova quaestio constitueretur; cuius enim de illo incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu quis potest credere senatum iudicium novum constituendum putasse? cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse decrevit? quia nulla vis umquam est in libera civitate
suscepta inter civis non contra rem publicam. non enim 14
est illa defensio contra vim umquam optanda, sed non numquam est necessaria: nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Gaius, aut quo arma Saturnini *oppressa sunt*, etiam si e re publica oppressa
sunt, rem publicam tamen non volnerarunt. itaque ego 6
ipse decrevi, cum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rem publicam fecisse, sed, cum inesset in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. quod si per furiosum illum tribunum senatui quod sentiebat perficere licuisset, novam quaestionem nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus, tantum modo extra ordinem, quaereretur. divisa sententia est postulante nescio quo: nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. sic reliqua auctoritas senatus empta intercessione sublata est.

at enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et 15
de causa iudicavit: tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. quid ergo tulit? nempe ut quaereretur. quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat. a quo? at paret. vidit igitur etiam in confessione facti iuris tamen defensionem suscipi posse: quod nisi vidisset posse absolvi eum, qui fateretur, cum videret nos fateri, neque quaeri umquam iussisset nec vobis tam hanc salutarem in iudicando litteram quam illam tristem dedisset. mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur quid vos in iudicando spectare oporteret; nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaeren-
dam, non interitum putavit. iam illud ipse dicet profecto, 16
quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum pu-
tarit an tempori. domi suae nobilissimus vir, senatus 7

propugnator atque illis quidem temporibus paene patronus, avunculus huius iudicis nostri, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est: nihil de eius morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa nocturna vis esset inlata? quis tum non gemuit? quis non arsit dolore, quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam esse mortem! num igitur ulla quaestio de
17 Africani morte lata est? certe nulla. quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur: intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum; mors quidem inlata per scelus isdem et poenis teneatur et legibus; nisi forte magis erit parricida, si qui consularem patrem quam si quis humilem necarit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus — hoc enim ab istis saepe dicitur —, proinde quasi Appius ille Caecus viam muniverit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latro-
18 cinarentur! itaque in eadem ista Appia via cum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum; homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat: nunc eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat! quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, postea quam latronis et parricidae sanguine imbuta est. sed quid ego illa commemoro? comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum conlocarat; extorta est ei confitenti sica de manibus; caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico; ianua se ac parietibus, non iure legum iudicio-
19 rumque texit: num quae rogatio lata, num quae nova quaestio decreta est? atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt: insidiator erat in foro conlocatus atque in vestibulo ipso senatus; ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitebatur salus civitatis; eo porro rei publicae tempore, quo, si unus ille occidisset, non haec solum civitas,

sed gentes omnes concidissent. nisi vero quia per-
fecta res non est, non fuit poenienda, proinde quasi exi-
tus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur:
minus dolendum fuit re non perfecta, sed poeniendum
certe nihilo minus. quotiens ego ipse, iudices, ex P. 20
Clodii telis et ex cruentis eius manibus effugi! ex qui-
bus si me non vel mea vel rei publicae fortuna servas-
set, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset?
sed stulti sumus qui Drusum, qui Africanum, Pom- 8
peium, nosmet ipsos cum P. Clodio conferre audeamus;
tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem aequo animo
ferre nemo potest: luget senatus, maeret equester ordo,
tota civitas confecta senio est, squalent municipia, ad-
flictantur coloniae, agri denique ipsi tam beneficum, tam
salutarem, tam mansuetum civem desiderant. non fuit 21
ea causa, iudices, profecto, non fuit cur sibi censeret
Pompeius quaestionem ferendam, sed homo sapiens at-
que alta et divina quadam mente praeditus multa vidit:
fuisse illum sibi inimicum, familiarem Milonem; in com-
muni omnium laetitia si etiam ipse gauderet, timuit ne
videretur infirmior fides reconciliatae gratiae; multa
etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter
ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos. itaque de-
legit ex florentissimis ordinibus ipsa lumina, neque vero,
quod non nulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis
amicos meos; neque enim hoc cogitavit vir iustissimus,
neque in bonis viris legendis id adsequi potuisset, etiam
si cupisset. non enim mea gratia familiaritatibus con-
tinetur, quae late patere non possunt, propterea quod
consuetudines victus non possunt esse cum multis; sed,
si quid possumus, ex eo possumus, quod res publica
nos coniunxit cum bonis: ex quibus ille cum optimos
viros legeret idque maxime ad fidem suam pertinere
arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. quod 22
vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime
voluit, nihil quaesivit [aliud] nisi iustitiam, gravitatem,
humanitatem, fidem. tulit ut consularem necesse esset:
credo, quod principum munus esse ducebat resistere et
levitati multitudinis et perditorum temeritati; ex consu-
laribus te creavit potissimum: dederas enim quam con-

temneres popularis insanias iam ab adulescentia docu-
menta maxima.

9 23 Quam ob rem, iudices, ut aliquando ad causam cri-
menque veniamus, si neque omnis confessio facti est
inusitata, neque de causa nostra quicquam aliter ac nos
vellemus a senatu iudicatum est, et lator ipse legis cum
esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem
esse voluit et ei lecti iudices isque praepositus *est* quae-
stioni, qui haec iuste sapienterque disceptet, reliquum
est, iudices, ut nihil iam quaerere aliud debeatis nisi
uter utri insidias fecerit. quod quo facilius argumentis
perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter ex-
pono, quaeso, diligenter attendite.

24 P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura
vexare rem publicam videretque ita tracta esse comitia
anno superiore, ut non multos mensis praeturam gerere
posset, qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed
et L. Paulum conlegam effugere vellet, singulari virtute
civem, et annum integrum ad dilacerandam rem publi-
cam quaereret, subito reliquit annum suum seseque in
annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliqua,
sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam geren-
dam, hoc est, ad evertendam rem publicam, plenum an-
25 num atque integrum. occurrebat ei mancam ac debilem
praeturam futuram suam consule Milone; eum porro
summo consensu populi Romani consulem fieri videbat.
contulit se ad eius competitores, sed ita, totam ut peti-
tionem ipse solus etiam invitis illis gubernaret, tota ut
comitia suis, ut dictitabat, umeris sustineret; convocabat
tribus, se interponebat, Collinam novam dilectu perditis-
simorum civium conscribebat: quanto ille plura misce-
bat, tanto hic magis in dies convalescebat. ubi vidit
homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum,
inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intel-
lexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi
Romani saepe esse declaratum, palam agere coepit et
26 aperte dicere occidendum Milonem. servos agrestis et
barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat Etru-
riamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis.
res erat minime obscura: etenim palam dictitabat con-

sulatum Miloni eripi non posse, vitam posse. significavit hoc saepe in senatu, dixit in contione; quin etiam M. Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo qua spe fureret Milone vivo, respondit triduo illum aut summum quadriduo esse periturum; quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. interim cum sciret 10 27
Clodius — neque enim erat difficile scire — iter sollemne, legitimum, necessarium ante diem xiii Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, [quod erat dictator Lanuvii Milo,] Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intellectum est, Miloni insidias conlocaret; atque ita profectus est, ut contionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, [quae illo ipso die habita est,] relinqueret, quam nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die, 28
quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est, dein profectus id temporis, cum iam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. ob viam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla raeda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod numquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in raeda, paenulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu. fit ob viam Clodio ante fundum 29
eius hora fere undecima aut non multo secus: statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum; adversi raedarium occidunt; cum autem hic de raeda reiecta paenula desiluisset seque acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad raedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant; ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad raedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera putarent, fecerunt id servi Milonis — dicam enim aperte non derivandi criminis

causa, sed ut factum est — nec imperante nec sciente nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

11 30 Haec, sicuti exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator superatus est, vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia est. nihil dico quid res publica consecuta sit, nihil quid vos, nihil quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit quin una rem publicam vosque servaret. si id iure fieri non potuit, nihil habeo quod defendam; sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris etiam beluis natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus improbum iudicare quin simul iudicetis omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse
31 pereundum. quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum P. Clodio, non semel ab illo neque tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset; sin hoc nemo vestrum ita sentit, non illud iam in iudicium venit, occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. insidias factas esse constat, et id est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit; ab utro factae sint incertum est: de hoc igitur latum est ut quaereretur. ita et senatus rem, non hominem notavit et Pompeius de iure, non de facto quaestionem tulit.
12 num quid igitur aliud in iudicium venit nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil: si hic illi, ut ne sit impune; si ille huic, ut scelere solvamur.

32 Quonam igitur pacto probari potest insidias Miloni fecisse Clodium? satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria belua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. itaque illud Cassianum, 'cui bono fuerit,' in his personis valeat, etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. atqui Milone interfecto Clodius haec adsequebatur, non modo ut praetor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset, sed etiam ut eis consulibus praetor esset, quibus si non

adiuvantibus, at coniventibus certe speraret posse se
eludere in illis suis cogitatis furoribus: cuius illi conatus,
ut ipse ratiocinabatur, nec cuperent reprimere, si possent,
cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si
vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratis-
simi conroboratam iam vetustate audaciam. an vero, iu- 33
dices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versa-
mini, vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato
civitatis sermone versantur, quas ille leges, si leges no-
minandae sunt ac non faces urbis, pestes rei publicae,
fuerit impositurus nobis omnibus atque inusturus? ex-
hibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum
vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis
armis turbaque nocturna tamquam Palladium sustulisse,
ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tri-
bunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tri-
bunatum gereret, deferre posses. atque per *** an huius
ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentio-
nem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? de
nostrum enim omnium — non audeo totum dicere. videte
quid ea vitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam
reprehensio est. et aspexit me illis quidem oculis, qui-
bus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur. movet
me quippe lumen curiae! quid? tu me tibi iratum, Sexte, 13
putas, cuius inimicissimum multo crudelius etiam poeni-
tus es, quam erat humanitatis meae postulare? tu P.
Clodii cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum
abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, lau-
datione, infelicissimis lignis semiustilatum nocturnis cani-
bus dilaniandum reliquisti. qua re, etsi nefarie fecisti,
tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti
tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.
*audistis, iudices, quantum Clodii inter*fuerit occidi Milo- 34
nem: convertite animos nunc vicissim ad Milonem. quid
Milonis intererat interfici Clodium? quid erat cur Milo
non dicam admitteret, sed optaret? 'obstabat in spe con-
sulatus Miloni Clodius.' at eo repugnante fiebat, immo
vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore uteba-
tur quam Clodio. valebat apud vos, iudices, Milonis
erga me remque publicam meritorum memoria, valebant

preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice
moveri sentiebam, sed plus multo valebat periculorum
impendentium timor. quis enim erat civium qui sibi
solutam P. Clodii praeturam sine maximo rerum nova-
rum metu proponeret? solutam autem fore videbatis,
nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constrin-
gere: eum Milonem unum esse cum sentiret universus
populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu,
periculo rem publicam liberare? at nunc, Clodio remoto,
usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur digni-
tatem suam; singularis illa et huic uni concessa gloria,
quae cotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis,
iam Clodii morte cecidit. vos adepti estis, ne quem
civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffraga-
tionem consulatus, fontem perennem gloriae suae per-
didit: itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labe-
factari non poterat, mortuo denique temptari coeptus est.
non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam Clodii
35 mors Miloni. 'at valuit odium, fecit iratus, fecit inimi-
cus, fuit ultor iniuriae, poenitor doloris sui.' quid? si
haec non dico maiora fuerunt in Clodio quam in Milone,
sed in illo maxima, nulla in hoc, quid voltis amplius?
quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem
suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnis impro-
bos odimus? ille erat ut odisset primum defensorem
salutis meae, deinde vexatorem furoris, domitorem armo-
rum suorum, postremo etiam accusatorem suum; reus
enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. quo
tandem animo hoc tyrannum illum tulisse creditis? quan-
tum odium illius et in homine iniusto quam etiam iustum
fuisse?

14 36 Reliquum est ut iam illum natura ipsius consuetudo-
que defendat, hunc autem haec eadem coarguat: nihil
per vim umquam Clodius, omnia per vim Milo. quid?
ego, iudices, cum maerentibus vobis urbe cessi, iudi-
ciumne timui? non servos, non arma, non vim? quae
fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset
iniusta eiciendi? diem mihi, credo, dixerat, multam inro-
garat, actionem perduellionis intenderat, et mihi videlicet
in causa aut mala aut mea, non et praeclarissima et ve-

stra, iudicium timendum fuit: servorum et egentium ci-
vium et facinorosorum armis meos civis, meis consiliis
periculisque servatos, pro me obici nolui. vidi enim, 37
vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum
rei publicae, paene interfici servorum manu, cum mihi
adesset; qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus,
cum hoc cum esset una, ita est mulcatus, ut vitam ami-
serit. itaque quando illius postea sica illa, quam a Cati-
lina acceperat, conquievit? haec intentata nobis est, huic
ego vos obici pro me non sum passus, haec insidiata
Pompeio est, haec istam Appiam, monimentum sui
nominis, nece Papirii cruentavit, haec eadem longo
intervallo conversa rursus est in me; nuper quidem, ut
scitis, me ad regiam paene confecit. quid simile Milo- 38
nis? cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius
cum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civi-
tatem teneret; quem si interficere voluisset, quantae quo-
tiens occasiones, quam praeclarae fuerunt! potuitne, cum
domum ac deos penatis suos illo oppugnante defenderet,
iure se ulcisci? potuitne civi egregio et viro fortissimo,
P. Sestio, conlega suo, volnerato? potuitne Q. Fabricio,
viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, cru-
delissima in foro caede facta? potuitne L. Caecilii, iu-
stissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne
illo die, cum est lata lex de me, cum totius Italiae con-
cursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam
libens agnovisset, ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta
civitas eam laudem pro sua vindicaret? at quod erat 15
tempus? clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clo- 39
dio [P. Lentulus], ultor sceleris illius, propugnator sena-
tus, defensor vestrae voluntatis, patronus publici consen-
sus, restitutor salutis meae; septem praetores, octo tribuni
plebei, illius adversarii, defensores mei; Cn. Pompeius,
auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam
senatus [omnis] de salute mea gravissimam et ornatissi-
mam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus;
qui cum de me decretum Capuae fecisset, ipse cunctae
Italiae cupienti et eius fidem imploranti signum dedit, ut
ad me restituendum Romam concurrerent; omnium de-
nique in illum odia civium ardebant desiderio mei, quem

qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de
40 praemiis cogitaretur. tamen se Milo continuit et P.
Clodium in iudicium bis, ad vim numquam vocavit.
quid? privato Milone et reo ad populum accusante P.
Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem im-
petus factus est, quae tum non modo occasio, sed etiam
causa illius opprimendi fuit? nuper vero cum M. Anto-
nius summam spem salutis bonis omnibus attulisset gra-
vissimamque adulescens nobilissimus rei publicae partem
fortissime suscepisset, atque illam beluam, iudicii laqueos
declinantem, iam inretitam teneret, qui locus, quod tem-
pus illud, di immortales, fuit! cum se ille fugiens in sca-
larum tenebris abdidisset, magnum Miloni fuit conficere
illam pestem nulla sua invidia, M. vero Antonii maxima
41 gloria? quid? comitiis in campo quotiens potestas fuit!
cum ille in saepta ruisset, gladios destringendos, lapi-
des iaciendos curavisset, dein subito voltu Milonis per-
territus fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota
faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet. quem
16 igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum
aliquorum querella? quem iure, quem loco, quem tem-
pore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo
loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occi-
42 dere? praesertim, iudices, cum honoris amplissimi con-
tentio et dies comitiorum subesset, quo quidem tempore
— scio enim quam timida sit ambitio quantaque et quam
sollicita sit cupiditas consulatus — omnia, non modo
quae reprehendi palam, sed etiam obscure quae cogitari
possunt, timemus, rumorem, fabulam fictam, levem per-
horrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. nihil
est enim tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut
flexibile quam voluntas erga nos sensusque civium, qui
non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam
43 in recte factis saepe fastidiunt. hunc igitur diem campi
speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis
manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens ad
illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quam hoc
non credibile in hoc! quam idem in Clodio non dubitan-
dum cum se ille interfecto Milone regnaturum putaret!
quid? quod caput est [audaciae], iudices, quis ignorat

maximam inlecebram esse peccandi impunitatis spem? in
utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam nunc reus
est facti aut praeclari aut certe necessarii, an in Clodio,
qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil
delectaret quod aut per naturam fas esset aut per leges
liceret? sed quid ego argumentor? quid plura 44
disputo? te, Q. Petili, appello, optimum et fortissimum
civem; te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam
sors dedit iudices: vos ex M. Favonio audistis Clodium
sibi dixisse et audistis vivo Clodio periturum Milonem
triduo: post diem tertium gesta res est quam dixerat.
cum ille non dubitarit aperire quid cogitaret, vos potestis
dubitare quid fecerit? quem ad modum igitur eum 17
dies non fefellit? dixi equidem modo: dictatoris Lanuvini 45
stata sacrificia nosse negotii nihil erat; vidit necesse esse
Miloni proficisci Lanuvium illo ipso quo est profectus die:
itaque antevertit. at quo die? quo, ut ante dixi, fuit in-
sanissima contio ab ipsius mercennario tribuno plebis
concitata: quem diem ille, quam contionem, quos clamo-
res, nisi ad cogitatum facinus approperaret, numquam
reliquisset. ergo illi ne causa quidem itineris, etiam
causa manendi; Miloni manendi nulla [facultas], exeundi
non causa solum, sed etiam necessitas fuit. quid? si, ut
ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo
ne suspicari quidem potuit? primum quaero qui id scire 46
potuerit? quod vos idem in Clodio quaerere non potestis.
ut enim neminem alium nisi T. Patinam, familiarissimum
suum, rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvii a dicta-
tore Milone prodi flaminem necesse esse; sed erant per-
multi alii, ex quibus id facillime scire posset. [omnes
scilicet Lanuvini.] Milo de Clodii reditu unde quaesi-
vit? quaesierit sane — videte quid vobis largiar —, ser-
vum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruperit.
legite testimonia testium vestrorum: dixit C. Cau-
sinius Schola, Interamnas, familiarissimus et idem comes
Clodii, cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora
Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Al-
bano mansurum fuisse, sed subito ei esse nuntiatum
Cyrum architectum esse mortuum, itaque repente Romam
constituisse proficisci. dixit hoc comes item P. Clodii,

18 C. Clodius. videte, iudices, quantae res his testimoniis
47 sint confectae. primum certe liberatur Milo non eo con-
silio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe;
si ille obvius ei futurus omnino non erat. deinde — non
enim video cur non meum quoque agam negotium —
scitis, iudices, fuisse qui in hac rogatione suadenda dice-
rent Milonis manu caedem esse factam, consilio vero
maioris alicuius: me videlicet latronem ac sicarium ab-
iecti homines et perditi describebant. iacent suis testibus
[ei] qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro
audisset, fuisse rediturum: respiravi, liberatus sum; non
vereor ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar
48 id cogitasse. nunc persequar cetera. nam occurrit illud:
'igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam
fuit in Albano mansurus.' si quidem exiturus ad caedem
e villa non fuisset. video enim illum, qui dicatur de
Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem
appropinquare. nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clo-
dius Roma proficiscens reliquerat morientem? una fui,
testamentum simul obsignavi cum Clodio; testamentum
autem palam fecerat et illum heredem et me scripserat.
quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset,
eum mortuum postridie hora decima denique ei nuntia-
19 batur? age, sit ita factum: quae causa cur Romam pro-
49 peraret? cur in noctem se coniceret? ecquid adferebat
festinationis, quod heres erat? primum erat nihil cur
properato opus esset; deinde si quid esset, quid tandem
erat quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si
postridie Romam mane venisset? atque ut illi no-
cturnus ad urbem adventus vitandus potius quam expe-
tendus fuit, sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad
urbem nocte accessurum sciebat, subsidendum atque ex-
50 spectandum fuit: nemo ei neganti non credidisset, quem
esse omnes salvum etiam confitentem volunt. sustinuis-
set hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et
receptor locus, cum neque muta solitudo indicasset ne-
que caeca nox ostendisset Milonem; deinde ibi multi ab
illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi haec etiam
timentes in suspitionem caderent, tota denique rea cita-
51 retur Etruria. atque illo die certe Aricia rediens devertit

Clodius ad Albanum: quod ut sciret Milo illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video adhuc constare, iudices, omnia, Miloni etiam 52
utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae concupierat, optatissimum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum; consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum in repellenda; mortem ab illo denuntiatam Miloni et praedicatam palam, nihil umquam auditum ex Milone; profectionis huius diem illi notum, reditus illius huic ignotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam potius alienum; hunc prae se tulisse illo die Roma exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse; huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam, illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

Videamus nunc id, quod caput est, locus ad insidias 20 53
ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? ante fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructiones facile hominum mille versabantur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putarat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? res loquitur ipsa, iudices, quae semper valet plurimum. si haec non gesta audiretis, sed picta vide- 54
retis, tamen appareret uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in raeda paenulatus, una sederet uxor. quid horum non impeditissimum? vestitus an vehiculum an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum paenula inretitus, raeda impeditus, uxore paene constrictus esset? videte nunc illum, primum egredientem e villa, subito: cur? vesperi: quid necesse est? tarde: qui convenit, praesertim id temporis? devertit in

villam Pompeii: Pompeium ut videret? sciebat in Al-
siensi esse. villam ut perspiceret? miliens in ea fuerat.
quid ergo erat? morae et tergiversationes: dum hic
21 55 veniret, locum relinquere noluit. age nunc iter expediti
latronis cum Milonis impedimentis comparate. semper ille
antea cum uxore, tum sine ea; numquam nisi in raeda,
tum in equo; comites Graeculi, quocumque ibat, etiam
cum in castra Etrusca properabat, tum nugarum in co-
mitatu nihil: Milo, qui numquam, tum casu pueros sym-
phoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges; ille, qui
semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas
duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse
diceres. cur igitur victus est? quia non semper
viator a latrone, non numquam etiam latro a viatore
occiditur; quia, quamquam paratus in imparatos Clodius,
56 tamen mulier inciderat in viros. nec vero sic erat um-
quam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere
esset paratus. semper [ille] et quantum interesset P.
Clodii se perire et quanto illi odio esset et quantum ille
auderet cogitabat; quam ob rem vitam suam, quam ma-
ximis praemiis propositam et paene addictam sciebat,
numquam in periculum sine praesidio et sine custodia
proiciebat. adde casus, adde incertos exitus pugnarum
Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et
exsultantem evertit et perculit ab abiecto; adde inscitiam
pransi, poti, oscitantis ducis, qui cum a tergo hostem
interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus
cogitavit, in quos incensos ira vitamque domini despe-
rantis cum incidisset, haesit in eis poenis, quas ab eo
57 servi fideles pro domini vita expetiverunt. cur igitur
eos manu misit? metuebat scilicet ne indicaretur, ne do-
lorem perferre non possent, ne tormentis cogerentur occi-
sum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium con-
fiteri. quid opus est tortore? quid quaeris? occideritne?
occidit. iure an iniuria? nihil ad tortorem: facti enim
22 in eculeo quaestio est, iuris in iudicio. quod igitur in
causa quaerendum est, indagamus hic; quod tormentis
invenire vis, id fatemur. manu vero cur miserit, si id
potius quaeris, quam cur parum amplis adfecerit prae-
58 miis, nescis inimici factum reprehendere. dixit enim hic

idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato, et dixit in turbulenta contione, quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. quod enim praemium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et volneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit: quos nisi manu misisset, tormentis etiam dedendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. hic vero nihil habet in his malis quod minus moleste ferat, quam, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum praemium persolutum.
sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt 59
habitae nunc in atrio Libertatis. quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii. quis eos postulavit? Appius. quis produxit? Appius. unde? ab Appio. di boni! quid potest agi severius? [de servis nulla lege quaestio est in dominum nisi de incestu, ut fuit in Clodium.] proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat, cuius de morte tamquam de caerimoniis violatis quaeritur. sed tamen maiores nostri in dominum [de servo] quaeri noluerunt, non quin posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse et [domini] morte ipsa tristius: in reum de servo accusatoris cum
quaeritur, verum inveniri potest? age vero, quae erat 60
aut qualis quaestio? 'heus tu, Rufio,' verbi causa, 'cave sis mentiaris: Clodius insidias fecit Miloni?' 'fecit.' 'certa crux.' 'nullas fecit.' 'sperata libertas.' quid hac quaestione certius? subito abrepti in quaestionem tamen separantur a ceteris et in arcas coniciuntur, ne quis cum eis conloqui possit: hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. quid hac quaestione dici potest integrius, quid incorruptius?

Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot tam 23 61
claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse, recordamini, per deos immortalis! quae fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum ardente curia, quae

magnitudo animi, qui voltus, quae oratio. neque vero
se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque
senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis,
neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui sena-
tus totam rem publicam, omnem Italiae pubem, cuncta
populi Romani arma commiserat: cui numquam se hic
profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praeser-
tim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti,
non nulla credenti. magna vis est conscientiae, iudices,
et magna in utramque partem, ut neque timeant qui
nihil commiserint et poenam semper ante oculos versari
62 putent qui peccarint. neque vero sine ratione certa causa
Milonis semper a senatu probata est; videbant enim
sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi,
defensionis constantiam. an vero obliti estis, iudices,
recenti illo nuntio necis Clodianae non modo inimicorum
Milonis sermones et opiniones, sed non nullorum etiam
63 imperitorum? negabant eum Romam esse rediturum. sive
enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus
odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mor-
tem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret,
cum sanguine inimici explesset odium suum; sive etiam
illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum
fortem virum quin, cum suo periculo salutem populo Ro-
mano attulisset, cederet aequo animo [legibus], secum
auferret gloriam sempiternam, nobis haec fruenda relin-
queret, quae ipse servasset. multi etiam Catilinam atque
illa portenta loquebantur: 'erumpet, occupabit aliquem
locum, bellum patriae faciet.' miseros interdum civis
optime de re publica meritos, in quibus homines non
modo res praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefa-
64 rias suspicantur! ergo illa falsa fuerunt, quae certe vera
exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset
24 honeste vereque defendere. quid? quae postea sunt in
eum congesta, quae quemvis etiam mediocrium delicto-
rum conscientia perculissent, ut sustinuit, di immortales!
sustinuit? immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit,
quae neque maximo animo nocens neque innocens nisi
fortissimus vir neglegere potuisset! scutorum, gladiorum,
frenorum pilorumque etiam multitudo deprehendi posse

indicabatur; nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant in quo Miloni conducta non esset domus; arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi, domus in clivo Capitolino scutis referta, plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum: haec non delata solum, sed paene credita, nec ante repudiata sunt quam quaesita.

Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. 65
Pompeii, sed dicam, ut sentio, iudices: nimis multa audire coguntur neque aliter facere possunt ei, quibus tota commissa est res publica. quin etiam fuit audiendus popa Licinius nescio qui de circo maximo, servos Milonis apud se ebrios factos sibi confessos esse de interficiendo Pompeio coniurasse, dein postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret: Pompeio in hortos nuntiavit; arcessor in primis; de amicorum sententia rem defert ad senatum. non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspitione non metu exanimari, sed mirabar tamen credi popae, confessionem servorum audiri, volnus in latere, quod acu punctum videretur,
pro ictu gladiatoris probari. verum, ut intellego, cave- 66
bat magis Pompeius quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnia, ne vos aliquid timeretis. oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat; tamen audiebatur. non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari; diligentiam tota re publica suscepta nimiam nullam putabam. frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est qui Milonem cum telo esse diceret: nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut eo tacente
res ipsa loqueretur. omnia falsa atque insidiose ficta 25
comperta sunt. † cum tamen si metuitur etiam nunc Milo, 67
non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei — te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire possis — tuas, tuas, inquam, suspitiones perhorrescimus; si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiae dilectus, ut non nulli conquisitores tui dictita-

runt, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae,
si vigiliae, si dilecta iuventus, quae tuum corpus domum-
que custodit, contra Milonis impetum armata est, atque
illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt,
magna in hoc certe vis et incredibilis animus et non
unius viri vires atque opes iudicantur, si quidem in hunc
unum et praestantissimus dux electus et tota res publica
68 armata est. sed quis non intellegit omnis tibi rei publicae
partis aegras et labantis, ut eas his armis sanares et confir-
mares, esse commissas? quod si locus Miloni datus esset,
probasset profecto tibi ipsi, neminem umquam hominem
homini cariorem fuisse quam te sibi; nullum se umquam
periculum pro tua dignitate fugisse, cum ipsa illa taeter-
rima peste se saepissime pro tua gloria contendisse; tri-
bunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima
fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea defen-
sum in periculo capitis, adiutum in petitione praeturae;
duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo bene-
ficio, me suo. quae si non probaret, si tibi ita penitus
inhaesisset ista suspitio, nullo ut evelli modo posset, si
denique Italia a dilectu, urbs ab armis sine Milonis clade
numquam esset conquietura, ne ille haud dubitans ces-
sisset patria, is qui ita natus est et ita consuevit; te,
26 69 Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit: vide
quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam vaga
volubilisque fortuna, quantae infidelitates in amicis, quam
ad tempus aptae simulationes, quantae in periculis fugae
proximorum, quantae timiditates: erit, erit illud profecto
tempus et inlucescet aliquando ille dies, cum tu salutari-
bus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo com-
munium temporum, qui quam crebro accidat experti
scire debemus, et amicissimi benevolentiam et gravissimi
hominis fidem et unius post homines natos fortissimi viri
70 magnitudinem animi desideres. quamquam quis hoc
credat, Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei
denique publicae peritissimum, cum senatus ei commi-
serit ut videret ne quid res publica detrimenti caperet,
quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt
etiam nullis armis datis, hunc exercitu, hunc dilectu dato,
iudicium exspectaturum fuisse in eius consiliis vindican-

dis, qui vi iudicia ipsa tolleret? satis iudicatum est a
Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem, qui legem
tulit qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis opor-
teret, ut omnes confitentur, liceret. quod vero in illo 71
loco atque illis publicorum praesidiorum copiis circum-
fusus sedet, satis declarat se non terrorem inferre vobis
— quid enim minus illo dignum quam cogere, ut vos
eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more
maiorum et suo iure posset? —, sed praesidio esse, ut
intellegatis contra hesternam illam contionem licere vobis
quod sentiatis libere iudicare.

Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet, nec 27 72
tam sum demens tamque vestri sensus ignarus atque
expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis; de
qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen
impune Miloni palam clamare ac mentiri gloriose liceret:
'occidi, occidi, non Sp. Maelium, qui annona levanda
iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem
videbatur, in suspitionem incidit regni appetendi, non
Ti. Gracchum, qui conlegae magistratum per seditionem
abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem ter-
rarum nominis sui gloria, sed eum — auderet enim
dicere, cum patriam periculo suo liberasset —, cuius
nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobi-
lissimae feminae comprehenderunt; eum, cuius supplicio 73
senatus sollemnis religiones expiandas saepe censuit; eum,
quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L.
Lucullus iuratus se quaestionibus habitis dixit compe-
risse; eum, qui civem, quem senatus, quem populus Ro-
manus, quem omnes gentes urbis ac vitae civium con-
servatorem iudicarant, servorum armis exterminavit;
eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum quibus-
cum voluit partitus est; eum, qui plurimis caedibus in
foro factis singulari virtute et gloria civem domum vi
et armis compulit; eum, cui nihil umquam nefas fuit
nec in facinore nec in libidine; eum, qui aedem Nym-
pharum incendit, ut memoriam publicam recensionis
tabulis publicis impressam exstingueret; eum denique,
cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli pos- 74
sessionum termini, qui non calumnia litium, non iniustis

vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat; qui non solum Etruscos — eos enim penitus contempserat —, sed hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castrisque conatus est, qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat, qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminarat suarum, qui cum ab equite Romano splendido et forti, M. Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu Prilio venderet, repente luntribus in eam insulam materiem, calcem, caementa, arma convexit dominoque trans ripam inspectante non dubitavit exstruere
75 aedificium in alieno; qui huic T. Furfanio, cui viro! di immortales! — quid enim ego de muliercula Scantia, quid de adulescente P. Apinio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent —; sed ausum esse Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum eius inlaturum, qua invidia huic esset tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit; qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.'

28 76 quamquam haec quidem iam tolerabilia videbantur, etsi aequabiliter in rem publicam, in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos inruebat, sed nescio quo modo iam usu obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia: quae vero aderant iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? imperium ille si nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius immitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? a liberis, me dius fidius, et a coniugibus vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. fingi haec putatis, quae patent, quae nota sunt omnibus, quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium
77 possideret? quam ob rem si cruentum gladium tenens

clamaret T. Annius: 'adeste, quaeso, atque audite, cives:
P. Clodium interfeci, eius furores, quos nullis iam legibus,
nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a
cervicibus vestris reppuli, per me ut unum ius aequitas,
leges libertas, pudor pudicitia in civitate maneret,' esset
vero timendum, quonam modo id ferret civitas! nunc enim
quis est qui non probet, qui non laudet, qui non unum post
hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicae
profuisse, maxima laetitia populum Romanum, cunctam
Italiam, nationes omnis adfecisse et dicat et sentiat? non
queo vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint
iudicare: multas tamen iam summorum imperatorum cla-
rissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque
tam diuturnam attulit laetitiam nec tantam. mandate 78
hoc memoriae, iudices: spero multa vos liberosque ve-
stros in re publica bona esse visuros: in eis singulis ita
semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos
visuros fuisse. in spem maximam et, quem ad modum
confido, verissimam sumus adducti, hunc ipsum annum,
hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licen-
tia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis,
salutarem civitati fore. num quis est igitur tam demens
qui hoc P. Clodio vivo contingere potuisse arbitretur?
quid? ea, quae tenetis privata atque vestra, dominante
homine furioso quod ius perpetuae possessionis habere
potuissent?

Non timeo, iudices, ne odio inimicitiarum mearum 29
inflammatus libentius haec in illum evomere videar quam
verius. etenim si praecipuum esse debebat, tamen ita
communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio
paene aequaliter versaretur odium meum. non potest
dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris,
quantum exitii fuerit. quin sic attendite, iudices: nempe 79
haec est quaestio de interitu P. Clodii. fingite animis —
liberae sunt enim nostrae cogitationes et quae volunt sic
intuentur, ut ea cernimus, quae videmus —, fingite
igitur cogitatione imaginem huius condicionis meae, si
possim efficere ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clo-
dius revixerit. quid voltu extimuistis? quonam modo
ille vos vivus adficeret, quos mortuus inani cogitatione

percussit? quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac
fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter
illum, si is, inquam, potuisset aut quaestionem de morte
P. Clodii ferre aut ipsum ab inferis excitare, utrum pu-
tatis potius facturum fuisse? etiam si propter amicitiam
vellet illum ab inferis evocare, propter rem publicam non
fecisset. eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam
si putetis per vos restitui posse, nolitis, et de eius nece
lata quaestio est, qui si lege eadem reviviscere posset,
lata lex numquam esset. huius ergo interfector si esset,
in confitendo ab eisne poenam timeret, quos liberavis-
80 set? Graeci homines deorum honores tribuunt eis viris,
qui tyrannos necaverunt: quae ego vidi Athenis! quae
aliis in urbibus Graeciae! quas res divinas talibus insti-
tutas viris! quos cantus, quae carmina! prope ad immor-
talitatis et religionem et memoriam consecrantur: vos tanti
conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo
honoribus nullis adficietis, sed etiam ad supplicium rapi
patiemini? confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et
magno animo et libenter, fecisse se libertatis omnium causa,
quod esset ei non confitendum modo, verum etiam prae-
dicandum. etenim si id non negat, ex quo nihil petit
81 nisi ut ignoscatur, dubitaret id fateri, ex quo etiam prae-
mia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse
vobis sui se capitis quam vestri defensorem fuisse, cum
praesertim [in] ea confessione, si grati esse velletis, ho-
nores adsequeretur amplissimos. si factum vobis non
probaretur — quamquam qui poterat salus sua cuiquam
non probari? — sed tamen si minus fortissimi viri virtus
civibus grata cecidisset, magno animo constantique ce-
deret ex ingrata civitate; nam quid esset ingratius quam
laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri
82 laetarentur? quamquam hoc animo semper omnes fuimus
in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra
futura esset gloria, periculum quoque et invidiam no-
stram putaremus; nam quae mihi ipsi tribuenda laus
esset, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis
vestris ausus essem, si id quod conabar sine maximis
dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quae
mulier sceleratum ac perniciosum civem interficere non

auderet, si periculum non timeret? proposita invidia,
morte, poena qui nihilo segnius rem publicam defendit,
is vir vere putandus est; populi grati est praemiis adficere
bene meritos de re publica civis, viri fortis ne suppliciis
quidem moveri ut fortiter fecisse paeniteat. quam ob 83
rem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala,
qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi,
et, si grata res publica esset, laetaretur; si ingrata, tamen
in gravi fortuna conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi
Romani et vestra felicitas et di immortales sibi deberi
putant; nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui
nullam vim esse ducit numenve divinum, quem neque
imperii nostri magnitudo neque sol ille nec caeli signo-
rumque motus nec vicissitudines rerum atque ordines
movent neque, id quod maximum est, maiorum sapien-
tia, qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi san-
ctissime coluerunt et nobis, suis posteris, prodiderunt. est, 31 84
est profecto illa vis, neque in his corporibus atque in
hac imbecillitate nostra inest quiddam quod vigeat et
sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro
motu; nisi forte idcirco non putant, quia non apparet
nec cernitur, proinde quasi nostram ipsam mentem, qua
sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dici-
mus, videre aut plane qualis aut ubi sit sentire possimus.
ea vis igitur ipsa, quae saepe incredibilis huic urbi feli-
citates atque opes attulit, illam perniciem exstinxit ac
sustulit, cui primum mentem iniecit, ut vi irritare ferro-
que lacessere fortissimum virum auderet vinceretur que
ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et
licentiam sempiternam. non est humano consilio, ne 85
mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura res
illa perfecta: religiones me hercule ipsae, quae illam be-
luam cadere viderunt, commosse se videntur et ius in
illo suum retinuisse. vos enim iam, Albani tumuli atque
luci, vos, inquam, imploro atque obtestor, vosque, Alba-
norum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et
aequales, quas ille praeceps amentia caesis prostratisque
sanctissimis lucis substructionum insanis molibus oppres-
serat; vestrae tum [arae], vestrae religiones viguerunt,

vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat; tuque
ex tuo edito monte, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille
lacus, nemora finisque saepe omni nefario stupro et sce-
lere macularat, aliquando ad eum poeniendum oculos
aperuisti: vobis illae, vobis vestro in conspectu serae,
86 sed iustae tamen et debitae poenae solutae sunt: nisi
forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum
sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T. Sergii Galli,
in primis honesti et ornati adulescentis, ante ipsam, in-
quam, Bonam deam, cum proelium commisisset, primum
illud volnus acciperet, quo taeterrimam mortem obiret,
ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad
32 hanc insignem poenam reservatus. nec vero non eadem
ira deorum hanc eius satellitibus iniecit amentiam, ut
sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exsequiis,
sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus
cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate,
cui cedere inimici etiam solent, ambureretur abiectus.
non fuisse credo fas clarissimorum virorum formas illi
taeterrimo parricidae aliquid decoris adferre, neque ullo
in loco potius mortem eius lacerari quam in quo vita
87 esset damnata. dura, me dius fidius, mihi iam Fortuna
populi Romani et crudelis videbatur, quae tot annos
illum in hanc rem publicam insultare pateretur: pol-
luerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima
decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam re-
demerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum
consensu pro salute rei publicae gesta resciderat, me
patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat,
liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium
bellum indixerat, magistratuum privatorumque caedis
effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etru-
riam, multos sedibus ac fortunis eiecerat; instabat, ur-
gebat; capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae,
regna non poterant; incidebantur iam domi leges, quae
nos servis nostris addicerent; nihil erat cuiusquam, quod
quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore
88 putaret: obstabat eius cogitationibus nemo praeter Milo-
nem; illum ipsum, qui obstare poterat, novo reditu in
gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris poten-

tiam suam esse dicebat; bonorum animos in meo casu
contempserat: Milo unus urgebat. hic di immortales, 33
ut supra dixi, mentem illi perdito ac furioso dederunt,
ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit;
numquam illum res publica suo iure esset ulta.
senatus, credo, praetorem eum circumscripsisset: ne cum
solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid
profecerat. an consules in praetore coërcendo fortes 89
fuissent? primum Milone occiso habuisset suos consules;
deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem
tribunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse
meminisset? oppressisset omnia, possideret, teneret; lege
nova [quae est inventa apud eum cum reliquis legibus
Clodianis,] servos nostros libertos suos fecisset; postremo,
nisi eum di immortales in eam mentem impulissent, ut
homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere,
hodie rem publicam nullam haberetis. an ille praetor, 90
ille vero consul, si modo haec templa atque ipsa moenia
stare eo vivo tam diu et consulatum eius exspectare potuissent,
ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus
uno ex suis satellitibus [Sex. Clodio] duce curiam
incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius
vidimus? templum sanctitatis, amplitudinis, mentis,
consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum
omnium gentium, sedem ab universo populo concessam
uni ordini, inflammari, exscindi, funestari, neque id fieri
a multitudine imperita, quamquam esset miserum id
ipsum, sed ab uno? qui cum tantum ausus sit ustor pro
mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? in curiam
potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet,
quam vivus everterat. et sunt qui de via Appia que- 91
rantur, taceant de curia! et qui ab eo spirante forum
putent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri
curia! excitate, excitate ipsum, si potestis, a mortuis:
frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti?
nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad
curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis
toto foro volitarunt. caedi vidistis populum Romanum,
contionem gladiis disturbari, cum audiretur
silentio M. Caelius, tribunus plebis, vir et in re pu-

blica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari divina et incredibili fide.

34 Sed iam satis multa de causa, extra causam etiam
92 nimis fortasse multa. quid restat nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego etiam repugnante hoc et imploro et exposco? nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam aspexistis Milonis, si voltum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: haud scio an multo sit etiam adiuvandus magis: etenim si in gladiatoriis pugnis et infimi generis hominum condicione atque fortuna timidos atque supplices et ut vivere liceat obsecrantis etiam odisse solemus, fortis atque animosos et se acriter ipsos morti offerentis servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc magis
93 in fortissimis civibus facere debemus? me quidem, iudices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio adsidue et quibus intersum cotidie: 'valeant,' inquit 'valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet haec urbs praeclara mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me; tranquilla re publica mei cives, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed propter me tamen perfruantur; ego cedam atque abibo: si mihi bona re publica frui non licuerit, at carebo mala, et quam primum tetigero bene moratam
94 et liberam civitatem, in ea conquiescam. o frustra' inquit 'mihi suscepti labores! o spes fallaces et cogitationes inanes meae! ego cum tribunus plebis re publica oppressa me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant, mihi umquam bonorum praesidium defuturum putarem? ego cum te' — mecum enim saepissime loquitur — 'patriae reddidissem, mihi putarem in patria non futurum locum? ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, [illi]' inquit 'tui? ubi

studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique
tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque
defensio? mihine ea soli, qui pro te totiens morti me
obtuli, nihil potest opitulari?' nec vero haec, iudices, ut 35
ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur voltu quo vi- 95
detis. negat enim, negat ingratis civibus fecisse *se* quae
fecerit, timidis et omnia circumspicientibus pericula non
negat. plebem et infimam multitudinem, quae P. Clo-
dio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior
esset vestra vita, se fecisse commemorat ut non modo
virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis de-
leniret, nec timet ne, cum plebem muneribus placarit,
vos non conciliarit meritis in rem publicam singularibus.
senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe
esse perspectam, vestras vero et vestrorum ordinum oc-
cursationes, studia, sermones, quemcumque cursum for-
tuna dederit, se secum ablaturum esse dicit. meminit 96
etiam sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime
desiderarit, populi vero cunctis suffragiis, quod unum
cupierit, se consulem declaratum; nunc denique, si haec
contra se sint futura, sibi facinoris suspitionem, non facti
crimen obstare. addit haec, quae certe vera sunt, fortis
et sapientis viros non tam praemia sequi solere recte
factorum quam ipsa recte facta; se nihil in vita nisi
praeclarissime fecisse, si quidem nihil sit praestabilius
viro quam periculis patriam liberare; beatos esse, quibus
ea res honori fuerit a suis civibus, nec tamen eos mise- 97
ros, qui beneficio civis suos vicerint; sed tamen ex omni-
bus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum,
amplissimum esse praemium gloriam; esse hanc unam,
quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur,
quae efficeret ut absentes adessemus, mortui viveremus;
hanc denique esse cuius gradibus etiam in caelum ho-
mines viderentur ascendere. 'de me' inquit 'semper 98
populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla
umquam obmutescet vetustas: quin hoc tempore ipso,
cum omnes a meis inimicis faces invidiae meae subician-
tur, tamen omni in hominum coetu gratiis agendis et
gratulationibus habendis et omni sermone celebramur.'
omitto Etruriae festos et actos et institutos dies; cente-

sima lux est haec ab interitu P. Clodii et, opinor, altera:
qua fines imperii populi Romani sunt, ea non solum
fama iam de illo, sed etiam laetitia peragravit. quam
ob rem 'ubi corpus hoc sit non' inquit 'laboro, quoniam
omnibus in terris et iam versatur et semper habitabit
36 nominis mei gloria.' haec tu mecum saepe his absenti-
99 bus, sed isdem audientibus haec ego tecum, Milo: 'te
quidem, cum isto animo es, satis laudare non possum,
sed, quo est ista magis divina virtus, eo maiore a te
dolore divellor; nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa
tamen ad consolandum querella, ut eis irasci possim, a
quibus tantum volnus accepero: non enim inimici mei te
mihi eripient, sed amicissimi, non male aliquando de
me meriti, sed semper optime. nullum umquam, iudi-
ces, mihi tantum dolorem inuretis — etsi quis potest
esse tantus? — sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar
quanti me semper feceritis: quae si vos cepit oblivio
aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite
potius luitur quam Milonis? praeclare enim vixero, si
quid mihi acciderit prius quam hoc tantum mali videro.
100 nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, T. Anni,
nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis offi-
cium defuit: ego inimicitias potentium pro te appetivi;
ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimico-
rum tuorum; ego me plurimis pro te supplicem abieci;
bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communio-
nem tuorum temporum contuli; hoc denique ipso die, si
quae vis est parata, si quae dimicatio capitis futura, de-
posco. quid iam restat? quid habeo quod faciam pro
tuis in me meritis nisi ut eam fortunam, quaecumque
erit tua, ducam meam? non recuso, non abnuo, vosque
obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contu-
listis, aut in huius salute augeatis aut in eiusdem exitio
occasura esse videatis.

37 101 His lacrimis non movetur Milo — est quodam incre-
dibili robore animi —: exsilium ibi esse putat, ubi virtuti
non sit locus; mortem naturae finem esse, non poenam.
sed hic ea mente, qua natus est: quid vos, iudices? quo
tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis,
ipsum eicietis? et erit dignior locus in terris ullus qui

hanc virtutem excipiat quam hic, qui procreavit? vos,
vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica
sanguinem effudistis; vos in viri et in civis invicti appello
periculo, centuriones, vosque, milites: vobis non modo
inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio praesi-
dentibus haec tanta virtus ex hac urbe expelletur, exter-
minabitur, proicietur? o me miserum, o me infelicem! 102
revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego
te in patria per eosdem retinere non potero? quid re-
spondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant?
quid tibi, Quinte frater, qui nunc abes, consorti mecum
temporum illorum? mene non potuisse Milonis salutem
tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? at in
qua causa non potuisse? quae est grata gentibus * *
non potuisse? eis, qui maxime P. Clodii morte acquie-
runt. quo deprecante? me. quodnam ego concepi tan- 103
tum scelus aut quod in me tantum facinus admisi, iudi-
ces, cum illa iudicia communis exitii indagavi, patefeci,
protuli, exstinxi? omnes in me meosque redundant ex
fonte illo dolores. quid me reducem esse voluistis? an
ut inspectante me expellerentur ei, per quos essem re-
stitutus? nolite, obsecro vos, acerbiorem mihi pati redi-
tum esse, quam fuerit ille ipse discessus: nam qui pos-
sum putare me restitutum esse, si distrahar ab his, per
quos restitutus sum? utinam di immortales fecissent — 38
pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam
in te quod pro Milone dicam pie — utinam P. Clodius
non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator
esset potius quam hoc spectaculum viderem! o di im- 104
mortales! fortem et a vobis, iudices, conservandum vi-
rum! 'minime, minime;' inquit 'immo vero poenas ille
debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non
debitas.' hicine vir patriae natus usquam nisi in patria
morietur, aut, si forte, pro patria? huius vos animi
monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepul-
crum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex
hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis
ad se vocabunt? o terram illam beatam, quae hunc vi- 105
rum exceperit, hanc ingratam, si eiecerit, miseram, si

amiserit! sed finis sit; neque enim prae lacrimis iam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat. vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque elegit.

# M. TULLII CICERONIS
# PRO M. MARCELLO ORATIO.

Diuturni silentii, patres conscripti, quo eram his tem- 1
poribus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, par- 1
tim verecundia finem hodiernus dies attulit, idemque
initium quae vellem quaeque sentirem meo pristino more
dicendi: tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam
inauditamque clementiam, tantum in summa potestate
rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapien-
tiam ac paene divinam tacitus praeterire nullo modo
possum. M. enim Marcello vobis, patres conscripti, rei- 2
que publicae reddito, non illius solum, sed etiam meam
vocem et auctoritatem et vobis et rei publicae conserva-
tam ac restitutam puto. dolebam enim, patres conscripti,
et vehementer angebar virum talem, cum in eadem causa,
in qua ego, fuisset, non in eadem esse fortuna, nec mihi
persuadere poteram nec fas esse ducebam versari me in
nostro vetere curriculo illo aemulo atque imitatore stu-
diorum ac laborum meorum quasi quodam socio a me et
comite distracto. ergo et mihi meae pristinae vitae con-
suetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti et his omni-
bus ad bene de [omni] re publica sperandum quasi
signum aliquod sustulisti. intellectum est enim mihi 3
quidem in multis et maxime in me ipso, sed paulo ante
[in] omnibus, cum M. Marcellum senatui reique publicae
concessisti, commemoratis praesertim offensionibus, te
auctoritatem huius ordinis dignitatemque rei publicae tuis
vel doloribus vel suspitionibus anteferre. ille quidem
fructum omnis ante actae vitae hodierno die maximum
cepit, cum summo consensu senatus tum iudicio tuo
gravissimo et maximo; ex quo profecto intellegis quanta
in dato beneficio sit laus, cum in accepto sit tanta gloria.
est vero fortunatus ille, cuius ex salute non minor paene 4
ad omnis, quam ad ipsum ventura sit, laetitia pervenerit:

quod quidem ei merito atque optimo iure contigit; quis enim
est illo aut nobilitate aut probitate aut optimarum artium
studio aut innocentia aut ullo laudis genere praestantior?
2 Nullius tantum flumen est ingenii, nullius dicendi aut
scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam exornare,
sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit. tamen
adfirmo et hoc pace dicam tua, nullam in his esse lau-
dem ampliorem quam eam, quam hodierno die consecu-
5 tus es. soleo saepe ante oculos ponere idque libenter
crebris usurpare sermonibus, omnis nostrorum imperato-
rum, omnis exterarum gentium potentissimorumque po-
pulorum, omnis clarissimorum regum res gestas cum tuis
nec contentionum magnitudine nec numero proeliorum
nec varietate regionum nec celeritate conficiendi nec
dissimilitudine bellorum posse conferri, nec vero disiun-
ctissimas terras citius passibus cuiusquam potuisse pera-
grari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustratae
6 sunt: quae quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea
vix cuiusquam mens aut cogitatio capere possit, amens
sim; sed tamen sunt alia maiora. nam bellicas laudes
solent quidam extenuare verbis easque detrahere ducibus,
communicare cum multis, ne propriae sint imperatorum;
et certe in armis militum virtus, locorum opportunitas,
auxilia sociorum, classes, commeatus multum iuvant,
maximam vero partem quasi suo iure fortuna sibi vin-
dicat et quicquid prospere gestum est, id paene omne
7 ducit suum. at vero huius gloriae, C. Caesar, quam es
paulo ante adeptus, socium habes neminem: totum hoc,
quantumcumque est, quod certe maximum est, totum est,
inquam, tuum. nihil sibi ex ista laude centurio, nihil
praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit; quin etiam
illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in istius
societatem gloriae se non offert: tibi cedit, tuam esse
totam et propriam fatetur; numquam enim temeritas cum
sapientia commiscetur neque ad consilium casus admit-
3 8 titur. domuisti gentis immanitate barbaras, multitudine
innumerabilis, locis infinitas, omni copiarum genere abun-
dantis: sed tamen ea vicisti, quae et naturam et condi-
cionem ut vinci possent habebant; nulla est enim tanta
vis quae non ferro et viribus debilitari frangique possit:

animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam tempe-
rare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem
non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius
pristinam dignitatem, haec qui facit, non ego eum cum
summis viris comparo, sed simillimum deo iudico. itaque, 9
C. Caesar, bellicae tuae laudes celebrabuntur illae qui-
dem non solum nostris, sed paene omnium gentium litte-
ris atque linguis, nec ulla umquam aetas de tuis laudibus
conticescet; sed tamen eius modi res nescio quo modo
etiam cum leguntur, obstrepi clamore militum videntur
et tubarum sono: at vero cum aliquid clementer, man-
suete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia
praesertim, quae est inimica consilio, et in victoria, quae
natura insolens et superba est, audimus aut legimus, quo
studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in
fictis, ut eos saepe, quos numquam vidimus, diligamus!
te vero, quem praesentem intuemur, cuius mentem sen- 10
susque et os cernimus, ut, quicquid belli fortuna reli-
quum rei publicae fecerit, id esse salvum velis, quibus
laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua
benevolentia complectemur? parietes, me dius fidius, ut
mihi videtur, huius curiae tibi gratias agere gestiunt,
quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his maio-
rum suorum et suis sedibus. equidem cum C. Marcelli, 4
viri optimi et commemorabili pietate praediti lacrimas
modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum † meum
pectus memoria obfudit, quibus tu etiam mortuis M. Mar-
cello conservato dignitatem suam reddidisti nobilissi-
mamque familiam iam ad paucos redactam paene ab
interitu vindicasti. hunc tu igitur diem tuis maximis 11
et innumerabilibus gratulationibus iure antepones. haec
enim res unius est propria C. Caesaris; ceterae duce
te gestae magnae illae quidem, sed tamen multo ma-
gnoque comitatu: huius autem rei tu idem es et dux
et comes: quae quidem tanta est, ut tropaeis et monu-
mentis tuis adlatura finem sit aetas: nihil est enim opere
et manu factum, quod non [aliquando] conficiat et con-
sumat vetustas: at haec [tua iustitia et lenitas animi] 12
florescet cotidie magis, ita ut quantum tuis operibus diu-
turnitas detrahet, tantum adferat laudibus; et ceteros

quidem omnis victores bellorum civilium iam ante aequi-
tate et misericordia viceras: hodierno vero die te ipsum
vicisti. vereor ut hoc, quod dicam, perinde intellegi
possit auditum atque ipse cogitans sentio: ipsam victo-
riam vicisse videris, cum ea, quae illa erat adepta, victis
remisisti; nam cum ipsius victoriae condicione omnes
victi occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati
sumus. recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius
victoriae condicio visque devicta est.

5 13 Atque hoc C. Caesaris iudicium, patres conscripti,
quam late pateat attendite: omnes enim, qui ad illa arma
fato sumus nescio quo rei publicae misero funestoque
compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, sce-
lere certe liberati sumus. nam cum M. Marcellum de-
precantibus vobis rei publicae conservavit, me et mihi et
item rei publicae, nullo deprecante, reliquos amplissimos
viros et sibi ipsos et patriae reddidit, quorum et fre-
quentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis, non
ille hostis induxit in curiam, sed iudicavit a plerisque
ignoratione potius et falso atque inani metu quam cupi-
14 ditate aut crudelitate bellum esse susceptum: quo qui-
dem in bello semper de pace audiendum putavi semper-
que dolui non modo pacem, sed etiam orationem civium
pacem flagitantium repudiari; neque enim ego illa nec
ulla umquam secutus sum arma civilia semperque mea
consilia pacis et togae socia, non belli atque armorum
fuerunt. hominem sum secutus privato consilio, non
publico, tantumque apud me grati animi fidelis memoria
valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem
prudens et sciens tamquam ad interitum ruerem volun-
15 tarium. quod quidem meum consilium minime obscurum
fuit; nam et in hoc ordine integra re multa de pace dixi
et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo
sensi. ex quo nemo iam erit tam iniustus existimator
rerum qui dubitet quae Caesaris de bello voluntas fuerit,
cum pacis auctores conservandos statim censuerit, cete-
ris fuerit iratior. atque id minus mirum fortasse tum,
cum esset incertus exitus et anceps fortuna belli: qui
vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat se
6 16 maluisse non dimicare quam vincere. atque huius qui-

dem rei M. Marcello sum testis; nostri enim sensus ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant: quotiens ego eum et quanto cum dolore vidi, cum insolentiam certorum hominum tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescentem! quo gratior tua liberalitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse; non enim iam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae. vidimus tuam victoriam proeliorum exitu terminatam: 17
gladium vagina vacuum in urbe non vidimus. quos amisimus civis, eos Martis vis perculit, non ira victoriae, ut dubitare debeat nemo quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis excitaret, quoniam ex eadem acie conservat quos potest. alterius vero partis nihil amplius dicam quam, id quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. quidam enim non modo ar- 18
matis, sed interdum etiam otiosis minabantur, nec quid quisque sensisset, sed ubi fuisset cogitandum esse dicebant; ut mihi quidem videantur di immortales, etiam si poenas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverunt, vel placati iam vel satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse.

Qua re gaude tuo isto tam excellenti bono, et fruere 19
cum fortuna et gloria tum etiam natura et moribus tuis; ex quo quidem maximus est fructus iucunditasque sapienti. cetera cum tua recordabere, etsi persaepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuae gratulabere: de nobis, quos in re publica tecum simul esse voluisti, quotiens cogitabis, totiens de maximis tuis beneficiis, totiens de incredibili liberalitate, totiens de singulari sapientia tua cogitabis: quae non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere: tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut haec a virtute donata, cetera a fortuna commodata esse videantur. noli igitur in conservandis bonis viris defeti- 20
gari, non cupiditate praesertim aliqua aut pravitate lapsis, sed opinione officii stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam rei publicae; non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt, contraque summa laus, quod minime timendum fuisse senserunt.

7 Nunc venio ad gravissimam querellam et atrocissi
21 mam suspitionem tuam, quae non tibi ipsi magis quam
cum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a te con-
servati sumus, providenda est: quam etsi spero falsam
esse, tamen numquam extenuabo verbis. tua enim cautio
nostra cautio est, ut si in alterutro peccandum sit, malim
videri nimis timidus quam parum prudens. sed quisnam
est iste tam demens? de tuisne? — tametsi qui magis
sunt tui quam quibus tu salutem insperantibus reddi-
disti? — an ex hoc numero, qui una tecum fuerunt? non
est credibilis tantus in ullo furor, ut quo duce omnia
summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suae. an
si nihil tui cogitant sceleris, cavendum est ne quid ini-
mici? qui? omnes enim, qui fuerunt, aut sua pertinacia
vitam amiserunt aut tua misericordia retinuerunt, ut aut
nulli supersint de inimicis aut qui fuerunt sint amicis-
22 simi. sed tamen cum in animis hominum tantae latebrae
sint et tanti recessus, augeamus sane suspitionem tuam:
simul enim augebimus diligentiam. nam quis est omnium
tam ignarus rerum, tam rudis in re publica, tam nihil
umquam nec de sua nec de communi salute cogitans qui
non intellegat tua salute contineri suam et ex unius tua
vita pendere omnium? equidem de te dies noctisque, ut
debeo, cogitans casus dumtaxat humanos et incertos
eventus valetudinis et naturae communis fragilitatem ex-
timesco, doleoque, cum res publica immortalis esse de-
23 beat, eam in unius mortalis anima consistere. si vero
ad humanos casus incertosque motus valetudinis sceleris
etiam accedit insidiarumque consensio, quem deum, si
cupiat, posse opitulari rei publicae credamus?

8 Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae
iacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, per-
culsa atque prostrata: constituenda iudicia, revocanda
fides, comprimendae libidines, propaganda suboles, omnia,
quae dilapsa iam diffluxerunt, severis legibus vincienda
24 sunt. non fuit recusandum in tanto civili bello, tanto
animorum ardore et armorum, quin quassata res publica,
quicumque belli eventus fuisset, multa perderet et orna-
menta dignitatis et praesidia stabilitatis suae, multaque
uterque dux faceret armatus, quae idem togatus fieri

prohibuisset: quae quidem tibi nunc omnia belli volnera
sananda sunt, quibus praeter te nemo mederi potest.
itaque illam tuam praeclarissimam et sapientissimam vo- 25
cem invitus audivi: 'satis diu vel naturae vixi vel glo-
riae.' satis, si ita vis, fortasse naturae, addo etiam, si
placet, gloriae: at, quod maximum est, patriae certe pa-
rum. qua re omitte istam, quaeso, doctorum hominum
in contemnenda morte prudentiam: noli nostro periculo
esse sapiens. saepe enim venit ad auris meas, te idem
istud nimis crebro dicere tibi satis te vixisse. credo, sed
tum id audirem, si tibi soli viveres aut si tibi etiam soli
natus esses: omnium salutem civium cunctamque rem
publicam res tuae gestae complexae sunt; tantum abes
a perfectione maximorum operum, ut fundamenta non-
dum quae cogitas ieceris: hic tu modum vitae tuae non
salute rei publicae, sed aequitate animi definies? quid, si
istud ne gloriae tuae quidem satis est? cuius te esse avi-
dissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. parumne 26
igitur, inquies, magna relinquemus? immo vero aliis
quamvis multis satis, tibi uni parum; quicquid est enim,
quamvis amplum sit, id est parum tum, cum est aliquid
amplius. quod si rerum tuarum immortalium, C. Caesar,
hic exitus futurus fuit, ut devictis adversariis rem publi-
cam in eo statu relinqueres, in quo nunc est, vide, quaeso,
ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura quam
gloriae; si quidem gloria est inlustris ac pervagata ma-
gnorum vel in suos vel in patriam vel in omne genus
hominum fama meritorum. haec igitur tibi reliqua pars 9 27
est; hic restat actus, in hoc elaborandum est, ut rem
publicam constituas, eaque tu in primis summa tran-
quillitate et otio perfruare: tum te, si voles, cum et pa-
triae quod debes solveris et naturam ipsam expleveris
satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. quid est enim
[omnino] hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum?
quod cum venit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est,
quia postea nulla est futura. quamquam iste tuus ani-
mus numquam his angustiis, quas natura nobis ad viven-
dum dedit, contentus fuit, semper immortalitatis amore
flagravit. nec vero haec tua vita ducenda est, quae cor- 28
pore et spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est tua,

quae vigebit memoria saeculorum omnium, quam poste-
ritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. huic
tu inservias, huic te ostentes oportet, quae quidem quae
miretur iam pridem multa habet; nunc etiam quae laudet
exspectat. obstupescent posteri certe imperia, provincias,
Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabilis, incre-
dibilis victorias, monimenta, munera, triumphos audientes
29 et legentes tuos: sed nisi haec urbs stabilita tuis consiliis
et institutis erit, vagabitur modo tuum nomen longe
atque late, sedem stabilem et domicilium certum non
habebit. erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter
nos fuit, magna dissensio, cum alii laudibus ad caelum
res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent,
idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute
patriae restinxeris, ut illud fati fuisse videatur, hoc con-
silii. servi igitur eis etiam iudicibus, qui multis post
saeculis de te iudicabunt et quidem haud scio an incor-
ruptius quam nos; nam et sine amore et sine cupiditate
30 et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt. id autem
etiam si tum ad te, ut quidam falso putant, non pertine-
bit, nunc certe pertinet esse te talem, ut tuas laudes ob-
scuratura nulla umquam sit oblivio.

10 Diversae voluntates civium fuerunt distractaeque sen-
tentiae; non enim consiliis solum et studiis, sed armis
etiam et castris dissidebamus; erat enim obscuritas quae-
dam, erat certamen inter clarissimos duces; multi dubi-
tabant quid optimum esset, multi quid sibi expediret,
31 multi quid deceret, non nulli etiam quid liceret. per-
functa res publica est hoc misero fatalique bello: vicit
is, qui non fortuna inflammaret odium suum, sed boni-
tate leniret; neque omnis, quibus iratus esset, eosdem
[etiam] exsilio aut morte dignos iudicaret; arma ab aliis
posita, ab aliis erepta sunt: ingratus est iniustusque civis,
qui armorum periculo liberatus animum tamen retinet
armatum, ut etiam ille melior sit, qui in acie cecidit, qui
in causa animam profudit; quae enim pertinacia quibus-
32 dam, eadem aliis constantia videri potest: sed iam omnis
fracta dissensio est armis, exstincta aequitate victoris:
restat ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid
non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. nisi te, C.

Caesar, salvo et in ista sententia, qua cum antea tum hodie vel maxime usus es, manente salvi esse non possumus. qua re omnes te, qui haec salva esse volumus, et hortamur et obsecramus, ut vitae tuae et saluti consulas, omnesque tibi, ut pro aliis etiam loquar quod de me ipse sentio, quoniam subesse aliquid putas quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus et corporum pollicemur.

Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio, 11
maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, maiores 33
etiam habemus: nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus et lacrimis sentire potuisti; sed quia non est omnibus stantibus necesse dicere, a me certe dici volunt, cui necesse est quodam modo, et quod fieri decet M. Marcello a te huic ordini populoque Romano et rei publicae reddito, fieri id intellego; nam laetari omnis non de unius solum, sed de communi omnium salute sentio;
quod autem summae benevolentiae est, quae mea erga 34
illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praeter eum quidem cederem nemini, cum id sollicitudine, cura, labore tam diu praestiterim, quam diu est de illius salute dubitatum, certe hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus praestare debeo. itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua in me unum innumerabilia merita, quod fieri iam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

# M. TULLII CICERONIS
# PRO Q. LIGARIO ORATIO.

1 Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem non
1 auditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q.
Ligarium in Africa fuisse, idque C. Pansa, praestanti vir
ingenio, fretus fortasse familiaritate ea, quae est ei tecum,
ausus est confiteri: itaque quo me vertam nescio. para-
tus enim veneram, cum tu id neque per te scires neque
audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis
miseri salutem abuterer; sed quoniam diligentia inimici
investigatum est quod latebat, confitendum est, opinor,
praesertim cum meus necessarius Pansa fecerit, ut id
integrum iam non esset, omissaque controversia omnis
oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi
sunt conservati, cum a te non liberationem culpae, sed
2 errati veniam impetravissent. habes igitur, Tubero, quod
est accusatori maxime optandum, confitentem reum, sed
tamen hoc confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, qua
virum omni laude dignum, patrem tuum. itaque prius
de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii
ullam culpam reprehendatis.

Q. enim Ligarius, cum esset nulla belli suspitio, lega-
tus in Africam [cum] C. Considio profectus est, qua in
legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens
Considius provincia satis facere hominibus non posset,
si quemquam alium provinciae praefecisset. itaque Li-
garius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam
accepit invitus; cui sic praefuit in pace, ut et civibus et
3 sociis gratissima esset eius integritas ac fides. bellum
subito exarsit, quod qui erant in Africa ante audierunt
geri quam parari: quo audito partim cupiditate inconsi-
derata, partim caeco quodam timore primo salutis, post
etiam studii sui quaerebant aliquem ducem, cum Liga-
rius domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se

implicari negotio passus est. interim P. Attius Varus,
qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum
statim concursum est; atque ille non mediocri cupiditate
adripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod
ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico
consilio deferebatur. itaque Ligarius, qui omne tale ne- 1
gotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquie-
vit. adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat: 2
domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne
ad minimam quidem suspitionem belli; legatus in pace
profectus est; in provincia pacatissima ita se gessit, ut
ei pacem esse expediret. profectio certe animum tuum
non debet offendere: num igitur remansio? multo minus;
nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio
necessitatem etiam honestam. ergo haec duo tempora
carent crimine: unum, cum est legatus profectus, alte-
rum, cum ecflagitatus a provincia praepositus Africae
est. tertium tempus est, quod post adventum Vari in 5
Africa restitit, quod si est criminosum, necessitatis cri-
men est, non voluntatis. an ille, si potuisset ullo modo
evadere, Uticae quam Romae, cum P. Attio quam cum
concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis
maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitu-
dinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amo-
rem, hic aequo animo esse potuit belli discidio distractus
a fratribus?

Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario 6
signum alienae a te voluntatis; cuius ego causam ani-
madverte, quaeso, qua fide defendam: prodo meam. o
clementiam admirabilem atque omnium laude, praedica-
tione, litteris monumentisque decorandam! cum M. Ci-
cero apud te defendit alium in ea voluntate non fuisse,
in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogi-
tationes extimescit nec quid tibi de alio audienti de se
ipso occurrat reformidat. vide quam non reformidem; 3
vide quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud
te dicenti oboriatur: quantum potero voce contendam,
ut [hoc] populus Romanus exaudiat: suscepto bello, Cae- 7
sar, gesto etiam ex parte magna, nulla vi coactus, iu-
dicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant

sumpta contra te. apud quem igitur hoc dico? nempe
apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, ante quam
vidit, rei publicae reddidit; qui ad me ex Aegypto litte-
ras misit, ut essem idem qui fuissem; qui, cum ipse im-
perator in toto imperio populi Romani unus esset, esse
me alterum passus est; a quo hoc ipso C. Pansa mihi
hunc nuntium perferente concessos fascis laureatos tenui,
quoad tenendos putavi; qui mihi tum denique se salutem
putavit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis de-
8 disset. vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non
dubitem, de Ligarii non audeam confiteri. atque haec
propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem
dicerem, ignosceret; cuius ego industriae gloriaeque faveo
vel propter propinquam cognationem, vel quod eius in-
genio studiisque delector, vel quod laudem adulescentis
propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum re-
9 dundare. sed hoc quaero: quis putat esse crimen fuisse
in Africa? nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse
voluit et prohibitum se a Ligario queritur, et certe con-
tra ipsum Caesarem est congressus armatus. quid enim
tuus ille, Tubero, destrictus in acie Pharsalica gladius
agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat
armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor
animi? quid cupiebas? quid optabas? nimis urgeo; com-
moveri videtur adulescens; ad me revertar: isdem in
4 10 armis fui. quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut
quod hic potest nos possemus? quorum igitur impunitas,
Caesar, tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad cru-
delitatem te acuit oratio. atque in hac causa non nihil
equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris
tui prudentiam desidero, quod homo cum ingenio tum
etiam doctrina excellens genus hoc causae quod esset
non viderit; nam si vidisset, quovis profecto quam isto
modo a te agi maluisset: arguis fatentem. non est satis:
accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, melio-
11 rem quam tu aut, ut tu vis, parem. haec admirabilia,
sed prodigii simile est, quod dicam: non habet eam vim
ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut nece-
tur. hoc egit civis Romanus ante te nemo: externi isti
mores, usque ad sanguinem incitari [solent] odio, aut

levium Graecorum aut immanium barbarorum. nam
quid agis aliud? Romae ne sit? ut domo careat? ne cum
optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo, ne
cum eius filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit
in patria? num est? num potest magis carere his omni-
bus quam caret? Italia prohibetur, exsulat. non tu ergo
eum patria privare, qua caret, sed vita vis. at istud ne 12
apud eum quidem dictatorem, qui omnis quos oderat
morte multabat, quisquam egit isto modo: ipse iubebat
occidi nullo postulante, praemiis etiam invitabat; quae
tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem
tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. 'ego vero
istud non postulo' inquies. ita me hercule existimo, Tu-
bero. novi enim te, novi patrem, novi domum nomen-
que vestrum; studia generis ac familiae vestrae virtutis,
humanitatis, doctrinae, plurimarum artium atque optima-
rum nota mihi sunt. itaque certo scio vos non petere 13
sanguinem, sed parum attenditis: res enim eo spectat, ut
ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius est, non videamini
esse contenti. quae est igitur alia praeter mortem? si
enim est in exsilio, sicuti est, quid amplius postulatis?
an, ne ignoscatur? hoc vero multo acerbius multoque est
durius: quod nos [domi] petimus precibus, lacrimis, strati
ad pedes, non tam nostrae causae fidentes quam huius
humanitati, id ne impetremus oppugnabis, et in nostrum
fletum inrumpes, et nos iacentis ad pedes supplicum
voce prohibebis? si, cum hoc domi faceremus, quod et 14
fecimus et, ut spero, non frustra fecimus, tu repente in-
ruisses et clamare coepisses 'C. Caesar, cave ignoscas,
cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat,'
nonne omnem humanitatem exuisses? quanto hoc durius,
quod nos domi petimus, id te in foro oppugnare et in
tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere?
dicam plane, Caesar, quod sentio: si in [hac] tanta tua 15
fortuna lenitas tanta non esset, quam tu per te, per te,
inquam, obtines — intellego quid loquar —, acerbissimo
luctu redundaret ista victoria: quam multi enim essent
de victoribus qui te crudelem esse vellent, cum etiam
de victis reperiantur! quam multi qui cum a te ignosci
nemini vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam

hi, quibus ipse ignovisti, nolint te esse in alios miseri-
16 cordem! quod si probare Caesari possemus in Africa
Ligarium omnino non fuisse, si honesto et misericordi
mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus, tamen
hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis
refellere et redarguere nostrum mendacium, et, si esset
alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et
fortuna fuisset; sed tamen aliud est errare Caesarem
nolle, aliud nolle misereri: tunc diceres: 'Caesar, cave
credas: fuit in Africa, tulit arma contra te.' nunc quid
dicis? 'cave ignoscas.' haec nec hominis nec ad homi-
nem vox est: qua qui apud te, C. Caesar, utitur, suam
citius abiciet humanitatem quam extorquebit tuam.

6 Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, ut opinor,
17 fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. non dubito quin
admiratus sis, vel quod de nullo alio [quisquam], vel quod
is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi [sceleris]
adferret. scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim
nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant,
alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, per-
tinaciam; qui gravissime, temeritatem: scelus praeter te
adhuc nemo. ac mihi quidem, si proprium et verum
nomen nostri mali quaeritur, fatalis quaedam calamitas
incidisse videtur et improvidas hominum mentis occu-
pavisse, ut nemo mirari debeat humana consilia divina
18 necessitate esse superata. liceat esse miseros: quam-
quam hoc victore esse non possumus. sed non loquor
de nobis: de illis loquor, qui occiderunt. fuerint cupidi,
fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine,
furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat mul-
tis aliis carere. quando hoc quisquam ex te, Caesar,
audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt nisi a te con-
tumeliam propulsare? quid egit tuus invictus exercitus,
nisi ut suum ius tueretur et dignitatem tuam? quid? tu,
cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sce-
19 leratis, an ut cum bonis civibus conveniret? mihi vero,
Caesar, tua in me maxima merita tanta certe non vide-
rentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem.
quo modo autem tu de re publica bene meritus esses,
cum tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses?

secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum, neque hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus rem publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset; nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adiuverunt; cognita vero clementia tua quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo nisi armatus?

Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad 7
nostram, utrum tandem existimas facilius fuisse, Tu- 20
bero, Ligarium ex Africa exire an vos in Africam non
venire? 'poteramusne,' inquies, 'cum senatus censuisset?'
si me consulis, nullo modo. sed tamen Ligarium sena-
tus idem legaverat; atque ille eo tempore paruit, cum
parere senatui necesse erat; vos tunc paruistis, cum pa-
ruit nemo, qui noluit. reprehendo igitur? minime vero;
neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae,
disciplinae: sed hoc non concedo, ut, quibus rebus glo-
riemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tubero- 21
nis sors coniecta est ex senatus consulto, cum ipse non
adesset, morbo etiam impediretur: statuerat excusare.
haec ego novi propter omnis necessitudines, quae mihi
sunt cum L. Tuberone: domi una eruditi, militiae con-
tubernales, post adfines, in omni denique vita familiares;
magnum etiam vinculum, quod isdem studiis semper usi
sumus. scio igitur Tuberonem domi manere voluisse:
sed ita quidam agebat, ita rei publicae sanctissimum
nomen opponebat, ut, etiam si aliter sentiret, verborum
tamen ipsorum pondus sustinere non posset. cessit au- 22
ctoritati amplissimi viri vel potius paruit: una est pro-
fectus cum eis, quorum erat una causa; tardius iter
fecit; itaque in Africam venit iam occupatam. hinc in
Ligarium crimen oritur vel ira potius: nam si crimen
est [illum] voluisse, non minus magnum est vos Afri-
cam, arcem omnium provinciarum, natam ad bellum
contra hanc urbem gerundum, obtinere voluisse quam
aliquem se maluisse. atque is tamen aliquis Ligarius
non fuit: Varus imperium se habere dicebat; fascis certe

23 habebat. sed quoquo modo se illud habet, haec querella,
Tubero, vestra quid valet? 'recepti in provinciam non
sumus.' quid, si essetis? Caesarine eam tradituri fuistis
8 an contra Caesarem retenturi? vide quid licentiae, Cae-
sar, nobis tua liberalitas det vel potius audaciae: si re-
sponderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque
miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse, non dubi-
tabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gra-
vissimis verbis eius consilium reprehendere. non enim,
24 si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. sed
iam hoc totum omitto, non tam ne offendam tuas patien-
tissimas auris, quam ne Tubero quod numquam cogitavit
facturus fuisse videatur. veniebatis igitur in Africam,
provinciam unam ex omnibus huic victoriae maxime in-
festam, in qua erat rex potentissimus inimicus huic
causae, aliena voluntas, conventus firmi atque magni.
quaero: quid facturi fuistis? quamquam quid facturi
fueritis dubitem, cum videam quid feceritis? prohibiti
estis in provincia vestra pedem ponere et prohibiti
25 summa iniuria. quo modo id tulistis? acceptae iniuriae
querellam ad quem detulistis? nempe ad eum, cuius
auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. quod
si Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum pro-
fecto exclusi provincia venissetis: venistis ad Pompeium.
quae est ergo apud Caesarem querella, cum eum ac-
cusetis, a quo queramini prohibitos esse vos contra Cae-
sarem gerere bellum? atque in hoc quidem vel cum
mendacio, si voltis, gloriemini per me licet, vos provin-
ciam fuisse Caesari tradituros. etiam si a Varo et a
quibusdam aliis prohibiti estis, ego tamen confiteor cul-
pam esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione priva-
9 26 verit. sed vide, quaeso, Caesar, constantiam ornatissimi
viri [Tuberonis], quam ego, quamvis ipse probarem, ut
probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovis-
sem in primis eam virtutem solere laudari. quae fuit
igitur umquam in ullo homine tanta constantia? con-
stantiam dico? nescio an melius patientiam possim di-
cere. quotus enim istud quisque fecisset, ut, a quibus
partibus in dissensione civili non esset receptus, esset
etiam cum crudelitate reiectus, ad eos ipsos rediret?

magni cuiusdam animi atque eius viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum possit depellere. ut enim 27
cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt, hoc certe praecipuum Tuberonis, quod iusto cum imperio ex senatus consulto in provinciam suam venerat. hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners, non in aliquam regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus erat, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat reiectus iniuria. quid? cum ista res nihil commo- 28
visset eius animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis; tantum modo in praesidiis eratis, animi vero a causa abhorrebant: an, ut fit in civilibus bellis, ** nec in vobis magis quam in reliquis; omnes enim vincendi studio tenebamur. pacis equidem semper auctor fui, sed tum sero; erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe praecipue, qui in eum locum veneras, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses; quamquam, ut nunc se res habet, non dubito quin hanc salutem anteponas illi victoriae. haec ego non dicerem, 10
Tubero, si aut vos constantiae vestrae aut Caesarem 29
beneficii sui paeniteret. nunc quaero utrum vestras iniurias an rei publicae persequamini: si rei publicae, quid de vestra in illa causa perseverantia respondebitis? si vestras, videte ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis.

Itaque num tibi videor in causa Ligarii esse occupatus? num de eius facto dicere? quicquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis vel clementiae vel misericordiae tuae. causas, Caesar, egi multas equidem 30
tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: 'ignoscite, iudices; erravit, lapsus est, non putavit; si umquam posthac.' ad parentem sic agi solet, ad iudices: 'non fecit, non cogitavit; falsi testes, fictum crimen.' dic te, Caesar, de facto Ligarii iudicem esse; quibus in praesidiis fuerit quaere: taceo, ne haec quidem conligo, quae fortasse valerent etiam apud iudicem: 'legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo ipso non acerbus, iam est totus animo ac studio tuus.' ad iudicem sic, sed ego apud parentem loquor: 'erravit, temere fecit, pae-

nitet; ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto,
ut ignoscatur oro.' si nemo impetravit, adroganter: si
31 plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. an sperandi
Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam
pro altero deprecandi? quamquam nec in hac oratione
spes est posita causae nec in eorum studiis, qui a te pro
11 Ligario petunt, tui necessarii. vidi enim et cognovi
quid maxime spectares, cum pro alicuius salute multi
laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse
quam voltus, neque te spectare quam tuus esset neces-
sarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro quo labo-
raret. itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi
beatiores illi videantur interdum, qui tua liberalitate
fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedas; sed
video tamen apud te causas, ut dixi, valere plus quam
preces, ab eisque te moveri maxime, quorum iustissimum
videas dolorem in petendo.

32 In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum
facies necessariis tuis, sed hoc, quaeso, considera, quod
soles: possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissi-
mos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae ac robur
rei publicae, proponere; nosti optimos homines: animad-
verte horum omnium maestitiam et dolorem; huius T.
Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrimas
33 squaloremque ipsius et filii vides. quid de fratribus di-
cam? noli, Caesar, putare de unius capite nos agere:
aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt aut tres ex
civitate exterminandi; [nam] quodvis exsilium his est
optatius quam patria, quam domus, quam di penates,
uno illo exsulante. si fraterne, si pie, si cum dolore
faciunt, moveant te horum lacrimae, moveat pietas, mo-
veat germanitas; valeat tua vox illa, quae vicit: te enim
dicere audiebamus nos omnis adversarios putare, nisi qui
nobiscum essent; te omnis, qui contra te non essent,
tuos. videsne igitur hunc splendorem omnium, hanc
Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium,
L. Corfidium, hos omnis equites Romanos, qui adsunt
veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam proba-
tos viros, qui tecum fuerunt? atque his irascebamur, hos
requirebamus, his non nulli etiam minabamur. conserva
igitur tuis suos, ut, quem ad modum cetera, quae dicta
12 34 sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur. quod si peni-
tus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnis fra-
tres tecum iudicares fuisse. an potest quisquam dubitare

quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem
sententia fuerit futurus, in qua fratres fuerunt? quis est
qui horum consensum conspirantem et paene conflatum
in hac prope aequalitate fraterna [non] noverit, qui hoc
non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi
fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? vo-
luntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abreptus
est unus, qui si consilio id fecisset, esset eorum similis,
quos tu tamen salvos esse voluisti. sed ierit ad bellum, 35
dissenserit non a te solum, verum etiam a fratribus: hi
te orant tui. equidem, cum tuis omnibus negotiis in-
teressem, memoria teneo qualis T. Ligarius quaestor
urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam. sed parum
est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil
soles nisi iniurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam
ingenii tui, te aliquid de huius illo quaestorio officio,
etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem re-
cordari. hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud 36
— neque enim haec divinabat — nisi ut tui eum stu-
diosum et bonum virum iudicares, nunc a te supplex
fratris salutem petit: quam huius admonitus officio cum
utrisque his dederis, tris fratres optimos et integerrimos
non solum sibi ipsos neque his tot talibus viris neque
nobis necessariis tuis, sed etiam rei publicae condona-
veris. fac igitur, quod de homine nobilissimo et claris- 37
simo fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis
et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. ut
concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius vo-
luntatem carissimam semper habuisti, et, si ille dies tibi
gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit, noli,
obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem
quam saepissime quaerere. nihil est tam populare quam
bonitas, nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior
nec gratior misericordia est. homines enim ad deos nulla 38
re propius accedunt quam salutem hominibus dando;
nihil habet nec fortuna tua maius quam ut possis, nec
natura melius quam ut velis servare quam plurimos.
longiorem orationem causa forsitan postulet, tua certe
natura breviorem. qua re cum utilius esse arbitrer te
ipsum quam me aut quemquam loqui tecum, finem iam
faciam: tantum te admonebo, si illi absenti salutem de-
deris, praesentibus his omnibus te daturum.

# M. TULLII CICERONIS PRO REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM ORATIO.

1 Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, initio
1 dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur
vel usus vel aetas mea postulare, tum in hac causa ita
me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi
adferat ad salutem regis Deiotari defendendam, tantum
facultatis timor detrahat. primum dico pro capite for-
tunisque regis, quod ipsum, etsi non iniquum est in tuo
dum taxat periculo, tamen est ita inusitatum, regem
reum capitis esse, ut ante hoc tempus non sit auditum;
2 deinde cum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu
solebam pro perpetuis eius in nostram rem publicam
meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defen-
dere. accedit ut accusatorum alterius crudelitate, alte-
rius indignitate conturber: crudelem Castorem, ne dicam
sceleratum et impium, qui nepos avum in capitis discri-
men adduxerit adulescentiaeque suae terrorem intulerit
ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commen-
dationemque ineuntis aetatis ab impietate et scelere du-
xerit; avi servum corruptum praemiis ad accusandum
dominum impulerit, a legatorum pedibus abduxerit.
3 fugitivi autem dominum accusantis et dominum absen-
tem et dominum amicissimum nostrae rei publicae cum
os videbam, cum verba audiebam, non tam adflictam
regiam condicionem dolebam quam de fortunis commu-
nibus extimescebam. nam cum more maiorum de servo
in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat, in qua
quaestione dolor elicere veram vocem possit etiam ab
invito, exortus est servus qui, quem in eculeo appellare
2 4 non posset, eum accuset solutus. perturbat me, C. Cae-
sar, etiam illud interdum, quod tamen cum te penitus
recognovi, timere desino: re enim iniquum est, sed tua

sapientia fit aequissimum: nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, cum per se ipsum consideres, grave est; nemo enim fere est qui sui periculi iudex non sibi se aequiorem quam reo praebeat: sed tua, C. Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. non enim tam timeo quid tu de rege Deiotaro, quam intellego
quid de te ceteros velis iudicare. movecor etiam loci 5
ipsius insolentia, quod tantam causam, quanta nulla umquam in disceptatione versata est, dico intra [domesticos] parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore voltuque acquiesco, te unum intueor, ad te unum omnis mea spectat oratio: quae mihi ad spem obtinendae veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem
impetum dicendi contentionemque leviora: hanc enim, 6
C. Caesar, causam si in foro dicerem eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus adferret! quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? spectarem curiam, intuerer forum, caelum denique testarer ipsum. sic, cum et deorum immortalium et populi Romani et senatus beneficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi deesse
posset oratio. quae quoniam angustiora parietes faciunt 7
actioque maximae causae debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid mihi nunc animi sit, ad te ipsum referre, quo facilius cum aequitas tua tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

Sed ante quam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam; qui cum videantur nec ingenio nec usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et cogitatione venerunt.
iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii; adfe- 3 8
ctum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant, [teque cum huic iratum, tum sibi amicum esse cognoverant,] cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. quam

ob rem hoc nos primum metu, Caesar, per fidem et con-
stantiam et clementiam tuam libera, ne residere in te
ullam partem iracundiae suspicemur. per dexteram istam
te oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti,
istam, inquam, dexteram non tam in bellis neque in
proeliis quam in promissis et fide firmiorem. tu illius
domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti; te
eius di penates acceperunt, te amicum et placatum Deio-
9 tari regis arae focique viderunt. cum facile orari, Cae-
sar, tum semel exorari soles. nemo umquam te placavit
inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias
senserit. quamquam cui sunt inauditae cum Deiotaro
querellae tuae? numquam tu illum accusavisti ut hostem,
sed ut amicum officio parum functum, quod propensior
in Cn. Pompeii amicitiam fuisset quam in tuam: cui
tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tan-
tum auxilia Pompeio, vel si etiam filium misisset, ipse
10 aetatis excusatione usus esset. ita cum maximis eum
rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relinquebas;
itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni
metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti.
neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi
lapsus est. is rex, quem senatus hoc nomine saepe
honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum
ordinem ab adulescentia gravissimum sanctissimumque
duxisset, isdem rebus est perturbatus homo longinquus et
alienigena, quibus nos in media re publica nati semper-
4 11 que versati: cum audiret senatus consentientis auctoritate
arma sumpta, consulibus, praetoribus, tribunis plebis,
nobis imperatoribus rem publicam defendendam datam,
movebatur animo et vir huic imperio amicissimus de
salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam
esse inclusam videbat: in summo tamen timore quiescen-
dum esse arbitrabatur. maxime vero perturbatus est, ut
audivit, consules ex Italia profugisse omnisque consu-
laris — sic enim ei nuntiabatur —, cunctum senatum,
totam Italiam effusam: talibus enim nuntiis et rumoribus
patebat ad orientem via nec ulli veri subsequebantur.
nihil ille de condicionibus tuis, nihil de studio concor-
diae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum

hominum contra dignitatem tuam. quae cum ita essent,
tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. Pompeio ad eum
legati litteraeque venerunt. ignosce, ignosce, Caesar, si 12
eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes
secuti sumus; ad quem cum di atque homines omnia
ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima.
neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus ob-
scuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam
amisimus. quantum nomen illius fuerit, quantae opes,
quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores
populi Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat?
tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus
praestitisti; itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos,
consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non
possumus. ad eum igitur rex Deiotarus venit hoc mi- 5 13
sero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis
adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam
familiaritate coniunctus, et venit vel rogatus ut amicus,
vel arcessitus ut socius, vel evocatus ut is, qui senatui
parere didicisset: postremo venit ut ad fugientem, non
ut ad insequentem, id est ad periculi, non ad victoriae
societatem. itaque Pharsalico proelio facto a Pompeio
discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si
quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satis factum
esse duxit; domum se contulit, teque Alexandrinum bel-
lum gerente utilitatibus tuis paruit. ille exercitum Cn. 14
Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit;
ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum [et
probatissimum omnibus] delegisti, pecuniam misit; ille
iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua
ad bellum uterere; ille corpus suum periculo obiecit,
tecumque in acie contra Pharnacem fuit tuumque ho-
stem esse duxit suum. quae quidem a te in eam par-
tem accepta sunt, Caesar, ut eum amplissimo regis ho-
nore et nomine adfeceris.

Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam 15
honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suae inter-
ficere voluisse: quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas,
suspicari profecto non potes. ut enim omittam cuius
tanti sceleris fuerit in conspectu deorum penatium necare

hospitem, cuius tantae importunitatis omnium gentium
atque omnis memoriae clarissimum lumen exstinguere,
cuius tantae ferocitatis victorem orbis terrarum non ex-
timescere, cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo
rex appellatus esset, in eo tyrannum inveniri — ut haec
omittam, cuius tanti furoris fuit, omnis reges, quorum
multi erant finitimi, omnis liberos populos, omnis socios,
omnis provincias, omnia denique omnium arma contra
se unum excitare? quonam ille modo cum regno, cum
domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset,
tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato?
6 16 at, credo, haec homo inconsultus et temerarius non vide-
bat. quis consideratior illo? [quis tectior?] quis pruden-
tior? quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et
prudentia quam fide et religione vitae defendendum puto.
nota tibi est hominis probitas, C. Caesar, noti mores,
nota constantia. cui porro, qui modo populi Romani
nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides
non audita est? quod igitur facinus nec in hominem im-
prudentem caderet propter metum praesentis exitii, nec
in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a
viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse
17 confingitis? at quam non modo non credibiliter, sed ne
suspitiose quidem! ‘cum’ inquit ‘in castellum Blucium
venisses et domum regis, hospitis tui, devertisses, locus
erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex
munerari constituerat: huc te e balneo, prius quam ac-
cumberes, ducere volebat; erant enim armati, qui te in-
terficerent, in eo ipso loco conlocati.’ en crimen, en
causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset.
ego me hercules, Caesar, initio, cum est ad me ista causa
delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum
legatis missus esset, ab isto adulescente esse corruptum,
hac sum suspitione percussus: medicum indicem subor-
navit; finget videlicet aliquod crimen veneni. etsi a veri-
tate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum
18 res abhorrebat. quid ait medicus? nihil de veneno. at
id fieri potuit primum occultius in potione, in cibo; de-
inde etiam impunius fit, quod cum est factum, negari
potest. si palam te interemisset, omnium in se gentium

non solum odia, sed etiam arma convertisset: si veneno,
Iovis ille quidem hospitalis numen numquam celare po-
tuisset, homines fortasse celasset. quod igitur et conari
occultius et efficere cautius potuit, id tibi et medico cal-
lido et servo, ut putabat, fideli, non credidit: de armis,
de ferro, de insidiis celare te noluit? at quam festive 19
crimen contexitur! 'tua te' inquit 'eadem, quae saepe,
fortuna servavit: negavisti tum te inspicere velle.' quid 7
postea? an Deiotarus, re illo tempore non perfecta, con-
tinuo dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi
locus? at eodem te, cum cenavisses, rediturum dixeras,
itaque fecisti. horam unam aut duas eodem loco arma-
tos, ut conlocati fuerant, retinere magnum fuit? cum in
convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc isti, ut
dixeras: quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti,
qualis rex Attalus in P. Africanum fuit, cui magnificen-
tissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam
misit ex Asia, quae Africanus inspectante exercitu ac-
cepit; quod cum praesens Deiotarus regio et animo et
more fecisset, tu in cubiculum discessisti. obsecro, Cae- 20
sar, repete illius temporis memoriam, pone illum ante
oculos diem, voltus hominum te intuentium atque admi-
rantium recordare: num quae trepidatio? num qui tu-
multus? num quid nisi modeste, nisi quiete, nisi ex
hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? quid igitur
causae excogitari potest cur te lautum voluerit, cenatum
noluerit occidere? 'in posterum' inquit 'diem distulit, ut, 21
cum in castellum Peium ventum esset, ibi cogitata per-
ficeret.' non video causam mutandi loci, sed tamen
acta res criminose est. 'cum' inquit 'vomere post ce-
nam te velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt:
ibi enim erant insidiae. at te eadem tua fortuna serva-
vit: in cubiculo malle dixisti.' di te perduint, fugitive!
ita non modo nequam et improbus, sed fatuus et amens
es. quid? ille signa aenea in insidiis posuerat, quae e
balneo in cubiculum transferri non possent? habes cri-
mina insidiarum: nihil enim dixit amplius. 'horum' in-
quit 'eram conscius.' quid tum? ita ille demens erat,
ut eum, quem conscium tanti sceleris haberet, a se dimit-
teret? Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret

esse nepotem suum et C. Caesarem, cui fecisset insi-
dias? praesertim cum is unus esset qui posset de absente
22 se indicare? 'et fratres meos,' inquit 'quod erant conscii,
in vincula coniecit.' cum igitur eos vinciret, quos secum
habebat, te solutum Romam mittebat, qui eadem scires,
quae illos scire dicis?

8 Reliqua pars accusationis duplex fuit: una regem
semper in speculis fuisse, cum a te esset animo alieno,
altera exercitum eum contra te magnum comparasse. de
exercitu dicam breviter, ut cetera. numquam eas copias
rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo Ro-
mano posset, sed quibus finis suos ab excursionibus
et latrociniis tueretur et imperatoribus nostris auxilia
mitteret. atque antea quidem maiores copias alere po-
23 terat; nunc exiguas vix tueri potest. at misit ad Cae-
cilium nescio quem: sed eos, quos misit, quod ire no-
luerunt, in vincula coniecit. non quaero quam veri
simile sit aut habuisse regem quos mitteret aut eos, quos
misisset, non paruisse, aut, qui dicto audientes in tanta
re non fuissent, eos vinctos potius quam necatos. sed
tamen cum ad Caecilium mittebat, utrum causam illam
victam esse nesciebat an Caecilium istum magnum ho-
minem putabat? quem profecto is, qui optime nostros
homines novit, vel quia non nosset vel si nosset, con-
24 temneret. addit etiam illud, equites non optimos misisse.
credo, Caesar, nihil ad tuum equitatum, sed misit ex eis,
quos habuit, electos. ait nescio quem ex eo numero
servum iudicatum. non arbitror, non audivi: sed in eo,
etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

9 Alieno autem a te animo fuit quo modo? speravit,
credo, difficilis tibi Alexandriae fore exitus propter re-
gionis naturam et fluminis. at eo tempore ipso pecuniam
dedit, exercitum aluit, ei, quem Asiae praefeceras, in
nulla re defuit; tibi victori non solum ad hospitium, sed
25 ad periculum etiam atque ad aciem praesto fuit. secu-
tum est bellum Africanum: graves de te rumores, qui
etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. quo tum
rex animo fuit? qui auctionatus sit seseque spoliare ma-
luerit quam tibi pecuniam non subministrare. 'at eo'
inquit 'tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat qui

rumores Africanos exciperent et celeriter ad se referrent: itaque cum esset ei nuntiatum Domitium naufragio perisse, te in castello circumsederi, de Domitio dixit versum Graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum:

pereant amici, dum inimici una intercidant.'

quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus, versus immanis. qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? tibi porro inimicus cur esset, a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset? quid deinde? furcifer quo progreditur? 26
ait hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. quae crux huic fugitivo potest satis supplicii adferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit umquam? omnes in illo sunt rege virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror, sed praecipue singularis et admiranda frugalitas: etsi hoc verbo scio laudari regem non solere; frugi hominem dici non multum habet laudis in rege: fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem: hae sunt regiae laudes, illa privata est. ut volet quisque, accipiat: ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem maximam iudico. haec in illo est ab ineunte aetate cum a cuncta Asia, cum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita.
multis ille quidem gradibus officiorum erga rem publi- 27
cam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen quicquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus pater familias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. qui igitur adulescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil umquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque aetate saltavit? imitari, Castor, 10 28
potius avi mores disciplinamque debebas quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore male dicere. quod si saltatorem avum habuisses neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. quibus ille studiis

ab ineunte aetate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut
armis, optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta
iam exacta aetate defecerant. itaque Deiotarum cum
plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex
posset, admirari solebamus: hic vero adulescens, qui
meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, cum in
illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus,
quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos con-
cursus facere solebat! quam se iactare, quam ostentare,
quam nemini in illa causa studio et cupiditate conce-
29 dere! cum vero exercitu amisso ego, qui pacis semper
auctor fui, [post Pharsalicum proelium] suasor fuissem
armorum non deponendorum, sed abiciendorum, hunc
ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse
ardebat studio illius belli et patri satis faciendum esse
arbitrabatur. felix ista domus quae non impunitatem
solum adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calami-
tosus Deiotarus qui, quod in eisdem castris fuerit, non
modo apud te, sed etiam a suis accusetur! vos vestra
secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquo-
rum calamitate esse contenti?

11 30 Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant — rex
enim Deiotarus vestram familiam abiectam et obscuram
e tenebris in lucem evocavit: quis tuum patrem antea,
quis esset, quam cuius gener esset, audivit? — sed quam-
vis ingrate et impie necessitudinis nomen repudiaretis,
tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non
ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis
arcessere. esto: concedatur haec quoque acerbitas et
odii magnitudo: adeone, ut omnia vitae salutisque com-
munis atque etiam humanitatis iura violentur? servum
sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, abducere
domum, contra dominum armare, hoc est non uni pro-
pinquo, sed omnibus familiis nefarium bellum indicere;
nam ista corruptela servi si non modo impunita fuerit,
sed etiam a tanta auctoritate approbata, nulli parietes
nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient. ubi
enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare
potest contraque nos pugnare, fit in dominatu servitus,
31 in servitute dominatus. o tempora, o mores! Cn. Domi-

tius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem
maximum vidimus, cum tribunus plebis M. Scaurum
principem civitatis in iudicium populi vocavisset Scauri-
que servus ad eum clam domum venisset et crimina in
dominum delaturum se esse dixisset, prehendi hominem
iussit ad Scaurumque deduci. vide quid intersit, etsi
inique Castorem cum Domitio comparo: sed tamen ille
inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti; ille incor-
ruptum audire noluit, tu corrupisti; ille adiutorem ser-
vum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem
adhibuisti. at semel iste est corruptus a vobis. nonne, 32
cum esset productus et cum tecum fuisset, refugit ad
legatos? nonne ad hunc Cn. Domitium venit? nonne
audiente hoc Servio Sulpicio, clarissimo viro, qui tum
casu apud Domitium cenabat, et hoc Tito Torquato,
optimo adulescente, se a te corruptum, tuis promissis
in fraudem impulsum esse confessus est? quae est ista 12
tam impotens, tam crudelis, tam immoderata inhumani-
tas? idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura
et exempla corrumperes domesticaque immanitate nostrae
civitatis humanitatem inquinares?

At quam acute conlecta crimina! 'Blesamius' inquit, 33
— eius enim nomine, optimi viri nec tibi ignoti, male
dicebat tibi — 'ad regem scribere solebat te in invidia
esse, tyrannum existimari, statua inter reges posita ani-
mos hominum vehementer offensos, plaudi tibi non so-
lere.' nonne intellegis, Caesar, ex urbanis malevolorum
sermunculis haec ab istis esse conlecta? Blesamius tyran-
num Caesarem scriberet? multorum enim capita civium
viderat, multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, neca-
tos, multas adflictas et eversas domos, armatis militibus
refertum forum! quae semper in civili victoria sensimus,
ea te victore non vidimus. solus, inquam, es, C. Cae- 34
sar, cuius in victoria ceciderit nemo nisi armatus. et
quem nos liberi, in summa [populi Romani] libertate nati,
non modo non tyrannum, sed clementissimum in victoria
ducem vidimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyran-
nus videri potest? nam de statua quis queritur, una prae-
sertim, cum tam multas videat? valde enim invidendum
est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus. nam si

locus adfert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem
rostris clarior. de plausu autem quid respondeam? qui
nec desideratus umquam a te est et non numquam ob-
stupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est et
fortasse eo praetermissus, quia nihil volgare te dignum
videri potest.

13 Nihil a me arbitror praeteritum, sed aliquid ad ex-
35 tremum causae reservatum. id autem quid est? te ut
plane Deiotaro reconciliet oratio mea. non enim iam
metuo ne tu illi suscenseas; illud vereor ne tibi illum
suscensere aliquid suspicere: quod abest longissime, mihi
crede, Caesar. quid enim retineat per te meminit, non
quid amiserit; neque se a te multatum arbitratur, sed,
cum existimares multis tibi multa esse tribuenda, quo
minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres non
36 recusavit. etenim si Antiochus, Magnus ille, rex Asiae,
cum, postea quam a L. Scipione devictus *est*, Tauro te-
nus regnare iussus esset, omnemque hanc Asiam, quae
est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus
benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis
magna procuratione liberatus modicis regni terminis ute-
retur, potest multo facilius se Deiotarus consolari: ille
enim furoris multam sustulerat, hic erroris. omnia tu
Deiotaro, Caesar, tribuisti, cum et ipsi et filio nomen
regium concessisti: hoc nomine retento atque servato
nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de
se senatus imminutum putat. magno animo et erecto
est, nec umquam succumbet inimicis, ne fortunae qui-
37 dem. multa se arbitratur et peperisse ante factis et
habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit
amittere. quae enim fortuna aut quis casus aut quae
tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro
decreta delere? ab omnibus enim est ornatus, qui,
postea quam in castris esse potuit per aetatem, in Asia,
Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt: sena-
tus vero iudicia de illo tam multa tamque honorifica,
quae publicis populi Romani litteris monimentisque con-
signata sunt, quae umquam vetustas obruet aut quae
tanta delebit oblivio? quid de virtute eius dicam? de
magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes

docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona
esse dixerunt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad
beate vivendum contentam esse virtutem. haec ille re- 38
putans et dies noctisque cogitans non modo tibi non
suscenset — esset enim non solum ingratus, sed etiam
amens —, verum omnem tranquillitatem et quietem se-
nectutis acceptam refert clementiae tuae. quo quidem 14
animo cum antea fuit, tum non dubito quin tuis litteris,
quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic
Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omnique
sollicitudine abstraxerit; iubes enim eum bene sperare et
bono esse animo, quod scio te non frustra scribere solere.
memini enim isdem fere verbis ad me te scribere meque
tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum. laboro 39
equidem regis Deiotari causa, quocum mihi amicitiam
res publica conciliavit, hospitium voluntas utriusque con-
iunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero
necessitudinem magna eius officia in me et in exercitum
meum effecerunt: sed cum de illo laboro tum de multis
amplissimis viris, quibus semel ignotum a te esse oportet,
nec beneficium tuum in dubium vocari, nec haerere in
animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere
ut quisquam te timere incipiat eorum, qui sint semel a te
liberati timore. non debeo, C. Caesar, quod fieri solet 40
in tantis periculis, temptare ecquonam modo dicendo mi-
sericordiam tuam commovere possim; nihil opus est:
occurrere solet ipsa supplicibus et calamitosis, nullius
oratione evocata. propone tibi duos reges et id animo
contemplare, quod oculis non potes: dabis profecto id
misericordiae quod iracundiae denegavisti. multa sunt
monimenta clementiae tuae, sed maxima eorum incolu-
mitates, quibus salutem dedisti; quae si in privatis glo-
riosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus.
semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit, so-
ciorum vero regum et amicorum sanctissimum; quod 15 41
nomen hi reges ne amitterent te victore timuerunt, reten-
tum vero et a te confirmatum posteris etiam suis tradi-
turos se esse confidunt. corpora sua pro salute regum
suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et Blesamius
et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eadem-

que fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper cum
Hiera legatus est ad te missus, cum regum amicissimi,
42 tum tibi etiam, ut spero, probati. exquire de Blesamio
num quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit.
Hieras quidem causam omnem suscipit et criminibus illis
pro rege se supponit reum; memoriam tuam implorat,
qua vales plurimum; negat umquam se a te in Deiotari
tetrarchia pedem discessisse; in primis finibus tibi se
praesto fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum; cum
e balneo exisses, tecum se fuisse, cum illa munera in-
spexisses cenatus, cum in cubiculo recubuisses; eandem-
43 que adsiduitatem tibi se praebuisse postridie: quam ob
rem si quid eorum, quae obiecta sunt, cogitatum sit, non
recusat quin id suum facinus iudices. quocirca, C. Cae-
sar, velim existimes hodierno die sententiam tuam aut
cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam
esse regibus aut incolumem famam cum salute: quorum
alterum optare illorum crudelitatis est, alterum conser-
vare clementiae tuae.

# M. TULLII CICERONIS
# IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA
# PRIMA.

Ante quam de re publica, patres conscripti, dicam 1
ea, quae dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis 1
breviter consilium et profectionis et reversionis meae.
ego cum sperarem aliquando ad vestrum consilium au-
ctoritatemque rem publicam esse revocatam, manendum
mihi statuebam quasi in vigilia quadam consulari ac
senatoria; nec vero usquam discedebam nec a re publica
deiciebam oculos ex eo die, quo in aedem Telluris con-
vocati sumus: in quo templo, quantum in me fuit, ieci
fundamenta pacis Atheniensiumque renovavi vetus exem-
plum; Graecum etiam verbum usurpavi, quo tum in
sedandis discordiis usa erat civitas illa atque omnem me-
moriam discordiarum oblivione sempiterna delendam cen-
sui. praeclara tum oratio M. Antonii, egregia etiam 2
voluntas; pax denique per eum et per liberos eius cum
praestantissimis civibus confirmata est. atque his prin-
cipiis reliqua consentiebant: ad deliberationes eas, quas
habebat domi de re publica, principes civitatis adhibebat;
ad hunc ordinem res optimas deferebat; nihil tum nisi
quod erat notum omnibus in C. Caesaris commentariis
reperiebatur; summa constantia ad ea, quae quaesita
erant, respondebat. num qui exules restituti? unum 3
aiebat, praeterea neminem. num immunitates datae?
'nullae' respondebat. adsentiri etiam nos Ser. Sulpicio,
clarissimo viro, voluit, ne qua tabula post Idus Martias
ullius decreti Caesaris aut beneficii figeretur. multa
praetereo eaque praeclara; ad singulare enim M. Antonii
factum festinat oratio: dictaturam, quae iam vim regiae
potestatis obsederat, funditus ex re publica sustulit; de
qua ne sententias quidem diximus: scriptum senatus con-
sultum quod fieri vellet attulit, quo recitato auctoritatem

eius summo studio secuti sumus eique amplissimis verbis
2 per senatus consultum gratias egimus. lux quaedam vi-
4 debatur oblata non modo regno, quod pertuleramus, sed
etiam regni timore sublato, magnumque pignus ab eo rei
publicae datum, se liberam civitatem esse velle, cum
dictatoris nomen, quod saepe iustum fuisset, propter per-
petuae dictaturae recentem memoriam funditus ex re
5 publica sustulisset. liberatus periculo caedis paucis post
diebus senatus; uncus impactus est fugitivo illi, qui in
Marii nomen invaserat. atque haec omnia communiter
cum conlega; alia porro propria Dolabellae, quae, nisi
conlega afuisset, credo eis futura fuisse communia. nam
cum serperet in urbem infinitum malum idque manaret
in dies latius, idemque bustum in foro facerent, qui illam
insepultam sepulturam effecerant, et cotidie magis magis-
que perditi homines cum sui similibus servis tectis ac
templis urbis minarentur, talis animadversio fuit Dola-
bellae cum in audacis sceleratosque servos, tum in impu-
ros et nefarios liberos, talisque eversio illius exsecratae
columnae, ut mihi mirum videatur tam valde reliquum
6 tempus ab illo uno die dissensisse. ecce enim Kalendis
Iuniis, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia: nihil
per senatum, multa et magna per populum et absente
populo et invito. consules designati negabant se audere
in senatum venire; patriae liberatores urbe carebant ea,
cuius a cervicibus iugum servile deiecerant, quos tamen
ipsi consules et in contionibus et in omni sermone lau-
dabant; veterani qui appellabantur, quibus hic ordo dili-
gentissime caverat, non ad conservationem earum rerum,
quas habebant, sed ad spem novarum praedarum incita-
bantur. quae cum audire mallem quam videre haberem-
que ius legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem
Kalendis Ianuariis, quod initium senatus cogendi fore
3 videbatur. exposui, patres conscripti, profectionis
7 consilium: nunc reversionis, quae plus admirationis habet,
breviter exponam. cum Brundisium iterque illud, quod
tritum in Graeciam est, non sine causa vitavissem, Ka-
lendis Sextilibus veni Syracusas, quod ab ea urbe trans-
missio in Graeciam laudabatur: quae tamen urbs mihi
coniunctissima plus una me nocte cupiens retinere non

potuit: veritus sum ne meus repentinus ad meos neces-
sarios adventus suspitionis aliquid adferret, si essem
commoratus. cum autem me ex Sicilia ad Leucopetram,
quod est promunturium agri Regini, venti detulissent, ab
eo loco conscendi, ut transmitterem; nec ita multum pro-
vectus reiectus austro sum in eum ipsum locum, unde
conscenderam; cumque intempesta nox esset mansissem- 8
que in villa P. Valerii, comitis et familiaris mei, postri-
dieque apud eundem ventum exspectans manerem, muni-
cipes Regini complures ad me venerunt, ex eis quidam
Roma recentes: a quibus primum accipio M. Antonii
contionem, quae mihi ita placuit, ut ea lecta de rever-
sione primum coeperim cogitare. nec ita multo post
edictum Bruti adfertur et Cassii, quod quidem mihi, for-
tasse quod eos plus etiam rei publicae quam familiarita-
tis gratia diligo, plenum aequitatis videbatur. addebant
praeterea — fit enim plerumque ut ei, qui boni quid volunt
adferre, adfingant aliquid quo faciant id, quod nuntiant,
laetius — rem conventuram: Kalendis senatum frequen-
tem fore; Antonium, repudiatis malis suasoribus, re-
missis provinciis Galliis, ad auctoritatem senatus esse
rediturum. tum vero tanta sum cupiditate incensus ad 4
reditum, ut mihi nulli neque remi neque venti satis face- 9
rent, non quo me ad tempus occursurum non putarem,
sed ne tardius quam cuperem rei publicae gratularer.
atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi: quanto
meo dolore non dico: turpe mihi ipsi videbatur in eam
urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet, et ibi
velle tuto esse, ubi ille non posset. neque vero illum
similiter atque ipse eram commotum esse vidi: erectus
enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientia nihil
de suo casu, multa de vestro querebatur. exque eo 10
primum cognovi quae Kalendis Sextilibus in senatu fuis-
set L. Pisonis oratio: qui quamquam parum erat — id
enim ipsum a Bruto audieram — a quibus debuerat adiu-
tus, tamen et Bruti testimonio — quo quid potest esse
gravius? — et omnium praedicatione, quos postea vidi,
magnam mihi videbatur gloriam consecutus. hunc igitur
ut sequerer properavi, quem praesentes non sunt secuti,
non ut proficerem aliquid — nec enim sperabam id nec

praestare poteram —, sed ut, si quid mihi humanitus accidisset — multa autem impendere videntur praeter naturam etiam praeterque fatum —, huius tamen diei vocem testem rei publicae relinquerem meae perpetuae erga se voluntatis.

11 Quoniam utriusque consilii causam, patres conscripti, probatam vobis esse confido, prius quam de re publica dicere incipio, pauca querar de hesterna Antonii iniuria: cui sum amicus, idque me non nullo eius officio debere
5 [esse] prae me semper tuli. quid tandem erat causae cur in senatum [hesterno die] tam acerbe cogerer? solusne aberam? an non saepe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam aegrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas aut de Pyrrhi pace agebatur, ad quam causam etiam Appium illum et caecum
12 et senem delatum esse memoriae proditum est: de supplicationibus referebatur, quo in genere senatores deesse non solent: coguntur enim non pignoribus, sed eorum, de quorum honore agitur, gratia; quod idem fit, cum de triumpho refertur: ita sine cura consules sunt, ut paene liberum sit senatori non adesse. qui cum mihi mos notus esset cumque e via languerem et mihimet displicerem, misi pro amicitia qui hoc ei diceret. at ille vobis audientibus cum fabris se domum meam venturum esse dixit. nimis iracunde hoc quidem et valde intemperanter: cuius enim maleficii tanta ista poena est, ut dicere in hoc ordine auderet se publicis operis disturbaturum publice ex senatus sententia aedificatam domum? quis autem umquam tanto damno senatorem coëgit? aut quid est ultra pignus aut multam? quod si scisset quam sententiam dicturus essem, remisisset aliquid profecto de
6 13 severitate cogendi. an me censetis, patres conscripti, quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles religiones in rem publicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? nihil dico cui: fuerit ille Brutus, qui et ipse dominatu regio rem publicam liberavit et ad similem virtutem et simile factum stirpem iam prope in quingentesimum annum propagavit: adduci tamen non possem ut quemquam mortuum coniungerem

cum immortalium religione; ut, cuius sepulcrum usquam
exstet ubi parentetur, ei publice supplicetur. ego vero
eam sententiam dixissem, ut me adversus populum Ro-
manum, si qui accidisset gravior rei publicae casus, si
bellum, si morbus, si fames, facile possem defendere;
quae partim iam sunt, partim timeo ne impendeant. sed
hoc ignoscant di immortales velim et populo Romano,
qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus.
quid? de reliquis rei publicae malis licetne dicere? mihi 14
vero licet et semper licebit dignitatem tueri, mortem con-
temnere. potestas modo veniendi in hunc locum sit:
dicendi periculum non recuso. atque utinam, patres
conscripti, Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non
quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo consularis,
quod tum accidit, dignus illo honore, dignus re publica
inveniretur. qua quidem ex re magnum accipio dolo-
rem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos
L. Pisonem ducem optimae sententiae non secutos. id-
circone nos populus Romanus consules fecit, ut in altis-
simo gradu dignitatis locati rem publicam pro nihilo
haberemus? non modo voce nemo L. Pisoni consularis,
sed ne voltu quidem adsensus est. quae, malum! est 15
ista voluntaria servitus? fuerit quaedam necessaria; * *
neque ego hoc ab omnibus eis desidero, qui sententiam
consulari loco dicunt: alia causa est eorum, quorum si-
lentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro: quos
quidem doleo in suspitionem populo Romano venire non
modo metus, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de
causa deesse dignitati suae. qua re primum maximas 7
gratias et ago et habeo Pisoni, qui non quid efficere
posset in re publica cogitavit, sed quid facere ipse de-
beret: deinde a vobis, patres conscripti, peto, ut, etiam
si sequi minus audebitis orationem atque auctoritatem
meam, benigne me tamen, ut adhuc fecistis, audiatis.

Primum igitur acta Caesaris servanda censeo, non 16
quo probem — quis enim id quidem potest? — sed quia
rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii.
vellem adesset M. Antonius, modo sine advocatis. sed,
ut opinor, licet ei minus valere, quod mihi heri per illum
non licuit: doceret me vel potius vos, patres conscripti,

quem ad modum ipse Caesaris acta defenderet. an
in commentariolis et chirographis et libellis se uno au-
ctore prolatis, ne prolatis quidem, sed tantum modo
dictis acta Caesaris firma erunt: quae ille in aes in-
cidit, in quo populi iussa perpetuasque leges esse vo-
17 luit, pro nihilo habebuntur? equidem existimo nihil tam
esse in actis Caesaris quam leges Caesaris. an, si cui
quid ille promisit, id erit fixum, quod idem non facere
potuit? ut multis multa promissa non fecit: quae tamen
multo plura illo mortuo reperta sunt quam a vivo bene-
ficia per omnis annos tributa et data. sed ea non muto,
non moveo: summo studio illius praeclara acta defendo.
pecunia utinam ad Opis maneret! cruenta illa quidem,
sed his temporibus, quoniam eis, quorum est, non reddi-
tur, necessaria. quamquam ea quoque sit effusa, si ita
18 in actis fuit. ecquid est quod tam proprie dici possit
actum eius, qui togatus in re publica cum potestate im-
perioque versatus sit, quam lex? quaere acta Gracchi:
leges Semproniae proferentur; quaere Sullae: Corneliae.
quid? Pompeii tertius consulatus in quibus actis constitit?
nempe in legibus. de Caesare ipso si quaereres quidnam
egisset in urbe et in toga, leges multas responderet se et
praeclaras tulisse, chirographa vero aut mutaret aut non
daret, aut, si dedisset, non istas res in actis suis duceret.
sed haec ipsa concedo; quibusdam etiam in rebus coniveo;
in maximis vero rebus, id est legibus, acta Caesaris dis-
9 solvi ferendum non puto. quae lex melior, utilior, optima
19 etiam re publica saepius flagitata quam ne praetoriae
provinciae plus quam annum neve plus quam biennium
consulares obtinerentur? hac lege sublata videnturne
vobis posse Caesaris acta servari? quid? lege, quae pro-
mulgata est de tertia decuria nonne omnes iudiciariae
leges Caesaris dissolvuntur? et vos acta Caesaris defen-
ditis, qui leges eius evertitis? nisi forte, si quid memoriae
causa rettulit in libellum, id numerabitur in actis et,
quamvis iniquum et inutile sit, defendetur: quod ad po-
pulum centuriatis comitiis tulit, id in actis Caesaris non
20 habebitur. at quae est ista tertia decuria? 'centurionum'
inquit. quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante
Pompeia, Aurelia non patebat? 'census praefiniebatur,'

inquit. non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano; itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et iudicant et iudicaverunt. 'non quaero' inquit 'istos: quicumque ordinem duxit, iudicet.' at si ferretis, quicumque equo meruisset, quod est lautius, nemini probaretis; in iudice enim spectari et fortuna debet et dignitas. 'non quaero' inquit 'ista: addo etiam iudices manipularis ex legione Alaudarum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse.' o contumeliosum honorem eis, quos ad iudicandum nec opinantis vocatis! hic enim est legis index, ut ei res in tertia decuria iudicent, qui libere iudicare non audeant: in quo quantus error est, di immortales! eorum, qui istam legem excogitaverunt! ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate iudicandi sordis suas eluet laborabitque ut honestis decuriis potius dignus videatur quam in turpem iure coniectus. altera promulgata lex est, ut 9
et de vi et maiestatis damnati ad populum provocent, si 21
velint. haec utrum tandem lex est an legum omnium dissolutio? quis est enim hodie cuius intersit istam legem manere? nemo reus est legibus illis, nemo quem futurum putemus; armis enim gesta numquam profecto in iudicium vocabuntur. 'at res popularis.' utinam quidem aliquid velletis esse populare! omnes enim iam cives de rei publicae salute una et mente et voce consentiunt. quae est igitur ista cupiditas legis eius ferendae, quae turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius quam qui maiestatem populi Romani minuerit per vim, eum damnatum iudicio ad eam ipsam vim
reverti, propter quam sit iure damnatus? sed quid plura 22
de lege disputo? quasi vero id agatur ut quisquam provocet: id agitur, id fertur, ne quis omnino umquam istis legibus reus fiat: quis enim aut accusator tam amens reperietur qui reo condemnato obicere se multitudini conductae velit, aut iudex qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercennarias statim protrahatur? non igitur provocatio ista lege datur, sed duae maxime salutares leges quaestionesque tolluntur. quid est aliud hortari adulescentis, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives

velint esse? quam autem ad pestem furor tribunicius
impelli non poterit his duabus quaestionibus de vi et ma-
23 iestate sublatis? quid, quod obrogatur legibus Caesaris,
quae iubent ei, qui de vi, itemque ei, qui maiestatis da-
mnatus sit, aqua et igni interdici? quibus cum provocatio
datur, nonne acta Caesaris rescinduntur? quae quidem
ego, patres conscripti, qui illa numquam probavi, tamen
ita conservanda concordiae causa arbitratus sum, ut non
modo, quas vivus leges Caesar tulisset, infirmandas hoc
tempore non putarem, sed ne illas quidem, quas post
24 mortem Caesaris prolatas esse et fixas videtis: de exsilio
reducti a mortuo; civitas data non solum singulis, sed
nationibus et provinciis universis a mortuo; immunitati-
bus infinitis sublata vectigalia a mortuo: ergo haec uno,
verum optimo auctore domo prolata defendimus: eas
leges, quas ipse nobis inspectantibus recitavit, pronun-
tiavit, tulit, quibus latis gloriabatur eisque legibus rem
publicam contineri putabat, de provinciis, de iudiciis,
eas, inquam, Caesaris leges nos, qui defendimus acta
25 Caesaris, evertendas putamus? ac de his tamen legibus,
quae promulgatae sunt, saltem queri possumus: de eis,
quae iam latae dicuntur, ne illud quidem licuit; illae
enim sine ulla promulgatione latae sunt ante quam scri-
ptae. quaero autem quid sit cur aut ego aut quisquam
vestrum, patres conscripti, bonis tribunis plebis leges
malas metuat: paratos habemus qui intercedant; paratos
qui rem publicam religione defendant: vacui metu esse
debemus. 'quas tu mihi' inquit 'intercessiones, quas
religiones?' eas scilicet, quibus rei publicae salus conti-
netur. 'neglegimus ista et nimis antiqua ac stulta duci-
mus: forum saepietur; omnes claudentur aditus; armati
26 in praesidiis multis locis conlocabuntur.' quid tum?
quod ita erit gestum, id lex erit? et in aes incidi iube-
bitis, credo, illa legitima: CONSULES POPULUM IURE ROGAVE-
RUNT — hocine a maioribus accepimus ius rogandi? —
POPULUSQUE IURE SCIVIT. qui populus? isne, qui exclusus
est? quo iure? an eo, quod vi et armis omne sublatum
est? atque haec dico de futuris, quod est amicorum ante
dicere ea, quae vitari possint: quae si facta non erunt,
refelletur oratio mea. loquor de legibus promulgatis,

de quibus est integrum vobis, demonstro vitia: tollite!
denuntio vim, arma: removete!

Irasci quidem vos mihi, Dolabella, pro re publica 11 27
dicenti non oportebit. quamquam te quidem id facturum
non arbitror; novi facilitatem tuam —: conlegam tuum
aiunt in hac sua fortuna, quae bona ipsi videtur — mihi,
ne gravius quippiam dicam, avorum et avunculi sui con-
sulatum si imitaretur, fortunatior videretur — sed eum
iracundum audio esse factum. video autem quam sit
odiosum habere eundem iratum et armatum, cum tanta
praesertim gladiorum sit impunitas: sed proponam ius,
ut opinor, aequum, quod M. Antonium non arbitror re-
pudiaturum. ego, si quid in vitam eius aut in mores
cum contumelia dixero, quo minus mihi inimicissimus sit
non recusabo; sin consuetudinem meam [quam in re
publica semper habui,] tenuero, id est, si libere quae
sentiam de re publica dixero, primum deprecor ne ira-
scatur; deinde, si hoc non impetro, peto ut sic irascatur,
ut civi: armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui de-
fendendi causa: eis, qui pro re publica quae ipsis visa
erunt dixerint, ista arma ne noceant. quid hac postula-
tione dici potest aequius? quod si, ut mihi a quibusdam 28
eius familiaribus dictum est, omnis eum, quae habetur
contra voluntatem eius, oratio graviter offendit, etiam si
nulla inest contumelia, feremus amici naturam. sed idem
illi ita mecum loquuntur: 'non idem tibi adversario Cae-
saris licebit quod Pisoni socero,' et simul admonent
quiddam, quod cavebimus: 'nec erit iustior in senatum
non veniendi morbi causa quam mortis.' sed per deos 12 29
immortalis! — te enim intuens, Dolabella, [qui es mihi
carissimus,] non possum utriusque vestrum errorem re-
ticere: credo enim vos, nobilis homines, magna quaedam
spectantis, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspi-
cantur, quae semper ab amplissimo quoque clarissimoque
contempta est, non opes violentas et populo Romano mi-
nime ferendam potentiam, sed caritatem civium et glo-
riam concupisse. est autem gloria laus recte factorum
magnorumque in rem publicam meritorum, quae cum
optimi cuiusque tum etiam multitudinis testimonio com-
probatur. dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus 30

esset, nisi te praeter ceteros paulisper esse expertum
viderem: quem potes recordari in vita inluxisse tibi diem
laetiorem quam cum expiato foro, dissipato concursu
impiorum, principibus sceleris poena adfectis, urbe in-
cendio et caedis metu liberata te domum recepisti? cuius
ordinis, cuius generis, cuius denique fortunae studia tum
laudi et gratulationi tuae se non obtulerunt? quin mihi
etiam, quo auctore te in his rebus uti arbitrabantur, et
gratias boni viri agebant et tuo nomine gratulabantur.
recordare, quaeso, Dolabella, consensum illum theatri,
cum omnes earum rerum obliti, propter quas fuerant tibi
offensi, significarent se beneficio novo memoriam veteris
31 doloris abiecisse. hanc tu, P. Dolabella, — magno loquor
cum dolore — hanc tu, inquam, potuisti aequo animo
13 tantam dignitatem deponere? tu autem, M. Antoni, —
absentem enim appello —, unum illum diem, quo in aede
Telluris senatus fuit, non omnibus his mensibus, quibus
te quidam multum a me dissentientes beatum putant,
anteponis? quae fuit oratio de concordia? quanto metu
[veterani], quanta sollicitudine civitas tum a te liberata
est, cum conlegam tuum depositis inimicitiis oblitus auspi-
ciorum a te ipso augure populi Romani nuntiatorum illo
primum die conlegam tibi esse voluisti; tuus parvus filius
32 in Capitolium a te missus pacis obses fuit: quo senatus
die laetior? quo populus Romanus? qui quidem nulla in
contione umquam frequentior fuit. tum denique liberati
per viros fortissimos videbamur, quia, ut illi voluerant,
libertatem pax consequebatur. proximo, altero, tertio,
denique reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi
donum aliquod cotidie adferre rei publicae; maximum au-
tem illud, quod dictaturae nomen sustulisti. haec inusta
est a te, a te, inquam, mortuo Caesari nota ad ignominiam
sempiternam. ut enim propter unius M. Manlii scelus de-
creto gentis Manliae neminem patricium Manlium Marcum
vocari licet, sic tu propter unius dictatoris odium nomen
33 dictatoris funditus sustulisti. num te, cum haec pro salute
rei publicae tanta gessisses, fortunae tuae, num amplitu-
dinis, num claritatis, [num gloriae] paenitebat? unde
igitur subito tanta ista mutatio? non possum adduci ut
suspicer te pecunia captum. licet quod cuique libet

loquatur, credere non est necesse: nihil enim umquam
in te sordidum, nihil humile cognovi. quamquam solent
domestici depravare non numquam; sed novi firmitatem
tuam. atque utinam ut culpam, sic etiam suspitionem
vitare potuisses! illud magis vereor, ne ignorans verum 14
iter gloriae gloriosum putes plus te unum posse quam
omnis et metui a civibus tuis: quod si ita putas, totam
ignoras viam gloriae: carum esse civem, bene de re
publica mereri, laudari, coli, diligi gloriosum est; metui
vero et in odio esse invidiosum, detestabile, imbecillum,
caducum. quod videmus etiam in fabula illi ipsi, qui 34
'oderint, dum metuant' dixerit, perniciosum fuisse. uti-
nam, Antoni, avum tuum meminisses! de quo tamen au-
disti multa ex me eaque saepissime. putasne illum
immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum ha-
bendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa se-
cunda fortuna libertate esse parem ceteris, principem
dignitate. itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acer-
bissimum eius supremum diem malim quam L. Cinnae
dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus. sed 35
quid oratione te flectam? si enim exitus C. Caesaris
efficere non potest ut malis carus esse quam metui, nihil
cuiusquam proficiet nec valebit oratio: quem qui beatum
fuisse putant, miseri ipsi sunt: beatus est nemo, qui ea
lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa
interfectoris gloria interfici possit. qua re flecte te, quaeso,
et maiores tuos respice atque ita guberna rem publicam,
ut natum esse te cives tui gaudeant: sine quo nec beatus
nec clarus nec tutus quisquam esse omnino potest. po- 15 36
puli quidem Romani iudicia multa ambo habetis, quibus
vos non satis moveri permoleste fero. quid enim gladia-
toribus clamores innumerabilium civium? quid populi
versus? quid Pompeii statuae plausus infiniti? quid duo-
bus tribunis plebis, qui vobis adversantur? parumne haec
significant incredibiliter consentientem populi Romani
universi voluntatem? quid? Apollinarium ludorum plau-
sus vel testimonia potius et iudicia populi Romani parum
magna vobis videbantur? o beatos illos, qui, cum adesse
ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen et
in medullis populi Romani ac visceribus haerebant! nisi

forte Accio tum plaudi et sexagesimo post anno palmam
dari, non Bruto putabatis, qui ludis suis ita caruit, ut
in illo apparatissimo spectaculo studium populus Roma-
nus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo
37 plausu et clamore leniret. equidem is sum, qui istos
plausus, cum popularibus civibus tribuerentur, semper
contempserim; idemque cum a summis, mediis, infimis,
cum denique ab universis hoc idem fit cumque ei, qui
ante sequi populi consensum solebant, fugiunt, non plau-
sum illum, sed iudicium puto. sin haec leviora vobis
videntur, quae sunt gravissima, num etiam hoc contem-
nitis, quod sensistis tam caram populo Romano vitam A.
Hirtii fuisse? satis erat enim probatum illum esse populo
Romano, ut est; iucundum amicis, in quo vincit omnis;
carum suis, quibus est ipse carissimus: tantam tamen sol-
licitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo me-
38 minimus? certe in nullo. quid igitur? hoc vos, per deos
immortalis! quale sit non interpretamini? quid? eos de
vestra vita cogitare non censetis, quibus eorum, quos
sperant rei publicae consulturos, vita tam cara sit?

Cepi fructum, patres conscripti, reversionis meae, quoniam et ea dixi, ut quicumque casus consecutus esset, exstaret constantiae meae testimonium, et sum a vobis benigne ac diligenter auditus; quae potestas si mihi saepius sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, non tam mihi me quam rei publicae reservabo. mihi fere satis est quod vixi vel ad aetatem vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi quam vobis reique publicae accesserit.

# M. TULLII CICERONIS
# IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA
# SECUNDA.

Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam ut 1 1
nemo his annis viginti rei publicae fuerit hostis qui non
bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? nec vero
necesse est quemquam a me nominari: vobiscum ipsi
recordamini. mihi poenarum illi plus quam optarem dederunt: te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum
exitus non perhorrescere. atque hoc in aliis minus
mirabar; nemo enim illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me rei publicae causa lacessiti. tu ne
verbo quidem violatus, ut audacior quam Catilina, furiosior quam Clodius viderere, ultro me maledictis lacessisti,
tuamque a me alienationem commendationem tibi ad
impios civis fore putavisti. quid putem? contemptumne 2
me? non video nec in vita nec in gratia nec in rebus
gestis nec in hac mea mediocritate ingenii quid despicere
possit Antonius. an in senatu facillime de me detrahi
posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae
rei publicae testimonium multis, mihi uni conservatae
dedit. an decertare mecum voluit contentione dicendi?
hoc quidem est beneficium: quid enim plenius, quid uberius *cuiquam* quam mihi et pro me et contra Antonium
dicere? illud profecto: non existimavit sui similibus probari posse se esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus.
cui prius quam de ceteris rebus respondeo, de amicitia, 3
quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudico, pauca dicam.

Contra rem suam me nescio quando venisse questus 2
est. an ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario? non venirem contra gratiam non virtutis spe, sed aetatis flore conlectam? non venirem contra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio ob-

timuit, non iure praetorio? sed hoc idcirco commemora-
tum a te puto, uti te infimo ordini commendares, cum
omnes *te* recordarentur libertini generum et liberos tuos
nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. at enim te in
disciplinam meam tradideras — nam ita dixisti —; do-
mum meam ventitaras. ne tu, si id fecisses, melius
famae, melius pudicitiae tuae consuluisses. sed neque
fecisti nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere
4 licuisset. auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti.
o incredibilem audaciam! o impudentiam praedicandam!
quo enim tempore me augurem a toto conlegio expetitum
Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt — nec
enim licebat a pluribus nominari — tu nec solvendo eras
nec te ullo modo nisi eversa re publica fore incolumem
putabas. poteras autem eo tempore auguratum petere,
cum in Italia C. Curio non esset? aut tum, cum es factus,
unam tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam
familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi
3 5 fuissent. at beneficio sum tuo usus. quo? quamquam
illud ipsum, quod commemoras, semper prae me tuli.
malui me tibi debere confiteri quam cuiquam minus pru-
denti non satis gratus videri. sed quo beneficio? quod
me Brundisii non occideris? quem ipse victor, qui tibi,
ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis prin-
cipatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset,
eum tu occideres? fac potuisse. quod est aliud, patres
conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare
possint eis se dedisse vitam, quibus non ademerint? quod
si esset beneficium, numquam, qui illum interfecerunt, a
quo erant conservati, quos tu clarissimos viros soles ap-
pellare, tantam essent gloriam consecuti. quale autem
beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? qua
in re non tam iucundum mihi videri debuit non inter-
fectum *me* a te quam miserum te id impune facere po-
6 tuisse. sed sit beneficium, quando quidem maius accipi
a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingra-
tum? an de interitu rei publicae queri non debui, ne in
te ingratus viderer? at in illa querella, misera quidem
et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus
populusque Romanus conlocavit, necessaria, quid est

dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid
non amice? quod quidem cuius temperantiae fuit, de M.
Antonio querentem abstinere maledictis, praesertim cum
tu reliquias rei publicae dissipavisses, cum domi tuae
turpissimo mercatu omnia essent venalia, cum leges eas,
quae numquam promulgatae essent, et de te et a te latas
confiterere, cum auspicia augur, intercessionem consul
sustulisses, cum esses foedissime stipatus armatis, cum
omnis inpuritates impudica in domo cotidie susciperes,
vino lustrisque confectus. at ego, tamquam mihi cum 7
M. Crasso contentio esset, quocum multae et tam magnae
fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de re pu-
blica graviter querens de homine nihil dixi: itaque hodie
perficiam, ut intellegat quantum a me beneficium tum
acceperit. at etiam litteras, quas me sibi misisse diceret, 4
recitavit homo et humanitatis expers et vitae communis
ignarus: quis enim umquam, qui paulum modo bonorum
consuetudinem nosset, litteras ad se ab amico missas
offensione aliqua interposita in medium protulit palam-
que recitavit? quid est aliud tollere ex vita vitae societa-
tem, tollere amicorum conloquia absentium? quam multa
ioca solent esse in epistulis, quae prolata si sint, inepta
videantur! quam multa seria, neque tamen ullo modo
divolganda! sit hoc inhumanitatis tuae: stultitiam incre- 8
dibilem videte: quid habes quod mihi opponas, homo
diserte, ut Mustelae iam esse et Tironi videris? qui cum
hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus,
ego quoque te disertum putabo, si ostenderis quo modo
sis eos inter sicarios defensurus: — sed quid opponas
tandem, si negem me umquam ad te istas litteras mi-
sisse? quo me teste convincas? an chirographo? in quo
habes scientiam quaestuosam. qui possis? sunt enim
librarii manu. iam invideo magistro tuo, qui te tanta
mercede, quantam iam proferam, nihil sapere doceat.
quid enim est minus non dico oratoris, sed hominis 9
quam id obicere adversario, quod ille si verbo ne-
garit, longius progredi non possit qui obiecerit? at ego
non nego, teque in isto ipso convinco non inhumanitatis
solum, sed etiam amentiae. quod enim verbum in istis
litteris est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae?

omne autem crimen [tuum] est, quod de te in his litteris non male existimem, quod scribam tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum, non tamquam ad sceleratum et latronem. at ego tuas litteras, etsi iure poteram a te lacessitus, tamen non proferam: quibus petis ut tibi per me liceat quendam de exsilio reducere, adiurasque id te invito me non esse facturum; idque a me impetrasti: quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque auctoritas huius ordinis neque existimatio populi Romani
10 neque leges ullae possent coërcere? verum tamen quid erat quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Caesaris lege reductus? sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat lege lata.

5 Sed cum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid et in M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem benigne, alterum ipse efficiam ut contra illum cum dicam, attente audiatis. simul illud oro: si meam cum in omni vita tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei: non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit vel quod ita rem publicam gerit vel quod ita
11 factus est; ego sine ulla controversia consularis. ut igitur intellegeretis qualem ipse se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum meum: qui consulatus verbo meus, patres conscripti, re vester fuit: quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate, sententia? haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? quis autem meum consulatum praeter te Publiumque Clodium qui vituperaret inventus est? cuius quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, manet, quoniam id domi tuae est, quod fuit illorum utri-
12 que fatale. non placet M. Antonio consulatus meus. at placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime est mortuus; placuit Q. Catulo, cuius semper in hac re publica vivet auctoritas; placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, C. Pisoni, M'. Glabrioni, M'. Lepido, L.

Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Murenae, qui tum
erant consules designati; placuit idem quod consularibus
M. Catoni, qui cum multa vita excedens providit, tum
quod te consulem non vidit; maxime vero consulatum
meum Cn. Pompeius probavit, qui ut me primum dece-
dens ex Syria vidit, complexus et gratulans meo benefi-
cio patriam se visurum esse dixit. sed quid singulos
commemoro? frequentissimo senatui sic placuit, ut esset
nemo qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui mihi
non vitam suam, fortunas, liberos, rem publicam referret
acceptam. sed quoniam illis, quos nominavi, tot et tali- 6
bus viris res publica orbata est, veniamus ad vivos, qui 13
duo de consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir
summo ingenio summaque prudentia, rebus eis gestis,
quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis am-
plissimis, eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares
senatusque cunctus adsensus est; qui honos post condi-
tam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. 14
Caesar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia,
qua gravitate sententiam dixit in sororis suae virum, vi-
tricum tuum! hunc tu cum auctorem et praeceptorem
omnium consiliorum totiusque vitae debuisses habere,
vitrici te similem quam avunculi maluisti. huius ego
alienus consiliis consul usus sum: tu, sororis filius, ecquid
ad eum umquam de re publica rettulisti? at ad quos re-
fert? di immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam
dies natales audiendi sunt. hodie non descendit Anto- 15
nius. cur? dat nataliciam in hortis. cui? neminem no-
minabo: putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni,
tum etiam Ballioni. o foeditatem hominis flagitiosam! o
impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu
cum principem senatorem, civem singularem tam pro-
pinquum habeas, ad eum de re publica nihil referas,
referas ad eos, qui suam rem nullam habent, tuam ex-
hauriunt? tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus
meus. adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc 7
in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum,
qui quondam florens orbi terrarum praesidebat, consule-
bam, tu homines perditissimos cum gladiis conlocavisti?
at etiam ausus es — quid autem est quod tu non au- 16

deas? — clivum Capitolinum dicere me consule plenum
servorum armatorum fuisse: ut illa, credo, nefaria sena-
tus consulta fierent, vim adferebam senatui. o miser,
sive illa tibi nota non sunt — nihil enim boni nosti —
sive sunt, qui apud talis viros tam impudenter loquare!
quis enim eques Romanus, quis praeter te adulescens
nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse meminisset,
cum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non
fuit? quis nomen non dedit? quamquam nec scribae
sufficere nec tabulae nomina illorum capere potuerunt.
17 etenim cum homines nefarii de patriae parricidio confite-
rentur, consciorum indiciis, sua manu, voce paene littera-
rum coacti se urbem inflammare, civis trucidare, vastare
Italiam, delere rem publicam consensisse, quis esset qui
ad salutem communem defendendam non excitaretur?
praesertim cum senatus populusque Romanus haberet
ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis
accidit, contigisset. ad sepulturam corpus vitrici sui
negat a me datum. hoc vero ne P. quidem Clodius dixit
umquam: quem, quia iure ei inimicus fui, doleo a te
18 omnibus vitiis [eum] esse superatum. qui autem tibi venit
in mentem redigere in memoriam nostram te domi P.
Lentuli esse educatum? an verebare ne non putaremus
natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessis-
8 set etiam disciplina? tam autem eras excors, ut tota in
oratione tua tecum ipse pugnares, non modo non cohae-
rentia inter se diceres, sed maxime diiuncta atque con-
traria, ut non tanta mecum, quanta tibi tecum esset con-
tentio. vitricum tuum fuisse in tanto scelere fatebare,
poena adfectum querebare: ita, quod proprie meum est,
laudasti; quod totum est senatus, reprehendisti: nam
comprehensio sontium mea, animadversio senatus fuit.
homo disertus non intellegit eum, quem contra dicit, lau-
19 dari a se; eos, apud quos dicit, vituperari. iam illud
cuius est, non dico audaciae — cupit enim se audacem —,
sed, quod minime volt, stultitiae, qua vincit omnis, clivi
Capitolini mentionem facere, cum inter subsellia nostra
versentur armati? cum in hac cella Concordiae, di im-
mortales! in qua me consule salutares sententiae dictae
sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines

conlocati stent? accusa senatum; accusa equestrem ordi-
nem, qui tum cum senatu copulatus fuit; accusa omnis
ordines, omnis civis, dum confiteare hunc ordinem hoc
ipso tempore ab Ituraeis circumsederi. haec tu non pro-
pter audaciam dicis tam impudenter, sed quia tantam
rerum repugnantiam non vides. nihil profecto sapis.
quid est enim dementius quam, cum rei publicae perni-
ciosa arma ipse ceperis, obicere alteri salutaria? at etiam 20
quodam loco facetus esse voluisti. quam id te, di boni,
non decebat! in quo est tua culpa non nulla; aliquid
enim salis a mima uxore trahere potuisti. 'cedant arma
togae.' quid? tum nonne cesserunt? at postea tuis armis
cessit toga. quaeramus igitur utrum melius fuerit liber-
tati populi Romani sceleratorum arma an libertatem no-
stram armis tuis cedere. nec vero tibi de versibus plura
respondebo: tantum dicam breviter, te neque illos neque
ullas omnino litteras nosse; me nec rei publicae nec
amicis umquam defuisse, et tamen omni genere moni-
mentorum meorum perfecisse ut meae vigiliae meaeque
litterae et iuventuti utilitatis et nomini Romano laudis
aliquid adferrent. sed haec non huius temporis: maiora
videamus.

P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. 9 21
quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu
illum in foro spectante populo Romano gladio insecutus
es negotiumque transegisses, nisi se ille in scalas taber-
nae librariae coniecisset eisque oppilatis impetum tuum
compressisset? quod quidem ego favisse me tibi fateor,
suasisse ne tu quidem dicis. at Miloni ne favere quidem
potui; prius enim rem transegit quam quisquam eum
facturum id suspicaretur. at ego suasi. scilicet is ani-
mus erat Milonis, ut prodesse rei publicae sine suasore
non posset. at laetatus sum. quid ergo? in tanta lae-
titia cunctae civitatis me unum tristem esse oportebat?
quamquam de morte Clodii fuit quaestio — non satis 22
prudenter illa quidem constituta; quid enim attinebat
nova lege quaeri de eo, qui hominem occidisset, cum
esset legibus quaestio constituta? quaesitum est tamen
—: quod igitur, cum res agebatur, nemo in me dixit, id
tot annis post tu es inventus qui diceres?

23 Quod vero dicere ausus es idque multis verbis, opera mea Pompeium a Caesaris amicitia esse diiunctum ob eamque causam culpa mea bellum civile esse natum, in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti.
10 ego M. Bibulo, praestantissimo cive, consule nihil praetermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocarem; in quo Caesar felicior fuit: ipse enim Pompeium a mea familiaritate diiunxit. postea vero quam se totum Pompeius Caesari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere
24 conarer? stulti erat sperare, suadere impudentis. duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompeio suaserim; ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaret; alterum, ne pateretur ferri ut absentis eius ratio haberetur: quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias numquam incidissemus. atque idem ego, cum iam opes omnis et suas et populi Romani Pompeius ad Caesarem detulisset, seroque ea sentire coepisset, quae multo ante provideram, inferrique patriae bellum viderem nefarium, pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti, meaque illa vox est nota multis: 'utinam, Pompei, cum Caesare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.' haec mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt; quae si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

11 25 Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo consilio interfectum. iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam alienis: quis enim meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cuius non statim divolgatum? citius dixerim iactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, cum [conscii] non
26 fuissent, quam ut quisquam celari vellet qui fuisset. quam veri simile porro est in tot hominibus partim obscuris partim adulescentibus neminem occultantibus meum no-

men latere potuisse? etenim si auctores ad liberandam
patriam desiderarentur [illis auctoribus], Brutos ego im-
pellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem cotidie
videret, alter etiam Ahalae? hi igitur his maioribus ab
alienis potius consilium peterent quam a suis et foris
potius quam domo? quid? C. Cassius, in ea familia na-
tus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem
cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit:
qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia
ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam
ripam, quam constituerat, non ad contrariam navis appu-
lisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, 27
non avunculi mors, non spoliatio dignitatis ad recupe-
randam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? an C.
Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus
essem: qua re etiam maiorem ei res publica gratiam de-
bet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae prae-
posuit depulsorque dominatus quam particeps esse maluit.
an L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem
ego magis fecisse illam rem sum admiratus quam factu-
rum putavi, admiratus autem ob eam causam, quod im-
memor beneficiorum, memor patriae fuisset. quid duos
Servilios — Cascas dicam an Ahalas — et hos auctori-
tate mea censes excitatos potius quam caritate rei publi-
cae? longum est persequi ceteros, idque rei publicae
praeclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum. at quem 13 28
ad modum me coarguerit homo acutus recordamini.
'Caesare interfecto' inquit 'statim cruentum alte extol-
lens Brutus pugionem Ciceronem nominatim exclamavit
atque ei recuperatam libertatem est gratulatus.' cur
mihi potissimum? quia sciebam? vide ne illa causa fuerit
appellandi mei, quod, cum rem gessisset consimilem re-
bus eis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est
se aemulum mearum laudium exstitisse. tu autem, om- 29
nium stultissime, non intellegis, si, id quod me arguis,
voluisse interfici Caesarem crimen sit, etiam laetatum
esse morte Caesaris crimen esse? quid enim interest in-
ter suasorem facti et probatorem? aut quid refert utrum
voluerim fieri an gaudeam factum? ecquis est igitur ex-
ceptis eis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri

noluerit aut factum improbarit? omnes ergo in culpa: etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit;
30 voluntas nemini. sed stuporem hominis vel dicam pecudis attendite; sic enim dixit: 'Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit: ex quo intellegi debet eum conscium fuisse.' ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris; ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? esto; sit in verbis tuis hic stupor: quanto in rebus sententiisque maior? constitue hoc, consul, aliquando, Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam; edormi crapulam, inquam, et exala. an faces admovendae sunt quae excitent tantae causae indormientem? numquamne intelleges statuendum tibi esse utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidaene sint an vin-
13 dices libertatis? attende enim paulisper cogitationemque
31 sobrii hominis punctum temporis suscipe: ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quicquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse, si quidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere: tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? si parricidas, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus referente te legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies afuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae Bruto, Cassio datae? cur quaestores additi? cur legatorum numerus auctus? atqui haec acta per te; non igitur homicidas. sequitur ut liberatores tuo iudicio, quando
32 quidem tertium nihil potest esse. quid est? num conturbo te? non enim fortasse satis, quae diiunctius dicuntur, intellegis. sed tamen haec summa est conclusionis meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem amplissimis praemiis dignissimos iudicatos. itaque iam retexo orationem meam: scribam ad illos, ut, si qui forte quod a te mihi obiectum est quaerent sitne verum, ne cui negent:

etenim vereor ne aut celatum me illis ipsis non honestum aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum. quae enim res umquam, pro sancte Iuppiter! non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta maior? quae gloriosior? quae commendatior hominum memoriae sempiternae? in huius me tu consilii societatem tamquam in
equum Troianum cum principibus includis? non recuso; 33
ago etiam gratias, quoquo animo facis: tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus aut tam inhumanus qui illos, cum accesserint, non adfari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes qui se, cum eos aspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae litterae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur?
tu vero ascribe me talem in numerum. sed unam rem 14 34
vereor ne non probes: si enim fuissem, non solum regem, sed etiam regnum de re publica sustulissem; et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. quamquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum Trebonio cepisse notissimum est et ob eius consilii societatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. ego autem — vide quam tecum agam non inimice — quod bene cogitasti aliquando, laudo; quod non indicasti, gratias ago; quod non
fecisti, ignosco: virum res illa quaerebat. quod si te in 35
iudicium quis adducat usurpetque illud Cassianum, cui bono fuerit, vide, quaeso, ne haereas: quamquam illud fuit, ut dicebas quidem, omnibus bono, qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas; qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberavisti; qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti; ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt; cuius domi quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatium, vectigalium flagitiosissimae

36 nundinae. etenim quae res egestati et aeri alieno tuo praeter mortem Caesaris subvenire potuisset? nescio quid conturbatus esse videris: num quid subtimes ne ad te hoc crimen pertinere videatur? libero te metu: nemo credet umquam; non est tuum de re publica bene mereri; habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res publica auctores; ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

15 37 Castra mihi Pompeii atque illud omne tempus obiecisti; quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus; res publica non tot duces et exercitus amisisset. fateor enim me, cum ea, quae acciderunt, providerem futura, tanta in maestitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam, vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi tempore esse perituram. nec vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret: illos ego praestantissimos viros, lumina rei publicae, vivere volebam, tot consularis, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac iuventutis, tum optimorum civium exercitus; qui si viverent, quamvis iniqua condicione pacis — mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur —, rem
38 publicam hodie teneremus. quae sententia si valuisset ac non ei maxime mihi, quorum ego vitae consulebam, spe victoriae elati obstitissent, ut alia omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius numquam in hac urbe mansisses. at vero Cn. Pompeii voluntatem a me alienabat oratio mea. an ille quemquam plus dilexit? cum ullo aut sermones aut consilia contulit saepius? quod quidem erat magnum, de summa re publica dissentientis in eadem consuetudine amicitiae permanere. ego quid ille et contra ille quid ego sentirem et spectarem videbat: ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus, ille praesenti dignitati potius consulebat. quod autem habebat uterque quid sequeretur, idcirco tolera-

bilior erat nostra dissensio. quid vero ille singularis vir 39
ac paene divinus de me senserit sciunt qui cum de Phar-
salia fuga Paphum persecuti sunt: numquam ab eo men-
tio de me nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii,
cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. et
eius viri nomine me insectari audes, cuius me amicum,
te sectorem esse fateare? sed omittatur bellum illud, in 16
quo tu nimium felix fuisti. ne *de* iocis quidem respon-
debo, quibus me in castris usum esse dixisti: erant qui-
dem illa castra plena curae; verum tamen homines,
quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines
sunt, interdum animis relaxantur. quod autem idem 40
maestitiam meam reprehendit, idem iocum, magno argu-
mento est me in utroque fuisse moderatum.

Hereditates mihi negasti venire. utinam hoc tuum
verum crimen esset! plures amici mei et necessarii vive-
rent. sed qui istuc tibi venit in mentem? ego enim am-
plius sestertium ducentiens acceptum hereditatibus rettuli.
quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te: me
nemo nisi amicus fecit heredem, ut cum illo commodo,
si quod erat, animi quidam dolor iungeretur; te is, quem
tu vidisti numquam, L. Rubrius Casinas [fecit heredem].
et quidem vide quam te amarit is, qui albus aterne fue- 41
rit ignoras: fratris filium praeteriit, Q. Fufii, honestissim-
equitis Romani suique amicissimi, quem palam heredem
semper factitarat, ne nominat quidem: te, quem num-
quam viderat aut certe numquam salutaverat, fecit here-
dem. velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius
qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu.
'nihil scio' inquies 'nisi quae praedia habuerit.' *is* igitur
fratrem exheredans te faciebat heredem. in multas prae-
terea pecunias alienissimorum hominum vi eiectis veris
heredibus, tamquam heres esset, invasit. quamquam 42
hoc maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum
ausum esse facere, cum ipse hereditatem patris non
adisses.

Haec ut colligeres, homo amentissime, tot dies in 17
aliena villa declamasti? quamquam tu quidem, ut tui
familiarissimi dictitant, vini exalandi, non ingenii acuendi
causa declamas. at vero adhibes ioci causa magistrum

suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem, cui con
cessisti ut in te quae vellet diceret, salsum omnino homi-
nem, sed materia facilis est in te et in tuos dicta dicere.
vide autem quid intersit inter te et avum tuum: ille sen-
sim dicebat quod causae prodesset; tu cursim dicis aliena.
43 at quanta merces rhetori data est! audite, audite, patres
conscripti, et cognoscite rei publicae volnera: duo milia
iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti
et quidem immunia, ut populi Romani tanta mercede
nihil sapere disceres. num etiam hoc, homo audacissime,
ex Caesaris commentariis? sed dicam alio loco et de
Leontino agro et de Campano, quos iste agros ereptos
rei publicae turpissimis possessoribus inquinavit. iam
enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso
emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt.
nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum
sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi
multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

18
44 Visne igitur te inspiciamus a puero? sic, opinor; a
principio ordiamur. tenesne memoria praetextatum te
decoxisse? 'patris' inquies 'ista culpa est.' concedo;
etenim est pietatis plena defensio. illud tamen audaciae
tuae, quod sedisti in quattuordecim ordinibus, cum esset
lege Roscia decoctoribus certus locus, quamvis quis for-
tunae vitio, non suo decoxisset. sumpsisti virilem, quam
statim muliebrem togam reddidisti. primo volgare scor-
tum; certa flagitii merces, nec ea parva; sed cito Curio
intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit et tam-
quam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo
45 conlocavit. nemo umquam puer emptus libidinis causa
tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis. quo-
tiens te pater eius domu sua eiecit? quotiens custodes
posuit, ne limen intrares? cum tu tamen nocte socia,
hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitte-
rere: quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit.
scisne me de rebus mihi notissimis dicere? recordare
tempus illud, cum pater Curio maerens iacebat in lecto;
filius se ad pedes meos prosternens, lacrimans, te mihi
commendabat; orabat, ut se contra suum patrem, si sester-
tium sexagiens peteret, defenderem; tantum enim se pro

te intercessisse dicebat. ipse autem amore ardens con-
firmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset,
se in exsilium iturum. quo tempore ego quanta mala 46
florentissimae familiae sedavi vel potius sustuli! patri
persuasi, ut aes alienum filii dissolveret; redimeret adu-
lescentem, summa spe et animi et ingenii praeditum, rei
familiaris facultatibus eumque non modo tua familiaritate,
sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet.
haec tu cum per me acta meminisses, nisi illis, quos vi-
demus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus
esses? sed iam stupra et flagitia omittamus: sunt quae- 19 47
dam, quae honeste non possum dicere; tu autem eo libe-
rior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico
audire non posses. sed reliquum vitae cursum videte,
quem quidem celeriter perstringam; ad haec enim, quae
in civili bello, in maximis rei publicae miseriis fecit, et
ad ea, quae cotidie facit, festinat animus; quae peto, ut,
quamquam multo notiora vobis quam mihi sunt, tamen,
ut facitis, attente audiatis: debet enim talibus in rebus
excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam re-
cordatio; etsi incidamus, opinor, media, ne nimis sero
ad extrema veniamus.

Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me 48
beneficia commemorat; eius omnium incendiorum fax,
cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. quid
dicam ipse optime intellegit. inde iter Alexandream
contra senatus auctoritatem, contra rem publicam et re-
ligiones; sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis
rectissime facere posset. qui tum inde reditus aut qua-
lis? prius in ultimam Galliam ex Aegypto quam domum.
quae autem domus? suam enim quisque domum tum
obtinebat nec erat usquam tua. domum dico? quid erat
in terris ubi in tuo pedem poneres praeter unum Mise-
num, quod cum sociis tamquam Sisaponem tenebas? ve- 20 49
nis e Gallia ad quaesturam petendam. aude dicere te
prius ad parentem tum venisse quam ad me. accepe-
ram iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer
a te: itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia.
postea sum cultus a te, tu a me auctus in petitione
quaesturae; quo quidem tempore P. Clodium approbante

populo Romano in foro es conatus occidere, cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, umquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. in quo demiror cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem numquam sim adhortatus; quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam
50 quam ad meam gratiam. quaestor es factus: deinde continuo sine senatus consulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi. id enim unum in terris egestatis, aeris alieni, nequitiae perditis vitae rationibus perfugium esse ducebas. ibi te cum et illius largitionibus et tuis rapinis explevisses, si hoc est explere ✻ quod statim effundas, advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

21 Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se atque in domesticum decus impure et intemperanter, sed quae in nos fortunasque nostras, id est in universam rem publicam, impie ac nefarie fecerit: ab huius enim scelere
51 omnium malorum principium natum reperietis. nam cum L. Lentulo C. Marcello consulibus Kalendis Ianuariis labentem et prope cadentem rem publicam fulcire cuperetis, ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis, tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit cervicesque suas ei subiecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. in te, M. Antoni, id decrevit senatus et quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more maiorum. et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis rei publicae iudicatus? commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit — quod quidem erit, si per te licebit, sempiternum —, tua illa pestifera intercessio no-
52 minabitur. quid cupide a senatu, quid temere fiebat, cum tu unus adulescens universum ordinem decernere de salute rei publicae prohibuisti, neque semel, sed saepius, neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es?

quid autem agebatur nisi ne deleri et everti rem publicam
funditus velles, cum te neque principes civitatis rogando
neque maiores natu monendo neque frequens senatus
agendo de vendita atque addicta sententia movere potuit?
tum illud multis rebus ante temptatis necessario tibi vol-
nus inflictum est, quod paucis ante te, quorum incolumis
fuit nemo: tum contra te dedit arma hic ordo consulibus 53
reliquisque imperiis et potestatibus: quae non effugisses,
nisi te ad arma Caesaris contulisses. tu, tu, inquam, M. 22
Antoni, princeps C. Caesari omnia perturbare cupienti
causam belli contra patriam inferendi dedisti. quid enim
aliud ille dicebat? quam causam sui dementissimi consilii
et facti adferebat, nisi quod intercessio neglecta, ius tri-
bunicium sublatum, circumscriptus a senatu esset Anto-
nius? omitto quam haec falsa, quam levia, praesertim
cum omnino nulla causa iusta cuiquam esse possit contra
patriam arma capiendi. sed nihil de Caesare: tibi certe
confitendum est causam perniciosissimi belli persona tua
constitisse. o miserum te, si haec intellegis, miseriorem, 54
si non intellegis hoc litteris mandari, hoc memoriae prodi,
huius rei ne posteritatem quidem omnium saeculorum
umquam inmemorem fore, consules ex Italia expulsos,
cumque eis Cn. Pompeium, quod imperii populi Romani
decus ac lumen fuit, omnis consularis, qui per valetudi-
nem exsequi cladem illam fugamque potuissent, prae-
tores, praetorios, tribunos plebis, magnam partem sena-
tus, omnem subolem iuventutis, uno[que] verbo rem
publicam expulsam atque exterminatam suis sedibus!
ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium, sic 55
huius luctuosissimi belli semen tu fuisti. doletis tris
exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius;
desideratis clarissimos civis: eos quoque nobis eripuit
Antonius; auctoritas huius ordinis adflicta est: adflixit
Antonius; omnia denique, quae postea vidimus — quid
autem mali non vidimus? — si recte ratiocinabimur, uni
accepta referemus Antonio. ut Helena Troianis, sic iste
huic rei publicae belli causa, causa pestis atque exitii fuit.
reliquae partes tribunatus principii similes: omnia per-
fecit, quae senatus salva re publica ne fieri possent per-
fecerat; cuius tamen scelus in scelere cognoscite: resti- 23 56

tuebat multos calamitosos: in eis patrui nulla mentio. si severus, cur non in omnis? si misericors, cur non in suos? sed omitto ceteros: Licinium Denticulam de alea condemnatum, conlusorem suum, restituit, quasi vero ludere cum condemnato non liceret, sed ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. quam attulisti rationem populo Romano cur eum restitui oporteret? absentem, credo, in reos relatum; rem indicta causa iudicatam; nullum fuisse de alea lege iudicium; vi oppressum et armis; postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum? nihil horum. at vir bonus et re publica dignus. nihil id quidem ad rem; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, ita ignoscerem: hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum qui in integrum restituit, is non apertis-
57 sime studium suum ipse profitetur? in eodem vero tribunatu, cum Caesar in Hispaniam proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset, quae fuit eius peragratio itinerum, lustratio municipiorum! scio me in rebus celebratissimis omnium sermone versari, eaque, quae dico dicturusque sum, notiora esse omnibus, qui in Italia tum fuerunt, quam mihi, qui non fui: notabo tamen singulas res, etsi nullo modo poterit oratio mea satis facere vestrae scientiae. etenim quod umquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? [tantam turpitudinem?]
24 tantum dedecus? vehebatur in essedo tribunus plebis;
58 lictores laureati antecedebant, inter quos aperta lectica mima portabatur, quam ex oppidis municipales homines honesti, ob viam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. sequebatur raeda cum lenonibus, comites nequissimi; reiecta mater amicam impuri filii tamquam nurum sequebatur. o miserae mulieris fecunditatem calamitosam! horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam denique Italiam impressit.

59 Reliquorum factorum eius, patres conscripti, difficilis est sane reprehensio et lubrica: versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium: felix fuit, si potest ulla in scelere esse felicitas. sed quoniam

veteranis cautum esse volumus, quamquam dissimilis est
militum causa et tua — illi secuti sunt, tu quaesisti du-
cem —, tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil
de genere belli dicam. victor e Thessalia Brundisium
cum legionibus revertisti. ibi me non occidisti: magnum
beneficium! potuisse enim fateor. quamquam nemo erat
eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret
parci oportere. tanta est enim caritas patriae, ut vestris 60
etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me serva-
tam esse meminissent. sed fac id te dedisse mihi, quod
non ademisti, meque a te habere vitam, quia non a te
sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc tuum
beneficium sic tueri, ut tuebar, praesertim cum te haec
auditurum videres? venisti Brundisium, in sinum quidem
et in complexum tuae mimulae. quid est? num mentior? 61
quam miserum est id negare non posse, quod sit turpis-
simum confiteri! si te municipiorum non pudebat, ne
veterani quidem exercitus? quis enim miles fuit qui
Brundisii illam non viderit? quis qui nescierit venisse
eam tibi tot dierum via gratulatum? quis qui non indo-
luerit tam sero se quam nequam hominem secutus esset
cognoscere? Italiae rursus percursatio eadem comite 62
mima; in oppida militum crudelis et misera deductio; in
urbe auri, argenti maximeque vini foeda direptio. ac-
cessit ut Caesare ignaro, cum esset ille Alexandreae,
beneficio amicorum eius magister equitum constitueretur.
tum existimavit se suo iure cum Hippia vivere et equos
vectigalis Sergio mimo tradere; tum sibi non hanc, quam
nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum ubi habitaret
legerat. quid ego istius decreta, quid rapinas, quid he-
reditatum possessiones datas, quid ereptas proferam?
cogebat egestas; quo se verteret non habebat: nondum
ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas vene-
rat; nondum in Cn. Pompeii locum multorumque alio-
rum, qui aberant, repentinus heres successerat. erat ei
vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum ra-
pere potuisset.

Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omitta- 63
mus: loquamur potius de nequissimo genere levitatis:
tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius

corporis firmitate tantum vini in Hippiae nuptiis exhau-
seras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu
vomere postridie. o rem non modo visu foedam, sed
etiam auditu! si inter cenam in ipsis tuis inmanibus illis
poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in
coetu vero populi Romani negotium publicum gerens,
magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens fru-
stis esculentis vinum redolentibus gremium suum et totum
tribunal implevit. sed haec ipse fatetur esse in suis sor-
dibus: veniamus ad splendidiora.

26 Caesar Alexandrea se recepit, felix, ut sibi quidem
64 videbatur, mea autem sententia, qui rei publicae sit ho-
stis, felix esse nemo potest. hasta posita pro aede Iovis
Statoris bona subiecta Cn. Pompeii — miserum me! con-
sumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor
— bona, inquam, Cn. Pompeii Magni voci acerbissimae
subiecta praeconis. una in illa re servitutis oblita civitas
ingemuit servientibusque animis, cum omnia metu tene-
rentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. exspe-
ctantibus omnibus quisnam esset tam impius, tam de-
mens, tam dis hominibusque hostis, qui ad illud scelus
sectionis auderet accedere, inventus est nemo praeter
Antonium, praesertim cum tot essent circum hastam
illam, qui alia omnia auderent: unus inventus est qui id
auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia.
65 tantus igitur te stupor oppressit vel, ut verius dicam,
tantus furor, ut primum, cum sector sis isto loco natus,
deinde cum Pompeii sector, non te exsecratum populo
Romano, non detestabilem, non omnis tibi deos, non
omnis homines esse inimicos et futuros scias? at quam
insolenter statim helluo invasit in eius viri fortunas, cuius
virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus,
27 iustitia carior? in eius igitur viri copias cum se subito
ingurgitasset, exsultabat gaudio persona de mimo, modo
egens, repente dives. sed, ut est apud poëtam nescio
66 quem 'male parta male dilabuntur.' incredibile ac simile
portenti est, quonam modo illa tam multa quam paucis
non dico mensibus, sed diebus effuderit. maximus vini
numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa
vestis, multa et lauta supellex et magnifica multis locis,

non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis:
horum paucis diebus nihil erat. quae Charybdis tam 67
vorax? Charybdim dico? quae si fuit, animal unum fuit:
Oceanus, me dius fidius, vix videtur tot res tam dissipatas,
tam distantibus in locis positas tam cito absorbere potuisse:
nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum;
apothecae totae nequissimis hominibus condonabantur;
alia mimi rapiebant, alia mimae; domus erat
aleatoribus referta, plena ebriorum; totos dies potabatur
atque id locis pluribus; suggerebantur etiam saepe —
non enim semper iste felix — damna aleatoria; conchyliatis
Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos
stratos videres. quam ob rem desinite mirari haec tam
celeriter esse consumpta: non modo unius patrimonium
quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbis et regna celeriter
tanta nequitia devorare potuisset. at idem aedis
etiam et hortos. o audaciam immanem! tu etiam ingredi 68
illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare?
tu illarum aedium dis penatibus os impurissimum
ostendere? quam domum aliquamdiu nemo aspicere poterat,
nemo sine lacrimis praeterire, hac te in domo tam
diu deversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias,
tamen nihil tibi potest esse iucundum. an tu illa in vestibulo 28
rostra [spolia] cum aspexisti, domum tuam te
introire putas? fieri non potest. quamvis enim sine mente,
sine sensu sis, ut es, tamen et te et tua et tuos nosti.
nec vero te umquam neque vigilantem neque in somnis
credo posse mente consistere: necesse est, quamvis sis,
ut es, violentus et furens, cum tibi obiecta sit species
singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere
etiam saepe vigilantem. me quidem miseret parietum 69
ipsorum atque tectorum: quid enim umquam domus illa
viderat nisi pudicum, quid nisi ex optimo more et sanctissima
disciplina? fuit enim ille vir, patres conscripti,
sicuti scitis, cum foris clarus tum domi admirandus, neque
rebus externis magis laudandus quam institutis domesticis:
huius in aedibus pro cubiculis stabula, pro
conclavibus [tricliniis] popinae sunt. etsi iam negat:
nolite quaerere; frugi factus est: illam suam suas res
sibi habere iussit, ex duodecim tabulis clavis ademit,

exegit. quam porro spectatus civis, quam probatus!
cuius ex omni vita nihil est honestius quam quod cum
70 mima fecit divortium. at quam crebro usurpat: 'et con-
sul et Antonius?' hoc est dicere, et consul et impudicis-
simus, et consul et homo nequissimus. quid est enim
aliud Antonius? nam si dignitas significaretur in nomine,
dixisset, credo, aliquando avus tuus se et consulem et
Antonium: numquam dixit; dixisset etiam conlega meus,
patruus tuus, nisi si tu es solus Antonius. sed omitto
ea peccata, quae non sunt earum partium propria, qui-
bus tu rem publicam vexavisti: ad ipsas tuas partis redeo,
id est ad civile bellum, quod natum, conflatum, susce-
29 ptum opera tua est; cui bello cum propter timiditatem
71 tuam tum propter libidines defuisti. gustaras civilem
sanguinem vel potius exsorbueras; fueras in acie Phar-
salica antesignanus; L. Domitium, clarissimum et nobi-
lissimum virum, occideras, multosque praeterea, qui e
proelio effugerant, quos Caesar, ut non nullos, fortasse
servasset, crudelissime persecutus trucidaras: quibus re-
bus tantis talibus gestis quid fuit causae cur in Africam
Caesarem non sequerere, cum praesertim belli pars tanta
restaret? itaque quem locum apud ipsum Caesarem post
eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti?
cuius tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister
equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praedae so-
cius, testamento, ut dicebas ipse, filius, appellatus es de
pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debe-
72 bas. primo respondisti plane ferociter, et, ne omnia vi-
dear contra te, prope modum aequa et iusta dicebas: 'a
me C. Caesar pecuniam? cur potius quam ego ab illo?
an sine me ille vicit? at ne potuit quidem: ego ad illum
belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi;
ego arma contra consules imperatoresque populi Romani,
contra senatum populumque Romanum, contra deos pa-
trios arasque et focos, contra patriam tuli. num sibi soli
vicit? quorum facinus est commune, cur non sit eorum
praeda communis?' ius postulabas, sed quid ad rem? plus
73 ille poterat. itaque excussis tuis vocibus et ad te et ad
praedes tuos milites misit, cum repente a te praeclara
illa tabula prolata est. qui risus hominum! tantam esse

tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus
praeter partem Miseni nihil erat quod is, qui auctionare-
tur, posset suum dicere; auctionis vero miserabilis aspe-
ctus: vestis Pompeii non multa eaque maculosa; eiusdem
quaedam argentea vasa conlisa, sordidata mancipia, ut
doleremus quicquam esse ex illis reliqui quod videre
possemus. hanc tamen auctionem heredes L. Rubrii 71
decreto Caesaris prohibuerunt. haerebat nebulo: quo se
verteret non habebat: quin eis ipsis temporibus domi
Caesaris percussor ab isto missus deprehensus dicebatur
esse cum sica: de quo Caesar in senatu aperte in te in-
vehens questus est. proficiscitur in Hispaniam Caesar
paucis tibi ad solvendum propter inopiam tuam prorogatis
diebus: ne tum quidem sequeris. tam bonus gladiator
rudem tam cito? hunc igitur quisquam, qui in suis par-
tibus, id est in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertime-
scat? profectus est aliquando tandem in Hispaniam; sed 30
tuto, ut ait, pervenire non potuit. quonam modo igitur 75
Dolabella pervenit? aut non suscipienda fuit ista causa,
Antoni, aut, cum suscepisses, defendenda usque ad ex-
tremum. ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thes-
salia, Africa, Hispania: omnibus adfuit his pugnis Do-
labella; in Hispaniensi etiam volnus accepit. si de meo
iudicio quaeris, nollem; sed tamen consilium a primo
reprehendendum, laudanda constantia: tu vero quid es?
Cn. Pompeii liberi tum primum patriam repetebant —
esto; fuerit haec partium causa communis — repetebant
praeterea deos patrios, aras, focos, larem suum familia-
rem, in quae tu invaseras. haec cum peterent armis ei,
quorum erant legibus, — etsi in rebus iniquissimis quid
potest esse aequi? — tamen quem erat aequissimum con-
tra Cn. Pompeii liberos pugnare? quem? te, sectorem.
an cum tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dola- 76
bella pro te in Hispania dimicaret?

Qui vero Narbone reditus! etiam quaerebat cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. exposui nuper, patres conscripti, causam reditus mei: volui, si possem, etiam ante Kalendas Ianuarias prodesse rei publicae. nam, quod quaerebas, quo modo redissem, primum luce, non tenebris; deinde cum calceis et toga, nullis nec Gal-

licis nec lacerna. at etiam aspicis me et quidem, ut
videris, iratus. ne tu iam mecum in gratiam redeas, si
scias quam me pudeat nequitiae tuae, cuius te ipsum
non pudet: ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius
vidi, nullum audivi: qui magister equitum fuisse tibi
viderere, in proximum annum consulatum peteres vel
potius rogares, [is] per municipia coloniasque Galliae, a
qua nos tum, cum consulatus petebatur, non rogabatur,
petere consulatum solebamus, cum Gallicis, et lacerna
31 77 cucurristi. at videte levitatem hominis: cum hora diei
decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam
cauponula atque ibi se occultans perpotavit ad vesperam;
inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit
capite obvoluto. ianitor: 'quis tu?' 'a Marco tabella-
rius.' confestim ad eam, cuius causa venerat, eique
epistulam tradidit. quam cum illa legeret flens — erat
enim scripta amatorie; caput autem litterarum sibi cum
illa mima posthac nihil futurum; omnem se amorem ab-
iecisse illim atque in hanc transfudisse — cum mulier
fleret uberius, homo misericors ferre non potuit, caput
aperuit, in collum invasit. o hominem nequam! quid
enim aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere.
ergo, ut te Catamitum, nec opinato cum te ostendisses,
praeter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore no-
78 cturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? et
domi quidem causam amoris habuisti, foris etiam turpio-
rem, ne L. Plancus praedes tuos venderet. productus
autem in contionem a tribuno plebis cum respondisses
te rei tuae causa venisse, populum etiam dicacem in te
reddidisti. sed nimis multa de nugis: ad maiora ve-
niamus.

32 C. Caesari ex Hispania redeunti ob viam longissime
processisti; celeriter isti, redisti, ut cognosceret te si mi-
nus fortem, at tamen strenuum: factus es ei rursus ne-
scio quo modo familiaris. habebat hoc omnino Caesar:
quem plane perditum aere alieno egentemque, si eun-
dem nequam hominem audacemque cognorat, hunc in
79 familiaritatem libentissime recipiebat. his igitur rebus
praeclare commendatus, iussus es renuntiari consul et
quidem cum ipso. nihil queror de Dolabella, qui tum

est impulsus, inductus, elusus. qua in re quanta fuerit uterque vestrum perfidia in Dolabellam quis ignorat? ille [induxit ut peteret] promissum et receptum intervertit ad seque transtulit; tu eius perfidiae voluntatem tuam ascripsisti. veniunt Kalendae Ianuariae; cogimur in senatum: invectus est copiosius multo in istum et paratius Dolabella quam nunc ego. hic autem iratus quae 80
dixit, di boni! primum cum Caesar ostendisset se, prius quam proficisceretur, Dolabellam consulem esse iussurum — quem negant regem, qui et faceret semper eius modi aliquid et diceret —, sed cum Caesar ita dixisset, tum hic bonus augur eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire vel vitiare posset, idque se facturum esse adseveravit: in quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite: quid enim? 81
istud, quod te sacerdotii iure facere posse dixisti, si augur non esses et consul esses, minus facere potuisses? vide ne etiam facilius. nos enim nuntiationem solum habemus, consules et reliqui magistratus etiam spectionem. esto: hoc imperite; nec enim est ab homine numquam sobrio postulanda prudentia, sed videte impudentiam: multis ante mensibus in senatu dixit se Dolabellae comitia aut prohibiturum auspiciis aut id facturum esse, quod fecit. quisquamne divinare potest quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de caelo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges, et, si qui servavit, non comitiis habitis, sed prius quam habeantur, debet nuntiare. verum implicata inscientia impudentia est: nec scit quod augurem nec facit quod pudentem decet. itaque ex illo die recordamini eius usque ad Idus Martias 82
consulatum: quis umquam apparitor tam humilis, tam abiectus? nihil ipse poterat; omnia rogabat; caput in aversam lecticam inserens, beneficia quae venderet a conlega petebat. ecce Dolabellae comitiorum dies: sortitio 33
praerogativae; quiescit. renuntiatur: tacet. prima classis vocatur, renuntiatur; deinde, ita ut adsolet, suffragia *equitum*, tum secunda classis vocatur, quae omnia sunt citius facta quam dixi. confecto negotio bonus augur 83
— C. Laelium diceres — 'alio die' inquit. o impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid

audieras? neque enim te de caelo servasse dixisti nec hodie dicis. id igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis Ianuariis futurum esse provideras et tanto ante praedixeras. ergo hercule magna, ut spero, tua potius quam rei publicae calamitate ementitus es auspicia; obstrinxisti religione populum Romanum; augur auguri, consul consuli obnuntiasti. nolo plura, ne acta Dolabellae videar convellere, quae necesse est aliquando ad no-
84 strum conlegium deferantur. sed adrogantiam hominis insolentiamque cognoscite: quam diu tu voles, vitiosus consul Dolabella; rursus, cum voles, salvis auspiciis creatus. si nihil est, cum augur eis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti, confitere te, cum 'alio die' dixeris, sobrium non fuisse; sin est aliqua vis in istis verbis, ea quae sit augur a conlega requiro.

Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia ve-
34 niamus. non dissimulat, patres conscripti: apparet esse commotum; sudat, pallet. quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. quae potest esse turpitudinis tantae defensio? cupio audire, ut videam, ubi rhetoris sit tanta merces, id est, ubi campus Leon-
85 tinus appareat. sedebat in rostris conlega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus. escendis, accedis ad sellam — ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes —, diadema ostendis. gemitus toto foro. unde diadema? non enim abiectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. tu diadema imponebas cum plangore populi; ille cum plausu reiciebat. tu ergo unus, scelerate, inventus es qui cum auctor regni esses, eum, quem conlegam habebas, dominum habere velles; idem temptares quid populus Roma-
86 nus ferre et pati posset. at etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abiciebas. quid petens? ut servires? tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires; a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. o praeclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus contionatus! quid hoc turpius? quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? num exspectas, dum te stimulis fodiamus? haec te, si

ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. vereor ne imminuam summorum virorum gloriam; dicam tamen dolore commotus: quid indignius quam vivere eum, qui imposuerit diadema, cum omnes fateantur iure interfectum esse qui abiecerit? at etiam ascribi iussit 87
in fastis ad Lupercalia: C. Caesari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi iussu regnum detulisse; Caesarem uti noluisse. iam iam minime miror te otium perturbare; non modo urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? ideone L. Tarquinius exactus, Sp. Cassius, *Sp.* Maelius, M. Manlius necati, ut multis post saeculis a M. Antonio, quod fas non est, rex Romae constitueretur?

Sed ad auspicia redeamus, de quibus [rebus] Idibus 35 88
Martiis fuit in senatu Caesar acturus: quaero: tum tu quid egisses? audiebam equidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. sustulit illum diem fortuna populi Romani. num etiam tuum de auspiciis iudicium interitus Caesaris sustulit? sed incidi in id tempus, quod eis rebus, in quas ingressa erat oratio, praevertendum est. quae tua fuga! quae formido praeclaro illo die! quae propter conscientiam scelerum desperatio vitae! cum ex illa fuga beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti! o mea frustra semper verissima auguria rerum 89
futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rem publicam te adhortarer, quoad metueres, omnia te promissurum; simul ac timere desisses, similem te futurum tui. itaque cum ceteri consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die neque postero vidi neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste foedere ullo confirmari posse credidi. post diem tertium veni in aedem Telluris et quidem invitus, cum omnis aditus armati obsiderent. qui tibi dies ille, Antoni, fuit? 90
quamquam mihi inimicus subito exstitisti, tamen me tui

36 miseret, quod tibi invideris. qui tu vir, di immortales!
et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses!
pacem haberemus, quae erat facta per obsidem puerum
nobilem, M. Bambalionis nepotem. quamquam bonum
te timor faciebat, non diuturnus magister officii, impro-
bum fecit ea, quae, dum timor abest, a te non discedit,
audacia. etsi tum, cum optimum te putabant me quidem
dissentiente, funeri tyranni, si illud funus fuit, sceleratis-
sime praefuisti: tua illa pulcra laudatio, tua miseratio,
91 tua cohortatio; tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et
eas, quibus semustilatus ille est, et eas, quibus incensa
L. Bellieni domus deflagravit. tu illos impetus perdito-
rum hominum et ex maxima parte servorum, quos nos
vi manuque reppulimus, in nostras domos immisisti; idem
tamen quasi fuligine abstersa reliquis diebus in Capitolio
praeclara senatus consulta fecisti, ne qua post Idus Mar-
tias immunitatis tabula neve cuius beneficii figeretur.
meministi ipse de exsulibus, scis de immunitate quid di-
xeris. optimum vero, quod dictaturae nomen in perpe-
tuum de re publica sustulisti: quo quidem facto tantum
te cepisse odium regni videbatur, ut eius omne nomen
92 propter proximi dictatoris metum tolleres. constituta res
publica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia te
gubernante naufragia metuebam. num igitur me fefellit?
aut num diutius sui potuit dissimilis esse? inspectantibus
vobis toto Capitolio tabulae figebantur, neque solum sin-
gulis venibant immunitates, sed etiam populis universis:
civitas non iam singillatim, sed provinciis totis dabatur.
itaque si haec manent, quae stante re publica manere
non possunt, provincias universas, patres conscripti, per-
didistis, neque vectigalia solum, sed etiam imperium po-
puli Romani huius domesticis nundinis deminutum est.
37 93 ubi est septiens miliens, quod est in tabulis, quae sunt
ad Opis? funestae illius quidem pecuniae, sed tamen,
quae nos si eis, quorum erat, non redderetur, a tributis
posset vindicare. tu autem quadringentiens sestertium,
quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalen-
das Aprilis debere desisti? sunt ea quidem innumerabilia,
quae a tuis emebantur non insciente te, sed unum egre-
gium de rege Deiotaro, populi Romani amicissimo, de-

cretum in Capitolio fixum: quo proposito nemo erat qui
in ipso dolore risum posset continere. quis enim cui- 94
quam inimicior quam Deiotaro Caesar? aeque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rem publicam populi Romani caram esse sentiebat. igitur a quo vivo nec praesens nec absens rex Deiotarus quicquam aequi boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam impetrarat, in eius tetrarchia unum ex Graecis comitibus suis conlocarat, Armeniam abstulerat a senatu
datam: haec vivus eripuit, reddit mortuus. at quibus 95
verbis? modo aequum sibi videri, modo non iniquum. mira verborum complexio! at ille numquam — semper enim absenti adfui Deiotaro — quicquam sibi, quod nos pro illo postularemus, aequum dixit videri. syngrapha sestertii centiens per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia facta in gynaecio est, quo in loco plurimae res venierunt et veneunt, qua ex syngrapha quid sis acturus meditere censeo: rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Caesaris, simul atque audivit eius interi-
tum, suo Marte res suas recuperavit. sciebat homo 96
sapiens ius semper hoc fuisse, ut, quae tyranni eripuissent, ea tyrannis interfectis ei, quibus erepta essent, recuperarent. nemo igitur iure consultus, ne iste quidem, qui tibi uni est iure consultus, per quem haec agis, ex ista syngrapha debere dicet pro eis rebus, quae erant ante syngrapham recuperatae: non enim a te emit, sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. ille vir fuit; nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus,
acta defendimus. quid ego de commentariis infinitis, 38 97
quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam institores sunt, qui ea tamquam gladiatorum libellos palam venditent. itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut iam expendantur, non numerentur pecuniae. at quam caeca avaritia est! nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium vectigalibus liberantur, statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. tu mentis [es] compos? tu non constringendus? an Caesaris decreto Creta post M. Bruti

decessum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum
Caesare vivo pertineret? at huius venditione decreti —
ne nihil actum putetis — provinciam Cretam perdidistis.
omnino nemo ullius rei fuit emptor cui defuerit hic ven-
98 ditor. et de exsulibus legem, quam fixisti, Caesar tulit?
nullius insector calamitatem: tantum queror, primum
eorum reditus inquinatos, quorum causam Caesar dissi-
milem iudicarit; deinde nescio cur non reliquis idem tri-
buas: neque enim plus quam tres aut quattuor reliqui
sunt; qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia
non simili fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de
quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti: quem etiam
ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem com-
parasti, quae et risus hominum et querellas moveret.
99 cur autem ea comitia non habuisti? an quia tribunus
plebis sinistrum fulmen nuntiabat? cum tua quid interest,
nulla auspicia sunt; cum tuorum, tum fis religiosus. quid?
eundem in VII viratu nonne destituisti? intervenit enim, cui
metuisti, credo, ne salvo capite negare non posses. omni-
bus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla
in te pietas esset, colere debebas. filiam eius, sororem
tuam, eiecisti, alia condicione quaesita et ante perspecta.
non est satis: probri insimulasti pudicissimam feminam.
quid est quod addi possit? contentus eo non fuisti: fre-
quentissimo senatu Kalendis Ianuariis sedente patruo
hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus
es, quod ab eo sorori et uxori tuae stuprum esse oblatum
comperisses. quis interpretari potest, impudentiorne, qui
in senatu, an improbior, qui in Dolabellam, an impurior,
qui patruo audiente, an crudelior, qui in illam miseram
39 100 tam spurce, tam impie dixeris? sed ad chirographa re-
deamus. quae tua fuit cognitio? acta enim Caesaris pa-
cis causa confirmata sunt a senatu: quae quidem Caesar
egisset, non ea, quae egisse Caesarem dixisset Antonius.
unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? si sunt falsa,
cur probantur? si vera, cur veneunt? at sic placuerat ut
Kalendis Iuniis de Caesaris actis cum consilio cognoscere-
tis. quod fuit consilium? quem umquam convocasti? quas
Kalendas Iunias exspectasti? an eas, ad quas te peragra-
tis veteranorum coloniis stipatum armis rettulisti?

O praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili
atque Maio, tum, cum etiam Capuam coloniam deducere
conatus es! quem ad modum illinc abieris vel potius
paene non abieris scimus; cui tu urbi minitaris. utinam 101
conere, ut aliquando illud 'paene' tollatur! at quam nobilis est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus,
quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra: agrum Campanum, qui cum
de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen
infligi magnum rei publicae volnus putabamus, hunc tu
compransoribus tuis et conlusoribus dividebas: mimos
dico et mimas, patres conscripti, in agro Campano conlocatos. quid iam querar de agro Leontino? quoniam
quidem hae quondam arationes Campana et Leontina
in populi Romani patrimonio grandiferae et fructuosae
ferebantur. medico tria milia iugerum: quid, si te
sanasset? rhetori duo: quid, si te disertum facere potuisset? sed ad iter Italiamque redeamus. deduxisti colo- 40
niam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat; consuluisti 102
me per litteras de Capua tu quidem, sed idem de Casilino
respondissem: possesne, ubi colonia esset, eo coloniam
novam iure deducere. negavi in eam coloniam, quae
esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam
novam iure deduci: colonos novos ascribi posse rescripsi.
tu autem insolentia elatus omni auspiciorum iure turbato
Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante
deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres;
cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti,
ut florentis coloniae territorium minueretur. ab hac per- 103
turbatione religionum advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Casinatem. quo iure?
quo ore? 'eodem,' inquies 'quo in heredum L. Rubrii,
quo in heredum L. Turselii praedia, quo in reliquas innumerabilis possessiones.' et si ab hasta, valeat hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae, quibus debuisti,
non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Casinatem
fundum quis venisse dicit? quis hastam istius venditionis
vidit? quis vocem praeconis audivit? misisse te dicis Alexandream qui emeret a Caesare. ipsum enim exspectare
magnum fuit. quis vero audivit umquam — nullius autem 104

salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? quid? si etiam scripsit ad te Caesar ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia? remove gladios parumper illos, quos videmus: iam intelleges aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae; non enim te dominus modo illis aedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procura-
41 tor arcebit. at quam multos dies in ea villa turpissime es perbacchatus! ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. o tecta ipsa misera, 'quam dispari domino!' quamquam quo modo iste dominus? sed tamen quam ab dispari tenebantur! studiorum enim suorum Varro voluit
105 illud, non libidinum deversorium. quae in illa villa antea dicebantur! quae cogitabantur! quae litteris mandabantur! iura populi Romani, monimenta maiorum, omnis sapientiae ratio omnisque doctrinae. at vero te inquilino — non enim domino — personabant omnia vocibus ebriorum, natabant pavimenta vino, madebant parietes, ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres familias versabantur. Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo: iure id quidem; in homine enim tur-
106 pissimo obsolefiebant dignitatis insignia. cum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, ob viam ei processit, ut est frequens municipium, magna sane multitudo. at iste operta lectica latus per oppidum est, ut mortuus. stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. quid Anagnini? qui, cum essent devii, descenderunt, ut istum, tamquam si esset consul, salutarent. incredibile dictu, sed † tum nimis inter omnis constabat neminem esse resalutatum, praesertim cum duos secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem, quorum alter gladiorum
107 est princeps, alter poculorum. quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium et Brutos patronos adoptassent? magno quidem studio, iudicio, benevolentia, caritate, non, ut te et Basilum, vi et armis, et alios vestri similis, quos clientis nemo habere velit,
42 non modo illorum cliens esse. interea dum tu abes, qui dies ille conlegae tui fuit, cum illud, quod venerari solebas, bustum in foro evertit? qua re tibi nuntiata, ut

constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. quid evenerit postea nescio — metum credo valuisse et arma —; conlegam quidem de caelo detraxisti effecistique non tu quidem etiam nunc, ut similis tui, sed certe ut dissimilis esset sui. qui vero inde reditus Romam! quae pertur- 108
batio totius urbis! memineramus Cinnam nimis potentem, Sullam postea dominantem, modo Caesarem regnantem videramus: erant fortasse gladii, sed absconditi nec ita multi: ista vero quae et quanta barbaria est! agmine quadrato cum gladiis sequuntur; scutorum lecticas portari videmus. atque his quidem iam inveteratis, patres conscripti, consuetudine obduruimus. Kalendis Iuniis cum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus. at iste, qui senatu 109
non egeret, neque desideravit quemquam, sed potius discessu nostro laetatus est statimque illa mirabilia facinora effecit: qui chirographa Caesaris defendisset lucri sui causa, is leges Caesaris easque praeclaras, ut rem publicam concutere posset, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cum actorum Caesaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Caesaris rescidit. in publicis nihil est lege gravius; in privatis firmissimum est testamentum: leges alias sine promulgatione sustulit, alias ut tolleret, promulgavit; testamentum irritum fecit, quod etiam infimis civibus semper obtentum est. signa, tabulas, quas populo Caesar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

Et tu in Caesaris memoria diligens? tu illum amas 43 110
mortuum? quem is honorem maiorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergo flamen, ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Iulio M. Antonius? quid igitur cessas? cur non inauguraris? sume diem, vide qui te inauguret: conlegae sumus; nemo negabit. o detestabilem hominem, sive quod Caesaris sacerdos es sive quod mortui! quaero deinceps, num hodiernus dies qui sit ignores? nescis heri quartum in circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? cur non sumus praetextati? cur

honorem Caesaris tua lege datum deseri patimur? an sup-
plicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria
noluisti? aut undique religionem tolle aut usque quaque
111 conserva. quaeris placeatne mihi pulvinar esse, fastigium,
flaminem: mihi vero nihil istorum placet: sed tu, qui acta
Caesaris defendis, quid potes dicere cur alia defendas,
alia non cures? nisi forte vis fateri te omnia quaestu tuo,
non illius dignitate metiri. quid ad haec tandem? — ex-
specto enim eloquentiam tuam. disertissimum cognovi
avum tuum, at te etiam apertiorem in dicendo: ille num-
quam nudus est contionatus: tuum hominis simplicis
pectus vidimus —: respondebisne ad haec? aut omnino
hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longa oratione
mea, cui te respondere posse confidas? sed praeterita
44 omittamus: hunc unum diem, unum, inquam, hodiernum
112 diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si
potes. cur armatorum corona senatus saeptus est? cur
me tui satellites cum gladiis audiunt? cur valvae Concor-
diae non patent? cur homines omnium gentium maxime
barbaros, Ityraeos, cum sagittis deducis in forum? prae-
sidii sui causa se facere dicit. non igitur miliens perire
est melius quam in sua civitate sine armatorum praesidio
non posse vivere? sed nullum est istuc, mihi crede, prae-
sidium: caritate te et benevolentia civium saeptum oportet
113 esse, non armis. eripiet et extorquebit tibi ista populus
Romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobis-
cum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes, mihi
crede, esse diuturnus. etenim ista tua minime avara
coniux, quam ego sine contumelia describo, nimium diu
debet populo Romano tertiam pensionem. habet populus
Romanus ad quos gubernacula rei publicae deferat: qui
ubicumque terrarum sunt, ibi omne est rei publicae prae-
sidium vel potius ipsa res publica, quae se adhuc tantum
modo ulta est, nondum recuperavit. habet quidem certe
res publica adulescentis nobilissimos paratos defensores:
quam volent illi cedant otio consulentes; tamen a re pu-
blica revocabuntur. et nomen pacis dulce est et ipsa res
salutaris; sed inter pacem et servitutem plurimum interest:
pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum
omnium, non modo bello, sed morte etiam repellendum.

quod si se ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro 114
abstulerunt, at exemplum facti reliquerunt: illi, quod nemo fecerat, fecerunt: Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tum rex fuit, cum esse Romae [regem] licebat; Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius propter suspitionem regni appetendi sunt necati: hi primum cum gladiis non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. quod cum ipsum factum per se praeclarum est atque divinum, tum expositum ad imitandum est, praesertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quae vix caelo capi posse videatur. etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror esse contemnendam.

Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dicta- 45 115
turam sustulisti; pone ante oculos laetitiam senatus populique Romani; confer cum hac immani mutatione tua tuorumque: tum intelleges quantum inter lucrum et laudem intersit. sed nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt, sic libidinosi, avari, facinerosi verae laudis gustatum non habent. sed si te laus adlicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? iudicia non metuis: si propter innocentiam, laudo; sin propter vim, non intelleges, qui isto modo iudicia non timeat, ei
quid timendum sit? quod si non metuis viros fortis egre- 116
giosque civis, quod a corpore tuo prohibentur armis, tui te, mihi crede, diutius non ferent. quae est autem vita dies et noctis timere a suis? nisi vero aut maioribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex eis, a quibus est interfectus, aut tu es ulla re cum eo comparandus. fuit in illo ingenium, ratio, memoria, litterae, cura, cogitatio, diligentia; res bello gesserat, quamvis rei publicae calamitosas, at tamen magnas; multos annos regnare meditatus, magno labore, multis periculis quod cogitarat effecerat; muneribus, monimentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam delenierat; suos praemiis, adversarios clementiae specie devinxerat. quid multa? attulerat iam liberae civitati partim metu partim patientia
consuetudinem serviendi. cum illo ego te dominandi 46 117
cupiditate conferre possum, ceteris vero rebus nullo modo

comparandus es. sed ex plurimis malis, quae ab illo rei publicae sunt inusta, hoc tamen boni est, quod didicit iam populus Romanus quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. haec non cogitas? nec intellegis satis esse viris fortibus didicisse quam sit re pulcrum, beneficio gratum, fama gloriosum tyrannum occidere? an, cum illum homines non tulerint, te ferent?
118 certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur neque occasionis tarditas exspectabitur.

Resipisce, quaeso, aliquando [rem publicam, M. Antoni], quibus ortus sis, non quibuscum vivas considera: mecum, ut voles: redi cum re publica in gratiam. sed de te tu videris; ego de me ipse profitebor. defendi rem publicam adulescens, non deseram senex: contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos: quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest, ut aliquando dolor populi Romani pariat,
119 quod iam diu parturit! etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni? mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est, perfuncto rebus eis, quas adeptus sum quasque gessi. duo modo haec opto, unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam — hoc mihi maius ab dis immortalibus dari nihil potest —; alterum, ut ita cuique eveniat, ut de re publica quisque mereatur.

# M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA TERTIA.

Serius omnino, patres conscripti, quam tempus rei 1
publicae postulabat, aliquando tamen convocati sumus; 1
quod flagitabam equidem cotidie, quippe cum bellum ne-
farium contra aras et focos, contra vitam fortunasque
nostras ab homine profligato ac perdito non comparari,
sed geri iam viderem. exspectantur Kalendae Ianuariae,
quas non exspectat Antonius, qui in provinciam D. Bruti,
summi et singularis viri, cum exercitu impetum facere
conatur; ex qua se instructum et paratum ad urbem ven-
turum esse minitatur. quae est igitur exspectatio aut 2
quae vel minimi dilatio temporis? quamquam enim ad-
sunt Kalendae Ianuariae, tamen breve tempus longum
est imparatis. dies enim adfert vel hora potius, nisi
provisum est, magnas saepe clades; certus autem dies
non ut sacrificiis, sic consiliis exspectari solet. quod si aut
Kalendae Ianuariae fuissent eo die, quo primum ex urbe
fugit Antonius, aut eae non essent exspectatae, bellum
iam nullum haberemus; auctoritate enim senatus consen-
suque populi Romani facile hominis amentis fregissemus
audaciam: quod confido equidem consules designatos,
simul ut magistratum inierint, esse facturos; sunt enim
optimo animo, summo consilio, singulari concordia; mea
autem festinatio non victoriae solum avida est, sed etiam
celeritatis. quo enim usque tantum bellum, tam crudele, 3
tam nefarium privatis consiliis propulsabitur? cur non
quam primum publica accedit auctoritas? C. Caesar adu- 2
lescens, paene potius puer, incredibili ac divina quadam
mente atque virtute, cum maxime furor arderet Antonii
cumque eius a Brundisio crudelis et pestifer reditus time-
retur, nec postulantibus nec cogitantibus, ne optantibus
quidem nobis, quia non posse fieri videbatur, firmissimum

exercitum ex invicto genere veteranorum militum comparavit patrimoniumque suum effudit: quamquam non sum usus eo verbo quo debui; non enim effudit: in rei
4 publicae salute conlocavit. cui quamquam gratia referri tanta non potest quanta debetur, habenda tamen est tanta, quantam maximam animi nostri capere possunt. quis enim est tam ignarus rerum, tam nihil de re publica cogitans, qui hoc non intellegat, si M. Antonius a Brundisio cum eis copiis, quas se habiturum putabat, Romam, ut minabatur, venire potuisset, nullum genus eum crudelitatis praeteriturum fuisse? quippe qui in hospitis tectis Brundisii fortissimos viros optimosque civis iugulari iusserit; quorum ante pedes eius morientium sanguine os uxoris respersum esse constabat. hac ille crudelitate imbutus, cum multo nobis omnibus veniret iratior, quam illis fuerat, quos trucidarat, cui tandem nostrum aut cui
5 omnino bono pepercisset? qua peste privato consilio rem publicam — neque enim fieri potuit aliter — Caesar liberavit: qui nisi in hac re publica natus esset, rem publicam scelere Antonii nullam haberemus. sic enim perspicio, sic iudico, nisi unus adulescens illius furentis impetus crudelissimosque conatus cohibuisset, rem publicam funditus interituram fuisse. cui quidem hodierno die, patres conscripti — nunc enim primum ita convenimus, ut illius beneficio possemus ea, quae sentiremus, libere dicere — tribuenda est auctoritas, ut rem publicam non modo a se susceptam, sed etiam a nobis commendatam possit de-
3 6 fendere. nec vero de legione Martia, quoniam longo intervallo loqui nobis de re publica licet, sileri potest: quis enim unus fortior, quis amicior umquam rei publicae fuit quam legio Martia universa? quae cum hostem populi Romani Antonium iudicasset, comes esse eius amentiae noluit: reliquit consulem; quod profecto non fecisset, si eum consulem iudicavisset, quem nihil aliud agere, nihil moliri nisi caedem civium atque interitum civitatis videret. atque ea legio consedit Albae. quam potuit urbem eligere aut opportuniorem ad res gerundas aut fideliorum ac fortiorum virorum aut amiciorum rei
7 publicae civium? huius legionis virtutem imitata quarta legio duce L. Egnatuleio quaestore, civi optimo et for-

tissimo, C. Caesaris auctoritatem atque exercitum perse-
cuta est. faciundum est igitur nobis, patres conscripti,
ut ea, quae sua sponte clarissimus adulescens atque
omnium praestantissimus gessit et gerit, haec auctoritate
nostra comprobentur, veteranorumque, fortissimorum vi-
rorum, tum legionis Martiae quartaeque mirabilis consen-
sus ad rem publicam recuperandam laude et testimonio
nostro confirmetur, eorumque commoda, honores, prae-
mia, cum consules designati magistratum inierint, curae
nobis fore hodierno die spondeamus. atque ea qui- 4 8
dem, quae dixi de Caesare deque eius exercitu, iam diu
nota sunt nobis: virtute enim admirabili Caesaris con-
stantiaque militum veteranorum legionumque earum, quae
optimo iudicio auctoritatem nostram, libertatem populi
Romani, virtutem Caesaris secutae sunt, a cervicibus
nostris est depulsus Antonius. sed haec, ut dixi, supe-
riora: hoc vero recens edictum D. Bruti, quod paulo ante
propositum est, certe silentio non potest praeteriri: pol-
licetur enim se provinciam Galliam retenturum in senatus
populique Romani potestate. o civem natum rei publicae,
memorem sui nominis imitatoremque maiorum! neque
enim Tarquinio expulso maioribus nostris tam fuit optata
libertas, quam est depulso iam Antonio retinenda nobis.
illi regibus parere iam a condita urbe didicerant: nos post 9
reges exactos servitutis oblivio ceperat; atque ille Tar-
quinius, quem maiores nostri non tulerunt, non crudelis,
non impius, sed superbus est habitus et dictus: quod nos
vitium in privatis saepe tulimus, id maiores nostri ne in
rege quidem ferre potuerunt. L. Brutus regem super-
bum non tulit: D. Brutus sceleratum atque impium re-
gnare patietur Antonium? quid Tarquinius tale, qualia
innumerabilia et facit et fecit Antonius? senatum etiam
reges habebant: nec tamen, ut Antonio senatum habente,
in consilio regis versabantur barbari armati. servabant
auspicia reges; quae hic consul augurque neglexit, neque
solum legibus contra auspicia ferendis, sed etiam conlega
una ferente eo, quem ipse ementitis auspiciis vitiosum
fecerat. quis autem rex umquam fuit tam insignite im- 10
pudens, ut haberet omnia commoda, beneficia, iura regni
venalia? quam hic immunitatem, quam civitatem, quod

praemium non vel singulis hominibus vel civitatibus vel universis provinciis vendidit? nihil humile de Tarquinio, nihil sordidum accepimus: at vero huius domi inter quasilla pendebatur aurum, numerabatur pecunia; una in domo omnes, quorum intererat, totum imperium populi Romani nundinabantur. supplicia vero in civis Romanos nulla Tarquinii accepimus: at hic et Suessae iugulavit eos, quos in custodiam dederat, et Brundisii ad trecentos
11 fortissimos viros civisque optimos trucidavit. postremo Tarquinius pro populo Romano bellum gerebat tum, cum est expulsus: Antonius contra populum Romanum exercitum adducebat tum, cum a legionibus relictus nomen Caesaris exercitumque pertimuit neglectisque sacrificiis solemnibus ante lucem vota ea, quae numquam solveret, nuncupavit, et hoc tempore in provinciam populi Romani conatur invadere. maius igitur a D. Bruto beneficium populus Romanus et habet et exspectat quam maiores nostri acceperunt a L. Bruto, principe huius maxime conser-
5 vandi generis et nominis. cum autem omnis servitus est
12 misera, tum vero intolerabilis est [servire] impuro, impudico, effeminato, numquam ne in metu quidem sobrio. hunc igitur qui Gallia prohibet, privato praesertim consilio, iudicat verissimeque iudicat non esse consulem. faciendum est igitur nobis, patres conscripti, ut D. Bruti privatum consilium auctoritate publica comprobemus. nec vero M. Antonium consulem post Lupercalia debuistis putare: quo enim ille die, populo Romano inspectante, nudus, unctus, ebrius est contionatus et id egit, ut conlegae diadema imponeret, eo die se non modo consulatu, sed etiam libertate abdicavit. esset enim ipsi certe statim serviendum, si Caesar ab eo regni insignia accipere voluisset. hunc igitur ego consulem, hunc civem Romanum, hunc liberum, hunc denique hominem putem, qui foedo illo et flagitioso die et quid pati C. Caesare vivo posset et quid eo mortuo consequi ipse cuperet
13 ostendit? nec vero de virtute, constantia, gravitate provinciae Galliae taceri potest; est enim ille flos Italiae, illud firmamentum imperii populi Romani, illud ornamentum dignitatis. tantus autem est consensus municipiorum coloniarumque provinciae Galliae, ut omnes ad

auctoritatem huius ordinis maiestatemque populi Romani defendendam conspirasse videantur.

Quam ob rem, tribuni plebis, quamquam vos nihil aliud nisi de praesidio, ut senatum tuto consules Kalendis Ianuariis habere possent, rettulistis, tamen mihi videmini magno consilio atque optima mente potestatem nobis de tota re publica fecisse dicendi; cum enim tuto haberi senatum sine praesidio non posse iudicavistis, tum statuistis etiam intra muros Antonii scelus audaciamque versari.

Quam ob rem omnia mea sententia complectar, vobis, 6
ut intellego, non invitis, ut et praestantissimis ducibus a 14
nobis detur auctoritas et fortissimis militibus spes ostendatur praemiorum et iudicetur non verbo, sed re non modo non consul, sed etiam hostis Antonius. nam si ille consul, fustuarium meruerunt legiones, quae consulem reliquerunt, sceleratus Caesar, Brutus nefarius, qui contra consulem privato consilio exercitus comparaverunt: si autem militibus exquirendi sunt honores novi propter eorum divinum atque immortale meritum, ducibus autem ne referri quidem potest gratia, quis est qui eum hostem non existimet, quem qui armis persequuntur, conservatores rei publicae iudicantur? at quam con- 15
tumeliosus in edictis! quam barbarus! quam rudis! primum in Caesarem maledicta congessit deprompta ex recordatione impudicitiae et stuprorum suorum! quis enim hoc adulescente castior? quis modestior? quod in iuventute habemus inlustrius exemplum veteris sanctitatis? quis autem illo, qui male dicit, impurior? ignobilitatem obicit C. Caesaris filio, cuius etiam natura pater, si vita suppeditasset, consul factus esset. 'Aricina mater.' Trallianam aut Ephesiam putes dicere. videte quam despiciamur omnes, qui sumus e municipiis, id est, omnes plane: quotus enim quisque nostrum non est? quod autem municipium non contemnit is, qui Aricinum tanto opere despicit, vetustate antiquissimum, iure foederatum, propinquitate paene finitimum, splendore munici-
pum honestissimum? hinc Voconiae, hinc Atiniae leges; 16
hinc multae sellae curules et patrum memoria et nostra; hinc equites Romani lautissimi et plurimi. sed si Arici-

nam uxorem non probas, cur probas Tusculanam? quam-
quam huius sanctissimae feminae atque optimae pater,
M. Atius Balbus, in primis honestus, praetorius fuit:
tuae coniugis, bonae feminae, locupletis quidem certe,
Bambalio quidam pater, homo nullo numero: nihil illo
contemptius, qui propter haesitantiam linguae stuporem-
que cordis cognomen ex contumelia traxerat. 'at avus
nobilis.' Tuditanus nempe ille, qui cum palla et cothur-
nis nummos populo de rostris spargere solebat. vellem
hanc contemptionem pecuniae suis reliquisset! habetis
17 nobilitatem generis gloriosam. qui autem evenit ut tibi
† Iulia natus ignobilis videatur, cum tu eodem materno
genere soleas gloriari? quae porro amentia est eum di-
cere aliquid de uxorum ignobilitate, cuius pater Numito-
riam Fregellanam, proditoris filiam, habuerit uxorem,
ipse ex libertini filia susceperit liberos? sed hoc clarissimi
viri viderint, L. Philippus, qui habet Aricinam uxorem,
C. Marcellus, qui Aricinae filiam: quos certo scio digni-
7 tatis optimarum feminarum non paenitere. idem
etiam Q. Ciceronem, fratris mei filium, compellat edicto,
nec sentit amens commendationem esse compellationem
suam. quid enim accidere huic adulescenti potuit opta-
tius quam cognosci ab omnibus Caesaris consiliorum
18 esse socium, Antonii furoris inimicum? at etiam gladiator
ausus est scribere hunc de patris et patrui parricidio
cogitasse. o admirabilem impudentiam, audaciam, teme-
ritatem! in eum adulescentem hoc scribere audere, quem
ego et frater meus propter eius suavissimos atque optimos
mores praestantissimumque ingenium certatim amamus
omnibusque horis oculis, auribus, complexu tenemus?
nam me isdem edictis nescit laedat an laudet:
cum idem supplicium minatur optimis civibus, quod ego
de sceleratissimis ac pessimis sumpserim, laudare vide-
tur, quasi imitari velit; cum autem illam pulcherrimi
facti memoriam refricat, tum a sui similibus invidiam
8 aliquam in me commoveri putat. sed quid fecit
19 ipse? cum tot edicta proposuisset, edixit ut adesset sena-
tus frequens a. d. VIII. Kalendas Decembris: eo die ipse
non adfuit. at quo modo edixit? haec sunt, ut opinor,
verba in extremo: 'si quis non adfuerit, hunc existimare

omnes poterunt et interitus mei et perditissimorum con-
siliorum auctorem fuisse.' quae sunt perdita consilia?
an ea, quae pertinent ad libertatem populi Romani recu-
perandam? quorum consiliorum Caesari me auctorem et
hortatorem et esse et fuisse fateor. quamquam ille non
eguit consilio cuiusquam, sed tamen currentem, ut dici-
tur, incitavi. nam interitus quidem tui quis bonus non
esset auctor, cum in eo salus et vita optimi cuiusque,
libertas populi Romani dignitasque consisteret? sed cum 20
tam atroci edicto nos concitavisset, cur ipse non adfuit?
num putatis aliqua re tristi ac severa? vino atque epulis
retentus, si illae epulae potius quam popinae nominan-
dae sunt. diem edicti obire neglexit: in ante diem IV
Kalendas Decembris distulit. adesse in Capitolio iussit:
quod in templum ipse nescio qua per Gallorum cunicu-
lum ascendit. convenerunt conrogati et quidem ampli
quidam homines, sed immemores dignitatis suae: is enim
erat dies, ea fama, is qui senatum vocarat, ut turpe se-
natori esset nihil timere. ad eos tamen ipsos, qui con-
venerant, ne verbum quidem ausus est facere de Caesare,
cum de eo constituisset ad senatum referre: scriptam
attulerat consularis quidam sententiam. quid est aliud 21
de eo referre non audere, qui contra se consulem exer-
citum duceret, nisi se ipsum hostem iudicare? necesse
erat enim alterutrum esse hostem; nec poterat aliter de
adversariis iudicari ducibus. si igitur Caesar hostis, cur
consul nihil referebat ad senatum? sin ille a senatu notan-
dus non fuit, quid potest dicere quin, cum de illo tacuerit,
se hostem confessus sit? quem in edictis Spartacum ap-
pellat, hunc in senatu ne improbum quidem dicere audet.
at in rebus tristissimis quantos excitat risus! sententiolas 9
edicti cuiusdam memoriae mandavi, quas videtur ille
peracutas putare: ego autem qui intellegeret quid dicere
vellet adhuc neminem inveni. 'nulla contumelia est, 22
quam facit dignus.' primum quid est dignus? nam etiam
malo multi digni, sicut ipse. an quam facit is, qui cum
dignitate est? quae autem potest esse maior? quid est
porro facere contumeliam? quis sic loquitur? deinde:
'nec timor, quem denuntiat inimicus.' quid ergo? ab
amico timor denuntiari solet? horum similia deinceps.

nonne satius est mutum esse quam quod nemo intellegat
dicere? en cur magister eius ex oratore arator factus
sit, possideat in agro publico campi Leontini duo milia
iugerum immunia, ut hominem stupidum magis etiam
23 infatuet mercede publica. sed haec leviora fortasse:
illud quaero, cur tam mansuetus in senatu fuerit, cum
in edictis tam ferus fuisset. quid enim attinuerat L.
Cassio tribuno plebis, fortissimo et constantissimo civi,
mortem denuntiare, si in senatum venisset; D. Carfule-
num, bene de re publica sentientem, senatu vi et minis
mortis expellere; Ti. Cannutium, a quo erat honestissi-
mis contentionibus et saepe et iure vexatus, non templo
solum, verum etiam aditu prohibere Capitolii? cui sena-
tus consulto ne intercederent verebatur? de supplicatione,
credo, M. Lepidi, clarissimi viri. atque id erat pericu-
lum, de cuius honore extraordinario cotidie aliquid cogi-
24 tabamus, ne eius usitatus honos impediretur. ac ne sine
causa videretur edixisse, ut senatus adesset, cum de re
publica relaturus fuisset, adlato nuntio de legione quarta
mente concidit, et fugere festinans senatus consultum de
supplicatione per discessionem fecit, cum id factum esset
10 antea numquam. quae vero profectio postea! quod iter
paludati! quae vitatio oculorum, lucis, urbis, fori! quam
misera fuga! quam foeda! quam turpis! praeclara tamen
senatus consulta illo ipse die vespertina, provinciarum
religiosa sortitio, divina vero opportunitas, ut, quae cui-
25 que apta esset, ea cuique obveniret. praeclare igitur
facitis, tribuni plebis, qui de praesidio consulum senatus-
que referatis, meritoque vestro maximas vobis gratias
omnes et agere et habere debemus. qui enim periculo
carere possumus in tanta hominum cupiditate et audacia?
ille autem homo adflictus et perditus quae de se exspectat
iudicia graviora quam amicorum suorum? familiarissimus
eius, mihi homo coniunctus, L. Lentulus et P. Naso,
omni carens cupiditate, [nullam se habere provinciam,]
nullam Antonii sortitionem fuisse iudicaverunt; quod
idem fecit L. Philippus, vir patre, avo maioribusque
suis dignissimus; in eadem sententia fuit homo summa
integritate atque innocentia, C. Turranius; idem fecit
Sp. Oppius; ipsi etiam, qui amicitiam M. Antonii veriti

plus ei tribuerunt quam fortasse vellent, M. Piso, necessarius meus, et vir et civis egregius, parique innocentia M. Vehilius, senatus auctoritati se obtemperaturos esse dixerunt. quid ego de L. Cinna loquar? cuius spectata 26
multis magnisque rebus singularis integritas minus admirabilem facit huius honestissimi facti gloriam, qui omnino provinciam neglexit, quam item magno animo et constanti C. Cestius repudiavit. qui sunt igitur reliqui, quos sors divina delectet? † L. Annius et M. Antonius. o felicem utrumque! nihil enim maluerunt. C. Antonius Macedoniam. hunc quoque felicem! hanc enim habebat semper in ore provinciam. C. Calvisius Africam. nihil felicius! modo enim ex Africa decesserat et quasi divinans se rediturum duos legatos Uticae reliquerat. deinde M. † Cusini Sicilia, Q. Cassii Hispania. non habeo quid suspicer: duarum credo provinciarum sortis minus divinas fuisse. o C. Caesar — adulescen- 11 27
tem appello —, quam tu salutem rei publicae attulisti! quam improvisam! quam repentinam! qui enim haec fugiens fecerit, quid faceret insequens? etenim in contione dixerat se custodem fore urbis, seque usque ad Kalendas Maias ad urbem exercitum habiturum. o praeclarum custodem ovium, ut aiunt, lupum! custosne urbis an direptor et vexator esset Antonius? et quidem se introiturum in urbem dixit exiturumque cum vellet. quid illud? nonne audiente populo sedens pro aede Castoris dixit, nisi qui vicisset, victurum neminem?

Hodierno die primum longo intervallo in possessio- 28
nem libertatis pedem ponimus: cuius quidem ego quoad potui non modo defensor, sed etiam conservator fui: cum autem id facere non possem, quievi, nec abiecte nec sine aliqua dignitate casum illum temporum et dolorem tuli. hanc vero taeterrimam beluam quis ferre potest aut quo modo? quid est in Antonio praeter libidinem, crudelitatem, petulantiam, audaciam? ex his totus conglutinatus est; nihil apparet in eo ingenuum, nihil moderatum, nihil pudens, nihil pudicum. quapropter, quo- 29
niam res in id discrimen adducta est, utrum ille poenas rei publicae luat an nos serviamus, aliquando, per deos immortalis! patres conscripti, patrium animum virtutem-

23*

que capiamus, ut aut libertatem propriam Romani et generis et nominis recuperemus aut mortem servituti anteponamus. multa, quae in libera civitate ferenda non essent, tulimus et perpessi sumus, alii spe forsitan recuperandae libertatis, alii vivendi nimia cupiditate: sed, si illa tulimus, quae nos necessitas ferre coëgit, quae vis quaedam paene fatalis, quae tamen ipsa non tulimus, etiamne huius impuri latronis feremus taeterrimum cru-
12 delissimumque dominatum? quid hic faciet, si poterit,
30 iratus, qui cum suscensere nemini posset, omnibus bonis fuerit inimicus? quid hic victor non audebit, qui nullam adeptus victoriam tanta scelera post Caesaris interitum fecerit? refertam eius domum exhauserit? hortos compilaverit? ad se ex eis omnia ornamenta transtulerit? caedis et incendiorum causam quaesierit ex funere? duobus aut tribus senatus consultis bene et e re publica factis reliquas res ad lucrum praedamque revocaverit? vendiderit immunitates? civitates liberaverit? provincias universas ex imperii populi Romani iure sustulerit? exsules reduxerit? falsas leges C. Caesaris nomine et falsa decreta in aes incidenda et in Capitolio figenda curaverit earumque rerum omnium domesticum mercatum instituerit? populo Romano leges imposuerit? armis et praesidiis populum et magistratus foro excluserit? senatum stiparit [armatis]? armatos in cella Concordiae, cum senatum haberet, incluserit? ad legiones Brundisium cucurrerit? ex eis optime sentientis centuriones iugulaverit? cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum et ad dispertitionem
31 urbis venire conatus? atque is ab hoc impetu abstractus consilio et copiis Caesaris, consensu veteranorum, virtute legionum, ne fortuna quidem fractus minuit audaciam nec ruere demens nec furere desinit: in Galliam mutilatum ducit exercitum; cum una legione et ea vacillante L. fratrem exspectat, quo neminem reperire potest sui similiorem. ille autem ex myrmillone dux, ex gladiatore imperator * quas effecerit strages, ubicumque posuit vestigium! fundit apothecas, caedit greges armentorum reliquique pecoris, quodcumque nactus est; epulantur milites; ipse autem se, ut fratrem imitetur, obruit vino; vastantur agri, diripiuntur villae, matres familiae, virgines,

pueri ingenui abripiuntur, militibus traduntur. haec
eadem, quacumque exercitum duxit, fecit M. Antonius.
his vos taeterrimis fratribus portas aperietis? hos um- 13 32
quam in urbem recipietis? non tempore oblato, ducibus
paratis, animis militum incitatis, populo Romano con-
spirante, Italia tota ad libertatem recuperandam excitata,
deorum immortalium beneficio utemini? nullum erit tem-
pus hoc amisso: a tergo, fronte, lateribus tenebitur, si in
Galliam venerit. nec ille armis solum, sed etiam de-
cretis nostris urguendus est: magna vis est, magnum
numen unum et idem sentientis senatus. videtisne refer-
tum forum, populumque Romanum ad spem recuperandae
libertatis erectum? qui longo intervallo cum frequentis
hic videt nos, tum sperat etiam liberos convenisse. hunc 33
ego diem exspectans M. Antonii scelerata arma vitavi,
tum, cum ille in me absentem invehens non intellegebat
ad quod tempus me et meas viris reservarem: si enim
tum illi caedis a me initium quaerenti respondere voluis-
sem, nunc rei publicae consulere non possem: hanc vero
nactus facultatem, nullum tempus, patres conscripti, di-
mittam neque diurnum neque nocturnum quin de liber-
tate populi Romani et dignitate vestra quod cogitandum
sit cogitem, quod agendum atque faciendum, id non
modo recusem, sed etiam appetam atque deposcam. hoc
feci, dum licuit; intermisi, quoad non licuit: iam non
solum licet, sed etiam necesse est, nisi servire malumus
quam ne serviamus armis animisque decernere. di im- 34
mortales nobis haec praesidia dederunt: urbi Caesarem,
Brutum Galliae. si enim ille opprimere urbem potuisset,
statim, si Galliam tenere, paulo post optimo cuique pere-
undum *erat,* reliquis serviendum. hanc igitur occasionem 14
oblatam tenete, per deos immortalis! patres conscripti,
et amplissimi orbis terrae consilii principes vos esse ali-
quando recordamini. signum date populo Romano con-
silium vestrum non deesse rei publicae, quoniam ille
virtutem suam non defuturam esse profitetur. nihil est
quod moneam vos: nemo est tam stultus qui non intel-
legat, si indormierimus huic tempori, non modo crudelem
superbamque dominationem nobis, sed ignominiosam
etiam et flagitiosam ferendam esse. nostis insolentiam 35

Antonii, nostis amicos, nostis totam domum: libidinosis, petulantibus, impuris, impudicis, aleatoribus, ebriis servire, ea summa miseria est summo dedecore coniuncta. quod si iam — quod di omen avertant! — fatum extremum rei publicae venit, quod gladiatores nobiles faciunt ut honeste decumbant, faciamus nos, principes orbis terrarum gentiumque omnium, ut cum dignitate potius
36 cadamus quam cum ignominia serviamus. nihil est detestabilius dedecore, nihil foedius servitute; ad decus et ad libertatem nati sumus: aut haec teneamus aut cum dignitate moriamur. nimium diu teximus quid sentiremus; nunc iam apertum est; omnes patefecerunt in utramque partem quid sentiant, quid velint. sunt impii cives, sed pro caritate rei publicae nimium multi, contra multitudinem bene sentientium admodum pauci, quorum opprimendorum di immortales incredibilem rei publicae potestatem et fortunam dederunt. ad ea enim praesidia, quae habemus, iam accedent consules summa prudentia, virtute, concordia, multos mensis de rei publicae libertate commentati atque meditati. his auctoribus et ducibus, dis iuvantibus, nobis vigilantibus et multum in posterum providentibus, populo Romano consentiente, erimus profecto liberi brevi tempore; iucundiorem autem faciet libertatem servitutis recordatio.

15
37 Quas ob res, quod tribuni plebis verba fecerunt, uti senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi sententiaeque de summa re publica libere dici possint, de ea re ita censeo, uti C. Pansa A. Hirtius, consules designati, dent operam, uti senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi possit; quodque edictum D. Bruti, imperatoris, consulis designati, propositum sit, senatum existimare D. Brutum, imperatorem, consulem designatum, optime de re publica mereri, cum senatus auctoritatem populique Romani liberta-
38 tem imperiumque defendat; quodque provinciam Galliam citeriorem, optimorum et fortissimorum virorum amicissimorumque rei publicae civium, exercitumque in senatus potestate retineat, id eum exercitumque eius, municipia, colonias provinciae Galliae recte atque ordine exque re publica fecisse et facere; senatum ad summam rem publicam pertinere arbitrari a D. Bruto et L. Planco im-

peratoribus, consulibus designatis itemque a ceteris, qui
provincias obtinent, obtineri ex lege Iulia, quoad ex se-
natus consulto cuique eorum successum sit, eosque dare
operam ut eae provinciae atque exercitus in senati po-
pulique potestate praesidioque rei publicae sint; cumque
opera, virtute, consilio C. Caesaris summoque consensu
militum veteranorum, qui eius auctoritatem secuti rei
publicae praesidio sunt et fuerunt, a gravissimis periculis
populus Romanus defensus sit et hoc tempore defenda-
tur; cumque legio Martia Albae constiterit, in municipio 39
fidelissimo et fortissimo, seseque ad senatus auctoritatem
populique Romani libertatem contulerit; et quod pari
consilio eademque virtute legio quarta usa, duce L. Egna-
tuleio, quaestore, civi egregio, senatus auctoritatem popu-
lique Romani libertatem defendat ac defenderit, senatui
magnae curae esse ac fore ut pro tantis eorum in rem
publicam meritis honores eis habeantur gratiaeque refe-
rantur; senatui placere uti C. Pansa A Hirtius, consules
designati, cum magistratum inissent, si eis videretur,
primo quoque tempore de his rebus ad hunc ordinem re-
ferrent, ita uti e re publica fideque sua videretur.

# M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUARTA.

1 1 Frequentia vestrum incredibilis, Quirites, contioque tanta, quantam meminisse non videor, et alacritatem mihi summam defendendae rei publicae adfert et spem recuperandae. quamquam animus mihi quidem numquam defuit: tempora defuerunt, quae simul ac primum aliquid lucis ostendere visa sunt, princeps vestrae libertatis defendendae fui: quod si id ante facere conatus essem, nunc facere non possem. hodierno enim die, Quirites, ne mediocrem rem actam arbitremini, fundamenta iacta sunt reliquarum actionum; nam est hostis a senatu nondum verbo appellatus, sed re iam iudicatus Antonius.
2 nunc vero multo sum erectior, quod vos quoque illum hostem esse tanto consensu tantoque clamore approbavistis. neque enim, Quirites, fieri potest ut non aut ei sint impii, qui contra consulem exercitus comparaverunt, aut ille hostis, contra quem iure arma sumpta sunt. hanc igitur dubitationem, quamquam nulla erat, tamen ne qua posset esse, senatus hodierno die sustulit: C. Caesar, qui rem publicam libertatemque vestram suo studio, consilio, patrimonio denique tutatus est et tutatur, maximis sena-
3 tus laudibus ornatus est. laudo, laudo vos, Quirites, quod gratissimis animis prosequimini nomen clarissimi adulescentis vel pueri potius; sunt enim facta eius immortalitatis, nomen aetatis. multa memini, multa audivi, multa legi, Quirites: nihil ex omnium saeculorum memoria tale cognovi: qui cum servitute premeremur, in dies malum cresceret, praesidii nihil haberemus, capitalem et pestiferum a Brundisio tum M. Antonii reditum timeremus, hoc insperatum omnibus consilium, incognitum certe ceperit, ut exercitum invictum ex paternis militibus conficeret Antoniique furorem crudelissimis

consiliis incitatum a pernicie rei publicae averteret. quis 2 4
est enim qui hoc non intellegat, nisi Caesar exercitum paravisset, non sine exitio nostro futurum Antonii reditum fuisse? ita enim se recipiebat ardens odio vestri, cruentus sanguine civium Romanorum, quos Suessae, quos Brundisii occiderat, ut nihil nisi de pernicie populi Romani cogitaret. quod autem praesidium erat salutis libertatisque vestrae, si C. Caesaris fortissimorum sui patris militum exercitus non fuisset? cuius de laudibus et honoribus, qui ei pro divinis et immortalibus meritis divini immortalesque debentur, mihi senatus adsensus paulo ante decrevit, ut primo quoque tempore referretur.
quo decreto quis non perspicit hostem esse Antonium 5
iudicatum? quem enim possumus appellare eum, contra quem qui exercitus ducunt, eis senatus arbitratur singularis exquirendos honores? quid? legio Martia, quae mihi videtur divinitus ab eo deo traxisse nomen, a quo populum Romanum generatum accepimus, non ipsa suis decretis prius quam senatus hostem iudicavit Antonium? nam si ille non hostis, hos, qui consulem reliquerunt, hostis necesse est iudicemus. praeclare et loco, Quirites, reclamatione vestra factum pulcherrimum Martialium comprobavistis: qui se ad senatus auctoritatem, ad libertatem vestram, ad universam rem publicam contulerunt, hostem illum et latronem et parricidam patriae reliquerunt.
nec solum id animose et fortiter, sed considerate 6
etiam sapienterque fecerunt: Albae constiterunt, in urbe opportuna, munita, propinqua, fortissimorum virorum, fidelissimorum civium atque optimorum. huius [Martiae] legionis legio quarta imitata virtutem, duce L. Egnatuleio, quem senatus merito paulo ante laudavit, C. Caesaris exercitum persecuta est.
quae exspectas, M. Antoni, 3
iudicia graviora? Caesar fertur in caelum, qui contra te exercitum comparavit; laudantur exquisitissimis verbis legiones, quae te reliquerunt, quae a te arcessitae sunt, quae essent, si te consulem quam hostem maluisses, tuae: quarum legionum fortissimum verissimumque iudicium confirmat senatus, comprobat universus populus Romanus, nisi forte vos, Quirites, consulem, non hostem iudicatis Antonium.
sic arbitrabar, Quirites, vos iudicare, 7

ut ostenditis. quid? municipia, colonias, praefecturas num aliter iudicare censetis? omnes mortales una mente consentiunt; omnia arma eorum, qui haec salva velint, contra illam pestem esse capienda. quid? D. Bruti iudicium, Quirites, quod ex hodierno eius edicto perspicere potuistis, num cui tandem contemnendum videtur? recte et vere negatis, Quirites. est enim quasi deorum immortalium beneficio et munere datum rei publicae Brutorum genus et nomen ad libertatem populi Romani vel con-
8 stituendam vel recipiendam. quid igitur D. Brutus de M. Antonio iudicavit? excludit provincia; exercitu obsistit; Galliam totam hortatur ad bellum, ipsam sua sponte suoque iudicio excitatam. si consul Antonius, Brutus hostis: si conservator rei publicae Brutus, hostis Antonius. num igitur, utrum horum sit, dubitare possumus?
4 atque ut vos una mente unaque voce dubitare vos negatis, sic modo decrevit senatus, D. Brutum optime de re publica mereri, cum senatus auctoritatem populique Romani libertatem imperiumque defenderet. a quo defenderet? nempe ab hoste: quae est enim alia laudanda
9 defensio? deinceps laudatur provincia Gallia meritoque ornatur verbis amplissimis ab senatu, quod resistat Antonio; quem si consulem illa provincia putaret neque eum reciperet, magno scelere se astringeret: omnes enim in consulis iure et imperio debent esse provinciae. negat hoc D. Brutus imperator, consul designatus, natus rei publicae civis; negat Gallia, negat cuncta Italia, negat senatus, negatis vos. quis illum igitur consulem nisi latrones putant? quamquam ne ei quidem ipsi, quod loquuntur, id sentiunt, nec ab iudicio omnium mortalium, quamvis impii nefariique sint, sicut sunt, dissentire possunt; sed spes rapiendi atque praedandi occaecat animos eorum, quos non bonorum donatio, non agrorum adsignatio, non illa infinita hasta satiavit; qui sibi urbem, qui bona et fortunas civium ad praedam proposuerunt; qui, dum hic sit quod rapiant, quod auferant, nihil sibi
10 defuturum arbitrantur; quibus M. Antonius — o di immortales, avertite et detestamini, quaeso, hoc omen! — urbem se divisurum esse promisit. ita vero, Quirites, ut precamini, eveniat atque huius amentiae poena in ipsum

familiamque eius recidat! quod ita futurum esse confido.
iam enim non solum homines, sed etiam deos immortalis
ad rem publicam conservandam arbitror consensisse.
sive enim prodigiis atque portentis di immortales nobis
futura praedicunt, ita sunt aperte pronuntiata, ut et illi
poena et nobis libertas appropinquet; sive tantus consen-
sus omnium sine impulsu deorum esse non potuit, quid
est quod de voluntate caelestium dubitare possimus?

Reliquum est, Quirites, ut vos in ista sententia, quam 11
prae vobis fertis, perseveretis. faciam igitur, ut impera-
tores instructa acie solent, quamquam paratissimos mili-
tes ad proeliandum videant, ut eos tamen adhortentur,
sic ego vos ardentis et erectos ad libertatem recuperan-
dam cohortabor. non est vobis, Quirites, cum eo hoste
certamen, cum quo aliqua pacis condicio esse possit:
neque enim ille servitutem vestram, ut antea, sed iam
iratus sanguinem concupiscit. nullus ei ludus videtur
esse iucundior quam cruor, quam caedes, quam ante
oculos trucidatio civium. non est vobis res, Quirites, 12
cum scelerato homine atque nefario, sed cum immani
taetraque belua, quae quoniam in foveam incidit, obrua-
tur; si enim illim emerserit, nullius supplicii crudelitas
erit recusanda: sed tenetur, premitur, urguetur nunc eis
copiis, quas iam habemus, mox eis, quas paucis diebus
novi consules comparabunt. incumbite in causam, Qui-
rites, ut facitis. numquam maior consensus vester in
ulla causa fuit; numquam tam vehementer cum senatu
consociati fuistis; nec mirum: agitur enim non qua con-
dicione victuri, sed victurine simus an cum supplicio
ignominiaque perituri. quamquam mortem quidem na- 13
tura omnibus proposuit; crudelitatem mortis et dedecus
virtus propulsare solet, quae propria est Romani generis
et seminis. hanc retinete, quaeso, quam vobis tamquam
hereditatem maiores vestri reliquerunt; [quamquam] alia
omnia falsa, incerta sunt, caduca, mobilia: virtus est una
altissimis defixa radicibus, quae numquam vi ulla labe-
factari potest, numquam demoveri loco; hac [virtute]
maiores vestri primum universam Italiam devicerunt,
deinde Karthaginem exciderunt, Numantiam everterunt,
potentissimos reges, bellicosissimas gentis in dicionem

6 huius imperii redegerunt. ac maioribus quidem vestris,
14 Quirites, cum eo hoste res erat, qui haberet rem publi-
cam, curiam, aerarium, consensum et concordiam civium,
rationem aliquam, si ita res tulisset, pacis et foederis:
hic vester hostis vestram rem publicam oppugnat, ipse
habet nullam; senatum, id est orbis terrae consilium,
delere gestit, ipse consilium publicum nullum habet;
aerarium vestrum exhausit, suum non habet. nam con-
cordiam civium qui habere potest, nullam cum habet
civitatem? pacis vero quae potest esse cum eo ratio, in
15 quo est incredibilis crudelitas, fides nulla? est igitur,
Quirites, populo Romano, victori omnium gentium, omne
certamen cum percussore, cum latrone, cum Spartaco;
nam quod se similem esse Catilinae gloriari solet, scelere
par est illi, industria inferior: ille cum exercitum nullum
habuisset, repente conflavit: hic eum exercitum, quem
accepit, amisit. ut igitur Catilinam diligentia mea, se-
natus auctoritate, vestro studio et virtute fregistis, sic
Antonii nefarium latrocinium vestra cum senatu con-
cordia tanta, quanta numquam fuit, felicitate et virtute
exercituum ducumque vestrorum brevi tempore oppres-
16 sum audietis. equidem, quantum cura, labore, vigiliis,
auctoritate, consilio niti atque efficere potero, nihil prae-
termittam, quod ad libertatem vestram pertinere arbitra-
bor; neque enim id pro vestris amplissimis in me bene-
ficiis sine scelere facere possum. hodierno autem die
primum referente viro fortissimo vobisque amicissimo,
hoc M. Servilio, conlegisque eius, ornatissimis viris, opti-
mis civibus, longo intervallo me auctore et principe ad
spem libertatis exarsimus.

# M. TULLII CICERONIS<br>IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA<br>QUINTA.

Nihil umquam longius his Kalendis Ianuariis mihi 1
visum est, patres conscripti: quod idem intellegebam per 1
hos dies uni cuique vestrum videri: qui enim bellum
cum re publica gerunt, hunc diem non exspectabant;
nos autem tum, cum maxime consilio nostro subvenire
communi saluti oporteret, in senatum non vocabamur.
sed querellam praeteritorum dierum sustulit oratio con-
sulum, qui ita locuti sunt, ut magis exoptatae Kalendae
quam serae esse videantur. atque ut oratio consulum
animum meum erexit spemque attulit non modo salutis
conservandae, verum etiam dignitatis pristinae recupe-
randae, sic me perturbasset eius sententia, qui primus
rogatus est, nisi vestrae virtuti constantiaeque confide-
rem. hic enim dies vobis, patres conscripti, inluxit, haec 2
potestas data est, ut quantum virtutis, quantum constan-
tiae, quantum gravitatis in huius ordinis consilio esset,
populo Romano declarare possetis. recordamini qui dies
nudius tertius decimus fuerit, quantus consensus vestrum,
quanta virtus, quanta constantia; quantam sitis a populo
Romano laudem, quantam gloriam, quantam gratiam
consecuti. atque illo die, patres conscripti, ea consti-
tuistis, ut vobis iam nihil sit integrum nisi aut honesta
pax aut bellum necessarium. pacem volt M. Antonius? 3
arma deponat, roget, deprecetur. neminem aequiorem
reperiet quam me, cui, dum se civibus impiis commen-
dat, inimicus quam amicus esse maluit. nihil est pro-
fecto quod possit dari bellum gerenti; erit fortasse ali-
quid quod concedi possit roganti; legatos vero ad eum
mittere, de quo gravissimum et severissimum iudicium
nudius tertius decimus feceritis, non iam levitatis est,
sed, ut quod sentio dicam, dementiae. primum duces 2

eos laudavistis, qui contra illum bellum privato consilio suscepissent; deinde milites veteranos, qui cum ab Antonio in colonias essent deducti, illius beneficio libertatem
4 populi Romani anteposuerunt. quid? legio Martia: quid? quarta, cur laudantur? si enim consulem suum reliquerunt, vituperandae sunt; si inimicum rei publicae, iure laudantur. atqui cum consules nondum haberetis, decrevistis ut et de praemiis militum et de honoribus imperatorum primo quoque tempore referretur. placet eodem tempore praemia constituere eis, qui contra Antonium arma ceperint, et legatos ad Antonium mittere? ut iam pudendum sit honestiora decreta esse legionum quam senatus: si quidem legiones decreverunt senatum defendere contra Antonium, senatus decernit legatos ad Antonium. utrum hoc est confirmare militum animos an
5 debilitare virtutem? hoc dies duodecim profecerunt, ut, quem nemo praeter Cotylam *tum* inventus sit qui defenderet, is habeat iam patronos etiam consularis? qui utinam omnes ante me sententiam rogarentur! — quamquam suspicor quid dicturi sint quidam eorum, qui post me rogabuntur —: facilius contra dicerem, si quid videretur. est enim opinio decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. quid est aliud omnia ad bellum civile hosti arma largiri? primum nervos belli, pecuniam infinitam, qua nunc eget; deinde equitatum, quantum velit. equitatum dico? dubitabit, credo, gentis barbaras secum adducere. hoc qui non
6 videt, excors, qui cum videt decernit, impius *est*. tu civem sceleratum et perditum Gallorum et Germanorum pecunia, peditatu, equitatu, copiis instrues? nullae istae excusationes sunt: 'meus amicus est.' sit patriae prius. 'meus cognatus.' an potest cognatio propior ulla esse quam patriae, in qua parentes etiam continentur? 'mihi pecuniam tribuit.' cupio videre qui id audeat dicere. quid autem agatur cum aperuero, facile erit statuere
3 quam sententiam dicatis aut quam sequamini: agitur utrum M. Antonio facultas detur opprimendae rei publicae, caedis faciendae bonorum, urbis dividundae, agrorum suis latronibus condonandi, populum Romanum servitute opprimendi, an horum ei facere nihil liceat. dubitate

quid agatis. 'at non cadunt haec in Antonium.' hoc ne 7
Cotyla quidem dicere auderet. quid enim in eum non
cadit? qui, cuius acta se defendere dicit, eius eas leges
pervertit, quas maxime laudare poteramus. ille paludes
siccare voluit; hic omnem Italiam moderato homini, L.
Antonio, dividendam dedit. quid? hanc legem populus
Romanus accepit? quid? per auspicia ferri potuit? sed
augur verecundus sine conlegis de auspiciis: quamquam
illa auspicia non egent interpretatione; Iove enim tonante
cum populo agi non esse fas quis ignorat? tribuni plebis
tulerunt de provinciis contra acta C. Caesaris: ille bien-
nium, hi sexennium. etiam hanc legem populus Ro-
manus accepit? quid? promulgata fuit? quid? non ante
lata quam scripta est? quid? non ante factum vidimus
quam futurum quisquam est suspicatus? ubi lex Caecilia 8
et Didia? ubi promulgatio trinum nundinum? ubi poena
recenti lege Iunia et Licinia? possuntne hae leges esse
ratae sine interitu legum reliquarum? eccui potestas in
forum insinuandi fuit? quae porro illa tonitrua! quae
tempestas! ut, si auspicia M. Antonium non moverent,
sustinere tamen eum ac ferre posse tantam vim tempe-
statis, imbris ac turbinum, mirum videretur. quam legem
igitur se augur dicit tulisse non modo tonante Iove, sed
prope caelesti clamore prohibente, hanc dubitabit contra
auspicia latam confiteri? quid? quod cum eo conlega 9
tulit, quem ipse fecit sua nuntiatione vitiosum, nihilne
ad auspicia bonus augur pertinere arbitratus est? sed 4
auspiciorum nos fortasse erimus interpretes, qui sumus
eius conlegae: num ergo etiam armorum interpretes quae-
rimus? primum omnes fori aditus ita saepti, ut, etiam si
nemo obstaret armatus, tamen nisi saeptis revolsis introiri
in forum nullo modo posset; sic vero erant disposita prae-
sidia, ut quo modo hostium aditus urbe prohibentur, ita
castellis et operibus ab ingressione fori populum tribunos-
que plebis propulsari videres. quibus de causis eas leges, 10
quas M. Antonius tulisse dicitur, omnis censeo per vim
et contra auspicia latas eisque legibus populum non teneri.
si quam legem de actis Caesaris confirmandis deve dicta-
tura in perpetuum tollenda deve colonis in agros dedu-
cendis tulisse M. Antonius dicitur, easdem leges de in-

tegro, ut populum teneant, salvis auspiciis ferri placet:
quamvis enim res bonas vitiose per vimque tulerit, tamen
eae leges non sunt habendae, omnisque audacia gladia-
11 toris amentis auctoritate nostra repudianda est. illa vero
dissipatio pecuniae publicae ferenda nullo modo est, per
quam sestertium septiens miliens falsis perscriptionibus
donationibusque avertit, ut portenti simile videatur tan-
tam pecuniam populi Romani tam brevi tempore perire
potuisse. quid? illi immanes quaestus ferendine, quos
M. Antonii tota ex *re publica* hausit domus? decreta falsa
vendebat, regna, civitates, immunitates in aes accepta
pecunia iubebat incidi; haec se ex commentariis C. Cae-
saris, quorum ipse auctor erat, agere dicebat. calebant
in interiore aedium parte totius rei publicae nundinae:
mulier sibi felicior quam viris auctionem provinciarum
regnorumque faciebat; restituebantur exsules quasi lege
sine lege; quae nisi auctoritate senatus rescinduntur, quo-
niam ingressi in spem rei publicae recuperandae sumus,
12 imago nulla liberae civitatis relinquetur. neque solum
commentariis commenticiis chirographisque venalibus in-
numerabilis pecunia congesta in illam domum est, cum,
quae vendebat Antonius, ea se ex actis Caesaris agere
diceret, sed senatus etiam consulta pecunia accepta falsa
referebat; syngraphae obsignabantur; senatus consulta
numquam facta ad aerarium deferebantur. huius turpi-
tudinis testes erant etiam exterae nationes: foedera in-
terea facta, regna data, populi provinciaeque liberatae,
ipsarumque rerum falsae tabulae gemente populo Ro-
mano toto Capitolio figebantur: quibus rebus tanta pecu-
nia una in domo coacervata est, ut, si hoc genus † pene
in unum redigatur, non sit pecunia populo Romano de-
5 futura. legem etiam iudiciariam tulit, homo castus
atque integer, iudiciorum et iuris auctor; in quo nos
fefellit: antesignanos et manipularis et Alaudas iudices
se constituisse dicebat: at ille legit aleatores, legit exsu-
les, legit Graecos — o consessum iudicum praeclarum! o
13 dignitatem consilii admirandam! avet animus apud con-
silium illud pro reo dicere! — Cydam Cretensem, por-
tentum insulae, hominem audacissimum et perditissimum.
sed fac non esse: num Latine scit? num est ex iudicum

genere et forma? num, quod maximum est, leges nostras
moresve novit? num denique homines? est enim Creta
vobis notior quam Roma Cydae. dilectus autem et
notatio iudicum etiam in nostris civibus haberi solet;
Cortynium vero iudicem quis novit aut quis nosse potuit?
nam Lysiaden Atheniensem plerique novimus; est enim
Phaedri, philosophi nobilis, filius; homo praeterea festi-
vus, ut ei cum Curio consessore eodemque conlusore
facillime possit convenire. quaero igitur, si Lysiades 14
citatus iudex non responderit excuseturque Areopagites
esse nec debere eodem tempore Romae et Athenis res
iudicare, accipietne excusationem is, qui quaestioni prae-
erit, Graeculi iudicis, modo palliati, modo togati? an
Atheniensium antiquissimas leges negleget? qui porro
ille consessus, di boni! Cretensis iudex isque nequissimus.
quem ad modum ad hunc reus adleget? quo modo acce-
dat? dura natio est. at Athenienses misericordes. puto
ne Curium quidem esse crudelem, qui periculum fortunae
cotidie facit. sunt item lecti iudices, qui fortasse excu-
sabuntur; habent enim legitimam excusationem, exsilii
causa solum vertisse nec esse postea restitutos. hos ille 15
demens iudices legisset, horum nomina ad aerarium de-
tulisset, his magnam partem rei publicae credidisset, si
ullam speciem rei publicae cogitavisset? atque ego de 6
notis iudicibus dixi: quos minus nostis, nolui nominare:
saltatores, citharistas, totum denique comissationis Anto-
nianae chorum in tertiam decuriam iudicum scitote esse
coniectum. en causam cur lex tam egregia tamque prae-
clara maximo imbri, tempestate, ventis, procellis, turbi-
nibus, inter fulmina et tonitrua ferretur, ut eos iudices
haberemus, quos hospites habere nemo velit. scelerum
magnitudo, conscientia maleficiorum, direptio eius pecu-
niae, cuius ratio in aede Opis confecta est, hanc tertiam
decuriam excogitavit; nec ante turpes iudices quaesiti
quam honestis iudicibus nocentium salus desperata est.
sed illud os, illam impuritatem caeni fuisse, ut hos iudi- 16
ces legere auderet! quorum lectione duplex imprimeretur
rei publicae dedecus: unum, quod tam turpes iudices
essent; alterum, quod patefactum cognitumque esset quam
multos in civitate turpis haberemus. hanc ergo et reliquas

eius modi leges, etiam si sine vi salvis auspiciis essent rogatae, censerem tamen abrogandas: nunc vero cur ab-
17 rogandas censeam, quas iudico non rogatas? an illa non gravissimis ignominiis monimentisque huius ordinis ad posteritatis memoriam sunt notanda, quod unus M. Antonius in hac urbe post conditam urbem palam secum habuerit armatos: quod neque reges nostri fecerunt neque ei, qui regibus exactis regnum occupare voluerunt. Cinnam memini; vidi Sullam; modo Caesarem: hi enim tres post civitatem a L. Bruto liberatam plus potuerunt quam universa res publica. non possum adfirmare nullis telis eos stipatos fuisse; hoc dico: nec multis et occultis.
18 at hanc pestem agmen armatorum sequebatur; Cassius, Mustela, Tiro, gladios ostentantes, sui similis greges ducebant per forum; certum agminis locum tenebant barbari sagittarii. cum autem erat ventum ad aedem Concordiae, gradus complebantur, lecticae conlocabantur, non quo ille scuta occulta esse vellet, sed ne familiares, si scuta
7 ipsi ferrent, laborarent. illud vero taeterrimum non modo aspectu, sed etiam auditu, in cella Concordiae conlocari armatos, latrones, sicarios; de templo carcerem fieri; opertis valvis Concordiae, cum inter subsellia senatus versarentur latrones, patres conscriptos sententias dicere.
19 huc nisi venirem Kalendis Septembribus etiam fabros se missurum et domum meam disturbaturum esse dixit. magna res, credo, agebatur: de supplicatione referebat. veni postridie: ipse non venit. locutus sum de re publica, minus equidem libere quam mea consuetudo, liberius tamen quam periculi minae postulabant. at ille homo vehemens et violentus, qui hanc consuetudinem libere dicendi excluderet — fecerat enim hoc idem maxima cum laude L. Piso xxx diebus ante —, inimicitias mihi denuntiavit; adesse in senatum iussit a. d. XIII. Kalendas Octobris. ipse interea XVII dies de me in Tiburtino Scipionis declamitavit, sitim quaerens; haec enim ei causa esse
20 declamandi solet. cum is dies, quo me adesse iusserat, venisset, tum vero agmine quadrato in aedem Concordiae venit atque in me absentem orationem ex ore impurissimo evomuit. quo die, si per amicos mihi cupienti in senatum venire licuisset, caedis initium fecisset a me;

sic enim statuerat; cum autem semel gladium scelere im-
buisset, nulla res ei finem caedendi nisi defatigatio et
satietas attulisset. etenim aderat Lucius frater, gladiator
Asiaticus, qui myrmillo Mylasis depugnarat; sanguinem
nostrum sitiebat, suum in illa gladiatoria pugna multum
profuderat. hic pecunias vestras aestimabat; possessiones
notabat et urbanas et rusticas; huius mendicitas aviditate
coniuncta in fortunas nostras imminebat; dividebat agros
quibus et quos volebat; nullus aditus erat privato, nulla
aequitatis deprecatio: tantum quisque habebat possessor,
quantum reliquerat divisor Antonius. quae quamquam, 21
si leges inritas feceritis, rata esse non possunt, tamen
separatim suo nomine notanda censeo, iudicandumque
nullos VIIviros fuisse, nihil placere ratum esse quod ab
eis actum diceretur. M. vero Antonium quis est qui 8
civem possit iudicare potius quam taeterrimum et crude-
lissimum hostem, qui pro aede Castoris sedens audiente
populo Romano dixerit nisi victorem victurum neminem?
num putatis, patres conscripti, dixisse eum minacius
quam facturum fuisse? quid vero, quod in contione di-
cere ausus est, se, cum magistratu abisset, ad urbem
futurum cum exercitu, introiturum quotienscumque vellet,
quid erat aliud nisi denuntiare populo Romano servitu-
tem? quod autem eius iter Brundisium! quae festinatio! 22
quae spes, nisi ad urbem vel in urbem potius exercitum
maximum adduceret? qui autem dilectus centurionum!
quae effrenatio impotentis animi! cum eius promissis
legiones fortissimae reclamassent, domum ad se venire
iussit centuriones, quos bene sentire de re publica cogno-
verat, eosque ante pedes suos uxorisque suae, quam se-
cum gravis imperator ad exercitum duxerat, iugulari
coëgit. quo animo hunc futurum fuisse censetis in nos,
quos oderat, cum in eos, quos numquam viderat, tam
crudelis fuisset? et quam avidum in pecuniis locupletium,
qui pauperum sanguinem concupisset? quorum ipsorum
bona, quantacumque erant, statim suis comitibus com-
potoribusque discripsit. atque ille furens infesta iam pa- 23
triae signa a Brundisio inferebat; cum C. Caesar deorum
immortalium beneficio, divina animi, ingenii, consilii
magnitudine, quamquam sua sponte eximiaque virtute,

tamen approbatione auctoritatis meae colonias patrias
adiit, veteranos milites convocavit, paucis diebus exerci-
tum fecit, incitatos latronum impetus retardavit. postea
vero quam legio Martia ducem praestantissimum vidit,
nihil egit aliud nisi ut aliquando liberi essemus; quam
9 est imitata quarta legio. quo ille nuntio audito cum se-
natum vocasset adhibuissetque consularem, qui sua sen-
tentia C. Caesarem hostem iudicaret, repente concidit.
24 post autem neque sacrificiis sollemnibus factis neque vo-
tis nuncupatis non profectus est, sed profugit paludatus.
at quo? in provinciam firmissimorum [et fortissimorum]
civium, qui illum, ne si ita quidem venisset ut nullum
bellum inferret, ferre potuissent, impotentem, iracundum,
contumeliosum, superbum, semper poscentem, semper ra-
pientem, semper ebrium. at ille, cuius ne pacatam
quidem nequitiam quisquam ferre posset, bellum intulit
provinciae Galliae; circumsedet Mutinam, firmissimam et
splendidissimam populi Romani coloniam; oppugnat D.
Brutum, imperatorem, consulem designatum, civem non
25 sibi, sed nobis et rei publicae natum. ergo Hannibal ho-
stis, civis Antonius? quid ille fecit hostiliter, quod hic
non aut fecerit aut faciat aut moliatur et cogitet? totum
iter Antoniorum quid habuit nisi depopulationes, vasta-
tiones, caedes, rapinas? quas non faciebat Hannibal, quia
multa ad usum suum reservabat, at hi, qui in horam
viverent, non modo de fortunis et de bonis civium, sed
ne de utilitate quidem sua cogitaverunt.

Ad hunc, di boni! legatos mitti placet? norunt isti
homines formam rei publicae, iura belli, exempla maio-
rum? cogitant quid populi Romani maiestas, quid sena-
tus severitas postulet? legatos decernis? si, ut deprecere,
contemnet; si, ut imperes, non audiet; denique quamvis
severa legatis mandata dederimus, nomen ipsum legato-
rum hunc, quem videmus, populi Romani restinguet
ardorem, municipiorum atque Italiae franget animos. ut
omittam haec, quae magna sunt, certe ista legatio moram
26 et tarditatem adferet bello. quamvis dicant, quod quos-
dam audio dicturos: 'legati proficiscantur: bellum nihilo
minus paretur,' tamen legatorum nomen ipsum et animos
10 hominum et belli celeritatem morabitur. minimis mo-

mentis, patres conscripti, maximae inclinationes temporum
fiunt, cum in omni casu rei publicae tum in bello et ma-
xime civili, quod opinione plerumque et fama gubernatur.
nemo quaeret quibuscum mandatis legatos miserimus:
nomen ipsum legationis ultro missae timoris esse signum
videbitur. recedat a Mutina, desinat oppugnare Brutum,
decedat ex Gallia; non est verbis rogandus, cogendus
est armis. non enim ad Hannibalem mittimus, ut a Sa- 27
gunto recedat, ad quem miserat olim senatus P. Valerium
Flaccum et Q. Baebium Tampilum, qui, si Hannibal non
pareret, Karthaginem ire iussi erant: — nostros quo iu-
bemus ire, si non paruerit Antonius? — ad nostrum
civem mittimus, ne imperatorem, ne coloniam populi Ro-
mani oppugnet. itane vero? hoc per legatos rogandum
est? quid interest, per deos immortalis! utrum hanc urbem
oppugnet an huius urbis propugnaculum, coloniam populi
Romani praesidii causa conlocatam? belli Punici secundi,
quod contra maiores nostros Hannibal gessit, causa fuit
Sagunti oppugnatio: recte ad eum legati missi: mitte-
bantur ad Poenum, mittebantur pro Hannibalis hostibus,
nostris sociis. quid simile tandem? nos ad civem mitti-
mus, ne imperatorem populi Romani, ne exercitum, ne
coloniam circumsedeat, ne oppugnet, ne agros depopule-
tur, ne sit hostis? age, si paruerit, hoc civi uti aut 11
volumus aut possumus? ante diem XIII. Kalendas Ianua- 28
rias decretis vestris eum concidistis; constituistis ut haec
ad vos Kalendis Ianuariis referrentur, quae referri videtis,
de honoribus et praemiis bene de re publica meritorum
et merentium: quorum principem iudicastis eum, qui
fuit, C. Caesarem, qui M. Antonii impetus nefarios ab
urbe in Galliam avertit, atque milites veteranos, qui primi
Caesarem secuti sunt, atque illas caelestis divinasque legio-
nes, Martiam et quartam comprobastis, quibus, cum con-
sulem suum non modo reliquissent, sed bello etiam per-
sequerentur, honores et praemia spopondistis; eodemque
die D. Bruti, praestantissimi civis, edicto adlato atque
proposito factum eius conlaudastis, quodque ille bellum
privato consilio susceperat, id vos auctoritate publica
comprobastis. quid igitur illo die aliud egistis nisi ut 29
hostem iudicaretis Antonium? his vestris decretis aut ille

vos aequo animo aspicere poterit aut vos illum sine dolore
summo videbitis? exclusit illum a re publica, distraxit,
segregavit non solum scelus ipsius, sed etiam, ut mihi
videtur, fortuna quaedam rei publicae: qui si legatis pa-
ruerit Romamque redierit, num *um*quam perditis civibus
vexillum quo concurrant defuturum putatis? sed hoc mi-
nus vereor: sunt alia quae magis timeam et cogitem:
numquam parebit ille legatis. novi hominis insaniam,
adrogantiam; novi perdita consilia amicorum, quibus ille
30 est deditus. Lucius quidem frater eius, utpote qui pere-
gre depugnarit, familiam ducit. sit per se ipse sanus,
quod numquam erit: per hos esse ei tamen non licebit.
teretur interea tempus; belli apparatus refrigescent. unde
est adhuc bellum tractum nisi ex retardatione et mora?
ut primum post discessum latronis vel potius desperatam
fugam libere senatus haberi potuit, semper flagitavi ut
convocaremur. quo die primum convocati sumus, cum
designati consules non adessent, ieci sententia mea maximo
vestro consensu fundamenta rei publicae, serius omnino
quam decuit — nec enim ante potui —, sed tamen si ex
eo tempore dies nullus intermissus esset, bellum profecto
31 nullum haberemus. omne malum nascens facile opprimi-
tur: inveteratum fit plerumque robustius. sed tum exspe-
12 ctabantur Kalendae Ianuariae, fortasse non recte. verum
praeterita omittamus: etiamne hanc moram adferemus,
dum proficiscantur legati, dum revertantur? quorum ex-
spectatio dubitationem belli adfert: bello autem dubio
quod potest studium esse dilectus?

Quam ob rem, patres conscripti, legatorum mentio-
nem nullam censeo faciendam; rem administrandam
arbitror sine ulla mora et confestim gerendam censeo;
tumultum decerni, iustitium edici, saga sumi dico opor-
tere, dilectum haberi sublatis vacationibus in urbe et in
32 Italia praeter Galliam tota: quae si erunt facta, opinio
ipsa et fama nostrae severitatis obruet scelerati gladia-
toris amentiam. sentiet sibi bellum cum re publica esse
susceptum; experietur consentientis senatus nervos atque
viris; nam nunc quidem partium contentionem esse di-
ctitat. quarum partium? alteri victi sunt, alteri sunt e
mediis C. Caesaris partibus; nisi forte Caesaris partis a

Pansa et Hirtio consulibus et a filio C. Caesaris oppu-
gnari putamus. hoc vero bellum non est ex dissensione
partium, sed ex nefaria spe perditissimorum civium ex-
citatum, quibus bona fortunaeque nostrae notatae sunt
et iam ad cuiusque opinionem distributae. legi epistulam 33
Antonii, quam ad quendam VII virum, capitalem homi-
nem, conlegam suum, miserat. 'quid concupiscas tu
videris: quod concupiveris certe habebis.' en ad quem
legatos mittamus, cui bellum moremur inferre: qui ne
sorti quidem fortunas nostras destinavit, sed libidini
cuiusque nos ita addixit, ut ne sibi quidem quicquam in-
tegrum, quod non alicui promissum iam sit, reliquerit.
cum hoc, patres conscripti, bello, bello, inquam, decertan-
dum est, idque confestim; legatorum tarditas repudianda
est. quapropter ne multa nobis cotidie decernenda sint, 34
consulibus totam rem publicam commendandam censeo
eisque permittendum, ut rem publicam defendant provi-
deantque ne quid res publica detrimenti accipiat censeo-
que, ut eis, qui in exercitu M. Antonii sunt, ne sit ea
res fraudi, si ante Kalendas Februarias ab eo discesserint.
haec si censueritis, patres conscripti, brevi tempore liber-
tatem populi Romani auctoritatemque vestram recupera-
bitis; si autem lenius agetis, tamen eadem, sed fortasse
serius decernetis. de re publica quoad rettulistis satis
decrevisse videor.

Altera res est de honoribus: de quibus deinceps in- 13 35
tellego esse dicendum. sed qui ordo in sententiis rogandis
servari solet, eundem tenebo in viris fortibus honorandis.
a Bruto igitur, consule designato, more maiorum capia-
mus exordium: cuius ut superiora omittam, quae sunt
maxima illa quidem, sed adhuc hominum magis iudiciis
quam publice laudata, quibusnam verbis eius laudes huius
ipsius temporis consequi possumus? neque enim ullam
mercedem tanta virtus praeter hanc laudis gloriaeque
desiderat; qua etiam si careat, tamen sit se ipsa contenta:
quamquam in memoria gratorum civium tamquam in luce
posita laetetur. laus igitur iudicii testimoniique nostri
tribuenda Bruto est. quam ob rem his verbis, patres 36
conscripti, senatus consultum faciendum censeo: cum D.
Brutus, imperator, consul designatus, provinciam Galliam

in senatus populique Romani potestate teneat, cumque exercitum tantum tam brevi tempore, summo studio municipiorum coloniarumque provinciae Galliae, optime de re publica meritae merentisque, conscripserit, compararit, id eum recte et ordine exque re publica fecisse, idque D. Bruti praestantissimum meritum in rem publicam senatui populoque Romano gratum esse et fore: itaque senatum populumque Romanum existimare, D. Bruti imperatoris, consulis designati, opera, consilio, virtute incredibilique studio et consensu provinciae Galliae rei publicae diffi-
37 cillimo tempore esse subventum. huic tanto merito Bruti, patres conscripti, tantoque in rem publicam beneficio quis est tantus honos qui non debeatur? nam si M. Antonio patuisset Gallia, si oppressis municipiis et coloniis imparatis in illam ultimam Galliam penetrare potuisset, quantus rei publicae terror impenderet? dubitaret, credo, homo amentissimus atque in omnibus consiliis praeceps et devius non solum cum exercitu suo, sed etiam cum omni immanitate barbariae bellum inferre nobis, ut eius furorem ne Alpium quidem muro cohibere possemus. haec igitur habenda gratia est D. Bruto, qui illum, nondum interposita auctoritate vestra, suo consilio atque iudicio, non ut consulem recepit, sed ut hostem arcuit Gallia seque obsideri quam hanc urbem maluit. habeat ergo huius tanti facti tamque praeclari decreto nostro testimonium sempiternum; Galliaque, quae semper praesidet atque praesedit huic imperio libertatique communi, merito vereque laudetur, quod se suasque viris non tradidit, sed opposuit Antonio.

14
38 Atque etiam M. Lepido pro eius egregiis in rem publicam meritis decernendos honores quam amplissimos censeo. semper ille populum Romanum liberum voluit maximumque signum illo die dedit voluntatis et iudicii sui, cum Antonio diadema Caesari imponente se avertit gemituque et maestitia declaravit quantum haberet odium servitutis, quam populum Romanum liberum cuperet, quam illa, quae tulerat, temporum magis necessitate quam iudicio tulisset. quanta vero is moderatione usus sit in illo tempore civitatis, quod post mortem Caesaris consecutum est, quis nostrum oblivisci potest? magna

haec, sed ad maiora properat oratio. quid enim, o di 39
immortales! admirabilius omnibus gentibus, quid optatius
populo Romano accidere potuit, quam cum bellum civile
maximum esset, cuius belli exitum omnes timeremus, sa-
pientia † etiam id potius exstingui quam armis et ferro
rem in discrimen adducere? quod si eadem ratio Cae-
saris fuisset in illo taetro miseroque bello, ut omittam
patrem, duos Cn. Pompeii, summi et singularis viri, filios
incolumis haberemus: quibus certe pietas fraudi esse non
debuit. utinam omnis M. Lepidus servare potuisset!
facturum fuisse declaravit in eo, quod potuit, cum Sex.
Pompeium restituit civitati, maximum ornamentum rei
publicae, clarissimum monimentum clementiae suae. gra-
vis illa fortuna populi Romani, grave fatum: Pompeio
enim patre, quod imperio populi Romani lumen fuit, ex-
stincto interfectus est patris simillimus filius: sed omnia 40
mihi videntur deorum immortalium iudicio expiata Sex.
Pompeio rei publicae conservato. quam ob causam iu-
stam atque magnam et quod periculosissimum civile bel-
lum maximumque humanitate et sapientia sua M. Lepidus
ad pacem concordiamque convertit, senatus consultum his
verbis censeo perscribendum: cum a M. Lepido impera-
tore, pontifice maximo, saepe numero res publica et bene
et feliciter gesta sit, populusque Romanus intellexerit ei
dominatum regium maxime displicere, cumque eius opera,
virtute, consilio singularique clementia et mansuetudine
bellum acerbissimum civile sit restinctum, Sextusque 41
Pompeius, Gnaei filius, Magnus, huius ordinis auctoritate
ab armis discesserit et a M. Lepido imperatore, pontifice
maximo, summa senatus populique Romani voluntate
civitati restitutus sit, senatum populumque Romanum pro
maximis plurimisque in rem publicam M. Lepidi meritis
magnam spem in eius virtute, auctoritate, felicitate repo-
nere otii, pacis, concordiae, libertatis, eiusque in rem
publicam meritorum senatum populumque Romanum me-
morem fore, eique statuam equestrem inauratam in rostris
aut quo alio loco in foro velit ex huius ordinis sententia
statui placere. qui honos, patres conscripti, mihi maximus
videtur primum, quia iustus est; non enim solum datur
propter spem temporum reliquorum, sed pro amplissimis

meritis redditur; nec vero cuiquam possumus commemo-
rare hunc honorem a senatu tributum iudicio senatus
soluto et libero.

16 42 Venio ad C. Caesarem, patres conscripti, qui nisi
fuisset, quis nostrum esse potuisset? advolabat ad urbem
a Brundisio homo impotentissimus, ardens odio, animo
hostili in omnis bonos, cum exercitu, Antonius. quid
huius audaciae et sceleri poterat opponi? nondum ullos
duces habebamus, non copias; nullum erat consilium pu-
blicum, nulla libertas; dandae cervices erant crudelitati
nefariae; fugam quaerebamus omnes, quae ipsa exitum
43 non habebat. quis tum nobis, quis populo Romano ob-
tulit hunc divinum adulescentem deus, qui, cum omnia
ad perniciem nostram pestifero illi civi paterent, subito,
praeter spem omnium, exortus prius confecit exercitum
quem furori M. Antonii opponeret, quam quisquam hoc
eum cogitare suspicaretur. magni honores habiti Cn.
Pompeio, cum esset adulescens, et quidem iure: subvenit
enim rei publicae, sed aetate multo robustior et militum
ducem quaerentium studio paratiore et in alio genere belli;
non enim omnibus Sullae causa grata: declarat multitudo
proscriptorum, tot municipiorum maximae calamitates.
44 Caesar autem annis multis minor veteranos cupientis iam
requiescere armavit; eam complexus est causam, quae
esset senatui, quae populo, quae cunctae Italiae, quae dis
hominibusque gratissima. et Pompeius ad L. Sullae ma-
ximum imperium victoremque exercitum accessit: Caesar
se ad neminem adiunxit, ipse princeps exercitus faciendi
et praesidii comparandi fuit; ille adversariorum partibus
agrum Picenum habuit inimicum: hic ex Antonii amicis,
sed amicioribus libertatis, contra Antonium confecit exer-
citum; illius opibus Sulla regnavit: huius praesidio An-
45 tonii dominatus oppressus est. demus igitur imperium
Caesari, sine quo res militaris administrari, teneri exer-
citus, bellum geri non potest: sit pro praetore eo iure
quo qui optimo: qui honos quamquam est magnus illa
aetate, tamen ad necessitatem rerum gerendarum, non
solum ad dignitatem valet. itaque illa quaeramus, quae
46 vix hodierno die consequemur. sed saepe spero fore huius
adulescentis ornandi honorandique et nobis et populo Ro-

mano potestatem; hoc autem tempore ita censeo decernen-
dum: quod C. Caesar, Gai filius, pontifex, pro praetore, 46
summo rei publicae tempore milites veteranos ad libertatem
populi Romani cohortatus sit eosque conscripserit, quod-
que legio Martia atque quarta summo studio optimoque
in rem publicam consensu C. Caesare duce et auctore
rem publicam, libertatem populi Romani defendant defen-
derint, et quod C. Caesar pro praetore Galliae provinciae
cum exercitu subsidio profectus sit, equites, sagittarios,
elephantos in suam populique Romani potestatem rede-
gerit difficillimoque rei publicae tempore saluti dignita-
tique populi Romani subvenerit, ob eas causas senatui
placere, C. Caesarem, Gai filium, pontificem, pro prae-
tore, senatorem esse sententiamque loco praetorio dicere,
eiusque rationem, quemcumque magistratum petet, ita
haberi, ut haberi per leges liceret, si anno superiore quae-
stor fuisset. quid est enim, patres conscripti, cur eum 47
non quam primum amplissimos honores capere cupiamus?
legibus enim annalibus cum grandiorem aetatem ad con-
sulatum constituebant, adulescentiae temeritatem vere-
bantur: C. Caesar ineunte aetate docuit ab excellenti
eximiaque virtute progressum aetatis exspectari non opor-
tere. itaque maiores nostri, veteres illi, admodum antiqui,
leges annalis non habebant, quas multis post annis attulit
ambitio, ut gradus essent petitionis inter aequalis. ita
saepe magna indoles virtutis, prius quam rei publicae
prodesse potuisset, exstincta est. at vero apud antiquos 48
Rulli, Decii, Corvini multique alii, recentiore autem me-
moria superior Africanus, T. Flamininus admodum adu-
lescentes consules facti tantas res gesserunt, ut populi
Romani imperium auxerint, nomen ornarint. quid? Ma-
cedo Alexander, cum ab ineunte aetate res maximas ge-
rere coepisset, nonne tertio et tricesimo anno mortem
obiit? quae est aetas nostris legibus decem annis minor
quam consularis. ex quo iudicari potest virtutis esse
quam aetatis cursum celeriorem. nam quod ei, qui Cae- 18
sari invident, simulant se timere, ne verendum quidem
est, ut tenere se possit, ut moderari, ne honoribus nostris
elatus intemperantius suis opibus utatur. ea natura rerum 49
est, patres conscripti, ut qui sensum verae gloriae ceperit

quique se ab senatu, ab equitibus Romanis populoque Romano universo senserit civem carum haberi salutaremque rei publicae, nihil cum hac gloria comparandum putet. utinam C. Caesari, patri dico, contigisset adulescenti, ut esset senatui atque optimo cuique carissimus! quod cum consequi neglexisset, omnem vim ingenii, quae summa fuit in illo, in populari levitate consumpsit. itaque cum respectum ad senatum et ad bonos non haberet, eam sibi viam ipse patefecit ad opes suas amplificandas, quam virtus liberi populi ferre non posset. eius autem filii longissime diversa ratio est: qui cum omnibus est tum optimo cuique carissimus. in hoc spes libertatis posita est; ab hoc accepta iam salus; huic summi honores et exqui-
50 runtur et parati sunt. cuius igitur singularem prudentiam admiramur, eius stultitiam timemus? quid enim stultius quam inutilem potentiam, invidiosas opes, cupiditatem dominandi praecipitem et lubricam anteferre verae, gravi, solidae gloriae? an hoc vidit puer: si aetate processerit, non videbit? 'at est quibusdam inimicus clarissimis atque optimis civibus.' nullus iste timor esse debet. omnis Caesar inimicitias rei publicae condonavit; hanc sibi iudicem constituit, hanc moderatricem omnium *consiliorum* atque factorum; ita enim ad rem publicam accessit, ut eam confirmaret, non ut everteret. omnis habeo cognitos sensus adulescentis: nihil est illi re publica carius, nihil vestra auctoritate gravius, nihil bonorum virorum iudicio opta-
51 tius, nihil vera gloria dulcius. quam ob rem ab eo non modo nihil timere, sed maiora et meliora exspectare debetis, neque in eo, qui ad D. Brutum obsidione liberandum profectus sit, timere ne memoria maneat domestici doloris, quae plus apud eum possit quam salus civitatis. audebo etiam obligare fidem meam, patres conscripti, vobis populoque Romano reique publicae; quod profecto, cum me nulla vis cogeret, facere non auderem pertimesceremque in maxima re periculosam opinionem temeritatis: promitto, recipio, spondeo, patres conscripti, C. Caesarem talem semper fore civem, qualis hodie sit qualemque eum maxime velle esse et optare debemus.

19
52 Quae cum ita sint, de Caesare satis hoc tempore dictum habebo. nec vero de L. Egnatuleio, fortissimo et

constantissimo civi amicissimoque rei publicae, silendum arbitror; sed tribuendum testimonium virtutis egregiae, quod is legionem quartam ad Caesarem adduxerit, quae praesidio consulibus, senatui populoque Romano reique publicae esset: ob eam causam placere, uti L. Egnatuleio triennium ante legitimum tempus magistratus petere, capere, gerere liceat; in quo, patres conscripti, non tantum commodum tribuitur L. Egnatuleio quantus honos: in tali enim re satis est nominari.

De exercitu autem C. Caesaris ita censeo decernun- 53
dum: senatui placere, militibus veteranis, qui Caesaris pontificis *auctoritatem secuti libertatem populi Romani* auctoritatemque huius ordinis defenderint atque defendant, ipsis liberisque eorum militiae vacationem esse, utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si eis videretur, cognoscerent, qui ager eis coloniis esset, quo milites veterani deducti essent, qui contra legem Iuliam possideretur, ut is militibus veteranis divideretur; de agro Campano separatim cognoscerent inirentque rationem de commodis militum veteranorum augendis, legionique Martiae et legioni quartae et eis militibus, qui de legione secunda, tricesima quinta ad C. Pansam A. Hirtium consules venissent suaque nomina edidissent, quod eis auctoritas senatus populique Romani libertas carissima sit et fuerit, vacationem militiae ipsis liberisque eorum esse placere extra tumultum Gallicum Italicumque: easque legiones bello confecto missas fieri placere; quantamque pecuniam militibus earum legionum in singulos C. Caesar, pontifex, pro praetore pollicitus sit, tantam dari placere; utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si eis videretur, rationem agri habeant, qui sine iniuria privatorum dividi possit, eisque militibus, legioni Martiae et legioni quartae ita darent, adsignarent, ut quibus militibus amplissime dati adsignati essent. dixi ad ea omnia, consules, de quibus rettulistis: quae si erunt sine mora matureque decreta, facilius apparabitis ea, quae tempus et necessitas flagitat. celeritate autem opus est: qua si essemus usi, bellum, ut saepe dixi, nullum haberemus.

# M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SEXTA.

1 Audita vobis esse arbitror, Quirites, quae sint acta
1 in senatu, quae fuerit cuiusque sententia: res enim ex
Kalendis Ianuariis agitata, paulo ante confecta est, minus
quidem illa severe quam decuit, non tamen omnino disso-
lute: mora est adlata bello, non causa sublata. quam
ob rem, quod quaesivit ex me P. Apuleius, homo et mul-
tis officiis mihi et summa familiaritate coniunctus et vobis
amicissimus, ita respondebo, ut ea, quibus non inter-
fuistis, nosse possitis. causa fortissimis optimisque con-
sulibus Kalendis Ianuariis de re publica primum referendi
fuit ex eo, quod XIII. Kalendas Ianuarias senatus me au-
2 ctore decrevit. eo die primum, Quirites, fundamenta
sunt iacta rei publicae: fuit enim longo intervallo ita
liber senatus, ut vos aliquando liberi essetis: quo quidem
tempore, etiam si ille dies vitae finem mihi adlaturus
esset, satis magnum ceperam fructum, cum vos universi
una mente atque voce iterum a me conservatam esse
rem publicam conclamastis. hoc vestro iudicio tanto
tamque praeclaro excitatus ita Kalendis Ianuariis veni in
senatum, ut meminissem quam personam impositam a
vobis sustinerem. itaque bellum nefarium inlatum rei
publicae cum viderem, nullam moram interponendam inse-
quendi M. Antonium putavi, hominemque audacissimum,
qui multis nefariis rebus ante commissis hoc tempore
imperatorem populi Romani oppugnaret, coloniam ve-
stram fidissimam fortissimamque obsideret, bello censui
persequendum: tumultum esse decrevi; iustitium edici,
saga sumi dixi placere, quo omnes acrius graviusque
incumberent ad ulciscendas rei publicae iniurias, si omnia
3 gravissimi belli insignia suscepta a senatu viderent. ita-
que haec sententia, Quirites, sic per triduum valuit, ut,

quamquam discessio facta non esset, tamen praeter pau-
cos omnes mihi adsensuri viderentur. hodierno autem
die spe nescio qua pacis obiecta remissior senatus fuit.
nam plures eam sententiam secuti sunt, ut quantum
senatus auctoritas vesterque consensus apud Antonium
valiturus esset per legatos experiremur.

Intellego, Quirites, a vobis hanc sententiam repudiari, 2
neque iniuria: ad quem enim legatos? ad eumne, qui
pecunia publica dissipata atque effusa per vim et contra
auspicia impositis rei publicae legibus, fugata contione,
obsesso senatu, ad opprimendam rem publicam Brun-
disio legiones arcessierit; ab eis relictus, cum latronum
manu in Galliam inruperit, Brutum oppugnet, Mutinam
circumsedeat? quae vobis potest cum hoc gladiatore con-
dicionis, aequitatis, legationis esse communitas? quam- 4
quam, Quirites, non est illa legatio, sed denuntiatio belli,
nisi paruerit: ita enim est decretum, ut si legati ad Han-
nibalem mitterentur. mittuntur enim qui nuntient, ne
oppugnet consulem designatum, ne Mutinam obsideat,
ne provinciam depopuletur, ne dilectus habeat, sit in se-
natus populique Romani potestate. facile vero huic de-
nuntiationi parebit, ut in patrum conscriptorum atque in
vestra potestate sit qui in sua numquam fuerit! quid
enim ille umquam arbitrio suo fecit? semper eo tractus
est, quo libido rapuit, quo levitas, quo furor, quo vino-
lentia; semper eum duo dissimilia genera tenuerunt, leno-
num et latronum; ita domesticis stupris, forensibus par-
ricidiis delectatur, ut mulieri citius avarissimae paruerit
quam senatui populoque Romano. itaque, quod paulo 3
ante feci in senatu, faciam apud vos: testificor, denun- 5
tio, ante praedico nihil M. Antonium eorum, quae sunt
legatis mandata, facturum; vastaturum agros, Mutinam
obsessurum, dilectus qua possit habiturum. is est enim
ille, qui semper senatus iudicium et auctoritatem, semper
voluntatem vestram potestatemque contempserit. an ille
id faciat, quod paulo ante decretum est, ut exercitum
citra flumen Rubiconem, qui finis est Galliae, educeret,
dum ne propius urbem Romam cc milia admoveret? huic
denuntiationi ille pareat? ille se fluvio Rubicone *et* cc
milibus circumscriptum esse patiatur? non is est Anto- 6

nius; nam si esset, non commisisset ut ei senatus, tam-
quam Hannibali initio belli Punici, denuntiaret ne oppu-
gnaret Saguntum. quod vero ita avocatur a Mutina, ut
ab urbe tamquam pestifera flamma arceatur, quam habet
ignominiam? quod iudicium senatus! quid, quod a senatu
dantur mandata legatis, ut D. Brutum milites que eius
adeant eisque demonstrent summa in rem publicam me-
rita beneficiaque eorum grata esse senatui populoque
Romano eisque eam rem magnae laudi magnoque honori
fore? passurumne censetis Antonium introire Mutinam
legatos, exire inde tuto? numquam patietur, mihi cre-
dite: novi violentiam, novi impudentiam, novi audaciam.
7 nec vero de illo sicut de homine aliquo debemus, sed ut
de importunissima belua cogitare; quae cum ita sint, non
omnino dissolutum est quod decrevit senatus: habet atro-
citatis aliquid legatio: utinam nihil haberet morae! nam
cum plerisque in rebus gerendis tarditas et procrastinatio
odiosa est, tum hoc bellum indiget celeritatis. succur-
rendum est D. Bruto, omnes undique copiae conligendae;
horam eximere ullam in tali cive liberando sine scelere
8 non possumus. an ille non potuit, si Antonium consu-
lem, si Galliam Antonii provinciam iudicasset, legiones
Antonio et provinciam tradere, domum redire, triumphare,
primus in hoc ordine, quoad magistratum iniret, senten-
9 tiam dicere? quid negotii fuit? sed cum se Brutum esse
meminisset vestraeque libertati natum, non otio suo, quid
egit aliud nisi ut paene corpore suo Gallia prohiberet
Antonium? ad hunc utrum legatos an legiones ire opor-
tebat? sed praeterita omittamus: properent legati, quod
video esse facturos; vos saga parate. est enim ita de-
cretum, ut, si ille auctoritati senatus non paruisset, ad
saga iretur. ibitur; non parebit: nos amissos tot dies
rei gerendae queremur.

4 Non metuo, Quirites, ne, cum audierit Antonius, me
hoc et in senatu et in contione confirmasse, numquam
illum futurum in senatus potestate, refellendi mei causa,
ut ego nihil vidisse videar, vertat se et senatui pareat.
numquam faciet; non invidebit huic meae gloriae; malet
me sapientem a vobis quam se modestum existimari.
10 quid? ipse si velit, num etiam Lucium fratrem passurum

arbitramur? nuper quidem dicitur ad Tibur, ut opinor, cum ei labare M. Antonius videretur, mortem fratri esse minitatus. etiamne ab hoc myrmillone Asiatico senatus mandata, legatorum verba audientur? nec enim secerni a fratre poterit, tanta praesertim auctoritate. nam hic inter illos Africanus est: pluris habetur quam L. Trebellius, pluris quam T. Plancus, *** adulescens nobilis. Plancum, qui omnibus sententiis maximo vestro plausu condemnatus nescio quo modo se coniecit in turbam atque ita maestus rediit, ut retractus, non reversus videretur, sic contemnit, tamquam si illi aqua et igni interdictum sit: aliquando negat ei locum esse oportere in curia, qui incenderit curiam. nam Trebellium valde iam diligit: 11
oderat tum, cum ille tabulis novis adversabatur; iam fert in oculis, postquam ipsum Trebellium vidit sine tabulis novis salvum esse non posse. audisse enim vos arbitror, Quirites, quod etiam videre potuistis, cotidie sponsores et creditores L. Trebellii convenire. o Fide! — hoc enim opinor Trebellium sumpsisse cognomen —: quae potest esse maior fides quam fraudare creditores, domo profugere, propter aes alienum ire ad arma? ubi plausus ille in triumpho est, saepe ludis? ubi aedilitas delata summo studio bonorum? quis est qui hunc non casu existimet recte fecisse, nequitia scelestе? sed redeo ad 5 12
amores deliciasque vestras, L. Antonium, qui vos omnis in fidem suam recepit. negatis? numquisnam est vestrum qui tribum non habeat? certe nemo. atqui illum quinque et triginta tribus patronum adoptarunt. rursus reclamatis? aspicite illam a sinistra equestrem statuam inauratam, in qua quid inscriptum est? QUINQUE ET TRIGINTA TRIBUS PATRONO. populi Romani igitur est patronus L. Antonius. malam quidem illi pestem! clamori enim vestro adsentior. non modo hic latro, quem clientem habere nemo velit, sed quis umquam tantis opibus, tantis rebus gestis fuit qui se populi Romani victoris dominique omnium gentium patronum dicere auderet? in foro L. Antonii statuam 13
videmus, sicut illam Q. Tremuli, qui Hernicos devicit, ante Castoris. o impudentiam incredibilem! tantumne sibi sumpsit, quia Mylasis myrmillo Thraecem ingulavit, familiarem suum? quonam modo istum ferre possemus, si

in hoc foro spectantibus vobis depugnasset? sed haec una statua. altera ab equitibus Romanis, equo publico: qui item ascribunt, PATRONO. quem umquam iste ordo patronum adoptavit? si quemquam, debuit me. sed me omitto.
14 quem censorem? quem imperatorem? agrum eis divisit. o sordidos, qui acceperint, improbum, qui dederit! statuerunt etiam tribuni militares, qui in exercitu Caesaris bis fuerunt. quis est iste ordo? multi fuerunt multis in legionibus per tot annos. eis quoque divisit Semurium. campus Martius restabat, nisi prius cum fratre fugisset. sed haec agrorum adsignatio paulo ante, Quirites, L. Caesaris, clarissimi viri et praestantissimi senatoris, sententia dissoluta est: huic enim adsensi VII virum acta sustulimus. iacent beneficia Nuculae; friget patronus Antonius. nam possessores animo aequiore discedent: nullam impensam fecerant; nondum instruxerant, partim
15 quia non confidebant, partim quia non habebant. sed illa statua palmaris, de qua, si meliora tempora essent, non possem sine risu dicere: L. ANTONIO A IANO MEDIO PATRONO. itane? Ianus medius in L. Antonii clientela est? quis umquam in illo Iano inventus est qui L. An-
6 tonio mille nummum ferret expensum? sed nimis multa de nugis: ad causam bellumque redeamus; quamquam non alienum fuit personas quasdam a vobis recognosci, ut quibuscum bellum gereretur possetis taciti cogitare.

Ego autem vos hortor, Quirites, ut, etiam si melius aliud fuit, tamen legatorum reditum exspectetis animo aequo. celeritas detracta de causa est; boni tamen ali-
16 quid accessit ad causam: cum enim legati renuntiarint, quod certe renuntiabunt, non in vestra potestate, non in senatus esse Antonium, quis erit tam improbus civis qui illum civem habendum putet? nunc enim sunt pauci illi quidem, sed tamen plures, quam re publica dignum est, qui ita loquantur: 'ne legatos quidem exspectabimus?' istam certe vocem simulationemque clementiae extorquebit istis res ipsa [publica]. quo etiam, ut confitear vobis, Quirites, minus hodierno die contendi, minus laboravi, ut mihi senatus adsentiens tumultum decerneret, saga sumi iuberet: malui viginti diebus post sententiam meam
17 laudari ab omnibus quam a paucis hodie vituperari. qua-

propter, Quirites, exspectate legatorum reditum et pauco-
rum dierum molestiam devorate: qui cum redierint, si
pacem adferent, cupidum me; si bellum, providum iudi-
catote. an ego non provideam meis civibus? non dies
noctisque de vestra libertate, de rei publicae salute cogi-
tem? quid enim non debeo vobis, Quirites, quem vos a
se ortum hominibus nobilissimis omnibus honoribus prae-
tulistis? an ingratus sum? quis minus? qui partis honori-
bus eosdem in foro gessi labores quos petendis. rudis
in re publica? quis exercitatior, qui viginti iam annos
bellum geram cum impiis civibus? quam ob rem, Quiri- 7 18
tes, consilio quantum potero, labore plus paene quam
potero, excubabo vigilaboque pro vobis. etenim quis
est civis, praesertim hoc gradu, quo me vos esse voluistis,
tam oblitus beneficii vestri, tam immemor patriae, tam
inimicus dignitatis suae quem non excitet, non inflammet
tantus vester iste consensus? multas magnasque habui
consul contiones, multis interfui: nullam umquam vidi
tantam, quanta nunc vestrum est. unum sentitis omnes,
unum studetis, M. Antonii conatus avertere a re publica,
furorem exstinguere, opprimere audaciam. idem volunt
omnes ordines; eodem incumbunt municipia, coloniae,
cuncta Italia: itaque senatum bene sua sponte firmum
firmiorem vestra auctoritate fecistis. venit tempus, Qui- 19
rites, serius omnino, quam dignum populo Romano fuit,
sed tamen ita maturum, ut differri iam hora non possit.
fuit aliquis fatalis casus, ut ita dicam, quem tulimus,
quoquo modo ferendus fuit: nunc si quis erit, erit volun-
tarius. populum Romanum servire fas non est, quem di
immortales omnibus gentibus imperare voluerunt. res in
extremum est adducta discrimen; de libertate decernitur:
aut vincatis oportet, Quirites, quod profecto et pietate
vestra et tanta concordia consequemini, aut quidvis po-
tius quam serviatis. aliae nationes servitutem pati pos-
sunt, populi Romani est propria libertas.

# M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SEPTIMA.

1 Parvis de rebus, sed fortasse necessariis consulimur,
1 patres conscripti: de Appia via et de Moneta consul, de
Lupercis tribunus plebis refert; quarum rerum etsi facilis
explicatio videtur, tamen animus aberrat a sententia sus-
pensus curis maioribus. adducta est enim, patres con-
scripti, res in maximum periculum et in extremum paene
discrimen. non sine causa legatorum [istam] missionem
semper timui, numquam probavi: quorum reditus quid
sit adlaturus ignoro; exspectatio quidem quantum ad-
ferat languoris animis quis non videt? non enim se tenent
ei, qui senatum dolent ad auctoritatis pristinae spem
revirescere, coniunctum huic ordini populum Romanum,
conspirantem Italiam, paratos exercitus, expeditos duces.
2 iam nunc fingunt responsa Antonii eaque defendunt;
alii postulare illum, ut omnes exercitus dimittantur —
scilicet legatos ad eum misimus, non ut pareret et dicto
audiens esset huic ordini, sed ut condiciones ferret, leges
imponeret, reserare nos exteris gentibus Italiam iuberet,
se praesertim incolumi, a quo maius periculum quam ab
ullis nationibus extimescendum est — alii remittere eum
nobis Galliam citeriorem, illam ultimam postulare —
3 praeclare: ex qua non legiones solum, sed etiam nationes
ad urbem conetur adducere — alii nihil eum iam nisi
modeste postulare, *qui* Macedoniam suam vocat omnino,
quoniam Gaius frater est inde revocatus. sed quae pro-
vincia est ex qua illa fax excitare non possit incendium?
itaque idem, quasi providi cives et senatores diligentes,
bellicum me cecinisse dicunt, suscipiunt pacis patroci-
nium. nonne sic disputant? inritatum Antonium non
oportuit: nequam est homo ille atque confidens; multi
praeterea improbi — quos quidem a se primum numerare

possunt qui haec loquuntur —: eos cavendos esse denun-
tiant. utrum igitur in nefariis civibus ulciscendi, cum
possis, an pertimescendi diligentior cautio est? atque 2 4
haec ei loquuntur, qui quondam propter levitatem popu-
lares habebantur: ex quo intellegi potest animo illos ab-
horruisse semper ab optimo civitatis statu, non voluntate
fuisse popularis. qui enim evenit ut, qui in rebus im-
probis populares fuerint, idem in re una maxime populari,
quae eadem salutaris rei publicae sit, improbos se quam
popularis esse malint? me quidem semper, uti scitis, ad-
versarium multitudinis temeritati haec fecit praeclarissima
causa popularem. et quidem dicuntur vel potius se ipsi 5
dicunt consularis: quo nomine dignus est nemo, nisi qui
tanti honoris nomen potest sustinere. faveas tu hosti?
ille litteras ad te mittat de sua spe rerum secundarum;
eas tu laetus proferas, recites, describendas etiam des
improbis civibus, eorum augeas animos, bonorum spem
virtutemque debilites, et te consularem aut senatorem,
denique civem putes? accipiet in optimam partem C.
Pansa, fortissimus consul atque optimus: etenim dicam
animo amicissimo: hunc ipsum, mihi hominem familia-
rissimum, nisi talis consul esset, ut omnis vigilias, curas,
cogitationes in rei publicae salute defigeret, consulem
non putarem; quamquam nos ab ineunte illius aetate 6
usus, consuetudo, studiorum etiam honestissimorum so-
cietas similitudoque devinxit, eiusdemque cura incredi-
bilis in asperrimis belli civilis periculis perspecta docuit
non modo salutis, sed etiam dignitatis meae fuisse fauto-
rem, tamen eundem, ut dixi, nisi talis consul esset, negare
esse consulem auderem: idem non modo consulem esse
dico, sed etiam memoria mea praestantissimum atque
optimum consulem, non quin pari virtute et voluntate
alii fuerint, sed tantam causam non habuerunt in qua et
voluntatem suam et virtutem declararent. huius magni- 7
tudini animi, gravitati, sapientiae tempestas est oblata
formidolosissimi temporis. tum autem inlustratur consu-
latus, cum gubernat rem publicam, si non optabili, at
necessario tempore: magis autem necessarium, patres
conscripti, nullum tempus umquam fuit. itaque ego ille, 3
qui semper pacis auctor fui, cuique pax, praesertim

civilis, quamquam omnibus bonis, tamen in primis fuit
optabilis — omne enim curriculum industriae nostrae
in foro, in curia, in amicorum periculis propulsandis
elaboratum est; hinc honores amplissimos, hinc medio-
cris opes, hinc dignitatem, si quam habemus, consecuti
8 sumus —: ego igitur pacis, ut ita dicam, alumnus, qui
quantuscumque sum — nihil enim mihi adrogo — sine
pace civili certe non fuissem — periculose dico: quem
ad modum accepturi, patres conscripti, sitis, horreo, sed
pro mea perpetua cupiditate vestrae dignitatis retinendae
et augendae quaeso oroque vos, patres conscripti, ut
primo, etsi erit vel acerbum auditu vel incredibile a M.
Cicerone esse dictum, accipiatis sine offensione, quod
dixero, neve id prius, quam quale sit explicaro, repu-
dietis —: ego ille, dicam saepius, pacis semper laudator,
semper auctor, pacem cum M. Antonio esse nolo. magna
spe ingredior in reliquam orationem, patres conscripti,
quoniam periculosissimum locum silentio sum praeter-
9 vectus. cur igitur pacem nolo? quia turpis est, quia
periculosa, quia esse non potest: quae tria dum explico,
peto a vobis, patres conscripti, ut eadem benignitate qua
soletis mea verba audiatis.

Quid est inconstantia, levitate, mobilitate cum sin-
gulis hominibus tum vero universo senatui turpius? quid
porro inconstantius quam quem modo hostem non verbo,
sed re multis decretis iudicaritis, cum hoc subito pacem
10 velle coniungi? nisi vero, cum C. Caesari meritos illi
quidem honores et debitos, sed tamen singularis et im-
mortalis decrevistis, unam ob causam, quod contra M.
Antonium exercitum comparavisset, non hostem tum An-
tonium iudicavistis, nec tum hostis est a vobis iudicatus
Antonius, cum laudati auctoritate vestra veterani milites,
qui C. Caesarem secuti essent, nec tum hostem Anto-
nium iudicastis, cum fortissimis legionibus, quod illum,
qui consul appellabatur, cum esset hostis, reliquissent,
4 11 vacationes, pecunias, agros spopondistis. quid? cum
Brutum omine quodam illius generis et nominis natum
ad rem publicam liberandam exercitumque eius pro liber-
tate populi Romani bellum gerentem cum Antonio provin-
ciamque fidelissimam atque optimam [Galliam] laudibus

amplissimis adfecistis, tum non hostem iudicastis Antonium? quid? cum decrevistis ut consules, alter ambove, ad bellum proficiscerentur, quod erat bellum, si hostis Antonius non erat? quid igitur profectus est vir fortis- 12
simus, meus conlega et familiaris, A. Hirtius consul? at qua imbecillitate! qua macie! sed animi viris corporis infirmitas non retardavit. aequum, credo, putavit vitam, quam populi Romani votis retinuisset, pro libertate populi Romani in discrimen adducere. quid? cum dilectus ha- 13
beri tota Italia iussistis, cum vacationes omnis sustulistis, tum ille hostis non est iudicatus? armorum officinas in urbe videtis; milites cum gladiis sequuntur consulem; praesidio sunt specie consuli, re et veritate nobis; omnes sine ulla recusatione, summo etiam cum studio nomina dant, parent auctoritati vestrae: non est iudicatus hostis Antonius? at legatos misimus. heu, me miserum! cur 14
senatum cogor, quem laudavi semper, reprehendere? quid? vos censetis, patres conscripti, legatorum missionem populo Romano vos probavisse? non intellegitis, non auditis meam sententiam flagitari? cui cum pridie frequentes essetis adsensi, prostridie ad spem estis inanem pacis devoluti. quam turpe porro legiones ad senatum legatos mittere, senatum ad Antonium! quamquam illa legatio non est — denuntiatio est, paratum illi exitium, nisi paruerit huic ordini — quid refert? tamen opinio est gravis. missos enim legatos omnes vident; decreti nostri non omnes verba noverunt. retinenda est 5
igitur nobis constantia, gravitas, perseverantia; repetenda vetus illa severitas, si quidem auctoritas senatus decus, honestatem, laudem dignitatemque desiderat, quibus rebus hic ordo caruit nimium diu. sed erat tunc excusatio oppressis, misera illa quidem, sed tamen iusta: nunc nulla est. liberati regio dominatu videbamur: multo postea gravius urguebamur armis domesticis. ea ipsa depulimus nos quidem: extorquenda sunt. quod si non possumus facere — dicam quod dignum est et senatore et Romano homine —, moriamur. quanta enim illa erit 15
rei publicae turpitudo, quantum dedecus, quanta labes, dicere in hoc ordine sententiam M. Antonium consulari loco! cuius ut omittam innumerabilia scelera urbani con-

sulatus, in quo pecuniam publicam maximam dissipavit, exsules sine lege restituit, vectigalia divendidit, provincias de populi Romani imperio sustulit, regna addixit pecunia, leges civitati per vim imposuit, armis aut obsedit aut exclusit senatum: ut haec, inquam, omittam, ne hoc quidem cogitatis, eum, qui Mutinam, coloniam populi Romani firmissimam, oppugnarit, imperatorem populi Romani, consulem designatum, obsederit, depopulatus agros sit, hunc in eum ordinem recipi, a quo totiens ob has ipsas causas hostis iudicatus sit, quam foedum flagitiosumque sit?

16 Satis multa de turpitudine; dicam deinceps, ut proposui, de periculo: quod etsi minus est fugiendum quam turpitudo, tamen offendit animos maioris partis hominum
6 magis. poteritis igitur exploratam habere pacem, cum in civitate M. Antonium videbitis vel potius Antonios? nisi forte contemnitis Lucium: ego ne Gaium quidem. sed, ut video, dominabitur Lucius: est enim patronus quinque et triginta tribuum, quarum sua lege, qua cum C. Caesare magistratum partitus est, suffragium sustulit; patronus centuriarum equitum Romanorum, quas item sine suffragio esse voluit, patronus eorum, qui tribuni
17 militares fuerunt, patronus Iani medii. quis huius potentiam poterit sustinere? praesertim cum eosdem in agros etiam deduxerit. quis umquam omnis tribus? quis equites Romanos? quis tribunos militaris? Gracchorum potentiam maiorem fuisse arbitramini quam huius gladiatoris futura sit? quem gladiatorem non ita appellavi, ut interdum etiam M. Antonius gladiator appellari solet, sed ut appellant ei, qui plane et Latine loquuntur: myrmillo in Asia depugnavit. cum ornasset Thraecidicis comitem et familiarem suum, illum miserum fugientem iugulavit, luculentam tamen ipse plagam accepit, ut declarat cica-
18 trix. qui familiarem iugularit, quid is occasione data faciet inimico? et qui illud animi causa fecerit, hunc praedae causa quid facturum putatis? non rursus improbos decuriabit? non sollicitabit rursus agrarios? non queretur expulsos? M. vero Antonius non is erit, ad quem omni motu concursus fiat civium perditorum? ut nemo sit alius nisi ei, qui una sunt, et ei, qui hic ei nunc

aperte favent, parumne erunt multi? praesertim cum bonorum praesidia discesserint, illi parati sint ad nutum futuri? ego vero metuo, si hoc tempore consilio lapsi erimus, ne illi brevi tempore nimis multi nobis esse videantur. nec ego pacem nolo, sed pacis nomine bellum 19
involutum reformido. qua re si pace frui volumus, bellum gerendum est; si bellum omittimus, pace numquam fruemur. est autem vestri consilii, patres conscripti, in 7
posterum quam longissime providere: idcirco in hac custodia et tamquam specula conlocati sumus, uti vacuum metu populum Romanum nostra vigilia et prospicientia redderemus. turpe est summo consilio orbis terrae, praesertim in re tam perspicua, consilium intellegi defuisse. eos consules habemus, eam populi Romani ala- 20
critatem, eum consensum Italiae, eos duces, eos exercitus, ut nullam calamitatem res publica accipere possit sine culpa senatus. equidem non deero: monebo, praedicam, denuntiabo, testabor semper deos hominesque quid sentiam, nec solum fidem meam quod fortasse videatur satis esse, sed in principe civi non est satis: curam, consilium vigilantiamque praestabo.

Dixi de periculo: docebo ne coagmentari quidem 8 21
posse pacem; de tribus enim, quae proposui, hoc extremum est. quae potest pax esse M. Antonio primum cum senatu? quo ore vos ille poterit, quibus vicissim vos illum oculis intueri? quis vestrum illum, quem ille vestrum non oderit? age, vos ille solum et vos illum? quid? ei, qui Mutinam circumsedent, qui in Gallia dilectus habent, qui in vestras fortunas imminent, amici umquam vobis erunt aut vos illis? an equites Romanos amplectetur? occulta enim fuit eorum voluntas iudiciumque de Antonio: qui frequentissimi in gradibus Concordiae steterunt, qui vos ad libertatem recuperandam excitaverunt, arma, saga, bellum flagitaverunt, me una cum populo Romano in contionem vocaverunt, hi Antonium diligent et cum his pacem servabit Antonius? nam quid 22
ego de universo populo Romano dicam? qui pleno ac referto foro bis me una mente atque voce in contionem vocavit declaravitque maximam libertatis recuperandae cupiditatem. ita, quod erat optabile antea, ut populum

Romanum comitem haberemus, nunc habemus ducem. quae est igitur spes, qui Mutinam circumsedent, imperatorem populi Romani exercitumque oppugnant, eis pacem
23 cum populo Romano esse posse? an cum municipiis pax erit, quorum tanta studia cognoscuntur in decretis faciendis, militibus dandis, pecuniis pollicendis, ut in singulis oppidis curiam populi Romani non desideretis? laudandi sunt ex huius ordinis sententia Firmani, qui principes pecuniae pollicendae fuerunt; respondendum honorifice est Marrucinis, qui ignominia notandos censuerunt eos, si qui militiam subterfugissent. haec iam tota Italia fient. magna pax Antonio cum eis, his item cum illo. quae potest esse maior discordia? in discordia
24 autem pax civilis esse nullo pacto potest. ut omittam multitudinem, L. Visidio, equiti Romano, homini in primis ornato atque honesto civique semper egregio, cuius ego excubias et custodias mei capitis cognovi in consulatu meo; qui vicinos suos non cohortatus est solum ut milites fierent, sed etiam facultatibus suis sublevavit: huic, inquam, tali viro, quem nos senatus consulto conlaudare debemus, poteritne esse pacatus Antonius? quid? C. Caesari, qui illum urbe, quid? D. Bruto, qui Gallia
25 prohibuit? iam vero ipse se placabit et leniet provinciae Galliae, a qua expulsus et repudiatus est? omnia videbitis, patres conscripti, nisi prospicitis, plena odiorum, plena discordiarum, ex quibus oriuntur bella civilia. nolite igitur id velle, quod fieri non potest, et cavete, per deos immortalis! patres conscripti, ne spe praesentis pacis perpetuam pacem amittatis.

9 26 Quorsum haec omnis spectat oratio? quid enim legati egerint nondum scimus: at vero excitati, erecti, parati, armati animis iam esse debemus, ne blanda aut supplici oratione aut aequitatis simulatione fallamur. omnia fecerit oportet, quae interdicta et denuntiata sunt, prius quam aliquid postulet: Brutum exercitumque eius oppugnare, urbis et agros provinciae Galliae populari destiterit; ad Brutum adeundi legatis potestatem fecerit, exercitum citra flumen Rubiconem eduxerit, nec propius urbem milia passuum cc admoverit; fuerit et in senatus et in populi Romani potestate: haec si fecerit, erit integra

potestas nobis deliberandi; si senatui non paruerit, non illi senatus, sed ille populo Romano bellum indixerit. sed 27
vos moneo, patres conscripti: libertas agitur populi Romani, quae est commendata vobis; vita et fortunae optimi cuiusque, quo cupiditatem infinitam cum immani crudelitate iam pridem intendit Antonius; auctoritas vestra, quam nullam habebitis, nisi nunc tenueritis; taetram et pestiferam beluam ne inclusam et constrictam dimittatis cavete. te ipsum, Pansa, moneo — quamquam non eges consilio, quo vales plurimum, tamen etiam summi gubernatores in magnis tempestatibus a vectoribus admoneri solent —, hunc tantum tuum apparatum tamque praeclarum ne ad nihilum recidere patiare. tempus habes tale, quale nemo habuit umquam: hac gravitate senatus, hoc studio equestris ordinis, hoc ardore populi Romani potes in perpetuum rem publicam metu et periculo liberare. quibus de rebus refers, P. Servilio adsentior.

# M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA OCTAVA.

Confusius hesterno die est acta res, C. Pansa, quam
1 postulabat institutum consulatus tui: parum mihi visus
es eos, quibus cedere non soles, sustinere. nam cum
senatus ea virtus fuisset, quae solet, et cum re viderent
omnes esse bellum quidamque id verbum removendum
arbitrarentur, tua voluntas in discessione fuit ad lenita-
tem propensior. victa est igitur propter verbi asperita-
tem te auctore nostra sententia: vicit L. Caesaris, am-
plissimi viri, qui verbi atrocitate dempta oratione fuit
quam sententia lenior. quamquam is quidem, ante quam
sententiam diceret, propinquitatem excusavit. idem fece-
rat me consule in sororis viro, quod hoc tempore in
sororis filio fecit, ut et luctu sororis moveretur et saluti
2 populi Romani provideret. atque ipse tamen Caesar
praecepit vobis quodam modo, patres conscripti, ne sibi
adsentiremini, cum ita dixit, aliam sententiam dicturum
fuisse *se* eamque se ac re publica dignam, nisi propin-
quitate impediretur. ergo ille avunculus: num etiam vos
avunculi, qui illi estis adsensi? at in quo fuit controver-
sia? belli nomen ponendum quidam in sententia non pu-
tabant: tumultum appellare malebant, ignari non modo
rerum, sed etiam verborum: potest enim esse bellum ut
tumultus non sit, tumultus esse sine bello non potest.
3 quid est enim aliud tumultus nisi perturbatio tanta, ut
maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tu-
multus. itaque maiores nostri tumultum Italicum, quod
erat domesticus, tumultum Gallicum, quod erat Italiae
finitimus, praeterea nullum nominabant. gravius autem
tumultum esse quam bellum hinc intellegi potest, quod
bello vacationes valent, tumultu non valent. ita fit,
quem ad modum dixi, ut bellum sine tumultu possit,
4 tumultus sine bello esse non possit. etenim cum inter

bellum et pacem medium nihil sit, necesse est tumultum, si belli non sit, pacis esse: quo quid absurdius dici aut existimari potest? sed nimis multa de verbo: rem potius videamus, patres conscripti, quam quidem intellego verbo fieri interdum deteriorem solere. nolimus hoc bellum 2
videri. quam igitur municipiis et coloniis ad excludendum Antonium auctoritatem damus? quam, ut milites fiant sine vi, sine multa, studio, voluntate? quam, ut pecunias in rem publicam polliceantur? si enim belli nomen tolletur, municipiorum studia tollentur; consensus populi Romani, qui iam descendit in causam, si nos languescimus, debilitetur necesse est. sed quid plura? D. 5
Brutus oppugnatur: non est bellum? Mutina obsidetur: ne hoc quidem bellum est? Gallia vastatur: quae pax potest esse certior? illud vero quis potest bellum esse dicere, quo consulem, fortissimum virum, cum exercitu misimus? qui cum esset infirmus ex gravi diuturnoque morbo, nullam sibi putavit excusationem esse oportere, cum ad rei publicae praesidium vocaretur. C. quidem Caesar non exspectavit vestra decreta, praesertim cum illud esset aetatis: bellum contra Antonium sua sponte suscepit. decernendi enim tempus nondum erat: bellum autem gerendi tempus si praetermisisset, videbat re publica oppressa nihil posse decerni. ergo illi nunc 6
et eorum exercitus in pace versantur. non est hostis is, cuius praesidium Claterna deiecit Hirtius; non est hostis, qui consuli armatus obsistit, designatum consulem oppugnat, nec illa hostilia verba nec bellica, quae paulo ante ex conlegae litteris Pansa recitavit: 'deieci praesidium; Claterna potitus sum; fugati equites; proelium commissum; occisi aliquot.' quae pax potest esse maior? dilectus tota Italia decreti sublatis vacationibus; saga cras sumentur; consul se cum praesidio descensurum esse dixit. utrum hoc bellum non est an etiam tantum bel- 7
lum, quantum numquam fuit? ceteris enim bellis maximeque civilibus contentionem rei publicae causa faciebat: Sulla cum Sulpicio de iure legum, quas per vim Sulla latas esse dicebat; Cinna cum Octavio de novorum civium suffragiis; rursus cum Mario et Carbone Sulla, ne dominarentur indigni et ut clarissimorum hominum cru-

delissimam poeniretur necem. horum omnium bellorum
causae ex rei publicae contentione natae sunt. de pro-
ximo bello civili non libet dicere: ignoro causam, detestor
3 8 exitum. hoc bellum quintum civile geritur — atque
omnia in nostram aetatem inciderunt — primum non modo
non in dissensione et discordia civium, sed in maxima
consensione incredibilique concordia: omnes idem volunt,
idem defendunt, idem sentiunt. cum omnis dico, eos
excipio, quos nemo civitate dignos putat. quae est igitur
in medio belli causa posita? nos deorum immortalium
templa, nos muros, nos domicilia sedesque populi Romani,
aras, focos, sepulcra maiorum; nos leges, iudicia, liber-
tatem, coniuges, liberos, patriam defendimus: contra M.
Antonius id molitur, id pugnat, ut haec omnia perturbet,
evertat, praedam rei publicae causam belli putet, fortu-
nas nostras partim dissipet partim dispertiat parricidis.
9 in hac tam dispari ratione belli miserrimum illud est,
quod ille latronibus suis pollicetur primum domos; ur-
bem enim divisurum se confirmat; deinde omnibus portis
quo velint deducturum. omnes Cafones, omnes Saxae
ceteraeque pestes, quae sequuntur Antonium, aedis sibi
optimas, hortos, Tusculana, Albana definiunt. atque
etiam homines agrestes, si homines illi ac non pecudes
potius, inani spe ad aquas usque et Puteolos provehun-
tur. ergo habet Antonius quod suis polliceatur. quid
nos? num quid tale habemus? di meliora! id enim ipsum
agimus, ne quis posthac quicquam eius modi possit pol-
liceri. invitus dico, sed dicendum est: hasta Caesaris,
patres conscripti, multis improbis et spem adfert et au-
daciam. viderunt enim ex mendicis fieri repente divites:
itaque semper hastam videre cupiunt ei, qui nostris bonis
10 imminent, quibus omnia pollicetur Antonius. quid nos?
nostris exercitibus quid pollicemur? multo meliora atque
maiora. scelerum enim promissio et eis, qui exspectant,
perniciosa est et eis, qui promittunt: nos libertatem no-
stris militibus, leges, iura, iudicia, imperium orbis terrae,
dignitatem, pacem, otium pollicemur. Antonii igitur
promissa cruenta, taetra, scelerata, dis hominibusque in-
visa, nec diuturna neque salutaria: nostra contra honesta,
integra, gloriosa, plena laetitiae, plena pietatis.

Hic mihi etiam Q. Fufius, vir fortis ac strenuus, ami- 4
cus meus, pacis commoda commemorat. quasi vero, si 11
laudanda pax esset, ego id aeque commode facere non
possem. semel enim pacem defendi? non semper otio
studui? quod cum omnibus bonis utile esset tum prae-
cipue mihi. quem enim cursum industria mea tenere
potuisset sine forensibus causis, sine legibus, sine iudi-
ciis? quae esse non possunt civili pace sublata. sed 12
quaeso, Calene, quid tu? servitutem pacem vocas? ma-
iores quidem nostri non modo, ut liberi essent, sed etiam,
ut imperarent, arma capiebant: tu arma abicienda censes,
ut serviamus? quae causa iustior est belli gerendi quam
servitutis depulsio? in qua etiam si non sit molestus do-
minus, tamen est miserrimum posse, si velit. immo aliae
causae iustae, haec necessaria est. nisi forte ad te hoc
non putas pertinere, quod te socium fore speras domina-
tionis Antonii; in quo bis laberis: primum quod tuas
rationes communibus interponis; deinde quod quicquam
stabile aut iucundum in regno putas. non, si tibi antea
profuit, semper proderit. quin etiam de illo homine 13
queri solebas: quid te facturum de belua putas? atque
ais eum te esse qui semper pacem optaris, semper omnis
civis volueris salvos. honesta oratio, sed ita, si bonos
et utilis et e re publica civis: sin eos, qui natura cives
sunt, voluntate hostes, salvos velis, quid tandem intersit
inter te et illos? pater tuus quidem, quo utebar sene
auctore adulescens, homo severus et prudens, primas
omnium civium P. Nasicae, qui Ti. Gracchum interfecit,
dare solebat: eius virtute, consilio, magnitudine animi
liberatam rem publicam arbitrabatur. quid? nos a pa- 14
tribus num aliter accepimus? ergo is tibi civis, si tem-
poribus illis fuisses, non probaretur, quia non omnis
salvos esse voluisset. 'quod L. Opimius consul verba
fecit de re publica, de ea re ita censuerunt, uti L. Opi-
mius consul rem publicam defenderet.' senatus haec
verbis, Opimius armis. num igitur eum, si tum esses,
temerarium civem aut crudelem putares? aut Q. Metel-
lum, cuius quattuor filii consulares? P. Lentulum, prin-
cipem senatus, compluris alios summos viros, qui cum
Opimio consule armati Gracchum in Aventinum persecuti

sunt? quo in proelio Lentulus grave volnus accepit, in-
terfectus est Gracchus et M. Fulvius consularis, eiusque
duo adulescentuli filii. illi igitur viri vituperandi: non
5 enim omnis civis salvos esse voluerunt. ad propiora
15 veniamus: C. Mario L. Valerio consulibus senatus rem
publicam defendendam dedit: L. Saturninus tribunus
plebis, C. Glaucia praetor est interfectus. omnes illo die
Scauri, Metelli, Claudii, Catuli, Scaevolae, Crassi arma
sumpserunt. num aut consules illos aut clarissimos viros
vituperandos putas? ego Catilinam perire volui. num
tu, qui omnis salvos vis, Catilinam salvum esse voluisti?
hoc interest, Calene, inter meam sententiam et tuam:
ego nolo quemquam civem committere ut morte multan-
dus sit; tu, etiam si commiserit, conservandum putas.
in corpore si quid eius modi est quod reliquo corpori
noceat, id uri secarique patimur, ut membrum aliquod
potius quam totum corpus intereat: sic in rei publicae
corpore, ut totum salvum sit, quicquid est pestiferum,
16 amputetur. dura vox! multo illa durior: salvi sint im-
probi, scelerati, impii; deleantur innocentes, honesti,
boni, tota res publica! uno in homine, Q. Fufi, fateor te
vidisse plus quam me: ego P. Clodium arbitrabar perni-
ciosum civem, sceleratum, libidinosum, impium, auda-
cem, facinerosum, tu contra sanctum, temperantem, in-
nocentem, modestum, retinendum civem et optandum:
in hoc uno te plurimum vidisse, me multum errasse con-
cedo. nam quod me tecum iracunde agere dixisti solere,
non est ita: vehementer me agere fateor, iracunde nego.
omnino irasci amicis non temere soleo, ne si merentur
17 quidem. itaque sine verborum contumelia a te dissentire
possum, sine animi summo dolore non possum. parva
est enim mihi tecum aut parva de re dissensio? ego huic
faveo, tu illi? immo vero [ego D. Bruto faveo, tu M.
Antonio:] ego conservari coloniam populi Romani cupio,
6 tu expugnari studes. an hoc negare potes, qui omnis
moras interponas, quibus infirmetur Brutus, melior fiat
Antonius? quo usque enim dices pacem velle te? res
geritur; conductae vineae sunt; pugnatur acerrime; qui
intercurrerent, misimus tris principes civitatis: hoc con-
tempsit, reiecit, repudiavit Antonius: tu tamen permanes

constantissimus defensor Antonii. et quidem, quo melior 18
senator videatur, negat se illi amicum esse debere: cum suo magno esset beneficio, venisse eum contra se. vide quanta caritas sit patriae: cum homini sit iratus, tamen rei publicae causa defendit Antonium. ego te, cum in Massiliensis tam es acerbus, Q. Fufi, non animo aequo audio. quo usque enim Massiliam oppugnabis? ne triumphus quidem finem facit belli? per quem lata est urbs ea, sine qua numquam ex Transalpinis gentibus maiores nostri triumphaverunt: quo quidem tempore populus Romanus ingemuit: quamquam proprios dolores suarum rerum omnes habebant, tamen huius civitatis fidelissimae miserias nemo erat civis qui a se alienas arbitraretur.
Caesar ipse, qui illis fuerat iratissimus, tamen propter 19
singularem eius civitatis gravitatem et fidem cotidie aliquid iracundiae remittebat: te nulla sua calamitate civitas satiare tam fidelis potest? rursus iam me irasci fortasse dices. ego autem sine iracundia dico omnia nec tamen sine dolore animi: neminem illi civitati inimicum esse arbitror, qui amicus huic sit civitati. excogitare quae tua ratio sit, Calene, non possum: antea deterrere te ne popularis esses non poteramus: exorare nunc ut sis popularis non possumus. satis multa cum Fufio ac sine odio omnia, nihil sine dolore. credo autem, qui generi querellam moderate ferat, aequo animo laturum amici.

Venio ad reliquos consularis, quorum nemo est — 7
iure hoc meo dico — quin mecum habeat aliquam con- 20
iunctionem gratiae, alii maximam, alii mediocrem, nemo nullam. quam hesternus dies nobis, consularibus dico, turpis inluxit! iterum legatos? quid [si ille faceret indutias]? ante os oculosque legatorum tormentis Mutinam verberavit; opus ostendebat munitionemque legatis; ne punctum quidem temporis, cum legati adessent, oppugnatio respiravit: ad hunc legatos? cur? an ut eorum
reditu vehementius pertimescatis? equidem cum ante 21
legatos decerni non censuissem, hoc me tamen consolabar, [quod] cum illi ab Antonio contempti et reiecti revertissent renuntiavissentque senatui non modo illum de Gallia non discessisse, uti censuissemus, sed ne a Mutina quidem recessisse, potestatem sibi D. Bruti con-

veniendi non fuisse, fore ut omnes inflammati odio, exci-
tati dolore, armis, equis, viris D. Bruto subveniremus:
nos etiam languidiores postea facti sumus quam M. An-
tonii non solum audaciam et scelus, sed etiam insolen-
22 tiam superbiamque perspeximus. utinam L. Caesar
valeret, Servius Sulpicius viveret: multo melius haec
causa ageretur a tribus, quam nunc agitur ab uno. do-
lenter hoc dicam potius quam contumeliose: deserti, de-
serti inquam sumus, patres conscripti, a principibus. sed
— saepe iam dixi — omnes in tanto periculo, qui recte
et fortiter sentient, erunt consulares. animum nobis ad-
ferre legati debuerunt: timorem attulerunt — quamquam
mihi quidem nullum — quamvis de illo, ad quem missi
sunt, bene existiment: a quo etiam mandata acceperunt.
8 pro di immortales! ubi est ille mos virtusque maiorum?
23 C. Popilius apud maiores nostros cum ad Antiochum
regem legatus missus esset et verbis senatus nuntiasset
ut ab Alexandrea discederet, quam obsidebat, cum tem-
pus ille differret, virgula stantem circumscripsit dixitque
se renuntiaturum [senatui], nisi prius sibi respondisset
quid facturus esset, quam ex illa circumscriptione exiret.
praeclare: senatus enim faciem secum attulerat auctori-
tatemque populi Romani: cui qui non paret, non ab eo
mandata accipienda sunt, sed ipse est potius repudian-
24 dus. an ego ab eo mandata acciperem, qui senatus man-
data contemneret? aut ei cum senatu quicquam com-
mune iudicarem, qui imperatorem populi Romani senatu
prohibente obsideret? at quae mandata! qua adrogantia!
quo stupore! quo spiritu! cur autem ea legatis nostris
dabat, cum ad nos Cotylam mitteret, ornamentum atque
arcem amicorum suorum, hominem aedilicium? si vero
tum fuit aedilis, cum eum iussu Antonii in convivio servi
25 publici loris ceciderunt. at quam modesta mandata!
ferrei sumus, patres conscripti, qui quicquam huic nege-
mus. 'utramque provinciam' inquit 'remitto: exercitum
depono: privatus esse non recuso.' haec sunt enim
verba: redire ad se videtur. 'omnia obliviscor, in gra-
tiam redeo.' sed quid adiungit? 'si legionibus meis sex,
si equitibus, si cohorti praetoriae praemia agrumque de-
deritis.' eis etiam praemia postulat, quibus ut ignoscatur

si postulet, impudentissimus iudicetur. addit praeterea,
ut, quos ipse cum Dolabella dederit agros, teneant ei,
quibus dati sint. hic est Campanus ager et Leontinus, 26
quae duo maiores nostri annonae perfugia ducebant.
cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Cafoni etiam et 9
Saxae cavet, quos centuriones pugnacis et lacertosos in-
ter mimorum et mimarum greges conlocavit. postulat
praeterea, ut [chirographorum et commentariorum] sua
conlegaeque sui decreta maneant. quid laborat ut ha-
beat quod quisque mercatus est, si quod accepit habet
qui vendidit? et ne tangantur rationes ad Opis: id est,
ne septiens miliens recuperetur; ne fraudi sit VIIviris
quod egissent. Nucula hoc, credo, admonuit: verebatur
fortasse ne amitteret tantas clientelas. caveri etiam volt
eis, qui secum sint, quicquid contra leges commiserint.
Mustelae et Tironi prospicit: de se nihil laborat. quid 27
enim commisit umquam? num aut pecuniam publicam
attigit aut hominem occidit aut secum habuit armatos?
sed quid est quod de eis laboret? postulat enim ne sua
iudiciaria lex abrogetur. quo impetrato quid est quod
metuat? an ne suorum aliquis a Cyda, Lysiade, Curio
condemnetur? neque tamen nos urguet mandatis pluri-
bus; remittit aliquantum et relaxat. 'Galliam' inquit
'togatam remitto, comatam postulo.' otiosus videlicet
esse mavolt. 'cum sex legionibus' inquit 'eisque sup-
pletis ex D. Bruti exercitu,' non modo ex dilectu suo,
tam diuque ut obtineat, dum M. Brutus C. Cassius con-
sules prove coss. provincias obtinebunt. huius comitiis
C. frater — eius est enim annus — iam repulsam tulit.
'ipse autem ut quinquennium' inquit 'obtineam.' at istud 28
vetat lex Caesaris, et tu acta Caesaris defendis.

Haec tu mandata, L. Piso, et tu, L. Philippe, prin- 10
cipes civitatis, non dico animo ferre, verum auribus ac-
cipere potuistis? sed, ut suspicor, terror erat quidam:
nec vos ut legati apud illum fuistis nec ut consulares, nec
vos vestram nec rei publicae dignitatem tenere potuistis.
et tamen nescio quo pacto sapientia quadam, credo,
quod ego non possem, non nimis irati revertistis. vobis
M. Antonius nihil tribuit, clarissimis viris, legatis populi
Romani: nos, quid non legato M. Antonii Cotylae con-

cessimus? cui portas huius urbis patere ius non erat,
huic hoc templum patuit, huic aditus in senatum fuit,
hic hesterno die sententias vestras in codicillos et omnia
verba referebat, huic se etiam summis honoribus usi
29 contra suam dignitatem venditabant. o di immortales!
quam magnum est personam in re publica tueri prin-
cipis! quae non animis solum debet, sed etiam oculis
servire civium. domum recipere legatum hostium, in
cubiculum admittere, etiam seducere hominis est nihil
de dignitate, nimium de periculo cogitantis. quod autem
est periculum? nam si maximum in discrimen venitur,
aut libertas parata victori est aut mors proposita victo:
quorum alterum optabile est, alterum effugere nemo
potest: turpis autem fuga mortis omni est morte peior.
30 nam illud quidem non adducor ut credam, esse quosdam
qui invideant alicuius constantiae, qui labori eius, qui
eius perpetuam in re publica adiuvanda voluntatem et
senatui et populo Romano probari moleste ferant. omnes
id quidem facere debebamus, eaque erat non modo apud
maiores nostros, sed etiam nuper summa laus consula-
rium, vigilare, adesse animo, semper aliquid pro re pu-
31 blica aut cogitare aut facere aut dicere. ego, patres
conscripti, Q. Scaevolam augurem memoria teneo bello
Marsico, cum esset summa senectute et perdita valetu-
dine, cotidie simul atque luceret facere omnibus conve-
niendi potestatem sui: nec eum quisquam illo bello vidit
in lecto, senexque debilis primus veniebat in curiam.
huius industriam maxime quidem vellem ut imitarentur
ei, quos oportebat; secundo autem loco, ne alterius labori
11 inviderent. etenim, patres conscripti, cum in spem liber-
32 tatis sexennio post simus ingressi diutiusque servitutem
perpessi quam captivi servi frugi et diligentes solent,
quas vigilias, quas sollicitudines, quos labores liberandi
populi Romani causa recusare debemus? equidem, pa-
tres conscripti, quamquam hoc honore usi togati solent
esse, cum est in sagis civitas, statui tamen a vobis cete-
risque civibus in tanta atrocitate temporis tantaque per-
turbatione rei publicae non differre vestitu. non enim
ita gerimus nos hoc bello consulares, ut aequo animo
populus Romanus visurus sit nostri honoris insignia, cum

partim e nobis ita timidi sint, ut omnem populi Romani beneficiorum memoriam abiecerint, partim ita a re publica aversi, ut se hosti favere prae se ferant, legatos nostros ab Antonio despectos et inrisos facile patiantur, legatum Antonii sublevatum velint. hunc enim reditu ad Antonium prohiberi negabant oportere et in eodem excipiendo sententiam meam corrigebant: quibus geram morem: redeat ad imperatorem suum Varius, sed ea lege, ne umquam Romam revertatur. ceteris autem, si errorem suum deposuerint et cum re publica in gratiam redierint, veniam et impunitatem dandam puto.

Quas ob res ita censeo: eorum, qui cum M. Antonio 33
sunt, qui ab armis discesserint et aut ad C. Pansam aut ad A. Hirtium consules aut ad Decimum Brutum imperatorem, consulem designatum, aut ad C. Caesarem pro praetore ante Idus Martias primas adierint, eis fraudi ne sit, quod cum M. Antonio fuerint. si quis eorum, qui cum M. Antonio sunt, fecerit quod honore praemiove dignum esse videatur, uti C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si eis videbitur, de eius honore praemiove primo quoque die ad senatum referant. si quis post hoc senatus consultum ad Antonium profectus esset praeter L. Varium, senatum existimaturum eum contra rem publicam fecisse.

# M. TULLII CICERONIS
# IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA NONA.

1 Vellem di immortales fecissent, patres conscripti, ut
1 vivo potius Ser. Sulpicio gratias ageremus quam honores
mortuo quaereremus. nec vero dubito quin, si ille vir
legationem renuntiare potuisset, reditus eius et vobis
gratus fuerit et rei publicae salutaris futurus, non quo
L. Philippo et L. Pisoni aut studium aut cura defuerit
in tanto officio tantoque munere, sed cum Ser. Sulpicius
aetate illos anteiret, sapientia omnis, subito ereptus e
causa totam legationem orbam et debilitatam reliquit.
2 quod si cuiquam iustus honos habitus est in morte legato,
in nullo iustior [quam in Ser. Sulpicio] reperietur: ceteri,
qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitae periculum
sine ullo mortis metu profecti sunt: Ser. Sulpicius
cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus
est, nulla revertendi: qui cum ita adfectus esset, ut, si
ad gravem valetudinem labor accessisset, sibi ipse diffideret,
non recusavit quo minus vel extremo spiritu, si
quam opem rei publicae ferre posset, experiretur. itaque
non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris,
non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit,
cumque iam ad congressum conloquiumque eius
pervenisset, ad quem erat missus, in ipsa cura ac meditatione
obeundi sui muneris excessit e vita.

3 Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, praeclare, quod et nos ad honorandum Ser. Sulpicium cohortatus es et ipse multa copiose de illius laude dixisti: quibus a te dictis nihil praeter sententiam dicerem, nisi P. Servilio, clarissimo viro, respondendum putarem, qui hunc honorem statuae nemini tribuendum censuit nisi ei, qui ferro esset in legatione interfectus: ego autem, patres conscripti, sic interpretor sensisse maiores nostros, ut causam mortis

censuerint, non genus esse quaerendum. etenim cui le-
gatio ipsa *causa* mortis fuisset, eius monimentum exstare
voluerunt, ut in bellis periculosis obirent homines lega-
tionis munus audacius. non igitur exempla maiorum
quaerenda, sed consilium est eorum, a quo ipsa exempla
nata sunt, explicandum. Lars Tolumnius, rex Veien- 2 4
tium, quattuor legatos populi Romani Fidenis interemit,
quorum statuae steterunt usque ad meam memoriam in
rostris: iustus honos: eis enim maiores nostri, qui ob rem
publicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam
memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri et magni,
qui primus in eam familiam, quae postea viris fortissimis
floruit, attulit consulatum, statuam videmus in rostris.
nemo tum novitati invidebat; nemo virtutem non honora-
bat: at ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspitio
non subesset: nam cum esset missus a senatu ad animos re-
gum perspiciendos liberorumque populorum, maximeque,
ut nepotem regis Antiochi, eius, qui cum maioribus no-
stris bellum gesserat, classis habere, elephantos alere
prohiberet, Laudiceae in gymnasio a quodam Leptine
est interfectus. reddita est ei tum a maioribus statua 5
pro vita, quae multos per annos progeniem eius hone-
staret, nunc ad tantae familiae memoriam sola restat.
atqui et huic et Tullo Cluvio et L. Roscio et Sp. Antio
et C. Fulcinio, qui a Veientium rege caesi sunt, non
sanguis, qui est profusus in morte, sed ipsa mors ob rem
publicam obita honori fuit. itaque, patres conscripti, si 3
Ser. Sulpicio casus mortem attulisset, dolerem quidem
tanto rei publicae volnere, mortem vero eius non moni-
mento, sed luctu publico esse ornandam putarem. nunc
autem quis dubitat quin ei vitam abstulerit ipsa legatio?
secum enim ille mortem extulit, quam, si nobiscum re-
mansisset, sua cura, optimi filii fidelissimaeque coniugis
diligentia vitare potuisset. at ille cum videret, si vestrae 6
auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui, sin
paruisset, munus sibi illud pro re publica susceptum
vitae finem fore, maluit in maximo rei publicae discri-
mine emori quam minus quam potuisset videri rei publi-
cae profuisse. multis illi in urbibus, iter qua faciebat,
reficiendi se et curandi potestas fuit. aderat et hospitum

invitatio liberalis pro dignitate summi viri et eorum hor-
tatio, qui una erant missi, ad requiescendum et vitae
suae consulendum: at ille properans, festinans, mandata
vestra conficere cupiens, in hac constantia morbo adver-
7 sante perseveravit; cuius cum adventu maxime pertur-
batus esset Antonius, quod ea, quae sibi iussu vestro
denuntiarentur, auctoritate erant et sententia Ser. Sul-
picii constituta, declaravit quam odisset senatum, cum
auctorem senatus exstinctum laete atque insolenter tulit.
non igitur magis Leptines Octavium nec Veientium rex
eos, quos modo nominavi, quam Ser. Sulpicium occidit
Antonius: is enim profecto mortem attulit, qui causa
mortis fuit. quocirca etiam ad posteritatis memoriam
pertinere arbitror exstare quod fuerit de hoc bello iudi-
cium senatus: erit enim statua ipsa testis bellum tam
grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam con-
4 secutus sit. quod si excusationem Ser. Sulpicii, patres
8 conscripti, legationis obeundae recordari volueritis, nulla
dubitatio relinquetur quin honore mortui, quam vivo in-
iuriam fecimus, sarciamus. vos enim, patres conscripti,
— grave dictu est, sed dicendum tamen — vos, inquam,
Ser. Sulpicium vita privastis: quem cum videretis re ma-
gis morbum quam oratione excusantem, non vos quidem
crudeles fuistis — quid enim minus in hunc ordinem
convenit? — sed cum speraretis nihil esse quod non
illius auctoritate et sapientia effici posset, vehementius
*eius* excusationi obstitistis atque eum, qui semper vestrum
consensum gravissimum iudicavisset, de sententia deie-
9 cistis. ut vero Pansae consulis accessit cohortatio gra-
vior quam aures Ser. Sulpicii ferre didicissent, tum vero
denique filium meque seduxit atque ita locutus est, ut
auctoritatem vestram vitae suae se diceret anteferre:
cuius nos virtutem admirati non ausi sumus adversari
voluntati. movebatur singulari pietate filius; non mul-
tum eius perturbationi meus dolor concedebat: sed uter-
que nostrum cedere cogebatur magnitudini animi ora-
tionisque gravitati, cum quidem ille maxima laude et
gratulatione omnium vestrum pollicitus est se quod vel-
letis esse facturum, neque eius sententiae periculum vita-
turum, cuius ipse auctor fuisset: quem exsequi mandata

vestra properantem mane postridie prosecuti sumus. qui
quidem discedens mecum ita locutus est, ut eius oratio
omen fati videretur. reddite igitur, patres conscripti, ei 5 10
vitam, cui ademistis: vita enim mortuorum in memoria
est posita vivorum; perficite ut is, quem vos inscii ad
mortem misistis, immortalitatem habeat a vobis; cui si
statuam in rostris decreto vestro statueritis, nulla eius
legationem posteritatis obscurabit oblivio. nam reliqua
Ser. Sulpicii vita multis erit praeclarisque monimentis
ad omnem memoriam commendata; semper illius gra-
vitatem, constantiam, fidem, praestantem in re publica
tuenda curam atque prudentiam omnium mortalium fama
celebrabit; nec vero silebitur admirabilis quaedam et in-
credibilis ac paene divina eius in legibus interpretandis,
aequitate explicanda scientia. omnes ex omni aetate, qui
in hac civitate intellegentiam iuris habuerunt, si unum
in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sint com-
parandi. nec enim ille magis iuris consultus quam iusti-
tiae fuit: ita ea, quae proficiscebantur a legibus et ab 11
iure civili, semper ad facilitatem aequitatemque referebat,
neque instituere litium actiones malebat quam contro-
versias tollere. ergo hoc statuae monimento non eget;
habet alia maiora: haec enim statua mortis honestae
testis erit, illa memoria vitae gloriosae, ut hoc magis mo-
nimentum grati senatus quam clari viri futurum sit.
multum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii vi- 12
debitur; qui quamquam adflictus luctu non adest, tamen
sic animati esse debetis, ut si ille adesset; est autem ita
adfectus, ut nemo umquam unici filii mortem magis do-
luerit quam ille maeret patris. et quidem etiam ad
famam Ser. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur
honorem debitum patri praestitisse. quamquam nullum
monimentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit
quam effigiem morum suorum, virtutis, constantiae, pie-
tatis, ingenii filium, cuius luctus aut hoc honore vestro
aut nullo solacio levari potest.

Mihi autem recordanti Ser. Sulpicii multos in nostra 6 13
familiaritate sermones gratior illi videtur, si qui est sen-
sus in morte, aënea statua futura et ea pedestris quam
inaurata equestris, qualis L. Sullae primum statuta est;

mirifice enim Servius maiorum continentiam diligebat, huius saeculi insolentiam vituperabat. ut igitur si ipsum consulam quid velit, sic pedestrem ex aere statuam tamquam ex eius auctoritate et voluntate decerno: quae quidem magnum civium dolorem et desiderium honore mo-
14 nimenti minuet et leniet. atque hanc meam sententiam, patres conscripti, P. Servilii sententia comprobari necesse est: qui sepulcrum publice decernendum Ser. Sulpicio censuit, statuam non censuit. nam si mors legati sine caede atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit honorem sepulturae, qui maximus haberi potest mortuo? sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio, cur quod illi datum est huic dandum esse non censet? maiores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulcra paucis. sed statuae intereunt tempestate, vi, vetustate, sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest, atque, ut cetera exstinguuntur, sic sepulcra sanctiora fiunt vetustate.
15 augeatur igitur isto honore etiam is vir, cui nullus honos tribui non debitus potest; grati simus in eius morte decoranda, cui nullam iam aliam gratiam referre possumus. notetur etiam M. Antonii nefarium bellum gerentis scelerata audacia: his enim honoribus habitis Ser. Sulpicio repudiatae reiectaeque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna.

7 Quas ob res ita censeo: cum Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia Rufus difficillimo rei publicae tempore, gravi periculosoque morbo adfectus, auctoritatem senatus, salutem rei publicae vitae suae praeposuerit contraque vim gravitatemque morbi contenderit, ut in castra M. Antonii, quo senatus eum miserat, perveniret, isque, cum iam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit maximo rei publicae tempore, eiusque mors consentanea vitae fuerit sanctissime honestissimeque actae, in qua saepe magno usui rei publicae Ser. Sulpicius et privatus
16 et in magistratibus fuerit: cum talis vir ob rem publicam in legatione mortem obierit, senatui placere Ser. Sulpicio statuam pedestrem aëneam in rostris ex huius ordinis sententia statui circumque eam statuam locum ludis gladiatoribusque liberos posterosque eius quoquo versus

pedes quinque habere, [quod is ob rem publicam mortem obierit,] eamque causam in basi inscribi; utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si eis videatur, quaestoribus urbis imperent, ut eam basim statuamque faciendam et in rostris statuendam locent, quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori attribuendam solvendamque curent; cumque antea senatus auctoritatem suam in virorum fortium funeribus ornamentisque ostenderit, placere eum quam amplissime supremo suo
die efferri. et cum Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia Rufus 17
ita de re publica meritus sit, ut eis ornamentis decorari debeat, senatum censere atque e re publica existimare aedilis curulis edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii Q. F. Lemonia Rufi funeri remittere: utique locum sepulcro in campo Esquilino C. Pansa consul, seu quo in loco videbitur, pedes xxx quoquo versus adsignet, quo Ser. Sulpicius inferatur; quod sepulcrum ipsius, liberorum posterorumque eius esset, uti quod optimo iure publice sepulcrum datum esset.

# M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA DECIMA.

1 Maximas tibi, Pansa, gratias omnes et habere et
1 agere debemus, qui cum hodierno die senatum te habiturum non arbitraremur, ut M. Bruti, praestantissimi civis, litteras accepisti, ne minimam quidem moram interposuisti quin quam primum maximo gaudio et gratulatione frueremur. cum factum tuum gratum omnibus debet esse, tum vero oratio, qua recitatis litteris usus es: declarasti enim verum esse id, quod ego semper sensi, neminem alterius, qui suae confideret, virtuti invidere.
2 itaque mihi, qui plurimis officiis sum cum Bruto et maxima familiaritate coniunctus, minus multa de illo dicenda sunt; quas enim ipse mihi partis sumpseram, eas praecepit oratio tua. sed mihi, patres conscripti, necessitatem attulit paulo plura dicendi sententia eius, qui rogatus est ante me; a quo ita saepe dissentio, ut iam verear ne, id quod fieri minime debet, minuere amicitiam nostram videatur perpetua dissensio.

3 Quae est enim ista tua ratio, Calene, quae mens, ut numquam post Kalendas Ianuarias idem senseris, quod is, qui te sententiam primum rogat? numquam tam frequens senatus fuerit, cum unus aliquis sententiam tuam secutus sit? cur semper tui dissimilis defendis? cur cum te et vita et fortuna tua ad otium, ad dignitatem invitet, ea probas, ea decernis, ea sentis, quae sint inimica et
2
4 otio communi et dignitati tuae? nam ut superiora omittam, hoc certe, quod mihi maximam admirationem movet, non tacebo: quod est tibi cum Brutis bellum? cur eos, quos omnes paene venerari debemus, solus oppugnas? alterum circumsederi non moleste fers, alterum tua sententia spolias eis copiis, quas ipse suo labore et periculo ad rei publicae, non ad suum praesidium per se nullo adiuvante perfecit? qui est iste tuus sensus, quae cogi-

tatio? Brutos tu non probes, Antonios probes? quos
omnes carissimos habent, tu oderis? quos acerbissime
ceteri oderunt, tu constantissime diligas? amplissimae
tibi fortunae sunt, summus honoris gradus, filius, ut et
audio et spero, natus ad laudem, cui cum rei publicae
causa faveo tum etiam tua. quaero igitur, eumne Bruti 5
similem malis an Antonii? ac permitto, ut de tribus An-
toniis eligas quem velis. 'di meliora!' inquies. cur igitur
non eis faves, eos laudas, quorum similem tuum filium
esse vis? simul enim et rei publicae consules et propones
illi exempla ad imitandum. hoc vero, Q. Fufi, cupio
sine offensione nostrae amicitiae sic tecum ut a te dis-
sentiens senator queri — ita enim dixisti et quidem de
scripto: nam te inopia verbi lapsum putarem, [nisi tuam
in dicendo facultatem nossem,] litteras Bruti recte et or-
dine scriptas videri. quid est aliud librarium Bruti lau-
dare, non Brutum? usum in re publica, Calene, magnum 6
iam habere et debes et potes: quando ita decerni vidisti?
aut quo senatus consulto huius generis — sunt enim in-
numerabilia — bene scriptas litteras decretum a senatu?
quod verbum tibi non excidit, ut saepe fit, fortuito:
scriptum, meditatum, cogitatum attulisti. hanc tibi con- 3
suetudinem plerisque in rebus bonis obtrectandi si qui
detraxerit, quid tibi quod sibi quisque velit non relin-
quetur? quam ob rem conlige te placaque animum istum
aliquando et mitiga: audi viros bonos, quibus multis ute-
ris; loquere cum sapientissimo homine, genero tuo, sae-
pius quam ipse tecum: tum denique amplissimi honoris
nomen obtinebis. an vero hoc pro nihilo putas, in quo
quidem pro amicitia tuam vicem dolere soleo, efferri hoc
foras et ad populi Romani auris pervenire, ei, qui primus
sententiam dixerit, neminem adsensum? quod etiam ho-
die futurum arbitror.

Legiones abducis a Bruto. quas? nempe eas, quas
ille a C. Antonii scelere avertit et ad rem publicam sua
auctoritate traduxit. rursus igitur vis nudatum illum
atque solum a re publica relegatum videri. vos autem, 7
patres conscripti, si M. Brutum [deserueritis et] prodi-
deritis, quem tandem civem umquam ornabitis? [cui
favebitis?] nisi forte eos, qui diadema imposuerint, con-

servandos, eos, qui regni nomen sustulerint, deserendos
putatis. ac de hac quidem divina atque immortali laude
Bruti silebo, quae gratissima memoria omnium civium
inclusa nondum publica auctoritate testata est. tantamne
patientiam, di boni! tantam moderationem, tantam in
iniuria tranquillitatem et modestiam! qui cum praetor
urbis esset, urbe caruit, ius non dixit, cum omne ius rei
publicae recuperavisset, cumque concursu cotidiano bo-
norum omnium, qui admirabilis ad eum fieri solebat,
praesidioque Italiae cunctae saeptus posset esse, absens
iudicio bonorum defensus esse maluit quam praesens
manu: qui ne Apollinaris quidem ludos pro sua populi-
que Romani dignitate apparatos praesens fecit, ne quam
viam patefaceret sceleratissimorum hominum audaciae.
4 8 quamquam qui umquam aut ludi aut dies laetiores fue-
runt, quam cum in singulis versibus populus Romanus
maximo clamore et plausu Bruti memoriam prosequeba-
tur? corpus aberat liberatoris, libertatis memoria aderat:
in qua Bruti imago cerni videbatur. at hunc eis ipsis
ludorum diebus videbam in insula clarissimi adulescentis,
Luculli, propinqui sui, nihil nisi de pace et concordia
civium cogitantem. eundem vidi postea Veliae, ceden-
tem Italia, ne qua oreretur belli civilis causa propter se.
o spectaculum illud non modo hominibus, sed undis ipsis
et litoribus luctuosum! cedere e patria servatorem eius,
manere in patria perditores! Cassii classis paucis post
diebus consequebatur, ut me puderet, patres conscripti,
in eam urbem redire, ex qua illi abirent. sed quo con-
9 silio redierim initio audistis, post estis experti. exspe-
ctatum igitur tempus a Bruto est; nam quoad vos omnia
pati vidit, usus est ipse incredibili patientia: postea quam
vos ad libertatem sensit erectos, praesidia vestrae liber-
tati paravit. at cui pesti quantaeque restitit! si enim C.
Antonius quod animo intenderat perficere potuisset, aut
potius nisi eius sceleri virtus M. Bruti obstitisset, Mace-
doniam, Illyricum, Graeciam perdidissemus; esset vel
receptaculum pulso Antonio vel agger oppugnandae Ita-
liae Graecia: quae quidem nunc M. Bruti imperio, aucto-
ritate, copiis non instructa solum, sed etiam ornata tendit
dexteram Italiae suumque ei praesidium pollicetur; qua re

qui ab illo abducit exercitum et respectum pulcherrimum
et praesidium firmissimum adimit rei publicae. equidem 10
cupio haec quam primum M. Antonium audire, ut intel-
legat non D. Brutum, quem vallo circumsedeat, sed se
ipsum obsideri. tria tenet oppida toto in orbe terrarum; 5
habet inimicissimam Galliam; eos etiam, quibus confide-
bat, alienissimos, Transpadanos; Italia omnis infesta est;
exterae nationes a prima ora Graeciae usque ad Aegy-
ptum optimorum et fortissimorum civium imperiis et
praesidiis tenentur. erat ei spes unica in C. Antonio, qui
duorum fratrum aetatibus medius interiectus vitiis cum
utroque certabat: is tamquam extruderetur a senatu in
Macedoniam et non contra prohiberetur proficisci, ita
cucurrit. quae tempestas, di immortales! quae flamma, 11
quae vastitas, quae pestis Graeciae fuisset, nisi incredi-
bilis ac divina virtus furentis hominis conatum atque
audaciam compressisset? quae celeritas illa Bruti! quae
cura! quae virtus! etsi ne C. quidem Antonii celeritas
contemnenda est, quam nisi in via caducae hereditates
retardassent, volasse eum, non iter fecisse diceres. alios
ad negotium publicum ire cum cupimus, vix solemus
extrudere: hunc retinentes extrusimus. at quid ei cum
Apollonia? quid cum Dyrrachio? quid cum Illyrico?
quid cum P. Vatinii imperatoris exercitu? succedebat, ut
ipse dicebat, Hortensio. certi fines Macedoniae, certa
condicio, certus, si modo erat ullus, exercitus: cum Illy-
rico vero et cum Vatinii legionibus quid erat Antonio?
'at ne Bruto quidem:' id enim fortasse quispiam improbus 12
dixerit. omnes legiones, omnes copiae, quae ubique sunt,
rei publicae sunt: nec enim eae legiones, quae M. Anto-
nium reliquerunt, Antonii potius quam rei publicae fuisse
dicentur: omne enim et exercitus et imperii ius amittit
is, qui eo imperio et exercitu rem publicam oppugnat.
quod si ipsa res publica iudicaret aut si omne ius de- 6
cretis eius statueretur, Antonione an Bruto legiones po-
puli Romani adiudicaret? alter advolarat subito ad dire-
ptionem pestemque sociorum, ut, quocumque iret, omnia
vastaret, diriperet, auferret, exercitu populi Romani con-
tra ipsum populum Romanum uteretur; alter eam legem
sibi statuerat, ut, quocumque venisset, lux venisse quae-

dam et spes salutis videretur; denique alter ad evertendam rem publicam praesidia quaerebat, alter ad conservandam. nec vero nos hoc magis videbamus quam ipsi milites, a quibus tanta in iudicando prudentia non erat
13 postulanda. cum VII cohortibus esse Apolloniae scribit Antonium, qui iam aut captus est — quod di dent! — aut certe homo verecundus in Macedoniam non accedit, ne contra senatus consultum fecisse videatur. dilectus habitus in Macedonia est summo Q. Hortensii studio et industria; cuius animum egregium dignumque ipso et maioribus eius ex Bruti litteris perspicere potuistis. legio, quam L. Piso ducebat legatus Antonii, Ciceroni se filio meo tradidit. equitatus, qui in Syriam ducebatur bipertito, alter cum quaestorem, a quo ducebatur, reliquit in Thessalia seseque ad Brutum contulit; alterum in Macedonia Cn. Domitius adulescens summa virtute, gravitate, constantia a legato Syriaco abduxit. P. autem Vatinius, qui et antea iure laudatus a vobis et hoc tempore merito laudandus est, aperuit Dyrrachii portas Bruto et exerci-
14 tum tradidit. tenet igitur res publica Macedoniam, tenet Illyricum, tuetur Graeciam: nostrae sunt legiones, nostra levis armatura, noster equitatus, maximeque noster est Brutus semperque noster, cum sua excellentissima virtute rei publicae natus tum fato quodam paterni maternique
7 generis et nominis. ab hoc igitur viro quisquam bellum timet, qui ante quam nos id coacti suscepimus, in pace iacere quam in bello vigere maluit? quamquam ille quidem numquam iacuit neque hoc cadere verbum in tantam virtutis praestantiam potest: erat enim in desiderio civitatis, in ore, in sermone omnium; tantum autem aberat a bello, ut, cum cupiditate libertatis Italia arderet, defuerit civium studiis potius quam eos in armorum discrimen adduceret. itaque illi ipsi, si qui sunt qui tarditatem Bruti reprehendant, tamen idem moderationem patientiamque mirantur.

15 Sed iam video quae loquantur; neque enim id occulte faciunt: timere se dicunt quo modo ferant veterani exercitum Brutum habere. quasi vero quicquam intersit inter A. Hirtii, C. Pansae, D. Bruti, C. Caesaris et hunc exercitum M. Bruti. nam si quattuor exercitus ei, de

quibus dixi, propterea laudantur, quod pro populi Romani libertate arma ceperunt, quid est cur hic M. Bruti exercitus non in eadem causa ponatur? at enim veteranis suspectum nomen est M. Bruti. magisne quam Decimi? equidem non arbitror: etsi est enim Brutorum commune factum et laudis societas aequa, Decimo tamen *eo* iratiores erant ei, qui id factum dolebant, quo minus ab eo rem illam dicebant fieri debuisse. quid ergo agunt nunc tot exercitus nisi ut obsidione Brutus liberetur? qui autem hos exercitus ducunt? ei, credo, qui C. Caesaris acta everti, qui causam veteranorum prodi volunt: si ipse 8
viveret C. Caesar, acrius, credo, acta sua defenderet, 16
quam vir fortissimus defendit Hirtius, aut amicior causae quisquam inveniri potest quam filius? at horum alter nondum ex longinquitate gravissimi morbi recreatus quicquid habuit virium, id in eorum libertatem defendendam contulit, quorum votis iudicavit se a morte revocatum; alter virtutis robore firmior quam aetatis, cum istis ipsis veteranis ad D. Brutum liberandum est profectus. ergo illi certissimi idemque acerrimi Caesaris actorum patroni pro D. Bruti salute bellum gerunt, quos veterani sequuntur; de libertate enim populi Romani, non de suis commodis armis decernendum vident. quid est igitur cur 17
eis, qui D. Brutum omnibus opibus conservatum velint, M. Bruti sit suspectus exercitus? an vero, si quid esset quod a M. Bruto timendum videretur, Pansa id non videret, aut, si videret, non laboraret? quis aut sapientior ad coniecturam rerum futurarum aut ad propulsandum metum diligentior? atquin huius animum erga M. Brutum studiumque vidistis. praecepit oratione sua quid decernere nos de M. Bruto, quid sentire oporteret, tantumque afuit ut periculosum rei publicae M. Bruti putaret exercitum, ut in eo firmissimum rei publicae praesidium et gravissimum poneret. scilicet hoc Pansa aut non videt — hebeti enim ingenio est — aut neglegit: quae enim Caesar egit, ea rata esse non curat: de quibus confirmandis et sanciendis legem comitiis centuriatis ex auctoritate nostra laturus est. desinant igitur aut ei, 9
qui non timent, simulare se timere et prospicere rei publicae, aut hi cauti, qui omnia verentur, nimium esse

18 timidi, ne illorum simulatio, horum obsit ignavia. quae, malum! est ista ratio semper optimis causis veteranorum nomen opponere? quorum etiam si amplecterer virtutem, ut facio, tamen, si essent adrogantes, non possem ferre fastidium. an nos conantis servitutis vincla rumpere impediet, si quis veteranos nolle dixerit? non sunt enim, credo, innumerabiles, qui pro communi libertate arma capiant; nemo est praeter veteranos milites vir, qui ad servitutem propulsandam ingenuo dolore excitetur. potest igitur stare res publica freta veteranis sine magno subsidio iuventutis? quos quidem vos libertatis adiutores complecti
19 debetis: servitutis auctores sequi non debetis. postremo — erumpat enim aliquando vera et me digna vox! — si veteranorum nutu mentes huius ordinis gubernantur omniaque ad eorum voluntatem nostra dicta facta referuntur, optanda mors est, quae civibus Romanis semper fuit servitute potior. omnis est misera servitus; sed fuerit quaedam necessaria: ecquodnam principium putatis libertatis capessendae? an, cum illum necessarium et fatalem paene casum non tulerimus, hunc feremus voluntarium? tota Italia desiderio libertatis exarsit; servire diutius non potest civitas; serius populo Romano hunc vestitum atque arma dedimus quam ab eo flagitati sumus.

10 20 Magna quidem nos spe et prope explorata libertatis causam suscepimus; sed ut concedam incertos exitus esse belli Martemque communem, tamen pro libertate vitae periculo decertandum est; non enim in spiritu vita est, sed ea nulla est omnino servienti. omnes nationes servitutem ferre possunt: nostra civitas non potest, nec ullam aliam ob causam, nisi quod illae laborem doloremque fugiunt, quibus ut careant, omnia perpeti possunt, nos ita a maioribus instituti atque imbuti sumus, ut omnia consilia atque facta ad dignitatem et ad virtutem referremus. ita praeclara est recuperatio libertatis, ut ne mors quidem sit in repetenda libertate fugienda. quod si immortalitas consequeretur praesentis periculi fugam, tamen eo magis ea fugienda videretur, quo diuturnior servitus esset: cum vero dies et noctis omnia nos undique fata circumstent, non est viri minimeque Romani dubitare eum spiritum, quem naturae debeat, patriae

reddere. concurritur undique ad commune incendium 21
restinguendum; veterani, qui primi Caesaris auctoritatem
secuti *sunt*, conatum Antonii reppulerunt; post eiusdem
furorem Martia legio fregit, quarta adflixit; sic a suis
legionibus condemnatus inrupit in Galliam, quam sibi
armis animisque infestam inimicamque cognovit. hunc
A. Hirtii, C. Caesaris exercitus insecuti sunt; post Pan-
sae dilectus urbem totamque Italiam erexit; unus omnium
est hostis. quamquam habet secum L. fratrem, carissi-
mum populo Romano civem, cuius desiderium ferre diu-
tius civitas non potest. quid illa taetrius belua? quid 22
immanius? qui ob eam causam natus videtur, ne omnium
mortalium turpissimus esset M. Antonius. est una Tre-
bellius, qui iam cum tabulis novis redit in gratiam; T.
Plancus et ceteri pares: qui id pugnant, id agunt, ut
contra rem publicam restituti esse videantur. et sollici-
tant homines imperitos Saxa et Cafo, ipsi rustici atque
agrestes, qui hanc rem publicam nec viderunt umquam
nec videre constitutam volunt, qui non Caesaris, sed An-
tonii acta defendunt, quos avertit agri Campani infinita
possessio, cuius eos non pudere demiror, cum videant
se mimos et mimas habere vicinos. ad has pestis oppri- 11
mendas cur moleste feramus quod M. Bruti accessit ex- 23
ercitus? immoderati, credo, hominis et turbulenti: videte
ne nimium paene patientis. etsi in illius viri consiliis
atque factis nihil nec nimium nec parum umquam fuit.
omnis voluntas M. Bruti, patres conscripti, omnis cogi-
tatio, tota mens auctoritatem senatus, libertatem populi
Romani intuetur: haec habet proposita, haec tueri volt;
temptavit quid patientia perficere posset: nihil cum per-
ficeret, vi contra vim experiundum putavit. cui quidem,
patres conscripti, vos idem hoc tempore tribuere debetis,
quod a. d. XIII. Kalendas Ian. D. Bruto C. Caesari me
auctore tribuistis: quorum privatum de re publica con-
silium et factum auctoritate vestra est comprobatum at-
que laudatum. quod idem in M. Bruto facere debetis, 24
a quo insperatum et repentinum rei publicae praesidium
legionum, equitatus, auxiliorum magnae et firmae co-
piae comparatae sunt; adiungendus est Q. Hortensius,
qui cum Macedoniam obtineret, adiutorem se Bruto ad

comparandum exercitum fidissimum et constantissimum
praebuit. nam de M. Apuleio separatim censeo referendum:
cui testis est per litteras M. Brutus, eum principem
25 fuisse ad conatum exercitus comparandi. quae cum ita
sint, quod C. Pansa consul verba fecit de litteris, quae
a Q. Caepione Bruto pro consule adlatae et in hoc ordine
recitatae sunt, de ea re ita censeo: cum Q. Caepionis
Bruti pro consule opera, consilio, industria, virtute
difficillimo rei publicae tempore provincia Macedonia et
Illyricum et cuncta Graecia et legiones, exercitus, equitatus
in consulum, senatus populique Romani potestate
sint, id Q. Caepionem Brutum pro consule bene et e re
publica pro sua maiorumque suorum dignitate consuetudineque
rei publicae bene gerendae fecisse; eam rem
26 senatui populoque Romano gratam esse et fore; utique
Q. Caepio Brutus pro consule provinciam Macedoniam,
Illyricum cunctamque Graeciam tueatur, defendat, custodiat
incolumemque conservet, eique exercitui, quem ipse
constituit, comparavit, praesit, pecuniamque ad rem militarem,
si qua opus sit, quae publica sit et exigi possit,
utatur exigat, pecuniasque a quibus videatur ad rem
militarem mutuas sumat, frumentumque imperet operamque
det ut cum suis copiis quam proxime Italiam sit:
cumque ex litteris Q. Caepionis Bruti pro consule intellectum
sit, Q. Hortensii pro consule opera et virtute
vehementer rem publicam adiutam omniaque eius consilia
cum consiliis Q. Caepionis Bruti pro consule coniuncta
fuisse, eamque rem magno usui rei publicae fuisse, Q.
Hortensium pro consule recte et ordine exque re publica
fecisse, senatuique placere Q. Hortensium pro consule
cum quaestore prove quaestore et legatis suis provinciam
Macedoniam obtinere, quoad ei ex senatus consulto successum
sit.

# M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA UNDECIMA.

Magno in dolore, patres conscripti, vel maerore po- 1
tius, quem ex crudeli et miserabili morte C. Trebonii, 1
optimi civis moderatissimique hominis, accepimus, inest
tamen aliquid quod rei publicae profuturum putem; per-
speximus enim quanta in eis, qui contra patriam scele-
rata arma ceperunt, inesset immanitas. nam duo haec
capita nata sunt post homines natos taeterrima et spur-
cissima, Dolabella et Antonius: quorum alter effecit quod
optarat, de altero patefactum est quid cogitaret. L. Cinna
crudelis, C. Marius in iracundia perseverans, L. Sulla
vehemens; neque ullius horum in ulciscendo acerbitas
progressa ultra mortem est; quae tamen poena in civis
nimis crudelis putabatur: ecce tibi geminum in scelere 2
par, invisitatum, inauditum, ferum, barbarum. itaque
quorum summum quondam inter ipsos odium bellumque
meministis, eosdem postea singulari inter se consensu et
amore devinxit improbissimae naturae et turpissimae vi-
tae similitudo. ergo id, quod fecit Dolabella in quo
potuit, multis idem minatur Antonius. sed ille cum
procul esset a consulibus exercitibusque nostris neque
dum senatum cum populo Romano conspirasse sensisset,
fretus Antonii copiis ea scelera suscepit, quae Romae
iam suscepta arbitrabatur a socio furoris sui. quid ergo 3
hunc aliud moliri, quid optare censetis aut quam omnino
causam esse belli? omnes, qui libere de re publica sen-
simus, qui dignas nobis sententias diximus, qui populum
Romanum liberum esse voluimus, statuit ille quidem non
inimicos, sed hostis: maiora tamen in nos quam in hostem
supplicia meditatur: mortem naturae [poenam] putat esse,
iracundiae tormenta atque cruciatum. qualis igitur hostis
habendus est is, a quo victore si cruciatus absit, mors in

2 beneficii parte numeretur? quam ob rem, patres con-
scripti, quamquam hortatore non egetis — ipsi enim
vestra sponte exarsistis ad libertatis recuperandae cupi-
ditatem —, tamen eo maiore animo studioque libertatem
defendite, quo maiora proposita victis supplicia servitutis
4 videtis. in Galliam invasit Antonius, in Asiam Dola-
bella; in alienam uterque provinciam: alteri se Brutus
obiecit impetumque furentis atque omnia divexare ac
diripere cupientis vitae suae periculo conligavit, pro-
gressu arcuit, a reditu refrenavit, obsideri se passus ex
utraque parte constrinxit Antonium; alter in Asiam in-
rupit. cur? si, ut in Syriam, patebat via et certa neque
longa; *sin, ut ad Trebonium,* quid opus fuit cum legione?
praemisso Marso nescio quo Octavio, scelerato latrone
atque egenti, qui popularetur agros, vexaret urbis non
ad spem constituendae rei familiaris, quam tenere eum
posse negant qui norunt — mihi enim hic senator igno-
tus est —, sed ad praesentem pastum mendicitatis suae,
5 consecutus est Dolabella nulla suspitione belli — quis
enim id putaret? — secutae conlocutiones familiarissi-
mae cum Trebonio complexusque: summae benevolentiae
indices falsi exstiterunt in amore simulato; dexterae, quae
fidei testes esse solebant, sunt perfidia et scelere violatae:
nocturnus introitus Zmyrnam quasi in hostium urbem,
quae est fidissimorum antiquissimorumque sociorum; op-
pressus Trebonius, si ut ab eo, qui aperte hostis esset,
incautus; si ut ab eo, qui civis etiam tum speciem ha-
beret, miser; ex quo nimirum documentum nos capere
fortuna voluit quid esset victis extimescendum. consu-
larem hominem consulari imperio provinciam Asiam ob-
tinentem Samiario exsuli tradidit: interficere captum
statim noluit, ne nimis, credo, in victoria liberalis videre-
tur. cum verborum contumeliis optimum virum incesto
ore lacerasset, tum verberibus ac tormentis quaestionem
habuit pecuniae publicae, idque per biduum: post cervi-
cibus fractis caput abscidit, idque adfixum gestari iussit
in pilo; reliquum corpus [tractum atque laniatum] ab-
6 iecit in mare. cum hoc hoste bellandum est, cuius tae-
terrima crudelitate omnis barbaria superata est. quid
loquar de caede civium Romanorum? de direptione fa-

norum? quis est qui pro rerum atrocitate deplorare tan-
tas calamitates queat? et nunc tota Asia vagatur, volitat
ut rex; nos alio bello distineri putat: quasi vero non
idem unumque bellum sit contra hoc iugum impiorum
nefarium. imaginem M. Antonii crudelitatis in Dolabella 6
cernitis: ex hoc illa efficta est; ab hoc Dolabellae scele-
rum praecepta sunt tradita. num leniorem, quam in
Asia Dolabella fuit, in Italia, si liceat, fore putatis An-
tonium? mihi quidem et ille pervenisse videtur, quoad
progredi potuerit feri hominis amentia, neque Antonius
ullius supplicii adhibendi, si potestatem habeat, ullam
esse partem relicturus. ponite igitur ante oculos, patres 7
conscripti, miseram illam quidem et flebilem speciem,
sed ad incitandos nostros animos necessariam: nocturnum
impetum in urbem Asiae clarissimam, inruptionem arma-
torum in Trebonii domum, cum miser ille prius latronum
gladios videret, quam quae res esset audisset; furentis
introitum Dolabellae, vocem impuram atque os illud in-
fame, vincla, verbera, eculeum, tortorem carnificemque
Samiarium: quae tulisse illum fortiter et patienter ferunt.
magna laus meoque iudicio omnium maxima; est enim
sapientis, quicquid homini accidere possit, id praemedi-
tari ferundum modice esse, si evenerit. maioris omnino
est consilii providere ne quid tale accidat, animi non
minoris fortiter ferre, si evenerit. ac Dolabella quidem 8
tam fuit immemor humanitatis — quamquam eius num-
quam particeps fuit —, ut suam insatiabilem crudeli-
tatem exercuerit non solum in vivo, sed etiam in mortuo
atque in eius corpore lacerando atque vexando cum ani-
mum satiare non posset, oculos paverit suos.

O multo miserior Dolabella quam ille, quem tu mi- 4
serrimum esse voluisti! 'dolores Trebonius pertulit ma-
gnos.' multi ex morbi gravitate maiores, quos tamen non
miseros, sed laboriosos solemus dicere. 'longus fuit do-
lor.' bidui, at compluribus annorum saepe multorum.
nec vero graviora sunt carnificum cruciamenta quam in-
terdum tormenta morborum. alia sunt, alia, inquam, o 9
perditissimi homines et amentissimi, multo miseriora.
nam quo maior vis est animi quam corporis, hoc sunt
graviora ea, quae concipiuntur animo, quam illa, quae

corpore: miserior igitur qui suscipit in se scelus quam si qui alterius facinus subire cogitur. cruciatus est a Dolabella Trebonius: et quidem a Karthaginiensibus Regulus. qua re cum crudelissimi Poeni iudicati sint in hoste, quid in cive de Dolabella iudicandum est? an vero hoc conferendum est aut dubitandum, uter miserior sit, isne, cuius mortem senatus populusque Romanus ulcisci cupit, an is, qui cunctis senatus sententiis hostis est iudicatus? nam ceteris quidem vitae partibus quis est qui possit sine Trebonii maxima contumelia conferre vitam Trebonii cum Dolabellae? alterius consilium, ingenium, humanitatem, innocentiam, magnitudinem animi in patria liberanda quis ignorat? alteri a puero pro deliciis crudelitas fuit; deinde ea libidinum turpitudo, ut in hoc sit semper ipse laetatus, quod ea faceret, quae sibi obici ne
10 ab inimico quidem possent verecundo. et hic, di immortales! aliquando fuit meus: occulta enim erant vitia non inquirenti. neque nunc fortasse alienus ab eo essem, nisi ille nobis, nisi moenibus patriae, nisi huic urbi, nisi dis penatibus, nisi aris et focis omnium nostrum, nisi denique naturae et humanitati inventus esset inimicus: a quo admoniti diligentius et vigilantius caveamus Antonium.

5 Etenim Dolabella non ita multos secum habuit notos atque insignis latrones: at videtis quos et quam multos habeat Antonius. primum Lucium fratrem: quam facem, di immortales! quod facinus! quod scelus! quem gurgitem! quam voraginem! quid eum non sorbere animo, quid non haurire cogitatione, cuius sanguinem non bibere censetis? in cuius possessiones atque fortunas non impu-
11 dentissimos oculos spe et mente defigere? quid Censorinum? qui se verbo praetorem esse urbanum cupere dicebat, re certe noluit. quid Bestiam? qui consulatum in Bruti locum se petere profitetur: atque hoc quidem detestabile omen avertat Iuppiter! quam absurdum autem, qui praetor fieri non potuerit, petere eum consulatum? nisi forte damnationem pro praetura putat. alter Caesar Vopiscus ille summo ingenio, summa potentia, qui ex aedilitate consulatum petit, solvatur legibus: quamquam leges eum non tenent, propter eximiam, credo, dignitatem.

at hic me defendente quinquiens absolutus est: sexta
palma urbana etiam in gladiatore difficilis. sed haec
iudicum culpa, non mea est. ego defendi fide optima:
illi debuerunt clarissimum et praestantissimum senatorem
in civitate retinere: qui tamen nunc nihil aliud agere
videtur nisi ut intellegamus illos, quorum res iudicatas
inritas fecimus, bene et e re publica iudicavisse. neque 12
hoc in hoc uno est: sunt alii in isdem castris honeste
condemnati, turpiter restituti. quod horum consilium,
qui omnibus bonis hostes sunt, nisi crudelissimum putatis
fore? accedit Saxa nescio quis, quem nobis Caesar ex
ultima Celtiberia tribunum plebis dedit, castrorum antea
metator, nunc, ut sperat, urbis: a qua cum sit alienus,
suo capiti salvis nobis ominetur. cum hoc veteranus
Cafo, quo neminem veterani peius oderunt. his quasi
praeter dotem, quam in civilibus malis acceperant, agrum
Campanum est largitus Antonius, ut haberent reliquorum
nutriculas praediorum. quibus utinam contenti essent!
ferremus, etsi tolerabile non erat, sed quidvis patiendum
fuit, ut hoc taeterrimum bellum non haberemus. quid? 6 13
illa castrorum M. Antonii lumina, nonne ante oculos proponitis?
primum duos conlegas Antoniorum et Dolabellae,
Nuculam et Lentonem, Italiae divisores lege ea,
quam senatus per vim latam iudicavit; quorum alter
commentatus est mimos, alter egit tragoediam. quid
dicam de Apulo Domitio? cuius modo bona proscripta
vidi: tanta procuratorum est neglegentia. at hic nuper
sororis filio infudit venenum, non dedit. sed non possunt
non prodige vivere, qui nostra bona sperant, cum effundant
sua. vidi etiam P. Decii auctionem, clari viri: qui
maiorum exempla persequens pro alieno se aere devovit:
emptor tamen in ea auctione inventus est nemo. hominem
ridiculum, qui se exserere aere alieno putet posse,
cum vendat aliena. nam quid ego de Trebellio dicam? 14
quem ultae videntur Furiae debitorum; vindicis enim
novarum tabularum novam tabulam videmus. quid de
T. Planco? quem praestantissimus civis, Aquila, Pollentia
expulit, et quidem crure fracto: quod utinam illi ante
accidisset, ne huc redire potuisset! lumen et decus illius
exercitus paene praeterii, T. Annium Cimbrum, Lysidici

filium, Lysidicum ipsum [Graeco verbo], quoniam omnia iura dissolvit, nisi forte iure Germanum Cimber occidit. cum hanc et huius generis copiam tantam habeat Antonius, quod scelus omittet, cum Dolabella tantis se obstrinxerit parricidiis nequaquam pari latronum manu et
15 copia? quapropter, ut invitus saepe dissensi a Q. Fufio, ita sum eius sententiae libenter adsensus: ex quo iudicare debetis me non cum homine solere, sed cum causa dissidere. itaque non adsentior solum, sed etiam gratias ago Fufio: dixit enim severam, gravem, re publica dignam sententiam: iudicavit hostem Dolabellam; bona censuit publice possidenda. quo cum addi nihil potuisset — quid enim atrocius potuit, quid severius decernere? —, dixit tamen, si quis eorum, qui post se rogati essent, graviorem sententiam dixisset, in eam se iturum. quam severitatem quis potest non laudare?

7 16 Nunc, quoniam hostis est iudicatus Dolabella, bello est persequendus: neque enim quiescit; habet legionem, habet fugitivos, habet sceleratam impiorum manum; est ipse confidens, impotens, gladiatorio generi mortis addictus. quam ob rem, quoniam Dolabella hesterno die hoste decreto bellum gerundum est, imperator est diligendus. duae dictae sunt sententiae, quarum neutram probo: alteram, quia semper, nisi cum est necesse, periculosam arbitror; alteram, quia alienam his temporibus
17 existimo. nam extraordinarium imperium populare atque ventosum est, minime nostrae gravitatis, minime huius ordinis. bello Antiochino magno et gravi, cum L. Scipioni provincia Asia obvenisset, parumque in eo putaretur esse animi, parum roboris, senatusque ad conlegam eius, C. Laelium, [huius] Sapientis patrem, negotium deferret, surrexit P. Africanus, frater maior L. Scipionis, et illam ignominiam a familia deprecatus est, dixitque et in fratre suo summam virtutem esse summumque consilium neque se ei legatum, id aetatis eisque rebus gestis, defuturum: quod cum ab eo esset dictum, nihil est de Scipionis provincia commutatum; nec plus extraordinarium imperium ad id bellum quaesitum quam duobus antea maximis Punicis bellis, quae a consulibus aut a dictatoribus gesta et confecta sunt, quam Pyrrhi, quam

Philippi, quam post Achaico bello, quam Punico tertio; ad quod populus Romanus ita sibi ipse dilegit idoneum ducem, P. Scipionem, ut eum tamen bellum gerere consulem vellet. cum Aristonico bellum gerundum fuit P. 8
Licinio L. Valerio consulibus; rogatus est populus quem 18
id bellum gerere placeret: Crassus consul, pontifex maximus, Flacco conlegae, flamini Martiali, multam dixit, si a sacris discessisset: quam multam populus Romanus remisit; pontifici tamen flaminem parere iussit. sed ne tum quidem populus Romanus ad privatum detulit bellum, quamquam erat Africanus, qui anno ante de Numantinis triumpharat; qui cum longe omnis belli gloria et virtute superaret, duas tamen tribus solas tulit: ita populus Romanus consuli potius Crasso quam privato Africano bellum gerundum dedit. de Cn. Pompeii imperiis, summi viri atque omnium principis, tribuni plebis turbulenti tulerunt. nam Sertorianum bellum a senatu privato datum est, quia consules recusabant, cum L. Philippus pro consulibus eum se mittere dixit, non pro consule. quae igitur haec comitia? aut quam ambitionem 19
constantissimus et gravissimus civis, L. Caesar, in senatum introduxit? clarissimo viro atque innocentissimo decrevit imperium, privato tamen: in quo maximum nobis onus imposuit: adsensus ero: ambitionem induxero in curiam; negaro: videbor suffragio meo, tamquam comitiis, honorem homini amicissimo denegavisse. quod si comitia placet in senatu haberi, petamus, ambiamus, tabella modo detur nobis, sicut populo data est. cur committis, Caesar, ut aut praestantissimus vir, si tibi non sit adsensum, repulsam tulisse videatur aut unus quisque nostrum praeteritus, si, cum pari dignitate simus, eodem honore digni non putemur? at enim — nam id exaudio 20
— C. Caesari adulescentulo imperium extraordinarium mea sententia dedi. ille enim mihi praesidium extraordinarium dederat: cum dico mihi, senatui dico populoque Romano. a quo praesidium res publica, ne cogitatum quidem, tantum haberet, ut sine eo salva esse non posset, huic extraordinarium imperium non darem? aut exercitus adimendus aut imperium dandum fuit. quae est enim ratio aut qui potest fieri ut sine imperio teneatur exerci-

tus? non igitur, quod ereptum non est, id existimandum est datum. eripuissetis C. Caesari, patres conscripti, imperium, nisi dedissetis: milites veterani, qui illius auctoritatem, imperium, nomen secuti pro re publica arma ceperant, volebant sibi ab illo imperari; legio Martia et legio quarta ita se contulerant ad auctoritatem senatus et rei publicae dignitatem, ut deposcerent imperatorem et ducem C. Caesarem. imperium C. Caesari belli necessitas, fascis senatus dedit. otioso vero et nihil agenti privato, obsecro te, L. Caesar — cum peritissimo homine mihi res est — quando imperium senatus dedit?

9 Sed de hoc quidem hactenus, ne refragari homini
amicissimo ac de me optime merito videar; etsi quis
potest refragari non modo non petenti, verum etiam re-
21 cusanti? illa vero, patres conscripti, aliena consulum
dignitate, aliena temporum gravitate sententia est, ut
consules Dolabellae persequendi causa Asiam et Syriam
sortiantur. dicam, cur inutile rei publicae, sed prius,
quam turpe consulibus sit, videte: cum consul designatus
obsideatur, cum in eo liberando salus sit posita rei publi-
cae, cum a populo Romano pestiferi cives parricidaeque
desciverint, cumque id bellum geramus, quo bello de
dignitate, de libertate, de vita decernamus, si in potesta-
tem quis Antonii venerit, proposita sint tormenta atque
cruciatus, cumque harum rerum omnium decertatio con-
sulibus optimis et fortissimis commissa et commendata
sit, Asiae et Syriae mentio fiet, ut aut suspitioni crimen
22 aut invidiae materiam dedisse videamur? at vero ita de-
cernunt, 'ut liberato Bruto:' id enim restabat, ut relicto,
deserto, prodito. ego vero mentionem omnino provin-
ciarum factam dico alienissimo tempore. quamvis enim
intentus animus tuus sit, C. Pansa, sicut est, ad virum
fortissimum et omnium clarissimum liberandum, tamen
rerum natura coget te necessario referre animum ali-
quando ad Dolabellam persequendum et partem aliquam
in Asiam et Syriam derivare curae et cogitationis tuae.
si autem fieri posset, vel pluris te animos habere vellem,
quos omnis ad Mutinam intenderes. quod quoniam fieri
non potest, isto *te* animo, quem habes praestantissimum
atque optimum, nihil volumus nisi de Bruto cogitare.

facis tu id quidem et eo maxime incumbis, *ut* intellego; 23
duas tamen res, magnas praesertim, non modo agere uno
tempore, sed ne cogitando quidem explicare quisquam
potest. incitare et inflammare tuum istuc praestantissi-
mum studium, non ad aliam ulla ex parte curam trans-
ferre debemus. adde istuc sermones hominum, adde
suspitiones, adde invidiam: imitare me, quem tu semper
laudasti: qui instructam ornatamque a senatu provinciam
deposui, ut incendium patriae omissa *alia* omni cogita-
tione restinguerem. nemo erit praeter unum me, quicum
profecto, si quid interesse tua putasses, pro summa fami-
liaritate nostra communicasses, qui credat te invito pro-
vinciam tibi esse decretam. hanc, quaeso, pro tua sin-
gulari sapientia reprime famam atque effice ne id, quod
non curas, cupere videare. quod quidem eo vehementius 24
tibi laborandum est, quia in eandem cadere suspitionem
conlega, vir clarissimus, non potest: nihil horum scit,
nihil suspicatur; bellum gerit, in acie stat, de sanguine
et de spiritu decertat; ante provinciam sibi decretam
audiet quam potuerit tempus ei rei datum suspicari.
vereor ne exercitus quoque nostri, qui non dilectus ne-
cessitate, sed voluntariis studiis se ad rem publicam con-
tulerunt, tardentur animis, si quicquam aliud a nobis nisi
de instanti bello cogitatum putabunt. quod si provinciae
consulibus expetendae videntur, sicut saepe *a* multis cla-
rissimis viris expetitae sunt, reddite prius nobis Brutum,
lumen et decus civitatis; qui ita conservandus est, ut illud
signum, quod de caelo delapsum Vestae custodiis conti-
netur; quo salvo salvi sumus futuri. tunc vel in caelum
vos, si fieri potuerit, umeris nostris tollemus; provincias
certe dignissimas vobis deligemus; nunc quod agitur aga-
mus: agitur autem liberine vivamus an mortem obeamus,
quae certe servituti anteponenda est. quid? si etiam tar- 25
ditatem adfert ista sententia ad Dolabellam persequen-
dum? quando enim veniet consul? an id exspectamus,
quoadne vestigium quidem Asiae civitatum atque urbium
relinquatur? at mittent aliquem de suo numero. valde
mihi probari potest, qui paulo ante clarissimo viro pri-
vato imperium extra ordinem non dedi. at hominem
dignum mittent. num P. Servilio digniorem? at eum

quidem civitas non habet. quod ergo ipse nemini putavi
dandum, ne a senatu quidem, id ego unius iudicio dela-
26 tum comprobem? expedito nobis homine et parato, pa-
tres conscripti, opus est et eo, qui imperium legitimum
habeat, qui praeterea auctoritatem, nomen, exercitum,
perspectum animum in re publica liberanda.

11 Quis igitur is est? aut M. Brutus aut C. Cassius aut
uterque. decernerem plane, sicut multa consulibus, alte-
rum ambove, ni Brutum conligassemus in Graecia et eius
auxilium ad Italiam vergere quam ad Asiam maluisse-
mus; non ut eo ex acie respectum haberemus, sed ut
ipsa acies subsidium haberet etiam transmarinum. prae-
terea, patres conscripti, M. Brutum retinet etiam nunc
C. Antonius, qui tenet Apolloniam, magnam urbem et
gravem; tenet, opinor, Byllidem, tenet Amantiam, instat
Epiro, urget Oricum, habet aliquot cohortis, habet equi-
tatum: hinc si Brutus erit traductus ad aliud bellum,
Graeciam certe amiserimus. est autem etiam de Brun-
disio atque illa ora Italiae providendum. quamquam
miror tam diu morari Antonium; solet enim ipse accipere
manicas nec diutius obsidionis metum sustinere: quem
si confecerit Brutus et intellexerit plus se rei publicae
profuturum, si Dolabellam persequatur quam si in Grae-
cia maneat, aget ipse per sese, ut adhuc quoque fecit,
neque in tot incendiis, quibus confestim succurrendum
27 est, exspectabit senatum. nam et Brutus et Cassius mul-
tis iam in rebus ipse sibi senatus fuit; necesse est enim
in tanta conversione et perturbatione omnium rerum tem-
poribus potius parere quam moribus; nec enim nunc
primum aut Brutus aut Cassius salutem libertatemque
patriae legem sanctissimam et morem optimum iudicavit.
itaque si ad nos nihil referretur de Dolabella perse-
quendo, tamen ego pro decreto putarem, cum essent
tales virtute, auctoritate, nobilitate summa viri, quorum
alterius iam nobis notus esset exercitus, alterius auditus.
12 num igitur Brutus exspectavit decreta nostra, cum studia
nosset? neque enim est in provinciam suam Cretam pro-
fectus: in Macedoniam alienam advolavit; omnia sua
putavit, quae vos vestra esse velletis; legiones conscripsit
novas, excepit veteres; equitatum ad se abduxit Dola-

bellae atque eum nondum tanto parricidio oblitum hostem
sua sententia iudicavit. nam ni ita esset, quo iure equi-
tatum a consule abduceret? quid? C. Cassius, pari ma- 28
gnitudine animi et consilii praeditus, nonne eo ex Italia
consilio profectus est, ut prohiberet Syria Dolabellam?
qua lege? quo iure? eo, quod Iuppiter ipse sanxit, ut
omnia, quae rei publicae salutaria essent, legitima et
iusta haberentur. est enim lex nihil aliud nisi recta et
a numine deorum tracta ratio, imperans honesta, prohi-
bens contraria. huic igitur legi paruit Cassius, cum est
in Syriam profectus, alienam provinciam, si homines
legibus scriptis uterentur, eis vero oppressis suam lege
naturae. sed ut ea vestra quoque auctoritate firmentur, 29
censeo: cum P. Dolabella, quique eius crudelissimi et
taeterrimi facinoris ministri, socii, adiutores fuerunt, ho-
stes populi Romani a senatu iudicati sint, cumque sena-
tus P. Dolabellam bello persequendum censuerit, ut is,
qui omnia deorum hominumque iura novo, inaudito, in-
expiabili scelere polluerit nefarioque se patriae parricidio
obstrinxerit, poenas dis hominibusque meritas debitasque
persolvat, senatui placere C. Cassium pro consule pro- 30
vinciam Syriam obtinere, ut qui optimo iure eam provin-
ciam obtinuerit, eumque a Q. Marcio Crispo pro consule,
L. Statio Murco pro consule, A. Allieno legato exercitus
accipere eosque ei tradere, cumque eis copiis et si quas
praeterea paraverit, bello P. Dolabellam terra marique
persequi; eius belli gerendi causa, quibus ei videatur,
navis, nautas, pecuniam ceteraque, quae ad id bellum
gerendum pertineant, ut imperandi in Syria, Asia, Bi-
thynia, Ponto ius potestatemque habeat, utique, quam-
cumque in provinciam eius belli gerendi causa advenerit,
ibi maius imperium C. Cassii pro consule sit, quam eius
erit, qui eam provinciam tum obtinebit, cum C. Cassius
pro consule in eam provinciam venerit; regem Deiota- 31
rum patrem et regem Deiotarum filium, si, ut multis
bellis saepe numero imperium populi Romani iuverint,
item C. Cassium pro consule copiis suis opibusque iu-
vissent, senatui populoque Romano gratum esse facturos;
itemque si ceteri reges, tetrarchae dynastaeque fecissent,
senatum populumque Romanum eorum officii non imme-

morem futurum, utique C. Pansa A. Hirtius consules,
alter ambove, si eis videretur, re publica recuperata de
provinciis consularibus, praetoriis, ad hunc ordinem primo
quoque tempore referant: interea provinciae ab eis, a
quibus obtinentur, obtineantur, quoad cuique ex senatus
consulto successum sit.

13 32 Hoc senatus consulto ardentem inflammabitis et arma-
tum armabitis Cassium; nec enim animum eius potestis
ignorare nec copias. animus is est, quem videtis; copiae,
quas audistis, * * fortis et constantis viri, qui ne vivo
quidem Trebonio Dolabellae latrocinium in Syriam pe-
netrare sivisset; Allienus, familiaris et necessarius meus,
post interitum Trebonii profecto ne dici quidem se lega-
tum Dolabellae volet; est Q. Caecilii Bassi, privati illius
quidem, sed fortis et praeclari viri, robustus et victor
33 exercitus; Deiotari regis et patris et filii et magnus et
nostro more institutus exercitus; summa in filio spes,
summa ingenii indoles summaque virtus. quid de patre
dicam? cuius benevolentia in populum Romanum est
ipsius aequalis aetati; qui non solum socius imperatorum
nostrorum fuit in bellis, verum etiam dux copiarum sua-
rum. quae de illo viro Sulla, quae Murena, quae Ser-
vilius, quae Lucullus, quam ornate, quam honorifice,
34 quam graviter saepe in senatu praedicaverunt? quid de
Cn. Pompeio loquar? qui unum Deiotarum in toto orbe
terrarum ex animo amicum vereque benevolum, unum
fidelem populo Romano iudicavit. fuimus imperatores
ego et M. Bibulus in propinquis finitimisque provinciis:
ab eodem rege adiuti sumus et equitatu et pedestribus
copiis. secutum est hoc acerbissimum et calamitosissi-
mum civile bellum, in quo quid faciendum Deiotaro,
quid omnino rectius fuerit, dicere non est necesse, prae-
sertim cum contra ac Deiotarus sensit victoria belli diiu-
dicarit. quo in bello si fuit error, communis ei fuit cum
senatu; sin recta sententia, ne victa quidem causa vitu-
peranda est. ad has copias accedent alii reges, etiam
35 dilectus accedent. neque vero classes deerunt: tanti
Tyrii Cassium faciunt, tantum eius in Syria nomen atque
14 Phoenice est. paratum habet imperatorem C. Cassium, pa-
tres conscripti, res publica contra Dolabellam nec paratum

solum, sed peritum atque fortem. magnas ille res gessit
ante Bibuli, summi viri, adventum, cum Pacori nobilis-
simi ducis maximas copias fudit Syriamque immani Par-
thorum impetu liberavit. maximam eius et singularem
laudem praetermitto; cuius enim praedicatio nondum
omnibus grata est, hanc memoriae potius quam vocis
testimonio conservemus. animadverti, patres conscripti, 36
exaudivi etiam nimium a me Brutum [nimium Cassium]
ornari; Cassio vero sententia mea dominatum et princi-
patum dari. quos ego orno? nempe eos, qui ipsi sunt
ornamenta rei publicae. quid? D. Brutum nonne omni-
bus sententiis semper ornavi? num igitur reprehendistis?
an Antonios potius ornem, non modo suarum familia-
rum, sed Romani nominis probra atque dedecora? an
Censorinum ornem, in bello hostem, in pace sectorem?
an cetera ex eodem latrocinio naufragia conligam? ego
vero istos otii, concordiae, legum, iudiciorum, libertatis
inimicos tantum abest ut ornem, ut effici non possit quin
eos tam oderim quam rem publicam diligo. 'vide,' in- 37
quit 'ne veteranos offendas:' hoc enim vel maxime ex-
audio. ego autem veteranos tueri debeo, sed eos, quibus
sanitas est; certe timere non debeo: eos vero veteranos,
qui pro re publica arma ceperunt secutique sunt C. Cae-
sarem auctorem beneficiorum paternorum, hodieque rem
publicam defendunt cum magno periculo, non tueri so-
lum, sed etiam commodis augere debeo; qui autem
quiescunt, ut septima, ut octava legio, in magna gloria et
laude ponendos puto: comites vero Antonii, qui, post-
quam beneficia Caesaris comederunt, consulem designa-
tum obsident, huic urbi ferro ignique minitantur, Saxae
se et Cafoni tradiderunt ad facinus praedamque natis,
num quis est qui tuendos putet? ergo aut boni sunt,
quos etiam ornare, aut quieti, quos conservare debemus,
aut impii, quorum contra furorem et bellum et iusta
arma cepimus. quorum igitur veteranorum animos ne 15
offendamus veremur? eorumne, qui D. Brutum obsidione 38
cupiunt liberare? quibus cum Bruti salus cara sit, qui
possunt Cassii nomen odisse? an eorum, qui utrisque
armis vacant? non vereor ne acerbus nuntius cuiquam
istorum sit, qui otio delectantur. tertio vero generi non

militum veteranorum, sed importunissimorum hostium cupio quam acerbissimum dolorem inurere. quamquam, patres conscripti, quousque sententias dicemus veteranorum arbitratu? quod eorum tantum fastidium est, quae tanta adrogantia, ut ad arbitrium illorum imperatores
39 etiam diligamus? ego autem — dicendum est enim, patres conscripti, quod sentio — non tam veteranos intuendos nobis arbitror, quam quid tirones milites, flos Italiae, quid novae legiones ad liberandam patriam paratissimae, quid cuncta Italia de vestra gravitate sentiat: nihil enim semper floret; aetas succedit aetati: diu legiones Caesaris viguerunt; nunc vigent Pansae, vigent Hirtii, vigent Caesaris filii, vigent Planci; vincunt numero, vincunt aetatibus; nimirum etiam auctoritate vincunt; id enim bellum gerunt, quod ab omnibus gentibus comprobatur. itaque his praemia sunt promissa, illis persoluta. fruantur illi suis, persolvantur his quae spopondimus: id enim
10 deos immortalis spero aequissimum iudicare. quae cum ita sint, eam quam dixi sententiam vobis, patres conscripti, censeo comprobandam.

# M. TULLII CICERONIS
# IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA DUODECIMA.

Etsi minime decere videtur, patres conscripti, falli, 1 1
decipi, errare eum, cui vos maximis saepe de rebus ad-
sentiebamini, consolor me tamen, quoniam vobiscum pa-
riter et una cum sapientissimo consule erravi: nam cum
duo consulares spem honestae pacis nobis attulissent,
quod erant familiares M. Antonii, quod domestici, nosse
aliquod eius volnus, quod nobis ignotum esset, videban-
tur. apud alterum uxor, liberi; alter cotidie litteras mit-
tere, accipere, aperte favere Antonio. hi subito hortari 2
ad pacem, quod iam diu non fecissent, non sine causa
videbantur. accessit consul hortator. at qui consul! si
prudentiam quaerimus, qui minime falli posset; si virtu-
tem, qui nullam pacem probaret nisi Antonio concedente
atque victo; si magnitudinem animi, qui praeferret mor-
tem servituti. vos autem, patres conscripti, non tam
immemores vestrorum gravissimorum decretorum vide-
bamini, quam spe adlata deditionis, quam amici pacem
appellare mallent, de imponendis, non de accipiendis
legibus cogitare. auxerat autem meam quidem spem,
credo item vestram, quod domum Antonii adflictam mae-
stitia audiebam, lamentari uxorem. * * hic etiam fautores
Antonii, quorum in voltu habitant oculi mei, tristiores
videbam. quod si non ita est, cur a Pisone et Caleno 3
potissimum, cur hoc tempore, cur tam improviso, cur tam
repente pacis est facta mentio? negat Piso scire se, negat
audisse quicquam; negat Calenus rem ullam novam adla-
tam esse. atque id nunc negant, postea quam nos paci-
ficatoria legatione implicatos putant. quid ergo opus est
novo consilio, si in re nihil omnino novi est? decepti, 2
inquam, sumus, patres conscripti: Antonii est acta causa
ab amicis eius, non publica. quod videbam equidem,

sed quasi per caliginem: praestrinxerat aciem animi D.
Bruti salus. quod si in bello dari vicarii solerent, liben-
ter me, ut D. Brutus emitteretur, pro illo includi paterer.
4 atque hac voce Q. Fufii capti sumus: 'ne si a Mutina
quidem recesserit, audiemus Antonium? ne si in senatus
quidem potestate futurum se dixerit?' durum videbatur:
itaque fracti sumus, cessimus. recedit igitur a Mutina?
'nescio.' paret senatui? 'credo,' inquit Calenus 'sed ita,
ut teneat dignitatem.' valde hercules vobis laborandum
est, patres conscripti, ut vestram dignitatem amittatis,
quae maxima est; Antonii, quae neque est ulla neque
esse potest, retineatis, ut eam per vos recuperet, quam
per se perdidit. si iacens vobiscum aliquid ageret, audi-
rem fortasse: quamquam — sed hoc malo dicere, audirem:
stanti resistendum est aut concedenda una cum dignitate
5 libertas. at non est integrum: constituta legatio est. quid
autem non integrum est sapienti, quod restitui potest?
cuiusvis hominis est errare; nullius nisi insipientis in
errore perseverare: posteriores enim cogitationes, ut aiunt,
sapientiores solent esse. discussa est illa caligo, quam
paulo ante dixi; diluxit, patet, videmus omnia, neque per
nos solum, sed admonemur a nostris. attendistis paulo
ante praestantissimi viri quae esset oratio. 'maestam'
inquit 'domum offendi, coniugem, liberos. admirabantur
boni viri, accusabant amici, quod spe pacis legationem
suscepissem.' nec mirum, P. Servili: tuis enim severis-
simis gravissimisque sententiis omni est non dico digni-
6 tate, sed etiam spe salutis spoliatus Antonius. ad eum
ire te legatum quis non miraretur? de me experior: cuius
idem consilium quod tuum sentio quam reprehendatur.
nos reprehendimur soli? quid? vir fortissimus Pansa sine
causa paulo ante tam accurate locutus est tam diu? quid
egit nisi uti falsam proditionis a se suspitionem depelleret?
unde autem ista suspitio est? ex pacis patrocinio repentino,
quod subito suscepit, eodem captus errore quo nos.

7 Quod si est erratum, patres conscripti, spe falsa atque
fallaci, redeamus in viam. optimus est portus paenitenti
8 mutatio consilii. quid enim potest, per deos immortalis!
rei publicae prodesse nostra legatio? prodesse dico? quid,
si etiam obfutura est? obfutura? quid, si iam nocuit atque

obfuit? an vos acerrimam illam et fortissimam populi Romani libertatis recuperandae cupiditatem non imminutam ac debilitatam putatis legatione pacis audita? quid municipia censetis? quid colonias? quid cunctam Italiam? futuram eodem studio, quo contra commune incendium exarserat? an non putamus fore ut eos paeniteat professos esse et prae se tulisse odium in Antonium, qui pecunias polliciti sunt, qui arma, qui se totos et animis et corporibus in salutem rei publicae contulerunt? quem ad modum nostrum hoc consilium Capua probabit, quae temporibus his Roma altera est? illa impios civis iudicavit, eiecit, exclusit. illi, illi, inquam, urbi fortissime conanti e manibus est ereptus Antonius. quid? legionum nostrarum 8
nervos nonne his consiliis incidimus? quis est enim qui ad bellum inflammato animo futurus sit spe pacis oblata? ipsa illa Martia, caelestis et divina legio, hoc nuntio languescet et mollietur atque illud pulcherrimum [Martium] nomen amittet: excident gladii, fluent arma de manibus; senatum enim secuta non arbitrabitur se graviore odio debere esse in Antonium quam senatum. pudet huius legionis, pudet quartae, quae pari virtute nostram auctoritatem probans non ut consulem et imperatorem suum, sed ut hostem et oppugnatorem patriae reliquit Antonium; pudet optimi exercitus, qui coniunctus est ex duobus, qui iam lustratus, qui profectus ad Mutinam est; qui si pacis, id est, timoris nostri, nomen audierit, ut non referat pedem, sistet certe. quid enim revocante et receptui canente senatu properet dimicare? quid autem hoc iniustius 4 9
quam nos inscientibus eis, qui bellum gerunt, de pace decernere? nec solum inscientibus, sed etiam invitis? an vos A. Hirtium, praeclarissimum consulem, C. Caesarem, deorum beneficio natum ad haec tempora, quorum epistulas spem victoriae declarantis in manu teneo, pacem velle censetis? vincere illi expetunt pacisque dulcissimum et pulcherrimum nomen non pactione, sed victoria concupiverunt. quid? Galliam quo tandem animo hanc rem audituram putatis? illa enim huius belli propulsandi, administrandi, sustinendi principatum tenet. Gallia D. Bruti nutum ipsum, ne dicam imperium, secuta armis, viris, pecunia belli principia firmavit; eadem crudelitati M. An-

tonii suum totum corpus obiecit; exhauritur, vastatur, uritur: omnis aequo animo belli patitur iniurias, dum modo repellat periculum servitutis. et ut omittam reliquas partis Galliae — nam sunt omnes pares —, Patavini alios excluserunt, alios eiecerunt missos ab Antonio; pecunia, militibus, et, quod maxime deerat, armis nostros duces adiuverunt. fecerunt idem reliqui, qui quondam in eadem causa erant et propter multorum annorum iniurias alienati a senatu putabantur: quos minime mirum est communicata cum eis re publica fidelis esse, qui etiam expertes eius fidem suam semper praestiterunt. his igitur omnibus victoriam sperantibus pacis nomen adferemus, id est desperationem victoriae?

11 Quid, si ne potest quidem ulla esse pax? quae enim est condicio pacis, in qua ei, cum quo pacem facias, nihil concedi potest? multis rebus a nobis est invitatus ad pacem Antonius: bellum tamen maluit. missi legati repugnante me, sed tamen missi; delata mandata: non paruit. denuntiatum est ne Brutum obsideret, a Mutina discederet: oppugnavit etiam vehementius. et ad eum legatos de pace mittemus, qui pacis nuntios repudiavit? verecundioremne coram putamus in postulando fore quam fuerit tum, cum misit mandata ad senatum? atqui tum ea petebat, quae videbantur improba omnino, sed tamen aliquo modo posse concedi; nondum erat vestris tam gravibus tamque multis iudiciis ignominiisque concisus: nunc ea petit, quae dare nullo modo possumus, nisi prius volu-
12 mus bello nos victos confiteri. senatus consulta falsa delata ab eo iudicavimus: num ea vera possumus iudicare? leges statuimus per vim et contra auspicia latas eisque nec populum nec plebem teneri: num eas restitui posse censetis? sestertium septiens miliens avertisse Antonium pecuniae publicae iudicavistis: num fraude poterit carere peculatus? immunitates ab eo civitatibus, sacerdotia, regna venierunt: num figentur rursus eae tabulae,
6 quas vos decretis vestris refixistis? quod si ea, quae decrevimus, obruere, num etiam memoriam rerum delere possumus? quando enim obliviscetur ulla posteritas cuius scelere in hac vestitus foeditate fuerimus? ut centurionum legionis Martiae Brundisii profusus sanguis eluatur, num

elui praedicatio crudelitatis potest? ut media praeteream, quae vetustas tollet operum circum Mutinam taetra monimenta, sceleris indicia latrociniique vestigia? huic igi- 13
tur importuno atque impuro parricidae quid habemus, per deos immortalis! quod remittamus? an Galliam ultimam et exercitum? quid est aliud non pacem facere, sed differre bellum? nec solum propagare bellum, sed concedere etiam victoriam? an ille non vicerit, si quacumque condicione in hanc urbem cum suis venerit? armis nunc omnia tenemus; auctoritate valemus plurimum; absunt tot perditi cives, nefarium secuti ducem; tamen eorum ora sermonesque, qui in urbe ex eo numero relicti sunt, ferre non possumus: quid censetis, cum tot uno tempore inruperint, nos arma posuerimus, illi non deposuerint, nonne nos nostris consiliis victos in perpetuum fore? po- 14
nite ante oculos M. Antonium consularem; sperantem consulatum Lucium adiungite; supplete ceteros, neque nostri ordinis solum, honores et imperia meditantis: nolite ne Tirones quidem, Numisios, Mustelas, Seios contemnere: cum eis facta pax non erit pax, sed pactio servitutis. L. Pisonis, amplissimi viri, praeclara vox a te non solum in hoc ordine, Pansa, sed etiam in contione iure laudata est: excessurum se ex Italia dixit, deos penatis et sedes patrias relicturum, si — quod di omen averterint! — rem publicam oppressisset Antonius. quaero igitur a te, L. 7
Piso, nonne oppressam rem publicam putes, si tot tam 15
impii, tam audaces, tam facinerosi recepti sint? quos nondum tantis parricidiis contaminatos vix ferebamus, hos nunc omni scelere coopertos tolerabilis censes civitati fore? aut isto tuo, mihi crede, consilio erit utendum, ut cedamus, abeamus, vitam inopem et vagam persequamur, aut cervices latronibus dandae atque in patria cadendum est. ubi sunt, C. Pansa, illae cohortationes pulcherrimae tuae, quibus a te excitatus senatus, inflammatus populus Romanus non solum audivit, sed etiam didicit nihil esse homini Romano foedius servitute? idcircone saga sum- 16
psimus, arma cepimus, iuventutem omnem ex tota Italia excussimus, ut exercitu florentissimo et maximo legati ad pacem mitterentur? si accipiendam, cur non rogamur? si postulandam, quid timemus?

In hac ego legatione sim aut ad id consilium admi-
scear, in quo ne si dissensero quidem a ceteris, sciturus
populus Romanus sit? ita fiet ut si quid remissum aut
concessum sit, meo semper periculo peccet Antonius, cum
17 ei peccandi potestas a me concessa videatur. quod si
habenda cum M. Antonii latrocinio pacis ratio fuit, mea
tamen persona ad istam pacem conciliandam minime fuit
deligenda: ego numquam legatos mittendos censui; ego
ante reditum legatorum ausus sum dicere, pacem ipsam
si adferrent, quoniam sub nomine pacis bellum lateret,
repudiandam; ego princeps sagorum; ego semper illum
appellavi hostem, cum alii adversarium; semper hoc bel-
lum, cum alii tumultum. nec haec in senatu solum: eadem
ad populum semper egi; neque solum in ipsum, sed in
eius socios facinorum et ministros, et praesentis et eos,
qui una sunt, in totam denique M. Antonii domum sum
18 semper invectus. itaque ut alacres et laeti, spe pacis ob-
lata, inter se impii cives, quasi vicissent, gratulabantur,
sic me iniquum eierabant, de me querebantur; diffide-
bant etiam Servilio: meminerant eius sententiis confixum
Antonium; L. Caesarem fortem quidem illum et constan-
tem senatorem, avunculum tamen; Calenum procurato-
rem; Pisonem familiarem; te ipsum, Pansa, vehementissi-
mum et fortissimum consulem factum iam putant leniorem:
non quo ita sit aut esse possit, sed mentio a te facta pa-
cis suspitionem multis attulit immutatae voluntatis. inter
has personas me interiectum amici Antonii moleste ferunt:
quibus gerendus mos est, quoniam semel liberales esse
8 coepimus. proficiscantur legati optimis ominibus, sed ei
19 proficiscantur, in quibus non offendatur Antonius. quod
si de Antonio non laboratis, mihi certe, patres conscripti,
consulere debetis: parcite oculis saltem meis et aliquam
veniam iusto dolori date. quo enim aspectu videre potero
— omitto hostem patriae, ex quo mihi odium in illum
commune vobiscum est — sed quo modo aspiciam mihi
uni crudelissimum hostem, ut declarant eius de me acer-
bissimae contiones? adeone me ferreum putatis, ut cum
eo congredi aut illum aspicere possim? qui nuper, cum
in contione donaret eos, qui ei de parricidis audacissimi
videbantur, mea bona donare se dixit Petissio Urbinati,

qui ex naufragio luculenti patrimonii ad haec Antoniana
saxa proiectus est. an L. Antonium aspicere potero? 20
cuius ego crudelitatem effugere non potuissem, nisi me
moenibus et portis et studio municipii mei defendissem.
atque idem hic myrmillo Asiaticus, latro Italiae, conlega
Lentonis et Nuculae, cum Aquilae primi pili nummos
aureos daret, de meis bonis se dare dixit: si enim de suis
dixisset, ne Aquilam quidem ipsum crediturum putavit.
non ferent, inquam, oculi Saxam, Cafonem, non duo
praetores, [non tribunum plebis,] non duo designatos tri-
bunos, non Bestiam, non Trebellium, non T. Plancum.
non possum animo aequo videre tot tam importunos, tam
sceleratos hostis; nec id fit fastidio meo, sed caritate rei
publicae. sed vincam animum mihique imperabo: dolo- 21
rem iustissimum, si non potuero frangere, occultabo.
quid? vitae censetisne, patres conscripti, habendam mihi
aliquam esse rationem? quae mihi quidem minime cara
est, praesertim cum Dolabella fecerit ut optanda mors
esset, modo sine cruciatu atque tormentis; vobis tamen
et populo Romano vilis meus spiritus esse non debet: is
enim sum, nisi me forte fallo, qui vigiliis, curis, senten-
tiis, periculis etiam, quae plurima adii propter acerbissi-
mum omnium in me odium impiorum, perfecerim ut non
obstarem rei publicae, ne quid adrogantius videar dicere.
quod cum ita sit, nihilne mihi de periculo meo cogitan- 22
dum putatis? hic cum essem in urbe ac domi, tamen 9
multa saepe temptata sunt, ubi me non solum amicorum
fidelitas, sed etiam universae civitatis oculi custodiunt:
quid censetis, cum iter ingressus ero, longum praesertim,
nullasne insidias extimescendas? tres viae sunt ad Muti-
nam — quo festinat animus, ut quam primum illud pignus
libertatis populi Romani, D. Brutum, aspicere possim;
cuius in complexu libenter extremum vitae spiritum edi-
derim, cum omnes actiones horum mensum, omnes sen-
tentiae meae pervenerint ad eum, qui mihi fuit propositus,
exitum — tres ergo, ut dixi, viae: a supero mari Flaminia,
ab infero Aurelia, media Cassia: nunc, quaeso, attendite 23
num aberret a coniectura suspitio periculi mei. Etruriam
discriminat Cassia: scimusne igitur, Pansa, quibus in locis
nunc sit Lentonis Caesennii VIIviralis auctoritas? nobis-

cum nec animo certe est nec corpore. si autem aut domi
est aut non longe a domo, certe in Etruria est, id est, in
via. quis igitur mihi praestat Lentonem uno capite esse
contentum? dic mihi praeterea, Pansa, Ventidius ubi sit,
cui fui semper amicus, ante quam ille rei publicae bonis-
que omnibus tam aperte est factus inimicus. possum
Cassiam vitare, tenere Flaminiam: quid, si Anconam, ut
dicitur, Ventidius venerit, poterone Ariminum tuto acce-
dere? restat Aurelia: hic quidem etiam praesidia habeo;
possessiones enim sunt P. Clodii; tota familia occurret;
10 hospitio invitabit propter familiaritatem notissimam. hisce
24 ego viis me committam, qui Terminalibus nuper in sub-
urbium, ut eodem die reverterer, ire non sum ausus?
domesticis me parietibus vix tueor sine amicorum custo-
diis; itaque in urbe, si licebit, manebo; haec mea
sedes est, haec vigilia, haec custodia, hoc praesidium
stativum. teneant alii castra, regna, res bellicas; oderint
hostem; nam hoc caput est; nos, ut dicimus semperque
fecimus, urbem et res urbanas vobiscum pariter tuebimur.
neque vero recuso munus hoc: quamquam populum Ro-
manum video pro me recusare. nemo me minus timidus,
nemo tamen cautior. res declarat: vicesimus annus est,
cum omnes scelerati me unum petunt; itaque ipsi, ne dicam
mihi, rei publicae poenas dederunt: me salvum adhuc res
publica conservavit sibi — timide hoc dicam; scio enim
quidvis homini accidere posse — verum tamen semel, cir-
cumsaeptus lectis valentissimorum hominum viribus, ce-
25 cidi sciens, ut honestissime exsurgere possem. possumne
igitur satis videri cautus, satis providus, si me huic itineri
tam infesto tamque periculoso commisero? gloriam in
morte debent ei, qui in re publica versantur, non culpae
reprehensionem et stultitiae vituperationem relinquere.
quis bonus non luget mortem Trebonii? quis non dolet
interitum talis et civis et viri? at sunt qui dicant dure illi
quidem, sed tamen dicunt: minus dolendum, quod ab ho-
mine impuro nefarioque non caverit. etenim qui multorum
custodem se profiteatur, eum sapientes sui primum capitis
aiunt custodem esse oportere. cum saeptus sis legibus et
iudiciorum metu, non sunt omnia timenda neque ad omnis
insidias praesidia quaerenda; quis enim audeat luci, quis

in militari via, quis bene comitatum, quis inlustrem aggredi?
haec neque hoc tempore neque in me valent: non modo 26
enim poenam non extimescet, qui mihi vim attulerit, sed
etiam gloriam sperabit a latronum gregibus et praemia.
haec ego in urbe provideo: facilis est circumspectus unde 11
exeam, quo progrediar, quid ad dextram, quid ad sini-
stram sit. num idem in Apennini tramitibus facere potero?
in quibus etiam si non erunt insidiae, quae facillime esse
poterunt, animus tamen erit sollicitus, ut nihil possit de
officiis legationis attendere. sed effugi insidias, perrupi
Apenninum: nempe in Antonii congressum conloquiumque
veniendum est. quinam locus capietur? si extra castra,
ceteri viderint: ego mortem actutum futuram puto: novi
hominis furorem, novi effrenatam violentiam: cuius acer-
bitas morum immanitasque naturae ne vino quidem per-
mixta temperari solet, hic ira dementiaque inflammatus
adhibito fratre Lucio, taeterrima belua, numquam profecto
a me sacrilegas manus atque impias abstinebit. memini 27
conloquia et cum acerrimis hostibus et cum acerbissime
dissidentibus civibus. Cn. Pompeius, Sexti filius, consul
me praesente, cum essem tiro in eius exercitu, cum P.
Vettio Scatone, duce Marsorum, inter bina castra conlo-
cutus est: quo quidem *tempore* memini Sex. Pompeium,
fratrem consulis, ad conloquium ipsum Roma venire, do-
ctum virum atque sapientem; quem cum Scato salutasset,
'quem te appellem?' inquit; at ille 'voluntate hospitem,
necessitate hostem.' erat in illo conloquio aequitas; nullus
timor, nulla suberat suspitio; mediocre etiam odium: non
enim ut eriperent nobis socii civitatem, sed ut in eam
reciperentur petebant. Sulla cum Scipione inter Cales et
Teanum, cum alter nobilitatis florem, alter belli socios
adhibuisset, de auctoritate senatus, de suffragiis populi,
de iure civitatis leges inter se et condiciones contulerunt;
non tenuit omnino conloquium illud fidem: a vi tamen
periculoque afuit. possumusne igitur in Antonii latrocinio 12
aeque esse tuti? non possumus; aut, si ceteri possunt, me
posse diffido. quod si non extra castra congrediemur, quae 28
ad conloquium castra sumentur? in nostra ille numquam
veniet; multo minus nos in illius: reliquum est ut et acci-
piantur et remittantur postulata per litteras. ergo erimus

in castris. mea quidem ad omnia postulata una sententia;
quam cum hic vobis audientibus dixero, isse et redisse
me putatote: legationem confecero: omnia ad senatum
mea sententia reiciam, quaecumque postulabit Antonius.
neque enim licet aliter neque permissum est nobis ab hoc
ordine, ut bellis confectis decem legatis permitti solet
more maiorum, neque ulla omnino a senatu mandata ac-
cepimus. quae cum agam in consilio, nullis, ut arbi-
tror, repugnantibus, nonne metuendum est ne imperita
29 militum multitudo per me pacem distineri putet? facite
hoc meum consilium legiones novas non improbare; nam
Martiam et quartam nihil cogitantis praeter dignitatem
et decus comprobaturas esse certe scio: quid? veteranos
non veremur — nam timeri se ne ipsi quidem volunt —
quonam modo accipiant severitatem meam? multa enim
falsa de me audierunt; multa ad eos improbi detulerunt,
quorum commoda, ut vos optimi testes estis, semper ego
sententia, auctoritate, oratione firmavi: sed credunt im-
probis, credunt turbulentis, credunt suis. sunt autem fortes
illi quidem, sed propter memoriam rerum, quas gesserunt,
pro populi Romani libertate et salute rei publicae nimis
feroces et ad suam vim omnia nostra consilia revocantes.
30 horum ego cogitationem non vereor; impetum pertimesco.
haec quoque tanta pericula si effugero, satisne tutum re-
ditum putatis fore? cum enim et vestram auctoritatem
meo more defendero et meam fidem rei publicae constan-
tiamque praestitero, tum erunt mihi non hi solum, qui
me oderunt, sed illi etiam, qui invident, extimescendi.
custodiatur igitur vita mea rei publicae eaque, quoad vel
dignitas vel natura patietur, patriae reservetur, mors aut
necessitatem habeat fati aut, si ante oppetenda est, oppe-
tatur cum gloria. haec cum ita sint, etsi hanc legatio-
nem res publica, ut levissime dicam, non desiderat, tamen
si tuto licebit ire, proficiscar. omnino, patres conscripti,
totum huiusce rei consilium non meo periculo, sed utili-
tate rei publicae metiar; de qua mihi quoniam liberum
est spatium, multum etiam atque etiam considerandum
puto idque potissimum faciendum, quod maxime interesse
rei publicae iudicaro.

# M. TULLII CICERONIS
# IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA
# TERTIA DECIMA.

A principio huius belli, patres conscripti, quod cum 1 1
impiis civibus consceleratisque suscepimus, timui ne con-
dicio insidiosa pacis libertatis recuperandae studia restin-
gueret; dulce enim etiam nomen est pacis, res vero ipsa
cum iucunda tum salutaris: nam nec privatos focos nec
publicas leges videtur nec libertatis iura cara habere
quem discordiae, quem caedes civium, quem bellum ci-
vile delectat, eumque ex numero hominum eiciendum,
ex finibus humanae naturae exterminandum puto. itaque
sive Sulla sive Marius sive uterque sive Octavius sive
Cinna sive iterum Sulla sive alter Marius et Carbo sive
qui alius civile bellum optavit, eum detestabilem civem
rei publicae natum iudico. nam quid ego de proximo 2
dicam, cuius acta defendimus, auctorem ipsum iure cae-
sum fatemur? nihil igitur hoc cive, nihil hoc homine
taetrius, si aut civis aut homo habendus est, qui civile
bellum concupiscit. sed hoc primum videndum est, pa-
tres conscripti, cum omnibusne pax esse possit an sit
aliquod bellum inexpiabile, in quo pactio pacis lex sit
servitutis. pacem cum Scipione Sulla sive faciebat sive
simulabat, non erat desperandum, si convenisset, fore
aliquem tolerabilem statum civitatis. Cinna si concor-
diam cum Octavio confirmare voluisset, [hominum in re
publica sanitas remanere potuisset.] proximo bello si
aliquid de summa gravitate Pompeius, multum de cupi-
ditate Caesar remisisset, et pacem stabilem et aliquam
rem publicam nobis habere licuisset. hoc vero quid est? 2
cum Antoniis pax potest esse? cum Censorino, Ventidio,
Trebellio, Bestia, Nucula, Munatio, Lentone, Saxa?
exempli causa paucos nominavi: genus infinitum imma-
nitatemque ipsi cernitis reliquorum. addite illa naufragia 3

Caesaris amicorum, Barbas Cassios, Barbatios, Polliones;
addite Antonii conlusores et sodalis, Eutrapelum, Melam,
Caelium, [Pontium,] Crassicium, Tironem, Mustelam,
Petissium: comitatum relinquo, duces nomino. huc acce-
dunt Alaudae ceterique veterani, seminarium iudicum
decuriae tertiae, qui suis rebus exhaustis, beneficiis Cae-
4 saris devoratis fortunas nostras concupiverunt. o fidam
dexteram Antonii, qua ille plurimos civis trucidavit! o
ratum religiosumque foedus, quod cum Antoniis feceri-
mus! hoc si Marcus violare conabitur, Lucii eum sancti-
tas a scelere revocabit. illis locus si in hac urbe fuerit,
ipsi urbi locus non erit. ora vobis eorum ponite ante
oculos et maxime Antoniorum; incessum, aspectum, vol-
tum, spiritum, latera tegentis alios, alios praegredientis
amicos. quem vini anhelitum, quas contumelias fore
censetis minasque verborum! nisi forte eos pax ipsa
leniet, maximeque, cum in hunc ordinem venerint, salu-
tabunt benigne, comiter appellabunt unum quemque
3 nostrum. non recordamini, per deos immortalis! quas
5 in eos sententias dixeritis? acta M. Antonii rescidistis;
leges refixistis; per vim et contra auspicia latas decrevi-
stis; totius Italiae dilectus excitavistis; conlegam et sce-
lerum socium omnium hostem iudicavistis. cum hoc quae
pax potest esse? hostis si esset externus, id ipsum vix
talibus factis, sed posset aliquo modo; maria, montes, re-
gionum magnitudines interessent; odisses eum, quem non
videres: hi in oculis haerebunt et, cum licebit, in fau-
cibus; quibus enim saeptis tam immanis beluas continc-
bimus? at incertus exitus belli. est omnino fortium
virorum, quales vos esse debetis, virtutem praestare —
tantum enim possunt —, fortunae culpam non extimescere.
6 sed quoniam ab hoc ordine non fortitudo solum, verum
etiam sapientia postulatur — quamquam vix videntur
haec posse seiungi, seiungamus tamen —, fortitudo dimi-
care iubet, iustum odium incendit, ad confligendum im-
pellit, vocat ad periculum: quid sapientia? cautioribus
utitur consiliis, in posterum providet, est omni ratione
tectior. quid igitur censet? parendum est enim, atque
id optimum iudicandum, quod est sapientissime constitu-
tum. si hoc praecipit, ne quid vita existimem antiquius,

ne decernam capitis periculo, fugiam omne discrimen,
quaeram ex ea: etiamne, si erit, cum id fecero, servien-
dum? si annuerit, ne ego sapientiam istam, quamvis sit
erudita, non audiam; sin responderit: 'tuere ita vitam
corpusque, ita fortunas, ita rem familiarem, ut haec
libertate posteriora ducas itaque his uti velis, si libera
re publica possis, nec pro his libertatem, sed pro libertate
haec proicias tamquam pignora iniuriae,' tum sapientiae
vocem audire videar, eique, uti deo, paream. itaque si 7
receptis illis esse possumus liberi, vincamus odium pa-
cemque patiamur; sin otium incolumibus his esse nullum
potest, laetemur decertandi oblatam esse fortunam. aut
enim [interfectis illis] fruemur victrice re publica aut
oppressi — quod omen avertat Iuppiter! — si non spiritu,
at virtutis laude vivemus.

At enim nos *M. Lepidus*, imperator iterum, pontifex 4
maximus, optime proximo civili bello de re publica me-
ritus, ad pacem adhortatur. nullius apud me, patres
conscripti, auctoritas maior est quam M. Lepidi vel pro-
pter ipsius virtutem vel propter familiae dignitatem;
accedunt eodem multa privata magna eius in me merita,
mea quaedam officia in illum; maximum vero eius bene-
ficium numero, quod hoc animo in rem publicam est,
quae mihi vita mea semper fuit carior. nam cum Ma- 8
gnum Pompeium, clarissimum adulescentem, praestan-
tissimi viri filium, auctoritate adduxit ad pacem remque
publicam sine armis maximo civilis belli periculo libe-
ravit, tum me eius beneficio plus quam pro virili parte
obligatum puto. itaque et honores ei decrevi quos potui
amplissimos, in quibus mihi vos estis adsensi, nec um-
quam de illo et sperare optime et loqui destiti. magnis
et multis pignoribus M. Lepidum res publica inligatum
tenet: summa nobilitas est, omnes honores, amplissimum
sacerdotium, plurima urbis ornamenta ipsius, fratris ma-
iorumque monimenta; probatissima uxor, optatissimi li-
beri, res familiaris cum ampla tum casta a cruore civili.
nemo ab eo civis violatus, multi eius beneficio et miseri-
cordia liberati. talis igitur vir et civis opinione labi
potest, voluntate a re publica dissidere nullo pacto potest.
pacem volt M. Lepidus. praeclare, si talem potest effi- 9

cere, qualem nuper effecit, qua pace Cn. Pompeii filium res publica aspiciet suoque sinu complexuque recipiet, neque solum illum, sed cum illo se ipsam sibi restitutam putabit. haec causa fuit cur *ei* decerneretis statuam in rostris cum inscriptione praeclara, cur absenti triumphum; quamquam enim magnas res bellicas gesserat et triumpho dignas, non erat tamen ei tribuendum, quod nec L. Aemilio nec Aemiliano Scipioni nec superiori Africano nec Mario nec Pompeio, qui maiora bella gesserunt, sed, quod sapientia bellum civile confecerat, cum primum
5 licuit, honores in eum maximos contulistis. existimasne
10 igitur, M. Lepide, qualem Pompeium res publica habitura sit civem, talis futuros in re publica Antonios? in altero pudor, gravitas, moderatio, integritas; in illis — et cum hos compello, praetereo animo ex grege latrocinii neminem — libidines, scelera, ad omne facinus inmanis audacia. deinde vos obsecro, patres conscripti, quis hoc vestrum non videt, quod Fortuna ipsa, quae dicitur caeca vidit? salvis enim actis Caesaris, quae concordiae causa defendimus, Pompeio sua domus patebit, eamque non minoris, quam emit Antonius, redimet; redimet, inquam, Cn. Pompeii domum filius. o rem acerbam! sed haec satis diu multumque defleta sunt. decrevistis tantam pecuniam Pompeio, quantam ex bonis patriis in praedae
11 dissipatione inimicus victor redegisset. sed hanc mihi dispensationem pro paterna necessitudine et coniunctione deposco: redimet hortos, aedis, urbana quaedam, quae possidet Antonius; nam argentum, vestem, supellectilem, vinum amittet aequo animo, quae ille helluo dissipavit. Albanum, Formianum a Dolabella recuperabit; etiam ab Antonio Tusculanum; eique, qui nunc Mutinam oppugnant, D. Brutum obsident, de Falerno Anseres depellantur. sunt alii plures fortasse, sed *de* mea memoria dilabuntur; ego etiam eos dico, qui hostium numero non sunt, Pom-
12 peianas possessiones quanti emerint filio reddituros: satis inconsiderati fuit, ne dicam audacis, rem ullam ex illis attingere; retinere vero quis poterit clarissimo domino restituto? an is non reddet, qui domini patrimonium circumplexus, quasi [thesaurum] draco, Pompeii servus, libertus Caesaris, agri Lucani possessiones occupavit?

atque illud septiens miliens, quod adulescenti, patres con-
scripti, spopondistis, ita discribetur, ut videatur a vobis
Cn. Pompeii filius in patrimonio suo conlocatus. haec
senatus: reliqua populus Romanus in ea familia, quam
vidit amplissimam, persequetur, in primis paternum au-
guratus locum, in quem ego eum, ut, quod a patre accepi,
filio reddam, mea nominatione cooptabo. utrum igitur
augurem Iovis Optimi Maximi, cuius interpretes inter-
nuntiique constituti sumus, *nos*, utrum populus Romanus
libentius sanciet, Pompeium an Antonium? mihi quidem
numine deorum immortalium videtur hoc fortuna voluisse,
ut actis Caesaris firmis ac ratis Cn. Pompeii filius posset
et dignitatem et fortunas patrias recuperare.

Ac ne illud quidem silentio, patres conscripti, prae- 6 13
tereundum puto, quod clarissimi viri legati, L. Paulus,
Q. Thermus, C. Fannius, quorum habetis cognitam vo-
luntatem in rem publicam eamque perpetuam atque con-
stantem, nuntiant se Pompeii conveniendi causa diver-
tisse Massiliam eumque cognovisse paratissimo animo,
ut cum suis copiis iret ad Mutinam, ni vereretur ne ve-
teranorum animos offenderet. est vero eius patris filius,
qui sapienter faciebat non minus multa quam fortiter.
itaque intellegitis et animum ei praesto fuisse nec consi-
lium defuisse. atque etiam hoc M. Lepido providendum
est, ne quid adrogantius, quam eius mores ferunt, facere
videatur. si enim nos exercitu terret, non meminit illum 14
exercitum senatus populique Romani atque universae rei
publicae esse, non suum. at uti potest pro suo. quid
tum? omniane bonis viris, quae facere possunt, facienda
sunt? etiamne, si turpia, si perniciosa erunt, si facere
omnino non licebit? quid autem turpius aut foedius aut
quod minus deceat quam contra senatum, contra civis,
contra patriam exercitum ducere? quid vero magis vitu-
perandum quam id facere, quod non liceat? licet autem
nemini contra patriam ducere exercitum; si quidem licere
id dicimus, quod legibus, quod more maiorum institutis-
que conceditur. neque enim, quod quisque potest, id ei
licet, nec, si non obstatur, propterea etiam permittitur.
tibi enim exercitum, Lepide, tam quam maioribus tuis
patria pro se dedit: hoc tu arcebis hostem, finis imperii

propagabis: senatui populoque Romano parebis, si quam
7 ad aliam rem te forte traduxerit. haec si cogitas, es M.
15 Lepidus, pontifex maximus, M. Lepidi, pontificis maximi, pronepos; sin hominibus tantum licere iudicas, quantum possunt, vide ne alienis exemplis eisque recentibus uti quam et antiquis et domesticis malle videare. quod si auctoritatem interponis sine armis, magis equidem laudo, sed vide ne hoc ipsum non sit necesse. quamquam enim est tanta in te auctoritas, quanta debet in homine nobilissimo, tamen senatus se ipse non contemnit, nec vero fuit umquam gravior, constantior, fortior. incensi omnes rapimur ad libertatem recuperandam; non potest ullius auctoritate tantus senatus populique Romani ardor exstingui; odimus, irati pugnamus, extorqueri e manibus arma non possunt; receptui signum aut revocationem a bello audire non possumus; speramus optima, pati vel
16 difficillima malumus quam servire. Caesar confecit invictum exercitum; duo fortissimi consules adsunt cum copiis; L. Planci, consulis designati, varia et magna auxilia non desunt; in D. Bruti salute certatur; unus furiosus gladiator cum taeterrimorum latronum manu contra patriam, contra deos penates, contra aras et focos, contra quattuor consules gerit bellum. huic cedamus? huius condiciones audiamus? cum hoc pacem fieri posse credamus?

8 At periculum est ne opprimamur. non metuo ne is, qui suis amplissimis fortunis nisi bonis salvis frui non potest, prodat salutem suam. bonos civis primum natura efficit, adiuvat deinde fortuna; omnibus enim bonis expedit salvam esse rem publicam; sed in eis, qui fortunati
17 sunt, magis id apparet. quis fortunatior Lepido, ut ante dixi? quis eodem sanior? vidit eius maestitiam atque lacrimas populus Romanus Lupercalibus; vidit quam abiectus, quam confectus esset, cum Caesari diadema imponens Antonius servum se illius quam conlegam esse malebat; qui si reliquis flagitiis et sceleribus [se] abstinere potuisset, tamen unum ob hoc factum dignum illum omni poena putarem. nam si ipse servire poterat, nobis dominum cur imponebat? et si eius pueritia pertulerat libidines eorum, qui erant in eum tyranni, etiamne in

nostros liberos dominum et tyrannum comparabat? ita-
que illo interfecto qualem in nos eum esse voluit, talis
ipse [in ceteros] exstitit. qua enim *in* barbaria quisquam 18
tam taeter, tam crudelis tyrannus, quam in hac urbe
armis barbarorum stipatus Antonius? Caesare dominante
veniebamus in senatum, si non libere, at tamen tuto.
hoc archipirata — quid enim dicam tyranno? — haec sub-
sellia ab Ituraeis occupabantur. prorupit subito Brun-
disium, ut inde agmine quadrato ad urbem accederet;
lautissimum oppidum nunc municipum honestissimorum,
quondam colonorum, Suessam, fortissimorum militum
sanguine implevit; Brundisii in sinu non modo avarissi-
mae, sed etiam crudelissimae uxoris delectos Martiae
legionis centuriones trucidavit. inde se quo furore, quo
ardore ad urbem, id est, ad caedem optimi cuiusque ra-
piebat! quo tempore di ipsi immortales praesidium im-
provisum nec opinantibus nobis obtulerunt: Caesaris 9
enim incredibilis ac divina virtus latronis impetus cru- 19
delis ac furibundos retardavit: quem tum ille demens
laedere se putabat edictis, ignorans, quaecumque falso
[in eum] ediceret in sanctissimum adulescentem, ea vere
recidere in memoriam pueritiae suae. ingressus urbem
est quo comitatu vel potius agmine! cum dextra sinistra,
gemente populo Romano, minaretur dominis, notaret do-
mos, divisurum se urbem palam suis polliceretur. rediit
ad milites; ibi pestifera illa Tiburi contio. inde ad ur-
bem cursus; senatus in Capitolium; parata de circum-
scribendo adulescente sententia consularis, cum repente
— nam Martiam legionem Albae consedisse sciebat —
adfertur ei de quarta nuntius: quo perculsus abiecit con-
silium referendi ad senatum de Caesare: egressus est non
viis, sed tramitibus paludatus: eoque ipso die innumera-
bilia senatus consulta fecit, quae quidem omnia citius
delata quam scripta sunt. ex eo non iter, sed cursus 20
et fuga in Galliam. Caesarem sequi arbitrabatur cum
legione Martia, cum quarta, cum veteranis, quorum ille
nomen prae metu ferre non poterat, eique in Galliam
penetranti D. se Brutus obiecit, qui se totius belli flucti-
bus circumiri quam illum aut regredi aut progredi maluit,
Mutinamque illi exsultanti tamquam frenos furoris iniecit.

quam cum operibus munitionibusque saepsisset nec eum coloniae florentissimae dignitas neque consulis designati maiestas a parricidio deterreret, tum me — testor et vos et populum Romanum et omnis deos, qui huic urbi praesident — invito et repugnante legati missi tres consulares
21 ad latronum et gladiatorum ducem. quis tam barbarus umquam? tam immanis? tam ferus? non audivit, non respondit; neque eos solum praesentis, sed multo magis nos, a quibus illi erant missi, sprevit et pro nihilo putavit. postea quod scelus, quod facinus parricida non edidit? circumsedet colonos nostros, exercitum populi Romani, imperatorem, consulem designatum; agros divexat civium optimorum; hostis taeterrimus omnibus bonis cruces ac tormenta minitatur. cum hoc, M. Lepide, pax esse quae potest? cuius ne supplicio quidem ullo satiari videtur posse populus Romanus.

22 Quod si quis dubitare adhuc potuit quin nulla societas huic ordini populoque Romano cum illa importunissima belua possit esse, desinet profecto dubitare his cognitis litteris, quas mihi missas ab Hirtio consule modo accepi. eas dum recito dumque de singulis sententiis breviter disputo, velim, patres conscripti, ut adhuc fecistis, me attente audiatis. 'Antonius Hirtio et Caesari.' neque se imperatorem neque Hirtium consulem nec pro praetore Caesarem. satis hoc quidem scite: deponere alienum nomen ipse maluit quam illis suum reddere. 'cognita morte C. Trebonii non plus gavisus sum quam dolui.' videte quid se gavisum, quid doluisse dicat: facilius de pace deliberabitis. 'dedisse poenas sceleratum cineri atque ossibus clarissimi viri et apparuisse numen deorum intra finem anni vertentis aut iam soluto supplicio parricidii aut impendente laetandum est.' o Spartace! quem enim te potius appellem? cuius propter nefanda scelera tolerabilis fuisse videtur Catilina: laetandum esse ausus es scribere Trebonium dedisse poenas? sceleratum Trebonium? quo scelere, nisi quod te Idibus
23 Martiis a debita tibi peste seduxit? age, hoc laetaris: videamus quid moleste feras: 'hostem iudicatum hoc tempore Dolabellam eo, quod sicarium occiderit, et videri cariorem populo Romano filium scurrae quam C.

Caesarem, patriae parentem, ingemiscendum est.' quid
ingemiscis [hostem] Dolabellam? quid? te non intellegis
dilectu tota Italia habito, consulibus missis, Caesare or-
nato, sagis denique sumptis hostem iudicatum? quid est
autem, scelerate, quod gemas hostem Dolabellam iudica-
tum a senatu? quem tu ordinem omnino esse nullum
putas, sed eam tibi causam belli gerendi proponis, ut
senatum funditus deleas, reliqui boni et locupletes omnes
summum ordinem subsequantur. at scurrae filium ap-
pellat: quasi vero ignotus nobis fuerit splendidus eques
Romanus, Trebonii pater. is autem humilitatem despi-
cere audet cuiusquam, qui ex Fadia sustulerit liberos?
'acerbissimum vero est te, A. Hirti, ornatum beneficiis 11
Caesaris et talem ab eo relictum, qualem ipse miraris.' 24
equidem negare non possum a Caesare Hirtium ornatum,
sed illa ornamenta in virtute et industria posita lucent:
tu vero, qui te ab eodem Caesare ornatum negare non
potes, quid esses, si tibi ille non tam multa tribuisset?
ecquo te tua virtus provexisset? ecquo *industria?* in
lustris, popinis, alea, vino tempus aetatis omne consum-
psisses, ut faciebas, cum in gremiis mimarum mentum
mentemque deponeres. 'et te, o puer.' puerum appellat,
quem non modo virum, sed etiam fortissimum virum
sensit et sentiet. est istuc quidem nomen aetatis, sed ab
eo minime usurpandum, qui suam amentiam puero huic
praebet ad gloriam. 'qui omnia eius nomini debes.' debet 25
vero solvitque praeclare. si enim ille patriae parens, ut
tu appellas — ego quid sentiam videro —, cur non hic
parens verior, a quo certe vitam habemus e tuis facine-
rosissimis manibus ereptam? 'id agere, ut iure damnatus
sit Dolabella?' turpem vero actionem, qua defenditur
amplissimi auctoritas ordinis contra crudelissimi gladia-
toris amentiam! 'et ut venefica haec liberetur obsidione?'
veneficam audes appellare eum virum, qui tuis veneficiis
remedia invenit? quem ita obsides, nove Hannibal, aut
si quis acutior imperator fuit, ut te ipse obsideas, neque
te istinc, si cupias, possis explicare. recesseris: undique
omnes insequentur; manseris: haerebis. nimirum recte
veneficam appellas, a quo tibi praesentem pestem vides
comparatam. 'ut quam potentissimus sit Cassius atque

26 Brutus!' putes Censorinum dicere aut Ventidium aut etiam ipsos Antonios. cur autem nolint potentis esse non modo optimos et nobilissimos viros, sed secum etiam in rei publicae defensione coniunctos? 'nimirum eodem modo haec aspicitis, ut priora' — quae tandem? 'castra
12 Pompeii senatum appellabatis.' an vero tua castra potius senatum appellaremus? in quibus tu es videlicet consularis, cuius totus consulatus est ex omni monimentorum memoria evolsus; duo praetores sine causa diffisi se aliquid habituros: nos enim Caesaris beneficia defendimus; praetorii Philadelphus Annius et innocens Gallius; aedilicii, corycus laterum et vocis meae, Bestia et fidei patronus [fraudator creditorum] Trebellius, et homo diruptus dirutusque, Q. Caelius, columenque amicorum Antonii, Cotyla Varius, quem Antonius deliciarum causa loris in convivio caedi iubebat a servis publicis; VII virales, Lento, Nucula; tum deliciae atque amores populi Romani L. Antonius; tribuni primum duo designati, Tullus Hostilius, qui suo iure in porta nomen inscripsit, qua cum prodere imperatorem suum non posset, reliquit. alter est designatus Insteius nescio qui, fortis, ut aiunt, latro; quem tamen temperantem fuisse ferunt Pisauri balneatorem.
27 sequuntur alii tribunicii, T. Plancus in primis: qui si senatum dilexisset, numquam curiam incendisset: quo scelere damnatus in eam urbem rediit armis, ex qua excesserat legibus. sed hoc ei commune cum plurimis suï simillimis. illud tamen mirum, quod in hoc Planco proverbii loco dici solet, perire eum non posse, nisi ei crura fracta essent: fracta sunt et vivit. hoc tamen, ut
13 alia multa, Aquilae referatur acceptum. est etiam ibi Decius, ab illis, ut opinor, Muribus [Deciis]; itaque Caesaris munera rosit: Deciorum quidem multo intervallo per hunc praeclarum virum memoria renovata est. Saxam vero Decidium praeterire qui possum, hominem deductum ex ultimis gentibus, ut eum tribunum plebis
28 videremus, quem civem numquam videramus? est ibidem alter Saserna: sed omnes tamen tantam habent similitudinem inter se, ut in eorum praenominibus errem. nec vero Extitius, Philadelphi frater, quaestor, praetermittendus est, ne, si de clarissimo adulescente siluero, invidisse

videar Antonio. est etiam Asinius quidam senator vo-
luntarius, lectus ipse a se: apertam curiam vidit post
Caesaris mortem: mutavit calceos; pater conscriptus
repente factus est. non novi Sex. Albedium, sed tamen
neminem tam maledicum offendi qui illum negaret dignum
Antonii senatu. arbitror me aliquos praeterisse; de eis
tamen, qui occurrebant, tacere non potui. hoc igitur
fretus senatu Pompeianum senatum despicit, in quo de-
cem fuimus consulares: qui si omnes viverent, bellum
omnino hoc non fuisset; auctoritati cessisset audacia. sed 29
quantum praesidii fuerit in ceteris, hinc intellegi potest,
quod ego unus relictus ex multis contudi et fregi adiu-
vantibus vobis exsultantis praedonis audaciam. quod si 14
non Fortuna nobis modo eripuisset Ser. Sulpicium eius-
que conlegam ante, M. Marcellum, quos civis! quos viros!
si duo consules, amicissimos patriae, simul ex Italia eiectos,
si L. Afranium, summum ducem, si P. Lentulum, civem
cum in ceteris rebus tum in salute mea singularem, si M.
Bibulum, cuius est in rem publicam semper merito lau-
data constantia, si L. Domitium, praestantissimum civem,
si Appium Claudium, pari nobilitate et voluntate praedi-
tum, si P. Scipionem, clarissimum virum maiorumque
suorum simillimum, res publica tenere potuisset, certe eis
consularibus non esset Pompeianus despiciendus senatus.
utrum igitur aequius, utrum melius rei publicae fuit Cn. 30
Pompeium an sectorem Cn. Pompeii vivere Antonium?
qui vero praetorii? quorum princeps M. Cato idemque
omnium gentium virtute princeps. quid reliquos claris-
simos viros commemorem? nostis omnis. magis vereor
ne longum me in enumerando quam ne ingratum in
praetereundo putetis. qui aedilicii! qui tribunicii! qui
quaestorii! quid multa? talis senatorum et dignitas et
multitudo fuit, ut magna excusatione opus eis sit, qui in
illa castra non venerunt. nunc reliqua attendite. 'victum 15
Ciceronem ducem habuistis.' eo libentius 'ducem' audio,
quod certe ille dicit invitus; nam de victo nihil laboro:
fatum enim meum est sine re publica nec vinci posse
nec vincere. 'Macedoniam munitis exercitibus.' et qui-
dem fratri tuo, qui a vobis nihil degenerat, extorsimus.
'Africam commisistis Varo bis capto.' hic cum Gaio

fratre putat se litigare. 'in Syriam Cassium misistis.' non igitur sentis huic causae orbem terrae patere, te extra munitiones tuas vestigium ubi imprimas non habere?
31 'Cascam tribunatum gerere passi estis.' quid ergo? ut Marullum, ut Caesetium a re publica removeremus eum, per quem, ut neque hoc idem posthac neque multa huius modi accidere possent, consecuti sumus? 'vectigalia Iuliana Lupercis ademistis.' Lupercorum mentionem facere audet? neque illius diei memoriam perhorrescit, quo ausus est obrutus vino, unguentis oblitus, nudus gementem populum Romanum ad servitutem cohortari? 'veteranorum colonias, deductas lege et senatus consulto sustulistis.' nos sustulimus an contra legem comitiis centuriatis latam sanximus? vide ne tu veteranos, *sed* tamen eos, qui erant perditi, perdideris in eumque locum deduxeris, ex
32 quo ipsi iam sentiunt se numquam exituros. 'Massiliensibus iure belli adempta reddituros vos pollicemini.' nihil disputo de iure belli — magis facilis disputatio est quam necessaria —: illud tamen animadvertite, patres conscripti, quam sit huic rei publicae natus hostis Antonius, qui tanto opere eam civitatem oderit, quam scit huic rei pu-
16 blicae semper fuisse amicissimam. 'neminem Pompeianum, qui vivat, teneri lege Hirtia dictitatis.' quis, quaeso, iam legis Hirtiae mentionem facit? cuius non minus arbitror latorem ipsum quam eos, de quibus lata est, paenitere. omnino mea quidem sententia legem illam appellare fas non est; et, ut sit lex, non debemus illam Hirtii legem putare. 'Apuleiana pecunia Brutum subornastis.' quid? si omnibus suis copiis excellentem virum res publica armasset, quem tandem bonum paeniteret? nec enim sine pecunia exercitum alere nec sine exercitu fra-
33 trem tuum capere potuisset. 'securi percussos Petraeum et Menedemum, civitate donatos et hospites Caesaris, laudastis.' non laudavimus, quod ne audivimus quidem, valde enim nobis in tanta perturbatione rei publicae de duobus nequissimis Graeculis cogitandum fuit. 'Theopompum, nudum, † non expulsum a Trebonio, confugere Alexandream neglexistis.' magnum crimen senatus! de Theopompo, summo homine, negleximus, qui ubi terrarum sit, quid agat, vivat denique an mortuus sit, quis

aut scit aut curat? 'Ser. Galbam eodem pugione succin-
ctum in castris videtis.' nihil tibi de Galba respondeo,
fortissimo et constantissimo civi: coram aderit; praesens
tibi et ipse et ille, quem insimulas, pugio respondebit.
'milites aut meos aut veteranos contraxistis tamquam ad
exitium eorum, qui Caesarem occiderant: et eosdem nec
opinantis ad quaestoris sui aut imperatoris aut commilito-
num suorum pericula impulistis.' scilicet verba dedimus,
decepimus: ignorabat legio Martia, quarta, nesciebant
veterani quid ageretur; non illi senatus auctoritatem, non
libertatem populi sequebantur: Caesaris mortem ulcisci
volebant, quam omnes fatalem fuisse arbitrabantur; te
videlicet salvum, beatum, florentem esse cupiebant. o 17
miser cum re, tum hoc ipso, quod non sentis quam miser 34
sis! sed maximum crimen audite. 'denique quid non aut
probastis aut fecistis, quod faciat, si reviviscat' — quis?
credo enim, adferet aliquod scelerati hominis exemplum —
'Cn. Pompeius ipse?' o nos turpis, si quidem Cn. Pompeium
imitati sumus! 'aut filius eius, si modo possit.' poterit,
mihi crede: nam paucis diebus et in domum et in hortos
paternos immigrabit. 'postremo negatis pacem fieri posse,
nisi aut emisero Brutum aut frumento iuvero.' alii istuc
negant: ego vero, ne si ista quidem feceris, umquam
tecum pacem huic civitati futuram puto. 'quid? hoc
placetne veteranis istis? quibus adhuc omnia integra sunt.'
nihil vidi tam integrum quam ut oppugnare imperatorem
incipiant, quem tanto studio consensuque offenderint.
'quamquam eos vos adsentationibus et venenatis mune- 35
ribus venistis depravatum.' itane? corrupti sunt, quibus
persuasum est foedissimum hostem iustissimo bello per-
sequi? 'at militibus inclusis opem fertis: nihil moror eos
salvos esse et ire quo lubet, si tantum modo patiantur
perire eum, qui meruit.' quam benigne! denique usi
liberalitate Antonii milites imperatorem reliquerunt et se
ad hostem metu perterriti contulerunt: per quos si non
stetisset, non Dolabella prius imperatori suo quam Anto-
nius etiam conlegae parentasset. 'concordiae factam esse 36
mentionem scribitis in senatu et legatos esse consularis
quinque. difficile est [credere] eos, qui me praecipitem
egerint, aequissimas condiciones ferentem et tamen ex

his aliquid remittere cogitantem, putare aliquid moderate aut humane esse facturos. vix etiam veri simile est, qui iudicaverint hostem Dolabellam ob rectissimum facinus, eosdem nobis parcere posse idem sentientibus.' parumne videtur omnium facinorum sibi cum Dolabella societatem initam confiteri? nonne cernitis ex uno fonte omnia scelera manare? ipse denique fatetur, hoc quidem satis acute, non posse eos, qui hostem Dolabellam iudicaverint ob rectissimum facinus — ita enim videtur Antonio —,
18 37 sibi parcere idem sentienti. quid huic facias, qui hoc litteris memoriaeque mandarit, ita sibi convenisse cum Dolabella, ut ille Trebonium et, si posset, etiam Brutum, Cassium, discruciatos necaret ** eademque inhiberet supplicia nobis? o conservandus civis cum tam pio iustoque foedere! is etiam queritur condiciones suas repudiatas, aequas quidem et verecundas, ut haberet Galliam ultimam, aptissimam ad bellum renovandum instruendamque provinciam; ut Alaudae in tertia decuria iudicarent, id est, ut perfugium scelerum esset [cum] turpissimis rei publicae sordibus; ut acta sua rata essent, cuius nullum remanet consulatus vestigium. cavebat etiam L. Antonio, qui fuerat aequissimus agri privati et publici decempe-
38 dator, Nucula et Lentone conlega. 'quam ob rem vos potius animadvertite, utrum sit elegantius et partibus utilius Trebonii mortem persequi an Caesaris, et utrum sit aequius concurrere nos, quo facilius reviviscat Pompeianorum causa totiens iugulata, an consentire, ne ludibrio simus inimicis.' si esset iugulata, numquam exsurgeret: quod tibi tuisque contingat. 'utrum' inquit 'elegantius.' atqui hoc bello de elegantia quaeritur! 'partibusque uti-
39 lius.' partes, furiose, dicuntur in foro, in curia: bellum contra patriam nefarium suscepisti; oppugnas Mutinam, circumsedes consulem designatum; bellum contra te duo consules gerunt cumque eis pro praetore Caesar; cuncta contra te Italia armata est: istas tu partis potius quam a populo Romano defectionem vocas? 'Trebonii mortem an Caesaris persequi.' Trebonii satis persecuti sumus hoste iudicato Dolabella; Caesaris mors facillime defenditur oblivione et silentio. sed videte quid moliatur: cum mortem Caesaris ulciscendam putat, mortem proponit

non eis solum, qui illam rem gesserunt, sed eis etiam, si qui non moleste tulerunt. 'quibus, utri nostrum ceciderint, lucro futurum est. 19 40 quod spectaculum adhuc ipsa Fortuna vitavit, ne videret unius corporis duas acies lanista Cicerone dimicantis: qui usque eo felix est, ut isdem ornamentis deceperit vos, quibus deceptum Caesarem gloriatus est.' pergit in me maledicta, quasi vero ei pulcherrime priora processerint: quem ego inustum verissimis maledictorum notis tradam hominum memoriae sempiternae. ego lanista? et quidem non insipiens: deteriores enim iugulari cupio, meliores vincere. 'utri ceciderint,' scribit 'lucro nobis futurum.' 41 o praeclarum lucrum, quo te victore — quod di omen avertant! — beata mors eorum futura sit, qui ex vita excesserint sine tormentis. a me 'deceptos' ait 'isdem ornamentis' Hirtium et Caesarem. quod, quaeso, adhuc a me est tributum Hirtio ornamentum? nam Caesari plura et maiora debentur. deceptum autem Caesarem a me dicere audes? tu, tu, inquam, illum occidisti Lupercalibus: cuius, homo ingratissime, flaminium cur reliquisti? sed iam videte magni et clari viri admirabilem gravitatem atque constantiam: 42 'mihi quidem constat nec meam contumeliam nec meorum ferre, nec deserere partis, quas Pompeius odivit, nec veteranos sedibus suis moveri pati nec singulos ad cruciatum trahi nec fallere fidem, quam dedi Dolabellae.' omitto alia: 'fidem Dolabellae,' sanctissimi viri, deserere homo pius non potest. quam fidem? an optimi cuiusque caedis, urbis et Italiae partitionis, vastandarum diripiendarumque provinciarum? nam quid erat aliud, quod inter Antonium et Dolabellam, impurissimos parricidas, foedere et fide sanciretur? 43 'nec Lepidi societatem violare, piissimi hominis.' tibi cum Lepido societas aut cum ullo, non dicam bono cive, sicut ille est, sed homine sano? id agis, ut Lepidum aut impium aut insanum existimari velis: nihil agis — quamquam adfirmare de altero difficile est — de Lepido praesertim, quem ego metuam numquam; bene sperabo, dum licebit. revocare te a furore Lepidus voluit, non adiutor esse dementiae. tu porro ne pios quidem, sed piissimos quaeris, et, quod verbum omnino nullum in lingua Latina est, id propter tuam divinam pietatem no-

44 vum inducis. 'nec Plancum prodere participem consiliorum.' Plancum participem? cuius memorabilis ac divina virtus lucem adfert rei publicae — nisi forte eum subsidio tibi venire arbitraris cum fortissimis legionibus, maximo equitatu peditatuque Gallorum — quique nisi ante eius adventum rei publicae poenas dederis, ille huius belli feret principatum: quamquam enim prima praesidia utiliora rei publicae sunt, tamen extrema sunt gratiora. sed iam se conligit et ad extremum incipit philosophari:
45 'si me rectis sensibus euntem di immortales, ut spero, adiuverint, vivam libenter; sin autem me aliud fatum manet, praecipio gaudia suppliciorum vestrorum. namque si victi Pompeiani tam insolentes sunt, victores quales futuri sint vos potius experiemini.' praecipias licet gaudia: non enim tibi cum Pompeianis, sed cum universa re publica bellum est. omnes te di homines, summi medii infimi, cives peregrini, viri mulieres, liberi servi oderunt. sensimus hoc nuper falso nuntio; vero prope diem sentiemus: quae si tecum ipse recolueris, aequiore animo et
46 maiore consolatione moriere. 'denique summa iudicii mei spectat huc, ut meorum iniurias ferre possim, si aut oblivisci velint ipsi fecisse aut ulcisci parati sunt una nobiscum Caesaris mortem.' hac Antonii sententia cognita dubitaturumne A. Hirtium aut C. Pansam consules putatis quin ad Antonium transeant, Brutum obsideant, Mutinam expugnare cupiant? quid de Pansa et Hirtio loquor? Caesar, singulari pietate adulescens, poteritne se tenere quin D. Bruti sanguine poenas patrias persequatur? itaque fecerunt ut his litteris lectis ad munitiones propius accederent: quo maior adulescens Caesar, maioreque deorum immortalium beneficio rei publicae natus est, qui nulla specie paterni nominis nec pietate abductus umquam est, et intellegit maximam pietatem conserva-
47 tione patriae contineri. quod si partium certamen esset, quarum omnino nomen exstinctum est, Antoniusne potius et Ventidius partis Caesaris defenderent quam primum Caesar, adulescens summa pietate et memoria parentis sui, deinde Pansa et Hirtius, qui quasi cornua duo tenuerunt Caesaris tum, cum illae vere partes vocabantur? hae vero quae sunt partes, cum alteris senatus auctoritas,

populi Romani libertas, rei publicae salus proposita sit,
alteris caedes bonorum, urbis Italiaeque partitio? venia- 21
mus aliquando ad clausulam. 'legatos venire non credo.'
bene me novit. † quod venias, proposito praesertim
exemplo Dolabellae. sanctiore erunt, credo, iure legati
quam duo consules, contra quos arma fert, quam Caesar,
cuius patris flamen est, quam consul designatus, quem
oppugnat, quam Mutina, quam obsidet, quam patria, cui
igni ferroque minitatur. 'cum venerint, quae postulent 48
cognoscam.' quin tu abis in malam pestem malumque
cruciatum? ad te quisquam veniat nisi Ventidii similis?
oriens incendium qui restinguerent, summos viros misi-
mus; repudiasti: nunc in tantam flammam tamque inve-
teratam mittamus, cum locum tibi reliquum non modo ad
pacem, sed ne ad deditionem quidem feceris?

Hanc ego epistulam, patres conscripti, non quo illum
dignum putarem, recitavi, sed ut confessionibus ipsius
omnia patefacta eius parricidia videretis. cum hoc pacem 49
M. Lepidus, vir ornatissimus omnibus et virtutis et fortu-
nae bonis, si haec videret, denique aut vellet aut fieri posse
arbitraretur? 'prius undis flamma,' ut ait poëta nescio quis,
prius denique omnia, quam aut cum Antoniis res publica
aut cum re publica Antonii redeant in gratiam. monstra
quaedam ista et portenta sunt [prodigia] rei publicae.
moveri sedibus huic urbi melius est atque in alias, si fieri
possit, terras demigrare, unde Antoniorum nec facta nec
nomen audiat, quam illos, Caesaris virtute eiectos, Bruti
retentos, intra haec moenia videre. optatissimum est vin-
cere; secundum est nullum casum pro dignitate et liber-
tate patriae non ferendum putare; quod reliquum est, non
est tertium, sed postremum omnium, maximam turpitu-
dinem suscipere vitae cupiditate.

Quae cum ita sint, de mandatis litterisque M. Lepidi, 50
viri clarissimi, Servilio adsentior, et hoc amplius censeo,
Magnum Pompeium, Gnaei filium, pro patris maiorumque
suorum animo studioque in rem publicam suaque pristina
virtute, industria, voluntate fecisse, quod suam eorumque,
quos secum haberet, operam senatui populoque Romano
pollicitus esset, eamque rem senatui populoque Romano
gratam acceptamque esse, eique honori dignitatique eam
rem fore. hoc vel coniungi cum hoc senatus consulto licet
vel seiungi potest separatimque perscribi, ut proprio sena-
tus consulto Pompeius conlaudatus esse videatur.

# M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUARTA DECIMA.

1 Si, ut ex litteris, quae recitatae sunt, patres con-
1 scripti, sceleratissimorum hostium exercitum caesum fu-
sumque cognovi, sic id, quod et omnes maxime optamus
et ex ea victoria, quae parta est, consecutum arbitramur,
D. Brutum egressum iam Mutina esse cognovissem, pro-
pter cuius periculum ad saga issemus, propter eiusdem
salutem redeundum ad pristinum vestitum sine ulla du-
bitatione censerem; ante vero, quam sit ea res, quam
avidissime civitas exspectat, adlata, laetitia frui satis est
maximae praeclarissimaeque pugnae; reditum ad vesti-
tum confectae victoriae reservate. confectio autem huius
2 belli est D. Bruti salus. quae autem est ista sententia,
ut in hodiernum diem vestitus mutetur, deinde cras sa-
gati prodeamus? nos vero cum semel ad eum, quem cu-
pimus optamusque, vestitum redierimus, id agamus ut
eum in perpetuum retineamus. nam hoc quidem cum
turpe est tum ne dis quidem immortalibus gratum, ab
eorum aris, ad quas togati adierimus, ad saga sumenda
3 discedere. atque animadverto, patres conscripti, quos-
dam huic favere sententiae, quorum ea mens idque con-
silium est, ut cum videant gloriosissimum illum D. Bruto
futurum diem, quo die propter eius salutem redierimus,
hunc ei fructum eripere cupiant, ne memoriae posteri-
tatique prodatur propter unius civis periculum populum
Romanum ad saga isse, propter eiusdem salutem redisse
ad togas. tollite hanc: nullam tam pravae sententiae
causam reperietis. vos vero, patres conscripti, conser-
vate auctoritatem vestram, manete in sententia, tenete
vestra memoria, quod saepe ostendistis, huius totius belli
2 in unius viri fortissimi et maximi vita positum esse dis-
4 crimen. ad D. Brutum liberandum legati missi principes

civitatis, qui illi hosti ac parricidae denuntiarent, ut a
Mutina discederet: eiusdem D. Bruti conservandi gratia
consul sortitu ad bellum profectus A. Hirtius, cuius im-
becillitatem valetudinis animi virtus et spes victoriae
confirmavit; Caesar, cum exercitu per se comparato cum
primum pestibus rem publicam liberasset, ne quid postea
sceleris oreretur, profectus est ad eundem Brutum libe-
randum vicitque dolorem aliquem domesticum patriae
caritate. quid C. Pansa egit aliud dilectibus habendis, 5
pecunia comparanda, senatus consultis faciendis gravissi-
mis in Antonium, nobis cohortandis, populo Romano ad
causam libertatis vocando, nisi ut D. Brutus liberaretur?
a quo populus Romanus frequens ita salutem D. Bruti
una voce depoposcit, ut eam non solum commodis suis,
sed etiam necessitati victus anteferret. quod sperare nos
quidem debemus, patres conscripti, aut inibi esse aut
iam esse confectum: sed spei fructum rei convenit et
evento reservari, ne aut deorum immortalium beneficium
festinatione praeripuisse aut vim fortunae stultitia con-
tempsisse videamur.

Sed quoniam significatio vestra satis declarat quid 6
hac de re sentiatis, ad litteras veniam, quae sunt a con-
sulibus et a propraetore missae, si pauca ante, quae ad
ipsas litteras pertineant, dixero. imbuti gladii sunt, pa- 3
tres conscripti, legionum exercituumque nostrorum vel
madefacti potius duobus duorum consulum, tertio Cae-
saris proelio. si hostium fuit ille sanguis, summa mili-
tum pietas: nefarium scelus, si civium. quo usque igitur
is, qui omnis hostis scelere superavit, nomine hostis ca-
rebit? nisi mucrones etiam nostrorum militum tremere
voltis dubitantis utrum in cive an in hoste figantur.
supplicationem decernitis: hostem non appellatis. gratae 7
vero nostrae dis immortalibus gratulationes erunt, gratae
victimae, cum interfecta sit civium multitudo! 'de im-
probis' inquit 'et audacibus.' nam sic eos appellat cla-
rissimus vir: quae sunt urbanarum maledicta litium, non
inustae belli internecivi notae. testamenta, credo, subi-
ciunt aut eiciunt vicinos aut adulescentulos circumscri-
bunt: [his enim vitiis adfectos et talibus malos aut au-
dacis appellare consuetudo solet.] bellum inexpiabile 8

infert quattuor consulibus unus omnium latronum taeterrimus; gerit idem bellum cum senatu populoque Romano; omnibus — quamquam ruit ipse suis cladibus — pestem, vastitatem, cruciatum, tormenta denuntiat: Dolabellae ferum et immane facinus, quod nulla barbaria posset agnoscere, id suo consilio factum esse testatur; quaeque esset facturus in hac urbe, nisi eum hic ipse Iuppiter ab hoc templo atque moenibus reppulisset, declaravit in Parmensium calamitate, quos optimos viros honestissimosque homines, maxime cum auctoritate huius ordinis populique Romani dignitate coniunctos, crudelissimis exemplis interemit propudium illud et portentum, L. Antonius, insigne odium omnium hominum vel, si
9 etiam di oderunt quos oportet, deorum. refugit animus, patres conscripti, eaque dicere reformidat quae L. Antonius in Parmensium liberis et coniugibus effecerit: quas enim turpitudines Antonii libenter [cum dedecore] subierunt, easdem per vim laetantur aliis se intulisse. sed vis calamitosa est, quam illis intulerunt: libido flagitiosa, qua Antoniorum oblita est vita. est igitur quisquam, qui hostis appellare non audeat, quorum scelere
4 crudelitatem Karthaginiensium victam esse fateatur? qua enim in urbe tam immanis Hannibal capta quam in Parma surrepta Antonius? nisi forte huius coloniae et ceterarum, in quas eodem est animo, non est hostis pu-
10 tandus. si vero coloniarum et municipiorum sine ulla dubitatione hostis est, quid tandem huius censetis urbis, quam ille ad explendas egestates latrocinii sui concupivit? quam iam peritus metator et callidus decempeda sua Saxa diviserat? recordamini, per deos immortalis! patres conscripti, quid hoc biduo timuerimus a domesticis hostibus rumoribus improbissimis dissipatis. quis liberos, quis coniugem aspicere poterat sine fletu? quis domum? quis tecta? quis larem familiarem? aut foedissimam mortem omnes aut miserabilem fugam cogitabant. haec a quibus timebantur, eos hostis appellare dubitamus? gravius si quis attulerit nomen, libenter adsentiar: hoc volgari contentus vix sum, leviore non utar.

11 Itaque cum supplicationes iustissimas ex eis litteris, quae recitatae sunt, decernere debeamus, Serviliusque

decreverit, augebo omnino numerum dierum, praesertim
cum non uni, sed tribus ducibus sint decernendae. sed
hoc primum faciam, ut imperatores appellem eos, quo-
rum virtute, consilio, felicitate maximis periculis servi-
tutis atque interitus liberati sumus. etenim cui viginti
his annis supplicatio decreta est, ut non imperator appel-
laretur aut minimis rebus gestis aut plerumque nullis?
quam ob rem aut supplicatio ab eo, qui ante dixit, de-
cernenda non fuit aut usitatus honos pervolgatusque tri-
buendus eis, quibus etiam novi singularesque debentur.
an si quis Hispanorum aut Gallorum aut Threcum mille 5
aut duo milia occidisset, eum hac consuetudine, quae in- 12
crebuit, imperatorem appellaret senatus: tot legionibus
caesis, tanta multitudine hostium interfecta — hostium
dico? ita, inquam, hostium, quamvis hoc isti hostes do-
mestici nolint, clarissimis ducibus supplicationum hono-
rem tribuemus, imperatorium nomen adimemus? quanto
enim honore, laetitia, gratulatione in hoc templum ingredi
debent illi ipsi huius urbis liberatores, cum hesterno die
propter eorum res gestas me ovantem et prope trium-
phantem populus Romanus in Capitolium domo tulerit,
domum inde reduxerit? is enim demum est mea quidem 13
sententia iustus triumphus ac verus, cum bene de re
publica meritis testimonium a consensu civitatis datur:
nam sive in communi gaudio populi Romani uni gratu-
labantur, magnum iudicium, sive uni gratias agebant,
eo maius, sive utrumque, nihil magnificentius cogitari
potest.

Tu igitur ipse de te? dixerit quispiam. equidem in-
vitus, sed iniuriae dolor facit me praeter consuetudinem
gloriosum. nonne satis est ab hominibus virtutis ignaris
gratiam bene merentibus non referri? etiam in eos, qui
omnis suas curas in rei publicae salute defigunt, impie-
tatis crimine invidia quaeretur? scitis enim per hos dies 14
creberrimum fuisse sermonem, me Parilibus, qui dies
hodie est, cum fascibus descensurum. in aliquem credo
hoc gladiatorem aut latronem aut Catilinam esse conla-
tum, non in eum, qui ne quid tale in re publica fieri
posset effecerit. an [ut] ego, qui Catilinam haec molien-
tem sustulerim, everterim, adflixerim, ipse exsisterem

repente Catilina? quibus auspiciis istos fascis augur ac-
ciperem? quatenus haberem? cui traderem? quemquamne
fuisse tam sceleratum qui hoc fingeret, tam furiosum qui
crederet? unde igitur ista suspitio vel potius unde iste
6 sermo? cum, ut scitis, hoc triduo vel quadriduo tristis a
15 Mutina fama manaret, inflati laetitia atque insolentia
impii cives unum se in locum, ad illam curiam furiis
potius suis quam rei publicae infelicem congregabant.
ibi cum consilia inirent de caede nostra partirenturque
inter se qui Capitolium, qui rostra, qui urbis portas oc-
cuparent, ad me concursum futurum civitatis putabant:
quod ut cum invidia mea fieret et cum vitae etiam peri-
culo, famam istam fascium dissipaverunt; fascis ipsi ad
me delaturi fuerunt: quod cum esset quasi mea voluntate
factum, tum in me impetus conductorum hominum quasi
in tyrannum parabatur; ex quo caedes esset vestrum
omnium consecuta. quae res patefecit, patres conscripti,
sed suo tempore totius huius sceleris fons aperietur.
16 itaque P. Apuleius, tribunus plebis, meorum omnium con-
siliorum periculorumque iam inde a consulatu meo testis,
conscius, adiutor, dolorem ferre non potuit doloris mei:
contionem habuit maximam populo Romano unum atque
idem sentiente; in qua contione cum me pro summa no-
stra coniunctione et familiaritate liberare suspitione fa-
scium vellet, una voce cuncta contio declaravit nihil esse
a me umquam de re publica nisi optime cogitatum. post
hanc habitam contionem duabus tribusve horis optatis-
simi nuntii et litterae venerunt: ut idem dies non modo
iniquissima me invidia liberarit, sed etiam celeberrima
populi Romani gratulatione auxerit.
17 Haec interposui, patres conscripti, non tam ut pro
me dicerem — male enim mecum ageretur, si parum vo-
bis essem sine defensione purgatus —, quam ut quosdam
nimis ieiuno animo et angusto monerem, id quod semper
ipse fecissem, uti excellentium civium virtutem imitatione
dignam, non invidia putarent. magnus est in re publica
campus, ut sapienter dicere Crassus solebat, multis aper-
7 tus cursus ad laudem. utinam quidem illi principes
viverent, qui me post meum consulatum, cum eis ipse
cederem, principem non inviti videbant! hoc vero tem-

malit 'illim abieris'. (illī cavieris v. 'illam audieris' t.) || 113. 'misisse dicis' v, Klotz. || 104. 'quod si etiam' v. non improbante Halmio. *aedibus* Pluygers. sedibus. || 41, 106. 'sed cum vinus' v. 'et sermulcinus' t. 'et simul' b, g. 'simul' a. *sed tum nimis* Pal. 1, Colot., Orelli, Klotz. 'tamen' Ferrarius, Ernesti. 'tamen vicinos' Halm. 'sed tum visu' Nipperdey. 'sed sum vicinus' Madvig. || 42, 107. 'fuerant' coni. Ernesti. || 109. *sed* Halm. est v. et. 'rescindit' v, Klotz. 'leges uas' v, unde Halm coni.: 'leges aliquas'. || 43, 110. *inauguraris* Halm. inauguraras v. inaugurare. || 111. *tuam* om. C praeter a, ubi est punctis notatum. || 44, 114. *Romae* Muretus, Halm. Romate v¹. Romae regem cett. C, E. ('regem' incl. Klotz.) || 45, 115. *cum hac immani mutatione* Jeep. cum hac inmanum latione v. cum num̄atione cett. C. cum hac immani nundinatione A. Augustinus, Halm. cum hac nundinatione Lambin., Madvig. *resipisce* Jeep. respice. || 46, 118. ali V. deinde lacuna. (om. 'quando rem p. M. Antoni'. *rem p. M. Antoni* incl. Halm. *mecum uti voles* Halm. 'mecum utiles' v. mecum ut voles, cett. C. 'mecum litiges' Jeep. || 119. 'adeptus sum quasque gessi. duo modo haec opto, unum' om. v, falsum supplementum hoc habet Halm.

III.

1, 1. 'conetur' (v 'contur') Halm. || 2. *si nihil* Halm. nihil v. nisi. *sacrificiis sic consiliis* Halm ex v: 'sacrificii sic consiliis'. sacrificii sic consilii. *eae* Halm. ae v. hae. || 2, 3. *ne optantibus quidem* Lambin. nec opinantibus quidem C. || 4. 'putarat' Garatoni. *nobis* Christ, Halm. bonis. || 3, 6. *fideliorum ac fort.* Pluygers. fideliorem aut fort. || 7. 'ea' abesse et 'gerit, ea' legi malit Ernesti. || 4, 8. 'optanda' Muret. || 10. 'pendebatur aurum, non numerabatur pecunia', Curio, et Cobet, qui 'pecunia' del. || 5, 12. *servire* incl. *insignia* Faërnus ex 'insigni' v. insigne E. *C. Caesare* Halm ex: 'e caesare' v. Caesare. || 6, 14. persequantur v, Halm. || 15. 'quod iuventute' v, unde 'quod iuventuti' coni. Halm. || 16. 'traxit traxerat' v, unde *traxerat* Halm. traxerit. || 17. Iulia v. († praefixa Halm.) Aricina cett. C. 'Iulia prognatus' Muretus. 'Iuliae filia natus' Ferrarius. 'Iulia avia natus' Halm coni. || 8, 19. 'pertineant' Halm ex 'pertitnenat' v¹. pertinent. *in eo* v², cett. C. eo v¹, Halm. || 21. *referebat* Halm ex 'referat' v. refert. || 9, 23. 'at quod erat' coni. Halm. || 10, 25. *nullam se habere provinciam* om. v¹, incl. Halm. || 26. '† L. Annius' Klotz, Halm. '† L. Antonius' Orelli. M. Cusini v. († praefixa Halm.) 'M. Cosinii' Garatoni. micus nisi cett. C. 'M. Iccius Siciliam' Orelli, Klotz. 'Q. Cassius Hispaniam' Orelli, Klotz. || 11, 27. *seque usque* Muretus, Halm, Klotz. sequasq. v. usque E ante Klotz. || 28. *quievi* Victorius. ui v. qui fui a, g, t. 'afui' coni. Halm. 'illorum temporum' Lambin. 'ex iis totus viciis' v. || 12, 30. *armatis* incl. Madvig, Halm. || 31. *dispersionem* V, t. 'disperditionem' cett. C. Orelli. 'direptionem' Lambin. 'dispertitionem' Klotz. *effecerit* C. Excidisse videtur, unde modus hic pendeat e. g. 'quis vestrum ignorat' ut coni. Halm. effecit Klotz, Halm. *fundit apothecas* add. Servius ad Verg. Ecl. VI, 55. (ubi 'fudit' est, correctum ab Ernestio.) 'matres familias' C praeter v. || 13, 32. *lateribus* Garatoni, Klotz, Halm. alteribus v¹. a lateribus cett. C, E ante Klotz. || 34. *erat* add. Halm. reliquis esset g, i, E ante Halm. ||

14. *ferendam esse* Muretus. ferendēm v. esse ferendam. || 15, 38. *atque exercitus* Muretus. 'que exercitus' v. galliaeque exercitus cett. C. || 39. *L. Egnatuleio duce civi egregio* Ernesti, Halm ex 'legnatio tuleio duce civi egregio' b et 'egnatio lecto duce civi egregio' a, t, 'l. egnatuleio que opti egregio mo, cive egregio' v; unde 'L. Egnatuleio duce, quaestore optimo, cive egregio' Muretus; 'L. Egnatuleio quaestore duce, civi egregio' Garatoni; 'duce L. Egnatuleio, quaestore, civi egregio' Orelli, Klotz; 'duce L. Egn. quaestore optimo, cive egr.' Bücheler. 'tum senatui placere' Lambin.

IV.

1, 3. *legi, Quirites,* Halm. legi qui v. legi quod a, g, t. || 2, 6. *Martiae* suspectum Manutio incl. || 4. 'vos nunc negatis' Muretus. || 9. *ab iudicio* Faërnus. 'ad iudicio' v. a iudicio cett. C. || 5, 12. *res Quirites* E. 'res quam' v. 'Quirites res' cett. C. || 13. *generis et nominis* malebat Ernesti ex cod. Graevii (ubi est 'nominis et generis'). generis et seminis. *quamquam* del. Madvig; incl. 'nam cum alia' P. R. Müller, Halm. 'fluxa, incerta' sive 'fragilia, incerta' P. R. Müller. *virtute* om. cod. Ferrarii, Orelli; incl. || 15. *cum percussore, cum* Faërnus. 'cum depercursorem' v. 'cum excursore, cum' cett. C.

V.

2, 4. *ut et de praemiis* t, b, g. 'ut et praemiis' v. ut de praemiis a, Halm. 5. *tum* add. Ferrarius, E ante Halm. *est* add. Lambin., Halm. || 3, 6. *urbis dividundae* Halm. urbis cruendorum v (notata in rasura secunda manu scripta). eripiendorum urbis cett. C. diripiendae urbis E. || 7. *hi sexennium* A. W. Zumpt. 'isti sexennium' Curio. sexennium v. iste sexennii cett. C. 'hic sexennium' Halm. || 8. 'ac' ante 'turbinum' incl. Wesenberg. || 4, 9. 'interpretes erimus' Muretus, Lambin. || 10. 'latas esse' Halm. *eae leges* Halm. 'ae leges' v. hae leges. || 11. *tota ex re publica hausit* Pluygers. tota una exhausit Halm. una exhausit Ernesti. tota exhausit C. || 12. hoc genus pene v. hoc genus cett. C. fo: 'hoc genus rapinae'. 'in aerarium redigatur' Orelli coni. || 5, 13. *fac non esse* Faërnus ex 'faci non esse' v. 'fac ita non esse' cett. C. || 6, 15. *en causam* Lambin. em causam v. haec causa cett. C. || 17. 'ei enim' Halm coni. ex 'inim' v. 'Crassicius' Klotz ex coni. Bardilii (cf. Phil. XIII, 3), 'Classitius' Orelli ex 'Classicius' g, t et b mg. || 7. *non modo aspectu sed etiam auditu* P. R. Müller, Halm. 'non modo auditus sed etiam aspectu' v. auditu non modo aspectu. || 19. *nisi venirem Kalendis Septembribus etiam* Halm. nisi venirem etiam Kal. Sept. v. etiam nisi venirem Kal. Sept. cett. C. Fortasse praestat 'etiam' tollere. || 8, 22. 'quonam animo' coni. Halm ex 'quam animo' v. 'quantulacumque' Muretus. *discripsit* Bücheler. descripsit. || 23. *divina* b, Madvig, Halm. divini. 'confecit' Lambin. || 9, 24. *et fortissimorum* om. v, incl. Halm. || 10, 27. *iussi erant* Halm ex 'iusserunt' v. iussi sunt. || 11, 28. *tum milites* Halm. 'tum deinde milites' v. deinde milites. *atque* Halm. tum atque v. tum cett. C. *comprobastis* Faërnus. 'comprobatis' v. om. cett. C, E ('comprobastis' incl. Klotz). *num umquam* Garatoni, P. R. Müller, Halm. 'num quam' v. 'num quando' cett. C. 'insanam adrogantiam' coni. Faërnus. || 30. 'tuto haberi' coni. Halm ('libere' add. $v^2$). || 12. 'adferemus' om. $v^1$,

add. in mg. v², incl. Halm. || 31. 'arbitror' et alterum 'censeo' om. Lambin. *tota* Muretus. totam C. 'togatam' Lambin. 33. *en* Lambin. em v, i. || 34. *in exercitu M. Antonii* Klotz, Halm. in exercitum Antonii v. in exercitu Antonii. || 13, 37. *arcuit Gallia* Ferrarius. arcuit Galliam v, i. || 14, 38. 'qui illa' Muretus. || 39. † *sapientia etiam* v, i, Halm. 'etiam' om. Lambin., Graevius. 'sapientia et clementia' Klotz, qui incl. 'et clementia'. Poterat Cicero etiam 'et humanitate' sive 'et mansuetudine' scribere, ut monet Halm. || 15, 41. *velit* Ernesti. vellet. || 16, 43. 'parerent' coni. Ernesti. '*paratiore*' Halm. paratior C. || 44. *hominibusque* Faërnus, Muretus. omnibusque v, i. *adversariorum* Ferrarius, Halm. in adversariorum v, i. || 45. *sit pro praetore* Ferrarius. et pro populo Romano v, i. *illa aetate* Graevius. illa aetati v. illi aetati i. || 17. *honorandi* Halm. hortandi honorandi v¹. hortandi honorandique v², i. 'ornandi honorandique' Ferrarius et E ante Halm. || 46. *atque quarta* Halm. q. quarta v. quartaque. *quemcumque magistratum* Faërnus, Muretus. quemquumquemag. v. quemquumque i. *ut haberi per leges* Faërnus, Muretus. per ut haberi leges v, et i ('lege'). prout haberi lege E. 'admodum antiqui' del. Lambin. *est* Faërnus. sunt v. fuit i, E ante Klotz. || 48. 'Corvi' Pighius. *Flamininus* Faërnus, Muretus. Flaminius v, i. || 18, 49. 'Romanis' del. Nauger. *carum* Ferrarius. clarum v, i. || 50. *consiliorum* add. Faërnus ante 'omnium', ante 'atque' Halm. || 51. 'audeo' et 'hodie est' malit Halm. || 19, 52. *magistratum* Halm. magna v. magistratus i, E. || 53. 'pontificis, pro praetore' Lambin., Klotz. *auctoritatem secuti libertatem populi Romani* add. Garatoni, Halm. 'atque' del. Ernesti. *ipsis liberisque* C. F. W. Müller. eis liberisque. *alter ambove, si eis videretur* Ursinus, Halm, Klotz hic et infra. aa. vesieu v¹. aa. designati v². alter ambove i. 'legione tricesima quinta' velit Halm. *rationem agri haberent — posset* Schütz, Halm. rationem agri habent — possit v. r. agr. habeant — possit i, E ante Halm. 'quibus amplissime' Muretus.

## VI.

1, 2. *sunt iacta* Garatoni, Klotz, Halm. sunt iacta sunt v. iacta sunt i, E. || 3. *Quirites* Faërnus. quam v. om. i, E. 'qua ei' Faërnus. *spe nescio qua pacis obiecta remissior* Bücheler, Koch. pene scio qua eis obiectarem remissior v. nescio qua obiecta re remissior i, E. 'pacis nescio qua obiecta spe remissior' Rau. || 2, 4. 'denuntiatio paene' coni. Halm ex 'denuntiatione' v. *denuntient* Pluygers. nuntient. *denuntio ante, praedico* disting. Menckenius. denuntio, ante praedico. || 3, 6. *et* add. Faërnus, Halm; in v hic est rasura duarum litterarum. || 7. *eximere* Budaeus. exhibere v, i. *nullam* incl. Wesenberg, Halm. ullam E. || 9. 'senati' coni. Halm ex 'senatu' v. || 4, 10. *Plancus* Ferrarius. Plancius v, i. Post 'Plancus' est in v 'cum exiluerit adulescens nobilis'; fecit inde 'quam Exitius adulescens nobilis' Faërnus. || 11. *o Fide* Pluygers. o Fides. *nequitia sceleste* Nipperdey, Halm. nequitia est scelere v. nequitia est scelus est i. 'nequitia scelerate' Klotz. || 5, 13. *Q. Tremuli* Beroaldus. quinti tremelli v. q. trebelli i. *ab equitibus* Cratander. equitibus v, i. *acceperint* Ernesti, Halm. acceperunt. || 14. *bis* Garatoni, Halm. duobus v, i. II. Orelli, Klotz. 'itane? iam' coni. Halm ex 'ita in eam' v, i. *inventus*

*est* Gellius I, 16, 5. Madvig, Klotz, Halm. inventus sit. || 6, 16. *publica* incl. Muretus, Garatoni, Klotz, Halm.

## VII.

1, 1. *istam* om. v, Halm, incl. || 3. *qui* add. Pluygers. 'inde' om. v, incl. Klotz. || 2, 4. *quae eadem* Pluygers. quod eadem. malim 'rei publicae est'. || 3, 10. *hostem tum* (ex 'hostem eum' v) Halm. fo: 'milites sunt'. || 4, 11. *omine* b, Ferrarius. homine v. hominem a, g. non enim t. *Galliam* incl. Baiter. || 14. 'revoluti' coni. Ernesti. *denuntiatio — ordini* parenthesin esse vidit Pluygers. *gravis* ex 'grui' v¹, Pluygers. gravior v², cett. C, E. || 6, 16. *in civitate M. Antonium* Halm ex 'in civitatem Antonium' v. in civitate Antonium. 'magistratuum comitia' sive 'magistratuum nominationem' coni. Halm. || 17. 'futura est' coni. Halm. || 18. *quid is* Faërnus. quid si v. quid hic cett. C. 'consiliis' coni. Halm ex 'consilii' v. || 19. 'obvolutum' coni. Muretus ex 'novolutum' v. || 8, 21. 'armati' coni. Halm ex 'armato' v. (pro 'arma, saga'.) || 22. *oppugnant, eis* Faërnus. oppugnatis v¹. oppugnantis v². oppugnantes cett. C. || 9, 26. 'animis tamen' Muretus ex 'animis itam' v. 'sin senatui' coni. Halm. || 27. 'talemque' Halm coni. ex 'tamque' (om. 'praeclarum') v.

## VIII.

1, 2. *se* add. Baiter. 'aliam se sententiam dicturum fuisse' coni. Halm. || 2, 5. *quo consulem* C praeter v ('consulem'); 'quod consulem' coni. Halm. || 6. 'qui designatum' Lambin. || 7. 'utrum hoc bellum est an non est' coni. Halm. *an etiam* C praeter v, Junt., Gruterus, Ernesti. etiam v, Graevius, Orelli, Klotz, Halm. alterum 'bellum' incl. Lambin. 'consul Sulla' Halm ex 'con sulla' v. || 3, 9. *homines agrestes, si homines illi ac non pecudes potius* Faërnus. homines illi an non pecudes potius v. homines agrestes, si homines sunt illi potius quam pecudes cett. C. || 4, 12. *quid tu? servitutem* Rau, Halm. quid? tu servitutem. 'miserrimum esse posse' Pluygers. || 13. 'quin etiam enim' v, unde Faërnus: 'quin etiam memini'. || 14. 'an Q. Metellum' coni. Halm. *principem senatus* Ferrarius. principem senatorem C. *consularis* Ferrarius. consulares C. || 5, 15. 'hos viros' coni. Mommsen. || 17. *ego D. Bruto faveo, tu M. Antonio* incl. Pluygers. || 6. *lineae* C ('liniae' v). vineae E ante Halm, qui † praefixit verbis 'conductae lineae'. || 19. 'civitati' post 'huic sit' incl. Faërnus. 'amici' om. v, 'amici laturum' malit Halm. || 7, 20. 'si ille faceret insidias'? incl. Pluygers 'quid? ut ille faceret insidias'? coni. Halm. *ante os* b, A. Augustinus. a te hos v. ante eos t. ante coñs. a, g. || 21. *quod* incl. Lambin. 'foret ut' servato 'quod' Halm. 'decessisse' Garatoni. 'ut saepe' Orelli, Klotz. 'quamquam mihi quidem nullum' abesse malit Ernesti. || 8, 23. *senatui* incl. Nipperdey. *auctoritatemque populi Romani* E. fo: 'auctoritatemque reipublicae' ex 'auctoritatemque re publica' v et 'auctoritatem r. p.' b, g. ('auctoritate p.' t. 'auctoritatem et p.' a.) 'sed ipsi est potius renuntiandum' Nipperdey. 'quo tumore' Mommsen. || 25. *praemia agrumque* Ernesti, Klotz. praedam agrumque. || 9, 26. *chirographorum et commentariorum* incl. ('chirographorum' incl. Momms., Halm.) 'qui quid' Ferrarius, Orelli, Klotz. || 27. 'enim iam annus ut' v. || 10, 28. *honoribus usi* cod. Ferrarii. honoribus v, t, i. honoribus si a. || 29. 'si maxime' coni. Faërnus. || 30. *et*

pore in tanta inopia constantium et fortium consularium
quo me dolore adfici creditis, cum alios male sentire,
alios nihil omnino curare videam, alios parum constanter
in suscepta causa permanere sententiamque suam non
semper utilitate rei publicae, sed tum spe tum timore
moderari? quod si quis de contentione principatus labo- 18
rat, quae nulla esse debet, stultissime facit, si vitiis cum
virtute contendit; ut enim cursu cursus, sic in viris for-
tibus virtus virtute superatur. tu, si ego de re publica
optime sentiam, ut me vincas, ipse pessime senties? aut,
si ad me bonorum concursum fieri videbis, ad te impro-
bos invitabis? nollem, primum rei publicae causa, deinde
etiam dignitatis tuae. sed si principatus ageretur, quem
numquam expetivi, quid tandem mihi esset optatius? ego
enim malis sententiis vinci non possum, bonis forsitan
possim et libenter. haec populum Romanum videre, 19
animadvertere, iudicare quidam moleste ferunt. pote-
ratne fieri ut non proinde homines *de* quoque, ut quisque
mereretur, iudicarent? ut enim de universo senatu popu-
lus Romanus verissime iudicat nullis rei publicae tem-
poribus hunc ordinem firmiorem aut fortiorem fuisse, sic
de uno quoque nostrum et maxime, qui hoc loco sen-
tentias dicimus, sciscitantur omnes, avent audire quid
quisque senserit: ita de quoque, ut quemque meritum
arbitrantur, existimant. memoria tenent me ante diem
XIII. Kalendas Ianuarias principem revocandae libertatis
fuisse; me ex Kalendis Ianuariis ad hanc horam invigi-
lasse rei publicae; meam domum measque auris dies no- 20
ctisque omnium praeceptis monitisque patuisse; meis lit-
teris, meis nuntiis, meis cohortationibus omnis, qui ubique
essent, ad patriae praesidium excitatos; meis sententiis a
Kalendis Ianuariis numquam legatos ad Antonium; sem-
per illum hostem, semper hoc bellum, ut ego, qui omni
tempore verae pacis auctor fuissem, huic essem nomini
pestiferae pacis inimicus; idem P. Ventidium, cum alii 21
tr. pl. † volusenum, ego semper hostem. has in sen-
tentias meas si consules discessionem facere voluissent,
omnibus istis latronibus auctoritate ipsa senatus iam pridem
de manibus arma cecidissent. sed quod tum non licuit, 8
patres conscripti, id hoc tempore non solum licet, verum

etiam necesse est, eos, qui re sunt hostes, [verbis notari,]
22 sententiis nostris hostis iudicari. antea cum hostem ac
bellum nominassem, semel et saepius sententiam meam de
numero sententiarum sustulerunt: quod in hac causa iam
fieri non potest: ex litteris enim C. Pansae A. Hirtii con-
sulum, C. Caesaris pro praetore, de honore dis immor-
talibus habendo sententias dicimus: supplicationem modo
qui decrevit, idem imprudens hostis iudicavit; numquam
enim in civili bello supplicatio decreta est. decretam
23 dico? ne victoris quidem litteris postulata est. civile
bellum consul Sulla gessit, legionibus in urbem adductis
quos voluit expulit, quos potuit occidit: supplicationis
mentio nulla. grave bellum Octavianum insecutum est:
supplicatio [Cinnae] nulla victori. Cinnae victoriam im-
perator ultus est Sulla: nulla supplicatio decreta a senatu.
ad te ipsum, P. Servili, num misit ullas conlega litteras
de illa calamitosissima pugna Pharsalia? num te de sup-
plicatione voluit referre? profecto noluit. at misit postea
de Alexandria, de Pharnace: Pharsaliae vero pugnae ne
triumphum quidem egit. eos enim civis pugna illa sus-
tulerat, quibus non modo vivis, sed etiam victoribus
24 incolumis et florens civitas esse posset. quod idem con-
tigerat superioribus bellis civilibus: nam mihi consuli
supplicatio nullis armis sumptis non ob caedem hostium,
sed ob conservationem civium novo et inaudito genere
decreta est. quam ob rem aut supplicatio re publica
pulcherrime gesta postulantibus nostris imperatoribus
deneganda est, quod praeter A. Gabinium contigit ne-
mini, aut supplicatione decernenda hostis eos, de qui-
9 bus decernitis, iudicetis necesse est. quod ergo ille re,
id ego etiam verbo, cum imperatores eos appello: hoc
ipso nomine et eos, qui iam devicti sunt, et eos, qui su-
persunt, hostis iudico. [cum victores appello imperato-
25 res.] quo modo enim potius Pansam appellem? etsi
habet honoris nomen amplissimi; quo Hirtium? est ille
quidem consul, sed alterum nomen beneficii populi Ro-
mani est, alterum virtutis atque victoriae. quid? Caesa-
rem, deorum beneficio rei publicae procreatum, dubitemne
appellare imperatorem? qui primus Antonii immanem et
foedam crudelitatem non solum a iugulis nostris, sed

etiam a membris et visceribus avertit. unius autem diei
quot et quantae virtutes, di immortales, fuerunt! princeps 26
enim omnium Pansa proelii faciendi et cum Antonio
confligendi fuit; dignus imperator legione Martia, digna
legio imperatore; cuius si acerrimum impetum cohibere
Pansa potuisset, uno proelio confecta res esset; sed cum
libertatis avida legio effrenatius in aciem hostium inru-
pisset ipseque in primis Pansa pugnaret, duobus pericu-
losis volneribus acceptis sublatus e proelio rei publicae
vitam reservavit. ego vero hunc non solum imperato-
rem, sed etiam clarissimum imperatorem iudico, qui cum
aut morte aut victoria se satis facturum rei publicae spo-
pondisset, alterum fecit, alterius di immortales omen
avertant! quid dicam de Hirtio? qui re audita e castris
duas legiones eduxit incredibili studio atque virtute, 27
quartam illam, quae relicto Antonio se olim cum Martia
legione coniunxit, et septimam, quae constituta ex vete-
ranis docuit hoc proelio militibus eis, qui Caesaris bene-
ficia servassent, senatus populique Romani carum nomen
esse. his viginti cohortibus, nullo equitatu, Hirtius ipse
aquilam quartae legionis cum inferret, qua nullius pul-
criorem speciem imperatoris accepimus, cum tribus An-
tonii legionibus equitatuque conflixit, hostisque nefarios,
huic Iovis Optimi Maximi ceterisque deorum immorta-
lium templis, urbis tectis, libertati populi Romani, nostrae
vitae sanguinique imminentis prostravit, fudit, occidit, ut
cum admodum paucis, nocte tectus, metu perterritus,
princeps latronum duxque fugerit. o solem ipsum bea-
tissimum, qui, ante quam se abderet, stratis cadaveribus
parricidarum cum paucis fugientem vidit Antonium! an 28
vero quisquam dubitabit appellare Caesarem imperato-
rem? aetas eius certe ab hac sententia neminem deterre-
bit, quando quidem virtute superavit aetatem. ac mihi
semper eo maiora beneficia C. Caesaris visa sunt, quo
minus erant ab aetate illa postulanda: cui cum imperium
dabamus, eodem tempore etiam spem eius nominis de-
ferebamus; quod cum esset consecutus, auctoritatem no-
stri decreti rebus gestis suis comprobavit. hic ergo
adulescens maximi animi, ut verissime scribit Hirtius,
castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est

secundumque proelium fecit. ita trium imperatorum vir-
tute, consilio, felicitate uno die locis pluribus res publica
11 est conservata. decerno igitur eorum trium nomine quin-
29 quaginta dierum supplicationes: causas, ut honorificentis-
simis verbis consequi potuero, complectar ipsa sententia.

Est autem fidei pietatisque nostrae declarare fortissi-
mis militibus quam memores simus quamque grati. quam
ob rem promissa nostra atque ea, quae legionibus bello
confecto tributuros nos spopondimus, hodierno senatus
consulto renovanda censeo; aequum est enim militum,
30 talium praesertim, honorem coniungi. atque utinam,
patres conscripti, [civibus] omnibus solvere nobis praemia
liceret! quamquam nos ea, quae promisimus, studiose
cumulata reddemus. sed id quidem restat, ut spero,
victoribus, quibus senatus fides praestabitur: quam quo-
niam difficillimo rei publicae tempore secuti sunt, eos
numquam oportebit consilii sui paenitere. sed facile est
bene agere cum eis, a quibus etiam tacentibus flagitari
videmur: illud admirabilius et maius maximeque pro-
prium senatus sapientis est, grata eorum virtutem memo-
31 ria prosequi, qui pro patria vitam profuderunt. quorum
de honore utinam mihi plura in mentem venirent! duo
certe non praeteribo, quae maxime occurrunt: quorum
alterum pertinet ad virorum fortissimorum gloriam sem-
piternam, alterum ad leniendum maerorem et luctum
12 proximorum. placet igitur mihi, patres conscripti, legio-
nis Martiae militibus et eis, qui una pugnantes occide-
runt, monumentum fieri quam amplissimum. magna
atque incredibilia sunt in rem publicam huius merita
legionis: haec se prima latrocinio abrupit Antonii; haec
tenuit Albam; haec se ad Caesarem contulit; hanc imi-
tata quarta legio parem virtutis gloriam consecuta est.
quarta victrix desiderat neminem: ex Martia non nulli
in ipsa victoria conciderunt. o fortunata mors, quae
32 naturae debita pro patria est potissimum reddita! vos
vero patriae natos iudico; quorum etiam nomen a Marte
est, ut idem deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi
genuisse videatur. in fuga foeda mors est; in victoria
gloriosa: etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque
pignerari solet. illi igitur impii, quos cecidistis, etiam

*senatui et populo Romano* Halm ex 'et a senatui et populi Romani' v. *adesse* Faërnus. cogitare adesse C. (paulo post C om. 'aut cogitare' praeter v.) || 11, 32. 'cum — sumus' v, b, unde 'quoniam — sumus' coni. Orelli. || 33. 'ita quia ad' v, unde 'atque ad' Christ. 'ad C. Pansam consulem aut ad A. Hirtium consulem' coni. Halm. 'primas' om. v.

IX.

1, 1. 'aetate illis anteiret, sapientia omnibus' Arusianus M. p. 213, ut C praeter v. || 2. *quam in Ser. Sulpicio* om. v, incl. Halm. 'asperitates' coni. Halm ex 'asperitatis' v. || 3. de ipsius laude v, g, Halm. *clarissimo viro* Mommsen, Halm ex 'cui' v ('cum' t, om. cett. C.). *causa mortis* C. F. W. Müller. morti. || 2, 5. *restat* Ernesti, Halm. restaret. || 3, 6. 'ref. sui' C. F. W. Müller. 'et' ante 'hospitum' om. v, Halm. || 4, 8. *honore* b, Ferrarius coni. honorem cett. C. *eius* add. Lambin. || 5, 10. 'decretis vestris' v. || 6, 13. *primum statuta* Graevius ex 'primum statua' v. prima statua cett. C. || 7, 15. in maximo rei publicae munere C praeter v, E ante Halm. 'maximo rei publicae detrimento' Mommsen. || 16. *quod is ob rem publicam mortem obierit* incl. Manut., Ernesti. || 17. aestimare v, Halm. *funeri remittere* Faërnus. funerreimittere v. 'funere' sive 'funeri mittere' cett. C.

X.

2, 4. *circumsederi* E. circumsedere C. *Brutos tu* Ernesti. Brutos ut. || 5. post 'putarem' add. 'nisi tuam in dicendo facultatem nossem' C praeter v, E ante Halm: incl. || 3, 7. 'eprodideritis deserueritis' v, unde *deserueritis et* om. Faërnus; incl. *cui favebitis* add. C praeter v, om. Halm; incl. || 4, 8. 'ludi aut auditiones' Mommsen. 'ludi audies' v. || 9. *aut potius nisi* Muretus, Halm. aut potuiset nisi v. potuisset autem nisi i, E. *qua re qui* Faërnus probante Halmio. quod qui. || 10. *M. Antonium* coni. Halm. Antonium. 'circumsedet' Naugerius. *a prima ora* E. a primo ore v. a primore a, b, g. ad primum t. *ei spes unica* Halm coni. ex 'eis pecunia' v. ei spes una. || 11. 'fuisset' om. v, Halm. 'virtus caes.' v. 'nisi M. Bruti Caepionis incredibilis ac divina virtus' Lambin. coni. *ne C. quidem Antonii* Muretus, Faërnus. nec quidem Antonii C. || 6, 13. 'quod dicit' v. 'quod didicit' t, unde 'quod di duint' coni. Halm. || 7, 15. *quae* C praeter v (q.) et i (quid). quid E ante Halm. *eo iratiores* C. F. W. Müller. iratiores. *Caesaris acta* Pluygers. Caesaris res actas. || 8, 17. 'sapientior aut ad coniecturam' v, unde 'sapientior acutior ad coni.' Lambin., 'sapientior aut acutior ad coni.' Halm. *afuit* Halm. fuit v. abfuit a, b, g. || 9. *se timere et prospicere* t, Faërnus. se timere sed prosp. C. ('set pr.' v. 'se pr.' i). fo: 'timere se et prosp.' *aut hi cauti* Halm ex 'aut hi carte' v. 'aut hi' s. 'aut ii' cett. C. || 18. *an nos* v², E. 'at nos' cett. C, Halm. 'potest igitur stare res publica sine veteranis freta magno subsidio iuventutis' Pluygers. || 19. ecquodnam E. etquodnam C. ('ecquenam' v.) 'ecquandone' Halm coni. 'principium spectatis' Mommsen. || 10, 20. nec nullam v, unde 'nullam' Faërnus. || 21. *sunt* add. Halm. || 22. *et sollicitant* C. praeter i. sollicitant, i, E. 'id agunt' incl. Kleyn. *Saxa et Cafo* cod. Mureti. Saxas et Cafones v. 'Saxae et Cafones' Naugerius. 'saxa captant' cett. C. || 23. 'temptavit ecquid' Lambin. || 11, 26. *cum quaestore prove quaestore* Mommsen, Halm.

cum questoribus prove questores v. cum q. prove q. t. cum q. cepione procos a, b, g. cum quaestoribus prove quaestoribus E.

## XI.

1, 2. 'ergo quod' et 'conspirare' Lambin. || 3. *poenam* incl. Faërnus, Halm. || 2, 4. *sin ut ad Trebonium* add. Lambin. || 5. consecutus est Dolabella. nulla suspitione belli — quis enim id putaret? — secutae etc. Rau, Halm. consecutus est Dolabella, nulla suspitione belli, quis enim id putaret? secutae etc. E ante Halm. *indices falsi* Nipperdey, Halm. ('qui sunt mutuae benevolentiae indices, falsi' Rau.) falsi indices, C, E. Verba 'in amore simulato' commodius absint. 'samario' malit Orelli. 'nescio cui tradidit' Mommsen. *tractum atque laniatum* incl. Pluygers. 'atque laniatum' om. v$^1$, incl. Halm. || 3, 7. posterius 'si evenerint' abesse malit Ernesti, ego prius. || 4, 9. *si qui* P. R. Müller, Halm. si vi v. is qui. prius 'Trebonii' alienum videtur. || 5, 10. 'at illud videtis' Halm coni. ex 'aliut videtis' v. || 11. 're certare' Mommsen. 'non teneant' v. || 6, 13. *se exserere* Halm. se exercere v. 'se expedire' Cobet. se exire cett. C, E. || 14. *quem ultae* U. Bandinellus. 'quem ute' v. quam multae cett. C. *vindicis* Ferrarius. vindicem is v. vindicem i, E. vindices cett. C. *T. Annium* C. G. Zumpt. l. annium v. Annium cett. C. *Graeco verbo* incl. Manutius, Halm. 'eius sententiae heri libenter assensus sum' Mommsen. || 15. 'e republica sententiam' Bücheler. || 7, 17. *provincia Asia* Faërnus. pc. ia. v. p. f. asia cett. C. Asia om. Klotz. 'illius sapientis' Ernesti, Garatoni. 'Laelii Sapientis' Pighius. 'antea duobus' Christ. *dilegit* Halm. diligit v. delegit. || 8, 19. *cur committis* Curio, Faërnus. cur comitiis C. 'si cum omnes' coni. Halm ex 'si cūs. m.' v. q. n. 'te necessario' incl. Ernesti. *isto te* Halm. istoc. || 23. *ut* add. Halm. *intellego* b, t, Halm; om. cett. C, E. || 10. *omni* add. Halm. || 24. *a multis* Halm. multis. *illud signum* Ernesti, Halm. id signum. *quoadne* Christ. quo ante t. 'quo ne' s. 'quo nec' cett. C. *putavi* Madvig, Halm. putat. || 11, 26. *multa consulibus* t probante Pluygers. multa cos. cett. C. 'multa in consulibus' Halm. multa, consulem Ernesti, Orelli. multi consules Klotz. *alter ambove* Rau, Pluygers ex 'alter ambosve' a, t. 'alterum ambove' s. 'alterum ambosve' E, auctore Lambino. *eo ex acie* Ferrarius, probante Madvigo. ex ea acie. 'solet enim iste' coni. Orelli. *quem si confecerit* Halm. quod si confecerit. 'quod si confecerit bellum' Lambin. || 27. *ipsi sibi senatus fuerunt* Halm coni. ex 'ipsis. bis senatus fuit' t. ipse sibi s. fuit. *conversione et perturbatione omnium rerum* Ferrarius ex libro Maffaeiano. concursione (s. 'concursatione') perturbationum rerum cett. C. *summa viri* Faërnus, Orelli. 'cum imperio' coni. Halm. summi viri C, E. || 12. 'neque enim in provinciam suam Cretam profectus' t. unde 'neque e. i. p. s. C. profectus est' malit Halm. *velletis* i, g, E ante Halm. velitis a, b, t, Halm. 'parricidio obstrictum' coni. anonymus. || 29. *firmentur* Bake, Halm. firmetur. *eumque a* E ante Halm. eumque a. eum a cett. C, Halm. || 30. *Statio* Ferrarius. stato s. statu C. *A. Allieno* Ferrarius. ab Allieno C. || 31. 'consularibus et praetoriis' Muretus. || 13, 32. 'vidistis' Ferrarius. Post 'audistis' exciderunt haec fere, quae supplet Madvig: 'primum legiones egregiae Q. Marcii —, deinde L. Statii'.

similiter ac L. Statius praedicabatur Q. Marcius, nisi scripserit Tullius 'primum eae legiones, quas Q. Marcius, L. Statius habent fortes et constantes viri', quod idem proponit secundum scripturam cod. Oxoniensis. *profecto ne* Christ, Halm ex 'profectione' t. profectus ne. fo: 'est etiam Q. Caecilii'. ‖ 34. *diiudicarit* Halm. iudicarit. 'inclinarit' Cobet. ‖ 35. *tantum* Ferrarius. tanti C. *cum Pacori nobilissimi ducis magnas* Ursini codex, unde *cum P. n. d. maximas* Halm, qui malit 'cum Pacori, Parthorum n. d. maximas'. cum Parthorum nobilissimos duces maximas cett. C praeter Langianum, ubi est 'maximasque', ut apud Orelli, Klotz. ‖ 36. *exaudivi* Pluygers. exaudirui t, unde 'exaudiri' Halm. exauditu b. exornari cett. C. *nimium Cassium* om. t, incl. Halm. *reprehendistis* Ernesti. reprehenditis. *ornem* scr. ornarem. 'Censorinum ornarem' malit Halm. ‖ 37. sed hos quibus sanitas est i, et a, g ('his') Orelli, Klotz. † *sed eos q. s. est* Halm. quod iis, quos quibus sanitas est t, et b (ubi 'quos'); inde coni. Halm: 'sed ex iis quietos, quibus s. est'. *cum magno periculo* a, i, Orelli, Klotz. magno periculo b, g. vitae suae periculo Halm ex 'video epericulo' t. ‖ 15, 38. *nuntius cuiquam* Madvig. civis ('cuius' a) quisquam. ‖ 39. *intuendos* i, E. metuendos cett. C non improbante Halmio.

XII.

1, 2. 'spe oblata' Ursinus. 'appellare mallent' Scala, Halm. appellarem alieni a, t. appellarent alieni b, g. appellarent c. alieni i. appellarent E. Lacunam post 'lamentari uxorem' esse vidit Ernesti. ‖ 2. *decepti inquam* a, i, t. decepti, decepti, inquam. ‖ 4. 'in potestatem' C praeter i. 'recedet' t. ‖ 5. 'caligo, de qua' coni. Halm. *severissimis* Gulielmius, Halm. verissimis. ‖ 3, 8. *Martium* suspectum Manutio incl. *sistet* Gulielmius. insistet. 4, 10. 'victoriam spectantibus' Muretus. ‖ 5, 11. *est invitatus* b. invita tus a, g, t. 'invitatus est' coni. Halm. ‖ 14. *averterent* a, b, g. 'avertent' t. averterit v. averterint E. ‖ 7, 18. 'fortem illum quidem' Muretus probantibus Wesenbergio et Halmio. ‖ 8, 19. alterum 'proficiscantur' om. cod. Langianus. ‖ 20. 'primipilo' s. 'primopilo' coni. Garatoni, Halm. *non tribunum plebis* incl. Garatoni. ‖ 9, 23. *tenere* habet i, 'et' t; om. cett. C. 'Anconem' s. 'Ancona' postulat Wesenberg. ‖ 10, 24. *in urbe* i. in urbe maneo. ('maneo' incl. Halm.) *gerant res* Orelli, Halm. 'regant res' Schütz. regna tres t. regna res cett. C, Klotz. 'urgeant hostem' coni. Halm. 'ut diximus' Ernesti. 'ut facimus' Klotz. *nemo tamen cautior* Halm ex 'nemotã cautior' t. nemo cautior. *circumsaeptus* Faërnus. circumsessus. 'circumclusus infestis' coni. Halm. ‖ 25. fo: 'at cum saeptus sis'. ‖ 11, 26. *provideo* E. providero b. praevideo cett. C. 'me vi ac toto futurum' t. 'me vix tutum futurum' Halm. ‖ 25. fo: 'me vim ac tortorem laturum'. mortem actutum futuram cett. C. ('mortem' om. a). ‖ 27. *tempore* add. Ernesti, Halm. *de iure* a, g, t, Garatoni, Halm. et de iure. *et condiciones* Garatoni, Halm, Klotz. 'condicionesque' Ferrarius. condiciones. ‖ 12, 28. *mea quidem* Halm. meaque C praeter i. mea i, E. 'postularit' Ernesti. ‖ 29. *nihil cogitantis* Madvig ex 'nihil cogitatis' t. nihil cogitetis cett. C, E. 'cogitetis' incl. Halm. ‖ 30. vita mea r. p. eaque a, g, et i, E ('mea vita') vita r. p. mea t. vita r. p. eaque b. † vita r. p. mea Halm, qui coni. 'vita, patres conscripti, mea. *mors aut* Faërnus, Halm.

mors autem. 'multum' suspectum Garatonio.

XIII.

1, 2. *hominum in re publica sanitas remanere potuisset* om. v¹. Vera Ciceronis verba excidisse vidit Halm. ‖ 2, 3. *Pontium* add. C praeter v, om. Halm; incl. 'huc' abesse malit Ernesti. ‖ 3, 5. 'continebitis' Lambin. *belli. est omnino* interp. Halm. belli est omnino C praeter a, g: belli est. est omnino, ut E. *quod est* Halm coni. quod sit. *tuere ita vitam corpusque* Madvig. tu vero ita vitam corpusque v. tu vero tuere ita vitam corpusque Halm. tu vero ita vitam corpusque servato cett. C, E. ‖ 7. *interfectis illis* suspectum Orellio incl. 'cum laude' Halm coni. ex 'claude' v. ‖ 4. *M. Lepidus* add. ed. Ven. 1474, om. C. ‖ 8. putet v¹, 'putavi' coni. Halm. ‖ 9. *ei* add. Lambin. *quod sapientia* Pluygers. quod silentio. 'ut primum' Ernesti. ‖ 5, 10. 'praetereo omnino' Ferrarius. ‖ 11. *de* add. Nauger. ‖ 12. *thesaurum* om. t, incl. Halm. 'quasi thesaurum draco' del. Rau. *in quem* codd. Ferrarii. in que C. *nos* add. Madvig. ‖ 6, 13. videatur facere t. ‖ 7, 15. 'restingui' Ursinus. *e manibus* Halm. de manibus ed. Ven. 1474, Orelli, Klotz. manibus C. ‖ 8, 16. *bonis salvis* codd. Langii, Halm. nobis salvis. ‖ 17. *se* om. t, i; incl. 'comparare debebat' Pluygers. 'in nos' del. idem et *in ceteros*, ut i; hoc incl. ‖ 18. *in* add. Ven. 1474. ‖ 9, 19. *in eum* om. a, g, i, Orelli, probante Pluygersio. incl. *ediceret* Pluygers. diceret. 'in sanctissimum adulescentem' incl. Halm. 'iam Martiam' Faërnus. ‖ 20. *ad latronum et gladiatorum ducem* Halm ex 'ad latrones m. gladiatorum ducem' b, t. 'ad latronem m. gladiatorem ducem' a. 'ad latronem M. Antonium gladiatorum ducem' i, E ante Halm. ‖ 10, 22. *possit* a, i, Orelli. posset. *desinet* Ernesti. desinat. 'imperatorem dicit' Ernesti. ‖ 23. *hostem* incl. hostem Dolabellam iudicatum i, Orelli. *cuiusquam* ed. Ven. 1474. cuiusque C. *ex Fadia* Ferrarius. ex eadia a. ex ea die b, t. ‖ 11, 24. *ornatum* ed. Gryph. 1550. ornatum esse C. *ecquo industria* Pluygers. ecquo genus. *mentum mentemque* Arusianus p. 224 et codd. Ferrarii. mentem mentumque C. ‖ 25. 'parens est' Manutius. 'ex tuis' Halm. 'et tuis' a. 'et vis' t. ‖ 26. *appellabatis* Junt. (v. lect.), Cratand. (mg.). appellatis C. ‖ 12. *corycus* Schütz. coricus C. Coricus vel C. Oricus E priores. *fraudator creditorum* incl. Garatoni, Rau, probante Halmio. *Varius quem* Ascens. 1529. Variusque t. Variusque quem b. Varius quos a, i. *a servis publicis* Ferrarius. a sui publicis t. a suis publice cett. C. *tribuni* Ferrarius. tribunicii C. *qua cum* Rau, Klotz, Halm. qui cum C. *Insteius* Gruterus. Insicius a, t. insicius b. niscius i. Viseius E. *Pisauri* Ferrarius, ut t. 'isauri' sive 'hisauri' cett. C. ‖ 27. *sui simillimis* Halm. 'sibi simillimis' Pighius. dissimillimis. *mirum* Klotz, Halm. verum C. 'fracta sint' Halm. ‖ 13. *Deciis* incl. Bardili, Klotz, Halm. ‖ 28. *est ibidem* Madvig. est quidam b, ut voluit Orelli, probat Halm; 'est quidem' cett. C, E. *Saserna* Ferrarius. 'saserena' sive 'aserena' sive 'soserenus' C. 'tamen' del. Rau. *Extitius* a, b, t, et Halm † praefixa. Exitius E. *Albedium* E. Albesium C, utrumque corruptum videtur. ‖ 14, 29. M. ante 'Marcellum' add. E. ante 'Bibulum' add. Klotz, Halm. ‖ 30. 'quid vero praetorius' Ven. 1474. ‖ 15. *patere* cod. Ursini, Lambin. favere b. parere i, E. om. a, t. ‖ 31. *Caesetium* Ferrarius. caes. etium t. caes. etiam a, b. caesar etiam i.

ad inferos poenas parricidii luent; vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum consecuti. brevis a natura nobis vita data est; at memoria bene redditae vitae sempiterna; quae si non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens qui maximis laboribus et periculis ad summam laudem gloriamque contenderet? actum igitur praeclare vobiscum, 33
fortissimi, dum vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus neque oblivione eorum, qui nunc sunt, nec reticentia posterorum sepulta esse poterit, cum vobis immortale monimentum suis paene manibus senatus populusque Romanus exstruxerit. multi saepe exercitus Punicis, Gallicis, Italicis bellis clari et magni fuerunt, nec tamen ullis tale genus honoris tributum est. atque utinam maiora possemus, quando quidem a vobis maxima accepimus! vos ab urbe furentem Antonium avertistis; vos redire molientem reppulistis. erit igitur exstructa moles opere magnifico incisaeque litterae, divinae virtutis testes sempiternae, numquamque de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum monimentum aut audient, gratissimus sermo conticescet. ita pro mortali condicione vitae immortalitatem estis consecuti.

Sed quoniam, patres conscripti, gloriae munus opti- 13
mis et fortissimis civibus monimenti honore persolvitur, 34
consolemur eorum proximos, quibus optima est haec quidem consolatio: parentibus, quod tanta rei publicae praesidia genuerunt; liberis, quod habebunt domestica exempla virtutis; coniugibus, quod eis viris carebunt, quos laudare quam lugere praestabit; fratribus, quod in se ut corporum, sic virtutum similitudinem esse confident. atque utinam his omnibus abstergere fletum sententiis nostris consultisque possemus vel aliqua talis eis adhiberi publice posset oratio, qua deponerent maerorem atque luctum gauderentque potius, cum multa et varia impenderent hominibus genera mortis, id genus, quod esset pulcherrimum, suis obtigisse eosque nec inhumatos esse nec desertos, quod tamen ipsum pro patria non miserandum putatur, nec dispersis bustis humili sepultura crematos, sed contectos publicis operibus atque muneribus eaque exstructione, quae sit ad memoriam aeternitatis ara Vir-

35 tutis. quam ob rem maximum quidem solacium erit propinquorum eodem monimento declarari et virtutem suorum et populi Romani pietatem et senatus fidem et crudelissimi memoriam belli: in quo nisi tanta militum virtus exstitisset, parricidio M. Antonii nomen populi Romani occidisset. atque etiam censeo, patres conscripti, quae praemia militibus promisimus nos re publica recuperata tributuros, ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda; qui autem ex eis, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, coniugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.

14 Sed ut aliquando sententia complectar, ita censeo:
36 cum C. Pansa consul, imperator, initium cum hostibus confligendi fecerit, quo proelio legio Martia admirabili incredibilique virtute libertatem populi Romani defenderit, quod idem legiones tironum fecerint; ipseque C. Pansa consul, imperator, cum inter media hostium tela versaretur, volnera acceperit, cumque A. Hirtius consul, imperator, [proelio audito,] re cognita, fortissimo praestantissimoque animo exercitum castris eduxerit impetumque in M. Antonium exercitumque hostium fecerit eiusque copias occidione occiderit, suo exercitu ita incolumi, ut
37 ne unum quidem militem desiderarit, cumque C. Caesar pro praetore, imperator, consilio diligentiaque sua castra feliciter defenderit copiasque hostium, quae ad castra accesserant, profligarit, occiderit: ob eas res senatum existimare et iudicare eorum trium imperatorum virtute, imperio, consilio, gravitate, constantia, magnitudine animi, felicitate populum Romanum foedissima crudelissimaque servitute liberatum, cumque rem publieam, urbem, templa deorum immortalium, bona fortunasque omnium liberosque conservarint dimicatione et periculo vitae suae, uti ob eas res bene, fortiter feliciterque gestas C. Pansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambove, aut si aberunt, M. Cornutus, praetor urbanus, supplicationes per dies quinquaginta ad omnia pulvinaria constituat:
38 cumque virtus legionum digna clarissimis imperatoribus exstiterit, senatum, quae sit antea pollicitus legionibus exercitibusque nostris, ea summo studio re publica recuperata soluturum, cumque legio Martia princeps cum

hostibus conflixerit, atque ita cum maiore numero hostium contenderit, *ut* cum plurimos caederent, caderent non nulli, cumque sine ulla retractatione pro patria vitam profuderint; cumque simili virtute reliquarum legionum milites pro salute et libertate populi Romani mortem oppetiverint, senatui placere ut C. Pansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambove, si eis videatur, eis, qui sanguinem pro vita, libertate, fortunis populi Romani, pro urbe, templis deorum immortalium profudissent, monimentum quam amplissimum locandum faciundumque curent: quaestores*que* urbanos ad eam rem pecuniam dare, attribuere, solvere iubeant, ut exstet ad memoriam posteritatis sempiternam scelus crudelissimorum hostium militumque divina virtus, utique, quae praemia senatus militibus ante constituit, ea solvantur eorum, qui hoc bello pro patria occiderunt, parentibus, liberis, coniugibus, fratribus: eisque tribuantur, quae militibus ipsis tribui oporteret, si vivi vicissent, qui morte vicerunt.